

Ekonomické základy (trvale) udržitelného vývoje

Obsah	1
Úvod	5
Kapitola 1 - Základní pojmy environmentální ekonomie	8
Kapitola 2 – Systém ekonomických zákonů	40
2.1. Ekonomické zákony obecně	40
2.2. Ekonomickými zákony nejsou	46
2.3. Zákon růstu pravých lidských potřeb	48
2.4. Zákon hodnoty	49
2.5. Společenské potřeby a trh	54
2.6. Zákon maximalizace zisku	56
2.7. Zákon přirozené akumulace kapitálu	57
2.8. Zákon plánovitého rozvoje	60
2.9. Zákon rozdělování podle práce	61
2.10. Zákon společenského přivlastňování	62
Literatura ke kapitole 2	64
Kapitola 3 – Základní rozpory společenského mechanismu prosazení udržitelného vývoje	66
3.1. Války a další hrubé nedostatky společenského mechanismu	66
3.2. Ekonomický růst	70
3.3. Růst počtu obyvatel a jejich příjmové diferenciacce	76
3.4. Tržní ekonomika	79
3.5. Vztah ekonomiky a externalit	82
3.6. Problém nepravých potřeb	85
3.7. Sociální otázky, zvláště pak nezaměstnanosti	92
3.8. Historie regulace trhu státem	96
3.9. Hodnotový systém euroamerické civilizace	99
3.10. Degenerace lidského rodu	101
Literatura ke kapitole 3	104
Kapitola 4 – Možný věcný tvar udržitelného vývoje	107
4.1. Udržitelné, resp. šetrné či racionální využívání přírodních zdrojů obecně	107
4.2. Udržitelné využívání prostoru	111
4.3. Udržitelná doprava	115
4.4. Udržitelná energetika	122
4.5. Odstranění ekologicky závadných technologií a výrobků	135
4.6. Problematika odpadů	136
4.7. Zamezení plýtvání ve sféře spotřeby	138
4.8. Zabezpečení druhové diverzity přírody	138
4.9. Stabilizovat počet obyvatel na přijatelné úrovni	139

Literatura ke kapitole 4	139
Kapitola 5 - Možný věcný tvar udržitelného způsobu života	146
5.1. Vymezení možného věcného tvaru udržitelného životního způsobu	146
5.2. Společenské bariéry udržitelného způsobu života lidí	150
5.3. Ekonomické bariéry udržitelného životního způsobu	153
5.4. Reálná východiska	156
Literatura ke kapitole 5	158
Kapitola 6 - Ekonomický pilíř udržitelného rozvoje	159
6.1. Základní problémy ekonomické pilíře udržitelného vývoje	159
6.1.1. Problematičnost užívaných základních makroagregátů	159
6.1.2. Stacionární ekonomika	169
6.1.3. Míra zespolečenštění ekonomiky	175
6.2. Administrativní nástroje prosazování udržitelného vývoje	178
6.2.1. Emisní normy	178
6.2.2. Imisní normy	178
6.2.3. Depozitní normy	179
6.2.4. Územní normy	179
6.2.5. EIA, SEA	181
6.3. Ekonomické nástroje prosazování udržitelného vývoje	182
6.3.1. Veřejné rozpočty	184
6.3.2. Problém daňové soustavy	193
6.3.3. Úvěrová soustava	194
6.3.4. Pojištění	195
6.3.5. Účetní osnova	195
6.3.6. Obchod s povolenkami na emise CO ₂	197
6.4. Informační, organizační a jiné měkké nástroje udržitelného rozvoje	197
Literatura ke kapitole 6	182
Kapitola 7 - Sociální pilíř udržitelného rozvoje	200
7.1. Bezplatné školství všech stupňů pro všechny občany	200
7.2. Bezplatná zdravotní péče pro všechny občany	202
7.3. Nulová nezaměstnanost	204
7.4. Garance mzdy za vykonanou práci, která by pracovníka uživila	206
7.5. Odstranit bezdomovectví, reálně zajistit právo na bydlení	207
7.6. Potírání chudoby a efektivnost	211
7.7. Kvalitní kultura	216
7.8. Podpora masovému sportu	207
7.9. Zvýšená ochrana zranitelných skupin obyvatel	218
7.10. Relativně vyrovnaný regionální rozvoj	224
7.11. Redukovat kriminalitu na velmi nízkou úroveň	224
7.12. Místo závěru	226
Literatura ke kap. 7	227
Kap. 8 – Zabezpečení života všem občanům v míru	228
8.1. Zralost jednotlivých společností na socialistické přeměny	237

Literatura ke kapitole 8	239
Kap. 9 – některé další problémy udržitelného vývoje	240
9.1. Obecné problémy reálného socialismu a udržitelný vývoj	240
9.1.1. Nutnost přechodného období	241
9.1.2. Problémy nerozvinutého socialismu	254
9.1.3. Problémy parlamentní demokracie	285
9.1.4. Sociální stát	293
9.2. Některá specifická poučení ze zániku reálného socialismu v Evropě	105
9.2.1. Vojenská slabost	
9.2.2. Chyby v ekonomické oblasti.	312
9.2.2.1. Politika izolacionismu	312
9.2.2.2. Politika vysokého zadlužování	315
9.2.2.3. Politika přeskokování etap	315
9.2.2.4. Zaostávající zemědělství	317
9.2.2.5. Zaostávající služby	322
9.2.3. Neschopnost účinně řešit často značně vyhrocené ekologické problémy	323
9.2.4. Role tradičních sociálních problémů	324
9.2.5. Role kulturních problémů	324
9.2.5.1. Role národnostních problémů	324
9.2.5.2. Role náboženských problémů	335
9.2.5.3. Role rasismu	336
9.2.5.4. Nevhodné symboly	337
9.2.5.5. Jak pojmenovat socializující stát?	340
9.2.6. Role násilí	340
9.2.6.1. Zakotvení vedoucí úlohy komunistické strany do ústavy	341
9.2.6.2. Vnucování sovětského modelu druhým	341
9.2.6.3. Nepřiměřené násilí	343
9.2.6.4. Stabilita kádřů	348
9.2.6.5. Role osobností v socializujících revolucích	349
9.2.7. Nerozvinutá versus rozvinutá socialistická společnost	351
9.2.8. Společenské zákonitosti boje za socialismus	353
9.2.9. Role tzv. Kondratěvových dlouhých cyklů	357
9.2.10. Vybraná fakta o státech, které budovaly socialismus	358
9.2.11. Čeho by se měl moderní socialismus vyzříhat?	362
Literatura ke kapitole 9	364
Kapitla 10 - Závěrečná kapitolky	365
10.1. Přechod k materiálně střídmé společnosti	365
10.2. Stačí to na novou kvalitu k udržitelnému vývoji?	367
10.3. Vědomá regulace rozvoje	370
10.4. Plán na záchranu lidstva	375
10.5. Směr světová ekologická katastrofa	378
10.6. Objektivní předpoklady pro udržitelný vývoj	381
Literatura ke kapitole 10	384
Závěr	386
Použitá literatura:	388

Seznam tabulek, grafů a schémat	395
Seznam použitých zkratk	397
Příloha č. 1: Metodika měření efektivnosti jednotlivých druhů dopravy	399
Příloha č. 2: Zásady zákona o dopravě	407

Celkem 412 stran

Pozn.:

1) Graf č. 1 – Národohospodářské ekonomické optimum ekologických nákladů je uděláno schematicky – nevím jak elektronicky udělat správně – viz přiložený lístek.

Podobně graf č. 2 a 3

Úvod

V letech 1990-92 došlo k zásadnímu zdokonalení řízení procesů ochrany přírodních složek životního prostředí, ekologizace v tehdejší Československu i v České republice (ČR). Tím došlo i k praktické realizaci mnohých nashromážděných teoretických poznatků environmentální ekonomie v praxi. Bouřlivé změny soustředily tehdy veškerou pozornost odborné veřejnosti na praktické problémy probíhajících procesů transformace společnosti, ekonomiky i ekologizace řízení. Na teoretické problémy mnohým nezbyl čas.

Tyto skutečnosti, jakož i časté volání environmentalistů po udržitelném vývoji (rozvoji – sustainable development) při současném prosazování požadavků, jež jsou s ním v rozporu, mě vedly nejprve k napsání studie *"Přístup ke koncipování trvale udržitelného rozvoje"* Praha, ÚÚNV, č.k. 2768/1992, popularizované ve více statích. Vybrané problémy udržitelného vývoje řešila i 7. kap. mé zatím poslední publikované výzkumné práce *Dodatky k ekologickému programu, Praha, VP, EÚ ČSAV č. 27/92.*

Ke stabilizaci nového systému řízení ekologizace v ČR docházelo od r. 1993, byť přetahované mezi environmentalisty a ekonomy, resp. formujícími se velkými hospodářskými lobby, byla, je a zřejmě i bude na denním pořádku. I když dosud nápor starostí všedního dne pokračuje a vykazované úspěchy v ochraně životního prostředí v ČR i ve světě mají četné, obvykle málo uváděné problémy, zvláště co se týká neúspěšného boje s narůstajícími změnami klimatu, poškozování půdy a vodních poměrů a redukce druhové i ekosystémové biodiversity, bylo by neprozíravé zanedbávat rozvoj teorie environmentální ekonomie, zvláště pak ekonomické aspekty udržitelného vývoje, klíčové a přitom množstvím legend opředené části environmentální ekonomie. Podobně by bylo vážnou chybou zanedbávat analýzu systému ekonomických zákonů, které do značné míry regulují společenský a zejména ekonomický reprodukční proces.

Proto jsem v zásadě v letech 1993-95, v letech temné klausovské protiekologické ofenzivy, především z pozic environmentální ekonomie napsal knihu Jan Zeman – *Ekonomické základy trvale udržitelného rozvoje*, kterou s menšími úpravami a aktualizacemi v roce 2002 vydala Palackého univerzita v Olomouci. Mám za to, že její jádro bylo správné. To ale neznamená, že by v ní nebylo co zlepšovat. V první řadě je nutné se plně a mnohem důrazněji přihlásit k systému ekonomických zákonů, byť jde o oblast, která u řady zejména liberálních ekonomů a k nim se hlásících environmentalistů vyvolává největší kontroverze. Ať se nám to líbí nebo ne, ekonomické zákony, resp. soubor ekonomických zákonů významně reguluje společenské a zejména ekonomické aktivity lidské společnosti a také do značné míry podporuje nebo naopak brzdí prosazování udržitelného vývoje.

Tím spíše, že přes četné nesporné úspěchy politiky ekologizace ve vyspělých státech i v ČR zůstávají četné palčivé problémy ochrany životního prostředí. Zejména rychle postupující změna světového klimatického systému na planetě Země hrozí v nepřilíh vzdálené budoucnosti překročit globální práh nenapravitelných škod a tím i učinit nastupující ekologickou katastrofu planety Země neodvratnou.

Lék na vyhocené ekologické problémy je oprávněně spatřován v přechodu lidstva na strategii (trvale) **udržitelného vývoje** a **udržitelného žití**. Anglický *development* má více významů, mimo jiné rozvoj a vývoj. Protože ve studii Naše společná budoucnost šlo o politický kompromis, v české environmentální literatuře běžně užívaný překlad „**udržitelný rozvoj**“ je správný. Mám za to, že přesnější je používat „**udržitelný vývoj**“, protože „rozvoj“ ve spojení s tržní ekonomikou je nutně spojen s ekonomickým růstem a ten je ze své podstaty trvale neudržitelný, byť „trvale udržitelný ekonomický růst“ nechybí v žádné české strategii

udržitelného vývoje. *Sustainable development* objektivně žádá i stagnaci a pokles celkové ekonomiky, nejen jejich dílčích částí, k velké nelibosti velké části ekonomů. Politiky a ekonomiky do omrzení omílaný požadavek zajistit „(trvale) udržitelný ekonomický růst“ považuji za nereálný a neslučitelný s udržitelností. Přistoupení části environmentalistů na něj připomíná kapitulaci.

Slůvko „trvale“ považuji za nadbytečné, byť se v české environmentální literatuře dlouhá léta běžně užívalo a někde i dnes používá.

Přestože máme přijatelně vymezenou strategii udržitelného vývoje a přestože se k ní dnes slovy hlásí i prozíravější politikové, skutečností zůstává, že i ti ji v praxi svými rozhodnutími velmi často popírají a znemožňují, jednak pod tlakem těch či oněch lobby, jednak pod tlakem pravidelných voleb, resp. voličů, kteří zpravidla preferují své krátkodobé, konzumně orientované zájmy před zájmy dlouhodobými, pokud si své reálné zájmy vůbec uvědomují, viz rozsáhlá volební neúčast i časté hlasování v rozporu, resp. proti svým zájmům. Roli hraje i skutečnost, že o reálném obsahu udržitelného vývoje mají dosti mlhavé představy.

Volební realita je nejen v ČR ještě o dost ještě horší, protože kromě voleb jednou za čtyři roky i dříve do dolní komory Parlamentu Sněmovny, která vyslovuje důvěru či nedůvěru vládě, máme i volby krajské (1x za 4 roky), komunální (1x za 4 roky), senátní (1x za 2 roky ve třetině obvodů), do Evropského parlamentu (1x za 5 let) a nově i 1x za 5 let přímou volbu presidenta ČR, takže jdeme z jedné volební kampaně do druhé. Případné posunutí krajských voleb na volby komunální by bylo jen dílčím zjednodušením a vzhledem k souběžným volbám do třetiny Senátu by volební kampaň jen územně omezilo ve dvou třetinách senátních obvodů.

Pojem *udržitelný rozvoj* považuji za přesný překlad anglického *sustainable development*, jehož definici přijalo Valné shromáždění Organizace spojených národů (OSN) v roce 1987. Problémem je, že rozvoj svou podstatou nemůže být udržitelný, neboť předpokládá neustálé kvalitativní změny a neustálý ekonomický růst. Udržitelný vývoj ale vyžaduje pokles ekonomických aktivit rozvinutých států a pokles lidské populace, samozřejmě v příslušné struktuře a civilizovanými způsoby.

Pojmy udržitelný vývoj a udržitelné žití jsou si blízké, ale nikoliv totožné, a vzájemně se podmiňují. Udržitelný vývoj ekonomiky i společnosti je podmínkou udržitelného životního způsobu - žití občanů a naopak. Mají ale i své samostatné složky. S udržitelným žitím například prakticky nesouvisí výdaje na obranu, byť se v nemalém rozsahu vynakládají. Naopak ekonomicky málo významné činnosti jako je výroba a distribuce drog, alkoholu či cigaret významně destruuje udržitelné žití občanů – konzumentů těchto výrobků.

První kapitola se zabývá základními pojmy environmentální ekonomie a vztahy mezi nimi. Totiž, všeobecné zmatení jazyků se nevyhýbá ani problémům udržitelného vývoje a nejednou vážně ztěžuje diskusi.

Druhá kapitola rozebírá systém ekonomických zákonů se zaměřením na kapitalismus a socialismus. Bez jejich znalosti a vědomého využívání se budeme k udržitelnému vývoji těžko dostávat.

Třetí kapitola analyzuje základní rozpory společenského mechanismu prosazení udržitelného vývoje. Bez jejich dobré znalosti je k udržitelnému vývoji opět cesta zarubaná.

Čtvrtá kapitola načrtává možný věcný tvar udržitelného vývoje ekonomiky a společnosti. Oblíbená teze neoliberalních ekonomů, že „směrodatné je, když je výrobek či služba koupen a zaplacen“, s udržitelností velmi špatně rezonuje.

Pátá kapitola rozebírá možný věcný tvar udržitelného způsobu života občanů a vybrané ekonomické problémy jeho realizace. Totiž, suverénní spotřebitel je nejednou

obávaným poškozovatelem životního prostředí, nutná je střídmost a skromnost, zejména v hmotné spotřebě.

Šestá kapitola analyzuje ekonomický pilíř udržitelného vývoje, jeho základní problémy, jeho možné nástroje administrativní, ekonomické a informační. „*Blbče, je to v ekonomice!*“ Ale jinak, než tvrdil v USA Bill Clinton ve své předvolební kampani.

Sedmá kapitola analyzuje sociální pilíř udržitelného vývoje včetně pozitivních a negativních zkušeností budování reálného socialismu, zejména v ČSSR. Známa teze Tomáše Garyka Masaryka: „*Česká otázka je především otázkou sociální!*“ ale platí všeobecně.

Osmá kapitola se zabývá problémy války a míru, resp. zabezpečení mírové budoucnosti. Jak je známo, kde hřmí děla, mlčí múzy. Samozřejmě je i vyloučen udržitelný vývoj a udržitelné žití. Zajistit mír ve světě není vůbec snadné.

Devátá kapitola v první části řeší obecné problémy reálného socialismu a udržitelného vývoje. V prvé řadě se snaží vyhodnotit pozitivní a negativní zkušenosti dosavadních pokusů o socializaci společnosti, zejména budování reálného socialismu. V druhé části řeší specifické problémy pokusu o socialistickou výstavbu se zaměřením na základní chyby, kterých se jednotlivé socializující státy dopustily.

Konečně desátá kapitola řeší některé další problémy mechanismů prosazování udržitelného vývoje v praxi. Na konci se zamýšlí nad obecnějšími otázkami, zčásti opět v konfrontaci s odkazem, resp. poučením z historie.

Knihu doplňuje závěr, soupis použité literatury, seznam tabulek a grafů a dvě přílohy – zásady zákona o dopravě a metodiky hodnocení efektivnosti dopravních staveb.

Proti existujícím studiím o udržitelném rozvoji, které velmi často staví na filosofii, že ekologicky šetrné technologie, ekologická daňová reforma, více informací o životním prostředí a udržitelném rozvoji a větší demokracie bez podstatných změn stávající společnosti se dostaneme k udržitelnému rozvoji se domnívám, že zásadní změny ve společnosti budou nutně zahrnovat i zásadní omezení plýtvání ve hmotné spotřebě ve vyspělých státech (pod tímto názvem jsou dále rozuměny někdejší země kapitalistické Evropy, USA, Kanada, Japonsko, Austrálie, Nový Zéland a Izrael), silná sociální a daňová politika a ukončení praxe odírání rozvojových států státy vyspělými. Zásadní otázkou zůstává, jak se k takovým změnám dostat, protože stávající manipulativní demokracie je zjevně nedostatečná a totalitní i autokratické postupy se neosvědčily. Výsledkem je, že k řešení řady problémů mechanismu prosazení udržitelného vývoje nenacházím stejně jako jiní ekologičtí experti dostatečně účinná řešení, byť to v zásadě přiznávám. Pokud tímto pomůžu překonat některé slepé uličky úsilí o prosazení udržitelného vývoje, mám za to, že kniha splnila svůj účel.

Kapitola 1

Základní pojmy environmentální ekonomie

I přes rostoucí pozornost věnovanou environmentální ekonomii zůstává v její teorii mnoho nejasného. Některé spory v environmentální ekonomii se přitom odvíjí od různého pojmání některých základních pojmů - kategorií. 1. kapitola se pokouší dát přehled základních pojmů environmentální ekonomie a vztahů mezi nimi včetně základních odlišných přístupů jiných autorů.

1) životní prostředí

Pojem *životní prostředí* (anglicky *environment*, ruský *okružajuščaja sreda*) je dosud používán ve více významech, což zakládá četná nedorozumění a spory. Existuje mnoho definic životního prostředí. Mezi nimi je nutné rozlišovat následující čtyři základní skupiny definic odrážející čtyři základní významy pojmu životní prostředí:

a) životní prostředí jako veškeré prostředí nás obklopující, tj. prostředí přírodní, umělé, lidé a společenské vztahy mezi lidmi. Životní prostředí v tomto pojetí rozhodujícím způsobem určují společenské vztahy mezi lidmi. Bylo a často i dnes je používáno obvykle v marxistické literatuře a v rozvojových zemích. Zákonitě vede k pojmání procesů zlepšování životního prostředí jako procesů překonávání bídy. Jeho synonymem je sousloví "*ekologie člověka*".

Největším nebezpečím pro široce pojímané životní prostředí občana jsou pochopitelně války, terorismus, kriminalita, nezaměstnanost, bída, vážné nemoci a další pohromy, mající obvykle původ ve špatných společenských poměrech, ve špatných mezilidských, převážně společenských vztazích, ale též ve vztazích individuálních. Některé skupiny obyvatel mají specifická ohrožení životního prostředí: dlužníci věřitele, vymáhající zaplacení dluhů, narkomani policisty, zatýkající dodavatele příslušné drogy atp.

b) životní prostředí jako prostředí přírodní a umělé bez společenských vztahů mezi lidmi. Pojetí životního prostředí jako přírodní a umělé prostředí přijalo OSN, je zakotveno v ekologické legislativě mnoha zemí včetně ČR a Slovenské republiky (SR). Dominuje i ve státní ekologické politice, resp. v politice ochrany životního prostředí ČR.

c) životní prostředí jako prostředí přírodní, resp. příroda (anglicky *nature*, ruský *priroda*). Životní prostředí s přírodou ztotožňují obvykle přírodovědci - biologové. *Ekologické problémy vznikají poškozováním, resp. znehodnocováním přírody, přírodního prostředí, základních přírodních složek životního prostředí.*

d) životní prostředí jako konkrétní ekosystémy, niky, tj. přírodní i životní prostředí vhodné pro život toho či onoho rostlinného či živočišného druhu, toho či onoho jejich společenstva, ekosystému. Pojetí životního prostředí jako niky uplatňují opět především přírodovědci - biologové.

Zejména novináři a úzcí specialisté často píšou o životním prostředí jako o *prostředí pracovním, obytném, rekreačním* apod. Jde vesměs o dílčí, ryze antropocentrická pojetí životního prostředí.

Pojetí životního prostředí pod a) se blíží i pojem *antropogenní krajina* geografů. Např. Demek ji člení na přírodní subsystém (přírodní prostředí), subsystém obyvatelstvo a subsystém umělé prostředí, viz 1), str. 33.

Pojem *ekologie duše* používají (kromě básníka Peterky) někteří společensko vědní pracovníci pro podtržení nezbytnosti harmonického rozvoje osobnosti. Významem se blíží k *širokému pojetí zdraví, tj. zdraví jako stavu fyzické a duševní harmonie člověka*.

Rozlišení uvedených čtyř základních významů pojmu životní prostředí je východiskem pro každou seriózní diskusi o problematice životního prostředí i o ekonomii a ekonomice životního prostředí, o environmentální ekonomii. Jinak může diskuse snadno zplanět, neboť její účastníci životní prostředí budou pojímat rozdílně široce.

V environmentální ekonomii, tj. ve vědě zkoumající ekonomické souvislosti životního prostředí, dominuje pojetí životního prostředí jako prostředí přírodního + umělého. Např. definice životního prostředí R. Lacka zní: "*Životní prostředí je přírodní a člověkem přetvořený materiální svět, který obklopuje lidskou společnost a působí na ni, ve kterém člověk jako společenský tvor uspokojuje svoje potřeby a zpětně jej svojí činností přetváří.*" 2), str. 57.

Lackovo pojetí životního prostředí je blízké pojetí životního prostředí profesora Vicka, jehož definici životního prostředí převzalo UNESCO. Podobnou definici přijal i československý zákon o životním prostředí č. 17/1992 Sb. *V této studii se rozumí životním prostředím prostředí přírodní a prostředí umělé, obvykle v souvislosti s pohodou pobytu.*

Podobně je tomu i v jiných jazycích. Angličtina má *Environment* a *Ecology*, ruština *okružájuščuju sredu* a *okružájuščuju prirodnuju sredu*, resp. *ekologiju*.

Směšování ochrany životního prostředí jako ochrany přírodního a umělého prostředí s ochranou životního prostředí jako ochranou přírody a s ochranou životního prostředí jako ochranou přírodního + umělého prostředí + obyvatelstva před špatnými mezilidskými vztahy zakládá četné spory o rozsah a realnost prováděné ochrany životního prostředí. Jak si později ukážeme, udržitelný vývoj ale bez vyřešení špatných mezilidských vztahů kolektivních i individuálních není možné zajistit.

Uvedené směšování proniká i do české legislativy. Máme Ministerstvo životního prostředí ČR (MŽP), které má v gesci tvorbu a koordinaci státní ekologické politiky. Pro subsystém *životní prostředí - část společenské vztahy mezi lidmi* existují samostatná ministerstva - vnitra, práce a sociálních věcí atd.

Mám za to, že máme-li účinně řešit existující ekologické problémy a zabránit diskreditaci ekologické politiky protlačováním četných neekologických akcí do *investic na ochranu životního prostředí atd.*, je nutné životní prostředí pojímat jako přírodu, tj. jako ekologické problémy, a problémy *ochrany životního prostředí* vymezovat jako problémy poškozování přírody, přírodního prostředí, základních přírodních složek životního prostředí. K bližšímu vyjasnění problému je nutné nejprve vymezit a analyzovat další základní pojmy environmentální ekonomie.

2) přírodní prostředí

Za vyhovující ekonomické vymezení pojmu přírodní prostředí (angl. *natural environment*, rusky *prirodnaja sreda*) považují definici K. G. Gofmana: "*Přírodní prostředí je souhrn čistě přírodních a přírodně antropogenních faktorů vykazujících bezprostřední*

působení na životní úroveň obyvatelstva a ekonomické ukazatele fungování hospodářství. Sociální a ekonomické faktory nevcházejí do přírodního prostředí." 3), str. 13.

Pojmu přírodní prostředí je blízký pojem *příroda* (angl. *nature*, rusky *priroda*). *Přírodní prostředí je prostředí přírody. Přírodu známe původní (dnes už téměř neexistuje), přírodu kulturní (antropogenizovanou), tj. přírodu přeměněnou na polopřirozené až umělé ekosystémy, obvykle na pole, louky a kulturní lesy, a přírodu zničenou kvalitativní přeměnou přírodního prostředí lidmi. Přírodu zničenou kvalitativní přeměnou přírodního prostředí lidmi nazýváme prostředím umělým.*

Příroda a přírodní prostředí má kromě ekonomické hodnoty i svou vlastní vnitřní přírodní hodnotu, hodnotu přírody samé. Příroda se velmi dobře obešla bez lidí, resp. bez antropogenních vlivů na Zemi 3-4 miliardy let. Lidé se naopak bez přírody nemohou obejít, byť silně znehodnocené životní prostředí velkoměsta, dálnice či průmyslové aglomerace dnešnímu "civilizovanému" člověku nenormální nepřipadá.

Přírodní prostředí, resp. příroda plní vůči lidské společnosti 4 základní funkce. Slouží jako:

- a) přírodní zdroj (potravin, surovin a energie),*
- b) prostor pro život, tj. krajina,*
- c) prostor pro ukládání odpadů, odpadiště,*
- d) podpora života.*

Funkci přírody podpora života poprvé kvalifikovaně popsal J. Lovellock (nar. 1919) v koncepci Gaii, matce Zemi, viz 4). Od koncepce Gaia byly odvozeny *globální životodárné ekosystémy* (rusky *globálnyje životvórnyje ekosystémy*), které udržují příznivé přírodní podmínky pro život na Zemi. Jejich zachování by mělo patřit k základním prioritám snažení lidstva.

Dosud se největší pozornost věnovala funkci přírody odpadiště, podstatně méně již funkci prostoru pro život a přírodního zdroje a funkce podpory života byla na okraji pozornosti. Pro přežití lidstva na Zemi se stává klíčovou funkce přírody podpory života, neboť reálné ohrožení globálních životodárných ekosystémů zásadně snížilo šance lidstva na přežití a odhalilo omezenost dosud uplatňovaného antropocentrismu, technokratismu a konec konců i uplatňovaných ekologických politik.

Z hlediska funkce přírody jako odpadiště je důležitou vlastností přírody její větší či menší *asimilační (též samočisticí, puфраční apod.) schopnost*. Mluvíme o *asimilační schopnosti přírodního prostředí*, tj. o schopnosti přírody odstraňovat určitý rozsah svého narušení vnějšími negativními ekologickými vlivy.

3) umělé prostředí

Umělým prostředím rozumím souhrn antropogenních objektů vytvořených lidmi kvalitativní přeměnou přírodního prostředí za účelem uspokojování lidských potřeb pravých i nepravých. Jde zejména o neživé pracovní prostředky, spotřební předměty, vytěžené nerostné suroviny a paliva, budovy a o území zastavěné budovami a komunikacemi, zejména silnicemi a železnicemi. V zásadě sem patří i antropogenní odpad.

Hranice mezi přírodním a umělým prostředím nemusí být ostrá. Sporné např. je, kam zařadit přírodní prostředí devastované lidmi skládkou odpadů, řeku otrávenou vypouštěním znečištěných odpadních vod, půdu zdevastovanou erozí, nadměrnou pastvou aj. I když má

charakter přírodního prostředí kvalitativně přeměněného činností lidí, zachovává si v zásadě i přírodní parametry. Pořád jde o proud vody, byť silně znečištěný, někdy i bez života, a často i poškozený "spoutáním" řeky do betonových koryt.

4) přírodní zdroje

Za vyhovující *ekonomické pojetí přírodních zdrojů* (angl. *natural sources*, ruský *природные ресурсы*) považují např. definici: „*Přírodní zdroje jsou využívaným nebo k využití připraveným přírodním bohatstvím, tj. přírodní síly nevytvořené, ale využívané lidskou prací. Patří sem zvláště nerostné bohatství, lesní a vodní zdroje, půda, klimatické podmínky aj.*“ 5), str. 518. Obdobně definuje přírodní zdroje Gofman v 6), str. 17 a četní další. V západní literatuře se přírodní zdroje často fetišizují pojmem *přírodní kapitál*.

Ekonomická definice přírodních zdrojů neříká nic o *trvalé udržitelnosti jejich využívání*. Přitom přírodní zdroje jsou buď vůbec neobnovitelné, nebo se mohou v daném čase obnovovat jen v určitém rozsahu a za určitých podmínek, na rozdíl od pracovních prostředků, které jsou v zásadě plně reprodukovatelné na základě kritérií ekonomické efektivity, a pracovních sil, jejichž kvantitativní reprodukce závisí na demografických faktorech a kvalitativní reprodukce závisí na kvalitě vzdělávacího systému a výchovy. Skutečností je, že makroekonomická kritéria hodnocení efektivity vývoje *národní důchod* (ND), *hrubý národní produkt* (HNP) a *hrubý domácí produkt* (HDP) čerpání neobnovitelných přírodních zdrojů i nadměrnou exploataci přírodních zdrojů obnovitelných hodnotí kladně až do chvíle, kdy vlivem jejich znehodnocení nebo vyrabování dojde k jejich zhroucení, kolapsu. Podobně hodnotí znečišťování přírodních složek životního prostředí. Náklady kompenzace sociálně ekonomických škod ze znehodnocování tyto ukazatele zvyšují a vytváří zdání prosperity. Podrobněji viz 7).

Proto je nutné přírodní zdroje vymežit i v intencích udržitelného vývoje. Za vhodnou definici udržitelného využívání přírodních zdrojů považují definici H. Dallyho, podle kterého udržitelné využívání přírodních zdrojů je:

„- *pro obnovitelné zdroje - půdu, vodu, lesy a ryby - nemůže být udržitelná intenzita spotřeby větší než rychlost regenerace. Například ryby jsou udržitelným způsobem využívány tehdy, je-li zbylá rybí populace schopna nahradit jejich odlov,*

- *pro neobnovitelné zdroje - fosilní paliva, vysoce kvalitní nerostné suroviny, podzemní vodu - nemůže být udržitelná intenzita spotřeby větší než rychlost, jakou mohou tyto zdroje být nahrazovány obnovitelnými zdroji, užívanými udržitelným způsobem. Např. ropná naleziště by byla využívána udržitelným způsobem tehdy, kdyby část zisku z nich byla systematicky investována do slunečních kolektorů nebo do vysazování stromů. V době vyčerpání ropy by byl k dispozici ekvivalentní tok obnovitelné energie.*

- *pro znečišťující látky nemůže být udržitelná intenzita znečišťování větší než rychlost, jakou může být znečišťující látka recyklována, absorbována či zneškodňována (asimilována) prostředím. Např. intenzita vypouštění splašků do vodního toku je udržitelná, jestliže odpovídá schopnosti přírodního ekosystému absorbovat v nich obsažené živiny“, viz 8).*

I málo zběhlý v environmentální ekonomii konfrontací uvedené definice se světovou společenskou praxí shledává, že k udržitelnému využívání přírodních zdrojů má lidstvo dosud velmi daleko a ani o něj příliš neusiluje.

5) základní a ostatní přírodní složky životního prostředí

Základními přírodními složkami životního prostředí (anglicky natural elements of environment, rusky prirodnyje elementy okružajuščej sredy) rozumím vzduch, vodu, půdu, rostlinná a živočišná společenstva, reliéf, horninové podloží (anglicky air, water, land, plant and animal ecosystems, landscape, minerals, rusky vozduch, voda, počva, bioty flory i fauny, relief, gornych poród). Za ostatní přírodní složky životního prostředí považují klima (anglicky climate), magnetismus aj.

Vzduch, voda a půda jsou jako základní přírodní složky životního prostředí uznávány všeobecně. Na rostlinná a živočišná společenstva, reliéf a horninové podloží zejména mnozí environmentální ekonomové zapominají. Jiní horninové podloží a reliéf popisují jako horninové prostředí. Další směřují přírodní složky životního prostředí s přírodními zdroji.

Přírodní a umělé prostředí nelze ztotožňovat s přírodními a umělými složkami životního prostředí, neboť se přírodní složky životního prostředí vyskytují i v umělém prostředí, např. vzduch v místnosti, a naopak umělé složky životního prostředí se vyskytují i v přírodním prostředí.

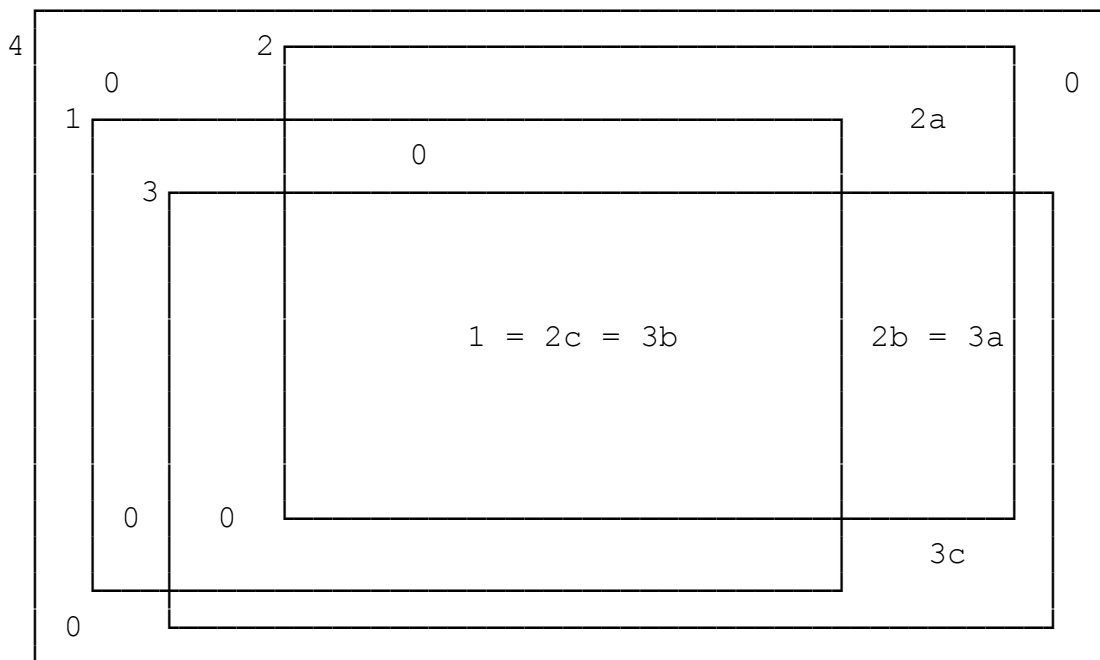
6) proces znehodnocování přírodních složek životního prostředí

Ekologické problémy a ekologické škody, resp. škody ze znehodnocování (anglicky environmental nebo ecological damages, rusky ekologičeskie uščerby iz devastacii okružajuščej sredy) přírodních složek životního prostředí (dál ekologické problémy a škody) vznikají v procesu poškozování, resp. znehodnocování jedné až šesti základních přírodních složek životního prostředí - vzduchu, vody, půdy, rostlinných a živočišných společenstev, reliéfu, horninového podloží. Prostřednictvím poškozovaných, resp. znehodnocených základních přírodních složek životního prostředí bývají poškozovány další základní přírodní složky životního prostředí, ostatní přírodní složky životního prostředí (klima aj.), prostředí umělé, člověk i jeho společenské vztahy, bývá narušována ekologická rovnováha v přírodě a dochází k neracionálnímu, resp. nešetrnému využívání přírodních zdrojů. O nešetrném využívání přírodních zdrojů podrobněji, viz 9), 10), 11) a 12).

Pojmu proces znehodnocování odpovídá pojem proces poškozování, pojmu znehodnocování přírodních složek životního prostředí odpovídá pojem znehodnocování přírodního prostředí, viz 12). Pojem typu proces znehodnocování životního prostředí 13) je ale nepřesný, neboť se pod pojem životní prostředí může vejít prakticky vše, viz první nejširší pojetí životního prostředí. Problematika životního prostředí se tak stává bezbřehá a ekologické problémy se v ní mohou ztrácet.

Proces znehodnocování přírodních složek životního prostředí (dál proces znehodnocování) má 3 základní, částečně se překrývající formy: proces znečišťování přírodních složek životního prostředí, proces narušování ekologické rovnováhy a proces neracionálního využívání přírodních zdrojů, viz 9), 11) a schéma č. 1.

Schéma č. 1 - Struktura procesu znehodnocování přírodních složek životního prostředí

Vysvětlivky:

0 - prázdná množina

1 = 2c = 3b - proces znečišťování

2 - proces narušování ekologické rovnováhy

2a - vymření nebo přemnožení určitého druhu

2b = 3a - devastace "neznečištěním"

3 - proces neracionálního využívání přírodních zdrojů

3c - ztráty surovin a energie jejich neefektivní těžbou a spotřebou

4 - proces znehodnocování přírodních složek životního prostředí

Pozn.: Narušování ekologické rovnováhy a neracionální využívání přírodních zdrojů jsou shodné v případě devastace přírodních složek životního prostředí neznečištěním.

Pramen: Vlastní rozbor

Procesy znečišťování současně narušují ekologickou rovnováhu v přírodě a unikající odpad je ztrátou potenciálních surovin a energie, tj. představuje neracionální využívání přírodních zdrojů. Narušení ekologické rovnováhy vyhubením či přemnožením určitého druhu patří k nejběžnějším druhům jejího narušení. K devastaci půdy, rostlinných a živočišných společenstev, reliéfu a horninového podloží dochází nejen těžbou, ale i výstavbou, skládkami odpadů apod. Současně je ztrátou příslušných přírodních zdrojů. Konečně, z hlediska potřeb udržitelného vývoje jsou mimořádně důležité i ztráty surovin a energie jejich neefektivní těžbou, zpracováním, dopravou a spotřebou jako takové, neboť tvrdě postihují oprávněné potřeby dosud nenarozených generací.

7) Ekologická krize a katastrofa

Příroda se obvykle vyvíjí více méně ve stavu *ekologické rovnováhy*. Součástí přírodní ekologické rovnováhy jsou cyklické a nahodilé výkyvy (fluktuační), které příroda svou autoregulační schopností rychleji či pomaleji vyrovnává. Pokud se v rámci fluktuační ekosystém vrací do původní podoby, mluvíme o jeho *homeostázi*. Pokud v rámci fluktuační dochází k jeho pozměňování, mluvíme o vývoji ekosystému *homeorhózu*. Podrobněji, viz 12).

K základním vztahům ekologické rovnováhy v přírodě patří vztah „producenti – konzumenti – destruenti,“ rusky „*izgotovíteli – potrebiteli – destruenti*“. Producenti (zelené rostliny) vytváří asimilací oxidu uhličitého a vody za přítomnosti slunečního záření základní biologickou potravu - zelenou hmotu, jež je základem výživy celé biosféry. Zelenou hmotu konzumují konzumenti – zvířata a živočichové charakteru býložravců. Na konzumenty se vážou predátoři, kteří je loví a konzumují. Vrchol potravní pyramidy tvoří sekundární predátoři. Cyklus uzavírají destruenti, rostliny a živočichové, kteří se živí odumřelými těly rostlin a živočichů.

Klasickým vztahem přírodní rovnováhy je vztah *dravec (predátor) - kořist*. Kořist se za příznivých okolností může přemnožit. Její přemnožení vede k přemnožení predátora, jež zredukuje početní stav kořisti. Nízký stav kořisti vede následně k redukci stavu predátora, který se na zredukovaných stavech kořisti není schopen uživit. Tento příklad byl popsán na příkladu rysa a zajíce v Kanadě v 12).

Výše uvedená vzájemná regulace kořisti a predátora je případem modelovým. V přírodě se s ním lze setkat jen výjimečně. I. Michal správně v 13) upozorňuje, že tento model, je ve skutečnosti mnohem složitější: jednak je rozhodující závislost stavu zajíců na úživnosti pastvin, zatímco stavy rysů na stavech zajíců už tak jednoznačnou závislost nevykazují, jednak je typická mnohokolejnost závislostí *predátor - kořist*. Růst mnohokolejnosti těchto vztahů zvyšuje jejich stabilitu a rovnováhu. Predátoři vesměs udržují stav kořisti hluboko pod hranicí úživnosti území. Nejsou-li predátoři přítomni, neexistuje příslušný predanční tlak, dochází k přemnožení kořisti, jež si vynucuje redukci přemnožené populace náhradními mechanismy, např. nedostatkem potravy, nemocemi, parazity, patologickým chováním přemnožené populace apod. Pro kořist je zpravidla výhodnější regulace prostřednictvím predátorů.

Příroda narušení ekologické rovnováhy vyrovnává až do tzv. prahu asimilační (samočisticí, pufruční apod.) schopnosti přírodního prostředí sama a v plném rozsahu, po jeho překročení jen částečně a v klesajícím rozsahu, neboť asimilační schopnost přírodního prostředí je narušována, resp. snižována procesem narušování ekologické rovnováhy.

Ekologové popsali vývoj ekosystémů, směřující od druhově chudých pionýrských ekosystémů k vytrálým druhově bohatým a stabilním klimaxovým ekosystémům. Teorii, že se přírodní ekosystémy rozvíjí směrem ke klimaxovým, nelze prokázat 13), resp. jde spíše o modelový příklad než o realitu. Může platit jen pro některé typy ekosystémů, např. pro ekosystémy mírného klimatického pásu, ne však pro ekosystémy tundry či Středomoří, kde přírodní katastrofy rozsahu rozvracející homeostatický vývoj ekosystémů jsou běžným jevem. I v mírném klimatickém pásu dochází z řady příčin k zablokování klimaxu, např. relativně častými požáry, polomy, velkými povodněmi, většinou výkyvy klimatu, přemnožením některých druhů rostlin či živočichů s vážným dopadem na ekosystém atp. Klimax se nikdy nevyvíjí na extrémních stanovištích. Vlivem rostoucí lidské činnosti klimaxové ekosystémy v Evropě prakticky vymizely, resp. tu a tam přežívají v chráněných územích.

Procesy narušování ekologické rovnováhy mají 3 stupně: *stadium poplachové, stádium rezistence či resilience a stadium vyčerpání ekosystému.*

Přesáhnou-li negativní ekologické vlivy práh asimilační schopnosti přírodního prostředí, nastává poplach. Ekosystém začíná mobilizovat své síly k obraně proti rušivým vlivům.

Při dlouhodobějším působení výrazných negativních ekologických vlivů na ekosystém dochází k podstatnému narušení ekologické rovnováhy, k *ekologické krizi* (angl. *ecological crises*, rusky *ekologičeskij krizis*). Ekosystém mobilizuje své síly k obraně, do jisté míry odolává. Odolávání ekosystému negativním ekologickým vlivům může mít podobu *resistence*, kdy se ekosystém navenek chová jako by jim vystaven nebyl, ale je postupně ničen a po zhroucení není schopen se obnovit, nebo *resilience*, kdy se ekosystém vystavený výraznějšímu působení negativních ekologických vlivů mění, ale je schopen se po jejich odeznění vrátit do původního stavu. Odolávání ekosystému resiliencí je provázáno mnohem většími riziky trvalého vychýlení ekosystému - vývoje *homeorhézou* proti návratu k *homeostáze* při resistantním odolávání ekosystému. Asimilační schopnost přírody je negativními ekologickými vlivy stále více narušována a snižována.

Jsou-li negativní ekologické vlivy dostatečně silné a pokračují-li dostatečně dlouhou dobu, odolnost ekosystému se vyčerpá a ekosystém se zhroutí, klasicky při resistantním odolávání ekosystému negativním ekologickým vlivům. Při resilienčním odolávání ekosystému se podstatně narušený ekosystém změní natolik, že se není s to vrátit do původního stavu. V obou případech nastává *ekologická katastrofa* (angl. *ecological catastrophe*, rusky *ekologičeskaja katastrofa*), ekosystém zaniká.

Ekologické krize a ekologické katastrofy mohou mít charakter místní, regionální a globální, mohou se týkat jedné přírodní složky životního prostředí nebo víceméně všech jeho složek, např. v důsledku komplexní devastace přírodních složek životního prostředí v severočeském Podkrušnohoří povrchovou těžbou uhlí a jeho spalováním v neodsířených elektrárnách. Obvykle mají dlouhodobý charakter, např. při zničení lesa imisemi či půdy toxickým odpadem nebo erozí. Mohou mít i krátkodobý charakter, např. při otrávení ryb v řece havarijním únikem toxických látek, ničivém výbuchu sopky atd.

Procesy narušování ekologické rovnováhy, ekologické krize a ekologické katastrofy známe místní (skládky odpadů, úhyn ryb pro řeky havarijní znečištění řeky, místní eroze půdy, poškození či zničení přírodní rezervace aj.), regionální (černé a kyselé deště, menší změny klimatu, rozsáhlé znečišťování vod, odlesnění krajiny aj.) a globální (ohrožení přírody i lidstva zesilováním skleníkového efektu, rostoucí ozónovou dírou, ničením tropických deštných pralesů ad.).

Procesy narušování ekologické rovnováhy, ekologické krize a ekologické katastrofy mohou mít přírodní původ, např. přírodní pohromu. K přírodním pohromám, ekologickým krizím a katastrofám docházelo a dochází vlivem přemnožení toho či onoho rostlinného či živočišného druhu, tajfunů, velkých povodní, výbuchů sopek, horotvorných a pevninotvorných pohybů, výraznějších změn klimatu atd. Velké ekologické katastrofy mohou vést i k zániku určitých ekosystémů a vymření nedostatečně přizpůsobivých druhů. Mnohé minulé ekologické krize a katastrofy nám dnes dokládají četné paleontologické nálezy, dále ložiska uhlí, ropy, vápenců. Rozhraní geologických útvarů bývá obvykle dobou velkých ekologických katastrof, které podle odhadů paleontologů nejednou nepřežilo cca 80 % tehdy žijících druhů.

Některé společenské otřesy vyvolaly primárně velké sopečné výbuchy, jež vyvržením velkého množství popele do velkých výšek na několik let rozvrátily klima, konkrétně zastínily Slunce a tím vyvolaly neúrodu, hlad, emigraci, epidemie a někdy i spustili revoluce, např. Velkou francouzskou buržoazní revoluci v roce 1789, viz 14).

Vynechávám spor o údajné úplné zalednění planety Země před 800 – 600 milióny let. Ne že by k němu nemohlo dojít. Problém je, že jednou zaledněná planeta se prakticky nemůže odlednit a hlavně život pod ledovým příkrovem zamrzlého oceánu nemůže dost dobře asi 200 miliónů let přežít.

Od vzniku prvního primitivního zemědělství rychle přibývá ekologických krizí a katastrof způsobených nedomyšlenou či bezohlednou činností lidí. Dnes ekologickou rovnováhu vesměs narušují svou činností lidé. Na rozdíl od minulosti, kdy přirozený běh přírody narušovaly přírodní pohromy jen občas a příroda vesměs měla dost času zahladit jejich následky, byť po výraznějších změnách podmínek nedostatečně přizpůsobivé druhy vymřely a ekosystémy se pozměnily, se ekologické krize a katastrofy vyvolané lidmi staly běžnou záležitostí v čase, který neumožňuje přírodě napravovat jejich následky. Přeměny přírody prováděné lidmi jsou svou rychlostí, rozsahem a dosahem bezprecedentní. Dnes už ohrožují i přežití lidstva na planetě Zemi.

Na nebezpečí světové ekologické katastrofy vyvolané destruktivním rozvojem lidské společnosti poprvé poukázal D. Meadows a kolektiv z Římského klubu v 15). Navzdory některým chybám studie *Limity růstu* a přes její intenzivní kritiku nebyly její hlavní závěry vyvráceny. Dílčí, vesměs pouze technická řešení se ukazují nedostatečná. Nelze předpokládat, že pštroší strkání hlavy do písku hrozící světovou ekologickou katastrofu odvrátí. Tím spíše, že nová, podstatně hlouběji propracovaná studie *Překročené meze* z roku 1992, viz 8), ukazuje, že nebezpečí je v řadě směrů podstatně větší než by se dalo soudit z *Limitů růstu*.

Gore v 14) uvádí, že dnes se základní globální hrozbou ukazuje oteplování (sílicí skleníkový efekt), dále ozónová díra, hrozící ztráta samočisticí schopnosti atmosféry (kap. 4), redistribuce zásob sladké vody, vzestup hladin světových moří, všeobecné odlesňování, celosvětová kontaminace vodních zdrojů, tlak rychlého populačního růstu na vodní zdroje (kap. 5), s odlesňováním spjatý prudký růst eroze a zasolování půdy, mizení množství druhů rostlin a živočichů (kap. 6) a ničení globálních zdrojů potravin, zvláště pak genetické různorodosti jejich základu (kap. 8).

8) ekologické škody, ekologické externality

V důsledku procesu poškozování, resp. znehodnocování jedné až šesti základních přírodních složek životního prostředí vznikají ekologické škody (anglicky environmental nebo ecological damages, ruský ekologičeskíe uščerby), škody ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí.

Pojem ekologické škody nelze směřovat s pojmem *negativní ekologické externality* (angl. *negative ecologic externalities*). Negativními ekologickými externalitami nejsou ekologické škody:

a) kde jejich původce a jimi poškozený je tentýž subjekt. Dnes jde sice o nevelkou část ekologických škod (např. když vlastník obhospodařuje svou půdu tak, že ji poškozují), leč nejsou důvody tyto škody přehlížet. Nazvu ji *negativními ekologickými internalitami* (angl. *negative ecological internalities*). Klasickým příkladem ekologických internalit je kuřák, který kouřením cigaret poškozují své zdraví. Poškozování zdraví nekuřáků nuceným pasivním kouřením je ale ekologickou a zdravotní externalitou. Pojem *internality* je obecnější. Internality vznikají, když jeden subjekt (fyzická nebo právnická osoba) netržně poškozují sebe sama. Toto poškozování může, ale nemusí mít ekologický charakter.

b) ztráty surovin a energie vzniklé jejich neefektivní těžbou, zpracováním, dopravou a spotřebou, snížené o ostatní skupiny ekologických škod, případ 3c ve schématu č. 1 a 2.

Poškozeny jsou budoucí generace ztrátou příslušných surovin a energie. Jejím čistým příkladem je znehodnocení ložiska druhotné suroviny v nadloží promícháním s hlušinou, jež nevyvolá jiné ekologické škody. Obvykle však současně produkuje i četné "běžné" druhy ekologických škod.

Pojem externality je ryze antropogenní (příroda je zde pouze zprostředkovatelem netržních společenských vztahů mezi lidmi), postrádá časovou dimenzi, což je v příkrém rozporu s potřebami udržitelného vývoje, zejména s potřebou uchovat budoucím generacím možnost uspokojovat své oprávněné potřeby, a obsahuje i neekologické škody. Vztah pojmů *škody na široce pojímaném životním prostředí - negativní technologické externality* (angl. *external technological costs*) je podobný vztahu pojmů „*ekologické škody - negativní ekologické externality*.“ Zatímco škody na životním prostředí a ekologické škody jsou vždy negativní, známe *negativní (external costs) i pozitivní (external benefits) druhy externalit ekologické i neekologické.*

Příkladem pozitivních ekologických externalit je přínos mimoprodukčních funkcí lesa pro společnost. Příkladem pozitivních neekologických externalit může být ekonomický efekt nasazení včel jejich chovateli na kvetoucí řepkové pole pro pěstitele řepky.

Definic externalit je mnoho. Za nejpřesnější považují definici externalit švýcarského konzervativního ekonomy J. E. Meada (1907 – 1993), dle něhož externality jsou ze společenského hlediska za kapitalismu, v podmínkách převažujícího soukromého vlastnictví výrobních prostředků, vesměs „*externím mimotržním vztahem soukromých subjektů.*“

Dle J. E. Meada (16), str. 5-6 „*vnější efekty vznikají tehdy, když efektivnost výroby v jedné hospodářské jednotce je závislá mezi jinými na rozsahu a nákladech výroby jiné hospodářské jednotky, přičemž:*

- a) tato závislost má mimotržní charakter, nevyplývá z transakcí mezi prodávajícím a kupujícím,*
- b) první hospodářská jednotka není s to kontrolovat činnost jiné hospodářské jednotky,*
- c) vlivy jedné hospodářské jednotky na druhou nemají záměrný charakter, nejde tedy o projevy konkurenčního boje.*

Obvykle se rozlišují dvojí efekty: technologické a peněžní. Zatímco peněžní efekty se projevují nepřímým způsobem, prostřednictvím cen, technologické efekty se projevují přímo, buď jako škody, ztráty, újmy na hmotných statcích, anebo jako určité výhody. V prvním případě mluvíme o negativních externalitách či vnějších nákladech, v druhém o pozitivních externalitách či vnějších úsporách."

Negativní technologické externality bývají nejčastěji ekologické škody. Jsou jimi ale i poškozené a zničené dopravní prostředky při nezáměrných dopravních nehodách, náklady na přeparkování auta, vynakládané k umožnění mechanizovaného úklidu ulice, aj. Příkladem pozitivních externalit mohou být pozitivní účinky lesa na životní prostředí.

Samuelson při vymezení externalit neuvádí třetí Meadovu podmínku, viz (17), str. 969. Z výkladu externalit na str. 770 ale plyne, že externality spojuje pouze s řádnou výrobou a spotřebou, nikoliv s nekalou soutěží, kam spadá i záměrné vyvolávání ekologických problémů s cílem poškodit konkurenci. Nepřesná je i definice externalit v Macmillanově slovníku, neboť připouští sepětí externalit s obchodem, viz (18).

Vymezení externalit Raganem a Thomasem (19), str. 912 je dosti kostrbaté. Správně uvádí externality jako příklad *selhání volného trhu v alokaci zdrojů*, v společensky optimálním způsobu chování. Externality vedou k vynakládání příliš mnoha zdrojů na výrobu

zboží spojeného s negativními externalitami a k vynakládání nedostatečného množství zdrojů na výrobu zboží spojeného s pozitivními externalitami. Dále objasňují, proč externality vedou k tržnímu selhání a proč vládní intervence nabízí zlepšení alokace zdrojů.

V podmínkách dominujícího společenského vlastnictví výrobních prostředků v někdejších státech reálného socialismu ekologické škody měly vesměs *dvojaký charakter: na národohospodářské úrovni byly interní ztrátou socialistické společnosti (jejími ekologickými internalitami), na mikroúrovni byly vnějším (externím) mimotržním vztahem společenských subjektů, viz 9) a 10).*

Ekologickými internalitami byly i ty spíše výjimečné případy, kdy původce a ekologickými škodami poškozený je tentýž subjekt, např. když vlastník obdělává svou půdu způsobem, který ji poškozuje.

Poškozuje-li za kapitalismu procesy znehodnocování jeden státní subjekt druhý státní subjekt, mají tyto ekologické škody dvojaký charakter, stejně jako je měly při vzájemném ekologickém poškození jednotlivých státních podniků v reálném socialismu. Naopak vztah ekologickými škodami poškozených občanů za reálného socialismu vůči původcům procesů znehodnocování byl externím mimotržním vztahem soukromých subjektů stejně jako společenské vztahy vytvářené velkou částí ekologických škod za kapitalismu. Podrobněji 9) a 10).

Externality a s výjimkou ekologických internalit i ekologické škody jako společenský vztah vyvolávají výrazný rozpor kapitalistické i reálně socialistické společnosti - rozpor mezi původci ekologických škod a těmito škodami poškozenými. Jeho řešení je nutné hledat jednak v omezování procesů znehodnocování, jednak v závazném stanovování náhrad za odhadované ekonomické škody ze znehodnocování s povinností jejich původců je uhradit poškozeným. Proces stanovování náhrad za odhadované ekonomické škody ze znehodnocování je *procesem internalizace externalit, internalizace ekologických škod jejich původcům ve prospěch poškozených*. Podrobněji, viz 9) a 10).

Ekologické škody i externality mají stavový a tokový rozměr. V každém okamžiku máme jisté množství ekologických škod i externalit naakumulováno z minulosti. Každý rok vzniká jisté množství nových ekologických škod i externalit. Část minulých i letošních ekologických škod i externalit je v daném roce poškozenými realizována a tím i zlikvidována. Změna výše ekologických škod i externalit je pak dána jejich výchozí úrovní zvýšenou o ekologické škody a externality vzniklé v daném roce a sníženou o ekologické škody a externality v daném roce zlikvidované.

V souvislosti s ekologickými škodami je třeba upozornit na systematické zaměňování ekonomických škod ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí, resp. přírodního prostředí, za škody na životním prostředí, viz 20) atp. Jak jsme si ukázali na začátku kap. 1, lze životní prostředí pojímat velice široce. V bezbřehosti široce pojatého životního prostředí se pak ekologické škody ztrácí.

V československé ekonomické literatuře poprvé škody ze znehodnocování přírodního prostředí od škod ze znehodnocování životního prostředí odlišil Z. Lamser v 16). Podobné problémy vznikají při směšování pojmů *ekologické externality a externality*.

9) ekonomické a mimoekonomické škody ze znehodnocování

Škody ze znehodnocování známe *mimoekonomické a ekonomické*. *Ekonomické škody ze znehodnocování jsou ty škody vyvolané procesy znehodnocování, které vyvolávají ekonomické ztráty*. Ekonomické škody ze znehodnocování známe *přímé*, např. pokles

hektarových výnosů vlivem imisí v rostlinné výrobě, snížení užitkovosti v živočišné výrobě, rychlejší koroze materiálů vystavených působení znečištěného ovzduší (jsme nuceni je akceptovat), a *nepřímé, jež se transformují jednak na náklady kompenzace sociálně ekonomických škod*, např. vlivem pití znečištěné vody častěji nemocné občany musíme léčit, *jednak na náklady na zmírnění negativních dopadů znehodnocených přírodních složek životního prostředí na příjemce*. Příkladem nákladů na zmírnění mohou být náklady zvýšené protikorozi ochrany jako prevence před zrychlenou korozi materiálů vlivem znečištěného ovzduší. Náklady kompenzace reálně vyvolávají i přímé ekonomické škody, které musíme akceptovat, buď přímo jako ztrátu nebo nepřímo kompenzačním dovozem, např. ekvivalentu nevyrobené zemědělské produkce.

*Mimoekonomické škody ze znehodnocování nevyvolávají náklady. Poškozují obvykle lidské zdraví včetně narušení pocitu pohody, historické památky, chráněné druhy rostlin, živočichů, chráněné ekosystémy a další cenné přírodní objekty. Hodnota všech těchto poškozených je nevyčíslitelná, byť ve vyspělých státech nepolevuje úsilí o jejich kvantifikaci, zpravidla metodou ochoty platit (anglicky *willingness to pay*) nebo metodou ochoty přijímat (anglicky *willingness to accept*).*

Jádrem metody ochoty platit je dotazování občanů, kolik jsou ochotni za to či ono zaplatit, např. za lepší kvalitu přírodních složek životního prostředí. Má řadu problémů, nedostatečnou informovaností občanů počínaje přes různé, svou podstatou subjektivní osobní preference jednotlivých občanů až po zásadní podmíněnost ochoty platit na základě osobních preferencí občanů jejich důchodovou situací. Významnou roli může hrát i očekávaný dopad příslušných opatření na zaměstnanost v regionu. Variantou metody ochoty platit je metoda ochoty přijímat, tj. dotazování se občanů, jak vysokou částku jsou ochotni přijímat jako kompenzaci za život v silně narušeném životní prostředí. Problémy jsou obdobné. Navíc ochota přijímat bývá podstatně vyšší než ochota platit.

Řadu metodologických problémů mají i pokusy kvantifikovat ekologické škody na základě změn cen nemovitostí, neboť faktorů ovlivňujících ceny nemovitostí je zpravidla více. Případ podstatně nižšího nájemného, zjištěného v některých vyspělých státech v bytech zasažených hlukem dálnice či letiště, je spíše výjimečný. Nelze ale popřít, že trh koneckonců určitým, byť zpravidla značně pokřiveným metrem oceňuje i mimoekonomické ekologické škody. Podrobněji možnosti a problémy metody ochoty platit rozebírá *Pearce* v 21) aj.

Mezi subjektivní metody ekonomického ocenění přírodních statků patří i jejich ocenění tzv. *neužitnou hodnotou* (anglicky *no valuation*), v jejímž rámci západní autoři rozlišují tzv. *opční hodnotu* (jakési pojistné možných rizik), tzv. *existenční hodnotu*, např. za zachování možnosti dotyčné místo navštívit v budoucnosti, a tzv. *hodnotu odkazu* pro potomky.

Nepochopitelné je odmítání kvantifikace skutečně vzniklých ekonomických škod ze znehodnocování *metodami expertního oceňování, zejména metodou komparativní analýzy, metodou normativní či metodou expertního odhadu* neoklasickými ekonomy hlavního proudu. Nelíbí se jim, že se tak kvantifikují skutečně vzniklé ekonomické škody ze znehodnocování, nikoliv škody určené hypotetickým trhem. Je přitom zřejmé, že případný soud o náhradu za ekonomické škody ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí se bude opírat spíše o přímo vyčíslené škody než o hodnotu, zjištěnou dotazováním na ochotu platit.

V souvislosti s dělením škod na ekonomické a mimoekonomické nelze směřovat *škody vratné a nevratné se škodami napravitelnými a nenapravitelnými*. Zatímco mírné poškození smrku exhalacemi je škodou vratnou, je koroze objektů škodou nevratnou. Škody vlivem koroze jsou ale s výjimkou vážnějšího poškození historických památek napravitelné. Smrt člověka, těžká zdravotní újma, poškození či zničení historické památky, vyhubení

kteréhokoli rostlinného či živočišného druhu, zničení unikátního ekosystému aj. je škodou nevratnou a současně nenapravitelnou. Tyto skutečnosti jsou známé a nevyvolávají spory.

10) náklady vyvolané ekologickými škodami

Ekonomické škody ze znehodnocování se dříve či později transformují na náklady vyvolané ekologickými škodami. Náklady vyvolané ekologickými škodami mají 2 základní skupiny - *náklady na zmírnění dopadů znehodnocených přírodních složek životního prostředí na příjemce*, např. náklady vyšší protikorozní ochrany preventivně vynakládané v regionech se znečištěným ovzduším, a *náklady kompenzace, resp. likvidace sociálně ekonomických škod ze znehodnocování*. Kompenzujeme např. náklady na léčení vlivem procesů znehodnocování častěji nemocných, ztráty ze zvýšené nemocnosti – z nucené pracovní nečinnosti osob v produktivním věku - vlivem znečištění, ušlý zisk z nemožnosti provozovat určitou, z ekologického hlediska přijatelnou činnost pro znehodnocené přírodní složky životního prostředí aj. Na náklady kompenzace se transformují i všechny přímé ekonomické škody ze znehodnocování – nižší výnosy či užítkovost vlivem znečištění ovzduší atd. Nelze souhlasit s vydáváním nákladů na zmírnění za náklady na ochranu, jak činí Macmilanův slovník moderní ekonomie 17) aj. Ve starší československé ekonomické literatuře byly decentně označovány jako „náklady na nepravou ochranu životního prostředí.“

Řadě autorů pojmy *ekonomické škody ze znehodnocování* a *náklady vyvolané ekologickými škodami* splývají. I když jsou kvantitativně stejné, resp. se liší jen určitým časovým posunutím, jde v prvním případě o škody, tj. kategorii záporného užítku, v druhém případě o náklady. Teorie společenského užítku říká, že nelze směřovat náklady a efekty. Platí pravidlo o netotožnosti nákladů a efektů, viz 22), str. 1-2.

11) společenská nutnost ekologických škod a nákladů jimi vyvolaných

Ekologické škody a náklady jimi vyvolané známe:

- *jednoznačně společensky nutné*, tj. jsou-li za dané úrovně technologií, která vyrábí statky nutné k uspokojování základních hmotných potřeb obyvatel, efektivně těžko odstranitelné,
- *podmíněně společensky nutné*, tj. jde-li o náklady, které by být nemusely, kdyby společnost donutila poškozovatele přírodních složek životního prostředí k realizaci účinných dostupných opatření na ochranu, jež lze realizovat za přijatelnou cenu, nebo kdyby společnost netrpěla plýtváním hmotnými statky v procesech společenské i soukromé spotřeby,
- *jednoznačně společensky zbytečné*, tj. jde-li o náklady vyvolané provozní nekázní, haváriemi, pochybenými pozemkovými nebo vodohospodářskými úpravami, chybnými melioracemi, výstavbou kanálu Dunaj-Odra-Labe, mnohých dálnic apod. Podrobněji viz 9) a 11).

12) Internalizace externalit

Internalizací externalit, resp. ekologických škod rozumím závazné stanovování náhrad za odhadované vzniklé ekonomické škody ze znehodnocování jejich původcům ve prospěch poškozených. Západní environmentální ekonomie i státní ekologická politika ČR rozumí procesům internalizace externalit donucení poškozovatelů přírodních složek životního prostředí k provedení určitých opatření k jejich ochraně, k ekologizaci.

Zatím je požadavek na stanovování náhrad za odhadované ekonomické škody mlčky obcházen a v praxi nenaplňován. Obchodní zákoník ČR ekologické škody ani nezná, resp. odpovědnost za objektivní škody obsaženou v posledním znění hospodářského zákoníku zrušil. Starý i nový občanský zákoník ČR toleruje tzv. objektivní škody, tj. škody způsobené povolenými technologiemi druhým subjektům. Československý zákon o životním prostředí č. 17/1992 Sb. náhrady ekonomických škod ze znehodnocování zúžil na ekologickou újmu, kterou v § 10 definoval: „*Ekologická újma je ztráta nebo oslabení přirozených funkcí ekosystémů, vznikající poškozením jejich složek nebo narušením vnitřních vazeb a procesů v důsledku lidské činnosti.*“ tj. velmi úzce.

Pokud se někde mluví o praktické internalizaci externalit či ekologických škod, nerozumí se tím stanovování náhrad za odhadované ekonomické škody ze znehodnocování, ale donucení poškozovatele k realizaci určitých ozdravných opatření, k odstranění části zvýhodnění poškozovatelů z nevynakládání nákladů na ochranu přírodních složek životního prostředí proti ekologicky šetrnější konkurenci. Znamená to i určitou úlevu pro poškozené.

Jinak si nelze vysvětlit existenci požadavku internalizace externalit v návrhu zásad státní dopravní politiky Ministerstva dopravy ČR vedle požadavku na rozsáhlou výstavbu dalších dálnic, jež mocně stimuluje růst silniční dopravy, významného a na rozdíl od průmyslu stále rostoucího poškozovatele životního prostředí. Při skutečné internalizaci externích škod, tj. stanovování náhrad za odhadované ekonomické škody ze znehodnocování, by se zřejmě silniční doprava natolik zdražila, že by budované dálnice byly málo využívané a tudíž zbytečné.

Nepřijatelné je i tvrzení, že poplatky za znečišťování a další ekonomické postihy poškozování přírodních složek životního prostředí a nešetrného využívání přírodních zdrojů jsou internalizací ekologických škod. Nejsou a ani být nemohou, protože jsou vesměs stanovovány nezávisle na vznikajících ekonomických škodách ze znehodnocování a ve srovnání s nimi bývají mnohem nižší. Podobná situace je i ve vyspělých státech.

Reálnou internalizaci ekologických externalit dosud neodmítá jen společenská praxe v ČR i ve světě, ale i dominující ekonomická neoklasická teorie hlavního proudu. Pojetí externalit jako „*donucení poškozovatele životního prostředí snížit externalitu na "optimální úroveň" s tím, že škodu nese poškozený,*“ obsahuje i Macmilanův slovník moderní ekonomie (18), Principles of Economics Ragana a Thomase (19) a další. Samuelsonova Ekonomie (17) pojem internalizace externalit nezná vůbec.

Požadavek stanovovat za „*odhadované ekonomické škody na životním prostředí ekvivalentní náhrady*“ vyslovil v ČSSR poprvé V. Voráček (v 23). Různě důsledně ho podporují i někteří další autoři. Řada odborníků v českém environmentálním výzkumu problém internalizace externalit vidí jen jako problém okrajový. Jiní ho chtějí řešit uplatňováním zásady „*znečišťovatel platí*“ (angl. *Polluter Pays Principle*) nezávisle na výši způsobovaných škod.

Samotná zásada „*znečišťovatel platí*“ je přinejmenším jazykově neohrabaná. Pokud není řečeno, kolik znečišťovatel platí, resp. že je povinen uhradit způsobené škody, mohou být placeny jen symbolické částky charakteru odpustků hříchů či úplatků (ve slovenštině to odpovídá i jazykově), které nic podstatného neřeší, viz dlouhodobá praxe v Československu, v ČR i v SR, Polsku dalších státech.

V praxi se náhrady za odhadované ekonomické škody ze znehodnocování uplatňovaly jen výjimečně. Jejich objektem bylo zpravidla jen porušení platných zákonů k ekologizaci, např. při havarijním vytrávení řeky se hradila hodnota uhynulých ryb, nikoliv odpovědnost původců za objektivní škody. Výjimkou byly náhrady škod způsobených exhalacemi

zemědělské rostlinné výrobě a lesním hospodářství, uplatňované v Československu v 70. a v 80. letech. Měly ale zcela nedostatečný rozsah. Jestliže se přímé škody na produkci u obou odhadovaly na asi 750 + 750 mil. Kčs/rok, náhrady lesnímu hospodářství činily jen asi 150 mil. Kčs a náhrady zemědělcům jen asi 40 mil. Kčs/rok. Po roce 1989 byly již v roce 1990 zrušeny.

Rovněž vyspělé státy náhrady objektivních škod dosud neuplatňovaly. K obratu by mohla vést *Úmluva o civilní odpovědnosti za škody, vyplývající z činností nebezpečných pro životní prostředí* z r. 1993, viz 24). Nutno konstatovat, že k 1. 3. 2014 nevedla.

13) náklady vyvolané technologickými škodami

Náklady vyvolané ekologickými škodami jednoznačně a podmíněně společensky nutné vytváří náklady vyvolané technologickými ekologickými škodami. Spolu s náklady vyvolanými technologickými neekologickými škodami vytváří náklady vyvolané technologickými škodami. Náklady vyvolané technologickými škodami vytváří ve spojení s náklady vlivem absolutní omezenosti kvalitních výrobních zdrojů, zejména zdrojů přírodních, a ve spojení s náklady vlivem relativní omezenosti kvalitních výrobních zdrojů, zejména pracovních prostředků (technologii) a pracovních sil, náklady zpětné vazby V. V. Novožilova (1892 – 1970). Podrobněji 9) a 11).

14) náklady zpětné vazby

Náklady zpětné vazby (angl. feed-back cost, rusky zatraty obratnoj svjazi) vymezil Novožilov v 25), str. 135-7 následovně: „Tzv. diferenciální, tj. přírůstkové náklady se skládají z nákladů výroby a z nákladů zpětné vazby, přičemž zpětná vazba mezi náklady vzniká vždy při splnění následujících tří podmínek:

1) zaměnitelnosti různých výrobních prostředků, tj. schopnosti různých výrobních prostředků sloužit témuž cíli,

2) nestejně efektivnosti různých zaměnitelných výrobních prostředků,

3) nedostatku efektivnějších výrobních prostředků ve srovnání s jejich potřebou (přesněji s objemem jejich efektivního použití).“

Uvedené podmínky nejsou nijak náročné. V ekonomice se běžně vyskytují a s nimi i náklady zpětné vazby. Problém je, že rychlý růst nákladů zpětné vazby v oblasti narušené ekologické rovnováhy zásadně zvyšuje váhu nákladů zpětné vazby, takže je stále těžší je přehlížet. To ale nebrání společnosti je vesměs ignorovat.

Novožilov popsal dvě skupiny nákladů zpětné vazby:

1) náklady vlivem absolutní omezenosti kvalitních výrobních zdrojů,

2) náklady vlivem relativní omezenosti kvalitních výrobních zdrojů.

Podle mého rozboru Novožilovovu vymezení nákladů zpětné vazby vyhovují i náklady vyvolané technologickými škodami ekologickými i neekologickými, viz 9) a 11). Mám za to, že v tomto směru je nutné Novožilovovu teorii nákladů zpětné vazby doplnit.

15) náklady na ochranu přírodních složek životního prostředí

Ekologickým škodám lze předcházet:

- 1) vynakládáním nákladů na ochranu přírodních složek životního prostředí (angl. *natural element of environment costs protection*, rusky *zatraty na zaščitu okružajuščej prirodnoj sredy*), dále náklady na ochranu,
- 2) absolutními úsporami spotřeby paliv, energie, surovin, potravin, tvorby odpadů, při jejichž výrobě vznikají ekonomické škody ze znehodnocování,
- 3) neuskutečněním opatření poškozujících přírodní složky životního prostředí, byť by se podnikově jevila výhodná.

Náklady na ochranu vynakládáme jako:

a) náklady na zařízení sloužící výlučně k zachycení a zneškodnění produkovaných škodlivin, tzv. ryzí ekotechniku, koncová zařízení (angl. *End of Pipe Technology*),

b) náklady na zavádění a provozování ekologicky šetrnějších technologií a výrobků, které současně zvyšují efektivnost výroby. Jejich realizaci označujeme jako strategii dvojí výhry (angl. *win win strategy*),

c) náklady na úspory energie, surovin a potravin včetně využívání odpadů jako zdrojů druhotných surovin a energie,

Při postupu ad a) vynakládáme náklady na ochranu, resp. na zneškodnění vzniklých negativních ekologických vlivů, při postupu ad b) a ad c) na zabránění jejich vzniku. Neuskutečnění ekologicky závadných projektů by mělo obnášet jen minimum nákladů (na vypracování ekologicky závadných projektů, na administrativní řízení apod.).

Ekologická část nákladů na zavádění ekologicky šetrnějších technologií a výrobků a na úsporu surovin a energie bývá někdy nazývána tzv. *integrovanými náklady na ochranu*.

Náklady na budování a provoz zařízení snižující poškozování přírodních složek životního prostředí a část nákladů na ekologicky šetrnější technologie, výrobky a úspory paliv, energie, surovin a potravin a snížení tvorby odpadu, která odpovídá odvráceným ekonomickým škodám ze znehodnocování v rámci ekonomického užítku přinášeného příslušnými opatřeními, vytváří náklady na ochranu přírodních složek životního prostředí.

Náklady na ekotechniku i integrované náklady na ochranu známe investiční a provozní.

Část environmentálních ekonomů, např. A. Černá a kol. v 26), za náklady na ochranu považuje pouze náklady na budování a provoz koncových čistících zařízení, tzv. ekotechniky. Vedou je k tomu jednak nemalé potíže při praktickém naplňování uvedeného širšího pojetí nákladů na ochranu, jednak podceňování problematiky ekologických škod. Možné dvojí pojetí nákladů na ochranu nemá smysl dramatizovat. Je třeba ale o něm vědět.

Alternativnost nákladů na ochranu s ekologickými škodami, resp. náklady vyvolanými ekologickými škodami, je známý poznatek z neoklasické ekonomie i z teorie optimálního plánování. Často se ale zapomíná, že ekologické škody nejsou jen alternativou nákladů na ochranu, ale také alternativou neuskutečnění ekologicky závadných projektů.

Uvedené platí více pro ekonomickou teorii než pro společenskou praxi, která zavedla a rozvinula proceduru posuzování vlivů na životní prostředí (angl. *Environment Impact Assessment - EIA*), bez jejíhož kladného výsledku není ve slušné zemi zvykem vydávat povolení k realizaci příslušné činnosti s potenciálně vážnými negativními vlivy na životní prostředí.

Zákon č. 17/1992 Sb. obecně a zákon č. 244/1992 Sb. o posuzování vlivů na životní prostředí konkrétně zavedl proceduru EIA i v ČR s účinností od 1. 7. 1992. Zákon č.

127/1994 Zb. EIA uzákonil s účinností od 1. 9. 1994 i na Slovensku. V roce 2013 v ČR EIA řeší jeden samostatný zákon a problém je jen se vejít do příslušných směrnic Evropské unie (EU).

Určitým problémem vymezení nákladů na ochranu je skutečnost, že mnohá ochranná opatření mají též určitá ekologická negativa. Některá prakticky pouze přenáší ekologické problémy z místa na místo (např. budování vysokých komínů), z jedné přírodní složky životního prostředí do druhé (časté zejména u starších spaloven nebezpečného odpadu), či do budoucnosti (např. bezpečné uložení kontejnerů s vysoce toxickým odpadem).

Opatření přenášející problémy z místa na místo nelze považovat za opatření na ochranu.

Při opatřeních přenášejících problém z jedné složky do druhé lze doporučit přiměřený přístup. Ochrání-li se jedna složka plně tím, že asi 10% jejího poškození se přenesou do složky druhé, např. při odsiřování spalin, půjde zřejmě o ochranné opatření. Při přenesení asi 90% potenciálu poškození první složky do druhé složky či při vyvolání ještě větších ekologických škod jinde, např. u spalovny nebezpečného odpadu nevybavené dostatečnými filtry, nelze dané opatření počítat mezi opatření na ochranu.

V případě přenášení problémů do budoucnosti, obvykle vlivem důkladné izolace vysoce toxických odpadů, sice o opatření na ochranu půjde, ale není důvodu jásat podobně jako v případě budování úložiště popela a popílku uhelnou elektrárnou, které sice jsou opatřením na ochranu, ale současně jsou i základní podmínkou povolení provozu příslušné chemičky, uhelné či jaderné elektrárny.

Od nákladů na ochranu je nutné rozlišit *náklady na tvorbu životního prostředí*. Zahrnují náklady na ochranu a náklady na akce zlepšující přírodní složky životního prostředí mimo akcí omezujících negativní ekologické vlivy, např. rozšiřováním veřejné zeleně ve městech či výsadbou lesa na zemědělské půdě. Náklady na obnovu územních systémů ekologické stability krajiny, v minulosti zničených, ale mají v první řadě charakter nákladů kompenzace sociálně ekonomických škod, vzniklých jejich předchozí devastací.

Náklady na ochranu nemohou být náklady na zmírnění dopadů negativních ekologických vlivů na příjemce, např. náklady na vyšší protikorozní ochranu vynakládané v oblastech s vysokým znečištěním ovzduší, přestože tak někteří činí, viz 19) ad.

16) ekologické náklady

Náklady na ochranu přírodních složek životního prostředí a náklady vyvolané ekologickými škodami, resp. ekonomickými škodami ze znehodnocování, dohromady vytváří ekologické náklady (angl. ecological cost, rusky ekologičeskije zatraty). Za zavádějící synonymum ekologických nákladů považují výdaje na životní prostředí a náklady na životní prostředí (angl. defensive expenditures), používané mimo jiné Statistickým úřadem Organizace spojených národů (OSN) i EU k vyjádření ekologické náročnosti společenského reprodukčního procesu na ekonomické zdroje. Pojem výdaje na životní prostředí je klasická hantýrka Ministerstva financí, která z pohledu ekonomické teorie nemůže obstát. Náklady na životní prostředí představují obvykle zkrat, resp. autoři jimi obvykle míní náklady na ochranu přírodních složek životního prostředí.

V teorii nikým nezpochybněný poznatek o alternativnosti nákladů na ochranu a nákladů vyvolaných ekologickými škodami je bohužel v praxi často obcházen tvrzením, že náklady na životní prostředí, reálně náklady na jeho ochranu, činí tolik a tolik. Ne. Poškození přírody, přírodních složek životního prostředí nás stojí mnohem víc, a to o

převelikou položku ekonomické škody ze znehodnocování, resp. náklady vyvolané ekologickými škodami. Protože náklady na ochranu jsou obvykle alternativou ekonomických škod ze znehodnocování, výše ekologických nákladů vypovídá jen o rozsahu ekologické závadnosti rozvoje příslušné společnosti, byť se z nich často odvozuje mnohem víc.

Do ekologických nákladů nelze na makroekonomické úrovni zahrnovat různé ekologické platby. Ekologické platby zatěžují sice poškozovatele životního prostředí, ne však společnost. Tu zatěžují reálně vynaložené náklady na ochranu a náklady vyvolané ekologickými škodami.

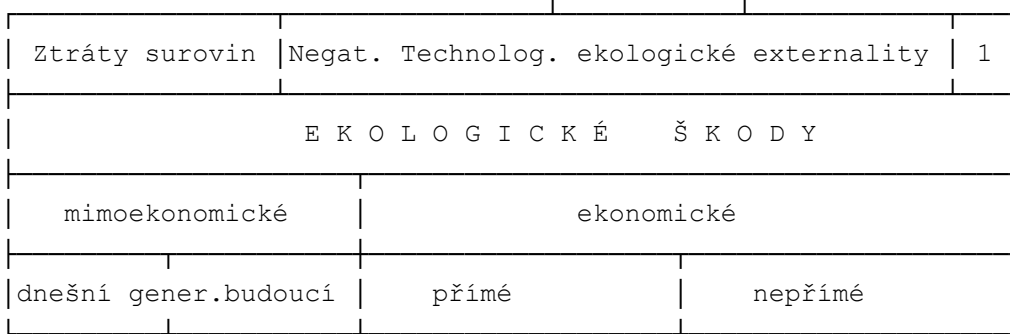
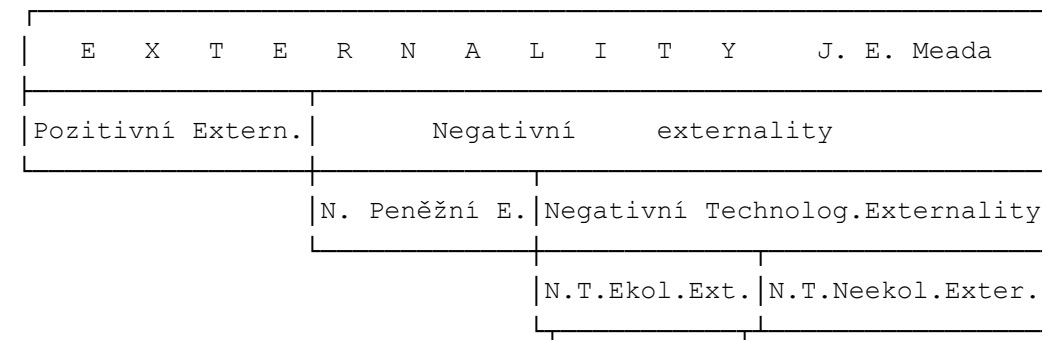
Výše vynaložených nákladů na ochranu říká velmi málo o efektivnosti přijímaných ozdravných opatření. Nízká výše nákladů na ochranu obvykle dokládá ignoranci společnosti vůči potřebám ekologizace. Může dokladovat ale jen špatnou evidenci nákladů na ochranu, může být i důsledkem dobrého stavu životního prostředí. Dobrý stav životního prostředí ale sotva bude případ ČR.

Počátkem roku 1995 dokončená ročenka Životní prostředí Evropy ukázala mimo jiné, že četné údaje o stavu životního prostředí v jednotlivých zemích Evropy včetně vykazovaných údajů o jejich ekonomických aspektech jsou pro různé metodologické a metodické odlišnosti prakticky neporovnatelné.

Vysoká úroveň nákladů vyvolaných ekologickými škodami vesměs dokládá hrubé podceňování ekologických problémů. Může být i důsledkem nízké efektivnosti realizace ozdravných opatření nebo mechanického přepočtu výsledků kvantifikací externalit západními experty na podmínky ČR. Nízká úroveň nákladů vyvolaných ekologickými škodami ale často dokládá absenci solidních kvantifikací vznikajících ekonomických škod ze znehodnocování, nikoliv dobrý stav přírodních složek životního prostředí.

Kategoriální systém „Externality J. E. Meada - náklady zpětné vazby V. V. Novožilova“ zobrazuje schéma č. 2.

Schéma č. 2 - Kategoriální systém "Externality J.E. Meada - náklady zpětné vazby V.V. Novožilova"

nákl. zamezení ²	nákl. zachycení ³	náklady kompenzace sociálně ekonomických škod ze zneh.	náklady na zmírnění
náklady na ochranu	náklady vyvolané ekologickými škodami		
E K O L O G I C K É N Á K L A D Y			
nákl. tvorby ŽP	náklady vyvolané ekologickými škodami		
	jednoznačně společensky nutné	podmíněně společensky nutné	jednoznačně společensky zbytečné
	náklady vyvolané ekologickými technologickými škodami	náklady vyvolané neekologickými technologickými škodami	
náklady v důsledku absolutní omezenosti kvalitních výrobních zdrojů	náklady v důsledku relativní omezenosti kvalitních výrobních zdrojů	náklady vyvolané technologickými škodami	
N Á K L A D Y Z P Ě T N Ě V A Z B Y V. V. Novožilova			

- 1 ekologické škody, které způsobuje původce ekologických škod sám sobě, tzv. ekologické internality
- 2 náklady zamezení vzniku negativních ekologických vlivů,
- 3 náklady na zachycení a zneškodnění produkovaných škodlivin.

Pramen: vlastní rozbor, základ schématu viz 9) a 11). Grafická velikost jednotlivých položek ne vždy odpovídá jejich skutečným kvantitativním rozměrům, resp. relacím.

17) národohospodářské ekonomické optimum ekologických nákladů

Národohospodářské ekonomické optimum ekologických nákladů (anglicky national economy economical optimum of ecological costs, rusky narodnochozjajstvennoje ekonomičeskije optimum ekologičeskich zatrat) představuje při daných technologiích minimální, společensky efektivní možnou výši celkových ekologických nákladů společnosti. Je dosaženo, když přírůstek nákladů na ochranu přírodních složek životního prostředí při dostatečně malém snížení rozsahu znehodnocování je roven takto vyvolanému snížení nákladů vyvolaných ekologickými škodami, tj. za podmínek rovnosti - v absolutní hodnotě - marginálních nákladů na ochranu a marginálních nákladů vyvolaných ekologickými škodami. Vyžaduje dosáhnout národohospodářského ekonomického optima nákladů znečištění,

národohospodářského optima nákladů devastace a vyloučení absolutně nešetrné exploatace přírody. Podrobněji 9) a 11).

Národohospodářské ekonomické optimum nákladů znečištění je dosahováno při celospolečenském minimu nákladů vyvolaných znečištěním. „... rovnost (V.10) říká, že minimum celkových nákladů (ekonomické optimum znečištění) existuje tehdy, když je přírůstek nákladů na zamezení znečištění při dostatečně malém snížení jeho úrovně roven takto vyvolanému snížení nákladů na kompenzaci znečištění, tj. za podmínek rovnosti - v absolutní hodnotě - marginálních nákladů na kompenzaci sociálních následků znečištění,“ viz 6), str. 71. Protože z kontextu citované práce je zřejmé, že Gofman rozumí náklady na kompenzaci znečištění i náklady na zmírnění jeho následků, např. vyšší protikorozní ochranou, je citovaná definice správná. Obdobně národohospodářské ekonomické optimum znečištění pojímá neoklasická ekonomie.

Podmínkou dosažení národohospodářského ekonomického optima nákladů znečištění je jednak optimalizace technologického režimu každého znečišťovatele, jednak celková optimalizace znečišťování v regionu. Problém znečištění z více zdrojů v jednom regionu je úlohou závislou, k dosažení národohospodářského ekonomického optima nákladů znečištění nestačí optimalizovat znečišťování jednotlivých znečišťovatelů nezávisle na znečišťovatelích ostatních. K dosažení národohospodářského ekonomického optima nákladů znečištění je nutné jednak provést optimalizaci technologického režimu u každého znečišťovatele ovzduší v regionu, jednak provést optimalizaci znečišťování v celém regionu včetně významných znečišťovatelů ve vzdálenějších regionech.

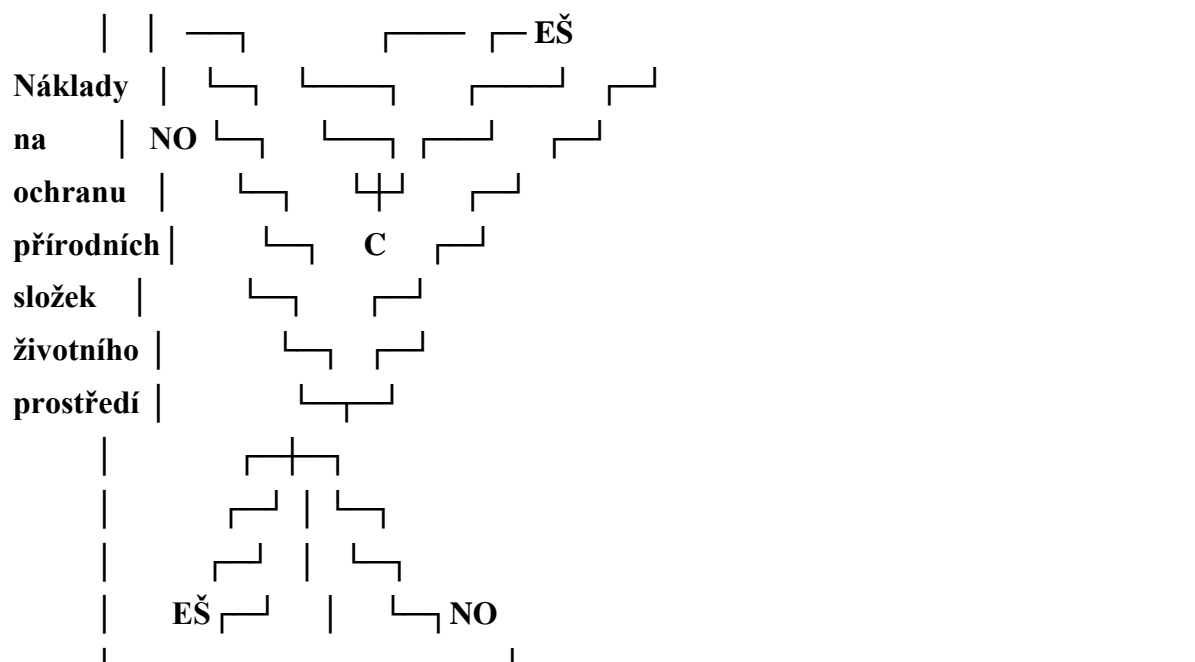
Ekonomická teorie v Československu v souladu s K. G. Gofmanem 6) a 26) často vydávala národohospodářské ekonomické optimum nákladů znečištění za národohospodářské ekonomické optimum ekologických nákladů. Gofman a Gusjev sice v 27) matematicky dokázali, že ekonomické optimum nákladů znečištění je i racionálním, tj. šetrným využíváním přírodních zdrojů, ale nebrali v úvahu procesy devastace přírodních složek životního prostředí ani absolutně nešetrnou exploataci přírody. Proto jejich závěr, že národohospodářské ekonomické optimum znečištění je současně i národohospodářským ekonomickým optimumm ekologických nákladů, byl předčasný.

Národohospodářské ekonomické optimum nákladů devastace přírodních složek životního prostředí je dosaženo, když přírůstek nákladů na ochranu před devastací se v každém konkrétním případě devastace rovná přírůstku nákladů vyvolaných touto devastací. Nutnou a postačující podmínkou dosažení národohospodářského ekonomického optima nákladů devastace je optimalizace nákladů devastace každého konkrétního případu devastace, neboť jednotlivé případy procesů devastace jsou na sobě nezávislé, na rozdíl od případů znečišťování regionu více znečišťovateli, viz 9) a 11).

Případ absolutně nešetrné exploatace přírody, tak důvěrně známý ekologům, zatím ekonomové vesměs neberou v úvahu, přestože nulový či nízký efekt investice není v rozporu s možností napáchat příslušnou investicí citelné ekologické škody, viz 9) a 11).

Vztah nákladů na ochranu a ekonomických škod ze znehodnocování, resp. nákladů vyvolaných ekologickými škodami, tj. národohospodářské ekonomické optimum ekologických nákladů, ukazuje graf č. 1.

Graf č. 1 - Národohospodářské ekonomické optimum ekologických nákladů 1

Náklady vyvolané ekologickými škodami

C = ekonomické optimum ekologických nákladů

EŠ = ekonomické škody ze znehodnocování PSŽP

NO = náklady na ochranu PSŽP

Pramen: Šauer, P. a kol.: Základy ekonomiky životního prostředí, str. 86, skripta, VŠE 1992. Graf ekonomického optima nákladů znečištění J.Z. zobecnil na ekonomické optimum ekologických nákladů.

Pozn.: křivku mi počítač neudělá!

S růstem nákladů na ochranu se zlepšuje kvalita přírodních složek životního prostředí. Jde o výrazně nelineární závislost, neboť stav přírody je výsledkem působení řady protichůdných faktorů a ekologická efektivnost jednotlivých opatření na ochranu je často velmi rozdílná.

Zatím jsem psal o národohospodářském ekonomickém optimu ekologických nákladů, nákladů znečištění a nákladů devastace. Tzv. podnikové ekonomické optimum ekologických nákladů je zásadně odlišné od optima národohospodářského. Jiné je i pro podnik - původce ekologických škod (v grafu leží napravo od národohospodářského ekonomického optima ekologických nákladů), jiné je i pro podnik - ekologickými škodami poškozený (v grafu leží nalevo od národohospodářského optima ekologických nákladů). Pro podnik poškozující přírodní složky životního prostředí je při nulové státní regulaci procesů znehodnocování obvykle nejvýhodnější žádnou ochranu neprovádět, neboť ho zpravidla stojí určité náklady, jejichž efekt realizují vesměs jiní. Výjimkou jsou většinou jen opatření k optimalizaci technologického režimu a k vyhnutí se haváriím z nedbalosti. Proto musí původce ekologických škod do nápravných opatření nutit stát. Podnik - poškozený - je samozřejmě zainteresován na co nejvyšší ochraně u druhých, a to i nad úroveň národohospodářského ekonomického optima, neboť mu tím klesají náklady vyvolané procesy znehodnocování.

Národohospodářské optimum ekologických nákladů je značně vzdálené hledání tzv. *Pareto optima*, viz V. Pareto (1848 – 1923). Pareto optimum zůstává v zásadě na hledání

optimální tržní situace, což je pro ochranu přírodních složek životního prostředí zjevně nedostatečné.

Problémy národohospodářského optima ekologických nákladů ilustruje tabulka č. 1:

Tabulka č. 1 - Možné náklady a možné ekonomické škody ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí

Rok	Náklady na životní prostředí		Ekonomické škody		
	Investice na OŽP	Veřejné výdaje na životní prostředí	Tuhé, SO ₂ a NO _x	CO ₂ z energetiky	Škody z dopravy
	mld. Kč				
1990	6,048		15,245	11,696	
1991	9,376		26,205	16,017	
1992	16,954		22,217	18,012	
1993	19,890		24,727	22,511	50,200
1994	28,272		25,142	25,149	55,108
1995	32,252		18,734	29,494	61,318
1996	37,036		18,849	34,602	69,877
1997	40,503	20,620	18,717	35,078	76,729
1998	35,160	19,392	14,548	37,902	80,483
1999	28,956	22,638	12,503	41,331	83,104
2000	21,399	22,821	10,980	42,011	82,864
2001	19,892	27,379	11,703	46,319	86,663
2002	14,919	25,999	10,568	47,938	88,134
2003	19,383	36,598	9,353	46,632	89,869
2004	20,208	33,952	8,821	50,133	89,564
2005	18,248	41,929	8,445	53,740	90,763
2006	22,470	48,425	9,106	67,052	87,910
2007	19,900	52,898	8,688	73,251	92,008
2008	20,327	42,946	6,769	76,968	94,058
2009	23,491	51,608	7,461	75,180	84,707
2010	22,647	56,574	7,632	75,991	78,914
2011	24,814	58,684	6,184	76,186	78,078
2012	25,617	54,850	7,560	76,869	77,586
2013	27,074	42,946			63,011

Zdroj: Investice na ochranu ŽP - ČSÚ, výdaje na ŽP - výkazy MF, odhady škod Jan Zeman. V případě emisí tuhých, SO₂ a NO_x použita metoda Světové banky, v případě emisí CO₂ základem doporučení ministrů dopravy členských států EU z roku 1997, v případě dopravy jde o autorovy výpočty objektivními metodami kvantifikace ekonomických škod.

Lze jistě namítat, že sběr dat ČSÚ a MF a zejména vyčíslení externalit může být zatíženo chybami. Jistě, sběr dat není dokonalý, externality se dají počítat různě, o kvalitě podkladů nejednou nemluvě, viz časté korekce podkladových dat. V každém případě zcela jiný dojem bude mít čtenář Statistické ročenky životního prostředí ČR, který tam najde jen investice na ochranu životního prostředí a výdaje na životní prostředí (může si snadno klást otázku, jaký je vlastně efekt poměrně vysokých investic a výdajů na životní prostředí) ve srovnání s čtenářem této tabulky, kde jsou, byť jistě nedokonale, zachyceny alespoň některé ekonomické škody ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí.

18) Obecný vzorec ceny ve zbožní výrobě

V. V. Novožilov kromě jiného odhalil obecný vzorec ceny ve zbožní výrobě, v tržní ekonomice. *Dle Novožilova ceny zboží v tržní ekonomice konvergují k nákladům na přírůstek produkce příslušného druhu zboží, viz 25).* V závislosti na převaze nabídky či poptávky a na (ne) existenci volných kapacit marginální náklady mohou být tudíž vyšší i nižší než jsou společensky průměrné náklady.

Částečnou redukcí obecného vzorce ceny ve zbožní výrobě lze získat výrobní typ ceny, jež odvodil K. Marx v 3. dílu Kapitálu (za socialismu známý též jako fondový typ ceny), výraznou redukcí pak hodnotový typ ceny. Z hodnotového ani z výrobního typu ceny ale nelze přímo odvodit obecný vzorec ceny ve zbožní výrobě.

Nejen nemožnost určit ceny statisíců výrobků z centra, existence množství dotací a individuálně stanovených cen individuálně stanovených cen a až na výjimky tolerance externalit, ale i za základ vzatý hodnotový a později výrobní typ ceny znemožňoval praxi reálného socialismu dobrat se k racionální cenové tvorbě.

Pro praxi tyto vzorce ale mají význam spíše orientační, protože o hladině cen nerozhodují ani tak náklady podniků výrobců (ty bývají jen hranicí, pod kterou cena nemůže dlouhodoběji klesnout) jako reálný stav konkurence a spekulace na trhu. Samozřejmě, zboží s nedostatečnou užitnou hodnotou se může snadno stát zcela neprodejným.

Ekonomickou hodnotu zboží od marginálních nákladů odvozuje i neoklasická ekonomie. Za základ ale bere subjektivní ocenění spotřebního zboží či služby spotřebitelem, jež vede k odvození hodnoty na základě mezních nákladů, jež je nutno vynaložit k uspokojení poslední koupěschopné jednotky příslušného druhu zboží. Hodnotu výrobních prostředků pak odvozuje nepřímo od hodnoty spotřebního zboží či služeb. Toto subjektivní odvození hodnoty považují za neodůvodněné.

19) náklady na poškozování přírodních složek životního prostředí

Náklady na poškozování přírodních složek životního prostředí jsou náklady na opatření, která tyto složky poškozují. Mají 2 základní skupiny: náklady na relativní a náklady na absolutní poškozování přírodních složek životního prostředí.

Náklady na relativní poškozování přírodních složek životního prostředí jsou takové, kde ekonomický efekt příslušného opatření při vyloučení nenapravitelných mimoekonomických škod výrazně převyšuje rozsah vznikajících ekonomických škod ze znehodnocování včetně škod vyvolaných nepřímo, např. když náklady na vyšší koncentraci výroby výrazně zvyšují efektivnost výroby při mírném růstu dopravních externalit.

Náklady na absolutní poškozování přírodních složek životního prostředí jsou náklady na opatření, která buď vyvolávají nenapravitelné ekologické škody na lidském zdraví, vzácných ekosystémech či kulturních památkách nebo která nepřinášejí výraznější ekonomický užitek, popř. přinášejí pouze škody. Otázkou je, zda náklady spjaté s plýtváním ve společenské i soukromé spotřebě řadit mezi náklady na absolutní či náklady na relativní poškozování přírodních složek životního prostředí.

Klasickým příkladem opatření, jež nezvyšuje efektivnost, jsou navenek vysoké úspory dosažené budováním dálnic. Protože silně stimulují růst ekologicky vysoce závadné, nebezpečné a národohospodářsky velmi nákladné silniční dopravy, je výsledný dopravní,

národohospodářský, bezpečnostní, urbanistický i ekologický efekt vesměs záporný, byť se HDP citelně zvýší.

Příkladem nákladů na absolutní poškozování přírodních složek životního prostředí absolutně nešetrnou exploatací přírody byly v Československu v 70. a 80. letech 20. století četné *meliiorace* odvodněním a scelováním polí, tj. ničením rozptýlené zeleně, rozoráváním protieročních mezí či napřimováním vodních toků.

Náklady na poškozování přírody se nesledují. Jejich nesledování nepřekvapuje, protože realizátoři opatření poškozujících přírodní složky životního prostředí nemají zájem o popularitu tohoto druhu.

20) ekologická (environmentální) politika

Ekologická (environmentální) politika je souhrn systematicky prováděných činností směřujících k předcházení vzniku ekologických problémů a škod a ke zmírňování a odstraňování ekologických problémů a škod již existujících. Uskutečňuje se na mezinárodní, státní, regionální, komunální, podnikové, občanské i dalších úrovních.

Krátkodobým a střednědobým strategickým cílem české státní ekologické politiky v 90. letech 20. století muselo být odvrácení hrozící ekologické katastrofy ČR z domácích zdrojů.

Adekvátní jsou i základní cíle státní politiky životního prostředí ČR z roku 2001 (dříve státní ekologická politika) - postupně minimalizovat ohrožení zdraví lidí, minimalizovat nevratná poškození přírody, prosazovat šetrné a postupně i udržitelné využívání přírodních zdrojů a integrovat ekologická kritéria do celkového řízení ekonomiky i společnosti.

Dlouhodobým strategickým cílem státní ekologické politiky musí být snížení znečištění a devastace přírodních složek životního prostředí na úroveň nepoškozující lidské zdraví včetně pocitu pohody (základem jsou tzv. hygienické normy), přírodu, zejména přírodu zvláště chráněnou, historické památky, postupně vytvořit novou, byť značně pozměněnou ekologickou rovnováhu v přírodě, prosadit šetrné a postupně i udržitelné využívání přírodních zdrojů včetně prostoru a omezení hmotné spotřeby – konzumerismu společenského i soukromého. Trvalým úkolem státní politiky životního prostředí by mělo být postupně prosazovat udržitelný vývoj ČR i světa.

Dlouhodobě ČR ohrožuje i nastupující ekologická katastrofa světová. Kromě ekologické katastrofy vlivem atomové války hrozí zkáza přírody i lidstva vlivem silných klimatických změn vyvolaných masivními antropogenními emisemi tzv. skleníkových plynů (GHG) – oxidu uhličitého CO₂, metanu CH₄, oxidu dusného N₂O, freonů a dalších), resp. zesilování skleníkového efektu, dále rostoucí ozónové díry, ničení tropických pralesů, masové eroze půdy, redukce druhové bohatosti přírody, růstu pouští, rostoucího znečištění moří, populační exploze a zuboženosti rozvojových zemí a také od konfliktů, vyvolanými uvedenými i dalšími faktory. Její odvrácení bude mimořádně obtížné. Srovnej 14) a 28). Kolem těchto základních strategických cílů se budou vrstvit různé sub a subsbcíle jednotlivých ekologických programů.

K prosazení ekologických cílů používá ekologická politika četných tradičních i netradičních nástrojů.

21) udržitelný vývoj

Udržitelný vývoj (angl. *sustainable development*) lze vymezit jako *takový vývojový proces, který zajistí naplnění lidských potřeb, aniž by snížil potenciál naplnění potřeb příštích generací, potřeb jiných společností a snížil bohatství přírody*, viz 29), str. 265.

Citované definice je proti definici obsažené v 30), str. 20, jež přijalo Valné shromáždění OSN v roce 1987, přesnější. Dle Brundtlandové a kol.: *Lidstvo je schopno učinit svůj rozvoj udržitelným, aniž tím omezí možnosti příštích generací uspokojovat jejich budoucí potřeby* je deklaratorní, vágní, byť vzhledem k nutnosti dosáhnout mezinárodní politický kompromis pochopitelné. Užívaný překlad „rozvoj“ sice odpovídá záměrům autorům, leč považují jej za nepřesný, neboť rozvoj se vesměs pojí s ekonomickým růstem, zatímco vývoj může znamenat i ekonomický růst, i ekonomickou stagnaci i ekonomický pokles (erozi).

Český překlad 8) zdůvodňuje překlad *development* jako *rozvoj* skutečností, že vývoj je v češtině ekonomů obecnější než rozvoj a že má 3 základní formy: rozvoj, stagnace a eroze (úpadek). Právě pro tyto 3 základní významy používám pojmu vývoj na místo pojmu rozvoj. Někteří biologové ale s odkazem na češtinu biologů tvrdí opak. Environmentálními ekonomy a politiky včetně Brundtlandové požadovaný *trvale udržitelný ekonomický růst* naznačuje, že v zásadě zůstávají poplatní trvale neudržitelným rozvojovým schémátům naší euroamerické civilizace uplynulých dvou století, byť se je snaží ozelenit. Jestliže se politička Brundtlandová kompromisům chtě nechtě nemohla vyhnout (jinak by představitelé rozvojových zemí nikdy studii Naše společná budoucnost neodhlasovali), výzkumná sféra takovou omluvu nemá.

Vážným problémem je, že neoklasická ekonomie hlavního proudu a četné další směry ekonomie nerozlišují pravé a nepravé potřeby. Pro ně je potřeba dána tím, že se najde někdo, kdo daný druh zboží či služby koupí a zaplatí, i když je reálný užitek záporný sebevíc. V této souvislosti jsou mnohem přijatelnější přístupy náboženských ekonomii na jedné a marxistické ekonomie na straně druhé, neboť si otázku reálné užitečnosti uspokojování potřeb lidí kladou a snaží se jí, byť vesměs málo úspěšně, řešit, viz kap. 5. Zde jen konstatuji, že by mělo jít jen o uspokojování pravých lidských potřeb. *Potřeby nepravé (falešné)* jsou nekonečné a jejich uspokojení nelze zajistit. Jejich masové uspokojování ve vyspělých státech výrazně prohlubuje ekologickou krizi na planetě Zemi a ohrožuje přežití lidstva, viz další kapitoly.

V případě *využívání neobnovitelných přírodních zdrojů je důsledně vzato jejich udržitelné využívání nemožné, neboť zanikají spotřebou* (plně fosilní paliva spálením, částečně kovy, jejichž recyklace vesměs nečiní 100%). *Udržitelným využíváním neobnovitelných přírodních zdrojů tudíž rozumíme prodlužování jejich životnosti cestou minimalizace jejich spotřeby a jejich postupnou náhradou obnovitelnými přírodními zdroji využívanými udržitelně, u recyklovatelných surovin též jejich maximální recyklací. Udržitelné využívání obnovitelných přírodních zdrojů znamená jejich využívání pouze v rozsahu, zajišťujícím jejich alespoň prostou kvalitativní i kvantitativní reprodukci včetně sebe obnovovací schopnosti.*

Proti citovanému vymezení udržitelného vývoje nejsou vyslovovány, kromě požadavku na vyjmutí uspokojování nepravých potřeb, věcné námitky. Zásadní problém ale činí jeho konkretizace a zvláště pak mechanismus prosazení udržitelného vývoje v praxi. Dnes mnozí politikové sice vzali *sustainable development* za jeden z cílů svého snažení, ale v praxi jej svým rozhodováním vědomě i nevědomě znemožňují. Nejde jen o pokrytectví zjevných odpůrců ekologizace, ale i o ekologicky orientované politiky jako je norská premiérka Brundtlandová, pod jejímž vedením byl mimo jiné *sustainable development* vymezen, známý ekolog bývalý vice president USA A. Gore aj.

„Stovky konferencí o *sustainable development* se již konaly a jejich užitek je roven nule“, postěžoval si autor Limitů růstu profesor Meadows 26. 8. 1994 v Praze na přednášce. V zásadě má pravdu a v následujících 20 letech se na tom nic nezměnilo. V 8) již nepíše o strategii udržitelného vývoje, ale o *strategii přežití* (anglicky *strategy of survival*).

De la Court v 31) přibližuje, jak skutečná trvalá udržitelnost v rozvojových státech odporuje pojetí trvalé udržitelnosti v intencích Brundtlandové zprávy Naše společná budoucnost.

Často se lze setkat s názorem, že pojem *udržitelný rozvoj* je nesmysl. Mám za to, že hlasatelé tohoto názoru tak dávají najevo buď své technokratické smýšlení, nebo svou neschopnost jej realisticky uchopit a hledat cesty k jeho realizaci.

V oblasti způsobu života pojmu udržitelný vývoj odpovídá sousloví *udržitelný způsob života* (angl. *sustainable society*). Problémem zůstává bližší neurčenost pojmu „společenské potřeby“. Proti tradičnímu pojmání společenských potřeb jako potřeb daných koupěschopnou poptávkou (s možností doplněním naturální výrobou k samozásobení) stojí problém racionality takto pojatých potřeb, neboť trh si agresivní reklamou, korupcí a dalšími postupy vytváří kromě pravých lidských potřeb i potřeby nepravé, falešné. Problému je podrobně analyzován v 5. kapitole.

22) ekonomické cíle státní ekologické politiky

Z národohospodářského hlediska bychom měli co nejdříve dosáhnout redukce ekonomických škod ze znehodnocování na úroveň národohospodářského ekonomického optima ekologických nákladů s tím, že zabezpečení přísných cílových ekologických norem si vyžádá v mnoha případech ekonomicky ještě náročnější ochranu. Je nutné se energicky dožadovat i odstranění zahraničních zdrojů znečištění, zvláště na území Polska. V zahraniční ekologické politice je nutné energicky prosazovat opatření k odvrácení nastupující globální ekologické katastrofy světa.

Pro ilustraci, nejuplněnější odhad ekonomických škod ze znehodnocování v ČSSR provedly k roku 1980 týmy vedené V. Voráčkem. Uvedly *asi 35 mld. Kčs/rok*, viz 32). Analýzou jejich prací lze dospět k *asi 41 mld. Kčs/rok*, s přihlédnutím k ekonomickým škodám, které se jim nepodařilo vyčíslit (pro nedostatek výzkumné kapacity, pro nedostatky v evidenci, pro značná časová zpoždění, pro podhodnocení kvantifikací vlivem použití platných cen apod.) lze dospět k částce *asi 50 mld. Kčs/rok 1980 proti asi 5 mld. Kčs nákladů na ochranu*. O obou uvedených cifrách lze dlouze diskutovat.

Dílčí odhady ekonomických škod ze znehodnocování po roce 1989, činěné na základě použití normativních metodik zemí Organizace pro evropskou spolupráci a rozvoj (OECD), dávají podstatně nižší výši ekonomických škod ze znehodnocování než starší kvantifikace prováděné metodou komparace V. Voráčkem a kol. Zarážející je, že zdaleka nejvíce *zlevnilo* lidské zdraví. Pokles ekonomických škod je přitom zjišťován i tam, kde rozsah ekologických škod nutně rostl, např. u nadměrného dopravního hluku či u obětí autonehod. Příčinou těchto rozdílů nemůže být oficiální kurs Kč, jež je ve srovnání s kursem na základě parity kupní síly Kč podhodnocuje 2,5-3x.

V důsledku prudkého zvyšování investic na ochranu životního prostředí (dál investic na ochranu) v letech 1986-99 došlo k citelnému zmírnění nepoměru nákladů na ochranu a ekonomických škod ze znehodnocování, reálně však nižšímu vlivem inflace.

Zatímco v roce 1989 činily podle ČSÚ v ČSR celkové investice na ochranu asi 3,6 mld. Kčs, v roce 1992 činily asi 17 mld. Kčs, v roce 1993 asi 20 mld. Kč, v roce 1994 asi 28 mld. Kč, v roce 1995 asi 32 mld. Kč, 37 mld. Kč v roce 1996, asi 40,5 mld. Kč v roce 1997, asi 35,2 mld. Kč v roce 1998, asi 24,6 mld. Kč v roce 1999 a asi 20,3 mld. Kč v roce 2000, 18,2 mld. Kč v roce 2005 a 25,6 mld. Kč v roce 2012. Nákladný odsiřovací program, který nejvíce zvýšil investice na ochranu životního prostředí v ČR, v roce 1998 skončil.

Z částky 17 mld. Kč investic na ochranu v roce 1992 činily zjevně neekologické stavby, zejména vodovody a kanalizace, asi 4,5 mld. Kčs, smíšené a nejasné stavby ve vodním hospodářství dalších asi 2 mld. Kčs. Podrobněji, viz 33). V roce 1996 dle B. Moldana činily komunální investice na vodovody a kanalizace asi 10 mld. Kč.

Drobné investice na ochranu, do roku 1989 do 10 mil. Kčs, od roku 1990 do 5 mil. Kčs, jsou obtížně kontrolovatelné. V roce 1992 činily v ČR kolem 4,5 mld. Kčs. Od roku 1993 je utajován i jmenný seznam investic na ochranu nad 5 mil. Kč. Provozní náklady ekotechniky se nesledují.

Inflace spotřebitelských cen v letech 1989-2000 činila dle ČSÚ asi 400%, což se nemohlo neodrazit na nominální výši ekonomických škod. I při výrazném poklesu znečištění ovzduší a vod běžnými škodlivinami mohla absolutní výše ekonomických škod v Kč růst, navíc proti tomuto trendu působil nepříznivý vývoj v dopravě. Např. v Praze byl tak vysoký, že se stav životního prostředí i při značném poklesu emisí spíš zhoršil, než zlepšil, zejména pokud jde o mikročástice PM a emise PAU. Kromě vysokých investic na ochranu se uplatnil i hluboký propad výroby po roce 1989, v menším rozsahu i vliv mírných zim a přechod na přímé měření emisí na komíně). Ekologické škody klesly i vlivem zastavení pochybených pozemkových úprav a meliorací odvodněním a přísnějšího postupu proti nekázni. Nové ekologické škody ale vyvolal úpadek zemědělství a celého venkovského prostoru. Neobdělaná pole zarostlá plevelem, někde i bolševníkem a křídlatkou, samozřejmě neodráží ekologizaci, ale degradaci.

Podrobněji k metodologickým problémům kvantifikace ekologických škod viz 34).

23) nástroje státní ekologické politiky

Státní ekologická politika využívá četné nástroje používané v ostatní ekonomice. Některé využívá s většími či menšími odchylkami. V zásadě jde o *nástroje administrativní (obvykle různé ekologické normy), nástroje ekonomické a nástroje informační*. Někteří uvádí i *nástroje institucionální*.

K základním administrativním nástrojům státní ekologické politiky patří:

- *limity znečištění emisní (angl. emission limits)*, limity škodlivin vypouštěných komínem či jinou výpustí,

- *limity znečištění imisní (angl. imission limits)*, přípustná koncentrace znečištění přízemní vrstvy ovzduší, vody apod.,

- *limity znečištění depozitní (angl. deposition limits)*, přípustný spad té či oné škodliviny z ovzduší na zem,

- *striktní (bez výjimek) či podmíněné (jen se souhlasem příslušného orgánu státní správy ochrany životního prostředí) zákazy*, např. v souvislosti s vyhlášením těch či oněch *ochranných režimů* v tom či onom území a jiná omezení,

- *procedura posuzování vlivů na životní prostředí (EIA)*. Jde o odbornou expertýzu možných negativních vlivů realizace příslušného projektu na životní prostředí. Někteří ji považují za základní nástroj prevence vzniku nových ekologických problémů. Její závěry ale mají jen doporučující charakter. Vychází z *analýzy ekologických rizik (angl. Environment Risk Assessment ERA)*,

- *územní plány* co by jistá (kompromisní) společenská dohoda o využití území.

K ekonomickým nástrojům řízení ekologizace patří zejména *ceny* (angl. *prices*), *daně* (angl. *taxes*) a *daňové úlevy* (angl. *tax exemption*), *dotace* (angl. *grants*), *veřejné účelové fondy*, *úvěry* (angl. *credit*), *úroky* (angl. *interest*), *náhrady škod* (angl. *damages compensations*), *různé ekologické platby* (angl. *ecological charges*), uplatňuje se princip *znečišťovatel platí* (angl. *Polluter Pays Principle*), *pokuty* (angl. *finis*) atd.

Důležité jsou i informační nástroje státní ekologické politiky, Statistickými ročenkami životního prostředí ČR a Zprávami o stavu životního prostředí v ČR počínaje. Činí užívané administrativní a ekonomické nástroje státní ekologické politiky pro veřejnost přijatelnější a přinejmenším omezuje spory o stav životního prostředí v ČR. Stává se, že i pouhé zveřejnění informací o určitém ekologickém problému vyvolá úsilí k jeho řešení.

Zřejmě nejvíce se od praxe uplatňované v ostatní ekonomice odchyluje tzv. *obchod s právy znečišťovat*, uměle vytvořená kombinace administrativního a ekonomického nástroje ochrany ovzduší. Vytváří quazitru s právy znečišťovat ovzduší oxidem siřičitým (SO₂) ve Spojených státech amerických (USA). Jeho možný pozitivní přínos je ale výrazně nadhodnocen.

24) na životní prostředí si musíme nejprve vydělat?

Nepříznivá relace nákladů na ochranu a ekonomických škod ze znehodnocování na národohospodářské úrovni je pádnou ekonomickou odpovědí těm, kteří vycházejí z názoru, že *na životní prostředí si budeme muset napřed vydělat*, viz příměr dortu a šlehačky.

Na často vznášená tvrzení, že na životní prostředí nemáme peníze, je nutné s odkazem na tzv. bílou 35) a na tzv. modrou knihu 29) odpovědět, že pokud si rozsáhlé prostředky na nezbytná opatření k ekologizaci nedovolíme, máme jistotu, že *nás a zvláště pak naše děti a vnuky ekologická katastrofa zahubí* bez ohledu na případné úspěchy v jiných oblastech života společnosti a úsilí o nápravu katastrofálního stavu životního prostředí budoucími generacemi. To platí i dnes, kdy bezprostřední hrozba ekologické katastrofy ČR z domácích zdrojů je zažehnána.

Burcující je skutečnost, že rozsah ekonomických škod ze znehodnocování mnohonásobně převyšuje rozsah nákladů na ochranu. Jednoznačně ukazuje, že výdaje na ekologizaci jsou v ČR i v SR hluboce poddimenzované a že tato diskrepance citelně podlamuje ekonomický rozvoj přenosem svých důsledků. Podrobněji viz 31), 21) a 35).

Ekonomické zdroje k ekostavbám jsou přitom jen jedním prvkem účinné ochrany přírodních složek životního prostředí. Stejně důležitý je účinný systém řízení ekologizace, účinná prevence, resp. nepřipouštění realizace ekologicky problematických akcí, zavádění ekologicky šetrnějších technologií a výrobků, proekologická státní strukturální politika v energetice, v dopravě, v zemědělství a v dalších odvětvích národního hospodářství, proekologické územní plánování, redukce uspokojování tzv. nepravých potřeb aj.

V ekonomicky silně krizových 90. letech byla důležitou *otázkou stimulace ekonomického růstu aktivní ekologickou politikou*. Přijímané ekologické normy "*morálně opotřebovaly*" čtené technologie a výrobky a tím vytvářely a i dnes vytváří nezanedbatelnou poptávku. Nerespektování ekologických hledisek přispívá k ekonomické stagnaci, aktivní státní ekologická politika naopak stimuluje ekonomický růst a zejména ekonomický rozvoj. Nová ekologická legislativa v ČR 90. let brzdila ekonomický propad. Možnost spojit zásadní restrukturalizací ekonomiky s její zásadní ekologizací byla ale promarněna, resp. k ekologizaci docházelo v rozhodující míře jen pod tlakem přijatých emisních norem,

zpravidla cestou instalace "koncových zařízení". V dopravě probíhala pro životní prostředí velmi nepříznivá restrukturalizace od šetrné železniční dopravy k nešetrné dopravě silniční.

Pro pozitivní restrukturalizaci ekonomiky ČR se dosud udělalo velmi málo. Absolutní prioritu měla ekonomická reforma, od roku 1998 přibližování se k EU a po roce 2006 likvidace sociálního pilíře udržitelného vývoje, silnější za pravicových vlád a slabší za vlád vedených ČSSD. Velmi negativní roli sehrává spoléhání se jen na "neviditelnou ruku trhu".

Výraznou státní strukturální politiku ČR uplatňuje jen v dopravě. Bohužel státní dopravní politika ČR rozsáhlou preferencí silniční a potlačováním železniční dopravy těžce poškozuje životní prostředí, bezpečnost, ekonomiku i samotnou dopravu, o destrukci územní struktury sídel i přírody nemluvě. V letech 1990-97 měla 2 základní části - likvidaci za socialismu velmi husté sítě veřejné dopravy včetně stále hrozivějšího zanedbávání údržby komunikací 3. a 2. třídy a nepřátelská politika vůči železniční dopravě. Po roce 1998 měla podobu „jen“ rozsáhlého zvýhodňování silniční dopravy proti dopravě železniční. Rozsáhlé zanedbávání údržby a oprav komunikací ohrožuje jejich existenci na stále větším území ČR. V zájmu světové i domácí automobilové lobby ji energicky prosazují zejména tzv. ekonomičtí ministři. Po roce 2006 nabyla charakteru všeobecného marasmu.

V energetice je ekologicky pozitivní omezování těžby a spalování uhlí, negativní dlouhodobé hrubé podceňování potřeb masových úspor paliv a energie, neefektivní podpora využívání obnovitelným zdrojům energie, masové rozšiřování elektrického vytápění v letech 1993-96, ohrožování centrálního vytápění a případy bezhlavé plynofikace. Energetická náročnost HDP ČR se sice zvýšila jen ve třech letech, byť vypovídací schopnost tohoto ukazatele je mizivá. Konečná spotřeba paliv a energií v ČR po roce 1992 mírně rostla, a to vesměs z důvodu prosazování energeticky nároční silniční a letecké dopravy.

Ekologicky rozporná je i situace v zemědělství, v letech 1991-98 těžce drceném uplatňovanou státní zemědělskou politikou (transformační, dotační, cenovou ad.) a později sjednáním diskriminačních podmínek v rámci vstupu ČR do EU.

Důležitým impulsem pro pozitivní restrukturalizaci ekonomiky ČR byla nová ekologická legislativa, která nutila k významným ozdravným opatřením, zejména velké poškozovatele přírodních složek životního prostředí.

Jinou otázkou je, zda jde o ekonomický růst zdravý. V letech 1990-93, 1998-99, 2008-09 a 2012-13 šlo o hospodářský pokles. I když účinná státní ekologická politika příliš nenarušuje tendenci trhu uspokojovat jakékoliv potřeby, tj. uspokojovat kromě pravých lidských potřeb i potřeby nepravé, resp. falešné a tím i plýtvat omezenými výrobními zdroji včetně zdroji přírodními, jde vlivem omezování jedné ze skupin nepravých potřeb o menší zlo ve srovnání s ekonomickým růstem, resp. vývojem nerespektujícím základní ekologická omezení.

Důležitá je skutečnost, že *prevence ekologických problémů bývá vesměs levnější než jejich následné řešení, je-li vůbec možné, nebo neřešení*. Prevence ekologických problémů byla v ČR zásadně posílena novými zákony na ochranu životního prostředí, přijatými v letech 1991-92, včetně zákona č. 244/1992 Sb. o posuzování vlivů na životní prostředí. I když má určité nedostatky, o jejím pozitivním působení není pochyb.

Součástí prevence musí být předcházení a potírání nejrůznější nekázně, nepřipouštění ekologických havárií, nepřipouštění realizace různých ekologicky pochybených pozemkových úprav, kanálů, dálnic a dalších projektů, jež se často ukážou jako ztrátové i z hlediska podnikově ekonomického, viz Novomlýnské přehrady na Dyji pod Pálavou. Realizace ekologicky problematických projektů vytváří i velmi obtížně zodpověditelnou otázku, co s nimi, viz citované Novomlýnské přehrady.

Složitou otázkou zůstává, kolik bude účinná ochrana přírodních složek životního prostředí stát. *J. Vavroušek a kol. dospěl roku 1989 k částce asi 140-400 mld. Kčs, viz 35).* Odhady ekonomického zaostávání za 40 let reálného socialismu r. 1990 uváděly částku 1 200-1 800 mld. Kčs, z toho na ekologický dluh mělo připadat asi 600 mld. Kčs. Odhady z roku 1990 bylo nutné v roce 2000 násobit koeficientem inflace spotřebitelských cen asi 4. Odhady nákladů vyrovnání se ekologickými normami EU v roce 2000 se měly pohybovat v řádu 200-300 mld. Kč.

Rozptyl je to značný. Vývoj po r. 1989 ukazuje, že tyto odhady byly příliš vysoké, že realita je po zohlednění inflace mnohem několikanásobně nižší. Není však národohospodářsky zanedbatelná. Také náprava tzv. starých zátěží se ukazuje mnohonásobně levnější, než se krátce po roce 1989 odhadovalo. *Skutečné náklady na ochranu jsou a budou zásadně podmíněné účinností řízení ekologizace v ČR včetně proekologické státní strukturální politiky.*

Při málo účinném řízení ekologizace náklady na ochranu i ekologické by škody dále rostly nemluvě o reálné hrozbě vzniku neřešitelné situace. Naopak účinné řízení ekologizace v ČR přineslo rozsáhlé efekty i s relativně nižšími, zdaleka však ne nízkými náklady.

Ilustrovat to můžeme na příkladu emisí SO_2 , kde závazek snížit je proti roku 1980 k roku 1993 proti roku 1987 považuje modrá kniha 29) za prakticky nesplnitelný, leč v roce 1993 splněn byl, resp. emise SO_2 v ČR klesla o 32%. Přitom se nerealizovala jediná významnější odsiřovací akce! Uplatnila se zejména substituce části uhelné energetiky atomovou elektrárnou Dukovany a zemním plynem, absolutní pokles energetiky o 13% v roce 1993 proti roku 1989, vytěžení nejsirnatějšího ložiska uhlí v Dolu Čs. armáda a zákaz spalování výrazně sirnatých druhů uhlí. Tím nemá být řečeno, že by nákladné odsiřovací akce nebyly potřebné. Jejich realizaci dosáhla ČR snížení emise SO_2 v 90. letech o asi jeden řád, tj. asi na desetinu roku 1989. Jinou věcí je, že pochybný rozvrat přinesené Klausovou transformací zbrzdil využívání tepla kondenzačních elektráren k vytápění a tím zbytečně zvýšil náklady na odsíření, neboť toto využití tepla mohlo některé nákladné odsiřovací akce odvrátit.

Politika radikální ekologizace ekonomiky, prosazená počátkem 90. let, byla v řadě směrů úspěšná a na rozdíl od špatně uskutečněné radikální transformace ekonomiky nezruinovala ekonomiku ČR. Lze se důvodně domnívat, že přispěla ke zmírnění negativ transformace ekonomiky ČR. Její efekt ale mohl být vyšší, kdyby ČR prováděla rozumnou dopravní a zemědělskou politiku, kdyby v dopravní politice nerozbila systém kvalitní veřejné dopravy, nestavěla často dopravně neodůvodněné, špatně trasované a někdy i zákony o ochraně veřejného zdraví a o ochraně přírody a krajiny porušující dálnice, kdyby se nerozhodla opakovat četné chyby, které se v dopravní politice v minulosti dopustily vyspělé státy, kdyby z ideových důvodů i pod nátlakem velmocenské politiky EU nezruinovala své zemědělství a nenechala zpustnout část venkovské krajiny.

Literatura ke kapitole 1:

- 1) Demek, J.: Systémová teorie a studium krajiny, *Studia Geographica* č. 40/1974, str. 33
- 2) Lacko, R.: Ekonomické problémy životného prostredia, Bratislava, Alfa 1975
- 3) Gofman, K.G., Rejmers, N.F., Lemešev, M.J.: Sociálně ekonomické problémy využívání přírody, Praha, EÚ ČSAV, EVSZ č. 5/1974
- 4) Lovellock, J.: Nový pohled na život na Zemi aneb Gaia, Praha, 1994, Lovellock, J.: Gaia vrací úder, ISBN, 978-80-200-1687-4, 208 s., Akademie, Praha 2009.

- 5) Slovník politické ekonomie, Bratislava, vydavatelství SAV, 1966, str. 518
- 6) Gofman, K.G.: Ekonomické oceňování přírodních zdrojů v socialistické ekonomice, Praha, EÚ ČSAV, EVSZ č. 2 a 3/79
- 7) Cobb, C., Halstead, T. a Rowe, J.: Pokud je HDP na vzestupu, proč je Amerika v útlumu? (If GDP is up, why is America down? Atlantic Monthly č. 10/1995), Národní hospodářství č. 7-8/1996
- 8) Meadowsová, D.H. a kol.: Překročené meze, Praha, Argo 1995
- 9) Zeman, J.: Ekonomické aspekty ekologických škod, KDP, Praha, VŠE, 1987
- 10) Zeman, J.: Ekologické škody jako prvek soustavy plánovitého řízení, Ekonomický časopis č. 12/1989
- 11) Zeman, J.: Proces znehodnocování a teorie ekologických nákladů, EČ č. 2/1991
- 12) Míchal, I.: Ekologická stabilita, Brno, Veronika 1994
- 13) Kudrna, J. a kol.: Biosféra a lidstvo, Praha, Academia, 1988
- 14) Gore, A.: Země na misce vah, Praha, Argo 1994
- 15) Meadows, D. a kol.: The Limits of Growth, New York 1972
- 16) Lamser, Z.: Energetika a škody ze znečištění ovzduší, Praha, EÚ ČSAV, 1982, str. 5-6. Studie cituje Mead, J.E.: External Economies and Diseconomies in a Competitive Situation, Economic Journal, 1952, č. 254, Mead, J.E.: The theory of Economic Externalities, Institut Universitaire de Hautes Etudes Internacionales, International Economic Series. No.2. Leiden - Geneve 1973
- 17) Samuelson, P.A., Nordhaus, W.D.: Ekonomie, Praha, 1991
- 18) Macmillanův slovník moderní ekonomie 35, Praha, Victoria Publishing 1993, resp. Ekonom 35/94
- 19) Ragan, J.F., Thomas, B.L.: Principles of Economics, USA 1993, str. 912
- 20) Klacková, J.: Ekonomie a životní prostředí, Praha, Akademie 1982
- 21) Pearce, D.: Ekonomické hodnocení a přírodní svět, Návrh zprávy o světovém rozvoji 1992 Rozvoj a přírodní svět, Světová banka, Washington DC, Závěrečná zpráva o řešení projektu Ekonomické nástroje pro udržitelný rozvoj ČR - Překlady ze zahraniční literatury, Praha, UK 1993
- 22) Vaner, J.: K teorii a měření efektivnosti a materiálního efektu, Praha, EÚ ČSAV, 1983, str. 1-2
- 23) Voráček, V. a kol.: Metodika hodnocení pozitivních a negativních vlivů hospodářské činnosti v geografickém prostředí I., Praha pobočka Geografického ústavu ČSAV 1970
- 24) Šturma, P.: Nové trendy a návrhy úprav mezinárodní a civilní odpovědnosti za škody na životním prostředí, Právník č. 8/94
- 25) Novožilov, V.V.: Měření nákladů a výsledků, Praha, Svoboda 1972
- 26) Černá, A. a kol.: Otázky zjišťování a vymezení ekologických nákladů, Praha, EÚ ČSAV, 1985
- 27) Gofman, K.G., Gusjev, A.A.: Ekologičeskije izderžki i koncepcija ekonomičeskogo optimuma okružajušej prirodnoj sredy, Ekonomiko-matematičeskije metody č. 3/1981

- 28) Zeman,J.: Hrozi lidstvu světová ekologická katastrofa? Národní hospodářství č. 5/1992
- 29) Moldan,B. a kol.: Životní prostředí ČR, Praha, Akademie, 1990
- 30) Brundtlandová,G.H. a kol.: Naše společná budoucnost, Praha, Akademie 1991
- 31) De la Court: K Brundtlandovej, z originálu Beyond Brundtland: Green Development in the 1990s Nex York, New Horizont Press 1990, zpracoval M. Huba, Šok z prosperity, Olomouc 1996
- 32) Voráček,V. a kol.: Současný trend negativních vlivů, Praha, Geografický ústav ČSAV 1982
- 33) Zeman,J.: Náklady na ochranu životního prostředí v ČSFR, Finance a úvěr č. 10/1993
- 34) Zeman,J.: Metodologické problémy kvantifikace ekologických škod, Politická ekonomie č. 7-8/1991
- 35) Vavroušek,J., Moldan,B. a kol.: Stav a vývoj životního prostředí v Československu, expertýza, Praha, výtiskl ÚÚNV 1989

Kapitola 2

System ekonomických zákonů

Rozvoj ekonomiky i společnosti je zásadně ovlivňován působením ekonomických zákonů. Společnost může na základě poznání objektivnosti působení ekonomických zákonů využívat jejich působení ve svůj prospěch a urychlovat tak svůj rozvoj. Pokud tak nečiní, ať už pro nedostatečné poznání nebo protože působení ekonomických zákonů je v rozporu se zájmy vládnoucí třídy či skupiny, ekonomické zákony působí živelně za zády společnosti, způsobují jí značné ekonomické i mimoekonomické ztráty a brzdí její rozvoj.

Přestože problematika ekonomických zákonů byla ekonomickou teorií i praxí reálného socialismu před rokem 1989 značně zkompromitována, současná hluboká všeobecná krize kapitalismu znovu a ještě naléhavěji ukazuje, že neznalost a ignorování ekonomických zákonů způsobuje velké ekonomické i mimoekonomické ztráty a vede stávající vyspělé kapitalistické státy Evropy a USA do záhuby. Konečně, proto i ve Velké Británii a dalších vyspělých kapitalistických státech opětný velký zájem o Marxe a jeho teorii ekonomických krizí z nadvýroby. Je zbytečné si stěžovat, že už při vyslovení sousloví *ekonomické zákony* dostávají někteří kopřivku. Loď euroamerické civilizace se potápí a neznalost a ignorace objektivního působení ekonomických zákonů má na tom nemalý podíl. I převážně soukromokapitalistickou tržní ekonomiku vyspělých kapitalistických států zásadně ovlivňuje působení souboru ekonomických zákonů, zejména zákon hodnoty, zákon maximalizace zisku, zákon přirozené akumulace kapitálu a samozřejmě i zákon oběhu neplnohodnotných peněz.

Ekonomické zákony jsou základní objektivní nutné dlouhodobě působící společensko ekonomické vztahy mezi jednotlivými ekonomickými subjekty společnosti, které regulují nejpodstatnější aspekty jejich ekonomické činnosti. Obvykle působí soubor ekonomických zákonů. Prosazují se cestou neustálého porušování těchto zákonitostí jako dlouhodobá tendence. Rozhodně nejde o přímé kauzální vztahy, jak si někteří představují.

Ekonomické zákony popsali v první řadě K. Marx a B. Engels v Kapitálu, viz 1) a v dalších svých pracích. Od některých omylů, které přinesla pozdější doba, ekonomické zákony očistila vynikající práce Z. Háby Socialismus: systém ekonomických zákonů, viz 2).

2.1. Ekonomické zákony obecně

Zakladatelem vědecké politické ekonomie byl v 17. století William Petty (1623 – 1687), viz 3). Bojoval proti tehdy dominujícím merkantilistům ad. Jako první shledal, že ekonomickou hodnotu zboží vytváří lidská práce. „...*práce je otcem bohatství a země je jeho matkou.*“

Významný buržoazní politický ekonom Adam Smith (1723 – 1790) vědecky rozpracovával problematiku ekonomických zákonů, viz 4). Rozpracovával pracovní teorii hodnoty, byl autorem teze o „*neviditelné ruce trhu,*“ hájil svobodu podnikání (*laissez-faire*) a člověka ekonomického (*Homo Oeconomicus*). I v prvních kapitalistických státech Nizozemí a Anglii měl tehdy kapitalismus manufakturní podobu. Významný buržoazní politický ekonom

David Ricardo (1772 – 1823) působil v době nastupující průmyslové revoluce, viz 5). Rozpracovával pracovní teorii hodnoty, vyhnul se četným zjednodušením A. Smitha ad.

Po smrti D. Ricarda došlo k zásadní a více méně trvalé bulvarizaci buržoazní politické ekonomie (pracovní teorie hodnoty byla buržoazní ekonomikou tehdy částečně opuštěna) a k její první zásadní krizi.

Pracovní teorii hodnoty solidně rozpracovávali dál jen Karel Marx (1818 – 1883) a Bedřich Engels (1820 – 1895) a jejich následovníci. V první řadě jde o základní ekonomické dílo K. Marxe a B. Engelse *Kapitál*, viz 1), ale i o přípravné Rukopisy *Grundrise*, viz 6), v 19. století nepublikovaná *Teorie o nadhodnotě*, viz 7), ad. I když B. Engels autorství *Kapitálu* plně připsal K. Marxovi, je veřejným tajemstvím, že se na nich také nemálo podílel, přitom 2. a zejména 3. díl *Kapitálu* dokončil až po smrti K. Marxe.

Z novější literatury jde zejména o dílo Zdeňka Háby: *Socialismus - systém ekonomických zákonů*, viz 2). Totiž, zkoumání ekonomických zákonů po smrti K. Marxe a B. Engelse se neobešlo bez řady omylů, s kterými je nutné se rozejít.

Druhá krize buržoazní politické ekonomie je spojována se vznikem subjektivní teorie mezního užítku v 70. letech 19. století. Nešlo jen o úplné opuštění pracovní teorie hodnoty, viz W. S. Jevons (1835 – 1882), A. Marshall (1842 – 1924), A. C. Pigou (1877 – 1959) ad., ale i o opuštění makroekonomiky, resp. ekonomové subjektivní teorie mezního užítku se zaměřili na vybrané problémy mikroekonomie a na matematické modelování tržních situací. Buržoazní politická ekonomie tak prakticky přestala existovat. Ani na tak zásadní výzvu, jako byl Říjnový převrat v carském Rusku v roce 1917 a jím nastolený kurs socializace sovětského Ruska, resp. Svazu Sovětských socialistických republik (SSSR), buržoazní politické ekonomie prakticky nereagovala.

Třetí krizi buržoazní politické ekonomie způsobila neschopnost liberálního kapitalismu řešit dosud zdaleka největší a nejničivější ekonomickou krizi 1929-33. Proti teorii praktické neregulace kapitalistických ekonomik vznikla nejprve ve Švédsku teorie nedokonalé konkurence, na kterou navazují angličtí ekonomové J. M. Keynes (1883 – 1946) a jeho žáci včetně s J. V. Robinsonovou (1903 – 1983), požadavkem rozsáhlých státních zásahů do vyspělých kapitalistických ekonomik po roce 1945. Ač vyšli ze subjektivní teorie mezního užítku, rozvíjením teorie nedokonalé konkurence mimo jiné obnovili makroekonomii v politické ekonomii kapitalismu.

Čtvrtá krize buržoazní politické ekonomie je spojená s krizí keynesovské regulace ekonomik vyspělých kapitalistických států v 70. letech 20. století v důsledku rozsáhlé strukturální krize. Vedla mimo jiné k nástupu monetarismu v 70. (v teorii) a v 80. letech 20. století i v praxi Velké Británie a USA, viz Friedrich August von Hayek (1899 – 1992) a Milton Friedman (1912 - 2006). Politika monetarismu od počátku krachuje, dlouhodoběji ji nezachraňuje ani kolaps evropských socialistických států, ale cestu z ní zatím buržoazní politická ekonomie nenalézá.

Velká část dnešních buržoazních ekonomů objektivní existenci ekonomických zákonů buď zcela popírá, nebo zásadně redukuje, čímž si uzavírá cestu k analýze nejpodstatnějších zákonitostí rozvoje ekonomiky. Má-li obhajovat věčnost kapitalismu, nemá jinou možnost. Hluboká všeobecná krize kapitalismu ale žádá důkladné poznávání a využívání ekonomických zákonů. Nová jsou jen zvýšená naléhavost zkoumání ekonomických zákonů a potřeba spojit jejich analýzu s analýzou problémů (trvale) udržitelného vývoje (rozvoje).

Základní metodou zkoumání ekonomických zákonů zůstává metoda dialektického a historického materialismu. Není to metoda jednoduchá. I významní marxisté s ní mívají značné problémy. Nejzdařileji je uplatněna v dílech K. Marxe a B. Engelse, zvláště pak

v Kapitálu, viz 1). Metodologicky významná je kniha Jindřicha Zeleného „O logické struktuře Marxova Kapitálu,“ viz 8), upozorňující mimo jiné na strukturálně genetickou metodu výkladu kapitálu, použité autory.

Východiskem ale nemůže být filosofie **antropocentrismu** (středem všeho je člověk, vše se činí pro člověka), jak tomu bylo v minulosti, ale filosofie **biocentrismu**, tj. že základem všeho je příroda, člověk je jen její součástí, je na ní bytostně závislý a v zájmu svého přežití ji nesmí narušovat nad míru únosnou. Absence biocentrismu patřila k významným slabinám marxismu 19. i 20. století. Problematicnost **theocentrismu** je zřejmá: v podstatě nic neřeší. Podle theocentrismu nad Zemí a lidstvem bdí Bůh či vyšší ideální princip duchovní povahy. Ten ale jen kdysi dávno uvedl svět do pohybu a dál už jen přihlíží k lidské činnosti i zločinnosti, pustošení planety Země nevyjímaje. Problematicnost dosud vládnoucího antropocentrismu (člověk vládcem přírody, kterému se vše podřizuje, který více méně přírodu neomezeně exploatuje a často také nenapravitelně ničí) je dána zásadní závislostí lidstva na stavu biosféry, zvláště pak globálních životodárných ekosystémů planety Země, které vytváří příznivé podmínky pro život na Zemi. Pokud lidstvo nenapravitelně naruší globální životodárné ekosystémy (činí pro to velmi mnoho), nepřežije, resp. zahyne. O jisté závislosti lidstva na kosmu, zvláště pak na Slunci, spor nikdy nebyl (některá polyteistická náboženství znala i boha Slunce), ale ta byla stálá a ani dnes ji lidstvo neohrožuje. Tím není dotčena vysoká závislost lidstva na stavu půdy, vod, ovzduší atd.

Všechny tři dominující filosofie 19. a 20. století, tj. **liberalismus**, **konzervatismus** a **socialismus**, reflektují ekologické problémy nedostatečně, v nejlepším případě jen jako vnější omezení (externalitu). Ekonomický liberalismus svým prakticky výlučným spoléháním na neviditelnou ruku trhu je ochraně životního prostředí a úsilí o udržitelný vývoj zjevně nepřátelský. Konzervatismus může být sympatický svým důrazem na ochranu tradičních hodnot, tj. rodiny, obce, přírody a životního prostředí, tradic, ale v praxi trpí dvěma zásadními neduhy. Velká část konzervativců se v praxi od ekonomických liberálů neliší, konzervatismus jen předstírají a v praxi ochranu životního prostředí (podobně ochranu rodiny či obce) ignorují stejně jako ekonomičtí liberálové. Ortodoxně křesťansky či muslimsky orientovaná část konzervativců se orientuje na porušování základních lidských práv, klasicky práva na antikoncepci a u žen i práva na interrupci, práva žen rozhodovat o svém vlastním těle. Základním problémem socialistů včetně komunistů je hrubé podceňování ekologických problémů. Přerozdělovat nově vytvořené hodnoty ve prospěch sociálně slabých, školství, zdravotnictví a dalších je ve značném rozsahu nutné, ale jednou z podmínek efektivnosti přerozdělování je respektovat ekologická omezení, tj. snižovat ekologickou zátěž společenského reprodukčního procesu.

Biocentrismus i dnes hlásají zejména ekologové. Problém je, že jejich obvykle oprávněná kritika poškozování přírodních složek životního prostředí na Zemi není dotažena v realizovatelnou strategii udržitelného vývoje. Lépe či hůře řeší vesměs jen dílčí ekologické problémy. Četná dílčí řešení jsou jistě nutná, ale nestačí.

Ekonomické zákony nelze pojímat kauzálně, tj. jako nutnost přímého vztahu **příčiny a následku**, ale vždy jen jako objektivní dlouhodobé tendence v rozvoji vztahů společenské výroby, rozdělování, směny a spotřeby, které se realizují pouze v dlouhodobém průměru, neustálým porušováním těchto tendencí, prostřednictvím více méně subjektivní činnosti lidí. V každém okamžiku působí ne jeden, ale určitý soubor ekonomických zákonů. Jednotlivé ekonomické zákony přitom často působí proti sobě. Jejich působení mohou narušovat vnější neekonomické vlivy (válka, neúroda, epidemie atd.).

Tak ekonomické zákony pojímali K. Marx a B. Engels, viz 1) a jejich následovníci.

Závažné spory se vedou o počet a význam jednotlivých ekonomických zákonů. Celkově lze říci, že význam ekonomických zákonů roste s jejich obecností, resp. význam zákonů regulujících dílčí ekonomické vztahy bývá malý, pokud vůbec o ekonomické zákony jde.

Některé uváděné ekonomické zákony nejsou reálně ekonomickými zákony, ale banalitami nebo byly na banalitu zvlgarizovány, např. tzv. zákon proporcionality v někdejší politické ekonomii socialismu. O skutečnosti, že se každá výroba může uskutečňovat jen v určitých proporcích, není pochyb.

Ekonomické zákony jsou různé. Za důležité kritérium dělení ekonomických zákonů považují míru jejich obecnosti, podle níž rozlišujeme:

- a) - **obecné ekonomické zákony**, tj. zákony, které platí v každé ekonomice, v každém typu společnosti, v každé společensko ekonomické formaci. Jde o **zákon ekonomie času**, který je základním ekonomickým zákonem každé lidské společnosti, o **zákon růstu společenské produktivity práce**, o **zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil** a o **zákon růstu pravých lidských potřeb**.

Rozbor ekonomických zákonů a podmínek udržitelného vývoje mě vede k závěru, že obecné ekonomické zákony, tj. zákony, jež se prosazují při každé výrobě bez ohledu na konkrétní společensko ekonomickou formaci - zákon ekonomie času, zákon růstu společenské produktivity práce a zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil - nevytváří zásadní překážky pro prosazení udržitelného vývoje. Zákon ekonomie času, tj. tendence z hospodářňovat výrobu, jež se odráží v růstu společenské produktivity práce a v poklesu měrných nákladů výroby včetně poklesu výrobní spotřeby surovin a energie a produkce odpadů, udržitelný vývoj neohrožuje, stejně tak závislost výrobních vztahů na charakteru výrobních sil. Zákon růstu pravých lidských potřeb bude podrobněji vysvětlen v subkapitole 2.3.

b) - **ekonomické zákony platné ve více typech společnosti**. Jde o zákon hodnoty a o zákon oběhu neplnohodnotných peněz, které v různém rozsahu působily a působí v asijské, otrokářské, feudální, kapitalistické i v nižším stádiu komunistické společensko ekonomické formace - socialismu,

c) - **ekonomické zákony specifické jen pro jeden typ společnosti**. Jde např. o zákon maximalizace nadhodnoty (zisku) a o zákon přirozené akumulace kapitálu za kapitalismu, o zákon plánovitého rozvoje za komunismu. V této skupině ekonomických zákonů se vždy nalézá základní ekonomický zákon příslušné společensko ekonomické formace. Jde o zákon společného (kolektivního) zabezpečení svých základních životních potřeb tlupou lidí v prvobytně pospolné společnosti (reálně primitivní komunismus z nouze, stejně jako tzv. válečný komunismus v revolučním Táboře za husitských válek 1419-34 či za občanské a intervenční války v sovětském Rusku 1918-20), o zákon výroby nadproduktu neprivilegovanými a jeho bezplatné přivlastňování úředníky států asijského výrobního způsobu, o zákon výroby nadproduktu otroky a jeho bezplatné přivlastňování otrokáři, o zákon výroby nadproduktu - feudální pozemkové renty - poddanými a její bezplatné přivlastňování si feudály světskými i církevními, o zákon výroby nadproduktu - nadhodnoty - a jejím bezplatném přivlastňování si kapitalisty za kapitalismu, o zákon výroby nadproduktu a jeho přivlastňování si společností v komunistické společensko ekonomické formaci, viz Z. Hába, resp. 2).

d) - **ekonomické zákony specifické pro jedno stádium jedné společensko ekonomické formace**. Jde např. o zákon sestupné tendence míry zisku, který prokazatelně působil v kapitalismu volné soutěže v 18. a v 19. století, ale jeho působení nelze prokázat v

monopolním kapitalismu 20. století. Podle empirických dat došlo k zásadnímu zpomalení rozvoje vyspělých kapitalistických států v letech 1914-45, k zásadnímu zrychlení jejich rozvoje v letech 1945-73 a k významnému zpomalení jejich rozvoje po roce 1973.

Jen v nižším stadiu komunismu – socialismu – působí zákon rozdělování podle práce. V jeho vyšším stadiu, tj. vlastním komunismu, pokud vznikne, jeho působení nahradí specifický zákon rozdělování podle pravých lidských potřeb,

e) - **ekonomické zákony regulující dílčí oblasti reprodukčního procesu.** Toto dělení se z hlediska obecnosti liší tím, že reguluje jen určitou dílčí část společenského reprodukčního procesu. Může působit i ve více společensko ekonomických formacích. Příkladem je **kvantitativní zákon oběhu neplnohodnotných peněz**, který popsal K. Marx, viz 1). Říká, že jich může nominálně obíhat jen tolik, kolik by místo nich jinak obíhalo zlata, resp. nadměrná emise papírových peněz vyvolává jejich znehodnocení růstem cen, inflací.

Zákon oběhu neplnohodnotných peněz není ekonomy – teoretiky – zpochybňován ani dnes. Strašidlo tištění nekrytých papírových peněz, ústící v hyperinflaci, jako tomu bylo po první světové válce nejen v Německu v případě „rúrské“ krize v roce 1923, ekonomové teoretici dobře znají. Problém je jen ve skutečnosti, že politici jej velmi často hrubě podceňují, viz stále rostoucí tisk nekrytých dolarů USA, eur a dalších měn včetně dluhopisů vyspělých i rozvojových kapitalistických států. Prý bližší košile než kabát.

System ekonomických zákonů, podrobněji viz Z. Hába, 2).

System ekonomických zákonů z hlediska jednotlivých společensko ekonomických formací ukazuje schéma č. 1:

Schéma č. 1 - Společensko ekonomické formace a ekonomické zákony

Společensko ekonomická formace	Provobytně pospolná	Asijská	Otrokářská	Feudální	Kapitalistická		Komunistická		
Stádia					Předmono- polní	Monopolní	Nerozvinutý socialismus	Rozvinutý socialismus	Vlastní komunismus
Obecné ekonomické zákony	Zákon ekonomie času								
	Zákon růstu společenské produktivity práce								
	Zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil								
	Zákon růstu pravých lidských potřeb								
Základní ekonomický zákon společensko ekonomické formace	Zákon společného zabezpečení svých základních životních potřeb tlupou lidí	Zákon výroby nadproduktu nepřivilegovanými a jeho bezplatné přivlastňování úředníky států asijského výrobního způsobu	Zákon výroby nadproduktu otroky a jeho bezplatné přivlastňování otrokáři	Zákon výroby nadproduktu - feudální pozemkové renty - poddanými a její bezplatné přivlastňování si feudály	Zákon maximalizace nadhodnoty a jejího přivlastňování kapitalisty		Zákon společenského přivlastňování vytvořeného nadproduktu		
Systémové ekonomické zákony					Zákon přirozené akumulace kapitálu		Zákon plánovitého rozvoje		
Specifické zákony					Zákon klesající míry zisku		Zákon rozdělování podle práce		Zákon rozdělování podle pravých lidských potřeb
Zákon hodnoty	Neplatí	Platí	Platí	Platí	Platí	Platí	Platí	Platí	Neplatí
Základní rozpor	Potřeba zajištění alespoň minimální obživy versus možnosti opatřit si alespoň minimální obživu	Privilegovaní úředníci versus nepřivilegovaní	Otrokáři versus otroci	Feudálové versus poddaní	Buržoazie versus pracující - proletariát		Společnost versus jednotlivec		

Poznámka 1: Ekonomické zákony nejsou: tzv. Malthusův populační zákon, tzv. Sayův zákon klesajících výnosů, tzv. zákon proporcionality, popisovaný některými autory též jako zákon plánovitého proporcionalního rozvoje, tzv. zákon přednostního růstu výroby výrobních prostředků před růstem výroby spotřebních předmětů.

Poznámka 2: Zákon hodnoty je základním ekonomickým zákonem prosté zboží výroby, která se ale jednoznačně neváže na konkrétní společensko ekonomickou formaci. Vše uvedené pro zákon hodnoty platí i pro zákon oběhu neplnohodnotných peněz.

Zdroj: vlastní rozbor s využitím zejména prací Z. Háby, viz níže.

2.2. Ekonomickými zákony nejsou:

a) tzv. Malthusův populační zákon.

T. R. Malthus (1766 – 1834) ve svém známém eseji z roku 1803 tvrdil, že se lidé rozmnožují geometrickou řadou, zatímco zdroje potravin rostou jen řadou aritmetickou, lineární, viz 9). Vzniká tak zákonitě nedostatek potravin a dalších základních životních potřeb. Rozpor mezi nadbytečným obyvatelstvem a nedostatečnými zdroji obživy se pak řeší podobně jako v přírodě: přežijí jen ti nejsilnější. Slabí umírají hladem, bídou, nemocemi, válkami. Přebytečné obyvatelstvo se podle Malthuse musí redukovat.

K. Marx při rozboru Malthusova populačního zákona shledal, že byl učiněn na základě značně neobjektivních dat, viz 1). T. R. Malthus vycházel z růstu počtu obyvatel USA. Přitom nebral v úvahu velký vliv přistěhovalců. Malthusův zákon tudíž nelze prokázat. To ale nebrání tzv. sociálním darwinistům jej v mírně upravené podobě hlásat dodnes s cílem vydávat neospravedlnitelné pořádky ve společnosti za přirozené.

Nelze tvrdit, že by neexistoval na řadě míst na Zemi problém přelidnění, klasicky ve velkých městech. Hlad se může vyskytovat i na venkově. Tento problém je ale řešitelný spravedlivějším rozdělováním (je tragické, když chudí umírají hladem a bídou a boháčci si žijí v přepychu) a zvyšováním životní úrovně chudých. Pokud se odstraní bída, rozhodující část lidí dobrovolně sníží svou porodnost. Bída totiž stimuluje velký počet dětí (aby aspoň některá přežila a postarala se v budoucnu o staré nemohoucí nezajištěné rodiče) a vysoká porodnost plodí zpětně bídu (uživit velký počet dětí a dát jim slušnou životní úroveň bývá nemožné). Konečně, tento problém v obecné poloze řešila již klasická politická ekonomie.

Některé kalamity hladu ale nejsou způsobeny absolutním nedostatkem potravin, ale chaosem v některých zemích, kdy je zásadní problém i humanitární pomoc ze zahraničí potřebným dopravit a zajistit její spravedlivou distribuci. Rozkrádají ji organizované bandy i zkorumpovaní úředníci.

Vyspělé kapitalistické státy dnes mají problém opačný: nízká porodnost nezabezpečuje ani prostou reprodukci počtu obyvatel, což řeší značně problematickým přistěhovalcům.

b) tzv. Sayův zákon klesajících výnosů

J. B. Say (1767 – 1832) popsal situace, kdy další vklady kapitálu do výroby nepřinášejí vyšší míru zisku, ale s rostoucími vklady kapitálu se zisk relativně a někdy i absolutně snižuje, viz 10). V ekonomické literatuře se píše o Sayově zákonu klesajících výnosů. Může se objevovat i v modifikacích, např. jako zákon klesající efektivity vkladů do životního prostředí. Kritický rozbor této modifikace, viz 11).

Ekonomické rozbory ukazují, že uvedená situace krátkodobě nastává. Dílčí případy klesajících výnosů nemají ale dlouhodobý či trvalý charakter. Co se zdá v krátkodobém časovém horizontu jako zákonité, v dlouhodobém časovém horizontu neguje vědeckotechnický rozvoj, inovace výrobků i technologií. Vývoj je nerovnoměrný, zejména inovace vysokých řádů revolucí mění výrobu a zvyšují její výnosnost v technickém i v ekonomickém smyslu. Vyskytují se ale v čase nepravidelně, takže krátkodobě se další investice do určité činnosti opravdu nemusí vyplatit. Dílčí krátkodobé poklesy výnosnosti kapitálu nelze vydávat za ekonomický zákon.

c) tzv. zákon proporcionality, popisovaný některými autory též jako zákon plánovitého proporcionalního rozvoje

V marxistické literatuře zejména 50. let se často psalo o zákonu proporcionality, resp. o zákonu plánovitého proporcionalního rozvoje. Jak ukázal správně Z. Hába, jde o omyl, viz

2). Proporcionalita znamená, že se každý proces společenské výroby, rozdělování, směny a spotřeby uskutečňuje v určitých proporcích. Ty mohou vznikat jako chtěný či nechtěný výsledek předchozího (zpětně, ex post - takové jsou proporce a tím i proporcionalita vždy, reálně jde o banalitu) nebo uvědomělou plánovací řídicí činností lidí – ex ante. Socialističtí političtí ekonomové měli na mysli zejména vytváření proporcionality na národohospodářské úrovni ex ante. Proto mnozí psali o zákonu plánovitěho proporcionalního rozvoje. Základním nástrojem vytváření proporcí měl být vždy státní centrální plán, resp. plánování.

Tomu lze mnohé vytknout. Jednak to s vytvářením proporcí ex ante pomocí plánu za dosavadního reálného socialismu bývalo různé – byly oblasti, které se dařilo proporcionalně rozvíjet:

- velmi dobře (školství, zdravotnictví, zemědělství, doprava atd.),
- s problémy (klasicky mnohá průmyslová výroba),
- vůbec (vytváření proporcí ve vztahu k ekologii, resp. životnímu prostředí, nejen v někdejší Československu prakticky chybělo).

Proporce národního hospodářství se vytváří i jinými nástroji než národohospodářským plánováním:

- ekonomickými nástroji,
- regulací nebo i vytvářením cen,
- územními plány,
- organizační činností atd.

Určité formování národohospodářských proporcí rozvoje ekonomiky ex ante zná i kapitalismus i předkapitalistické společensko ekonomické formace. Stát stavěl či zásadně usměrňoval výstavbu železnic (v Prusku řídilo Ministerstvo války), silnic a jiné dopravní sítě, podporoval vědu, školství, zdravotnictví atd., více či méně přerozděloval nově vytvářené hodnoty, zbrojil, vedl koloniální a jiné války o území, ropu, jiné suroviny atd.

Formování proporcí na národohospodářské úrovni není výlučným specifickým socialismu. Hlasatelům zákona plánovitěho proporcionalního rozvoje šlo samozřejmě o vysokou míru oné proporcionality, která by měla být vlastní komunistické společenské formaci. Podle dostupných dat lze tvrdit, že vytváření národohospodářských proporcí ex ante bylo za reálného socialismu vyšší než v tehdejších státně monopolním kapitalismu. K optimální proporcionalitě mělo ale daleko a s rozvojem reálného socialismu se mu spíš vzdalovalo, neboť narůstalo uspokojování nepravých, falešných potřeb lidí. Z hlediska tržního to ale bylo v pořádku, neboť socializující ekonomika vycházela vstříc koupěschopné poptávce bez ohledu na její účelnost.

Stejně jako Z. Hába mám za to, že zákon plánovitěho proporcionalního rozvoje nelze prokázat, resp. že působí jen zákon plánovitěho rozvoje.

d) Tzv. zákon přednostního růstu výroby výrobních prostředků před růstem výroby spotřebních předmětů

Protože jednotlivé socializující státy byly nuceny překonávat velkou zaostalost svých zemí a v první řadě dohánět to, co nedokázal splnit u nich kapitalismus, nutně se mnohem rychleji rozvíjela výroba výrobních prostředků než výroba spotřebních předmětů. Jde o zákonitý projev vrcholné industrializace, který nemá specifický rys. Někteří marxističtí ekonomové z toho udělali ekonomický zákon přednostního růstu výroby výrobních

prostředků před růstem výroby spotřebních předmětů. Empirická data jej ale vyvrací. Když základní úkoly industrializace v jednotlivých socializujících státech byly splněny, tempa růstu výroby výrobních prostředků a spotřebních předmětů se sblížila, samozřejmě v té či oné modifikaci danou mezinárodní dělbu práce.

2.3. Zákon růstu pravých lidských potřeb

Vážné problémy vznikají s pojmáním obecného ekonomického zákona růstu pravých lidských potřeb. Nepřijatelné je pojmání zákona růstu pravých lidských (společenských) potřeb jako potřeb vymezených koupěschopnou poptávkou, neboť je silně deformována:

- způsobem rozdělování nově vytvářených hodnot,
- prioritami států a dalších veřejných subjektů,
- vymýváním mozků komerční reklamou a dalšími nedokonalostmi společensko ekonomického mechanismu.

Nepřijatelné je pojmání lidských potřeb jako jakýchkoliv potřeb lidí. Proto jsem zákon růstu potřeb upřesnil jako zákon růstu pravých lidských potřeb, nikoliv jakýchkoliv lidských potřeb či potřeb vymezených koupěschopnou poptávkou.

Uspokojováním pravých lidských potřeb rozumí Tomáš Husák „*spotřebu předmětů, sloužících zdravým fyziologickým, kulturním a sociálním potřebám, při jejichž výrobě a spotřebě není způsobována společnosti ztráta větší než je prospěch bezprostředního spotřebitele. Ostatní formy spotřeby jsou z celospolečenského hlediska v nejlepším případě neúčinné. Jde zejména o:*

1) *spotřebu, která je jednotlivcem vyhledávána, neboť odpovídá některým jeho přirozeným sklonnům a slabostem, ale je pro něho škodlivá a on sám si to uvědomuje, případně si to vlivem jednostranných nesprávných informací neuvědomuje. Jde zejména o drogy všeho druhu.*

2) *Spotřeba, při níž dochází k růstu ekonomické, nikoliv však užitné hodnoty zboží. Hodnota věcí v očích kupujících je dána jejich finanční cenou. Uplatňují se 3 motivy:*

a) *touha po nedosažitelném. Její samo sebe negující uspokojování je plýtvání prostředky,*

b) *koupě dražších výrobků na základě mylného přesvědčení (bohatě vytvářeného reklamou), že jsou lepší než ty levnější,*

c) *koupě drahých předmětů proto, aby "reprezentovaly" jejich vlastníka, aby sloužily zvyšování jeho společenského statutu, prestiže.*

3) *Spotřeba, při níž je užitek jednotlivce menší než sekundární škoda, způsobená jím obvykle nepřímou a často nevědomky společností. Příkladem je individuální automobilová doprava ve městech, některé nevhodné formy individuální chatové výstavby v hustě osídlených zemích, znehodnocující přírodně či rekreačně nejcenější oblasti,“ viz 12), str. 18-19.*

V literatuře se lze setkat i s jinými názvy pravých a nepravých potřeb a mírně odlišnými přístupy k jejich pojetí. J. Keller píše o *lidských potřebách* a o *potřebách trhu*, viz 13), ekonomický růst prismaticem pravých a nepravých potřeb rozebírá Erich Fromm (1900 - 1980), viz 14), E. J. Mishan (nar. 1917), viz 15) ad. Angličtina pro pravé a nepravé, resp. falešné potřeby používá výrazů *true* a *false needs* a *right* a *wrong needs*.

Zákonitost, že uspokojení nižších potřeb lidí je předpokladem vzniku a uspokojování vyšších potřeb lidí (odtud zákon růstu potřeb) platí pro lidstvo jako celek jen dlouhodobě a

značně nedokonale. Výkyvy vlivem neúrody, epidemií, válek či ekonomických krizí vrhají lidstvo často zpět. Kromě uspokojování pravých lidských potřeb zejména privilegovaní ve velkém uspokojují potřeby nepravé, falešné. Nepravé potřeby jsou přitom prakticky neomezené. Chci-li sousedovi ukázat, že si to mohu dovolit, musím neustále kupovat, kupovat, kupovat to či ono luxusní či módní zboží. Je přitom zřejmé, že neustálý růst uspokojování nepravých potřeb do nekonečna na omezené planetě Zemi není možný. Stejně závažné je zjištění, že není ani smysluplný.

Rozlišování pravých a nepravých lidských potřeb je v mnoha případech obtížné a někdy i těžko realizovatelné. Že kouření cigaret nepatří k uspokojování pravých lidských potřeb, je zřejmé. Méně zřejmé je, zda si občan drahý kožich kupuje proto, aby mu v zimě nebyla zima, nebo proto, aby sousedům a známým ukázal, že na to má peníze. Jde o problém určení reálné funkce kupovaného výrobku či služby. Málo zřejmá je hranice, kdy konzumace potravin přestává sloužit k ukojení hladu a zabezpečení základních životních funkcí lidí a mění se ve škodlivé slavnosti obžerství. Jde o problém určení reálné míry uspokojení té či oné potřeby, který může rozhodovat o jejím zařazení mezi pravé či nepravé potřeby. Samostatnou kapitolou je zmanipulovanost mnoha občanů komerční reklamou.

I když se pravé lidské potřeby spojují více s duchovními potřebami a nepravé s materiálními, není zde ostrá hranice mezi nimi. Abychom mohli existovat, musíme v první řadě jíst. Východiskem je uspokojování základních materiálních potřeb. Cíl se může poeticky nazývat *maximum slasti s minimum strasti*.

Lze shrnout, že také obecný ekonomický zákon růstu pravých lidských potřeb není v rozporu s požadavky udržitelného vývoje. Abychom se ale nedostali do neřešitelných rozporů, musíme přísně rozlišovat pravé lidské potřeby od potřeb nepravých, falešných a vztahovat ho jen na uspokojování pravých lidských potřeb.

2.4. Zákon hodnoty

V politické ekonomii vesměs vládne shoda o mimořádně důležitém významu působení zákona hodnoty pro tržní ekonomiku. Zákon hodnoty je základním ekonomickým zákonem prosté zboží výroby, viz K. Marx 1), Z. Hába 2) ad. Zákon hodnoty má významné souvislosti s udržitelným vývojem, neboť při obvykle nulovém ekonomickém ocenění přírody, resp. přírodních zdrojů, a při ocenění paliv, energie, surovin a potravin neúplnými náklady na jejich exploataci, jsou přírodní statky a z nich získávaná paliva, energie, suroviny a potraviny velmi levné, což je stimulem k plýtvání s nimi při spotřebě a tím i k jejich nadměrné výrobě a k nadměrným ekologickým škodám spojeným s jejich nadměrnou výrobou a spotřebou. Tyto trendy zesiluje přenášení většiny ekologických škod provázejících jejich získávání, zušlechťování, dopravu a spotřebu na poškozené.

Rozpory přinášené zákonem hodnoty se odvíjí už od základní buňky zboží výroby – zboží (a služeb). Zboží a služby v sobě obsahují rozpor mezi:

- užitnou hodnotou a ekonomickou hodnotou (užitná hodnota každého zboží či služby je předpokladem jejich ekonomické hodnoty, ale ekonomickou hodnotu zboží či služeb konkrétní podoba užitných hodnot, obsažená v konkrétním zboží či službě, nezajímá, resp. zboží či služba s vysokou užitnou hodnotou může mít velmi nízkou ekonomickou hodnotu, např. čistá voda, a obráceně, např. zlato.

- konkrétní a abstraktní práci vynaloženou na výrobu zboží či služby (každá práce vynaložená na výrobu konkrétního zboží či služby je konkrétní, ale ekonomickou hodnotu

zboží či služby určuje množství abstraktní společensky nutné práce na jejich výrobu za daných podmínek a v daném čase, zbavené všech jejích konkrétních zvláštností),

- soukromým a společenským charakterem výroby zboží či služby. Práce vynaložená na výrobu konkrétního zboží či služby se realizuje primárně jako soukromá v dílně, v továrně, na poli apod. Společenský charakter jí dává až směna zboží či služby na trhu, viz 1), 1. díl Marxova Kapitálu.

Hodnototvorný proces konkrétní užitné hodnoty konkrétního zboží či služby nezajímají. Ekologii, resp. ochranu přírodních složek životního prostředí ale konkrétní užitné hodnoty zboží a služeb zajímají velmi silně, neboť více či méně, přímo i nepřímo poškozují přírodní složky životního prostředí a vytváří četné ekologické problémy a škody. Navíc se prakticky každé zboží dříve či později stává odpadem, s jehož zneškodněním jsou stále větší problémy.

Zákon hodnoty je různými ekonomy vykládán různě. Kromě extrémních názorů, tj. že zákon hodnoty neexistuje (jak ale pak vysvětlit, že směna zboží na trhu dlouhodobě tíhne ke směně hodnotových ekvivalentů?) a že zákon hodnoty je totožný se zákonem ekonomie času, základním ekonomickým zákonem, na který se slovy Marxe redukuje veškerá ekonomie (jak ale vysvětlit, že ke zhrubování výroby a k růstu společenské produktivity práce docházelo ve velkém i v netržních společnostech, např. v uzavřené samozásobitelské feudální vesnici či ve státech reálného socialismu?) jsou nejdůležitější tato čtyři pojetí ekonomické hodnoty zboží, resp. zákona hodnoty:

a) pojetí ekonomické hodnoty zboží a služeb odvozené z prosté pracovní teorie hodnoty, jež lze nejstručněji a poněkud zjednodušeně vyjádřit jako *práce je jediným zdrojem ekonomické hodnoty zboží, suma cen se rovná sumě hodnot, přičemž odchylky jednotlivých cen od svých hodnot se v úhrnu vzájemně ruší. Neznámější autoři prosté pracovní teorie hodnoty jsou W. Petty, viz 3), A. Smith, viz 4), D. Ricardo, viz 5), K. Marx a B. Engels, viz 1). Tomuto pojetí pracovní teorie hodnoty odpovídá tzv. hodnotový typ ceny, tj. cena určitého druhu zboží či služby = vlastní náklady na jeho výrobu + průměrný zisk. Hodnotový typ ceny se prosazuje především v prosté zboží výrobě. Základním ekologickým nedostatkem uvedeného pojetí zákona hodnoty je absence nákladů zpětné vazby, které někdy i podstatně zkreslují efektivnost výroby, zejména ve vztahu k přírodním zdrojům, tj. k přírodě.*

K. Marx a B. Engels novou společnost načrtli jen v nejobecnějších rysech. Nová společnost měla mít dvě etapy – vyšší (*komunismus*) a nižší (*socialismus*). Jejím základním rysem měla být plánovitost. V její nižší fázi – socialismu – mělo být významné rozdělování, nezávisle na vlastnictví výrobních prostředků, kapitálu. Ve vyšší etapě nové společnosti – vlastním komunismu – již neměly tržní vztahy existovat a na místo zásady „každý podle svých sil, každému podle jeho práce“ (tj. zákon rozdělování podle práce) se měla uplatňovat zásada „každý podle svých sil, každému podle jeho (pravých) potřeb,“ viz 16).

Přístup k přírodě jako k bezplatnému statku, neboť není výsledkem lidské práce, byl odvozován z Marxovy pracovní teorie hodnoty. Absence reálných hodnotových vztahů vedla i k přehlížení reálnosti „diferenciálně rentních“ vztahů při využívání přírodních zdrojů. Ceny paliv, energie, surovin a potravin se neodvozovaly od nákladů, jež bylo nutno vynaložit na přírůstek produkce příslušné suroviny (zpravidla šlo o náklady vynakládané v nejhorsích ještě potřebných přírodních podmínkách), ale od nákladů vynakládaných v podmínkách produkujících rozhodující část příslušné suroviny, paliva či energie. Navíc šlo často o náklady neúplné, zkreslené dotacemi, daňovými úlevami, přenášením externalit, objektivních technologických ekologických i neekologických škod produkovaných původci na poškozené a

nulovým či nízkým zdaněním využívání omezených přírodních zdrojů. Ztráty podprůměrným podnikům prvovýroby byly dotovány, zisky nejlepším podnikům prvovýroby odčerpávány. Výše uvedené čtyři faktory vytvářely praxi tvorby cen paliv, energie, surovin a potravin podle neúplných exploatačních nákladů. V jejím důsledku byla paliva, energie, suroviny a potraviny vesměs levné, což stimulovalo plýtvání s nimi v procesu jejich spotřeby. Nízká cena paliv, energie, surovin a potravin přispívala k vysoké energetické, surovinové, dopravní a odpadové náročnosti ekonomiky, k hypertrofii těžkého průmyslu, k posilování na externality velmi náročné silniční dopravy a tím i k vyhocování ekologických problémů. Ani rychle se šířící otylost z častých slavností obžerství neměla se socialismem nic společného.

Nulové nebo spekulativní ocenění přírodních zdrojů, nízké ceny surovin a energie a přenášení objektivních škod produkovaných původci na poškozené bylo a je vlastní jak tržním, tak netržním ekonomikám, prosazují je jak liberální (ti vždy), tak konzervativní, tak socialističtí ekonomové. Nízkou cenu dovážených surovin a energie udržoval a udržuje světový trh, kde ceny paliv, energie, surovin a potravin určovaly a určují jejich největší vývozci při přenášení technologických škod na poškozené včetně přírody a nenarozených generací a při nízkém nebo spekulativním ocenění přírodních zdrojů. Dodnes zde v některých státech nezmizely ani dotace a daňové úlevy. Nízké ceny paliv, energie, surovin a potravin produkuje i skutečnost, že největší výrobci se nachází často v rozvojových kapitalistických státech s velmi levnou pracovní silou a s nízkou ochranou přírodních složek životního prostředí. Zdanění těžby nerostných paliv, energie a surovin ve vyspělých kapitalistických a některých rozvojových státech tuto skutečnost výrazněji neovlivňuje, neboť je s výjimkou ropy a pohonných hmot vesměs nízké. Samozřejmě, objevují se i spekulace, např. s cenami ropy a na ropu navázanými cenami paliv a energie.

Marxovu teorii vykořisťování člověka člověkem či neprivilegovaných tříd a vrstev privilegovanými třídami je nutné doplnit v tom smyslu, že kromě vykořisťování člověka člověkem existuje také vykořisťování přírody lidmi a vykořisťování až likvidace předpokladů pro život budoucích generací generacemi současnými. Pokud se někomu nelíbá pojem „vykořisťování,“ ať jej nahradí souslovím „žití na úkor budoucnosti.“ Jde jistě i o určitou formu zadlužování budoucích generací. Žití na dluh, na úkor budoucnosti známe v řadě souvislostí – vytváření dluhů neodpovědným braním půjček, zanedbávání péče o technickou infrastrukturu, budovy, techniku atd.

Jinak řečeno, základní rozpor kapitalismu – rozpor mezi prací a kapitálem - má jako další, vedlejší rozpory nejen rozpor mezi buržoazií a maloburžoazií a mezi vyspělými a rozvojovými kapitalistickými státy, ale také rozpor mezi přírodou a společností, který při pokračující ignoraci, dále křehkosti a zranitelnosti globálních životodárných ekosystémů živé přírody ze strany lidstva může přerůst v globální ekologický kolaps biosféry planety Země i lidstva, které na biosféře bezprostředně závisí a přitom na ní bezohledně bují jako rakovinový nádor na zdravé tkáni.

Kolaps místních, ale také regionálních ekosystémů s velmi tragickými dopady na lidskou společnost zažili v minulosti lidé mnohokrát. Jen pro ilustraci, asi půlka dnes největší pouště světa Sahary je dílem bezohledné lidské exploatace. Nové je, že dnes není před ním kam utéci v geografickém smyslu. Ohroženy jsou již i globální životodárné ekosystémy planety Země, na nichž jsou příznivé podmínky pro život na Zemi fatálně závislé, viz J. Lovellock (nar. 1919) 17) a 18) ad.

b) objektivní (nákladové) pojetí ekonomické hodnoty zboží a služeb částí neoklasické ekonomie, jež lze nejstručněji, s jistým zjednodušením vyjádřit jako *suma cen je suma hodnot, odchylky jednotlivých cen od ekonomické hodnoty se v úhrnu vzájemně ruší,*

práce vytváří mzdu, kapitál vytváří zisk a půda, resp. přírodní zdroje vytváří rentu (co by formy nadhodnoty, resp. nadproduktu - JZ), viz J. B. Say, viz 11), J. S. Mill (1806 – 1873), viz 19) ad. Podrobný rozbor, viz 1).

Objektivní pojetí ekonomické hodnoty zboží se poprvé objevuje u A. Smitha jako jeho druhá teorie hodnoty vedle teorie odvozující ekonomickou hodnotu zboží výlučně od množství vynaložené lidské práce, viz 4). Jako jediné pojetí ekonomické hodnoty ji hlásal J. B. Say 11), J. S. Mill 19) ad. Odpovídá jí tzv. výrobní typ ceny, kdy ceny zboží a služeb dlouhodobě tíhnou k průměrným výrobním nákladům na jejich výrobu + zisku přímo úměrnému velikosti zálohovaného kapitálu, za reálného socialismu výši vázaných výrobních fondů. Stejně jako u pojetí ekonomické hodnoty zboží a služeb na základě prosté pracovní teorie hodnoty ignoruje otázky náležitého ekonomického ocenění přírodních zdrojů a náležitého zdanění jejich exploatace, obecně pak otázku nákladů zpětné vazby. Základním ekologickým nedostatkem objektivního pojetí zákona hodnoty je, že příroda je zajímavá jen pokud lze její exploataci dosahovat zisků, resp. renty. Ekologický faktor se v objektivním pojetí zákona hodnoty neobjevuje buď vůbec, nebo jako externalita a je mimo zájem takové ekonomie, stejně jako v pojetí hodnoty v prosté pracovní teorii hodnoty. Také objektivní pojetí ekonomické hodnoty vede k hypertrofii ekologicky závadných činností, k nadměrnému čerpání přírodních zdrojů a k nadměrnému poškozování přírodních složek životního prostředí.

Po roce 1989 se v ČR objevila, snad ve vazbě na objektivní pojetí ekonomické hodnoty zboží a služeb, sousloví „lidský kapitál“ a „přírodní kapitál.“ Lidským kapitálem je myšlena práce, zejména ta kvalifikovaná, a možnost lepšího uplatnění jejího nositele – příslušné pracovní síly – na trhu pracovních sil. S kapitálem ale nesouvisí. Jde o klasickou fetišizaci jevů. Přírodním kapitálem se rozumělo využívání disponibilních přírodních zdrojů. S kapitálem rovněž nesouvisí, resp. jde o fetišizaci. Obojí je matením pojmů. Totiž, kapitál jako společenský výrobní vztah je protikladný práci i přírodním zdrojům. Svou podstatou je nelidský a antieologický, byť o míře této nelidskosti a antieologičnosti spolurozhoduje užívaná státní regulace.

c) subjektivní pojetí ekonomické hodnoty zboží a služeb částí neoklasické ekonomie od 70. let 19. století, jež lze nejstručněji a poněkud zjednodušeně vyjádřit jako *ekonomická hodnota je dána mezní užitečností poslední jednotky příslušného druhu spotřebního zboží či služby pro spotřebitele*, viz W. S. Jevons, A. Marshall, A. C. Pigou ad.

Subjektivní pojetí ekonomické hodnoty zboží a služeb neskrývá, že není s to vysvětlit hodnotu pracovních prostředků a předmětů, leda jejím odvozením od hodnoty jimi vyráběného spotřebního zboží či služeb. Z ekologického hlediska jde o přístup zcela nepřijatelný, neboť životní prostředí ignoruje. V zásadě zde platí to co o prostém a objektivním pojetí hodnoty. Příroda je dobrá potud, pokud lze její exploataci vydělat. Také subjektivní pojetí hodnoty toleruje přenášení objektivních škod ekologických i neekologických na poškozené, ignoruje fakt omezenosti přírodních zdrojů a nákladů zpětné vazby se všemi nutnými negativními ekologickými i dalšími důsledky, pokud občan není ochoten platit za opak a má na to peníze.

Problematická je i s ním spjatá metoda kvantifikace ekologických škod *ochota platit* či *ochota přijímat*, tj. dotazování se, kolik jsou občané ochotni platit za to či ono včetně za zlepšení životního prostředí, resp. jak vysoké kompenzace by žádali za život v narušeném životním prostředí. Osobní preference jednotlivých občanů jsou různé, dezinformováním a informováním silně ovlivňované a zásadně závisí na důchodové situaci občanů. Jednotliví občané své reálné preference často neznají, nechtějí znát a zejména nechtějí či nemají dost sil je respektovat. Jinak si četné absurdity života, masovým snobismem počínaje, nelze vysvětlit.

d) pojetí ekonomické hodnoty zboží a služeb na základě rozšířené pracovní teorie hodnoty, rozšiřující vlastní náklady výroby jako základ společenských nákladů výroby o náklady zpětné vazby.

Myšlenkový vývoj pojetí ekonomické hodnoty zboží a služeb na základě rozšířené pracovní teorie hodnoty, rozšiřující vlastní náklady výroby jako základ společenských nákladů výroby o náklady zpětné vazby se zjednodušeně odvíjel od autorů pracovní teorie hodnoty W. Pettyho, A. Smitha, D. Ricarda, K. Marxe a B. Engelse přes:

- V. V. Novožilova (v marxistické ekonomii objevil obecný vzorec ceny ve zboží výrobě - ceny konvergují k mezním, uzavíracím nákladům (nákladům na přírůstek produkce), tj. mohou být vyšší i nižší než průměrné výrobní ceny), prokázal objektivní existenci nákladů zpětné vazby vlivem relativní omezenosti kvalitních výrobních zdrojů (pracovních sil a výrobních prostředků) a absolutní omezenosti kvalitních výrobních zdrojů (přírodních zdrojů) a doporučil jejich zohlednění v metodice výpočtu efektivnosti investic na národohospodářské i podnikové úrovni jako závazný korektor (koeficient) a tzv. kriteriálními odvody, viz 20),
- K. G. Gofmana, viz 21) a Josefa Sejáka, viz 22), kteří v 80. letech 20. století rozvíjeli oceňování přírodních zdrojů v socialistické ekonomice na základě rentních vztahů,
- V nákladech vyvolaných technologickými škodami neekologickými i ekologickými jsem našel třetí skupinou nákladů zpětné vazby V. V. Novožilova, viz Zeman 23) a 24). Možná aplikace kriteriálních odvodů, viz Jan Zeman 25),

Požadavek stanovovat náhrady za způsobené ekonomické škody ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí druhým subjektům v Československu jako první vyslovil Vladimír Voráček 26). Upřesnil jsem je ve smyslu požadavků náhrad za náklady vyvolané technologickými škodami ekologickými i neekologickými, viz 23), 24). I v pracovní teorii hodnoty je nutné respektovat pravidlo o netotožnosti a neslučitelnosti nákladů a efektů, viz Josef Vaner, resp. 27).

V. V. Novožilov chtěl prostřednictvím nákladů zpětné vazby korigovat především makro rozhodování státu. Při nízké úloze zbožně peněžních vztahů měla rozhodování podniků ovlivnit zejména závazná metodika výpočtu efektivnosti investic, méně již kriteriální odvody. Domníval jsem se a i nadále se domnívám, že vznikající náklady zpětné vazby je nutné podnikům zpoplatnit, internalizovat a tím překonat rozpor mezi národohospodářskou a podnikovou efektivností, vyplývající z reálné existence nákladů zpětné vazby, viz 25). V tržní ekonomice jde o jediný postup, který umožňuje překonat podstatné zkreslování společenských nákladů výroby při kalkulaci efektivnosti v podnikové sféře.

Rozšířené pojetí zákona hodnoty zahrnuje náklady zpětné vazby do společenských nákladů výroby, směny, distribuce a spotřeby. Vede nutně k požadavku na jejich zpoplatnění jejich původcům, internalizaci. Jejich zpoplatnění musí zajišťovat stát. Požadavek stanovovat náhrady za odhadované ekonomické škody ze znehodnocování způsobované druhým (náklady vyvolané technologickými škodami) dosud ve větším rozsahu nezrealizoval žádný stát na světě. Ještě smutnější je, že ani ekologická fronta většinou náhrady za tyto škody nepožaduje. Kapituluje před diktátem technokratů velkých hospodářských lobby a údajnými, sociálními, reálně pseudo sociálními problémy.

2.5. Společenské potřeby a trh

Všechna výše uvedená pojetí ekonomické hodnoty zboží a služeb předpokládají, že ekonomická hodnota zboží či služeb je postavena na existenci jejich společenské užitné hodnoty, tj. užitné hodnoty pro druhé občany, výrobce či spotřebitele, které ji získávají směnou zboží na trhu, a to směnou ekvivalentů, tj. že se zboží a služby prodávají za svou ekonomickou hodnotu. Oba tyto předpoklady jsou velmi silné, málo reálné. Dokonalý trh se v praxi vyskytuje jen výjimečně a prakticky jen v oblasti pracovních prostředků, kde kupující i prodávající jsou profesionálové, kdy jeden nemá výraznou informační převahu nad druhým. Už za předmonopolního kapitalismu volné soutěže K. Marx psal, že reálný trh představuje jednotu volné soutěže a monopolních omezení volné soutěže. Tehdy šlo především o monopoly z vlastnictví kvalitních omezených přírodních zdrojů, jež jsou v zásadě nerozmnožitelné, a o monopoly z vlastnictví technické infrastruktury, kterou se pro její nákladnost ekonomicky nevyplatí zdvojit s cílem vytvořit umělou konkurenci.

Analýza nepravých, resp. falešných potřeb ukazuje, že velmi problematické je i vymezení koupěschopné poptávky jako hlavního kritéria společenské užitné hodnoty zboží a služeb. Pro potřeby analýzy udržitelného vývoje je nutné přísně rozlišovat kategorie ***užitná hodnota zboží a jeho užitečnost***.

Jen pro ilustraci, cigarety mají společenskou užitnou hodnotu, protože je kuřáci kupují a platí za ně nemalé peníze, ale jejich reálná užitečnost je záporná, protože kouření cigaret vážně poškozuje zdraví kuřáků a nejdou i nekuřáků při nuceném pasivním kouření. Paradoxem přitom je, že silný kuřák počítá cigarety mezi své základní potřeby.

Výjimkou je neoklasické ekonomie. Její vymezení užitné hodnoty na základě ocenění spotřebního zboží a služeb jejich konečným spotřebitelem je ale stejně nepřijatelné jako obvyklé odvození užitné hodnoty zboží a služeb od koupěschopné poptávky. Nejde přitom zdaleka jen o vysoké ekonomické ocenění drog všeho druhu, které reálně destruuji své spotřebitele, konzumenty.

Zatímco v 19. století převažovala v rozvíjejícím se kapitalismu volná soutěž, počátkem 20. století rozhodující ekonomickou moc ve vyspělých kapitalistických státech získaly monopoly z koncentrace výroby a kapitálu. První náčrt monopolního kapitalismu pochází od V. I. Lenina, viz 28). Lenin nově nastupující imperialismus charakterizoval vznikem monopolů z koncentrace výroby, srůstáním výrobního a bankovního kapitálu (vznik vlády finanční oligarchie), vývozem kapitálu (zatímco v předmonopolním kapitalismu byl typický vývoz zboží, v monopolním kapitalismu se stal typickým vývoz kapitálu, aniž by byl dotčen vývoz zboží), snahou o ekonomické (pře) rozdělení světa, snahou o politické (pře) rozdělení světa a s ní spjatou politikou agrese (imperialismu), jež v roce 1914 vyústila v první světovou válku.

V nemarxistické literatuře na potlačování mechanismu svobodné konkurence na trhu monopoly z koncentrace výroby upozornila až teorie nedokonalé konkurence počátkem 30. let, jež reagovala na do té doby největší hospodářskou krizi kapitalismu v letech 1929-33. Socializující SSSR naopak zažíval bezprecedentní hospodářský vzestup. Společenskou praxi ale výrazně ovlivnil až John Maynard Keynes, viz 29). Samotný protikrizový plán prezidenta USA D. Rooseveltova New Deal z roku 1934 ale J. M. Keynes významněji neovlivnil, resp. J. M. Keynes se s panem prezidentem tehdy dosti nepohodl.

Keynesovskou regulaci vyspělých kapitalistických ekonomik rozvíjeli Keynesovi žáci. Ve velkém se uplatňovala až po roce 1945. Úspěšná byla až do 70. let 20. století, kdy se tváří v tvář hluboké strukturální (energetická, surovinová, potravinová) a ekologické krizi vyspělých kapitalistických ekonomik ukázala nedostatečná. Velká ekonomická moc

monopolů donutila vyspělé kapitalistické státy věnovat značné úsilí na omezení moci monopolů na společensky ještě tolerovatelný rozsah.

Milan Zelený správně rozlišuje *svobodný trh* a *volný trh*. Rozumný stát přísně chrání svobodný trh před zvůli monopolů. Tak jako základem svobody občana je jistota, že nebude na ulici přepaden, oloupen či zabit, tak základem svobodného trhu je jistota kupujícího, že nebude napálen, podveden a zejména nucen k nevýhodnému nákupu v důsledku vydírání monopolním prodávajícím, jak tomu bývá na volném trhu nejen v ČR.

Kromě základních činitelů deformujících trhy jako jsou ekonomické monopoly z koncentrace výroby, monopoly vlastnictví technické infrastruktury, monopoly vlastnictví omezených přírodních zdrojů a fakt přenášení technologických škod ekologických i neekologických na poškozené trhy citelně deformuje reklama, jež úspěšně přesvědčuje spotřebitele o užitečnosti nabízeného zboží či služby a uměle tak zvyšuje jejich prodejnost, byť skutečná užitečnost zboží či služby bývá pro spotřebitele nižší, může být i nulová nebo i záporná. Zanedbatelné není ani, že užitečnost zboží či služby může být konkrétním uživatelem subjektivně posuzována odlišně ve srovnání s jeho reálnou objektivní užitečností. Nejde zdaleka jen o obchod s drogami, cigaretami či alkoholem.

Prosté pracovní a objektivní nákladové pojetí odvozuje ekonomickou hodnotu zboží a služeb z průměrných výrobních nákladů, subjektivní pojetí hodnoty ji odvozuje z mezního užítku poslední jednotky příslušného spotřebního zboží či služby pro spotřebitele a rozšířené pracovní pojetí hodnoty ji odvozuje z mezních národohospodářských nákladů reprodukce, tj. z národohospodářských nákladů reprodukce na přírůstek dané výroby zboží či služby. Skutečná tržní cena se ale od ceny teoretické (modelové) většinou liší, protože hodnota zboží či služby se vlivem působení neshody nabídky a poptávky transformuje na cenu zboží či služby. Problémem v moderním globalizovaném světě je, že hodnota téhož zboží či služby může být v různých místech a zejména zemích různá a rozdíl nečiní jen rozdílné, dnes nízké dopravní a celní náklady. Uplatňuje se i různá kupní síla obyvatel, odlišné potřeby obyvatel, deformace trhu atd.

V ekonomicky normálních podmínkách jsou spodní hranicí ceny výrobní náklady příslušného zboží či služby včetně nákladů dopravy a prodeje. Mohou být státními zásahy modifikované, např. internalizací nákladů zpětné vazby příslušného výrobce zboží či služby. Nulový zisk a zejména ztráta jsou vesměs signálem k zastavení výroby. Horní hranicí ceny je ekonomický přínos konkrétního zboží či služby pro spotřebitele, neboť racionálně uvažující spotřebitel za normálních podmínek nekupuje zboží či službu za cenu vyšší než je ekonomický užitek, jež mu skýtá. Ekonomický efekt výroby zboží či služby se v normálních podmínkách dělí mezi jeho výrobce, spotřebitele a distributora, pokud prodej zprostředkovává.

Za určitých podmínek může distributor úspěšně odírat dodavatele nebo odběratele. Potravinářský průmysl v minulosti např. úspěšně odíral zemědělskou prvovýrobu. Obchod s potravinami na bázi dnešních obchodních řetězců úspěšně odírá kromě zemědělců také potravináře a občany - spotřebitele. Drobné obchodníky často vrhá do bezvýchodné situace.

Nerovnovážený stav nabídky a poptávky určitého zboží či služby ovlivňuje dělení zisku z jejich výroby, distribuce a spotřeby: zvýhodňuje poptávku, je-li nadměrná nabídka, resp. nabídku, je-li nadměrná poptávka.

Problémy přinášené působením zákona hodnoty jsou značné. Vyžadují kromě významných ekonomických regulací, ucelené soustavy ekonomických nástrojů ekologizace včetně ekonomických nástrojů šetrného využívání přírodních zdrojů i rozsáhlé využívání

mimoekonomických kritérií efektivnosti a omezení při předcházení i následném zmírňování mnohých ekologických problémů.

2.6. Zákon maximalizace zisku

Problémy prosazení udržitelného vývoje se násobí, když do analýzy ekonomických zákonů zapojíme zákon maximalizace zisku, který K. Marx nazval zákonem nadhodnoty.

Zákon maximalizace zisku je základním ekonomickým zákonem kapitalistické výroby, viz K. Marx 1), Z. Hába 2) ad. V zásadě to přiznávají i četní ekonomové a politikové hlásící se k neoklasické ekonomii hlavního proudu. Říká-li opakovaně Václav Klaus, že v soukromokapitalistické, resp. v demokratické tržní společnosti veškeré chování lidí určují možnosti dosáhnout maximálního zisku (o peníze jde až na prvním místě), hlásí se reálně k Marxovu zákonu nadhodnoty, co by základnímu regulátoru hospodářských aktivit v kapitalistické společnosti.

Maximalizovat zisk lze v zásadě pěti cestami. Pozitivní cesty zvyšování zisku jsou:

- snižováním nákladů výroby zboží nebo služeb,
- zvyšování užitné hodnoty vyráběného zboží nebo služeb.

Negativní cesty zvyšování zisku jsou:

- okrádání (napalování) jiných podnikatelů a spotřebitelů včetně méně rozvinutých států (zahrnuje i vnučováním jim zboží s užitečností nízkou, nulovou či zápornou),
- vyšší vykořisťování pracovníků,
- vyšší produkcí externalit neekologických i ekologických včetně ohrožováním existence dosud nenarozených generací.

Tendence maximalizace zisku tudíž mimo jiné snadno stimuluje rabování přírody, zvláště její části charakteru veřejného statku, tj. statku, který je každému přístupný ke spotřebě bez omezení (vzduch, voda, tzv. divoká příroda aj.), podobně znečišťování přírodních složek životního prostředí (přenáší škody na poškozené), drancování ložisek nerostných surovin, půdy atd.

Veřejný statek je pro uživatele vesměs levný. Proto se s ním plýtvá. Vlastnická práva se u veřejného statku nemohou účinně prosadit. Např. dělení volného vzduchu není technicky možné. Návštěvnost městského parku sice snížit oplocením lze, ale není to společensky žádoucí. Při využívání veřejných statků se široce uplatňuje princip černého pasažéra - spoléhání se na nekontrolovatelnost exploatace příslušného zdroje včetně vědomí, že podobně postupují i ostatní. Nekontrolovatelnost exploatace přírodního zdroje vede často k jeho přetěžování a nejednou i ke zničení. Klasický je případ zničení občinské pastviny, na níž každý rolník pustil jednu ovci navíc. Tím byla překročena její úživnost, nadměrný počet ovcí pastvinu nadměrně spásal a postupně zničil.

U řady veřejných statků vlivem jejich nadměrné exploatace dochází ke snižování kvality užití, např. při přetížení telefonní sítě či jiné technické infrastruktury, zácpě na silnici atp.

Nadměrné exploataci přírodních zdrojů charakteru rabování může zabránit jen uvědomělá energická veřejná moc, v prvé řadě státní. Má k tomu sloužit státní ekologická politika, resp. státní politika ochrany životního prostředí, jejímž základním úkolem je

znemožnit maximalizaci zisku na úkor přírody a na úkor nešetrného využívání přírodních zdrojů, cestou poškozování přírodních složek životního prostředí. Dosavadní zkušenosti ukazují, že vyspělé kapitalistické státy jsou s to přírodní složky svého životního prostředí do určité míry chránit, zejména pokud jde o odstraňování ekologicky vysoce závadných výrobků a technologií a pokud cítí silný odpor veřejnosti, reprezentované nejčastěji ekology. Základem hospodářské prosperity vyspělých států ale zůstává rozsáhlé plýtvání v hmotné spotřebě a odírání rozvojových států včetně mrzačení jejich ekonomik a přírody, což ohrožuje přežití lidstva na Zemi.

Neustávající snaha odtěžit Horní Jířetín a ještě více zdevastovat nejpostiženější Mostecko, prosazování maximální výstavby nešetrných, dopravně ne vždy zdůvodněných, nejednou špatně trasovaných a silně konfliktních dálnic, často i v citlivých regionech a za jakoukoliv cenu, neefektivních technických úprav vodních toků, pokračující snaha zatopit obec Nové Heřmínovy neodůvodněnou, zato extrémně drahou přehradou, pokračující riskantní výstavba v záplavových územích, snaha ještě více zvýhodnit silně devastační a nebezpečnou silniční dopravu aj. jsou jen nejkřiklavější případy prosazování zákona maximalizace zisku na úkor ochrany životního prostředí v ČR. Je smutné, že se v tom po boku pravicových politiků angažují i politici levicovní na základě falešně požímaného pokroku, ekologické ngramotnosti a ignorace rozsáhlé kvalifikované kritiky, byť ne od oficiální, na státu a investorech ekonomicky závislé odborné sféry. Se socialismem takové a podobné aktivity nesouvisí, snahu o moderní socialismus vážně kompromitují.

2.7. Zákon přirozené akumulace kapitálu

Negativa zákona maximalizace zisku zesiluje souběžné působení **zákona přirozené akumulace kapitálu**, tj. tendence kapitálu hromadit bohatství na jednom pólu společnosti a bídu na druhém pólu společnosti, až na výjimky vždy relativně a nejednou i absolutně. Tuto problematickou tendenci kapitálu může opět zmírňovat jen třídní boj (prosazování vyšších mezd odbory) a uvědomělá energická státní moc, jak se dělo v dobách koexistence vyspělého kapitalismu s reálným socialismem (1945-89), byť hlavním motivem byl strach vládnoucí buržoazie z hrozby socialistické revoluce.

Otázkou je, kam až může státní regulace mírnit tendenci přirozené akumulace kapitálu. Je nesporné, že poměrně rozsáhlá státní sociální politika vyspělých kapitalistických států po roce 1945 podstatně zmírnila důchodovou propast mezi podnikateli a pracujícími, nejvíce v Japonsku. Japonský vrcholový manažer má příjem jen asi 7x vyšší než nově přijímaný dělník, příjmy japonských manažerů nesmějí v průměru přesahovat příjmy jimi řízených dělníků více než 5x. Při vážných ekonomických problémech preferují mzdy před dividendami, viz Lutz 30).

Neregulovaný, reálně málo regulovaný kapitalismus 19. století, dnes není v žádné zemi světa. I značně konzervativní Velká Británie a USA představují značně regulovanou ekonomiku se smíšeným vlastnictvím, byť s výraznou převahou soukromého vlastnictví. Důsledně vzato, neregulovaný kapitalismus je možný jen v modelech některých ekonomů. Od 80. let 20. století nastoupený kurs ekonomického neoliberalismu rozkládá vyspělé kapitalistické státy a rychle je přivádí k propasti. Může jí být rostoucí konkurence nových, rychle se rozvíjejících ekonomik BRIC (Brasílie, Rusko, Indie, Čína), které neoliberalní hospodářskou politiku nepracují, může jím být socialistický převrat, může jím být nastupující světová ekologická, zejména klimatická katastrofa, může jím být světová válka.

I když jsme po roce 1945 až do konce 70. (80.) let zaznamenali jisté zmírnění rozporu mezi prací a kapitálem ve vyspělých kapitalistických státech, není rozumné tyto skutečnosti přeceňovat. Ve všech kapitalistických státech zůstávají rozsáhlé důchody z vlastnictví kapitálu. Navíc jde stále víc o dosud nevytvořené zisky, spekulaci a tím i hustý sled finančních krizí rušících reálnou ekonomiku. Zrušení zákonů prezidenta USA Roosevelta regulujících burzovní spekulace prezidentem R. Reaganem po roce 1981 otevřelo dveře k tzv. kasínovému kapitalismu. V USA rozdíly v příjmech mezi manažery a dělníky byly a jsou zásadní, dvou řádové a dále se prohlubují. Až do cca roku 2000 se dále prohluboval protiklad mezi bohatými státy Severu a chudými státy Jihu. Bída Jihu má přitom často absolutní rozměry včetně redukce přebytečného obyvatelstva hladem, bídou, nemocemi a válkami. Obrát po roce 2000 přináší poněkud sebe destrukce reálné ekonomiky většiny vyspělých kapitalistických států politikou ekonomického neoliberalismu v zájmu finanční oligarchie.

Zkušenosti ukazují, že rozpor mezi prací a kapitálem, přímý důsledek působení zákona maximalizace zisku a zákona přirozené akumulace kapitálu, lze tlumit do politicky přijatelných mezí jen systematickou korupcí pracujících vyspělých států vysokou úrovní hmotné, převážně samoúčelné konzumní spotřeby. Tím je ale zásadně podryvána ekologická stabilita planety Země. Ekologická stabilita Země je ale podryvána i současnou vlnou neolibérální politiky, neboť v zájmu ještě vyšších zisků finanční oligarchie znovu vytváří masovou bídu i ve vyspělých kapitalistických státech. Bída, zejména ta absolutní, je základním nepřítelem socialismu i udržitelného vývoje lidstva.

Vysoká hmotná spotřeba většiny obyvatel vyspělých kapitalistických států byla do nedávna zajišťována vysokým progresivním zdaněním vyšších příjmů a státním financováním četných sociálních opatření z výnosů tohoto vyššího zdanění. Tyto státy si přitom významně přilepšují okrádáním rozvojových států neekvivalentní směnou a vážným poškozováním jejich přírody včetně ničení přírodních předpokladů života dosud nenarozených generací. Základní rozpor kapitalistické společnosti, rozpor mezi prací a kapitálem, se po roce 1917 transformoval na rozpor mezi vyspělým kapitalismem a socializujícím SSSR při zachování rozporu mezi prací a kapitálem v kapitalistických státech a v letech 1945-89 (91) na rozpor mezi vyspělým světovým kapitalismem a světovým socialismem. Dále se zостřil rozpor *„vyspělé – rozvojové kapitalistické státy,“* rozpor *„lidstvo – příroda,“* a rozpor *„současné – budoucí generace,“*. Tím, že zákon přirozené akumulace kapitálu plodí a zesiluje bídu, likviduje sociální pilíř udržitelného vývoje. Ve spojení se zákonem maximalizace zisku a zákonem přirozené akumulace kapitálu pomáhá vést lidstvo do světové ekologické katastrofy.

Jestliže rozporné působení zákona hodnoty lze sice obtížně, ale přeci jen ze strany společnosti reprezentované racionálně se chovajícím státem korigovat (mimo jiné internalizací – zdaněním – nákladů zpětné vazby), působení zákona maximalizace zisku ve spojení s působením zákona přirozené akumulace kapitálu vytváří neřešitelné rozpory: každý podnikatel může svůj zisk zvyšovat nejen zvyšováním užitečnosti výrobků a snižováním nákladů jejich výroby, ale také okrádáním druhých podnikatelů a spotřebitelů včetně méně rozvinutých zemí, vyšším vykořisťováním pracujících a vyšším poškozováním přírody.

Nemusí jít primárně o zlý záměr toho či onoho podnikatele ani podnikatelů jako celku. Nemilosrdná konkurence nutí každého podnikatele pod hrozbou neúspěchu v konkurenčním boji usilovat o neustálý růst výroby, jejíž výrobky se dříve či později stávají více či méně obtížným odpadem. Obdobně hrozba hospodářského zruinování státu zahraniční konkurencí nutí jednotlivé státy uplatňovat politiku ekonomického růstu, ať je jinak sebe víc nesmyslná. Planeta Země ale není nafukovací, globální životodárné ekosystémy jsou schopné narušení odolávat jen do určité míry. Podobně stabilita světového klimatu snese jen určitou míru emisí skleníkových plynů, dnes výrazně překročenou s perspektivou brzkého ještě mnohem vyššího překročení.

Praxe, kdy ne jeden podnikatel dané území vyrábí a poté opustí a kapitál vloží do jiné sféry podnikání, kde je větší naděje na zisk, je v souladu s ekonomickými zákony kapitalistické výroby, konkrétně v souladu se zákony maximalizace zisku a přirozené akumulace kapitálu, nikoliv v rozporu s nimi, jak občas slýcháme.

Hospodářská politika jednotlivých států by v první řadě nesměla být ovládána silnými ekonomickými lobby, které si potřebu zvyšovat zisk zajišťují vesměs společensky neracionálně, tj. vnučováním občanům i společnosti uspokojování stále většího množství nepravých, falešných potřeb i přenášením svých neefektivních nákladů na spotřebitele. To zní ale jako utopie, a to nejen pro dominující praxi vymývání mozků občanů i politiků otevřenou i skrytou komerční reklamou a ne jednou i korupcí.

Zkušenosti ukazují, že přímé poškozování přírody masivní produkcí ekologických externalit je vyspělá soukromě kapitalistická ekonomika s to při důsledné ekologické regulaci významně zmírňovat. Neznamena to ale prosazování udržitelného vývoje, resp. tuto potřebu dnes ve vyspělých kapitalistických státech znemožňuje zejména potřeba kapitálu neustále hospodářsky expandovat, k čemuž vytváří a společnosti vnučuje stále další a další pseudopotřeby, stále větší plýtvání v hmotné i nehmotné spotřebě a s nástupem neoliberalismu i stále větší relativní a ne jednou i absolutní bídu neprivilegovaných. Co se ve vyspělé kapitalistické výrobě ušetří proti výrobě reálně socialistické, to se navíc proplývá na samoučelnou konzumní hmotnou spotřebu včetně vyvolané doprav, reklamy, odpadů a obalů. Pokračuje i odírání méně rozvinutých a nerozvinutých kapitalistických států, spojené často s katastrofálními sociálními i ekologickými dopady na ně včetně dopadů na globální životodárné ekosystémy Země. Proti těmto důsledkům zákona maximalizace zisku a zákona přirozené akumulace kapitálu kapitalismus dosud ani po všech svých reformách nenašel účinný lék, viz opakované krachy světových konferencí o klimatu aj. Není naděje, že by se tak stalo v budoucnu. Zatím ale ani socialistické ani zelené hnutí nepředložilo realizovatelný koncept přechodu k udržitelné ekonomice a společnosti.

I o úspěších státně monopolní regulace v ekologii lze diskutovat. Vcelku úspěšné Nizozemí sice po roce 1970 citelně snížilo rozsah produkovaného znečištění ovzduší a vod, leč ve stejné době v něm vymřelo cca 20 - 30% druhů rostlin a živočichů. Nizozemí dosáhlo nejvyššího podílu cyklistů na osobní dopravě, ale současně má nejhustší síť dálnic. Nechávám stranou tristní fakt, že pokud stoupne oceán o 1 metr, hrozí mu za velkých bouří zatápění vysokými vlnami stoupající hladiny oceánu. Případné roztání ledovců v Grónsku znamená zvýšení hladiny oceánu asi o 7 m. Takové katastrofě by se ani vcelku bohaté Holandsko nebylo s to účinněji bránit. Podobně rozporně vyznívá hodnocení EU. Úspěchy jsou značné, ale trend vyhrocování mnohých nevládnutých ekologických problémů v EU zůstává zachován, klasicky u klimatu, o zpackaném budování eurozóny nemluvě.

Analýza ekologických dopadů ekonomických zákonů maximalizace zisku a přirozené akumulace kapitálu vede k závěru, že jejich působení vede do slepé uličky světové ekologické katastrofy. Bude v nepříliš vzdálené budoucnosti zrušeno: buď jejich působení ukončí příroda v rámci likvidaci přemnoženého, biosféru těžce devastujícího druhu *homo sapiens sapiens* (reálně ale člověk nerozumný a už vůbec ne nemoudrý), jež ničí i globální životodárné ekosystémy planety Země, nebo je zruší lidé demokratickou volbou v zájmu svého přežití na Zemi na základě uvědomění si nedostatečné regulace svého rozvoje. Přesně řečeno, svrhnu přezrálý přežitý kapitalismus a vybudují moderní socialistickou společnost, v níž se sociální rozvoj bude snoubit s účinnou ochranou přírodních složek životního prostředí a ve výsledku bude zajišťovat (trvale) udržitelný vývoj (rozvoj). Země není nafukovací, její přírodní zdroje jsou omezené a vyčerpátné, globální životodárné ekosystémy jsou značně zranitelné, v první řadě silnými změnami klimatu. Zatím vývoj směřuje k první možnosti.

2.8. Zákon plánovitého rozvoje

K. Marx a B. Engels charakterizovali kapitalistickou ekonomiku jako živelně se vyvíjející, v které je mimo jiné rozpor mezi plánovitým uspořádáním uvnitř kapitalistického podniku a živelným chaotickým vývojem kapitalistické ekonomiky a společnosti jako celku v důsledku tvrdé konkurence jednotlivých soukromých subjektů na trzích. Komunismus (socialismus a komunismus) se podle nich vyznačuje v první řadě plánovitým rozvojem národního hospodářství i společnosti jako celku. Zákon plánovitého rozvoje by měl být základním systémovým zákonem, který odlišuje komunismus od kapitalismu. Otázkou je, jak rozumět a jak zabezpečovat využívání zákona plánovitého rozvoje, resp. plánovitý rozvoj socializující, později socialistické a ještě později i komunistické ekonomiky a společnosti.

Ze zkušeností reálného socialismu, zejména československého, jsou zřejmé zejména následující postupy:

- 1) jednotné bezplatné školství, zdravotnictví, základní sociální zabezpečení, poskytované na základě povinného placení vzdělávacího, zdravotního a sociálního pojištění státu podnikateli (asi ze 75 %) a pracujícími (asi 25 %), obdoba tzv. parafiskálu reálného socialismu,
- 2) zajištění plné zaměstnanosti obyvatel. Při rychle rostoucí produktivitě práce a nutnosti redukovat stále větší a obludnější nános nepravých potřeb je už dnes a bude ještě obtížnější v budoucnu ji zajišťovat. Základní cestou může být jen reálné zkracování pracovní doby. Těžiště lidských aktivit se bude přesouvat k růstu volného času, k materiálně skromnějšímu způsobu života a do duchovních sfér, jež ale obvykle neznamenají náboženství,
- 3) zásadní podpora rozvoje vědy a techniky,
- 4) optimální rozvoj technické infrastruktury (chátrání technické infrastruktury nejen v ČR je nepřijatelné),
- 5) dopravní obslužnost celého obydlého území při prioritě šetrných druhů dopravy v trasách dostatečně velkých přepravních toků (železniční, tramvajové, trolejbusové, metra),
- 6) vyrovnaný rozvoj regionů na celém obydleném území jednotlivých států. Nepřijatelné jsou regiony výrazně chudé, s nedostatkem cenově dostupných bytů, s nedostatečnou technickou, sociální a ekologickou infrastrukturou, s nedostatkem pracovních míst, se špatným životním prostředím,
- 7) silná veřejná podpora rozvoje bydlení, veřejné dopravy osob na bázi integrovaných dopravních systémů a kvalitní lidové kultury,
- 8) zajištění soběstačnosti v potravinách našeho klimatického pásu.

Nemá být řečeno, že výše uvedené bylo v reálném socialismu, např. Československa, v plném rozsahu zajišťováno. Nedostatky nebyly jen dědictvím kapitalismu včetně nacistické hrůzovlády v letech 1939-45. Existovaly určité disproporce v dopravní síti (role kolejové a zejména železniční dopravy v přepravě osob měla být ještě vyšší), nízká byla ochrana životního prostředí. Kritérium nepřipustnosti regionů se špatným životním prostředím nebylo zajištěno.

Ze zkušeností reálného socialismu, zejména československého, jako nezvládnuté, ale nezbytné musíme vidět následující:

- 1) účinná ochrana životního prostředí,
- 2) efektivní využívání zákona hodnoty, zbožně peněžních a tržních vztahů, včetně účinné antimonopolní politiky. Velké, byť rozporuplné využívání zákona hodnoty v Číně je třeba důkladně studovat a z pozitivních i negativních čínských zkušeností se náležitě učit,
- 3) rozlišování sociálních a pseudo sociálních opatření, klasicky placení za neodvedenou práci. Pseudo sociální opatření nelze podporovat, byť to není jednoduché,
- 4) zatlačování až potlačování nepravých, falešných potřeb lidí. V zásadě jsou čtyři základní postupy:
 - osvěta, resp. odhalování zhoubnosti nepravých potřeb ve spojení s propagací udržitelného životního způsobu,
 - vysoké zdanění uspokojování nepravých potřeb + dotace uspokojování těch pravých lidských potřeb, které by se při komerčních kritériích nemusely prosadit,
 - omezování nepravých potřeb podle zásady *,nepatří na veřejnost,,*
 - nepravým potřebám konkurovat bohatou nabídkou možností kvalitního uspokojování pravých lidských potřeb. Při plánování na všech stupních preferovat řešení omezující nepravé – falešné potřeby. Klasicky v dopravní infrastruktuře nepreferovat urbanisticky a ekologicky zjevně neúnosnou a nebezpečnou silniční dopravu, ale preferovat šetrnou dopravu kolejovou. Odmítání preference ochrany nekuřáků s tím, že by byly restaurace ekonomicky ohroženy, je zřejmé fiasko české zdravotní politiky.

2.9. Zákon rozdělování podle práce

Přímým důsledkem zespolečenštění rozhodujících výrobních prostředků, potlačení zákona maximalizace zisku a zákona přirozené akumulace kapitálu je prosazování **zákona rozdělování podle práce**. Zde existuje dvojí přístup. Podle jedněch se zákon odměňování podle práce v zásadě uplatňoval, neboť byly reálně potlačeny příjmy z kapitálu. Podle druhých se zákon odměňování podle množství, kvality a společenského významu práce neuplatňoval, neboť se platilo i za nekvalitně odvedenou či dokonce za neodvedenou práci, horník měl vyšší plat než učitel, tolerovalo se přilepšování si drobným rozkrádáním majetku v socialistickém a družstevním vlastnictví ad. Obě tyto argumentace mají racionální základ ve společenské praxi reálného socialismu. Realita byla taková, že zákon odměňování podle práce za reálného socialismu působil nedokonale.

I když se to může ve srovnání s dnešními zlořády v odměňování včetně tolerance rozsáhlého rozkrádání veřejných prostředků zdát okrajové, nebylo by moudré uvedené nedostatky v odměňování za reálného socialismu bagatelizovat. Určité zlepšení nabízí kvalifikované využívání zákona hodnoty, regulovaného trhu. Nabízí asi tolik, že za kvalitní práci by měly být v komerční sféře vyšší odměny než za práci nekvalitní. To je jistě plně v souladu se socialismem i se zákonem odměňování podle práce, leč může se to týkat jen komerční sféry. V neziskovém sektoru je reálné jen stanovit co nejobektivnější kritéria hodnocení práce a ty důsledně uplatňovat, byť to není snadné.

Mnohé se čeká od mnohem širší účasti pracujících na řízení příslušných podniků participace zaměstnanců, včetně mnohem větší úlohy družstev a výrobní samosprávy, než tomu bylo v letech 1948-89. Podmínky řízení ale jsou a budou i v moderním socialismu značně diferencované a tím i možnosti uplatnění družstev (především v menších podnicích) i samosprávy (stejně jako u družstev je problematičtější tím víc, čím je podnik větší a lidé vědí o celém podniku reálně méně) též diferencované. Totiž, samospráva nesmí rušit odpovědnost za příslušnou činnost. Princip samosprávy nelze efektivně uplatnit na úřadech státní správy, krajské a obecní samosprávy, v resortech obrany, vnitra, spravedlnosti, školství, zdravotnictví, v technické infrastruktuře, kde rozhodující kritérium musí být její spolehlivé fungování, a v nebezpečných oborech činnosti - v hornictví, v dopravě, v chemickém průmyslu, v atomových elektrárnách, v hromadných sdělovacích prostředcích apod. Výčet není jistě úplný. Pokud někdo chce zavést samosprávu do všech pracovních činností lidí, zřejmě si neuvědomuje diferencovanost podmínek pro její efektivní uplatnění, viz Josef Heller 31). Myšlenka socialismu a výrobní samosprávy tak koná medvědí službu.

Mezi plnou podnikovou samosprávou, požadovanou J. Hellerem, a řízením podniku prostřednictvím jediného plně odpovědného ředitele s prakticky neomezenými pravomocemi, není vakuum, ale řada mezistupňů. Pracující by měli mít v první řadě právo kontrolovat dodržování zákoníku práce, podmínek bezpečnosti a hygieny práce na svém pracovišti, být pravdivě informováni o situaci a záměrech podniku včetně zásad odměňování apod. Takové požadavky zákoník práce v ČR roku 2013 naplňuje zjevně nedostatečně.

Zejména velké podniky bývá efektivní více či méně decentralizovat. Jednotlivé části podniku mohou hospodařit na vlastní účet (v Československu zavedl ve svém podniku poprvé Tomáš Baťa zakladatel). Součástí hospodaření na vlastní účet může být i právo volit vedoucího. Pokud by ale v příslušné samosprávné části podniku byly vážné problémy, musí vedení podniku mít právo udělat v problematické samosprávné části podniku pořádek. Podobně nelze připustit, aby samosprávné podniky či jejich části preferovali svou spotřebu (mzdy) na úkor rozvoje podniku. Samosprávu nelze ponechat bez odpovědnosti, viz nepodařené *„samostatné základní výrobní jednotky práce, (OORy) v někdejší socialistické Jugoslávii.*

Mnohé bude i v moderním socialismu záviset na rozhodnutí centra, v první řadě tvorba mzdových tabulek platných v nekomerčním sektoru. Obrana proti subjektivismu zde nebude snadná. Lobbovalo se za ty či ony požadavky od rozpadu prvobytně pospolné společnosti ve všech společensko ekonomických formacích. Jistě se za příslušné úpravy odměňování bude lobbovat i v moderní socialistické společnosti, jak naznačil rok 1968 v Praze, s hrozbou inflace. Nejtěžší bude ochránit nízko příjmové skupiny pracujících v drobných podnicích, kteří se k lobbování organizují jen těžko. V žádném případě by se ale nemělo stát, že se poctiví pracující neuzijí ze svých nízkých mezd či odměn a jsou nuceni chodit žádat o sociální dávky, jako se děje nejednou v současné ČR. Platí přitom, že výši platů všech stupňů bude významně ovlivňovat i výše životních nákladů. Klasicky ekonomické x současné lichvářské nájemné. Faktor stále vyšší možnosti tvůrčí práce pro významnou část lidí bude relativně snižovat význam výše mezd.

2.10. Zákon společenského přivlastňování

Podle Z. Háby je zákon společenského přivlastňování základním ekonomickým zákonem komunistické společenské formace – socialismu a komunismu, viz 2). S tímto závěrem se ztotožňuji. Rozsáhlé přerozdělování za reálného socialismu nebylo v rozporu se

základním ekonomickým zákonem komunismu a nebylo vynuceno obtížnými podmínkami budování základů socialismu, jak se někdy uvádí. Často se uskutečňovalo „jen“ v rozporu s využíváním zákona hodnoty, hmotné zainteresovanosti. Dělo se tak ale s vážnými negativními důsledky takto rozporného uplatňování zákona hodnoty.

Má-li se moderní ekonomika a společnost efektivně rozvíjet, přerozdělování vytvořených zdrojů musí být značné i při uzavření různých penězvodů z veřejné do soukromé sféry. Toto přerozdělování ale nemůže být založeno na odčerpávání celého vyprodukovaného nadproduktu (v krajním případě i odpisů) nebo na individuálních odvodech nerozděleného zůstatku zisku podniků, jak se nejednou dělo za reálného socialismu nejen v Československu. Musí mimo jiné zohledňovat zásluhovost. Musí efektivně využívat působení zákona hodnoty, ekonomicky zvýhodňovat ekonomicky úspěšné podniky a jejich pracovní kolektivy a ekonomicky znevýhodňovat ekonomicky neúspěšné podniky a jejich pracovní kolektivy s tím, že dlouhodobá ekonomická neúspěšnost je důvodem zániku příslušných komerčních podniků. Samozřejmě, jiný režim musí mít podniky neziskových služeb, od kterých se vytváření zisku neočekává.

Celkem vzato, zespolečenštění výrobních prostředků ve státech reálného socialismu bylo formální, tj. od okovů kapitálu, nikoliv od dělby práce určované strojovou velkovýrobou, neboť tyto státy vesměs nedisponovaly materiálně technickou základnou odpovídající rozvinutému socialismu, a značně nedokonalé. Na nedokonalém zespolečenštění se významně podílelo nedostatečné využívání zákona hodnoty, což bylo do jisté míry vynucováno extrémní situací – více méně trvalým ohrožením ze strany světového kapitalismu a nutností urychleně budovat to, co měl, ale nedokázal v daných státech vybudovat předchozí kapitalismus.

Základní rozpory jednotlivých společensko ekonomických formací ukazují základní hybné síly rozvoje. Pokud jde o minulost, je situace zřejmá jak v prvobytně pospolné společnosti, tak v otrokářské společnosti, tak ve společnosti asijského výrobního způsobu, tak ve feudální společnosti. Jak Marx správně psal, základní rozpor kapitalistické společnosti – rozpor mezi buržoazií a proletariátem, resp. neprivilegovanými – bývá umě zakryt hustou sítí přediva málo průhledných zbožně peněžních vztahů. Jak víme z dob pokusu o nerozvinutý socialismus, může s vydávat i za svobodu, demokracii, tržní vztahy. Vydát se v nich daří zbožnímu fetišismu, až po odpozorování ze staré Anglie: „Ovce žerou lidi“ (drobné, dříve poddané rolníky, vyháněné z půdy politikou ohrazování půdy).

Základní rozpor komunistické společensko ekonomické formace je podle Z. Háby rozpor mezi společností a jednotlivci. Jistě, každá společnost více nebo méně omezuje své jednotlivé členy, aby mohla fungovat. Tato omezení jednotlivci berou někdy s malou, někdy se střední a někdy i s velkou nevolí. Specifikem komunistické společenské formace je skutečnost, že čím je rozvinutější systém základních životních a sociálních jistot (a ten komunistická společensko ekonomická formace generuje), tím víc tyto jistoty berou občané jako samozřejmost a tím víc bývají citlivější na různá omezování. Na nízké (měšťácké) pudy může hrát nepřítel domácí i zahraniční. Degenerace společnosti se tak může spustit i zevnitř. Konečně, co říci k současným požadavkům českých feťáků na legalizaci užívání ničujících drog, které počítají k základním svobodám občanů? Jinak řečeno, rodící se socialistická společnost musí životní a sociální jistoty pečlivě dávkovat, resp. nadměrné sociální jistoty ji ohrožují stejně jako životní a sociální jistoty nedostatečné.

Literatura ke kapitole 2:

- 1) Marx, K.: Kapitál I., II., III.1. a 2., Praha, Svoboda 1978

- 2) Hába,Z.: Socialismus - systém ekonomických zákonů, Bratislava, Alfa 1987
- 3) Petty,W.: Rozpravy o daních a poplatcích, 1662
- 4) Smith,A.: Bohatství národů, 1776
- 5) Ricardo,D.: Zásady politické ekonomie a zdanění, 1817
- 6) Marx,K.: Rukopisy „Grundrisse“ I, II a III, Svoboda, Praha 1971, 1974 a 1977
- 7) Marx,K.: Teorie o nadhodnotě I, SNPL 1958
- 8) Zelený,J.: O logické struktuře Marxova Kapitálu, Praha, nakladatelství ČSAV, 1962, 238 s.
- 9) Malthus,T.R: An Essay on the Principle of Population..., 1803, resp. Esej o principu populace, Brno 2002
- 10) Zeman,J.: O tzv. zákonu klesající efektivity vkladů do životního prostředí, Politická ekonomie č. 2/1983
- 11) Say,J.B.: Pojednání o politické ekonomii, 1803
- 12) Husák,T.: Lidstvo před rozhodnutím, Praha, Melantrich 1986
- 13) Keller,J.: Až na dno blahobytu, Brno, Ekocentrum, 1993
- 14) Fromm,E.: Mít či být, Praha, Naše vojsko, 1991
- 15) Marx,K.: Kritika Gothajského programu, spisy, sv. 19, NPL, Praha 1966
- 16) Mishan,E.I.: Spor o ekonomický růst, Praha, Slon 1994
- 17) Lovellock,J.: Gaia aneb nový pohled na planetu Zemi, Praha, Mladá fronta 1994
- 18) Lovellock,J.: Gaia vrací úder, ISBN, 978-80-200-1687-4, 208 s., Akademie, Praha 2009
- 19) Mill,J.S.: Principles of Political Economy and Chapters on Socialism. 2. vydání Oxford a New York: Oxford University Press, 1994. 450 s. ISBN 0-19-283081-3, původně vyšlo v roce 1848
- 20) Novožilov,V.V.: Měření nákladů a výsledků, Praha, Svoboda 1972
- 21) Gofman,K.G.: Ekonomické oceňování přírodních zdrojů v socialistické ekonomice, Praha, EÚ ČSAV, EVSZ č. 2 a 3/1979
- 22) Seják,J.: Stav a možnosti oceňování přírodních zdrojů v ČSSR, Praha, EÚ ČSAV, VPE č. 179/1983
- 23) Zeman,J.: Ekologické škody jako prvek soustavy plánového řízení, Ekonomický časopis č. 12/1989
- 24) Zeman,J.: Ekonomické aspekty ekologických škod, KDP, Praha, VŠE, 1987
- 25) Zeman,J.: Úloha kriteriálních odvodů v přestavbě hospodářského mechanismu v ČSSR, Finance a úvěr č. 2/1989
- 26) Voráček,V. a kol.: Metodika hodnocení pozitivních a negativních vlivů hospodářské činnosti v geografickém prostředí I., Praha, pobočka Geografického ústavu ČSAV 1970
- 27) Vaner,J.: K teorii a měření efektivity a materiálního efektu, Praha, EÚ ČSAV, 1983

- 28) Lenin, V.I.: Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu, Spisy, Sv. 2, SNPL, Praha 1957
- 29) Keynes, M.J.: Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz, Praha, 1963
- 30) Lutz, M.A., Lux, K.: Humánní ekonomie, The New Challenge, The Bootstrap Press, New York 1988
- 31) Heller, J., Nežil, F. a kol.: Kdopak by se Marxe bál? Praha Futura 2011

Ing. Jan Zeman, CSc., Praha – Ekonomické základy udržitelného rozvoje

Kapitola 3

Základní rozpory společenského mechanismu prosazení udržitelného vývoje

Ekologické problémy lze členit různě - podle postižených složek životního prostředí, podle skupin příčin procesů znehodnocování aj. Zřejmě nejjednodušším je dělení *na faktory dané úrovní technologií, na faktory dané společenskými vztahy mezi lidmi a na faktory přírodní*. Josef Vavroušek v 1) analyzuje příčiny ekologických problémů a jejich následky v *rovině primární, sekundární a terciární*. V terciární rovině shledává příčiny nejhlubší, nejpodstatnější. Zde bude postupováno od příčin nejhlubších a nejpodstatnějších k příčinám druhořadým. Nejhlubší a nejpodstatnější příčiny společenského mechanismu znemožňující prosazení udržitelného vývoje shledávám tyto:

- 1) *války a další hrubé nedostatky společenského mechanismu,*
- 2) *ekonomický růst,*
- 3) *růst počtu obyvatel*
- 3) *růst příjmové diferenciace od úrovně uspokojení základních hmotných potřeb všech občanů,*
- 4) *tržní mechanismus,*
- 5) *Rozporný vztah ekonomiky a externalit*
- 6) *hodnotový systém euroamerické civilizace,*
- 7) *rostoucí degenerace lidského rodu.*

V dalším textu budu probírat uvedené základní rozpory mechanismu prosazení udržitelného vývoje a některé důležité související problémy.

3.1. Války a další hrubé nedostatky společenského mechanismu

Že války přinášejí ničení veškerých hodnot včetně hodnot ekologických, o devastaci mezilidských vztahů válkami nemluvě, je všeobecně známo. Zanedbatelné nejsou ani škody nepřímé, vyvolané potřebami materiálně se připravovat na válku, vést válku a po válce napravovat hmotné i morální válečné škody. Vždy jde o nehorázné plýtvání, ničení, zabíjení a mrzačení převážně nevinných lidí, vyvolané hrubými nedostatky společenského mechanismu.

Války nejsou jen ani především výsledkem usilovného snažení se o seberealizaci různých militantních politiků, generálů, fundamentalistů a teroristů, byť bývají s nimi úzce propojeny. Slovy pruského generála Clausewitze: *„Války jsou především pokračováním politiky jinými prostředky.“* Vedou se nejčastěji v zájmu vládnoucích tříd, popř. skupin s cílem rozšířit svou politickou, ekonomickou a vojenskou moc za hranicemi a potlačit vnitřního nepřítele. Vedou se ale i za změnu společenského zřízení, na obranu národních zájmů, práv menšin, utlačovaných vrstev obyvatel apod. Nelze tudíž mávnutím ruky odsoudit všechny účastníky válek jako zločince, byť účastníci válek zpravidla zabíjejí nepřátelské vojáky a nejen je. Historie o

tom podává svědectví bezpočet. Navíc původce války není vždy zřejmý, jak tomu bylo nejen v občanské válce v Chorvatsku a v Bosně v letech 1991-95.

Pokrok zbraní, zejména zbraní hromadného ničení biologických, chemických a jaderných stále více ztěžuje jejich použití, resp. následky jejich použití jsou stále ničivější a mohou se stále snadněji obrátit proti straně, která je použila. Na druhé straně je pro někoho velice lákavá představa vést proti nesrovnatelně slabšímu protivníkovi likvidační válku bez rizika jeho protiúderu, jak se stalo v roce 1999 při letecké válce států NATO proti Jugoslávii, v roce 2001 proti Afganistanu, v roce 2003 proti Iráku či v roce 2011 při letecké válce USA, Francie, Velké Británie a dalších států NATO proti Libyi.

Biologické zbraně hromadného ničení, které ve velkém použily USA proti Severní Korey v letech 1950-53, sice způsobují vážné epidemie a jiné zdravotní problémy, ale samotné životní prostředí výrazněji neohrožují. Naopak chemické zbraně hromadného ničení vážně poškozují jak lidi, tak přírodu a životní prostředí.

Zřejmě první obětí vlastního útoku provedeného chemickými zbraněmi hromadného ničení se stali němečtí vojáci u Osowa v dnešním Polsku v červnu 1915, kde Němci poprvé úspěšně použili jedovatý chlor proti Ruské armádě. Pustili ho totiž na ruské vojáky přes své vojáky, které tím také otrávil. Použití chloru proti Francouzům v roce 1916 se proti Němcům obrátilo ve chvíli, kdy se obrátil vítr proti nim a otrávil je také. Nespolehlivost chemických zbraní hromadného ničení a poměrně snadná ochrana před nimi způsobila, že se v první světové válce používaly jen málo. V druhé světové válce se ze stejných důvodů prakticky nepoužívaly. Výjimkou byla silně zaostalá Habeš, proti které fašistická Itálie použila ypperit.

Válka USA proti Vietnamu byla prvním případem, kdy se cílem útoku stala ve velkém i příroda. Stříkání jihovietnamských džunglí chemikálií *agent orange* letectvem USA způsobovalo kromě těžkých škod na zdraví postižených obyvatel i ekologickou katastrofu zasažených pralesů. Velké ekologické škody způsobilo i vypouštění ropy do moře a zapalování ropných vrtů v Kuvajtu Irákem v únoru 1991.

Na pomezí chemických a jaderných zbraní hromadného ničení je používání tzv. ochuzeného uranu k zesílení údernosti pum a střel. Ochuzený uran se při výbuchu vypaří a zamoří široké okolí. Kdo se ho tam nadýchá, riskuje vznik nemoci z ozáření (též ze zálivu, z Bosny apod.). Postihovala samozřejmě také živou přírodu, byť sledovaná byla hlavně z hlediska dopadu na zdraví lidí. Munice s ochuzeným uranem dosud mezinárodními dohodami zakázána nebyla, i když její účinky jsou již řadu let dobře známé.

Při bombardování Spojenců Iráku v lednu a v únoru 1991 zdaleka nejvíc obětí Spojenců bylo mezi vojáky, zasaženými ochuzeným uranem, použitým USA při bombardování Iráku. Podobně byli postiženi okupační vojáci v Bosně od roku 1995 a v Kosovu od roku 1999. Samozřejmě, obětí z řad iráckých, bosenských, jugoslávských a dalších domorodců bylo řádově víc.

Jaderné zbraně mají mnohostranné účinky. Sežehnou zasažené místo i jeho široké okolí, zpustoší ho tlakovou vlnou a hlavně zamoří vysoce i nízko radioaktivními látkami na celá desetiletí i staletí. Jde o nejničivější zbraně hromadného ničení.

Použití atomových bomb v Hirošimě a v Nagasaki 6. a 9. srpna 1945 v samém závěru války Spojenými státy sice urychlilo kapitulaci Japonska, ale také umožnilo USA v dalších letech vydírat svět možností použití této strašné zbraně hromadného ničení. Tedy až do srpna 1949, kdy atomovou bombu vyvinul a vyzkoušel Sovětský svaz.

Vlastnění jaderných zbraní USA od roku 1945 a SSSR od roku 1949 zásadně komplikuje jejich použití ve válce. Již v 60. letech vznikla situace, kdy případné nasazení jaderných zbraní ve válce mezi velmocemi znamenalo perspektivu *vést další válku klacky*, tj. stalo by se pro účastníky konfliktu sebevražděným a ohrožovalo celý svět. Horečné jaderné zbrojení USA a

SSSR ale pokračovalo a dosáhlo v 80. letech úrovně, kdy by i první jaderný úder, na který by druhá strana nestačila odpovědět, způsobil celoplanetární ekologickou katastrofu, například typu mrazu ze zatmění Slunce obrovským množstvím radioaktivního prachu zvednutého jadernými výbuchy.

Ohromná ničivost jaderných zbraní hromadného ničení je základní příčinou skutečnosti, že se od roku 1945 podařilo udržet světový mír mezi velmocemi. Desítky lokálních válek s milióny obětí na životech ale ukazují, že jsme mírové budoucnosti na hony vzdáleni. Překonání válek přitom nevyžaduje jen skoncování s historickým zápasem na život a na smrt, s nepolevujícím úsilím vyspělých států odírat chudé rozvojové státy pod heslem svobody podnikání a zkrocení bojechtivých politiků, generálů a dalších fundamentalistů, byť ani tyto problémy nelze podceňovat. Vyžaduje především odstranění příkrých sociálních rozdílů, které jsou hlavním semeništěm konfliktů všeho druhu. Ostré sociální konflikty se totiž nejednou halí do národnostních a náboženských rouch.

Budování občanské společnosti, demokracie, přísná ochrana základních práv a svobod občanů a důsledná politika ochrany přírodních složek životního prostředí omezuje, ale nevylučuje možnost vypuknutí válek, jak nám nejnověji drasticky ukázalo přepadení Jugoslávie letectvem paktu Severoatlantické aliance (NATO) v březnu 1999, činěné na podporu narkomafie kosovsko albánské teroristické UCK, provádějící v srbském Kosovu genocidu na nealbáncích i umírněných Albáncích. V roce 2001 UCK s tichou podporou NATO začala terorizovat i Makedonii a čistit od nealbánců její západní regiony. Totiž, tyto ušlechtilé cíle zůstávají jen v proklamacích, vymývání mozků hromadnými sdělovacími prostředky je vcelku úspěšné.

Nelze pouštět též ze zřetele, že občanská společnost je i ve vyspělých státech stále více potlačována jednak růstem vlivu nikým nevolených nadnárodních korporací a nadnárodních organizací typu Mezinárodního měnového fondu (MMF), Světové banky (SB) a Světové obchodní organizace (WTO), jednak národních emisních bank, které nejsou zodpovědné parlamentům příslušných zemí. Nezodpovídají nikomu, přestože mají ekonomický vliv srovnatelný s vlivem volených vlád. Existuje i řada dalších „nezávislých“ orgánů státní správy s citelnými pravomocemi.

Bagatelizovat nelze ani fakt, že světový mír mezi velmocemi byl udržován za stálého řinčení zbraní, v podmínkách prudké militarizace, jež patřila a patří i mezi velké a zjevné zdroje plýtvání. Al Gore považuje za zásadní úspěch, že se navzdory přehmatům typu korejské a vietnamské války, podpory mnohých tyranských režimů a dalších podařilo *uzbrojit* SSSR a další socialistické státy 2). Pokud by šlo o reálnou úvahu, šlo by o mimořádně drahé a plýtvavé uzbrojení, vykoupené nezměrným utrpením občanů mnoha států světa a těžkou destrukcí životního prostředí na Zemi, jehož cenou může být i zničení lidstva světovou ekologickou katastrofou. Přitom z globálního hlediska je mimořádně nebezpečné jádro *hodnot civilizace USA* – podpora tyranským režimům v mnoha částech světa a bezprecedentního konzumerismu pod rouškou svobody a demokracie. Že jde o Pyrhovo vítězství, naznačuje i úspěšné uzbrojení mnoha rozvojových států, mlhavé představy vítězů studené války o udržitelném vývoji a zejména jejich zřejmý nezájem ho realizovat, viz odmítání ratifikovat Kjotský protokol prezidentem USA Bushem mladším i B. Obamou nikoliv pro jeho hrubé nedostatky, ale protože požaduje něco málo pro ochranu klimatu od USA učinit.

Je dobře, že pád železné opony přinesl alespoň dočasné podstatné omezení výdajů na armády, což uvolnilo nemalé prostředky na důležitější úkoly lidstva včetně ekologizace. Jak se dalo očekávat, udržitelný vývoj je a bude i nadále vyvracen jménem tzv. blíže nedefinované hospodářské prosperity. Snaha presidenta USA Bushe mladšího realizovat program hvězdných válek a odstoupení od smlouvy o omezení protiraketové obrany (ABM) roztočily nové kolo jaderného zbrojení. B. Obama v této politice pokračuje, takže šlo o omezení vojenských výdajů

jen dočasné. V roce 2013 hrozí sebe uzbrojení USA, resp. ve spojení s podivným léčením finanční krize 2008-09 (obří státní půjčky nebo i přímé státní dotace, resp. odkup toxických pohledávek soukromých bank za sta miliardy USD) se zdá být jisté, stejně jako rozpad eurozóny pro obdobné léčení velkých soukromých zadlužených bank vládami odkupem jejich toxických pohledávek na účet daňových poplatníků za stovky mld. eur.

Množství válek se odehrávalo i v 90. letech 20. století. Ne vždy byl zřejmý jejich původce (i). I nadále dominovalo vměšování vyspělých států a jejich ekonomické zájmy.

Přepadení Jugoslávie zeměmi paktu NATO vše s USA bez souhlasu Rady bezpečnosti OSN, v rozporu s mezinárodním právem včetně helsinské deklarace a statutu samotného NATO, 24. března 1999 je jen vrcholem ledovce. Po více než 50 let evropského míru vrátilo válku v nejhrubší podobě do Evropy.

Bombardování Afganistanu letectvem USA a Velké Británie na podzim 2001 a svržení tamního fundamentalistického režimu Talibánu bylo přinejmenším pololegální. President USA G. Bush mladší zdůvodnil bombardování Afganistanu potřebou pomsty za atentáty na Světové obchodní centrum v New Yorku 11. září 2001 (asi 3 000 mrtvých), aniž by předložil jediný důkaz proti jejich údajnému strýci Bin Ládínovi, šéfovi teroristické Al Kaida, tehdy sídlícího v Afganistanu. Atentát nebyl dodnes objasněn, podezřelých okolností tam i dnes zůstává mnoho. USA se sice koncem roku 2001 podařilo Afganistan okupovat a udělat z něj hlavního dodavatele heroinu, kterým se zbídačené obyvatelstvo a četní válečníci tam živí, ale partyzánské osvobozovací válka v něm pokračuje a sílí i v roce 2013 a vede jí svržené fundamentalistické hnutí Talibán.

Záminkou k přepadení a dlouhodobé okupaci Iráku na jaře 2003 si B. Bush ml., T. Blair a další ochotní vzali ničím nepodložené obvinění S. Husajna z vlastnictví zbraní hromadného ničení a hrozbě jejich použití. Tyto zbraně se po okupaci Iráku nenašly, protože tam od roku 1992 nebyly.

Prezident USA B. Obama, nositel Nobelovy ceny míru za nic, nechal s Francií, Velkou Británií a dalšími západními státy věrolomně bombardovat na ropu bohatou Libyi a ve spojení s teroristickou Al Kaida se jim tam po půl roce podařilo svrhnout levicového vůdce M. Kaddáfího a nastolit povolný režim se silným vlivem islámských fundamentalistů a ukrást ropné a plynové bohatství státu. Od té doby vládne v Libyi chaos, i pohonné hmoty musí země dovážet.

Přepadení Jugoslávie letectvem NATO bombardováním rafinérií a chemiček, a dalších způsobilo mimo jiné asi 80 velkých ekologických havárií, z nichž mnohé postihly i sousední státy, a stovky ekologických havárií menších. Že masovým ničením ekonomiky Jugoslávie, pokračujícím embargem i vlastním bombardováním způsobilo bezprecedentním utrpení občanů Jugoslávie a koneckonců i odtržení Černé Hory od Srbska, snad netřeba připomínat. Je nejhrubším výsměchem úsilí o udržitelný vývoj. Pro úsilí o udržitelný vývoj je tristní, že mezi organizátory této zbabělé agrese figuruje vedení nejsilnější strany Zelených (německé), vedení francouzských ekologů a přední ekolog, více president USA A. Gore. V zájmu velmocenské politiky svých států to dotáhli až na válečné zločince 1. kategorie. Horlivě i opatrně přitakávající lokajové nových vládců světa včetně mnohých ekologů v ČR prokázali, že o obsahu udržitelného vývoje nemají ani ponětí. V mnoha směrech pochybné a nejednou i zvrácené hodnoty euroamerické civilizace mají za samozřejmé včetně jejich vývozu do světa. Úsilí o udržitelný vývoj je pro ně jen slovní rétorika. Lze jen souhlasit se zakladatelem strany Zelených v Německu panem Martensem, že pacifismus patří k základním pilířům ekologického hnutí. Jestliže sjezd německých Zelených na jaře 1999 odhlasoval podporu agresivní válce proti Jugoslávii, nemá ve straně Zelených co dělat.

V souvislosti s přepadením Jugoslávie tragicky selhala i velká část protijaderných ekologů v ČR. S výjimkou J. Kellera, zpočátku i ministra životního prostředí Miloše Kužvarta a ke konci války překvapivě i sjezdu strany Zelených ČR tváří v tvář barbarské agresi včetně použití bomb s ochuzeným uranem mlčeli, tehdejší předseda Hnutí Duha Jakub Patočka psal i články na podporu agrese. A to přesto, že se v zájmu udržitelného vývoje dožadovali ekonomicky, energeticky i environmentálně katastrofálního zastavení výstavby jaderné elektrárny Temelín. Situace je o to horší, že až na několik výjimek, kam

počítám i svou maličkost, ekologové bojující proti mírovému využívání jaderné energie v ČR, splývají s ekology bojujícími za udržitelný vývoj. Něco hodně shnilého je v českém ekologickém a zvláště pak protijaderném hnutí.

Přepadení Jugoslávie letectvem NATO odstartovalo nové kolo závodů ve zbrojení ve světě. V průběhu války státy NATO změnili svou dosud oficiálně obrannou doktrínu na právo podle potřeby vojensky přepadnout kohokoliv pod jakoukoliv záminkou, což zatím poznal Afganistan, Irák, Libye. V případě Iráku a Libye šlo jednoznačně o jejich bohatá ložiska ropy.

3.2. Ekonomický růst

„Každý, kdo věří, že exponenciální růst může pokračovat do nekonečna, je buď blázen, nebo ekonom.“ Kenneth Boulding, ekonom.

Úloha ekonomického růstu na vyhrocování ekologických problémů je zřejmá. Obecně platí, že *čím větší a čím rozvinutější jsou ekonomiky, tím větší destrukci přírodních složek životního prostředí přímo i nepřímo způsobují*. Tento vztah ale není lineární, rozsah vznikajících ekologických škod spoluurčuje struktura ekonomického růstu, jeho energetická, surovinová, dopravní a odpadová náročnost a ekologická šetrnost či nešetrnost používaných technologií, budovaných a rekonstruovaných staveb, vyráběných a spotřebovávaných výrobků. Zanedbat nelze ani znehodnocování přírodních složek životního prostředí způsobované ekonomickým růstem v jiných státech na základě mezinárodní dělby práce.

Značné bývají i škody vyvolané ekonomickým růstem nepřímo. Neplacení většiny ekologických škod jejich původci podstatně zvýhodňuje ekologicky závadné druhy výroby, dopravy, oběhu a spotřeby a stimuluje jejich nadměrný rozvoj. Přijímání přísných ekologických norem bývá stimulem nejen k realizaci nezbytných ozdravných opatření, ale také k odsunu ekologicky "špinavých" výrob a nebezpečných odpadů do méně rozvinutých států s méně přísnou či vůbec žádnou ekologickou legislativou. Rozvinutý zahraniční obchod stimuluje nešetrné využívání přírodních zdrojů rozvojových států, často charakteru rabování, včetně vzniku rozsáhlých ekologických škod.

Vývozu nebezpečných odpadů z vyspělých do rozvojových států má bránit tzv. basilejská dohoda.

Závažné je, že vyrobení těch či oněch statků je s výjimkou zbraní dostatečnou legitimací k jejich spotřebě, ať je sebevíc nesmyslná. Právě lidské potřeby uspokojit všem lidem na světě je možné. Uspokojit potřeby nepravé všem lidem nejde, plýtvání vysokou hmotnou konzumní spotřebou svou podstatou nemá hranice, viz K. Marx 3), J. S. Mill 4), J. M. Keynes 5), J. K. Galbraith 6), J. E. Mishan 7), T. Husák 8), J. Keller 9) aj.

Zatím byl uvažován ekonomický růst jako takový. Jeho klasickým vyjádřením může být socialistické Československo 50. - 70. let 20. století, kdy výroba i spotřeba kde čeho výrazně prokazatelně rostla, ale k výrazné spokojenosti občanů v letech 1970-89 nevedla, což nelze připsat jen společenské frustraci ze vzniku, rozvoje a porážky tzv. pražského jara roku 1968 a už vůbec ne činnosti prozápadních disidentů. Vyvolávala problémy podobné těm, které v jiných společenských podmínkách USA a Velké Británie popsali J. Mishan ad.

Pro diskusi s ekonomy je zásadním problémem i používaný způsob měření ekonomického růstu - ukazatel hrubý domácí produkt (HDP), dále hrubý národní produkt (HNP) a do značné míry i za reálného socialismu užívaný ukazatel národní důchod (ND).

Předně, jde o ukazatele ekonomického výkonu, nikoliv o ukazatele blahobytu, jak se to často z těžko pochopitelných důvodů uvádí. O efektivnosti prakticky nevypovídají. Výjimkou je asi tříměsíční výhled příjmů státního rozpočtu. Naopak, řadu klíčových skutečností zakrývají. HDP lze zvyšovat bujením sociálně patologických jevů, destrukcí rodiny, obce, přírody, devastací životního prostředí ad. HDP neobsahuje vesměs neplacenou práci pro rodinu, pro přátele, pro obec. Jde o ukazatele objemového typu, takže málo vypovídají o souladu struktury výroby se strukturou společenských potřeb.

S jistým zjednodušením lze nejhorší z ukazatelů ekonomického výkonu - HDP - definovat jako sumu důchodů přihlášenou ke zdanění. HDP se od HNP liší tím, že HDP vývoz zisků do zahraničí neodečítá, takže i tento vývoz statisticky zvyšuje vyvážející zemi blahobytu. Vytváří statistickou potěmkinovskou vesnici blahobytu. Národní důchod zahrnuje pouze materiální výrobu a materiální služby jí sloužící. Tím sice má méně vad než HDP a HNP, ale o efektivnosti uspokojování těch či oněch hmotných potřeb vypovídá v rozvinutějších státech rovněž málo. K jeho cti patří, že odečítá ekonomické ztráty, že ztráty nevytváří statistický blahobytu.

Totíž, i vozidlo rozbité při dopravní nehodě přispívá k prosperitě měřené HDP, pokud je vzápětí opraveno či zakoupeno nové. Podobně HDP zvyšuje náprava škod způsobených požáry, tajfuny, povodněmi, suchem, válkami. Ztráty všeho druhu se od HDP ani HNP neodečítají, takže i oblodný atentát v Oklahoma City s cca 175 mrtvými zvýšit HDP USA, neboť milióny občanů USA na něj reagovali zakupováním si bezpečnostních zámků, poplašných zařízení a střelných zbraní za miliardy USD ve snaze zvýšit svou bezpečnost. Všimněte si dobře: ohrožení obyvatel se zvýšilo, bezpečnost se snížila, ale HDP se citelně zvýšil a s ní i údajná prosperita občanů USA.

Zahrnutí do HDP i aktivit nepřihlášených ke zdanění, viz revize HDP, kterou ČSÚ vyhlásil 30. 9. 2011, ale HDP ještě více vzdaluje od původních představ jeho tvůrců. Není zřejmé, zda je cílem vylepšovat neutěšený obraz rozvoje společnosti statistickými kouzly (platilo i pro velkou revizi HDP k roku 2000) nebo jen o cynickou snahu zobrazit v HDP vše, čím tečou peníze, ať už legální nebo nelegální.

Všechny tři základní makroekonomické ukazatele mimo řady jiných podstatných defektů, včetně zastírání výrazné důchodové diferenciace příjmů občanů, nezachycují fakt přímých ekologických škod, pozitivně hodnotí náklady kompenzace ekologických i neekologických škod způsobených předchozím ekonomickým růstem, nulově oceňují čerpání a ničení neobnovitelných přírodních zdrojů až do jejich vyčerpání a nadměrné nebo nešetrné čerpání obnovitelných přírodních zdrojů hodnotí pozitivně až do okamžiku jejich zhroucení pro nadměrnou exploataci. S reálným blahobytem nemají zejména od dosažení úrovně uspokojující základní hmotné potřeby obyvatel nic společného, reálný blahobytu může růst, stagnovat i klesat i při jejich růstu, i při jejich stagnaci, i při jejich poklesu, zůstává-li nad úrovní uspokojující základní hmotné potřeby obyvatel při daném rozdělení důchodů. Studie 7) ukazuje, že v USA a Velké Británii v 70. a v 80. letech HNP rostl, zatímco reálný blahobytu měření indexem udržitelného blahobytu ISEW klesal. Je dost možné, byť obtížně dokazatelné, že podobnou situaci zažívala Československá socialistická republika (ČSSR) nebo alespoň některé její regiony v 80. letech 20. století.

Někteří environmentalisté se léta marně snaží nahradit měření ekonomického výkonu ukazatelem HDP ukazatelem – indexem udržitelného blahobytu (ISEW) a ekologickou stoupou. ISEW k HDP na jedné straně přičítá HDP neuvažované položky, zejména veřejně prospěšnou práci pro rodinu, obec a pro společnost, na druhé straně odečítá spotřebu zjevně neúčinnou a škodlivou: cigarety, alkohol, náklady na pochybnou prestiž, náklady na ochranu před rostoucí kriminalitou, externality všeho druhu atd. Zohledňuje i nadměrnou diferenciaci příjmů obyvatel

tak, že velmi vysoké příjmy do ISEW nezahrnuje. Ekologická stopa počítá, jak velká je náročnost procesů společenské reprodukce vzhledem k regenerační schopnosti přírody. Obvykle zjišťuje, že vyspělá společnost by potřebovala několikrát větší území, než které obhospodařuje, aby své potřeby pokryla udržitelným způsobem. Z konstrukce ekologické stopy je zřejmé, že společnost nesmí spotřebovat více, než odpovídá indexu ve výši 1. Při výpočtu by se přitom měla zohledňovat mezinárodní dělba práce, např. podíl ČR na externalitách z těžby a dopravy ropy a zemního plynu, které ČR spotřebovává.

Skutečnost bývá ale ještě horší. Vykazovaná ekologická stopa státu dovážejícího paliva, energie, suroviny a potraviny je podstatně nižší, protože část ekologické stopy vzniká ve státech, odkud jsou příslušné komodity dováženy, dále při dopravě.

Vážný problém je, že metodika výpočtu emisí GHG neuvažuje nepřímé emise, které vznikají při těžbě, dopravě a zpracování paliv a energie, resp. počítají emise jen z jejich spálení. Podle dat Českého hydrometeorologického ústavu (ČHMÚ) je nutné přímé emise CO₂ ze spálení uhlí zvýšit koeficientem 1,022745, tj. o 2,2745 % ekvivalentu CO₂, tzv. CO_{2ekv}. V případě zemního plynu a jeho úniku od těžby po spálení cca 3 % musíme přímé emise ze spálení zvýšit koeficientem 1,3865, tj. přičíst asi 38,65 %. V případě spalování ropy a ropných paliv při předpokladu úniku 75 m³ zemního plynu na vytěženou 1 tunu ropy nepřímé emise CO_{2ekv} zvyšují přímé emise CO_{2ekv} asi o 58,9 %. Je ale třeba také respektovat životnost a způsob zneškodnění emitovaných skleníkových plynů. Zatímco emise CO₂ mají dlouhou životnost a vážou se na recipienty, které se postupně vyčerpávají, emise metanu CH₄ mají životnost krátkou (dnes pod 10 let) a končí oxidací na CO₂ a vodu (H₂O), takže jejich celkový potenciál ohřívání klimatu je v dlouhodobém časovém horizontu podstatně menší, než na kolik bychom usuzovali z jejich celkových emisí bez zohlednění jejich životnosti a způsobu odbourávání.

I na první pohled je patrné, že transformace ČSSR po roce 1989 zásadně snížila reálný blahobyt většiny obyvatel, zejména podstatnou redukcí až úplnou likvidací rozvinutého systému základních sociálních jistot, rostoucí neodůvodněnou příjmovou diferenciací obyvatel, výrazným hospodářským poklesem (až roku 2005 přesáhl HDP ČR úroveň roku 1989, odhlédneme-li od pozdějších metodických změn), destrukcí části infrastruktury a zásadním zhoršením vnitřní bezpečnosti. Kriminalita dosáhla alarmující úrovně, bezpečnostní složky státu jsou v rozkladu, justice je nezávislá na platných zákonech, o chaosu v legislativě nemluvě. Proti působilo jen výrazné zlepšení přírodních složek životního prostředí, přičemž i tento trend má v důsledku rostoucích klimatických změn a silící silniční dopravy vážné vady na kráse, dále zásadní zlepšení spoju (v první řadě nástup internetu) a možností cestovat na Západ, má-li občan na to peníze.

Na hrozbu světové ekologické katastrofy v případě pokračování dosavadních trendů *rozvoje* jako první poukázala v roce 1972 studie Římského klubu *Limity růstu* 11). Jako jednu z možností k nápravě uvažovala zastavení růstu ekonomiky, tzv. nulový růst. Tím udeřila na jeden ze základů *moderní společnosti*, proto byly *Limity růstu* odmítnuty a nevybíravě kritizovány ze všech stran. I když je manévrovací prostor lidstva o dost širší, než ve svém silně zjednodušeném modelu globálního rozvoje lidstva uvažoval D. Meadows a kol. v roce 1972, nebyla dotčena základní skutečnost, že planeta Země je omezená, křehká, nenahraditelná a další ekonomický růst jsou její globální životodárné ekosystémy s to stále méně vydržet. Zastavení globálního ekonomického růstu ve světě je tudíž jednou z podmínek záchranu lidstva před světovou ekologickou katastrofou. Pokračující nevybíravá kritika teorie nulového růstu na tom nemůže mnoho změnit.

Oprávněnost Meadowsových obav do jisté míry potvrzuje i reakce lidstva: studie *Limity růstu* byla sice hodně nevybíravě zatracena a její autoři skandalizováni, ale obavy z realizace v ní předložené světové ekologické katastrofy přispěly k vyvolání nemalého úsilí o její odvrácení.

Rozhodující úsilí lidstva o odvrácení světové ekologické katastrofy se ale napřelo na ekologizaci používaných technologií, částečně i výrobků, nikoliv na zastavení ekonomického růstu, růstu počtu obyvatel a růstu plýtvání v hmotné spotřebě.

20 let po vydání studie *Limity růstu* vydali Meadowsovi studii *Překročené meze*. 12) I když některé parametry svého modelu museli zkorigovat (zejména zpomalení růstu počtu obyvatel, zvýšení geologických zásob některých surovin, zejména ropy, a růstu tempa znečišťování životního prostředí), jádro modelu zůstalo nedotčeno, stejně jako ignorace potřeby odmítnout ekonomický růst ze strany nejen vyspělých kapitalistických států.

Ekonomický růst zůstává jedním ze základních cílů politiky všech vlád světa, politických stran vládních i opozičních, politických stran svým obsahem konzervativních, křesťanských, liberálních, republikánských, socialistických, sociálně demokratických, komunistických, národních a kupodivu i zelených. Ekonomický růst kupodivu neodmítají ani strany zelených, jež by odmítání ekonomického růstu z titulu své orientace na ekologizaci a udržitelný vývoj měly mít v programu. Některé strany zelených otázky ekonomického růstu zcela ignorují, další se jimi zabývají okrajově. Nejlepší strany zelených se zabývají jen strukturou ekonomického růstu, obvykle podle zásady, že by, zjednodušeně řečeno, ekonomický růst neměl být zajišťován růstem výroby železa a oceli, ale růstem výroby elektroniky. Přijetí strategie *udržitelného ekonomického růstu* zelenými naznačuje, že jejich úvahy o udržitelném vývoji nepředpokládají radikálnější změny ve společnosti a k udržitelnému vývoji nemohou vést. SZ v ČR zde není výjimkou.

Proti minulosti se vesměs neusiluje o růst maximální, ale o růst *optimální*, respektující řadu omezení včetně omezení ekologických - tj. dosažení určité, podle představ svých tvůrců únosné míry procesů znehodnocování přírodních složek životního prostředí ve své zemi.

Globální ekologické problémy se do programu politických stran výrazně promítají jen snahou omezit výrobu a spotřebu freonů - původců ozónové díry. Opatření k radikálnímu snížení emisí freonů přišlo dosti opožděně. Dosavadní úsilí o omezování emisí kyslíčnicku uhličitého CO₂, hlavního skleníkového plynu, dosud nevedlo a vzhledem k nebetyčnému sobectví vyspělých států ani nemohlo vést k přijetí významnějších praktických opatření na snížení globálních emisí CO₂. Praxi odírání a ekologického ruinování rozvojových států rozhodně odmítají jen strany komunistické a částečně i strany zelené. SZ vesměs neodmítají vedení válek v rozvojových státech bohatých na ropu. Úvahy o odepsání dluhů rozvojových států výměnou za kontrolovatelné závazky chránit tropické deštné pralesy a další cenné ekosystémy se sice objevují, ale realizují se jen ojediněle.

Výrazné reálné úsilí o snižování emisí GHG - CO₂, CH₄ a N₂O - zatím prakticky chybí. Sledování jejich antropogenních emisí samozřejmě nemůže stačit. Důsledky jsou tragické. Politika snižování emisí CO₂ pomocí plynofikace přehlíží zásadní problém úniku zemního plynu (asi 95 % CH₄) rozsahu 2-4 %, což znamená náročnost na CO_{2ekv.} srovnatelnou s emisemi ze spalování tuhých a ropných paliv, byť vzhledem ke kratší životnosti metanu v ovzduší a způsobu jeho odbourávání asimilací k určitému snížení CO_{2ekv.} dlouhodobě dochází. Podobný přínos pro omezení CO_{2ekv.} má i nově v USA zvládnutá průmyslová těžba břidlicových plynů. Jinak řečeno, takto silící klimatickou katastrofu nelze odvrátit. Ještě nepříznivější je těžba ropy, která je provázena citelnými úniky zemního plynu.

Výsledkem jsou opakované krachy světových konferencí o klimatu – v roce 2009 v Kodani, v roce 2010 v Cancúnu, v roce 2011 v Durbanu, v roce 2012 v Dauhá a v roce 2013 ve Varšavě. Evropská unie se sice snaží hrát roli lídra v boji za odvrácení neúnosných změn klimatu, ale na světové konferenci o globálních změnách klimatu přijíždí se zjevně nereálným programem na bázi prohlubování beztak nedostatečného, kontroverzního a neplněného

Kyotského protokolu. Pravda, ostatní přijíždí vesměs s pevným rozhodnutím se k ničemu podstatnému nezavázat. V každém případě nereálnými představami jim realizaci takového cíle usnadňuje. Podrobněji viz 13).

Uvedený postup nepřekvapuje, neboť ekologizace technologií a výrobků je společensky mnohem průchodnější než zastavení ekonomického růstu ve vyspělých státech s cílem skoncovat s plýtváním ve spotřebě společenské i soukromé. Ekologizace technologií a výrobků ale neřeší jádro problému. Přestože zejména vyspělé státy mohou vykázat citelné úspěchy v doma prováděné ekologizaci, hodnocení ekologické efektivity jejich rozvoje vychází rozporně a z globálního hlediska spíše neúspěšně.

Požadavek nezbytnosti nulového růstu světové ekonomiky je nutné v některých směrech upřesnit. Předně, nulový růst nemůže znamenat zastavení rozvoje, nahrazování starších méně dokonalých technologií a výrobků technologiemi a výrobky novějšími, úspornějšími a ekologicky šetrnějšími, u staveb pak s nižšími nároky na vytápění, opravy apod. Vítané je zmenšování rozměrů a hmotnosti příslušných výrobků při jejich nezměněné či zvýšené užité hodnotě.

Nesmlouvavá kritika problematičnosti nové techniky od J. S. Mishana 7), J. Kellera 9) a dalších je sice vcelku oprávněná (v zásadě každý nový výrobek přináší větší či menší ekologické a další problémy a vesměs též platí, že co se ušetří ve výrobě, to se nově proplývá v hmotné spotřebě a často i v dopravě, tzv. Jevonsův efekt, bohužel zcela nedostatečně doložený empirickými daty, a to i v nejožehavějším vztahu „*výše sazeb spotřební daně za pohonné hmoty – intenzita silniční dopravy*“), leč nemůže vyústit v požadavek na zastavení v řadě případů víc než problematičného vědeckotechnického rozvoje, neboť stávající technologie a výrobky jsou většinou ekologicky podstatně závadnější než ty nové. Jinou věcí je, že by nové výrobky měly být proti stávajícím kritériím posuzovány mnohem přísněji a nejednou i komplexněji.

S požadavkem na snížení spotřeby energie na vytápění a jinou existenci bytů a domů je jistě oprávněný. Zatím ale nehrozí jeho komplexní podoba, tj. že by komplexnost měla zahrnovat nízké požadavky na vytápění, nulové požadavky na klimatizaci, nízké požadavky na výtahy a nízké požadavky na dopravu. Znamená to stavět sídliště s 5-10 podlažími, nejlépe v pasivním standardu bez potřeby klimatizace a s dobrým napojením na veřejnou dopravu, nejlépe kolejovou. Tzv. ekovesničky obvykle trpí problémem citelné dopravní náročnosti, která jejich výhody do jisté míry maže. Problematické jsou výškové budovy, neboť mají i při dobré teplotě stěn a oken vysoké nároky na energeticky náročnou klimatizaci a na výtahy. Obojí přitom spotřebovává nemálo energie i peněz. Zjevnou katastrofou jsou tzv. milionářské čtvrti, prakticky plně závislé na individuální automobilové dopravě, ve kterých navíc většinou chybí téměř veškeré občanské vybavení (školy, školy, zdravotní střediska a často i obchody), takže se prakticky za účelem uspokojit téměř jakoukoliv potřebu mimo vlastního bydlení musí jezdit autem, často na nemalé vzdálenosti. Zjevně neudržitelné jsou hypermarkety, neboť vyvolávají velké, energeticky náročné dopravní toky, zajišťované vesměs silniční dopravou. Povolování hypermarketů a supermarketů mimo veřejnou dopravu by mělo být zakázáno.

K častým chybám radikálních ekologů patří odmítání ekologicky mírně závadných nových staveb a technologií, jež nahrazují ekologicky mnohem nepřijatelnější technologie stávající.

I oprávněné odmítání spaloven odpadů, neboť spalovaný odpad je příliš heterogenní a tudíž těžko kontrolovatelný a zbytky odpadu po spálení ve spalovně jsou nebezpečným odpadem, lze zásadně relativizovat nejen problematičností i zabezpečených skládek, ale i nechvalnou praxí spalování plastických hmot a jiných odpadů v domácích topeništích některými občany, jež produkuje do přízemní vrstvy ovzduší četné velmi silné jedy včetně karcinogenních

dioxinů a furanů. Jinou skutečností je, že čištění spalin spaloven odpadů se zásadně zlepšilo, takže mnohé staré aféry spaloven se dnes prakticky nevyskytují.

Zásadním problémem zůstává konzumní přístup spotřebitelů k jejich užívání. Je neúnosné, aby stávající technologie a výrobky byly ve stále rychlejších cyklech nahrazovány technikou a výrobky novými, progresivnějšími či jen módnějšími. Zdá se, že je tady nutné změnit cílovou funkci systému, neboť stávající funkce orientovaná na dosažení dlouhodobého maximálního zisku zákonitě vede výrobce k co největšímu zkracování životnosti výrobků, aby se obrat co nejvíce zvyšoval, a zákazník se není s to účinně bránit.

U nových výrobků je zásadní problém otázka, zda jsou vůbec společensky potřebné. Tvrzení všech škol buržoazní ekonomie, že užitná hodnota zboží je dána koupěschopnou poptávkou, tj. zakoupením a zaplacením příslušného výrobku, podobně služby, nemůže obstát. Většina nových výrobků je z hlediska potřeby rozvoje člověka zbytečná a mnohé jsou i zjevně škodlivé. Svízelnou otázkou je, jak se má společnost proti takovým výrobkům bránit.

Kromě účinné ekologizace musí nulový ekonomický růst zabezpečit uspokojení základních hmotných potřeb všem lidem na Zemi, možnost nekonzumní seberealizace všem, stabilizovanou lidskou populaci a vyloučit plýtvání ve hmotné spotřebě ve všech podobách.

Ve vyspělých státech musí nutně znamenat hluboký ekonomický pokles (reálný a zvláště pak pokles HDP), zatímco ve většině rozvojových států musí znamenat poměrně rozsáhlý ekonomický růst, který ale musí být v intencích udržitelného vývoje, což se dosud vesměs neděje. Naopak dochází k ničení i těch předpokladů udržitelného vývoje, které se v nich zachovaly z minulosti.

Pokračující politika ekonomického růstu ve světě, vyjádřená dnes falešným cílem *udržitelného ekonomického růstu*, ukazuje, že vyspělé státy potřebu udržitelného vývoje přes slovní rétoriku částí politiků ignorují podle zásady bližší košile než kabát. Podobně, do značné míry tlačeny vyspělými státy do nesmyslné soutěže o nejvyšší hmotnou spotřebu, postupovaly státy reálného socialismu a postupují státy rozvojové, byť potřeba *udržitelného ekonomického růstu* u nich nevznikla. Pokusy vyspělých států vnutit v 70. letech rozvojovým státům nulový růst s odkazem na studii *Limity růstu* byly pokrytecké a spadaly plně do praktik neokolonialismu. Zejména chudým rozvojovým státům nelze politiku ekonomického růstu vyčítat. Jejich drtivá chudoba byla a ještě dost dlouho bude jejich základním problémem sociálním, ekonomickým i environmentálním a bez významného ekonomického růstu ji nelze překonat.

Pokud byl výsledkem politiky ekonomického růstu shodou okolností hospodářský pokles (v kapitalistické ekonomice je cyklickému vývoji těžké zabránit), bylo a stále je to oficiálně hodnoceno vesměs jako velké a nezamýšlené neštěstí. Vládní politické strany, které hospodářská krize zastihne v době voleb, při průměrné schopnosti stran opozice volby zpravidla prohrají.

K odmítání zastavení ekonomického růstu nedochází jen pro neznalost a velkou obtížnost úkolu. Rozhodující jsou ekonomické zájmy podnikatelů, zejména silných ekonomických lobby, a vážné sociální a ekonomické komplikace, které prosazování udržitelného vývoje v krátkodobém, střednědobém a možná i v dlouhodobém časovém horizontu přináší.

Pozitiva rozvoje občanů se při nulovém růstu jednak nemusí vůbec projevit, pokud si bohatí ohlídkají své, a negativa nulového růstu přesunou na střední a dolní vrstvy obyvatel. I kdy se pozitiva nulového růstu projeví, stane se tak až za delší dobu, přičemž část občanů je bude pociťovat jako příkoří v důsledku svého komerční reklamou vymytého mozku tím spíš, že reálná hrozba zničení lidstva na Zemi světovou ekologickou katastrofou se dosud vesměs bagatelizuje, o podvrtné propagaci konzumerismu reklamou nemluvě. Mechanismus voleb jednou za 3-6 let způsobuje, že se úsilí kteréhokoliv politika o nulový ekonomický růst, o ekonomickém poklesu

nemluvě, rovná politické sebevraždě, byť by sledovalo prosazení udržitelného vývoje. Podrobněji viz 9).

Starší sociologické rozbory ukazují, že asi jedna třetina občanů USA se cítí velmi dobře vlivem reálné možnosti velmi mnoho konzumovat. Vůbec jim nevadí, že svým konzumerismem přispívají k devastaci planety Země a že tak svým a nejen svým potomkům kopou hrob.

J. Vavroušek sice na jaře 1994 na stáži v USA shledal pocit snad všech vrstev občanů USA, že musí v dohledné době dojít ke zcela zásadní změně, ale k 1. 1. 2014 se nic podstatného k lepšímu nezměnilo. Vyhlášení války terorismu prezidentem Bushem mladším po dodnes neobjasněných atentátech 11. září 2001 bylo navíc velkým krokem zpět pro USA a vzhledem k postavení USA jako první velmoci světa i pro celý svět. Ani zvolení B. Obamy, od něhož mnozí čekali zásadní obrát, k žádným podstatnějším změnám nevedlo. Bushovu válečnickou politiku provádí jen obratněji.

Československý reálný socialismus byl na tom lépe, protože se domníval, že je tu na věky. Proto rozvoj státu plánoval v mnoha směrech dlouhodobě. Ochranu přírodních složek životního prostředí ale hrubě zanedbával, zpravidla ve falešné představě, že musí uspět v soutěži s vyspělými kapitalistickými státy o co nejvyšší růst ekonomiky a hmotné životní úrovně. Představy o své věčnosti k realizaci udržitelného vývoje dostatečně nevyužíval zejména na úseku běžné ekologizace výroby, ale třeba i v dopravní politice, kde se nesnažil šetrnou železniční dopravu rozvinout na maximálně efektivní rozsah a některé ekologicky šetrné systémy trolejbusů (České Budějovice, Praha, Děčín) a tramvají (Ústí nad Labem, meziměstské tramvaje na Ostravsku) v letech levné ropy nahradil nešetrnými autobusy.

O nedostatku plánování jsme za socialismu hovořit rozhodně nemohli. Ochrany životního prostředí se ale plánování netýkalo. Zjišťujeme, že např. generální plán vytěžení Severočeské Podkrušnohorské pánve, který mohl předejít řadě ekologických a dalších škod a ušetřit jisté náklady těžby a rekultivace, vypracován nikdy nebyl a vzhledem k privatizaci dnešní Mostecké uhelné zřejmě už vypracován nikdy nebude. Podobně se rozsah znečištění ovzduší v 70. a v 80. letech jen orientačně bilancoval, ale rozhodná opatření k zásadnímu snížení jeho úrovně se nepřijímala.

Pečlivým rozborem poměrů v člověčenstvu dospívá Římský klub ve své studii k smutnému závěru, že se na sebevražedném rozvoji lidstva ve světě pravděpodobně nic podstatného nezmění a naši potomci pomrout v 21. století na následky světové ekologické katastrofy, kterou naše generace svou bezzubou sobeckostí ve spojení s nedokonalostí stávajících společenských mechanismů regulace vyvolala 8). Ke stejným závěrům dospívají další významní ekologičtí experti.

Ekonomický růst vyvolává celou řadu dalších negativ, která vyvolávají oprávněnou otázku, stojí-li za to. Kromě literatury 8), 9), 10), 11), 12), 14) a 15) je nutné zmínit knihu J. S. Mishana 7).

Skutečností zůstává, že celá řada studií usilujících o (trvale) udržitelný vývoj příliš neuspěla právě pro skutečnost, že požadovali jen mírné, převážně technologické a informační korekce stávající euroamerické civilizace, přičemž požadavek ekonomické růstu zůstal posvátnou krávou, na čemž nic nemohlo změnit jeho modifikace na „trvale udržitelný ekonomický růst,“ viz studie 16), (kriticky ji rozebírá studie 17)), dále studie 18), 19), 20 a 21). Důsledně strukturálně šly jen studie Českého a Slovenského dopravního klubu, například 22) a 23). Byly ale orientovány v rozhodující míře na sektor dopravy a samotnou otázku ekonomického růstu ano či ne neřešily.

3.3. Růst počtu obyvatel a jejich příjmové diference

Když necháme myši či krysy v malém prostoru s dostatkem vody a potravy, rychle se přemnoží a pak začnou mezi nimi bujet sociálně patologické jevy, které zastaví další růst jejich populace v daném prostoru. Obrazně řečeno, požerou se navzájem. Podobně se chovají lidé, když jsou nuceni žít v příliš stísněném prostoru. Navíc dříve nebo později narazí na nedostatek přírodních zdrojů, které potřebují pro svou obživu. Problém přemnožení lidí je ale širší.

Také úloha počtu obyvatel na vyhrocování ekologických problémů je zřejmá. *Obečně totiž platí, že čím víc obyvatel, tím za jinak nezměněných okolností mají vyšší potřeby a tím i způsobují vyšší ekologické škody.* Tak jako určité území může uživit jen určitý počet zajíců, jelenů či medvědů, může určitý region uživit jen určitý počet lidí. Na rozdíl od zajíců, jelenů či medvědů úživnost každého regionu závisí nejen na přírodních podmínkách regionu, ale také na kvalitě používaných technologií a na výši a struktuře hmotné spotřeby po modifikaci struktury vyrobené produkce zahraničním obchodem. Vyšší počet lidí obvykle přetěžuje region a zpravidla i regiony sousední a sebe samo.

Stejně jako v případě ekologicky závadných technologií nejde o vztah lineární. Ekologické škody se zvyšují s růstem příjmů obyvatel (nízké příjmy neumožňují vyšší hmotnou spotřebu a tím ani větší plýtvání hmotnými zdroji při spotřebě, v souběhu s chudobou ale mohou stimulovat ničení životního prostředí z titulu bídy) a s rostoucí příjmovou diferenciací obyvatelstva. Rostoucí příjmová diferenciacie stimuluje bohaté občany k plýtvání v hmotné spotřebě. Historická zkušenost říká, že je k plýtvání v hmotné spotřebě stimuluje i v situaci, kdy chudí umírají hladem či bídou. Výsledkem je, že při stejné úrovni ekonomiky rozsah plýtvání s růstem příjmové diferenciacie nad úrovní danou uspokojováním základních hmotných potřeb výrazně roste.

Známe to i v ČR 24 let po převratu 17. listopadu 1989. Umírání bezdomovců v zimních mrazech je na denním zimním pořádku, státní a samosprávné orgány jim nejsou s to zajistit ani střechu nad hlavou s trochou tepla v situaci, kdy je v ČR více než 600 000 neobydlených bytů, ale růst plýtvání ve hmotné spotřebě v ČR dotčen není. Společnost ho mnoha způsoby zvyšuje, předstíraje úsilí o blíže nevymezenou prosperitu.

Plýtvání v hmotné spotřebě stimuluje i mechanismus společenské prestiže. Bohatí občané obvykle v hmotné spotřebě plýtvají z titulu pochybené prestiže. Zároveň jsou svým plýtváním nebezpečným vzorem pro ostatní. Stávají se pochybným vzorem i standardem. V rozvinutých státech mnoho občanů ze středních a často i z nižších vrstev (s výjimkou nejchudších, kteří jsou rádi, když se najedí a často ani to jim není dostatečně dopřáno) napodobuje plýtvání bohatých i za cenu nedostatečného uspokojení svých základních hmotných potřeb. S uspokojováním pravých lidských potřeb nemá plýtvání v hmotné spotřebě nic společného.

Státy reálného, převážně netržního socialismu prokázaly, že lze politikou rovnostářství v odměňování zásadně omezovat příjmovou diferenciaci občanů a tím i plýtvání ve hmotné spotřebě jí vyvolaného. Cena rovnostářství je ale podle tradičních ekonomických kritérií vysoká - nižší ekonomické stimuly vysokých výkonů a kvalitní práce, nižší inovační schopnost a dynamika. Citelná omezení v konzumerismu byla pocíťována jako negativum. Z hlediska udržitelného žití je zřejmě závažným negativem značné hýčkáni občanů nadměrnou úrovní základních sociálních jistot, zejména v oblasti placení za špatně odvedenou či vůbec neodvedenou práci, která spolu se západní propagandou konzumerismu vedla k nevážení si ničeho. Tyto jevy se staly významnou příčinou neúspěchu evropských států reálného socialismu v ekonomické soutěži s kapitalismem a nakonec i jejich pádu.

Z ekologického hlediska je hýčkáni populace nežádoucí, neboť ohrožuje přežití populace v případě výraznějšího zhoršení životních podmínek. Plně to platí i o populaci lidské. Z historie známe řadu případů, kdy v důsledku válečného rozvratu nebo velkých přírodních pohrom zemřela třetina obyvatel i více. Protože *civilizační pokrok* stále více hýčká, rozmazluje lidskou

populaci, oslabuje současně její vitalitu a může snadno vést ke zkáze lidstva. Samozřejmě, nepůjde o jednoduchou přímou vazbu, jako bylo zvětšování se špičáků k vyhnutí tygrů šavlozubých či zvětšování se paroží, umožňující vítězství v soubojích o laně, k vymření jelenů s velkými parohy. Stejným směrem působí rostoucí homogenizace společnosti na základě konzumního způsobu života.

Odpověď na otázku, zda jsou horší příkré rozdíly v příjmech nebo rovnostářství, není jednoznačná, jak se může na základě zkušeností států reálného socialismu zdát. Ekologické důsledky výrazné majetkové diferenciaci občanů jsou totiž kruté. *Kdyby 90% chudších obyvatel planety z ní bylo přes noc odstraněno, celkové znečištění by kleslo jen o 10 %, píše J. Keller v 9).* Dále upozorňuje, že *máme na Zemi 1 mld. lidí, nadměrných konzumentů, 3 mld. lidí, žijících chudě, ale obstojně, a 1 mld. lidí, kteří živoří v bídě. Planetu Zemi nejvíce ohrožuje skupina nadměrných konzumentů. Objektivně nepřijatelnější je skupina lidí žijících chudě, ale obstojně.*

Otázku, zda je horší *méně ekonomický systém s nulovou inflací a nulovou nezaměstnaností za cenu nižší hmotné životní úrovně a ztráty politických svobod v SSSR před Gorbačovovou perestrojkou ve srovnání se západní svobodnou konzumní tržní společností* si přední ekonom USA Paul Samuelson ve své známé Ekonomii 24) v roce 1989 netroufl zodpovědět. Zcela oprávněně, protože to není otázka vůbec jednoduchá.

Závažné je zjištění psychologů a sociologů, že hmotný blahobyt vede velkou část lidí k lhostejnosti takřka ke všemu, včetně rezignace na vlastní život, na vlastní seberealizaci, na vlastní svobodu atp. 9). *Sytý hladovému nevěří*, říká staré moudré lidové přísloví. Zdá se, že lhostejnost lidí prakticky ke všemu roste s růstem jejich reálných důchodů, s růstem jejich hmotného blahobytu. Největší lhostejnost nacházíme v hospodářsky nejvyspělejších státech s nejvyšší hmotnou životní úrovní. Určitý růst lhostejnosti jsme mohli pozorovat i v ČSSR s poměrně vysokou hmotnou životní úrovní. K mnohem většímu růstu lhostejnosti v ČR ale došlo po roce 1989.

Nacházíme v nich i největší přecitlivělost, svědčící zejména o těžkém odtržení od reality. Projevuje se nejednou i hysterií kvůli „kravinám.“

Je paradoxem vysvětlitelným rozmazleností a naivitou z dob paternalistické reálného socialismu, že ač z velkých ideálů listopadu 1989 nezbylo mnoho, ač došlo opakovaně k hluboké ekonomické krizi (ČR v letech 1989-2013 prošla již čtyřmi recesemi ekonomiky), ke ztrátě významné části základních sociálních jistot, zvláště pak práva na práci a jistoty zachování si střechy nad hlavou, k výraznému snížení hmotné životní úrovně významných vrstev obyvatel, k obrovské korupci a k velikému morálnímu rozvratu společnosti včetně nesmyslného nelegitimního rozbití Československa a zatažení ČR do zločinné války proti Jugoslávii, Iráku a Afganistanu, zůstávají významné vrstvy občanů i nadále pasivní, loajální a to i ve svobodných tajných volbách. Začíná to neúčasti ve volbách, která bývá podle typu voleb a výkyvů třetinová až dvoutřetinová i nižší, zejména v druhých kolech senátních voleb. Z části jistě z neznalosti, ve slepé víře v šťastný zítřek, z důvodů častého vymytí mozků (včetně představy, že jeho hlas stejně nic nezmění) a zvláště proto, že se neumějí bránit. Mnozí zřejmě ani nepochopili, že by svou účastí na volbách měli především hájit své oprávněné sociálně ekonomické a další zájmy. O nějaké výraznější sociální sebeobraně sociálně nejpostiženějších nelze ani 24 let po roce 1989 v ČR mluvit. Podobná situace je i v jiných bývalých socialistických státech.

Mám za to, že řešením nemohou být ani příkré rozdíly v příjmech, ani rovnostářství, ale *přiměřené, v zásadě pracovním výkonem podložené rozdíly v příjmech občanů v produktivním věku při existenci silných, ne ale nadměrných sociálních jistot.* Heslo: „*Kdo může pracovat a nepracuje, ať nejí!*“ není vůbec špatné. Ale jen za podmínky, že je placená práce k dispozici.

Jejich bližší rozbor přesahuje možnosti této knihy i mou kvalifikaci. Zkušenosti japonského manažerského systému naznačují, že efektivní rozdíl mezi mzdami dělníků a vrcholových manažerů by mohl být asi pětinasobný.

Problémem může být i struktura příjmové diferenciacce. Výše příjmů horních a dolních 10 % zaměstnanců v ČSSR cca 3x (50-150 % průměru) mohla být dostatečná, kdyby se zejména tvůrčí inteligence s průměrnými i podprůměrnými platy necítila vcelku oprávněně platově diskriminovaná. Mívala průměrné platy, resp. vysoké platy měli horníci a další fyzicky náročné a často i rizikové profese, dále vládnoucí elita a lidé s významnými problematickými vedlejšími příjmy. Meloucháři, pokud tak činili v pracovní době a z kradeného materiálu, hospodští (spropitné a nejednou i okrádání zákazníků), hoteliéři a zákazníci okrádající prodavači, zejména masa, ovoce a zeleniny.

3.4. Tržní ekonomika

K vyhocování ekologických problémů výrazně přispívá i *tržní ekonomika*, resp. *trh*. Činí tak několika způsoby.

Předně, trh dlouhodobě stimuluje ekonomický růst, pro který na naší omezené planetě je stále méně místa. Činí tak stále více ve prospěch iracionální potřeby trhu expandovat a kapitálu se zhodnocovat, nikoliv ve prospěch lidí, jak se často mylně uvádí.

V povaze trhu je neustále něco měnit. Udržitelný vývoj ale vyžaduje co nejvíce materiálově uzavřený, energeticky nenáročný koloběh látek, nejlépe na bázi uzavřených cyklů s minimem odpadu, a co nejmenší zasahování do přírody.

Je zřejmé, že neustálé změny generované trhem škodí obzvlášť různým relativně stabilním ekosystémům. Jediný neuvážený zásah je může i zničit, o dopadu nastupujících změn klimatu nemluvě.

Opravování mnohého až do úplného opotřebení, známé z dob reálného socialismu, sotva bude ideálem. Praxe vyspělých kapitalistických států, kdy opraváři umí pouze vyměnit poškozený agregát, ne však opravit poškozenou součástku, je ale z hlediska udržitelného vývoje podstatně horší, neboť většinou znamená rozsáhlé plýtvání.

Trh může dlouhodobě existovat jen v podmínkách převažujícího ekonomického růstu. V opačném případě nastává kolaps tržní ekonomiky i společnosti. Protože není problém základní hmotné potřeby lidí na dnešní úrovni technologií ve vyspělých kapitalistických státech uspokojit, zajišťuje si trh růst odbytu vesměs neracionálně stále větším vytvářením potřeb nepravých, falešných, potřeb trhu: podněcováním militarizace a válek, výstavby různých často zcela pochybných prestižních staveb, budováním rozsáhlé dálniční sítě, nepřetržitým přesvědčováním občanů komerční reklamou o nutnosti mít všechno možné i nemožné, neustále měnit užívané statky, slovy E. Fromma přestat „být,“ tj. existovat jako osobnost, ve prospěch „mít,“ tj. vlastnit, hromadit hmotné statky a konzumovat je, ve prospěch konzumentství. Podrobněji, viz 15).

Trh úspěšně hraje na lidskou nedokonalost a sobectví, osvědčeným nástrojem přesvědčováním občanů o nutnosti mít všechno možné i nemožné je všudypřítomná vtíravá komerční reklama. Svoboda podnikání má tak velmi závažné negativní ekologické důsledky, s jejichž řešením si nikdo neví rady.

Rozsáhlé plýtvání v hmotné spotřebě obyvatel ale není jen funkcí trhu. Vyskytovalo se ve velkém i u vládnoucích vrstev ekonomik netržních (vzhledem k nízké úrovni výrobních sil ale

bylo u otrokářů a feudálů značně omezené co do rozsahu), v určitém rozsahu existovalo i za reálného socialismu.

Tržní ekonomika založená na soukromém vlastnictví více méně reprodukuje existující nerovnosti a obvykle ještě více obohacuje bohaté a ochuzuje chudé - relativně a nejednou i absolutně. Tuto tendenci zaznamenala již anglická klasická politická ekonomie - A. Smith a D. Ricardo. K. Marx v 3) tento proces nazval *zákonem přirozené akumulace kapitálu* (na jednom pólu společnosti se hromadí bohatství, na druhém bída), viz kap. 2. Tento proces může mít relativní rozměry (bohatí bohatnou rychleji než chudí, popř. bohatí chudnou pomaleji než chudí) nebo může být absolutní (bohatí bohatnou při chudnutí chudých, zde mluvíme o absolutním zbídačování). Světová hospodářská krize 1929-33, z níž světový kapitalismus nakonec našel cestu ve vytvoření fašismu a v rozpoutání druhé světové války a následný rostoucí tlak států reálného socialismu donutily po roce 1945 vyspělé kapitalistické státy provádět politiku rozsáhlých státních zásahů s cílem urychlit ekonomický růst a zmírnovat příkré sociální rozdíly. Tato politika měla částečný úspěch - trend akumulace bohatství na jedné a chudoby na druhé straně ve vyspělých kapitalistických státech citelně zmírnila. Umožnila sociální smír.

V 50. a v 60. letech šlo o tzv. *keynessiánskou regulaci, o sociálně a od 70. let 20. století o sociálně a ekologicky regulované tržní hospodářství*, které bylo nazváno *státem blahobytu*. Rozuměj stát hmotného blahobytu = stát velkého plýtvání ve hmotné spotřebě.

S růstem nároků na kvalifikovanost pracovní síly a na kvalitu jí odváděné práce se politika zabezpečování vysoké hmotné životní úrovně ukázala jako nezbytná i z hlediska potřeb zhodnocování kapitálu. Smithovo tvrzení, že *největším bohatstvím země je masa pracovitých chudáků*, přestalo platit. Významná je i rozsáhlá stimulace rozvoje výroby potřebou zabezpečit vysokou hmotnou životní úroveň většině občanů vyspělých kapitalistických států, byť je to ekologicky problematické.

I když politika relativně vysokých mezd měla nepopiratelné úspěchy, rozpor mezi prací a kapitálem, resp. bohatstvím a chudobou pouze zmírnila. *Současně vyhroutil rozpor mezi lidmi a přírodou, mezi rozvinutými kapitalistickými a rozvojovými státy a mezi současnou generací a generacemi budoucími.* Tato regulace byla a je založena na rozsáhlém plýtvání omezenými přírodními i dalšími výrobními zdroji a na pokračujícím odírání rozvojových států státy vyspělými, včetně odírání ekologického. Účel tohoto snažení - zabezpečit vysokou úroveň samoučelné hmotné konzumní spotřeby (a porazit tak reálný socialismus) - je pochybný. Odkazy na lidskou přirozenost ap. jsou jen ideovou frází.

I když vyspělé kapitalistické státy více méně svou environmentální politikou odvrátily jim hrozící ekologickou katastrofu z domácích zdrojů, zásadně svoji bezpečnost ohrozily vyhrocováním světové ekologické krize s reálnou hrozbou přerůstání v globální ekologickou, zejména klimatickou katastrofu planety Země. Její nejtěžší dopady lze čekat na nízko položeném plochém pobřeží moří, zejména ve státech rozvojových, ale vážně dopadne i na vyspělé kapitalistické státy. Vzhledem ke známým nedokonalostem ekonomického a společenského mechanismu se lze důvodně domnívat, že ve svých konečných důsledcích nutně zničí i je. Trochu zjednodušeně, lidé se pobijí navzájem ve snaze získat pro sebe mizející přírodní zdroje, o hrozbě rozsáhlého stěhování národů ze zatápných nebo jinak zplundrovaných regionů nemluvě. Bez zásadní změny stávající mezinárodní i vnitrostátní dělby práce a praktik ve světě není možné světovou ekologickou katastrofu odvrátit.

Rozsah plýtvání v USA už před lety zpochybňoval většinu ekologických investic ve Švýcarsku. Přitom *Kdyby dnes měli všichni z více než pěti miliard obyvatel světa stejnou spotřební úroveň (jako USA - pozn. JZ.), svět by zahynul naprostým vyčerpáním zdrojů a masivním znečištěním 25).*

Zanedbatelné není ani, že *trh významně stimuluje procesy znehodnocování přenášením většiny ekologických škod na poškozené, toleranci poškozování přírodních zdrojů a nešetrného, tj. neracionálního využívání přírodních zdrojů*. V těchto aspektech se neliší od centralistického příkazovacího systému řízení většiny evropských států reálného socialismu.

Nešetrné využívání přírodních zdrojů se odvíjí od skutečnosti, že ceny paliv, energie, surovin a potravin se ve světě vesměs neodvíjí od národohospodářských reprodukčních nákladů na jejich získávání ve společensky nejhorsších, ještě potřebných přírodních podmínkách, ale od neúplných nákladů jejich exploatace jejich největších exportérů, kteří je těží a zpracovávají obvykle v nejpříznivějších přírodně ekonomických podmínkách. Tato cena je pak zákonitě vnucována všem ostatním účastníkům světového trhu. Proto je nutné hledat adekvátní ekonomickou i mimoekonomickou stimulaci racionálního využívání omezených přírodních zdrojů, jejich adekvátní ekonomické ocenění a náležité zdanění procesů jejich využívání a poškozování. Vhodný základ vidím v teorii diferenční (diferenciální) renty, rozšířené o faktor ekologických škod. U obnovitelných přírodních zdrojů základní podmínkou přípustnosti jejich exploatace musí být jejich udržitelné využívání.

Obecný vzorec ceny odvodil Novožilov jako dlouhodobou konvergenci cen ve zboží výrobě k společenským nákladům na přírůstek výroby příslušné produkce, viz 26) a 1. kapitola. Tyto náklady mohou být i vyšší i nižší než průměrné společensky nutné náklady.

V. V. Novožilov neuvažoval náklady vyvolané technologickými škodami jako součást společensky nutných nákladů výroby. Je to pochopitelné, neboť tržní i administrativně direktivní praxe řízení je ignoruje, přesně řečeno je přenáší na poškozené. Navíc za V. V. Novožilova (zemřel v roce 1970) nebyly zdaleka tak velké jako dnes. Mám za to, že obecný vzorec ceny je nutné rozšířit o náklady vyvolané technologickými škodami ekologickými i neekologickými.

Negativa tržního mechanismu výrazně zesilují monopolní deformace trhu, tj. znásilňování trhu ekonomicky silnými výrobci, monopoly, cenovým diktátem počínaje a vnucováním iracionálních potřeb společnosti, podnikům, regionům, obcím i občanům konče. Jedním z důsledků znásilňování trhu monopoly je nadhodnocování potřeby uspokojovat nepravé, falešné potřeby a podhodnocování potřeby uspokojovat pravé lidské potřeby. Děje se tak samozřejmě v neprospěch lidí, společnosti, přírody i životního prostředí.

Potlačování trhu monopoly poprvé popsali V. I. Lenin, viz 27). Má řadu negativ. Jde o cenové nůžky, tj. diktování monopolně nízkých cen dodavatelům a monopolně vysokých cen odběratelům produkce monopolů, zvláště pokud je produkcí spotřební zboží. V zemědělství časem dosáhlo rozměrů, kdy moderní evropské zemědělství vzhledem k velkým cenovým nůžkám nemůže bez rozsáhlých dotací z veřejných rozpočtů fungovat. Na situaci se jistě podílí skutečnost, že pro zemědělství nejpříznivější přírodně ekonomické podmínky se nenachází v Evropě. Převaha objemu monopolně vysokých cen v ekonomice ovládané monopoly vede ke zvyšování cen, k inflaci.

Otevřenou otázkou je, jak čelit důsledkům tržní ekonomiky i převážně netržní ekonomiky reálného socialismu - nereálně nízkému ekonomickému ocenění omezených přírodních zdrojů a tendenci ke koncentraci výrobních i dalších společenských aktivit do stále větších a obludnějších měst. Jde přitom zjevně o kardinální problémy ekonomické teorie, bez jejichž efektivního řešení není reálné usilovat o trvalou udržitelnost vývoje.

Zatím největší problémy obyvatelnosti velkých měst nevedly dlouhodoběji k zastavení jejich růstu. Tendence snížení počtu obyvatel v největších městech vyspělých kapitalistických států, zaznamenaná v 70. letech vlivem hluboké strukturální krize, byla v 80. letech negována jejich dalším růstem, jistě i v důsledku uplatňování monetarismu v regionální politice.

Politika podpory venkova, uplatňovaná ve většině evropských socialistických států i vyspělých kapitalistických států, sice likvidaci venkova významně brzdila a významně přispívala k tzv. urbanizaci venkovského prostoru, ale samotný fakt růstu velkých měst byl tím jen zmírněn.

Udržitelný vývoj vyžaduje především dlouhodobá kritéria efektivity při ekonomickém oceňování přírodních zdrojů, kritéria počítající se staletým či spíše tisíciletým časovým horizontem. Tato kritéria není s to trh, reagující vesměs jen na momentální nebo v blízké budoucnosti očekávanou efektivnost, zajistit. Ve staletých časových horizontech nám nepomůže ani důsledné uplatňování teorie diferenční renty. Velmi obtížně prosaditelné závazné stanovování náhrad za odhadované ekonomické škody ze znehodnocování může odstranit jen jeden faktor deformující hodnotové vztahy.

Je zřejmé, že při analýze trendů ve staletých časových horizontech i nepatrná nepřesnost v odhadu kteréhokoli vývojového trendu způsobí zásadně odlišný výsledek. Konečně, úrokování čtyřicetileté a delší časové řady vede i při nulové inflaci k nekonečnému růstu úrokováných hodnot nezávisle na výši úrokováné sumy ve výchozím roce.

U obnovitelných přírodních zdrojů lze problém mimořádně dlouhých časových horizontů obejít důsledným vymáháním požadavku zabezpečit jejich alespoň prostou kvantitativní i kvalitativní reprodukci, klasicky v případě lesa. Jak A. Gore správně poznamenává, v praxi je to velmi těžké, neboť nemilosrdný tlak konkurence nutí vlastníky zemědělské půdy ji plundrovat bez ohledu na dlouhodobější efektivnost, o nájemcích půdy nemluvě, viz 2). U neobnovitelných přírodních zdrojů požadavek zajistit jejich alespoň prostou kvantitativní i kvalitativní reprodukci selhává tím víc, čím menší jsou možnosti recyklace příslušné suroviny. Na 100% selhává u principiálně nereprodukovatelných fosilních a jaderných paliv, která spotřebou (spálením) zanikají.

Problém koncentrace aktivit do stále větších a obudnějších měst řeší teorie komparativních výhod v zásadě jako více či méně složitou soustavu rovnic, na jejíž jedné straně figurují úspory z koncentrace a na straně druhé touto koncentrací vyvolané náklady výrobců a občanů - obyvatel. Mělo by jít především o vyvolané dopravní náklady a jejich externality. Protože v nich vesměs nebývají zahrnuty vznikající externality, zpravidla se značně liší od skutečně vynakládaných národohospodářských nákladů reprodukce.

Rostoucí dopravní náklady zatěžují rozptýlené venkovské osídlení i velké aglomerace. Zatím převažovaly úzce pojaté ekonomické výhody z vyšší koncentrace hospodářských aktivit a osídlení a venkov byl stále více omezován, zbídačován a v řadě států i likvidován.

Z hlediska udržitelného vývoje je optimální samozásobitelská vesnice, nezávislá na svém okolí, cíl to v roce 2013 zjevně nereálný a v řadě směrů i neúčelný, neboť města byla centrem vzdělanosti a kultury už v dobách otrokářských. Nelze ale nevidět, že stále větší koncentrace obyvatel do měst má mnoho negativních stránek, rostoucím odpřírodněním obyvatel počínaje přes stále rostoucí náklady na údržbu městských a zejména velkoměstských organismů, špatné životní prostředí ve velkoměstech až po rostoucí degeneraci lidského rodu vlivem této koncentrace. Ani z ekonomických hledisek není koncentrace obyvatel do měst zdaleka tak výhodná, jak se uvádí, neboť množství externalit městy produkovanými nese venkov, příroda a budoucí pokolení.

Neregulovaný tržní mechanismus venkov ničí, politika podpory venkova československého reálného socialismu i států EU venkov udržuje, byť za cenu nemalých státních dotací, které se stávají pravidelně terčem útoků ze strany monetaristů.

3.5. Rozporný vztah ekonomiky a externalit

K vyhocování ekologických problémů tržních i netržních ekonomik citelně přispívá ignorace externalit, které jsou vesměs přenášeny na poškozené, a nulové, popř. spekulativní oceňování přírodních zdrojů. Tyto skutečnosti vedou k nízkým cenám paliv, energie, surovin a potravin, obvykle na základě neúplných exploatačních nákladů. Podhodnoceny bývají i další výrobky, jejichž výroba nebo spotřeba vyvolává rozsáhlé ekologické i neekologické externality a škody. Mnohé přírodní zdroje mají současně charakter veřejných statků.

Centralisticko příkazovací soustava řízení v ČSSR uzákoňovala toleranci přenášení tzv. objektivních škod na poškozené v § 145, odst. 2 hospodářského zákoníku před 1. 5. 1990, s výjimkou škod ze znečištění ovzduší na lesích a na polích. Tento stav dočasně odstranil § 145a poslední novely hospodářského zákoníku. Obchodní zákoník od 1. 1. 1992 z nepochopitelných důvodů povinnost hradit ekonomické škody na životním prostředí zrušil. Starý i nový občanský zákoník též staví mimo jiné na zásadě, že objektivní technologické škody nese poškozený.

Vyspělé tržní ekonomiky též tolerovaly objektivní škody a náhrady ekonomických škod ze znehodnocování na původcích těchto škod vesměs de facto, nikoliv de jure. Náhrady v zásadě nevyžadovaly, byť nebránily nikomu se jich soudně domáhat. Poškození náhrady vymáhali jen výjimečně vzhledem k vážným problémům prokázat konkrétní původce jim způsobených ekologických škod, způsobovaných zpravidla větším počtem poškozovatelů přírodních složek životního prostředí velkému počtu poškozených.

Ekonomické ocenění a zpoplatnění využívání přírodních zdrojů se sice dnes uplatňuje, ale jen v silně omezené míře. Přírodní zdroje vesměs zůstávají levné, což stimuluje jejich nešetrnou, neracionální spotřebu a zvyšuje tak rozsah jejich čerpání a velikost vznikajících ekologických škod, viz 28), 29).

Spekulace umožňovaná monopolem státního i soukromého vlastnictví omezených přírodních zdrojů ale může učinit určitý přírodní zdroj i drahý. Cenu paliv, energie, surovin a potravin zpravidla neurčují národohospodářské společensky nutné náklady reprodukce vynakládané na přírůstek jejich získávání, ale neúplné exploatační náklady a ještě častěji světová cena, určená hlavními vývozci. Obvykle je nižší než cena národní, takže mimo jiné destruuje v minulosti často nákladně vybudované těžební kapacity. Trh tak podhodnocováním cen paliv, energie, surovin a potravin stimuluje neracionální využívání přírodních zdrojů 30), 31). Obvykle se jako nedostatečná ukazuje i státní regulace.

Problémy přinášené externalitami ignoroval i hlavní autor čs. radikální ekonomické reformy pan V. Klaus v 32). „*Tyto (rozuměj externí - JZ) efekty nevcházejí do vnitřní kalkulace subjektů buď proto, že nemají cenu, nebo že tuto cenu žádný další subjekt nevymáhá.*“ S tím je nutné souhlasit. V dalším hledá příčiny v deformacích přinesených administrativně direktivní soustavou řízení (deformace cen, nenaslouchání cenovým informacím vlivem měkkého rozpočtového omezení podniků, přetíženost centra i podniků operativou, nedostatečné oceňování přírodních zdrojů). Z nepodřízenosti ekonomické aktivity principům ekonomické kalkulace odvozuje nadměrné čerpání přírodních zdrojů.

Citované i další bariéry administrativně-direktivní soustavy řízení, např. plnění ukazatelů hrubá výroba a upravené vlastní výkony zvyšováním materiální spotřeby, placením poplatků za znečišťování a podobnými negativními způsoby nesporně v ČSSR vedly i k nadměrnému čerpání přírodních zdrojů a k nadměrnému znehodnocování přírodních složek životního prostředí. Nešlo však o příčiny jediné a hlavní. Přenášení externalit na poškozené je totiž tržní ekonomice vlastní.

Očekával jsem, že z uvedených skutečností V. Klaus vyvodí závěr o nutnosti ekonomického ocenění externích efektů společenské výroby a o nutnosti je internalizovat hospodářským subjektům ze strany státu. Oprávněně jsem se nedomníval, že se uvedené problémy vyřeší jen odbouráním administrativně direktivní soustavy řízení. Mám za to, že bez ekonomického ocenění externalit a jejich internalizace, tj. zpoplatnění hospodářským subjektům státem, nelze dosáhnout účinné zainteresovanosti podnikatelů na ochraně přírodních složek životního prostředí a na šetrném využívání přírodních zdrojů. Nestačí říci, že životní prostředí a mnohé přírodní zdroje mají zjevný charakter externalit a veřejných statků. Protože jejich nulové, popř. spekulativní ocenění je stimulem k plýtvání s nimi, musí stát adekvátně zdanit jejich využívání.

Podobně pokud praktická nemožnost domoci se náhrad za způsobované ekonomické škody ze znehodnocování před soudem je pro původce těchto škod stimulem k zanedbávání opatření na ochranu (když jejich negativní efekt realizují vesměs jiní, zatímco náklady na ochranu by musel hradit on), musí stát zajistit internalizaci těchto škod jejich původcům ve prospěch poškozených, viz 33), 26). Odkazy na neregulovaný trh, který zřejmě nikdy neexistoval a zcela jistě již dávno neexistuje nikde na světě, jsou neadekvátní. Stát je odpovědný za vytváření příznivých ekonomických i legislativních podmínek pro podnikání a této odpovědnosti se nemůže zbavit.

Šokující přístup k problematice omezených přírodních zdrojů uvedl V. Klaus v článku 34): „*Nic takového jako přírodní zdroje totiž neexistuje. Zdrojem pro člověka je až ten přírodní materiál, pro který člověk objevil nějaké použití. Protože neexistují „přírodní zdroje“ jako takové, nemůžeme je ani nikdy vyčerpát. Přírodní materiály jsou bezcenné, dokud lidský mozek nevymyslí, jak je využívat.*“ K takové ignoraci není mnoho dodat, viz má reakce na něj v 35). Podivné výroky V. Klause lze najít i v 36) aj.

Protože ekonomické nástroje ekologizace obvykle nepůsobí dostatečně účinně nebo dostatečně rychle, musí stát používat i nástroje direktivní povahy - povolovací řízení, emisní, imisní a depozitní limity znečištění, limity využívání těch či oněch území včetně zákazů určitých způsobů jejich využívání, někdy i celých regionů, územní plány apod. Zkušenosti vyspělých kapitalistických států ukazují, že po vybudování ústředních orgánů státní správy životního prostředí a po uzákonění relativně přísné ekologické legislativy se právě uplatňování povolovacího řízení, limitů znečištění a ochranných režimů stalo základním nástrojem ekologizace společenského reprodukčního procesu v těchto státech. Často se zapomíná, že vyspělé kapitalistické státy ekonomických nástrojů ekologizace příliš nevyužívaly. Podnikatelé totiž argumentují, že i tak musí financovat opatření na ochranu přírodních složek životního prostředí, tak proč by ještě měly platit za jeho znečišťování či jiné poškozování v rámci platných norem.

Nedostatečné využívání ekonomických nástrojů ekologizace způsobilo, že administrativní nástroje ochrany tuto ochranu v některých případech poškozovatelům životního prostředí, nikoliv společnosti, poněkud zdražily. Míru jejich (ne) efektivnosti ale nelze určit, neboť chybí kritérium odvrácené ekonomické škody ze znehodnocování a není jasná míra účinnosti uplatňovaných ekonomických nástrojů. Za socialismu byla vesměs mizivá a většina ekonomických nástrojů ekologizace chyběla. Přitom systém ekonomických nástrojů ochrany životního prostředí v někdejším Československu a Polsku patřil k největším na světě. I když ČR, SR a Polsko má zřejmě od roku 1992 nejucelenější soustavu ekonomických nástrojů ekologizace na světě, jejich stimulační efekt je, stejně jako v jiných státech OECD, velmi nízký. Významnější je jen naplňování státního fondu životního prostředí (na Slovensku byl ale zrušen), který spolufinancuje ozdravná opatření.

Otevřenou otázkou zůstává, jak nejlépe vznikající ekonomické škody ze znehodnocování, ekologické externality a náklady zpětné vazby internalizovat. Prosazení náležitého zdanění využívání přírodních zdrojů v praxi je úkol velmi obtížný a do značné míry závislý na postupu ve světě, nebo alespoň v rozhodujících státech. Ve světě se vyskytuje obvykle formou vývozního cla, jímž si vyvážející stát zajišťuje podíl na příjmu z příslušné těžby a vývozu. Zásadně ho komplikuje vysoká nabídka levných surovin a paliv na světovém trhu (v současném období zřejmě naplatí pro ropu), zčásti ale podmíněná právě absencí náležitého zpoplatnění exploatace příslušných přírodních zdrojů a nejednou i uzákoněním a vymáháním přísných ekologických norem v řadě států - exportérů. Jedno se zdá být jisté: v podmínkách převažující ignorace externalit ve světě jde o úkol těžko řešitelný.

Úvahy o zavedení uhlíkaté daně, tj. daně za emisi CO₂, se neodvíjí od omezenosti zásob fosilních paliv, ale od hrozby zničení lidstva na Zemi v důsledku stále masivnějších antropogenních emisí skleníkových plynů, jež zesilují skleníkový efekt a tím i klimatické změny, které lidstvo nemusí přežít. Úroveň uhlíkaté daně je ale nedostatečná, velká část emitentů CO₂ je od jejího placení osvobozená, uvažované zavádění je pomalé a v podmínkách rozsáhlé ekonomicko sociální krize zřejmě i politicky neprůchodné. Kromě toho je vysoce aktuální zpoplatnit i emise dalších skleníkových plynů, v první řadě CH₄ a N₂O.

Jak už bylo uvedeno, orientace některých vládních i nevládních ekologů na někdy i zběsilou plynofikaci je problematická v tom směru, že při úniku 2-4 % zemního plynu během jeho těžby a dopravy je dopad plynofikace na změny klimatu střednědobě srovnatelný s dopady těžby a spalování uhlí, resp. příznivější je jen dlouhodobě. Podobně je tomu s těžbou tzv. břidlicových plynů v USA, které se vydávají za základ odvrácení narůstající světové klimatické katastrofy. Pravda, hodnocení exploatace břidlicových plynů v USA zůstává obtížné, protože řada věcí zde zůstává utajená. V každém případě je nutné kalkulovat s komplexními emisemi GHG od těžby až po spotřebu příslušných fosilních paliv.

3.6. Problém nepravých potřeb

Problém *nepravých (též falešných, iracionálních) potřeb* je starého data. Rozmařilost bohatých kritizovali moralisté už v antice. Skromnost a střídmost prosazovaly snad všechny církve. Pravda, s malým úspěchem a nepomáhalo ani strašení peklem. Zvláště, když privilegovaní šli v rozmařilosti příkladem. V minulosti se k nim významně vyjádřila řada myslitelů neekonomů i ekonomů, z ekonomů mimo jiné K. Marx, viz 3), J. S. Mill, viz 4), J. M. Keynes, viz 5), J. K. Galbraith (1908 – 2006), viz 6), E. J. Mishan, viz 7) ad. Hluboká ekologická krize a státně monopolní regulace procesů znehodnocování vedla k jeho obohacení o další prvky. Proto zůstanu u pojetí nepravých potřeb, které v roce 1986 v Československu přinesl matematik T. Husák v 8), viz kap. 2.3.

Husák pravé lidské potřeby, resp. spotřebu vztahuje „na předměty sloužící uspokojování fyziologických, kulturních a sociálních potřeb, při jejichž výrobě a spotřebě není společnosti způsobována ztráta větší než prospěch bezprostředního spotřebitele“. *Ostatní formy spotřeby považuje z celospolečenského hlediska v nejlepším případě za neužitečné, viz 8, str. 19).* Nepravými potřebami rozumí:

a) *spotřebu, která je jedincem vyhledávána, neboť odpovídá některým jeho přirozeným sklonům a slabostem, ale je pro něho škodlivá a on sám si to uvědomuje. Z materiálních jde v zásadě o drogy všeho druhu (tzv. tvrdé typu heroinu i měkké typu marihuany, tradiční alkohol, nikotin, kofein, thein, zneužívání léků, nadměrná a nezdravá výživa. Podobný zhoubný účinek mají i „drogy“ charakteru závislostí nemateriální – gamblerství (hráčská závislost včetně*

počítačových her), pracovní mánie (workoholik), ad. Nemateriální závislost sice není z hlediska vlastní ochrany přírodních složek životního prostředí moc nebezpečná, ale destrukcí svého nositele je nebezpečná tak jako tvrdé drogy a alkoholismus.

b) spotřebu, při níž dochází k růstu ekonomické, nikoliv však užitné hodnoty zboží. Stává se tak vlivem touhy po nedosažitelném (chce mít hodinky s vodotryskem), vlivem koupě výrobků na základě mylného přesvědčení, že dražší výrobky jsou lepší než ty levnější, a koupě drahých předmětů k reprezentaci jejich vlastníka,

c) spotřebu, při níž užitek jednotlivce je menší než sekundární škoda, způsobená jím obvykle nepřímou a často nevědomky společností, např. individuální automobilovou dopravou ve městech, některými nevhodnými formami individuální chatové výstavby, znehodnocujících přírodně či rekreačně nejcenější oblasti, viz 8, str. 18-19), atd.

Spotřebu uvedenou pod bodem b) považuje T. Husák v nejlepším případě za zbytečnou, spotřebu pod a) a c) za škodlivou. Spotřebou pod a) poškozují spotřebitel především sám sebe, spotřebou pod c) poškozují především životní prostředí, tj. druhé. Hranice nemusí být příliš ostrá. Např. kuřák svým zlovykem v první řadě poškozují vlastní zdraví, ale nucené pasivní kouření poškozují i nekuřáky a může na jeho následky předčasně zemřít i nekuřák.

Uvedené pojetí nepravých potřeb považují za důsledné, byť se může zdát maximalistické.

Určit nepravé potřeby pod b) je v řadě případů obtížné, neboť užitečnost mnohé spotřeby se liší v závislosti na způsobu užití. Např. občan x si kožich může koupit proto, že mu je zima, nebo proto, aby ukázal sousedům, že si ho může dovolit koupit.

Vážným problémem je i T. Husákem neuvažovaný fakt, že i spotřeba výrobků řazených do pravých lidských potřeb může být škodlivá, uskutečňuje-li se v nadměrném množství, např. nadměrná strava vede ke zdraví škodlivé otylosti. Spotřeba jednoznačně užitečná, jako je dýchání čistého vzduchu, se vyskytuje spíše výjimečně. Vychovávat lidi ke střídmosti v hmotné spotřebě je velice obtížné. Pokud reklama neomezeně nabádá lidi k soutěži o co nejvyšší hmotnou i nehmotnou spotřebu, je prakticky téměř nemožná.

Mám za to, že jen na základě výše uvedeného pojetí pravých a nepravých potřeb lze za podmínky postupného vylučování nepravých potřeb, zejména ve hmotné spotřebě, uvažovat o udržitelném vývoji. Nebude to ale vůbec jednoduché.

Udržitelný vývoj je neslučitelný s plýtváním v hmotné spotřebě ve všech podobách. Plýtvání vede zákonitě k neustálému růstu hmotných společenských potřeb a tím i k dalšímu čerpání omezených přírodních zdrojů a tvorbě dalšího odpadu, jehož ekologické následky mohou ekologicky šetrné technologie pouze zmírňovat. Statky využitě na uspokojování nepravých potřeb se musí vyrobit, což si vyžaduje určité suroviny, paliva a energii, na jejich výrobu je spotřebována lidská práce, opotřebovávají se pracovní prostředky a většina těchto statků se posléze stává odpadem, s kterým jsou stále větší problémy.

Uspokojování nepravých potřeb není nic jiného než plýtvání ve spotřebě, v lepším případě vyhazování prostředků oknem, v horším případě vynakládání prostředků na ničení přírody, životního prostředí a zdraví lidí, zabíjení, mrzačení a zraňování zvířat, přírody i lidí, a na deformování životního způsobu.

T. Husák v 8, str. 10) odhaduje, že se stejnými zdroji bychom mohli v Československu v roce 1980 dosáhnout dvojnásobné životní úrovně při podstatném zlepšení zdravotního stavu obyvatel, životního prostředí a zkvalitnění životního způsobu, resp. s polovičními zdroji bychom mohli dosáhnout hmotné životní úrovně roku 1980 při radikálním omezení poškozování zdraví lidí, životního prostředí a deformací způsobu života. Může se to zdát hodně, ale uvážíme-li, že plýtváním jsou i položky jako cigarety, alkohol, potraviny živočišného původu (u T. Husáka -

JZ), velká část automobilismu, rozsáhlá a nejednou i obtížně určitelná prestiž, rozpočet ministerstva obrany atd., nemusí jít o údaje nadsazené. Pro srovnání, podle T. Husáka *podíl nepravých potřeb činil v státech EHS v roce 1980 asi dvě třetiny HNP a v USA čtyři pětiny HNP.*

Rezervy československé ekonomiky cca 50 % vypočetl Valtr Komárek na základě komparace efektivnosti československé ekonomiky s ekonomikami vyspělých kapitalistických států koncem 80. let, viz 37). Nešlo především o plýtvání z titulu uspokojování nepravých potřeb, ale především o plýtvání z titulu nižší efektivnosti československé výroby, odhlédneme-li od hrubých nedostatků ukazatelů národní důchod, HNP a HDP. HDP má přitom závad o dost víc než ND. Podstatně vyšší energetická, surovinová a dopravní náročnost tvorby HDP byla v ČSSR 80. let dána ale z 50 % nerozvinutostí sektoru služeb, což v případě řady druhů služeb (klasicky mnohé finanční služby včele se spekulacemi na burzách) nelze považovat za negativní. Přispívala k ní i těžká struktura ekonomiky daná tehdejší mezinárodní dělbou práce ad. Protože se obě skupiny plýtvání jen částečně překrývají a ne všechno plýtvání lze odstranit, domnívám se, že se československá ekonomika 80. let mohla beze škody snížit svou úroveň o asi 50%, tj. klesnout na asi 50% HDP. Snížení by se ale muselo konat prostřednictvím radikálních úspor paliv, energie a surovin, zásadního zkvalitnění výroby a zásadního omezování uspokojování nepravých potřeb, tj. v intencích T. Husáka, nikoliv V. Komárka (táhnout životní úroveň rozvojem automobilismu apod.). V podmínkách ekonomické soutěže s vyspělými kapitalistickými státy to bylo prakticky neproveditelné.

Rozbory vývoje československé ekonomiky po roce 1989 ale při značně chatrných datech ukazují, že k těmto žádoucím procesům nedochází, resp. energetická náročnost tvorby HDP v ČR v 90. letech klesala jen mírně. K většímu snížení energetické náročnosti HDP v ČR došlo až v letech 2005-07 vlivem vysokého růstu HDP. Velmi negativní úlohu zde hrála mocná preference energeticky náročné silniční a letecké dopravy při potlačování dopravy železniční a městské hromadné, která pohltila všechny úspory paliv a energie dosažené v ostatních sektorech ekonomiky včetně značného odprůměrnění ČR v letech 1992–2009. V 90. letech se zvýšil i export surovin, československý a český trh byl zaplaven kdejakým šmejdem, došlo k likvidaci základních sociálních jistot obyvatelstva, k rozvrácení zdravotnictví, školství a kultury, k citelnému poklesu životní úrovně, vzrostla spotřeba cigaret a alkoholu aj. Nejde tudíž o ozdravení československé ekonomiky, ale o Klausovu cestu *až na dno*, měnící vyspělou ekonomiku ČR v ekonomiku rozvojovou, nesvéprávný přívěsek vyspělých západních ekonomik, zvláště pak Německa. To výrazněji nedokázala změnit ani vláda České strany sociálně demokratické (ČSSD), jistě i proto, že vládla nuceně (1998-2002) či dobrovolně (2002–06) s pravicí. Uspokojování pravých lidských potřeb se v mnoha směrech přitom snižuje podstatně více než uspokojování potřeb falešných, jež v řadě směrů vzrostlo. Cesta na dno byla urychlena po nástupu pravicové vlády Mirka Topolánka v roce 2006 a pokračovala i za vlády Petra Nečase 2010–13. Stabilní byl jen růst zadluženosti ČR, což je jev zjevně nežádoucí.

V praxi probíhá uspokojování pravých a nepravých potřeb někdy ruku v ruce, většinou jsou ale nepravé potřeby uspokojovány na úkor potřeb pravých. Děje se tak přímo, neboť při omezeném rozpočtu vynakládání peněz na uspokojování nepravých potřeb znemožňuje jejich vynakládání na uspokojování potřeb pravých (v rámci omezeného rozpočtu si koupí kuřák potraviny nebo cigarety), i nepřímo, např. když kuřák kouřením cigaret poškozují kromě svého zdraví i zdraví nekuřáka, když auta ohrožují svým ježděním všechno živé na silnicích a u silnic, o ničení životního prostředí nemluvě, aj.

Problém nepravých potřeb je primárně vyvoláván nedokonalostí lidí i společnosti. Nepravé potřeby provázely lidskou společnost od dob vzniku významnějšího nadproduktu. Lze říci, že jsou funkcí rostoucí ekonomické vyspělosti státu, rostoucí příjmové diferenciací společnosti od úrovně uspokojení základních hmotných potřeb, hrubých nedokonalostí společenského mechanismu (válek) a tržního mechanismu včetně monopolní zvrůle.

První 3 body jsou zřejmé a byly již probírány. Monopolní zvláště se uplatňuje prostřednictvím ekonomické síly monopolních podniků, která jim umožňuje vnucovat společnosti potřeby, jejichž uspokojování by se jinak těžko prosadilo, zpravidla cestou dezinformace spotřebitelů včetně údajné potřeby zajišťovat *hospodářskou prosperitu*, ale také likvidační možnosti pravé lidské potřeby přirozeně uspokojovat, klasicky rozvrácením veřejné dopravy za účelem prosazování automobilismu.

Necháme-li stranou náklady ministerstva obrany, kde se argumentuje vesměs skutečným, domnělým nebo vymyšleným nepřítelem, uspokojování nepravých potřeb prosazují monopoly neustálým přesvědčováním spotřebitelů i státních orgánů, že potřebují věci či služby, jež jejich skutečnými potřebami nejsou. Způsobů vnucování nepravých potřeb spotřebitelům monopoly je celá řada. Nejznámějším prostředkem je všudypřítomná komerční reklama. Do přízně spotřebitele vtírá uspokojování potřeb, které spotřebitel obvykle nepotřebuje.

Skutečnost, že náklady na reklamu mnoha výrobků převyšují i několikrát náklady na jejich výrobu, nevyžaduje komentář. Přitom jsou v ostré konkurenční soutěži nezbytné, neboť sebelepšimu výrobku hrozí v případě absence náležité reklamy neprodejnost.

V praxi se ve velkém uplatňují i skrytější cesty zabezpečení vyššího odbytu: přímé i nepřímé ovlivňování veřejného mínění, např. zdůrazňováním, že automobilismus je jediný druh moderní dopravy, demoralizování orgánů státní správy i samosprávy včetně přímé korupce, znemožňování přirozeného uspokojování pravých lidských potřeb tím, že se výrobky a služby přirozeně uspokojující pravé lidské potřeby přestávají vyrábět a dodávat na trh aj. K desinformování veřejnosti se provozují celé výzkumné ústavy. Nelze zapomínat, že asi 80 % světového výzkumu je otevřeně placeno tou či onou velkou hospodářskou lobby. Velmi podstatné je, že prostřednictvím ekonomické závislosti na zadávání reklam jsou velkému byznysu podřízeny i rozhodující hromadné sdělovací prostředky. Realitou je, že ekonomická nezávislost hromadných sdělovacích prostředků znamená jejich zřejmě nejúčinnější cenzuru velkým byznysem.

Protože rozsáhlé uspokojování nepravých potřeb vážně škodí ochraně přírodních složek životního prostředí a protože monopolní zvláště významně přispívá k uspokojování nepravých potřeb, je nutné rozvíjet účinný mechanismus omezování a potlačování zvláště monopolů i mechanismus omezování nepravých lidských potřeb.

Ve vyspělých kapitalistických státech jsou s opatřeními k omezování monopolní zvláště značné zkušenosti, existuje na ně i rozsáhlá literatura. Výsledky omezování monopolní zvláště ve vyspělých kapitalistických státech jsou ale značně rozporné a při potlačování nepravých potřeb hubené. Z části jistě i proto, že na úseku nepravých potřeb měla protimonopolní činnost velmi skromné cíle. V každém případě i nadále vítězí zásada „*obchod je obchod*.“

Mám za to, že opatření k omezování uspokojování nepravých potřeb by měla dovedně sladovat 4 základní postupy:

a) *maximálně odhalovat pochybenost nepravých potřeb na jedné a propagovat zdravý životní způsob na straně druhé.*

I když vyspělé kapitalistické státy již delší dobu propagují zdravý životní způsob, jsou i zde značně nedůsledné a pozitivní výsledky lze zaznamenat jen dílčí, např. v poklesu kouření a otylosti (u otylosti s výjimkou USA). ČR má v propagaci zdravého životního způsobu rozsáhlé a v 90. letech i značně rostoucí rezervy. Setkal jsem se vícekrát před i po roce 1989 s útoky kuřáků a pijáků na značně umírněné úsilí státu o propagaci zdravého životního stylu (nekouřit, neopíjet se), o demonstracích mladých feťáků za legalizaci tzv. měkkých drog v posledních letech nemluvě.

Demonstrace asi 6 000 feťáků za svobodný fet v květnu 2011 v Praze + dalších asi 6 000 je podporovalo v parku vsedě, nevyžaduje komentář. V květnu 2014 v Praze demonstrovalo asi 8 000 feťáků za svobodný fet a další je podporovalo vsedě. Perspektiva národa? Nikoliv, jeho tragédie.

b) ekonomicky postihovat nepravé potřeby a ekonomicky zvýhodňovat pravé lidské potřeby.

Ekonomický postih nepravých potřeb se obvykle realizuje přímo, neboť dotyčný zpravidla plýtvá za své peníze. Může tak činit dobrovolně, např. kuřák, piják atp. nebo z donucení společenským mechanismem. Donucení k plýtvání může být přímé, např. když občané USA většinou nemají možnost jezdit společensky mnohem efektivnější, bezpečnější a ekologicky šetrnější hromadnou dopravou, neboť vesměs neexistuje a na většině území USA se vzhledem k velkým deformacím urbanismu nevyplatí ji provozovat. Společenské donucení může být i nepřímé, v důsledku ekonomického znevýhodnění. V západní Evropě veřejná doprava obvykle existuje, byť řidší ve srovnání s Československem 80. let, ale je pro občana podstatně dražší proti jízdě autem. Tržně jednající občan tudíž preferuje ježdění autem před ježděním veřejnou dopravou i za cenu rostoucích ekologických, bezpečnostních (že se stane obětí autonehody) a urbanistických škod (destrukce územní struktury přírody a sídel potřebami dopravních cest, zejména dálnic). Doufá přitom, že se nestane obětí autonehody. Běžně přitom kalkuluje pouze náklady na projeté pohonné hmoty s tím, že odpisy, pojištění a četné další fixní náklady auta by musel vynaložit bez ohledu na míru ježdění autem.

Některé nepravé potřeby, kouření tabákových výrobků a konzumace alkoholických nápojů, jsou tradičně vysoce zdaňovány, leč vzhledem ke vznikajícím společenským škodám jde o zdaňování velmi nízké. Je přitom třeba vidět, že vyššímu zdanění obvykle brání reálná hrozba masového pašování alkoholu a cigaret ze států s nižší spotřební daní a často i hrozba rozšíření domácí výroby.

Krach prohibice na alkohol v USA v 50. letech a v SSSR v letech 1985-91 je dobře známa. V těchto a podobných případech se v první řadě významně rozmohla mafie.

Nedostatečné je i zdanění paliv a energie získávaných z fosilních paliv, ať už jej nazveme tradičně spotřební daní nebo daní ekologickou. Nesladěnost zdanění pohonných hmot v EU ve spojení se snahami o daňový dumping stimuluje „čerpací“ turistiku.

Mnohé plýtvání, zvláště v souvislosti s prestiží, není zdaněno spotřební daní vůbec. Zde mají vyspělé kapitalistické státy stejně jako ČR velké rezervy.

Stát kromě spotřební daně diferencuje daňové zatížení zboží a služeb nejčastěji dvěma sazbami daně z přidané hodnoty (DPH), kdy ve snížené sazbě jsou služby (pokud nejsou zcela osvobozeny – zdravotnictví, školství apod.), potraviny, vodné, stočné, veřejná doprava, léky a další zboží základní spotřeby a v základní sazbě je „ostatní zboží“. To je obvykle v pořádku (problémem může být otázka, zda z důvodů ochrany životního prostředí zařazovat do snížené sazby DPH centralizované teplo, vodné, stočné, odvoz odpadků), ale je to málo. Zahrnovat základní životní potřeby do základní sazby DPH či zvýšit sníženou sazbu DPH na úroveň její základní sazby je nejen hrubě asociální, ale i vůči ekonomice destruktivní, neboť omezuje, až likviduje možnosti použít DPH a daňové úlevy z ní jako ekonomický nástroj ochrany životního prostředí i jako nástroj znevýhodňující uspokojování falešných potřeb. Stimuluje také přeshraniční nákupní turistiku, takže v úhrnu prohlubuje deficitní hospodaření veřejných rozpočtů.

Na Slovensku zahrnutí potravin do základní sazby DPH stimuluje rozsáhlou nákupní turistiku do Polska navzdory hradbě hraničních hor. Podobné účinky má zvyšování snížené sazby DPH v ČR – od 1. 1. 2008 na 9 %, od 1. 1. 2012 na 14 %, přičemž k 1. 1. 2013 došlo k dalšímu zvýšení sazeb DPH na 15 % a 21 %. Přitom na takové chybné změně sazby DPH zákonitě prodělává i státní rozpočet, který má být tak zachraňován.

Reálný socialismus služby zdravotnictví a školství poskytoval občanům zdarma, kulturu, veřejnou dopravu, nájemné, vodné, stočné, paliva a energii poskytoval pod hodnotu (zvláště silně dotoval vodné, stočné a odvoz tuhých komunálních odpadů) a průmyslové spotřební zboží vesměs vysoce zdaňoval a tím i nadhodnocoval. Vycházel přitom z požadavku umožnit všem občanům uspokojení základních hmotných potřeb, patřících k základním předpokladům pro pokud možno všestranný rozvoj občanů. Proto uspokojování základních hmotných potřeb více či méně dotoval a klíčové nevýrobní služby školství a zdravotnictví poskytoval bezplatně. Peníze na to získával zejména ze zisku výrobní sféry a relativně vysokým zdaněním prodeje ostatních spotřebních předmětů a služeb, jež považoval za zbytečné.

Nešlo o postup bez problémů. Pozitivní bylo, že četné základní potřeby lidí poskytoval stát zdarma či se značnou slevou, typicky bezplatné školství a zdravotnictví a levnou veřejnou dopravu. Šlo o pozitivum, přestože docházelo k určitému zneužívání bezplatných a značně dotovaných služeb. Ceny vodného, stočného a odvozu tuhého komunálního odpadu byly ale neúnosně nízké, takže tyto činnosti byly pro veřejný sektor značně náročné na dotace a brzdily jejich efektivní rozvoj. Žádné odůvodnění neměla tzv. záporná daň z obratu, zvláště pak na paliva a energii pro domácnosti. V první řadě stimulovala nadměrnou energetickou náročnost domácností a podlamovala zájem o úspory paliv a energie, nejen při vytápění.

Politika nízkých cen paliv, energie, surovin a potravin vedla k plýtvání s nimi při spotřebě a tím i k jejich nadměrné exploataci, jež dále zvyšovala ekologickou závadnost reprodukčního procesu, což u energie a surovin bylo těžko zdůvodnitelné. Složitější to bylo u potravin, které jsou sociálně politicky citlivou položkou. Podobný přístup se uplatňoval u ceny vodného a stočného, které ale byly pro domácnosti téměř zanedbatelnou položkou.

Vysoké zdanění průmyslového spotřebního zboží bylo vcelku oprávněné. Problematické bylo tím, že stálo na silně diferencované dani z obratu uvalované na spotřební zboží v malé závislosti na míře jeho společenské užitečnosti. Diference zdanění spotřebního zboží odrážely více než úsilí omezit nepravé potřeby úspěšnost nátlaku příslušných výrobců na cenové orgány. Sporné bylo i vysoké zdanění některých progresivních výrobků, např. spotřební elektroniky a zejména úplná absence některých z nich na trhu.

Problematicky občas fungovala i socialistická ekonomická integrace. Mezi auty z někdejšího východního bloku nejméně znečišťovala domácí škodovka a nejvíce znečišťovaly z tehdejší Německé demokratické republiky (NDR) dovážené dvoutaktní trabanty a wartburgy. Ekologické hledisko žádalo jejich dovoz zakázat z důvodů ochrany ovzduší. V praxi byl v důsledku nízkého zdanění malý trabant nejlevnějším a proto značně rozšířeným osobním autem v ČSSR, ke škodě ochrany ovzduší. Ještě v roce 1989 se dvoutaktní auta podílela na parku osobních aut v ČR asi 10 %.

Je smutné zjištění, že v rámci ekonomické reformy byly nepravé potřeby vesměs zvýhodňovány a pravé lidské potřeby vesměs znevýhodňovány. Dělo se tak zejména politikou „každý se o sebe musí postarat sám“ a politikou „sjednocování ekonomických podmínek.“ Podstatné snižování reálných rozpočtů na školství, zdravotnictví, vědu, kulturu, bytovou výstavbu ad. má vážné negativní důsledky na jejich rozvoj. Zatímco za reálného socialismu se vesměs řešily otázky rozvoje těchto oborů, po roce 1989 se vesměs řeší, jak na jejich rozvoji ušetřit, i za cenu jejich nižší funkčnosti.

c) zatlačování nepravých potřeb podle zásady, že nepatří na veřejnost.

Mnohé činnosti uspokojující nepravé potřeby jsou společensky krajně nežádoucí, ale není možné ani účelné je potlačovat zakazováním. Mám za to, že by se vůči nim měla uplatňovat politika jejich zatlačování podle zásady „nepatří na veřejnost.“

Mělo by jít o opatření jako zákaz kouření na veřejnosti i v restauracích, omezování konzumu alkoholických nápojů na veřejnosti, vytlačování aut z center měst, z městských památkových rezervací, z lázní, resp. z lázeňských čtvrtí, z národních parků aj.

Zatím mnozí čeští politici jdou v kouření cigaret příkladem i na veřejnosti. Někteří novináři tvrdí, že mají zásadní problém mnohé politiky vyfotografovat bez cigarety.

Pokrokem jistě je zákaz kouření na pracovišti, který se vcelku dodržuje. Pokusy zakázat kouření v restauracích byly zatím vždy odraženy se zdůvodněním, že by to zruinovalo české hospody. Také k zásadnímu zvýšení sazeb spotřební daně za cigarety ČR donutil až vytrvalý tlak EU, snažící se odstranit velké diference v důsledku jejich rozdílného zdanění.

d) nepravým potřebám konkurovat bohatou nabídkou možností hodnotného využívání volného času.

Jde o zabezpečení dostatečné, kvalitní a levné hromadné dopravy, o rozvoj kvalitní kultury, masového sportu, nemotorizované turistiky, zájmové a umělecké činnosti ap.

V 90. letech jsme byli svědky vesměs opačných trendů. Veřejnou dopravu drasticky zdražovali, omezovali a nejednou i likvidovali, četná kulturní zařízení a domy dětí a mládeže rušili v zájmu byznysu či pochybených úspor, kultura se od roku 1990 topí v záplavě komerčního braku, organizace masové tělovýchovy jsou bez peněz, turistům stát některé roky nedal ani na nákup barev nutných k obnově turistického značení atd. Pro mnoho obyvatel takové organizované aktivity skončili. Nejčastěji mají problém vůbec přežít.

Příznačné je sportovní zpravodajství. Zatímco před rokem 1989 bylo především o sportu, byť hlavně o sportu vrcholovém, po roce 1989 je v rozhodující míře o aférách ve vrcholovém sportu: kdo koho podplatil, kam přetáhl, kdo který klub si koupil apod.

Vzhledem k zásadním nedokonalostem lidí je značně pravděpodobné, že i obratná kombinace těchto čtyř postupů nebude dostatečná a že ekologickému kolapsu vlivem masového uspokojování nepravých hmotných potřeb nezabrání.

I kdyby se podařilo prosadit důsledně demokratické zřízení a zásadně omezit moc monopolů, což je málo pravděpodobné, zůstává tu „potřeba“ hospodářské expanze, s kterou se soukromě kapitalistická tržní ekonomika ani při sebelepší státní regulaci není s to vypořádat. V této souvislosti bude nutné se znovu vrátit ke zkoumání základních ekonomických zákonů zboží výroby, viz např. zásadní předlistopadové studie Z. Háby 35) a L. Rasmicha 39). Podrobněji viz kap. 5.

V úhlu požadavků na omezování nepravých potřeb je nutné hodnotit vývoj Československu, resp. v České i ve Slovenské republice po roce 1989 vesměs negativně, resp. zrušení četných omezení pro monopoly bez účinné antimonopolní politiky umožnilo podstatně zvýšit monopolní zvlí a výrazně snížit životní úroveň významných vrstev obyvatel včetně decimování uspokojování pravých lidských potřeb. I když pád životní úrovně postihl i nepravé potřeby (spotřeby cigaret a alkoholu na obyvatele ale dál rostla z beztak nebezpečně vysoké úrovně roku 1989) a objevily se i nové možnosti rozumného využívání volného času, rozvrat školství (dnes už i ministr školství přiznává výrazný pokles odborné úrovně žáků), zdravotnictví, kultury, bytové výstavby, citelný propad životní úrovně sociálně nejslabší třetiny obyvatel, rostoucí nezaměstnanost, mnohonásobné zvýšení kriminality, exploze narkomanie, podstatně delší pracovní doba v části soukromého sektoru, redukce veřejné hromadné dopravy osob aj. zásadně ztěžuje seberealizaci občanů, o zaplavení trhu kdejakým šmejdem nemluvě. Průměrný občan nemá šanci se vyznat v přebohaté, často značně problematické nabídce, která v prvé řadě útočí na jeho peněženku, nemluvě o skutečnosti, že sociálně nejslabší třetina obyvatel často nedosáhne ani na dotovanou nabídku zájmových kroužků pro děti aj. Část programů, např.

prevence proti drogám, je vynucena jejich dnes prakticky všude přítomnou hrozbou. Úvahy o novém životním způsobu se rozplývají pod náporom každodenních starostí i ohlupující komerční reklamy. Přitom k omezování některých druhů plýtvání obyvatel dochází pod brutálním tlakem klesající životní úrovně a rostoucí existenční nejistoty, což vyvolává oprávněné pochybnosti o trvalosti zaznamenaných trendů.

Otázkou samozřejmě je, zda 25 chaotických let po 17. listopadu 1989 je dostatečně dlouhá doba pro vyslovení zásadních závěrů.

3.7. Sociální otázky, zvláště pak nezaměstnanosti

Vážné sociální problémy provázely lidstvo od rozpadu prvobytně pospolné společnosti. Byla období, kdy svou pouze průměrnou konfliktností příliš nekomplikovaly rozvoj lidské společnosti. V jiných obdobích svou konfliktností rozvoj lidstva určovaly. Mezi tato období je nutné zařadit i celé 20. století, které podle některých v roce 1914 rozpoutáním první světové války zešlélo a šílí dodnes. Jako ekonom nemohu jít do hloubky. Zůstanu jen u načrtnutí základních problémů, za něž považuji:

a) otázka živoření v bídě

Jak už bylo ukázáno, je bída krajně nežádoucí, neboť totálně degraduje člověka, někdy až zpátky na opici. Produkuje populační explozi i ta zpětně prohlubuje bídu, o provokování nejrůznějších konfliktů bídou nemluvě. Tyto skutečnosti znemožňuje udržitelný vývoj.

Specifickým projevem bídy je bezdomovectví. V podmínkách údajné svobodné demokratické společnosti je občan připraven o střechu nad hlavou (není podstatné, zda legálně či podvodně) a odsouzen k přežívání, kde se dá. U známých se to stane časem neúnosné, takže skončí tzv. „na ulici,“ bez možnosti pravidelně se stravovat, pravidelně se mýt, pravidelně prát si oděv, pravidelně spát v posteli. Bezdomovec se tak propadá do absolutní bídy, změní se ve smradlavý žebrající přízrak, závislý na zjevně nedostatečné charitě, propadající alkoholu a obvykle i předčasně umírající jak onen pověstný prašivý pes. Nemusí jít o klasické umrznutí pod mostem či nejdrastičtější uhoření, když od ohně či cigarety začne hořet spacák, v kterém se hřeje. Demokratická ČR po roce 1989 tak nechala utýrat tisíce svých občanů. Bezdomovectví je absolutně nepřijatelné a tvrzení, že bezdomovci to většinou chtěli sami, je hrubou apologetikou neutěšených poměrů. Občané odsouzení k živoření na ulici jsou absolutně nepřijatelní jak z hlediska humánních, tak společenských, a také z hlediska potřeb udržitelného vývoje a žití. Zajistit jim ubytovnu nemůže být pro moderní společnost problém.

b) otázka objektivních sociálních rozdílů

Veřejné zájmy sociální i ekonomické žádají, aby moderní stát zajišťoval uspokojování některých důležitých společenských potřeb z celospolečenských zdrojů a další ekonomicky podporoval nezávisle na pracovním výkonu jednotlivých občanů. Mělo by jít zejména o bezplatnou lékařskou péči ve standardním provedení s výjimkou zákroků pro krásu, o bezplatné základní a střední školství všem, o vysoké školství všem nadaným, o dostatečné zabezpečení občanů v nemoci, v invaliditě, ve stáří, žen v těhotenství, žen matek aj., o ekonomickou i mimoekonomickou podporu rodinám s dětmi, kultuře, ochraně životního prostředí, veřejné dopravě, bytové výstavbě, masovému sportu pro širokou veřejnost apod.

Otevřenou otázkou je, v jaké formě je nutné příslušnou podporu poskytovat. Ponechání těchto sfér na trhu zásadně ohrožuje jejich poslání, přílišná a nevhodná péče o ně hrozí neefektivním vynakládáním prostředků. S obojím má lidstvo bohaté negativní i pozitivní

zkušenosti. Za socialismu dominovala buď přímá naturální pomoc, nebo nepřímá pomoc prostřednictvím významně zvýhodněnými služeb, nebo významné sociální dávky. Po roce 1989 jsme svědky silné snahy co nejvíc pomoc omezit a zbylou naturální pomoc převést na přímé peněžní dávky. Necháme-li stranou, že ty jsou někdy a za určitých okolností nízké a jindy zase vysoké, skutečností zůstává, že přímé finanční dávky nebrání části příjemců je užít jinak, např. je propít, prokouřit nebo prohrát v hazardu. Nově je nebrání ani před exekutory. Mám za to, že jak výši, tak formu pomoci sociálně potřebným je nutné pečlivě vážit.

Polsko po roce 1989 učinilo dobrou zkušenost se stimulací řádné docházky a dobrého prospěchu žáků z chudých rodin bezplatným poskytováním obědů těmto žákům. Problém hladových dětí ve školách přitom po dlouhé přestávce v dobách socialismu se po roce 1989 znovu objevil i v ČR.

Zásadní sociální rozdíly jsou semeništěm nejrůznějších konfliktů i uvnitř vyspělých kapitalistických států. Otázka, kde končí pozitivní vliv důchodové a jiné majetkové diferenciaci občanů a kde začínají převažovat negativa této diferenciaci, je historická (proměnlivá v čase) a diskusní. To ale nemůže být důvodem k její ignoraci.

c) práce, resp. zaměstnanosti.

Předně, práce polidštila opici, viz 40). Na tomto zásadním objevu B. Engelse není ani dnes třeba něco měnit. Být nezaměstnaný znamená být v první řadě přebytečný, být společnosti a časem i vlastní rodině na obtíž, postupně zakrňovat ve schopnosti pracovat. Tím, že trh produkuje zákonitě nezaměstnanost, zásadně deformuje a ničí nezaměstnaností postižené a strachem z nezaměstnanosti i nezaměstnaností zstrašuje dosud nepostižené občany. Zdůvodnitelná je pouze nezaměstnanost pro ty, kdo pracovat nechťejí. I když bývají při propouštění první na řadě a bývá s nimi rozvažován pracovní poměr i když se nepropouští, skutečností zůstává, že za kapitalismu trpí nezaměstnaností i mnoho lidí, kteří pracovat chtějí, o neustálém strachu z nezaměstnanosti nemluvě. Nezaměstnanost od ukončení školní docházky navíc rychle učí zahálčivému životu, z kterého je později obtížné se dostat.

Situace, kdy první cesta mnoha mladých lidí po ukončení školní docházky (není podstatné, zda základní, střední nebo vysoké školy) vede na úřad práce, kde se obvykle dozví, že pro ně placené práce není (nejde jen o nesoulad struktury kvalifikace žáků a studentů se strukturou společenských potřeb, ale i skutečnost, že potenciální zaměstnavatelé chtějí, aby měli pracovní zkušenosti, ale nezajímá je, že je neměli šanci získat), je tristní, demoralizující.

Někdo možná namítne, že od zahálky ještě nikdo neumřel. Pravdou zůstává, že nucená zahálka ještě nic dobrého nepřinesla.

Dost záleží i na okolnostech nezaměstnanosti. Čím je míra nezaměstnanosti vyšší a čím trvá nezaměstnanost déle, tím ničivěji dopadá na nezaměstnané. V 50. a 60. letech se ve vyspělých kapitalistických státech za „přirozenou“ nezaměstnanost nezbytnou k udržení kapitalistické pracovní kázně a k zabránění nadměrným mzdovým požadavkům pracujících považovala nezaměstnanost 2 – 3 %, v 70. a v 80. letech pod tlakem neradostné reality byla „experty“ hranice přirozené míry nezaměstnanosti podstatně zvýšena na 5 - 8%. V 90. letech se oficiální nezaměstnanost v státech EU pohybuje kolem 10%, reálná bývá ještě podstatně vyšší, neboť statistika nejen ČR situaci příkrášluje.

Český statistický úřad (ČSÚ) vykazuje tři různé ukazatele míry nezaměstnanosti:

- – tzv. *všeobecnou podle metodiky ILO* (nezaměstnaný je pouze občan, který v daném měsíci neodpracoval za mzdu ani jednu hodinu),
- – tzv. *Úřady práce registrovaná nezaměstnanost*

- – osoby registrované na Úřadech práce jako nezaměstnané + osoby, které nepracují, aktivně práci nehledají a nesplňují tak podmínky ILO pro nezaměstnané, ale uvádějí, že by chtěly pracovat. Tento údaj je vesměs nejvyšší a k reálné celkové míře nezaměstnanosti má nejbliže.

Existují i jedinci, vedení jako nezaměstnaní, kteří ale reálně pracují v *šedé ekonomice*.

Pojmy *normální* či *přirozená nezaměstnanost* jsou ale jen ideové pojmy apologetů kapitalismu. V humánní společnosti je každá nedobrovolná nezaměstnanost nutně nepřirozená, nelidská, nenormální.

Zřejmě nejvážnější je vznik vrstvy lidí dlouhodobě nezaměstnaných, kteří prakticky ztratili šanci se opět do pracovního procesu zařadit, lidí absolutně přebytečných. S dalším růstem společenské produktivity práce hrozí její rychlé rozšiřování. Experti předvídají tzv. dvoutřetinovou a později jen tzv. třetinovou společnost. To je tuze neradostná perspektiva.

Prof. Milan Zelený vysvětluje situaci v intencích Daniela Bella, viz 41) následovně: primární sektor dnes v USA zaměstnává zanedbatelný a dál klesající počet pracovníků. Sekundární sektor v USA též snižuje zaměstnanost. Dnes zaměstnanost snižuje i sektor terciární (služeb). Stát včetně podpor v nezaměstnanosti je s to zaměstnat maximálně 17 % disponibilní pracovní síly. Situace je tak již asi 20 let prakticky neřešitelná, resp. se její řešení odkládá prudkým růstem zadlužení, které ale nelze zvyšovat do nekonečna. Podobně je na tom již asi 20 let Japonsko. Do stejné situace se dostávají státy EU. Lépe jsou na tom rozvojové státy, zvláště pak skupiny BRIC, neboť jejich průmysl a zejména služby jsou s to zaměstnat ještě značné množství lidí a tím umožňovat vysoký ekonomický růst těchto států. Zkracování pracovní doby ale odmítá, co by nereálné.

Také vytváření nových pracovních míst má problémy. Nová místa pro kvalifikované jsou vesměs otázkou disponibilních peněz a priorit, u nových oborů též prozíravosti školství. Zásadní problém je vytvářet nová pracovní místa pro nekvalifikované.

Vážným problémem je hmotná životní úroveň nezaměstnaných. Materiální nezaopatřenost nezaměstnaných před rokem 1945 (tzv. žebračky za první Československé republiky na tom mnoho nezměnily) byla sociálně krutá i z hlediska hmotné životní úrovně nezaměstnaných a jejich rodin. Relativně dobré hmotné zabezpečení nezaměstnaných ve vyspělých státech od 60. let říká, že hmotné zabezpečení nezaměstnaných nemusí být ve vyspělých kapitalistických státech neřešitelným problémem. Ale i při slušné podpoře v nezaměstnanosti znamená ztráta zaměstnání podstatně nižší hmotnou životní úroveň. Rozbory ukazují, že ji lze do značné míry utlumit snížením plýtvání. Některé položky jako alkohol či cigarety by neměly činit problém, ale často činí. Občan frustrovaný nezaměstnaností upadá mnohem snáze do různých závislostí než pracující člověk. Problém je, že hmotně šetrný způsob života je společensky obtížně realizovatelný, neboť příslušný jedinec se tak vážně společensky znemožňuje. Samozřejmě, pochybná prestiž byla vždy dosti drahá. Přežití nezaměstnaných bez velkých újem zvyšuje všeobecná dostupnost základních služeb jako je bezplatné školství a zdravotnictví či levná veřejná doprava, bydlení, kultura, masový sport.

Dostatečně vysoké podpory v nezaměstnanosti ve spojení s možností *neplýtvat* naráží na problém nezájmu o opětné zařazení se části nezaměstnaných do pracovního procesu. V západní Evropě raději žijí z podpory v nezaměstnanosti. Tento zájem ovlivňuje zejména rozdíl mezi výší minimální mzdy a výší podpory v nezaměstnanosti. V ČR tento problém nelze připsat velmi drahé sociální síti, ale zejména na venkově problému nedostatečné dopravní obslužnosti (nákladnost, někdy i úplná dopravní nedostupnost zejména vzdálenějšího potenciálního pracoviště nutí nezaměstnaného zůstat na sociálních dávkách), přestože jsou zpravidla zjevně nedostatečné. Protože se nezaměstnaným může stát bez vlastní viny téměř každý a ne každý je s to si novou práci sehnat, je nejednou obtížné určit, kdo opravdu nemůže práci sehnat a kdo o práci reálně nestojí. Historie říká, že se dá zneužít a také zneužívá prakticky všeho, podpor v

nezaměstnanosti nevyjímaje. Tzv. sociální záchraná síť, budovaná v ČR od počátku 90. let, je ale hodně děravá a pseudo reformy vlád M. Topolánka, Miroslava Kalouska a P. Nečase tuto děravost dále zvětšily.

Problémem je i popohaněčský charakter tržní regulace pracovních aktivit občanů, jež jednak občany v pracovním procesu neomalenež ždímá, jednak nutí relativně vysoké výdělky realizovat převážně na plýtvání. K plýtvání ve hmotné spotřebě v mnoha případech nutí celý společenský systém, neplýtvat se považuje za podivinství, viz rozbor nepravých potřeb. Teoreticky by občané vyspělých kapitalistických států mohli pracovat podstatně méně za podstatně nižší mzdu a žít přitom mnohem lépe. Ve vyspělých kapitalistických státech jde opravdu jen o teoretickou možnost, neboť konkurence na trhu pracovních sil nutí občany pracovat ze všech sil pod hrozbou ztráty zaměstnání, neboť bývá dostatek těch, kteří jsou ochotni se v práci honit a uhonit. Kromě toho jim vtírává komerční reklama neustále vtouká do hlavy, že by si měli koupit to, to, to...

Vyhýbání se práci a žití z podpory v nezaměstnanosti je tudíž rozporné: z hlediska zájmu kapitálu i sociální spravedlnosti může jít o jev nežádoucí, z hlediska potřeby udržitelného vývoje může jít o ekologicky šetrný způsob života, využívá-li nezaměstnaný podporu v nezaměstnanosti k materiálně skromnému slušnému životu. Kritickým bodem je, zda mu podpora v nezaměstnanosti umožní relativně činorodý život, aby se nenudil a nefrustraval včetně přístupu jeho okolí.

Takový přístup může mít vícero modifikací. Nezaměstnaný může svou podporu výhodně utracet v méně rozvinuté zemi s výrazně podhodnocenou měnou, např. občan SRN v ČR či v Řecku. Může se uchýlit do odlehlých končin a žít prostě relativně *v souladu s přírodou*, viz 42), pokud za ním ovšem nepřitáhne naše civilizace. Může rozsáhle vypomáhat při dobročinných akcích, resp. v nevládním sektoru (nevládní veřejně prospěšné organizace).

Problém nezaměstnanosti lze podstatně zmírňovat zkracováním pracovní doby. Má tři základní podoby – prodlužování doby přípravy na povolání, prodlužování doby dovolené a přímé zkracování pracovní doby, např. zaváděním čtyřdenního pracovního týdne nebo dřívějším odchodem do penze. Problém je, že v kapitalisticky tržních ekonomikách se vesměs preferuje nezaměstnanost. Neprosazují ji jen podnikatelé. Zkušenost říká, že jakmile si dělnictvo vybojovalo osmihodinovou pracovní dobu, část dělníků se v mnoha případech sama podílela na jejím opětném skrytém prodlužování, např. dobře placenými přesčasy s cílem si vydělat více peněz. U drobných živnostníků je problém, že si délku pracovní doby stanovují sami, resp. zákonné zkrácení pracovní doby se u nich nemusí projevit.

Historie zná i jiné způsoby donucování k práci. V předkapitalistických společenských formacích se k práci donucovalo zpravidla hrozbou použití hrubé fyzické síly, například drábova karabáče.

Reálný socialismus stavěl obvykle na morálních pohnutkách k práci. Dal sice práci všem práce schopným občanům, leč nebyl s to zabránit jevům souhrnně zvaným jako *špatná pracovní morálka*. Technika ještě nebyla rozvinuta natolik, aby se práce stala prvotní potřebou každého občana, a tak se apely na morálku do značné míry zákonitě mýjely účinkem, zvláště s časovým vzdalováním vzpomínek někdejší kapitalistické poměry, s přibývajícím podílem občanů, kteří reálný kapitalismus na vlastní kůži nezažili a byli tudíž podstatně přístupnější k přijímání nejrůznějších iluzí o něm.

Otázka, jak řešit rozpor mezi tvrdými sociálními důsledky nezaměstnanosti a potřebou ekonomiky stimulovat vysoké kvalitní výkony, zůstává otevřená. Není řešitelná teorií *homo oeconomicus* (tj. člověk se chová výlučně ekonomicky = tržně), není řešitelná bez příznivého morálního klimatu ve společnosti. Zkorumpovaná společnost dává špatná příklad.

Za perspektivní považují přesun orientace lidí od konzumerismu k duchovním hodnotám. Rostoucí podíl tvůrčí práce k tomu vytváří příznivé objektivní předpoklady. Problém je, že by tím kapitalistická tržní společnost v nám známé podobě přestala existovat.

K určitému přesunu lidských hodnot od konzumerismu k duchovním hodnotám docházelo už v praxi reálného socialismu. Např. výzkumníci, učitelé, lékaři, sociální pracovníci a další vysoce kvalifikovaní občané běžně pracovali za průměrnou mzdu, v podstatě z lásky k profesi, která je bavila a kterou považovali za své poslání. Podobné tendence v menším rozsahu byly zaznamenávány například i ve špatně placeném základním a středním školství řady vyspělých kapitalistických zemí.

Také jevy zvané špatná pracovní morálka nejsou vlastní jen reálnému socialismu, ale sílily do 90. let 20. století i ve vyspělých kapitalistických státech v souvislosti s růstem hmotné životní úrovně a donedávna i s dosažením určité výše základních sociálních jistot, byť proti zemím reálného socialismu dosahovaly podstatně nižších hodnot. Stará dělba práce, kdy v podmínkách strojevé velkovýroby je dělník přívěskem stroje, se stále více přežívá. Stále aktuálnější je její plné překonání, tj. plné vytlačení dělníka z výroby do předvýrobních a povýrobních etap reprodukčního procesu.

V praxi se tak vesměs děje, resp. kapitalistická racionalizace úspěšně pokračuje. Produktivita práce značně rostla i ve státech reálného socialismu. Tyto trendy přitom mají dalekosáhlé důsledky, které nejsou příliš domyšleny. Masová dlouhodobá nezaměstnanost ve vyspělých kapitalistických státech, o masové nezaměstnanosti v rozvojových kapitalistických státech nemluvě, je prvním a hodně krutým důsledkem tohoto rozvoje. Současná technika je s to v nepříliš dlouhé době učinit významnou část obyvatelstva přebytečnou. Další růst společenské produktivity práce dále vyostří absurdnost stávajících společenských poměrů.

Masová nezaměstnanost vytvořila novou argumentaci zdůvodňující plnění životního prostředí *potřebou zaměstnat lidi*. Znamé je zdůvodňování nutnosti mohutného všeničícího rozvoje individuální automobilové dopravy potřebou zajistit pracovní místa a prosperitu.

Sociální problémy jsou mimořádně závažné a bez jejich uspokojivého řešení není naděje na udržitelný vývoj. Ignoraci těchto skutečností mnohými radikálními ochranáři není na místě. Dostatečné recepty na ně nemám.

3.8. Historie regulace trhu státem

Historie ukazuje, že kapitalismus volné soutěže v 19. století byl značně rozporný. Předně nešlo zdaleka jen o volnou soutěž, jak se v ekonomických příručkách nejednou tvrdí. Vyspělé kapitalistické státy budovaly silné armády, vedly koloniální a jiné války, budovaly základní železniční síť atd. Z ekologického hlediska je podstatné, že mizivá regulace tržního mechanismu ekologickými hledisky státem přivedla většinu průmyslově vyspělých kapitalistických států i při demokratickém zřízení na okraj ekologické katastrofy k symbolickému datu roku 1970. Výjimkou je několik vyspělých kapitalistických států se specifickými podmínkami - země skandinávské a alpské s vysokým podílem hydroenergetiky a řídké zalidněná Austrálie, Nový Zéland a většina Kanady. Tím nemá být řečeno, že by i v těchto státech nevznikly v podmínkách svobodného působení tržního mechanismu vážné ekologické problémy a rozsáhlé ekologické škody.

Volání V. Klause a dalších po návratu do kapitalismu volné soutěže bylo tudíž v zemi, jež se v roce 1990 nacházela na kraji ekologického kolapsu jednoznačně voláním po pádu ČR do

propasti ekologické katastrofy, z které by nebylo návratu a která by zmařila i případný úspěch ekonomické reformy.

Problém má širší dimenzi: snaha vrátit se výrazněji zpátky, v ČR dokonce o více než půl století a bez ohledu na rozsáhlé změny, které se od té doby ve světě staly, je neprůchodná nejen pro vyhocené ekologické problémy ČR. Historie ukazuje, že různé restaurace starých poměrů po porážkách revolučních hnutí vedly buď k novým revolucím, nebo ke katastrofálnímu úpadku příslušných zemí. Léta 1990-97 a 2006-13 v ČR naznačují, že tomu u nás není jinak. Snahy o moderní kapitalismus v ČR v letech 1998–2006 za vlád vedených ČSSD byly zjevně nedostatečné.

Samotný svobodně fungující tržní mechanismus byl ale zatlačen monopoly již na přelomu 19. a 20. století.

M. Zelený správně rozlišuje *volný trh* (kde stát nechrání kupujícího před zvlí prodávajícího) a *svobodný trh*, kde slušný stát chrání trh jako nástroj směny ekvivalentů, aby nemohl být kupující napalován prodávajícím. Podobně svobodný stát je v první řadě takový, které chrání své občany před kriminálními živly, aby nebyli vražděni, mrzačeni, olupováni, znásilňováni. Pokud se v ČR ve velkém používá termín *volný trh*, může jít o hrubou neznalost nebo o jazykovou negramotnost (je užíván buď jako vymyšlený ideál 19. století nebo jako protiklad převážně potlačenému trhu v bývalých státech reálného socialismu nebo o velký cynismus V. Klause).

Svobodný trh ve vyspělých kapitalistických státech potlačila na přelomu 19. a 20. století zvláště nastupujících monopolů z koncentrace výroby. Neregulovaný trh vážně narušila 1. světová válka, v Rusku ho potlačila Velká říjnová socialistická revoluce, v kapitalistické Evropě ho definitivně rozdrtila velká hospodářská krize v letech 1929-33 a dočasně nahradila administrativně direktivní soustava řízení uplatňovaná německými fašisty nejprve v Německu a posléze i v dalších nacisty dobytých státech. Svobodná tržní regulace byla po roce 1945 nahrazena tržně konformní státní regulací ekonomik vyspělých kapitalistických států a administrativně direktivní soustavou řízení v státech reálného socialismu. V řízení ekonomik 20. století převládá státní kapitalismus, po roce 1945 se v něm začaly objevovat a až do 70. let sílit postkapitalistické prvky.

I když se po roce 1945 ve vyspělých kapitalistických státech vcelku úspěšně rozvíjela státně monopolní regulace kapitalistických ekonomik z hlediska hospodářského a z hlediska sociálního, vyhocovaly se i nadále ekologické problémy, resp. kapitalismus regulovaný z hledisek ekonomického růstu a sociálního rozvoje, ale neregulovaný z hlediska ekologického (obvykle spojováno s tzv. keynessiánskou regulací v letech 1945-70) přivedl vyspělé kapitalistické státy na okraj ekologické katastrofy. Historie ukázala, že relativně účinnou ochranu přírodních složek životního prostředí nemůže zajistit svobodně působící ani neekologicky regulovaný tržní mechanismus, ale jedině důsledná státní regulace aktivit negativně ovlivňujících přírodní složky životního prostředí.

Hrozba ekologické katastrofy přinutila vyspělé kapitalistické státy uskutečňovat po roce 1970 poměrně rozsáhlou regulaci tržního mechanismu ekologickými hledisky. S odstupem 40 let je nesporné, že se *ochrana životního prostředí* uvnitř vyspělých kapitalistických států proti minulosti výrazně zlepšila. Objemy základních emitovaných škodlivin se s výjimkou emisí kysličníku uhličitého CO₂ podstatně snížily. Měřeno kritérii udržitelného vývoje se ale zlepšila nedostatečně, vyspělé kapitalistické státy ekologicky odchází dál, i když ne tak zjevně jako před rokem 1970 či ve srovnání s bývalými socialistickými zeměmi, o rozvojových kapitalistických státech nemluvě.

Ekologové trefně konstatují, že zatímco vyspělé kapitalistické státy směřují k ekologické katastrofě v luxusním rychlíku, bývalé socialistické státy ve vagónech třetí třídy a rozvojové státy, při vědomí značných rozdílů mezi nimi, ve vagónech dobytčích.

Příčiny až na výjimky neleží v problémech technické povahy (lze podat rozsáhlý výčet, kolik ekologicky vysoce závadných technologií bylo nahrazeno technologiemi ekologicky šetrnějšími, o kolik se snížilo znečišťování produkované tou a tou technologií, o kolik se snížila měrná, popř. i absolutní spotřeba paliv, energie či surovin, kolik může ušetřit již dnes známý pokrok v mikroelektronice apod.). Srovnej 43).

Příčiny leží ve společenských poměrech, které produkují ohromné plýtvání ve vyspělých kapitalistických státech a katastrofální bídu ve státech rozvojových a stále více i ve státech vyspělých. Bez překonání plýtvání ve vyspělých a bídy v rozvojových státech není naděje na odvrácení hrozící ekologické katastrofy lidstva na planetě Zemi. Trh efektivně zprostředkuje uspokojení jakékoliv koupěschopné společenské potřeby. I souboru potřeb, které vedou k celoplanetární ekologické katastrofě, ke zničení živé přírody a lidstva na Zemi.

Všechny výše uvedené skutečnosti vedou k závěru, že tržní mechanismus je efektivním mechanismem uspokojování pouze bezprostředních (krátkodobých) společenských potřeb lidí pravých i nepravých. Ignoruje externality a zpravidla drtí hospodářsky slabé podniky a zaostalé státy. Při rozumném využívání je dobrým nástrojem pro uspokojování běžných potřeb lidí, při nerozumném využívání je nástrojem jejich zbídačování, vyhrocování ekologických problémů i velkého plýtvání hmotnými statky, přírodními zdroji i lidským potenciálem. Z trvajících nepříznivých podmínek v člověčenstvu ale nemůžeme vinit trh, byť ho můžeme oprávněně kritizovat, že ignoruje dlouhodobá kritéria efektivnosti a že je sociálně a ekologicky slepý. Kritizovat musíme především bezohlednou lidskou společnost, že takové následky v horším případě podporuje, v lepším *jen* trpí.

Dosavadní uplatňování regulace tržního mechanismu ekologickými kritérii ve vyspělých kapitalistických státech jen přibrzdilo ekologickou devastaci planety Země směřující ke globálnímu ekologickému zhroucení. Ekologická regulace tržního mechanismu byla vesměs nedostatečná i v těch ekologicky nejúspěšnějších státech, nikoliv nadměrná, jak nám tvrdí někteří politici a ekonomové naši i zahraniční.

Z tíživé hrozby světové ekologické katastrofy vyvozují nutnost regulovat tržní mechanismus ekologickými hledisky v mnohem větším rozsahu než se dnes děje ve vyspělých tržních ekonomikách s nejrozvinutější environmentální politikou, nutnost uplatňovat mnohem důkladnější regulaci tržního mechanismu antimonopolními hledisky včetně omezování nepravých potřeb a nutnost přistoupit k regulaci trhu na celoplanetární úrovni tak, aby byl prosazován celoplanetární udržitelný vývoj. Jeho nutnou součástí musí být radikální omezení plýtvání ve hmotné spotřebě vyspělých kapitalistických států a odstranění bídy v státech rozvojových. Alternativou je celoplanetární ekologická katastrofa.

Zatím jsou i vyspělé kapitalistické státy s nejúčinnější environmentální politikou udržitelnému vývoji hodně vzdáleny. I nejradikálnější úvahy skandinávských a alpských států obejít se bez fosilních paliv a atomové energie bez deficitní palivoenergetické bilance se ukazují neprůchodné, přestože možnost využívat jejich ohromný hydroenergetický potenciál jim tento chvályhodný úkol nesmírně usnadňuje. Snaha Rakouska vyvážet svůj nejaderný základ do ČR jen zhoršuje situaci. V ČR je oprávněně přijímána jako hrubé vměšování do vnitřních věcí s cílem oslabit konkurenci ČR. Škodí ale i vlastní ochraně přírodních složek životního prostředí, protože alternativou jaderné energetiky je v prvé řadě spalování fosilních paliv, pro ochranu klimatu krajně nepříznivé. Nejnověji to potvrzují data z Německa, které se v reakci či spíš pod záminkou těžké havárie v japonské jaderné elektrárně Fukušima rozhodlo skoncovat s mírovým využíváním jaderné energie k výrobě elektřiny a zavřelo svých 8 nejstarších jaderných reaktorů.

Času je málo a voda povážlivě stoupá. Přední světoví experti na globální ekologickou katastrofu - optimisté - dali roku 1990 lidstvu na rozhodný obrat asi 30 let. Jejich kolegové - pesimisté - pouhých 20 let. Profesori Meadows a Kočurov 26. srpna 1994 odhadli nezávisle na sobě překročení globálního prahu nenapravitelných škod při stávajících trendech ekologické destrukce i ochrany nejpozději za 20 let, tj. k roku 2014. Zda to bylo reálné, zůstává otázkou. Vzhledem ke grandióznosti úkolu a tvrdošíjně lidské individuální i společenské bezohlednosti a omezenosti, podmíněné z velké části panujícími společenskými a ekonomickými mechanismy, je ovšem i časový horizont 25 let velmi krátký. V této souvislosti je i velmi poučná studie Římského klubu První globální revoluce, viz 14).

3.9. Hodnotový systém euroamerické civilizace

Málo úspěšný zápas o odvrácení světové ekologické katastrofy je dán do určité míry špatným hodnotovým systémem euroamerické civilizace, jež ovládá a drtí ostatní svět včetně ničení ostatních kultur. J. Vavroušek uvádí následující špatné hodnoty euroamerické civilizace, jež mají charakter jednostranností, viz 1):

- 1) extrémní individualismus a extrémní kolektivismus, neboť likvidují odpovědnost,
- 2) hedonismus, tj. snaha o vysoký hmotný konzum, vytváření mnoha umělých potřeb. Nutná je uvědomělá skromnost, odříkání, což prosazovala prakticky všechna náboženství,
- 3) důraz na kvantitativní růst, jeho fetišizace. I nepatrný pokles HDP vyvolává velké otřesy ve vyspělých kapitalistických státech. Přitom po uspokojení základních potřeb je rozhodující rozvoj lidí, ne hmotná spotřeba,
- 4) jednostranný důraz na lidská práva bez odpovědnosti. Nutná je symetrie práv a odpovědnosti, svoboda jednotlivce musí být omezena nejen svobodou druhých lidí, ale i povinnostmi nepoškozovat přírodu,
- 5) kořistnický vztah k přírodě. Je nutná úcta k přírodě a k životu ve všech jeho formách,
- 6) přeceňování rozsahu a hloubky našich znalostí, pýcha rozumu. Nutný je princip předběžné opatrnosti,
- 7) důraz na soutěživost na úkor kooperace a solidarity,
- 8) oslabení zpětných vazeb a pudu sebezáchovy,
- 9) rezignace na spolurozhodování i ve vyspělých kapitalistických státech. Nutný je rozvoj samosprávy, participativní demokracie,
- 10) nesnášenlivost k názoru druhých a z toho plynoucí agresivita,
- 11) neomezený počet dětí v rodině,
- 12) preferování krátkodobých zájmů před zájmy dlouhodobými.

Nutné je mezinárodní hnutí za udržitelný život. S uvedeným přístupem se ztotožňuji. Další vývoj po roce 1993, kdy tato J. Vavroušek formuloval, mu dává plně za pravdu.

Podobně v 44) problém špatných hodnotových vztahů euroamerické civilizace formuloval přírodovědec P. Pecina.

Shrnutí uvedených jednostranností hodnotového systému euroamerické civilizace umožňuje jejich hlubší a komplexnější analýzu. Není pochyb, že změnit zavedený společenský mechanismus destrukce životního prostředí planety Země bude mimořádně obtížné.

K hodnotovému systému euroamerické civilizace je nutné dodat ještě dvojí. Historická zkušenost ukazuje, že ekonomický liberalismus mohl relativně úspěšně fungovat jen za podmínky důrazného tlaku na morálku, čestnost, bezúhonnost. Částečně ji prý zajišťoval protestantismus v USA a ve Velké Británii, byť to historie neprokazuje, nezajišťuje ji ale katolicismus. Jeho *odpouštění hříchů* na základě vyzpovídání se vyvolává ve spojení s ekonomickým liberalismem vážné otřesy včetně ekologických. Dostatek příkladů lze najít ve starší i novější historii doma i v zahraničí. V praxi plenění přírody a životního prostředí ale rozdíl mezi protestantismem a katolicismem nepozorujeme. Podobně je tomu i s dalšími velkými náboženstvími.

Samotná náboženství udržitelný vývoj zpravidla nepodporují. Vznikala před tisíci lety, kdy o hrozbě zničení lidstva na Zemi světovou ekologickou katastrofou nebylo ani potuchy, obrací pozornost věřících k bohu, zatímco ekologické problémy sužují Zemi. Křesťanství, židovství a islám jsou ve vztahu k přírodě náboženstvími silně rozpornými. Přijatelnější je hinduismus a zejména budhismus, neboť svým systémem převtělování (inkarnací) učí k úctě k životu ve všech jeho podobách. Zneužit lze ale vše, viz časté krvavé náboženské řeže mezi hinduisty a muslimy v Indii nebo zneužití budhismu japonskými militaristy při rozpoutání 2. světové války v Asii či teokratické budhistické režimy asijského výrobního způsobu nejen v Tibetu před rokem 1959. Problém je i ve skutečnosti, že velké modernizace řady asijských zemí včele s Čínou tradiční budhistické společnosti rozkládají, až likvidují.

Patří mezi přední zločiny lidstva, že prakticky všechny společnosti rozvíjející se udržitelně byly bílými Evropany buď vyvražděny, nebo "zcivilizovány," tj. byly jim vnuceny pochybné hodnoty euroamerické civilizace, byly jim ve velkém vnuceny nepravé potřeby na místo potřeby rozvíjet se udržitelným způsobem.

Základním problémem severoamerických indiánů byla jejich vysoká morální vyspělost, že je nebylo možné zneužít pro vytloukání zisku. Proto je běloši *museli vyvraždit*, proto západ USA osídlovali běloši pod heslem: „*Dobry indíán je mrtvý indíán.*“

Zboží slovy K. Marxe bylo tím základním kanónem, který rozstřílelo i nejpevnější feudální čínské zdi. Rozstřílelo ale i četné údajně primitivní společnosti žijící v souladu s přírodou a zavleklo je na divokou cestu „tržní kultury.“ Do jisté míry rozstřílelo i převážně netržní evropské země reálného socialismu. Zdá se, že to nebyla ani tak absence demokracie a nedostatek politických svobod jako nezajištěnost konzumu na úrovni států tehdejší EU, uměle zvětšovaná západní propagandou, jež podněcovala nespokojenost obyvatel socialistických států, vládnoucí komunistické a dělnické strany k pokusům o ekonomické reformy a posléze protisocialistické převraty roku 1989, jež znamenaly reálně kontrarevoluční zvraty zpět ke kapitalismu, zpravidla navíc ke kapitalismu spíše předpotopnímu než modernímu.

K těmto závěrům nasvědčuje i zkušenost ČR, kde se potřeba účinně řešit vyhocené ekologické problémy propadla z priority č. 2 v roce 1989 na jedno z posledních míst po roce 1992 a na tomto místě od té doby setrvává. Rychle se zhoršující sociálně ekonomická situace většiny občanů, touha dohonit západ v hmotném konzumu a růst individualismu sehrály své.

Druhé úskalí spočívá ve víře ve všemocnost demokracie. Historické zkušenosti oprávněnost této víry nepotvrzují. I když se demokratické režimy po roce 1970 k ekologizaci vesměs stavěly pozitivněji než režimy totalitní, v klíčových otázkách vesměs selhávaly stejně jako režimy totalitní. V otázkách trvalé neudržitelnosti, zvláště pak v rozvíjení konzumerismu ve hmotné spotřebě a v odírání rozvojových států, byly *demokratické* vlády mnohem zdatnější než autokratické režimy reálného socialismu. Keller správně ukazuje, že vážnou brzdou případného úsilí o udržitelný vývoj v demokratických státech je už samotný fakt voleb jednou za 3-6 let, neboť nedovolí politikům realizovat nepopulární opatření, jež přinesou pozitivní efekt až po

volbách 9). Připočteme-li i jiné než parlamentní volby, máme v ČR volby minimálně jednou za dva roky.

Světovou ekologickou katastrofu neodvrací ani důsledná realizace Listiny základních práv a svobod občanů, jak ji v horší podobě známe z ČR, v lepší podobě v SR, přestože má vesměs jeden či více ekologických paragrafů. Samotné ekologické paragrafy nemusí mnoho znamenat, je-li měřítkem všeho člověk a jeho práva jsou omezována jen právy druhých občanů. Nedostatečná je i povinnost respektovat přijaté ekologické normy.

Povinnost státu sledovat udržitelný vývoj dosud ukládá pouze ústava Nové Guinei-Papui. I tato povinnost zůstává jen na papíře. Kromě otázky souladu praxe s ústavou jde o zásadní skutečnost, že jeden stát sám udržitelný vývoj není s to na Zemi zajistit. Hlavní viníci nastupující světové ekologické katastrofy – vyspělé kapitalistické státy – přitom nebudou v její první etapě nejvíce ohroženi.

Bez radikální změny hodnotového systému euroamerické civilizace není naděje na odvrácení světové ekologické katastrofy. Z významných neevropských hodnotových systémů se pro udržitelný vývoj jeví jako nejvhodnější buddhismus. Je ale v hlubokém rozkladu, právě pod tlakem euro americké civilizace a tržní prosperity v tradičně budhistických státech.

3.10. Degenerace lidského rodu

Lidstvo je od 2. poloviny 20. století vážně ohroženo i *degenerací vlastního rodu*, zvláště ve vyspělých kapitalistických státech, vlivem mnohých výplodů moderní civilizace, zejména:

a) vysokého znečištění přírodních složek životního prostředí

Nebláhá účast znečištění na poškozování lidského zdraví včetně genofondu je zřejmá, byť při poškozování lidského zdraví dosud nedominuje, jak se občas tvrdí. Kromě tradičních škodlivin nastoupilo množství škodlivin produkovaných a emitovaných moderním chemickým průmyslem, ale také antibiotika, hormony ad.

b) zdravotnický pokrok

Zdravotnický pokrok paradoxně nejvíc lidstvu škodí tím, že zachovává a umožňuje se rozmnožovat i neduživým jedincům, kteří by v rámci přirozeného výběru museli zahynout.

Zvyk starověkých Spartánů odnášet neduživá novorozeňata do lesa vlkům k roztrhání odsuzujeme. Podobně odsuzujeme vládu někdejší Komunistické strany Československa (KSČ) v ČSSR za nižší pokles kojenecké a dětské úmrtnosti proti vyspělým kapitalistickým státům. Vyčítáme jí i vysoký počet vad dětí i dospělých, přestože snižování kojenecké a dětské úmrtnosti je významnou příčinou růstu počtu a vážnosti genetických vad (v opačném případě by vadné děti zřejmě zemřely v útlém věku a nevstoupily by do procesu reprodukce lidského rodu) a tím i degenerace lidského rodu.

Ani výše uvedené nelze absolutizovat, neboť statistiku zkreslují nepodchycené mikropotravy. Navíc se ne všechny genetické vady projeví hned při narození dítěte. Kojenecká a dětská úmrtnost se přitom neváže především na genetické vady. Základní negativní trend degenerace lidského rodu tím ale dotčen není.

Osvědčená je pouze část lékařských zákroků. Lékařské zákroky mají vesměs větší či menší vedlejší negativní účinky. Mnohá vedlejší negativa těch či oněch lékařských zákroků neznají ani lékaři. Jejich nadměrným používáním škodí zdraví pacientů. Vinni jsou i mnozí pacienti, požadující co největší péči ze strany lékařů bez ohledu na svůj skutečný zdravotní stav.

Hypochondři představují onu pověstnou špičku ledovce. Negativním stimulem pro podstatné prodražování lékařské péče a nejednou i pro poškozování zdraví pacientů lékaři je připuštění léčení soukromými lékaři, zainteresovanými na zisku. Lékařské výkony a tím i tržby se dají nahánět různě, i realizací zbytečných vyšetření (v lepším případě) a zbytečných zákroků (v horším případě). Ne vše zachrání kontrolní systém. Zvláště hypochondři se pro ně stávají zlatým dolem vesměs v neprospěch svého zdraví.

V 80. letech výzkum, proč k operacím slepého střeva dochází v některých státech západní Evropy až 5x častěji než v jiných, zjistil těsnou korelaci operací slepého střeva s rentabilitou jejich provedení. Ve státech, kde byly málo rentabilní, k ní docházelo relativně až 5x méně často než ve státech, kde šlo o lukrativní operaci. Potřeby operace slepého střeva se přitom mezi jednotlivými státy západní Evropy příliš nelišily.

Obávám se, že kvalifikovaný výzkum by ve zdravotnictví objevil mnoho podobných korelací. Takový stav je zjevně špatný. Podobná situace je zřejmě v oblasti léků.

Podobně prakticky není lék, který by neměl vedlejší negativní účinky. Přesto se jich mnozí pacienti ke své škodě dožadují bez ohledu na svůj zdravotní stav.

c) špatný životní způsob mnohých občanů

Špatný životní způsob mnoha občanů má mnoho rozměrů. Špičkou ledovce jsou jevy jako narkomanie, alkoholismus, nikotinismus, kofeinismus, gamblerství, workoholismus, otylost, televize mánie, zneužívání léků, systematické stresování se a nedostatek pohybu, vysoká konzumace živočišných potravin. S nimi je úzce spjat konzumní způsob života, a to jak snahou mít všechno možné i nemožné, tak nedostatkem pohybu a tvůrčí práce, tak v oblibě mnohých nebezpečných činností, ježdění autem počínaje.

Problematicnost televize a rozhlasu spočívá ve skutečnosti, že výrazně posiluje prvky konzumentství. Je ideálním nástrojem odstranění starostí, co s volným časem, a ohlupování občanů, resp. zapnout je umí každý. Při větším výběru programů budí i zdání svobody, ač je reálně ideálním prostředkem ovládnutí lidí nejrůznějšími mediálními manipulátory. Z ekologického hlediska televizi nelze zatracovat, neboť mnoho televizních diváků by se bez televize mohlo věnovat ekologicky mnohem závadnějším činnostem včetně přímého poškozování přírody. Zatracovat je ale nutné dominující bulvární televizní pořady, nejen typu krváků made in Hollywood, záplavu stupidních reklam v televizi, podobně v rozhlase a v novinách a četné manipulace, kterých bývají hromadné sdělovací prostředky plné.

Podstatné snížení fyzické námahy na většině pracovišť se mnoha lidem nedaří rozumně nahradit, takže fyzicky zakrňují a při nezřízeném stravování i povážlivě tloustnou. K tomu vydatně přispívá i miláček většiny obyvatel vyspělých kapitalistických států i bohatších obyvatel států ostatních – osobní automobil. Způsobuje, že ujítí i jednoho kilometru pěšky dělá mnohým občanům USA - reálně profesionálním řidičům aut - potíže. Podobné problémy zaznamenáváme, byť v menším rozsahu, i v jiných motoristicky rozvinutých státech včetně ČR a Slovenska.

Zhoubné pro fyzické i duševní zdraví občanů je i jejich rostoucí odpřírodnění. Přibývá lidí beznadějně uzavřených v kulturní poušti velkoměst, průmyslových aglomerací a aut včetně megalopolí USA a slumů velkoměst rozvojových zemí, kteří přírodu znají jen z filmů. Mnohým přitom mají subjektivní pocit, že jim nic moc neschází. I pravidelnou šikanu auty berou jako nutnou daň pokroku, stejně jako dělníci v minulosti považovali kouřící komín za symbol hospodářské prosperity a tím i zaměstnanosti a snesitelné životní úrovně. Objektivně jim ale schází hodně. Že tato situace vážně komplikuje ekologickou výchovu, je zřejmé.

Tragédie velkoměst je ale mnohem hlubší a závažnější. Obyvatelé velkoměst především ztrácejí přehled o začátku a konci svého jednání, což se v případě ekologie projevuje obzvláště zhoubně. Pro ilustraci, asi 80% významných českých osobností 19. a 20. století vyrostlo na

venkově, v přírodě. Že se přehmatů proti ochraně životního prostředí dopouštějí více ekologové z měst než z venkova, také není náhoda.

I když se v řadě vyspělých kapitalistických států podařilo osvětou snížit nemoci srdce, nikotinismus a otylost a prodloužit průměrný věk života obyvatel, ke spokojenosti je daleko nemluvě o skutečnosti, že obyvatelstvo těchto států plýtvá v hmotné spotřebě řádově více než obyvatelstvo států rozvojových a že toto plýtvání si vynucuje otřesnou bídu ve většině rozvojových států, války o ropu nevyjímaje.

I když některé aspekty degenerace lidského rodu jsou plně řešitelné a nejednou závisí jen a jen na dotyčném občanu, zda je ochoten respektovat základní zásady zdravé životosprávy, problém je zatím vcelku spíše ignorován. Mechanismus přirozené selekce, kdy v přírodě přežijí a rozmnožují se jen nejzdatnější, resp. nejvitálnější jedinci, u lidí nefunguje. Historická zkušenost říká, že vítězí obvykle ti nejbezohlednější. Obrazně řečeno, obvykle lump zavraždí 10 slušných lidí, než ho chytanou, usvědčí a zavře do vězení. Pověsit mnohonásobného cynického vraha je dnes z pseudohumánních důvodů zakázáno, byť co je dovoleno bohovi, není dovoleno volovi.

Pokud v minulosti mohla degenerovat jen nepříliš početná vládnoucí vrstva privilegovaných a neduživé, částečně i vitální chudé lidi kosil hlad, bída a nemoci, degenerace lidstvu nehrozila. Zdegenerované příslušníky vládnoucí třídy snadno nahradil nevelký počet úspěšných kariéristů ze středních vrstev a genofond panstva byl zachován. Zdravotnický pokrok a růst hmotné životní úrovně nad úroveň uspokojení základních hmotných potřeb s touto tvrdou přírodní selekcí skoncoval. Stavidla degenerace lidí se ve vyspělých státech otevřela naplno. Ozdravování populace vyspělých států emigrací ze států rozvojových má ve větším rozsahu příliš mnoho problémů, viz krach politiky multikulturalismu v EU. Protože z humánních důvodů nelze žádat nejen utrácení neduživých dětí, ale ani zákaz neduživým občanům přivádět na svět často ještě neduživější potomky, vidím budoucnost lidského rodu černě.

Genofond lidstva zhoršuje i stále vyšší průměrný věk rodičů v době pořizování si dětí. Z hlediska duševního zdraví jsou starší rodiče samozřejmě vyspělejší, z hlediska fyzického zdraví tomu ale je naopak.

XXXXXX

Závěry rozborů 3. kap. jsou více než chmurné. Destrukce předpokladů pro udržitelný vývoj se odvíjí od základních principů společenského reprodukčního procesu, resp. udržitelný vývoj znemožňují zejména faktory:

- a) ekonomický růst, pro který na naší omezené planetě Zemi je stále méně místa,
- b) růst počtu obyvatel, pro které na naší omezené planetě Zemi je stále méně místa,
- c) zvyšování příjmové diference obyvatel od bodu uspokojení základních hmotných potřeb,
- d) války včetně militarizace,
- e) tržní mechanismus se svými potřebami neustálého hospodářského růstu a plýtvání ve spotřebě (problém nepravých potřeb), neustálých změn reprodukčního procesu společenské výroby, přenášením externalit od jejich původců na jimi poškozené, nízkým oceněním přírodních zdrojů a odíráním rozvojových států, jakož i vytvářením monopolů a monopolní zvlá, kterou se jen zčásti daří omezovat,
- f) růst uspokojování nepravých hmotných potřeb,

- g) mnohé sociální problémy za daného společenského uspořádání vystupují proti potřebám udržitelného vývoje,
- h) deformace hodnotového systému euro americké civilizace,
- i) růst degenerace lidského rodu.

Je toho trochu moc na naši křehkou modrou planetu a na naši značně nedokonalou, sobeckou a krátkozrakou lidskou společnost, jež si omylem a hlavně z nadutosti říká společnost homo sapiens sapiens - lidí rozumných. K tomu přistupuje stále drtivější závod s časem. Zákony mívají výjimky, ekologické problémy hubí život bez výjimek a ne jinak bude postupovat světová ekologická katastrofa s nehodným lidstvem.

Přestože jde o závislosti nelineární, výsledkem průniku uvedených trendů je prázdná množina a cesty k záchraně lidstva jsou blokovány z více stran. Lze vyvodit závěr, že pokud se lidstvo rychle zásadně nezmění, zničí jej v 21. století světová ekologická katastrofa, kterou svým neodpovědným jednáním vyvolává.

Existuje tisíc a jedna cesta k oddalování nastupující světové ekologické katastrofy aktivní ekologickou politikou. Zejména technická řešení se stále více využívají. Ač již přinesla nemalé výsledky a mají ještě značný ekologicko ozdravovací potenciál, v zásadě nestačí, protože nastupující ekologická katastrofa je především společenským problémem, bez skoncování s ožebračováním rozvojových států a bez skoncování s hmotným konzumerismem ve státech vyspělých i u elit států rozvojových ji nelze odvrátit. Technická řešení jakkoliv radikální vesměs nejdou na společenské kořeny problémů.

Zatím je prakticky jen jedna významná pozitivní zpráva – populační exploze slábne, ale i tak obnáší velmi vysoký počet lidí a s nimi i velmi vysoké ekologické a další problémy.

Literatura ke kapitole 3:

- 1) Vavroušek,J.: vystoupení na konferenci Lidské hodnoty a společnost v pohybu, konané 25. - 6. 9. 1993 v Praze v UK
- 2) Gore,A.: Země na misce vah, Praha, Argo 1994
- 3) Marx,K.: Kapitál I, II, III.1. a 2., Praha, Svoboda 1978
- 4) Mill,J.S.: Principles of Political Economy and Chapters on Socialism. 2. vyd. Oxford a New York: Oxford University Press, 1994. 450 s. ISBN 0-19-283081-3, původně Mill,J.S.: The Principles of Political Economy, 1848
- 5) Keynes,M.J.: Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz, Praha, 1963
- 6) Galbrait,J.K.: Ekonomía a spoločenské ciele, Bratislava 1984
- 7) Mishan,E.J.: Spor o ekonomický růst, Praha, Slon 1994
- 8) Husák,T.: Lidstvo před rozhodnutím, Praha, Melantrich 1986
- 9) Keller,J.: Až na dno blahobytu, Brno, Ekocentrum 1993
- 10) Jackson,T., Marks,N.: Hodnocení udržitelného ekonomického blahobytu. Zkušební studie: 1950 - 1990, Londýn 1994, Šok z prosperity, Olomouc 1996
- 11) Meadows,D. a kol.: Limits of Growth, New York, 1970
- 12) Meadows,D. a kol.: Překročené meze, Praha, Argo 1992

- 13) Zeman, J.: Je snaha Evropské unie o rozšiřování Kyotského protokolu reálná? aneb S čím EU měla do Durbanu přijet a nepřijela, Internetový Ekolist 12. 12. 2011, <http://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/jan-zeman-je-snaha-evropske-unie-o-rozsirovani-kyotskeho-protokolu-realna>
- 14) King, A., Schneider, B.: První globální revoluce, Bratislava, Bradlo 1991
- 15) Fromm, E.: Být či mít? Praha, Naše vojsko 1991
- 16) Brundtlandová, G.H.: Naše společná budoucnost, Praha, Akademie 1991
- 17) De la Court: K Brundtlandovej, z originálu Beyond Brundtland: Green Development in the 1990s New York, New Horizont Press 1990, zpracoval M. Huba, Šok z prosperity, Olomouc 1996
- 18) Nováček, P. a kol.: Udržitelná budoucnost ČR a Slovenska I, II a III, Olomouc 1993, 1993, 1994
- 19) Nováček, P., Mederly, P. a kol.: Strategie trvalé udržitelnosti, Olomouc 1996
- 20) Hudek a kol.: K trvalé udržitelnosti Slovenska, 2000
- 21) Spangenberg, J.H. a kol.: Smerovanie k trvalo udržateľnej Európe, Brusel, Wuppertalský institut, Přátelé země 1995, Šok z prosperity, Olomouc 1996
- 22) Kol.: K trvalé udržitelnosti dopravy, Brno, ČSDK 2000
- 23) Robeš, M., Zeman, J.: Strategie rozvoje železniční a s ní související cyklistické dopravy v ČR, studie pro Ministerstvo životního prostředí (svého času byla na internetu www.env.cz), listopad 2003
- 24) Samuelson, P.A., Nordhaus, W.D.: Ekonomie, Praha, 1991
- 25) Kohák, E.: Oh, beautiful for spacious skies, Právo lidu 26. 4. 1991
- 26) Novožilov, V.V.: Měření nákladů a výsledků, Praha, Svoboda 1972
- 27) Lenin, V.I.: Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu, Spisy, Sv. 2, SNPL, Praha 1957.
- 28) Zeman, J.: Ekonomické aspekty ekologických škod, KDP, Praha, VŠE, 1987
- 29) Zeman, J.: Proces znehodnocování a teorie ekologických nákladů, Ekonomický časopis č. 2/1991
- 30) Gofman, K.G.: Ekonomické oceňování přírodních zdrojů v socialistické ekonomice, Praha, EÚ ČSAV, EVSZ č. 3/1979
- 31) Seják, J.: Stav a možnosti oceňování přírodních zdrojů v socialistické ekonomice, Praha, EÚ ČSAV, VPE č. 179/1983
- 32) Klaus, V.: Ekonomie, ekonomika a ekologie, Hospodářské noviny č. 35/1990
- 33) Zeman, J.: Ekologické škody jako prvek soustavy plánovitého řízení, Ekonomický časopis č. 12/1989
- 34) Klaus, V.: Problém znečištění přírodního prostředí, Lidové noviny 14. 2. 1994
- 35) Zeman, J.: K ekologickým omylům pana V. Klause, Nika č. 2/1994
- 36) Klaus, V.: Stát a řízení porodnosti, Lidové noviny 26. 9. 1994
- 37) Komárek, V.: Prognóza a program, Praha, Akademie 1990

- 38) Hába,Z.: Socialismus - systém ekonomických zákonů, Bratislava, Alfa 1987
- 39) Rusmich,L.: Zbožně peněžní vztahy v rozvinutém socialismu, Praha, Akademie 1988
- 40) Engels,B.: Podíl práce na polidštění opice, Praha, Svoboda 1949
- 41) Bell,D.: Stádia růstu
- 42) Librová,H.: Pestří a zelení, Brno, Ekocentrum 1993
- 43) Wezsacker,E.U. a kol. - Faktor čtyři, Phare, Frýdek Místek 1996
- 44) Pecina,P.: Kořeny zla, seriál v Nice 1988-90

Kapitola 4 - Možný věcný tvar udržitelného vývoje

Udržitelný vývoj máme relativně dobře vymezen. Dnes se na něj odkazuje již kdekdo. Svou praktickou činností ho ale i mnoho jeho přívrženců velmi často popírá. Jistě v první řadě proto, že mají o jeho obsahu mlhavé představy. Nejde zdaleka jen o obvyklý kontroverzní překlad „(trvale) udržitelný rozvoj“.

Udržitelný vývoj musí mít určitý věcný tvar, jehož východiskem je rozdělení činností na ty, jež jsou jednoznačně v souladu, podmíněně v souladu a jednoznačně v rozporu s udržitelným vývojem, a musí mít určitý mechanismus svého prosazování. Jak už to bývá, reálnější jsou představy o tom, co se nechce, než o tom, co je potřeba. V obou oblastech přitom zůstává dost problémů. Tato kapitola se pokouší vymezit možný věcný tvar udržitelného vývoje.

Z vymezené definice udržitelného vývoje vyplývá, že strategie jeho dosažení musí zabezpečit především:

- 1) *racionální, tj. ve smyslu trvalé udržitelnosti šetrné využívání přírodních zdrojů.* Úkol zabezpečit šetrné využívání přírodních zdrojů je problém základní a pro udržitelný vývoj klíčový. Má řadu aspektů. *Zahrnuje zejména:*
 - a) *odstranění ekologicky závadných technologií a výrobků včetně plýtvání ve sféře výroby a oběhu,*
 - b) *zamezení plýtvání ve sféře hmotné spotřeby společenské i soukromé,*
 - c) *zabezpečení zachování druhové i ekosystémové diverzity přírody.*
- 2) *stabilizaci počtu obyvatel na přijatelné úrovni.* Globální celoplanetární udržitelný vývoj zahrnuje nutnost stabilizovat počet obyvatel na přijatelné úrovni, což je problém především rozvojových zemí, ale nejen jich.

4.1. Udržitelné (šetrné či racionální) využívání přírodních zdrojů obecně

Udržitelné využívání přírodních zdrojů bylo v 1. kap. definováno z 1) s odkazem na Dallyho jako:

„- pro obnovitelné zdroje - půdu, vodu, lesy a ryby - nemůže být udržitelná intenzita spotřeby větší než rychlost regenerace. Např. ryby jsou udržitelným způsobem využívány tehdy, je-li zbylá rybí populace schopna nahradit jejich odlov,

- pro neobnovitelné zdroje - fosilní paliva, vysoce kvalitní nerostné suroviny, podzemní vodu - nemůže být udržitelná intenzita spotřeby větší než rychlost, jakou mohou tyto zdroje být nahrazovány obnovitelnými zdroji, užívanými udržitelným způsobem. Např. ropná naleziště by byla využívána udržitelným způsobem tehdy, kdyby část zisku z nich byla systematicky investována do slunečních kolektorů nebo do vysazování stromů. V době vyčerpání ropy by byl k dispozici ekvivalentní tok obnovitelné energie.

- pro znečišťující látky nemůže být udržitelná intenzita znečišťování větší než rychlost, jakou může být znečišťující látka recyklována, absorbována či zneškodňována prostředím.

Např. intenzita vypouštění splašků do vodního toku je udržitelná, jestliže odpovídá schopnosti přírodního ekosystému absorbovat v nich obsažené živiny".

Udržitelný vývoj vyžaduje mimo jiné účinnou ochranu přírodních zdrojů a životního prostředí před procesy jejich znehodnocování, viz kap. 1. *Proces znehodnocování má 3 základní částečně se překrývající formy:*

- *formu znečišťování přírodních složek životního prostředí,*
- *formu narušování ekologické rovnováhy,*
- *formu nešetrného, neracionálního využívání přírodních zdrojů.*

Narušování ekologické rovnováhy zahrnuje znečišťování přírodních složek životního prostředí, jejich devastaci a vyhubení či přemnožení určitého druhu (ů) rostlin či živočichů. Neracionální využívání přírodních zdrojů zahrnuje část procesů znečišťování (znečišťující odpad je současně ztracená potenciální surovina), procesy devastace přírodních složek životního prostředí a neefektivní výrobu a spotřebu potravin, surovin a energie, viz 2) a 3) a schéma č. 1 a 2 v 1. kap.

Protože znečišťování přírodních složek životního prostředí způsobuje vesměs větší či menší ekologické škody, navíc nám často v podobě znečišťujícího odpadu unikají potenciálně cenné suroviny, jde o jev krajně nežádoucí a kategorickým požadavkem je jej minimalizovat, nejlépe pod hranici danou prahem asimilační schopnosti přírodního prostředí, a zbylé odpady maximálně využívat jako zdroje druhotných surovin a energie.

Snížování odpadovosti výroby je až na výjimky technicko ekonomicky zvládnutelné. Relativně novým problémem je, že do přírodních složek životního prostředí jsou vypouštěny stále nové a nové škodliviny, jejichž přesné účinky neznáme. Mnohé škodliviny reagují mezi sebou a vytváří ještě škodlivější látky, uplatňuje se synergický efekt, kdy společné působení více škodlivin ve směsi vyvolává větší škody, než která by vznikly při odděleném působení jednotlivých škodlivin. Mnohé škodliviny jsou vyřazeny z užívání dříve, než jejich škodlivé účinky spolehlivě určíme. Kontrola procesu znečišťování přírodních složek životního prostředí se tak komplikuje i v zemích s technicky rozvinutou environmentální regulací.

Snaha EU o důslednou prevenci, resp. analýzu možných negativ těch či oněch chemických látek je na místě. Naopak přístup USA, kdy se regulace zavádí až po vzniku prokazatelných škod, je nedostatečná. Tím spíš, že doba užívání těch či oněch problematických látek je nejednou kratší než se jejich negativní dopady na zdraví projeví.

Navíc se vyostřuje problém principiálně neodstranitelného odpadu, především emisí kyslíčnicku uhličitého CO₂ a vyhořelého jaderného paliva.

Rostoucí znečišťování ovzduší CO₂, CH₄, N₂O a do jisté doby i freony a dalšími skleníkovými plyny za více méně stabilní spoluúčasti vodní páry vyvolalo a vyvolává zesilování tzv. skleníkového efektu. Znečišťování ovzduší freony a halony vyvolalo ve vyšších zeměpisných šířkách tzv. ozónovou díru. Obojí ohrožuje existenci života na Zemi včetně lidí. Zatímco emise freonu se podařilo v poměrně krátké době, byť opožděně, zásadně snížit, proti antropogenním emisím skleníkových plynů a tím pádem i proti sílicímu skleníkovému efektu není s to účinně zasáhnout, zejména pro hrubé nedostatky společenského mechanismu, jež se často maskují za nedostatečné poznání uvedeného jevu.

Např. hlavní emitent CO₂ USA odmítá výrazněji investovat do snížení emisí CO₂, neboť dosud není znám mechanismus, kterým se část emisí CO₂ na Zemi odstraňuje, s ohledem na rozdíly ve výsledcích modelování účinků zesilování skleníkového efektu apod. Riskují, že v době plného objasnění mechanismů zesilování skleníkového efektu tento jev

natolik zesílí, že zničí lidstvo na Zemi včetně USA bez ohledu na následné akce lidí k zastavení jeho růstu. Možnost podobných konců naznačuje i fakt, že omezování až zastavování výroby a užívání freonů přichází opožděně, neboť freony asi 20 let stoupají do stratosféry a asi 50-60 let ve stratosféře ničí ozón.

Jiným problémem je metodika výpočtu emisí skleníkových plynů. Počítá jen emise ze spálení fosilních paliv. Nepočítá emise z jejich získávání, zpracovávání a dopravy. Tím jsou emise $\text{CO}_{2\text{ekv.}}$ podhodnoceny u uhlí v průměru o 2,2745 %, u zemního plynu jsou emise $\text{CO}_{2\text{ekv.}}$ podhodnoceny v průměru o 38,65 % (při 3 % úniku) a nepřímé emise $\text{CO}_{2\text{ekv.}}$ se u ropy podílí na celkových emisích $\text{CO}_{2\text{ekv.}}$ z ropy asi 58,9 % (dochází-li na 1 tunu vytěžené ropy k úniku 74 m^3 zemního plynu). Metodika IPCC je chybná i při výpočtu emisí CO_2 z výroby cementu a vápna, neboť neuvažuje zpětné vázání CO_2 při jejich spotřebě, a i při výpočtu propadů emisí CO_2 vlivem lesů. Uvažuje jen vliv zalesňování a odlesňování na bilanci CO_2 , nikoliv změny zásoby dřevní hmoty na pni při nezměněné výměře lesů.

Nejde jen o ohromné emise skleníkových plynů CO_2 , CH_4 , N_2O a donedávna i freonů. Závažná je i rychlá destrukce hlavních likvidátorů CO_2 , světových moří a tropických deštných pralesů (na asimilaci CO_2 a tvorbě kyslíku O_2 se podílí plnými 60% + 30%). Účinná ochrana hlavních likvidátorů CO_2 je zřejmě stejně důležitá jako omezování jeho emisí. Přesto lidstvo pokračuje v bezohledném ničení rozhodujících likvidátorů CO_2 - moří a tropických deštných pralesů a kope tak nejen svůj hrob.

Podle Greenpeace energetika založená na fosilních palivech se na zesilování skleníkového efektu podílí pouze 10%. Argumentují tak proti atomovým elektrárnám. Vezmu-li ale data za ČR, ať už oficiální ČHMÚ nebo vlastní korigovaná o nepřímé emise GHG, vychází mi podstatně větší podíl energetiky na emisích GHG.

Vysoká úroveň znečištění přírodních složek životního prostředí (vedle zdravotnického pokroku, který umožňuje přežít a rozmnožovat se i zdravotně neduživým občanům), přispívá k vysokému výskytu různých genetických vad a tím i k degeneraci lidského rodu.

Forem procesů devastace je několik. Před devastací je nutné účinně chránit mimo produkční funkce lesa, vodní poměry, cenné ekosystémy, ložiska nerostných surovin aj. Zábor půdy pro potřeby výstavby je do určité míry nevyhnutelný, na rozdíl od procesů znečišťování jej nelze omezit na neškodné minimum. Přesto by se měl zvažovat mnohem pečlivěji než dosud.

Vyvozovat ze současné relativní nadvýroby potravin v EU bezproblémovost ztráty potravinové soběstačnosti ČR a možnost se zbavovat půdy ve prospěch výstavby některými taky ekonomy je krajně neodpovědné a protiekoologické.

Ztráty nerostných zdrojů vlivem jejich neefektivní těžby a výrobní spotřeby signalizují nízkou efektivnost těžby a výrobní spotřeby nerostných zdrojů. V případě realizace dosud těžko prosaditelného požadavku na racionální ocenění a na jeho základě adekvátního zpoplatnění využívání přírodních zdrojů uživateli by neměl být problém je ze společenské praxe vymýtit.

Zásadní problém představuje plýtvání nepřímé prostřednictvím masové nevýrobní spotřeby společenské i soukromé.

Minimalizace procesů devastace vyžaduje racionálně hospodařit s lesním a s vodním bohatstvím, tj. nepohlížet na les, resp. na vodní zdroje jen jako na zdroje dřeva, resp. vody, ale především jako na složité ekosystémy, na ekologickou páteř krajiny, kterou je nutné úzkostlivě chránit a kde lze jen v rozsahu je nepoškozujícím připustit získávání dřeva a vody,

podobně jejich znečišťování antropogenními emisemi. Získávání dřeva a vody se samozřejmě nemůže uskutečňovat za cenu narušování krajiny. Racionální spotřebu surovin a paliv vlivem tržní regulace lze předpokládat jen za podmínky jejich racionálního ocenění a zpoplatnění státem. Tomu se však i vyspělé i rozvojové státy vesměs zuby nehty brání.

Racionální ocenění surovin a energie se při výlučně tržní regulaci vyskytuje jen výjimečně. Cena surovin a energie obvykle neobsahuje jak ekologické škody, vznikající při jejich těžbě, zušlechťování, dopravě a spotřebě, tak jejich vzácnost a v mnoha případech i nereprodukovatelnost. Je tudíž podstatně nižší, což je ekonomickým stimulem k plýtvání se surovinami a energií a tím i k jejich nadměrné výrobě včetně ekologických škod, provázejících jejich nadměrnou těžbu, výrobu a spotřebu. K tomu přistupuje mezinárodní dělba práce, znamenající nejčastěji drancování nejkvalitnějších přírodních zdrojů světa nadnárodními monopoly a tím i další výrazné podceňování surovin a energie. Environmentálně nedostatečně regulované tržní mechanismy ekonomicky stimulují hypertrofii odvětví environmentálně náročné prvovýroby, těžkého průmyslu, silniční dopravy.

Protože neregulovaný trh podstatně zkresluje efektivnost exploatace nerostných zdrojů, musí nedostatky tržní regulace substituovat stát adekvátní daňovou politikou v oblasti využívání přírodních zdrojů a přísnou regulací ekologických podmínek jejich využívání. Obojí dosud chybí. Podrobněji viz 4), 5), 6), 7), 8), 2), a kap. 6 této knihy.

Jisté je, že v racionalizaci spotřeby surovin a energie dosáhlo lidstvo velké úspěchy. Další rozsáhlé úspory surovin a energie může přinést dosud známý vědeckotechnický pokrok. Jeho možnosti nejsou dosud zdaleka vyčerpány. Proti působí a budou působit zejména potřeby většiny rozvojových států určité industrializace a pseudopotřeby vyspělých států na ekonomickém růstu za účelem zvyšování převážně samoúčelné hmotné konzumní spotřeby zejména bohaté menšiny obyvatel.

Pokračování rozsáhlého plýtvání v hmotné spotřebě vede nutně k ekologickému kolapsu planety Země. Bariéry dalších úspor surovin a energie zůstávají i nadále vesměs společenské, nikoliv technické. Podrobněji budou rozebírány v 6. kap.

Vyspělé státy se dosud v rozhodující míře orientují jen na technická řešení ekologických problémů. I když jsou technická řešení ekologických problémů nesporně nutná, k odvrácení ekologické katastrofy planety Země nestačí.

Příliš nepomáhají ani *výrobky přátelské životnímu prostředí*. Jakkoliv jsou nezbytné a pomáhají řešit ty či ony konkrétní ekologické problémy, např. odstranění olova z benzínu či freonů z řady výrobků, *vzhledem k pokračujícímu rozsáhlému plýtvání ve sféře spotřeby se nestávají a ani nemohou stát zásadním řešením vyhrocených ekologických problémů.*

Jisté je, že přírodní zdroje jsou omezené co do rozsahu i co do kvality. I při značných chybách v odhadu se na tomto základním konstatování *Limitů růstu 9)* nezměnilo nic. Jestliže jsme 20 let po jejím zveřejnění a v rozporu s jejími závěry zjistili, že lidstvo vyčerpalo "jen" asi 50% zdrojů neobnovitelné ropy, jde sice o mnohem příznivější zjištění než tvrzení obsažené v *Limitách růstu*, ale i při možnosti dalších významných nepřesností v odhadu zásob ropy a velkých možnostech snižování její spotřeby jde i nadále o zjištění mimořádně alarmující. *Problémem je, že trh nesignalizuje tento negativní trend a nenutí k výrazným úsporám ropy.* Podobně je tomu s úsporami uhlí, zemního plynu, kovů, stavebních a dalších nerostných surovin.

Zatím se rýsuje pouze stabilita spotřeby železa. Kvalitní železné rudy je ale shodou okolností ve světě dostatek.

4.2. Udržitelné využívání prostoru

Výrazně omezený je i prostor. Požadavky na prostor jsou často rozdílné, využívání prostoru je většinou limitováno soukromým vlastnictvím půdy. Názory, že tržní mechanismus sám o sobě povede k racionálnímu využívání půdy, resp. prostoru, jsou vesměs naivní.

Ponechávání většiny úrodné zemědělské půdy ladem etiopskými feudály bezplatně užívajícími své rozsáhlé pozemkové vlastnictví před rokem 1974, v době masového hladu v zemi, jsou jen špičkou ledovce.

Stávající společensko ekonomické mechanismy vedly mimo jiné ke stále větší koncentraci obyvatel do stále větších sídel při vyklidování venkova. Dělo a děje se tak přesto, že provoz větších sídel je stále nákladnější, je provázen stále větším množstvím externalit, děje se stále víc na úkor venkovských oblastí a že větší sídla neumožňují technicko ekonomicky vytvořit přijatelné životní prostředí v nich.

Racionální ocenění půdy je i teoretický problém, viz 10) a 11). Např. ocenit půdu zabranou jednotlivými druhy dopravy je obtížné, neboť dobré dopravní zpřístupnění pozemku podstatně zvyšuje jeho tržní cenu a přitom je zejména u letecké a silniční dopravy zdrojem rozsáhlých ekologických a urbanistických, u silniční dopravy i bezpečnostních škod.

Harmonické využívání prostoru zásadně ztěžuje neúnosná centralizace politické i ekonomické moci moderním státem demokratickým i totalitním. Moderní stát je vesměs příliš velký, aby respektoval svéráznost jednotlivých regionů, a současně příliš malý vzhledem k potřebám být převážně soběstačný, viz 12). Výsledkem jsou neúměrné dopravní toky zboží i osob včetně nadměrné, vysoce vychvalované, leč převážně škodlivé mobility obyvatel a všeobecná devastace životního prostředí nadměrným automobilismem. Nejinak je tomu s nadnárodními integračními seskupeními.

Např. Maastrichtská smlouva povede podle J. Patočky k zásadnímu změkčování ekologických norem, neboť ty se budou v mnoha případech srovnávat na nejměkčí platnou úroveň v zemích EU, k zruinování mnoha regionálních ekonomik ve všech zemích EU a k dalšímu bujení automobilismu včetně výstavby dalších asi 11 000 km dálnic, viz 13).

Jako přímé ohrožení životního prostředí v EU je nutné hodnotit sjednávání tzv. transatlantické smlouvy s USA, podle níž by firmy z USA mohly uplatňovat podstatně měkčí normy USA, např. v oblasti léků, přípustného množství škodlivin v potravinách apod.

K disharmonickému využívání prostoru významně přispívají i ekonomické faktory, zejména absence náležitého zdanění vlastnictví půdy, tj. zdanění půdy sazbami blízcími se výši očekávané diferenciatní (diferenční) renty. Podrobněji viz 5), 6), 7), 8), 12) ad. Nízké zdanění půdy přispívá k relativně levným potravinám pro obyvatele vyspělých států, ale problém relativní nadvýroby potravin neřeší, o problému hladu v rozvojových státech nemluvě. Ani vysoká a nadměrná spotřeba potravin ve vyspělých státech nebrání vzniku značných zemědělských přebytků a *nutnosti* ekonomicky prosazovat snižování zemědělské výroby v nich.

S tím jde ruku v ruce vnucování rozvojovým státům orientace jejich zemědělství na exportní monokultury i za cenu značného hladu v mnohých z nich. Jde o podivnou praxi: vyspělé státy celá desetiletí prosazují snižování domácí výroby potravin a jejich pomoc zemědělství rozvojových států způsobuje každoročně smrt hladem miliónů lidí v nich.

Rozsáhlá bída v rozvojových státech významně přispívá k populační explozi v nich a tím i k plenění tamních přírodních zdrojů z titulu bídy, kromě plenění těchto zdrojů nadnárodními monopoly. Masová bída a populační exploze v rozvojových státech na jedné a

vysoká marnotratná konzumní spotřeba ve státech vyspělých na druhé straně jsou dnes základními překážkami prosazení udržitelného vývoje ve světě a ruku v ruce planetu Zemi ekologicky i jinak ničí.

Problém disharmonie využívání půdy vážně zesiluje politika levné dopravy, zvláště pak dopravy mezinárodní (mezinárodní veřejná doprava neplatí daň z přidané hodnoty), dále silniční (externality se tolerují), letecké a vodní (mezinárodní letecká a vodní doprava neplatí spotřební daň za pohonné hmoty). Možnost levně převážet kdekdo z regionu do regionu i z kontinentu na kontinent zásadně rozvrací možnosti relativně harmonického rozvoje jednotlivých regionů, protože mezinárodní konkurence, založená často na dumpingu sociálním či ekologickým, ekonomiky příslušných regionů odrovnává.

K harmoničtějšímu a k efektivnějšímu využívání půdy, resp. prostoru přispívá vhodná státní, regionální a komunální regulace. Hrozba vysokých spekulací s půdou si zejména na území sídel vynucuje zavedení předkupního práva obecních zastupitelstev na odkoupení pozemků nabízených na prodej v příslušném území. Obdobné právo by u pozemků pro vybrané účely (veřejně prospěšné stavby) měla mít i regionální zastupitelstva, u přírodně cenných pozemků orgány ochrany přírody. Zejména rozvoj zaostalejších regionů je vhodné stimulovat daňovými úlevami na užívání půdy, byť *ekonomická zaostalost* nemusí být z ekologického hlediska nežádoucí. Regulace využívání půdy je nejednou limitována vnějšími vlivy mimo region včetně vlivů světových.

Převažující praxe rozsáhlého regulování a dotování zemědělství ve vyspělých státech si dnes vynucuje kotaci zemědělské výroby i dovozu potravin, jinak zemědělství hrozí zničení silně dotovanou zahraniční konkurencí. Dále vyžaduje minimální státem garantované a dotované výkupní ceny zemědělské produkce. Dotace je nutné směřovat do zemědělské prvovýroby a ne do potravinářského průmyslu, jak se v ČR dělo v letech 1991-92.

Podobně o výstavbě dálnic se vesměs rozhoduje na základě neomaleného nátlaku domácí i evropské automobilové lobby na stát a nejednou i problematické mezinárodní dohody o rozvoji dopravy.

V případě lesní půdy je nutné vycházet z naprosté priority mimo produkčních funkcí lesa. Těžba dřeva, chov zvěře, sběr hub a lesních plodů lze povolovat jen v rozsahu neohrožujícím mimoprodukční funkce lesů, což by v zásadě nemělo činit problém. Zákaz pastvy dobytka v lese, rozdělování ohňů v lese a další musí být samozřejmostí v zájmu ochrany lesů. Těžbu dřeva je nutné limitovat jeho přírůstkem, což na území ČR, resp. někdejšího rakouského Předlitavska začala zavádět již Marie Terezie v 18. století.

Zvýšené požadavky společnosti na vybrané mimoprodukční funkce lesa si u řady lesů vynucují jen odlišný způsob hospodaření a jen u některých lesů i vyšší náklady lesního hospodářství. Zvýšené náklady na zabezpečení příslušných společenských funkcí lesního hospodářství (můžou mít podobu zvýšených nákladů např. na rekreační či lázeňské lesy nebo podobu nižšího výnosu dřevní produkce např. v oblasti ochranných vodárenských pásem) by měl financovat veřejný sektor včetně zabezpečení přiměřených úvěrů pro lesní hospodářství.

Dlouhodobost výrobního cyklu v lesích by se měla promítat i do financování lesů včetně úvěrování. Jak nás učí už praxe Rakouska-Uherska, mělo by jít o úvěry dlouhodobé a o úvěry s výhodnou, tj. s maximálně 2%ní úrokovou sazbou. Vládou v 90. letech nabízené úvěry na zalesňování s 3%ní sazbou znemožňují racionální hospodaření v lese a nutí lesní podniky i nové majitele lesy rabovat. Bankovní úvěry s úrokem 15%, 20% i více, pokud je banky ČR v l. 1994-98 vůbec poskytl, byly pro lesy vražedné.

Stížnosti vlastníků lesů na údajné omezování vlastnických práv k lesu zákonem č. 289/1995 Sb. o lesích jsou neoprávněné. Smutné je, že možnost rabovat lesy se v ČR proti

letům reálného socialismu zvýšila. Po šestiletém bezvládní lesy v ČR účinně nechrání ani nový zákon o lesích č. 289/1995 Sb., například jen symbolickými pokutami za nadměrnou těžbu dřeva v lesích. Citelné zlepšení přinesly novely zákona o lesích v roce 2000.

Vážným problémem je omezení masového poškozování půdy při jejím využívání. Asi 40% zemědělské půdy ve světě ohrožuje eroze (v ČSSR v roce 1986 to bylo 53%, v roce 2013 asi 60 % (v roce 1999 uváděných téměř 100% má problém v použité metodice, která za půdu ohroženou erozí považuje každou půdu potenciálně i reálně erozí ohroženou), mnoho půdy znečišťují imise a agrochemikálie, byť tyto zátěže se v 90. letech významně snížily, mnoho obvykle nejúrodnější zemědělské půdy zabírá výstavba (území ČR ztratilo v letech 1937-2013 asi 800 000 ha zemědělské půdy, z toho na zalesnění připadala jen jedna třetina), půda je rozsáhle devastována těžkou zemědělskou, částečně i lesní mechanizací (hutnění půdy), ne všechna zemědělská půda se využívá pro zemědělskou výrobu. Rezervy pro získávání nové půdy prakticky nejsou. Protože se šlechtitelství rostlin vesměs orientuje na zkvalitnění pěstovaných rostlin, nikoliv na růst výnosů, lze čekat v dohledné době další prohloubení potravinové krize ve světě.

Stav, kdy na následky podvýživy, pití závadné vody, absence základní lékařské péče (suma sumárum na následky bídy) v rozvojových zemích umírá každoročně asi 60 miliónů lidí 12), podle materiálů blízkých OSN "jen" asi 15 miliónů, je stav hluboce krizový, byť vyspělé země a od roku 1990 i ČR pokračují v politice snižování výroby potravin.

K uzlovým bodům využívání prostoru patří pokračující orientace lidí ve vyspělých státech i zemědělství na výrobu a spotřebu živočišných potravin, přestože vážně škodí lidskému zdraví, přestože je dospělí lidé ke svému zdárnému vývoji v zásadě nepotřebují a přestože jsou mimořádně nákladné, na přírodní zdroje náročné a jejich výroba vyvolává rozsáhlé ekologické škody. Citelné posílení rostlinné části stravy lidí na úkor stravy živočišné by mohl mnohé problémy výživy a zdraví zásadně zmírnit nemluvě o skutečnosti, že úživnost planety Země neumožňuje zajistit požadovanou spotřebu masa ve výši asi 80-100/kg na osobu a rok pro všech asi 7 miliard obyvatel Země.

Citelné snížení životní úrovně významných vrstev obyvatel ČR není vhodnou cestou k prosazení odklonu od vysoké spotřeby živočišných potravin v ČR. Obyvatelé ji posuzují jako příkoří stejně jako administrativní snižování spotřeby masa a dalších potravin v protektorátu Čechy a Morava německými nacisty v letech 1939-45.

Zjevný skandál je skutečnost, že cca třetina ve vyspělých státech vyrobených potravin končí v popelnicích. Nejvíce se na tom podílí neodpovědný spotřebitel, byť ztráty lze snižovat i na úseku výroby, dopravy a skladování.

I v případě účinné regulace racionálního využívání půdy a zabezpečení racionální výživy zůstává problém častých změn ve využití jednotlivých pozemků, který vážně narušuje ochranu přírody i úsilí územního plánování o racionální využívání prostoru. *Při rozvoji zemědělství a venkova nelze pouštět ze zřetele, že připuštění zbídačení venkova vede nutně k růstu velkoměst se všemi negativy včetně znemožnění udržitelného vývoje, viz zkušenosti mnoha rozvojových i vyspělých států. Racionální zemědělská politika včetně účinné podpory zaostávajícím regionům naopak přispívá k prosazování udržitelného vývoje.*

Politika polistopadové ČSFR a zejména ČR za vlády V. Klause je vůči venkovu likvidační: zemědělská výroba se do roku 2000 snížila asi o 30%, resp. do roku 2010 asi o 40 %, 10-15% orné půdy se zapleveluje ležíc ladem, zredukovala se veřejná doprava na venkov, vážně ubylo obchodů, služeb, někde i zdravotních středisek a základních škol. A. Anderle konstatuje v 14), po roce 1989 se vylidňují jednak obce do 500 obyvatel (zde se negativně projevuje vládní politika vůči venkovu), jednak větší města (zde se negativně projevuje

radikální omezení bytové výstavby a drastické zdražování nájmu bytů po roce 2006). Větší obce a malá města zaznamenávají určitý růst počtu obyvatel.

Velká novela zákona o územním plánování a stavebním řádu vlády, zákon č. 83/1998 Sb., neúměrně liberalizovala územní plánování vůči podnikatelům a centralizovala ho vůči obcím. Relativně komplexní územní plánování velkých územních celků zredukovala na pro obce a města závazné plány výstavby technické infrastruktury a územních systémů ekologické stability krajiny, čímž podlomila obecní zřízení a zlikvidovala komplexnější územní plánování rozvoje regionů. Kromě otevření cesty k četným škodám z nekoordinace jde o jev mimořádně riskantní nejen v ekologicky silně konfliktní oblasti těžby, rekultivací či výstavby silnic dálničního typu. Obce i města mohou být opět devastovány ve jménu tzv. rozvojových potřeb společnosti, resp. machinací těch či oněch lobby, byť těchto potřeb je méně a jsou vyjmenovány zákonem.

Nový zákon o územním plánování a stavebním řádu č. 183/2006 Sb. sice zavedl tzv. nezastavitelné území a proceduru posuzování souladu návrhu územního plánu se zásadami udržitelného vývoje, ta se ale odehrává čistě formálně tím spíš, že státní politika udržitelného rozvoje z roku 2004 a z roku 2010 je děravá jako cedník. Účast veřejnosti na ní byla navíc tvrdě omezena, o svévolném zrušení konceptu připraveného nového územního plánu Prahy v roce 2012 nemluvě.

Faktor měst a zvláště pak velkoměst a průmyslových aglomerací je ve vztahu k racionálnímu využívání půdy, prostoru i udržitelnému vývoji velmi negativní. Města a zvláště velkoměsta mají řadu těžko odstranitelných negativních ekologických dopadů, vysokou energetickou, surovinovou, dopravní a odpadovou náročností počínaje přes zvýšené potřeby obyvatel měst se rekreovat vlivem více či méně špatného životního prostředí ve městech až po vysokou závislost měst na okolí, které je pro ně zásobárnou energie, surovin, potravin, čisté vody a vzduchu, odkladištěm odpadu a rekreačním zázemím. Hodně záleží i na konkrétním řešení města. V zásadě ale platí: *(Ve městě je) Smrádek, ale teploučko!*

V zájmu většího, byť značně problematického pohodlí se venkovští lidé odjakživa stěhovali do měst. I když tato migrace nemusí znamenat vylidňování venkova, lze tvrdit, že města a zvláště pak velkoměsta a průmyslové aglomerace jsou vesměs v rozporu s potřebami udržitelného vývoje, nikoliv předností, za kterou se dosud z hlediska civilizačního pokroku vesměs považují.

Negativní je i podstatně vyšší odpřírodnění obyvatel měst ve srovnání s obyvateli venkova. Lehkovážný přístup obyvatel měst k přírodě se začíná odvíjet už od skutečnosti, že vesměs ve velkých městech nevidí, kde věci začínají a kde končí.

Zásadní omezování pobytu v přírodě je ale věcí složitější a týká se i venkova. Kromě objektivních trendů jako je úbytek práce v přírodě, přímé i nepřímé potlačování chůze preferencí ježdění auty a rostoucí technizace prostředí existují i závažné faktory subjektivní, tj. honba za penězi a dalším hmotným majetkem a spotřebitelsky konzumní přístup k životu. Kromě vysoké hmotné spotřeby zahrnuje i rozsáhlé zabíjení času u televize, nověji i u počítačů. Na rozdíl od 80. let se konzumerismus stal pro pravici chtěným, pro ČSSD nechtěným cílem politiky. V praxi ale platí: *čím víc peněz lásky míň.*

Rozvoj zemědělství a venkova nelze realizovat na úkor lesů a vod. Zatím jsme zejména v rozvojových státech svědky rozsáhlého ničení tropických deštných lesů i vodních (též *vodohospodářských, hydrologických*) poměrů, čímž jsou ekologické problémy těchto zemí dále vyhrcovány s výrazným přesahem do celého světa. K rozsáhlé destrukci vodních poměrů v minulosti došlo ale i u nás politikou „úprav vodních toků“ co by údajného opatření

proti povodni (inspirací údajně byly vodohospodářské úpravy Rýna), v které se do značné míry pokračuje i dnes navzdory sérii katastrofálních povodní let 1997-2013.

Racionální využívání prostoru je podmíněno i dalšími momenty. Dvěma z nich, problémům zabezpečení udržitelné dopravy a energetiky je věnován další text.

4.3. Udržitelná doprava

Efektivnost dopravy závisí na řadě okolností, především na rozsahu a druhu dopravních potřeb, druhu a kvalitě dopravních cest a používaných dopravních prostředků, částečně i na přírodních podmínkách. Při dostatečně velkých dopravních tocích v průměrných přírodně ekonomických podmínkách vnitrozemského státu a při středních požadavcích na rychlost dopravy je pro dopravu nákladů nejefektivnější doprava potrubní, po té železniční, pak vodní vnitrozemská, ještě méně silniční a nejméně efektivní je doprava letecká.

Z nejvýznamnějších modifikací je nutno uvést omezenost potrubní dopravy na několik málo surovin (zejména ropa, zemní plyn, pára, horká voda, pitná voda, odpadní voda), vodní dopravy ve vnitrozemí na větší řeky, jezera a umělé kanály, kterých bývá nedostatek, a omezenost letecké dopravy jejími vysokými náklady a částečně i její vysokou hlučností vynucenou lokalizací letišť mimo hustě osídlená území i při její vysoké rychlosti. Železniční síť je mnohem řidší proti silniční síti, silniční doprava je objektivně ve vnitrozemí vždy určitou nadstavbou nad dopravou železniční, která by měla být základem, páteří vnitrozemské dopravy.

Pro rozvoj dopravy je důležitá skutečnost, že *přednostní rozvoj silniční dopravy je národohospodářsky mimořádně nákladný, nutně vede k rozsáhlým ztrátám půdy, k vážné destrukci přírody a osídlení, jež beznadějně roztíná a šikanuje, k zásadnímu růstu nehodovosti, k zvyšování exhalací včetně exhalací NO_x (i přes nesporný přínos trojcestných katalyzátorů), k růstu nadměrného dopravního hluku a dalších negativ, přičemž jeho rozvoj je převážně samoučelný, tj. zvyšuje vysokou, z velké části samoučelnou dopravní mobilitu obyvatel a vyhrocuje dopravní problémy, místo aby je řešil. Nezanedbatelný je i růst energetické náročnosti ekonomiky vlivem přednostního rozvoje silniční a letecké dopravy a tím i zesilování skleníkového efektu (tato závislost se navíc uskutečňuje především v dovážené ropě), potlačování chůze a cyklistiky automobilovou dopravou, jakož i všeobecný stres, systematicky vyvolávaný rozvinutou silniční dopravou. Děti mrzačí často už od početí.*

Vážným negativem silniční a letecké dopravy je, že vyvolávají četné další dopravní potřeby: letecká z důvodů ochrany obyvatelstva měst před nadměrným hlukem z letecké dopravy je nucena lokalizovat letiště mimo města a tím i uskutečňovat nemalou dopravu na letiště a z letiště, silniční nabídkou možnosti jet prakticky kdykoliv odkudkoliv kamkoliv výrazně zvyšuje mobilitu obyvatel, o neblahé zábavě ježdění autem zejména v USA nemluvě. Silniční doprava vyvolává i potřebu budovat složité křižovatky zvyšující počet ujetých kilometrů zejména v sídlech, zásadně zhoršuje životní prostředí v sídlech, čímž vyvolává vyšší potřebu rekreace včetně dopravy s ní spojené, potlačuje pěší a cyklistickou dopravu všudypřítomnou hrozbou úrazu motorovým vozidlem aj.

Rozbory rozvoje dopravy v ČR po roce 1989 ukazují, že podstatná část přírůstku přepravy je reálně vyvolána jednak nekoordinovaným rozvojem v území, jednak prosilniční dopravní politikou a hrubými manipulacemi se spotřebitelem.

E. J. Mishan právem označuje soukromé auto a letadlo za jedno z největších neštěstí, které lidstvo postihlo 15).

Podstatně méně mobilitu občanů zvyšuje kvalitní veřejná doprava. Nutnost cestovat z domova na nádraží a po dojetí do oblasti cíle z nádraží ke konečnému cíli cesty od mnohých zbytečných cest odrazuje. Cesta na zastávku veřejné dopravy a zpět bývá důvodem i určitého pohybu a přispívá k omezení otylosti uživatelů veřejné dopravy. Naopak mezi horlivými uživateli osobních aut bývá výrazně nadprůměrný podíl otlých.

Vybudování každé moderní dopravní cesty v trase významných dopravních toků zvyšuje objem přepravy i mobilitu obyvatel, resp. ani metro či rychlovlaky TGV nepředstavují optimální řešení, neboť stimulují růst mobility obyvatel. Nejeefektivnější je vždy ta doprava, která se nemusela uskutečnit.

Z uvedených skutečností plyne přibližně následující schéma rozvoje moderní dopravy, jež by měla předpoklady stát se udržitelnou: pro vybrané suroviny doprava potrubní, poměrně hustá síť kvalitních železnic jako základu dopravy ve vnitrozemských regionech včetně rychlých železnic pro hlavní dopravní tahy, v rámci disponibilních velkých vodních cest nákladní vodní doprava, hustá síť silnic jako nadstavba železniční dopravy pro oblasti, kde železnice není a jako jisté minimum dopravy silniční souběžné s dopravou železniční (v zásadě by neměla obsahovat komunikace dálničního typu s výjimkou šetrně vedených silničních obchvatů velkých měst), jisté minimum letecké dopravy zejména pro mezikontinentální dopravu lidí a dopisů, pro města a aglomerace pak hustá síť kvalitní a levné městské hromadné dopravy, pokud možno s elektrickým pohonem, při významném omezování vjezdu soukromých aut do center měst a vyloučení ekologicky silně závadných dopravních prostředků z provozu a ekologicky středně závadných vozidel z dopravní obsluhy měst. Součástí dopravního systému obcí a měst by měla být hustá síť pěších zón a cyklistických stezek.

Rozvoj jednotlivých druhů dopravy je do značné míry dán politickými rozhodnutími. Politická rozhodnutí se sice do jisté míry opírají o *ekonomická kritéria, ale ta jsou vesměs zásadně zkreslena rozdílným způsobem financování jednotlivých druhů dopravních cest, rozdílným zdaněním a tolerancí externalit, které jednotlivé druhy dopravy produkují velmi rozdílně*. Do hry vstupují i hlediska strategická včetně skutečnosti, že nově postavené dopravní cesty si do jisté míry dodatečně vytváří (indukují) poptávku, resp. k moderním dopravním cestám se stahuje hospodářská činnost i osídlení. Mezinárodní veřejnou dopravu zásadně zvýhodňují a tím hypertrofii mezinárodní dopravy významně i stimulují mezinárodní mnohostranné smlouvy o osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení daně z přidané hodnoty včetně jí spotřebovaných paliv a energie a o osvobození mezinárodní námořní, námořně rybářské, vnitrozemské vodní a letecké dopravy od placení spotřební daně za pohonné hmoty. Jen v ČR to v roce 2009 dělalo asi 40 mld. Kč/rok, z toho asi 13 mld. Kč připadalo na přímou podporu spotřeby paliv a energie.

Z výše uvedeného je zřejmé, že optimální dopravu nemůže vytvářet trh. Trh dopravu může zefektivňovat jen za podmínek důsledné harmonizace ekonomických podmínek podnikání a při respektování dlouhodobých celospolečenských hledisek efektivnosti v dopravě. Protože tyto podmínky dosud nikde splněny nejsou, přispívá trh ke společensky neefektivní hypertrofii silniční, letecké a vodní dopravy. Hypertrofie vodní dopravy se v praxi týká hlavně dopravy námořní, resp. říční doprava i na středně velkých řekách Evropy skomírá na nezájem přepravců.

Enormní nákladnost a závadnost automobilismu dosud nevedla k výrazné změně v přístupu k dopravě, neboť podstatná část nákladů automobilismu je přenášena na poškozené a na společnost. Mrtví nejen na silnicích si nemohou stěžovat. Např. v SRN je každé osobní auto ročně společností dotováno částkou asi 6 000 marek (16). Navíc se přednostním rozvojem silniční dopravy úspěšně táhne prosperita. Podobná situace je i v ČR, viz tabulka č. 2:

Tabulka č. 2 - Nekalkulované náklady v dopravě ČR v roce 2010 v mld. Kč:

Druh nákladů		Silniční	Želez.	Vodní	Letecká	MHD	Celkem
Veřejné výdaje	na dopravní infrastrukturu	60,436	23,328	1,501	0,000	2,795	88,060
	na obnovu vozidel	0,079	0,100	0,000	0,000	1,894	2,073
	na osobní dopravu	5,193	12,528	0,000	0,000	14,675	32,396
	na dopravní policii ČR	3,614	0,039	0,000	0,000	0,026	3,680
	Na podporu automobilek	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	Veřejné výdaje celkem	69,322	35,995	1,501	0,000	19,391	126,209
Daňové úlevy pozitivní	od daně z nemovitosti	0,016	0,000	0,000	0,000	0,016	0,032
	od daně silniční	1,833	0,000	0,000	0,000	0,043	1,876
	od daně spotřební	1,500	0,000	0,000	0,000	0,012	1,512
	Celkem	3,349	0,000	0,000	0,000	0,071	3,420
Daňové úlevy negativní	Spotřební daň + daň z elekt.	0,000	0,033	0,052	5,227	0,012	5,325
	DPH mezinárodní veřejná	27,956	1,747	0,151	1,748	0,000	31,602
	DPH mezinár. paliva a ener.	6,412	0,221	0,019	1,045	0,000	7,697
	DPH na lehká užitková auta	6,650	0	0	0	0	6,650
	Celkem	41,017	2,001	0,222	8,020	0,012	51,273
Externí škody	Nehody na zdraví	19,729	0,096	0,010	0,000	0,010	19,846
	Hluk na zdraví	12,783	0,783	0,000	0,010	1,740	15,316
	Emise CO,NO _x , VOC, SO ₂ , PM včetně el. na zdraví	12,620	0,216	0,003	0,088	1,005	13,933
	oběti přízemního ozónu	2,400	0,030	0,001	0,016	0,081	2,529
	Emise CO ₂ celkem včetně elektřiny	10,783	0,648	0,008	0,672	0,679	12,791
	Veřejné dopravy zácpami na silnicích	2,240	0,000	0,000	0,000	0,000	2,240
	Otylosti	8,888	0,000	0,000	0,000	0,000	8,888
	Solení silnic proti sněhu	2,974	0,000	0,000	0,000	0,267	3,241
	Zabíjení zvířat auty a vlaky	0,322	0,002	0,000	0,000	0,005	0,329
	Vraky z aut	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Externality celkem	72,741	1,776	0,023	0,786	3,788	79,114	
Hrubé nekalkulované náklady	186,428	39,773	1,747	8,807	23,262	260,016	
Spotřební daň za pohonné hmoty	-71,810	-1,199	0,000	0,000	-3,561	-76,570	
Platby za silnice	10,619	0,000	0,000	0,000	0,000	10,619	
Čisté nekalkulované náklady	104,410	38,573	1,747	8,807	19,701	173,238	
Účetní přidaná hodnota	49,440	5,606	0,140	3,437	-0,960	57,664	
Čistá ekonomická ztráta	54,970	32,967	1,607	5,369	20,661	115,574	

Zdroj: MD, MF, ČD, DI ČR, Policie ČR, vlastní výpočty JZ. MHD u infrastruktury jen Praha a Liberec. Z významných položek chybí škody na urbanismu způsobené potřebami intenzivní silniční dopravy. Nelze vyloučit citelné podhodnocení škod vlivem otylosti.

DPH mezinárodní paliva a energie jsou data roku 2009.

Z významných položek jsou výrazně podhodnoceny tuhé emise z motorových druhů dopravy. Zcela chybí vyčíslení škod způsobených dělicím efektem komunikací.

Rozdíl čisté nekalkulované náklady a mimořádné výnosy silniční a železniční dopravy v ČR v r. 2010 vychází asi 65,837 mld. Kč v neprospěch železniční dopravy.

Vývoj rozdílu čistých nekalkulovaných nákladů a výnosů silniční a železniční dopravy v ČR byl při srovnatelné metodice výpočtu následující: v roce 1993 = 28,945 mld. Kč, v roce 1994 = 42,693 mld. Kč, v roce 1995 = 51,043 mld. Kč, v roce 1996 = 53,105 mld. Kč, v roce 1997 = 64,034 mld. Kč, v roce 1998 = 61,665 mld. Kč, v roce 1999 = 60,241 mld. Kč, v roce 2000 = 63,847 mld. Kč, v roce 2001 = 61,218 mld. Kč, v roce 2002 = 70,632 mld. Kč, v roce 2003 = 76,791 mld. Kč, v roce 2004 = 78,253 mld. Kč, v roce 2005 = 71,986 mld. Kč, v roce 2006 = 76,465 mld. Kč, v roce 2007 = 76,328 mld. Kč, v roce 2008 = 80,112 mld. Kč a v roce 2009 = 72,365 mld. Kč. Ve všech letech brala silniční doprava mnohem víc než doprava železniční.

Tabulka č. 2 také ukazuje *absolutní ekonomickou ztrátovost všech pěti základních oborů dopravy v ČR v roce 2010*. Týká se i předchozích let, resp. záporné hodnoty (kladná rentabilita) se vyskytovaly jen u železniční dopravy v roce 1995 a u letecké v roce 1998, resp. v letech 1993-4 není známa výše účetní přidané hodnoty. Toto zjištění neznamená absolutní neefektivnost dopravy, ale její nadměrnou a málo efektivní podporu ze strany společnosti. Lze důvodně předpokládat, že podobné problémy sužují i jiné vyspělé i rozvojové státy. Dává mnoho námětů k zamyšlení a ke zlepšení dopravní politiky ČR. Problém je i několika metodických změnách výpočtu účetní přidané hodnoty (čisté) v dopravě a v absenci údajů o ní před rokem 1997.

Západní dopravní experti v posledních letech zjišťují, že se na mohutné preferenci silniční dopravy včetně masového rušení "nerentabilních" železničních, tramvajových a trolejbusových tratí a omezování městské hromadné dopravy osob ve vyspělých státech ve velkém podílela tzv. automobilová lobby, tj. představitelé automobilek, ropných společností, stavitelé silnic a dálnic, které tímto získávali veliké zakázky včetně velkých zisků a táhli tak hospodářskou prosperitu. Zejména intenzivní výstavba silnic dálničního typu byla příčinou vysokých státních dluhů, neustále ucpaných silnic a dálnic, rozsáhlých záborů půdy, vážné destrukce struktury krajiny i osídlení, velkého množství dopravních nehod a jejich obětí, vysokých exhalací i zátěže nadměrného dopravního hluku, vysoké energetické a dovozní (pohonné hmoty se v rozhodující míře vyrábí z dovážené ropy) náročnosti, viz tabulka č. 3:

Tabulka č. 3 – Konečná spotřeba energie v ČR dle odvětví v letech 1990 - 2013 v PJ

Rok/odvětví	průmysl	domácnosti	doprava	ostatní	zemědělství a lesnictví	stavebnictví	Celkem	Podíl dopravy
	PJ							
1990	616	290	106	180	81	30	1 303	0,081
1991	567	278	102	171	67	32	1 217	0,084
1992	543	235	97	135	51	36	1 096	0,088
1993	529	246	95	138	50	34	1 092	0,087
1994	485	243	100	136	46	28	1 038	0,097
1995	502	251	111	145	51	34	1 094	0,102
1996	514	288	125	142	50	33	1 152	0,109
1997	484	273	136	124	47	32	1 095	0,124
1998	475	242	138	115	47	30	1 047	0,131
1999	458	245	147	106	46	37	1 039	0,141
2000	438	235	149	108	43	29	1 003	0,149
2001	448	262	164	120	42	20	1 057	0,155

2002	442	248	194	116	21	13	1 034	0,188
2003	449	256	221	126	21	15	1 089	0,203
2004	456	260	235	132	21	15	1 119	0,210
2005	463	253	250	127	21	15	1 131	0,221
2006	459	274	262	117	25	11	1 147	0,228
2007	462	247	278	123	23	11	1 144	0,243
2008	431	252	271	115	23	10	1 102	0,246
2009	343	261	282	114	23	9	1 031	0,273
2010	411	289	260	131	23	9	1 122	0,232
2011	380	247	265	116	24	7	1 039	0,255
2012	368	257	257	114	27	7	1 030	0,250
2013	397	266	257	128	35	8	1 092	0,236
Index 2013/1992	0,731	1,134	2,657	0,949	0,690	0,232	0,996	2,667

Zdroj: ERÚ. Rok 2013 předběžné údaje.

Ostatní je spotřeba školských a zdravotnických zařízení, armády a policie, úřadů ad.

Tabulka č. 3 ukazuje, že v roce 2010 měla ČR vyšší konečnou spotřebu energie než v roce 1992, navzdory rozsáhlému odprůmyslnění. Zatímco nedopravní sektory konečnou spotřebu energie snižovaly, dopravní sektor ji zvyšoval a to vesměs více, než kolik činilo snížení konečné spotřeby energie v úhrnu nedopravních sektorů. V rámci dopravy se na tom podílela výlučně mocně preferovaná silniční a letecká doprava, které jsou energeticky velmi náročné. Konečná spotřeba energie expandujícího metra stagnovala, ostatní obory dopravy konečnou spotřebu energie snižovaly.

Určité snížení konečné spotřeby paliv a energie v domácnostech v letech 2011 a 2012 hodnotím obezřetně. Je pravda, že v létě 2009 byl reálně uvolněn program Zelená úsporám a že od roku 2011 mohl přinést určité efekty. Faktorů bylo více včetně vývoje průměrných teplot vzduchu. Rok 2010 byl chladnější.

Vznikla i palčivá otázka, co s tím. Úvahy o omezení zejména nákladní automobilové dopravy v zemích EU se zatím odvíjí především od neřešitelného problému neustále ucpaných silnic a dálnic, vyvolávajících kolapsy silniční dopravy, ke kterým dochází navzdory nepřetržitému vynakládání ohromných investic na údržbu i rozvoj silniční sítě v zemích EU. V praxi ale významnějším pokusům o omezení aut EU brání, viz neomalené vydírání Rakouska pod rouškou společné dopravní politiky EU. Totiž, efektivní švýcarský model rozvoje dopravy v EU nehrozí ani náhodou.

Zatím ale v EU pouze o nové dopravní politice diskutují a budování dálnic vesměs pokračuje za nemalé finanční účasti fondů EU, čímž se naděje na úspěch nové dopravní politiky dále snižuje. Na tom za stávajících ekonomických podmínek mnoho nemění ani rozšiřování vysokorychlostních železničních tratí v některých státech EU. TGV jezdí ve Francii vytížena a dopravních kolapsů na souběžných dálnicích nebylo, pouze se zásadně zredukovaly souběžné letecké linky.

Vlaštovkou obratu v dopravní politice vyspělých zemí se stalo Švýcarsko, jehož občané v březnu 1994 referendem rozhodli převést mezinárodní nákladní kamionovou dopravu ze silnice na železnici do deseti let a na rozvoj železniční infrastruktury přesměřovaly část výnosu spotřební daně za pohonné hmoty. Zahájená revoluce v nákladní dopravě vnitrozemské Evropy bohužel zůstala omezena na Švýcarsko, kterému ji USA ani EU jako

nečlenskému státu nemohly zakázat. Zatím odolávají neomalenému vydírání zemí EU a zastavili růst nákladní silniční dopravy v zemi. Je třeba ale říci, že nejsou členy EU.

Kamiony před svým vstupem do EU omezovalo též sousední Rakousko. Místo aby se ČR připojila k tomuto progresivnímu proudu dopravní politiky v Evropě, ČR se rozsáhle kamionům otevřela za ekonomicky velmi nevýhodných podmínek. Utrpěla tím rozsáhlé mnohostranné škody ekonomické, ekologické, bezpečnostní a na územní struktuře sídel, došlo i k rozsáhlé devastaci silniční sítě ČR často přetíženými kamiony.

Nejkrutější bilanci vykazuje diktát automobilové lobby v USA. V době svého největšího vlivu, tj. v 70. letech, se postaral o prakticky úplnou likvidaci osobní železniční dopravy, velké části železničních, tramvajových a trolejbusových tratí v zemi. Výsledkem je prakticky 100% závislost obyvatel na autech, zásadní deformace osídlení včetně soustředění většiny obyvatel do tzv. megalopolí zamořených "automobilovým smogem", značné paralyzování ekologických úspěchů v jiných oblastech a nejvyšší energetická náročnost ekonomiky USA na světě. Výmluvná je i skutečnost, že USA v roce 2011 mají jedinou elektrifikovanou železniční trať.

Není náhodou, že bývalá Německá spolková republika (SRN) vlivem přebujelého automobilismu a značných úspěchů při odstraňování klasických špinavých výrob dosáhla dvou třetin nového podílu automobilové dopravy na vznikajících ekologických škodách.

Náprava uvedeného stavu nebude nijak snadná. I když byla např. v USA v 80. letech 20. století obnovena osobní železniční doprava mezi velkými městy (v zásadě jde o příměstskou železniční dopravu v megalopolích USA), zůstává veřejná doprava v USA popelkou. Realizaci projektu budování rychlých železnic TGV na východě USA zabránila v roce 2000 opět mocná automobilová a letecká lobby. V roce 2011 se o jeho oživení pokouší prezident B. Obama.

S mnoha problémy zápasí úsilí o prosazení tzv. *kombinované* dopravy *silniční - železniční* a *silniční - vodní* v EU i v ČR. V podmínkách vysokého ekonomického zvýhodnění silniční dopravy prostřednictvím financování silniční sítě ze státních prostředků, nezdánění půdy využívané dopravou a tolerance rozsáhlých externalit vyvolávaných silniční dopravou se společensky přijatelnější kombinovaná doprava ukazuje často jako ztrátová. Podobně se jako drahá ukazuje železniční a v mnoha městech i městská hromadná doprava ve srovnání s dopravou silniční. Ponechání dopravní obsluhy půlmilionového města výlučně na autech se ale rovná souhlasu se zásadním znehodnocením jeho životního prostředí i územní struktury auty.

Přeprava kamiónů na lodích či na vagónech není příliš hospodárná a perspektivní. Má význam jako přechodné opatření vynucené buď státní mocí (Rakousko), nebo neustálými dopravními kolapsy do doby, než se prosadí přeprava kontejnerů dosud převážených kamióny po železnici či vodě. K zavedení kombinované dopravy *Lovosice - Drážďany* v září 1994 přispělo pravidelné kolabování kamionové dopravy na hraničním přechodu Cínovec. Tato doprava zkolabovala krátce po vstupu ČR do EU v červnu 2004, neboť odpadly velké časové ztráty kamiónů na hranicích v souvislosti s celním odbavením. Obdobná linka *České Budějovice – Villach* skončila po té, co její ztrátovost přestalo Rakousko platit.

Rozsáhlé rezervy se naopak ukazují přes dosažený veliký pokrok v oblasti spojů a informatiky. *Rozvinutá spojová a informační infrastruktura se stává pro všestranný rozvoj člověka i pro udržitelný vývoj lidstva jednou z nejdůležitějších a přitom energeticky a materiálově nenáročných a ne příliš nákladných podmínek. Jejich zahrnutí do základní sazby DPH ale nesvědčí o její veřejné podpoře, jak ČR deklaruje.*

Uváznutí vyspělých zemí v bludném kruhu silniční dopravy mělo být důrazným varováním bývalým socialistickým a rozvojovým státům před napodobováním nepovedených západních vzorů. Toto varování se ale vesměs ignorovalo a ignoruje pod tlakem domácí i světové automobilové lobby vedené Světovou bankou i vlivem nevzdělanosti a technokratické nadutosti vlád. Slibované vlády odborníků se nekonaly a podle všeho nehrozí.

Příkladem může být ČR, která měla v éře reálného socialismu nejhustší síť veřejné dopravy na světě, byť technicky mírně a v případě železničních tratí výrazněji zastaralé. V letech 1990–97 zejména veřejná autobusová doprava výrazně prořídla, část odlehlejšího venkova se ocitla bez veřejného dopravního spojení. Bylo a některými i nadále je prosazováno i drastické omezení husté sítě železniční dopravy. Kromě velkého poklesu výroby a životní úrovně včetně zásadního zdražování jízdného ve veřejné dopravě dochází k přesunu dopravních toků na silnici v důsledku nerovných ekonomických podmínek, jejichž odstranění se sice slibuje, ale neuskutečňuje. Silniční doprava se v praxi výrazně zvýhodňuje proti dopravě železniční dál, o rozdělování investic nemluvě. Vytváření integrovaných systémů dopravy osob v okolí velkých měst je sice nutné, ale zatím kvantitativně nedosahuje rozsahu veřejné dopravy osob, jak jsme ho znali před rokem 1989.

Systémové řešení problémů dopravy by mohla napomoci jednotná *metodika měření efektivnosti jednotlivých druhů dopravy*, viz 17) a příloha č. 1 a *zákon o dopravě*, jehož možnou podobu ukazuje 18) a příloha č. 2.

4.4. Udržitelná energetika

V energetice dosud dominují její neobnovitelné přírodní zdroje uhlí, ropa, zemní plyn a uran, jejichž těžba, zpracování a spalování těžce poškozují přírodní složky životního prostředí. Jejich postupné nahrazení rozsáhlými relativními i absolutními úsporami energie a energií z obnovitelných zdrojů získávanou udržitelně bude jedním z nejobtížnějších úkolů lidstva na cestě k prosazení udržitelného vývoje. Dnes je jisté, že *jak energetika založená na fosilních palivech, tak energetika založená na štěpné jaderné reakci, nemůže principiálně splňovat kritéria udržitelného vývoje.*

Trvalá neudržitelnost energetiky založené na fosilních palivech je dána jednak omezeností zásob paliva, jednak rozsáhlými ekologickými škodami, které přes všechn dosažený vědeckotechnický pokrok a přes vysoké investice vynaložené na její ekologizaci jejím provozem vznikají. Spalování fosilních paliv produkuje mimo jiné svou podstatou neodstranitelná ohromná kvanta kyslíčnicku uhličitého CO₂, nejvýznamnějšího zesilovatele skleníkového efektu na Zemi. Zejména využívání ropy a zemního plynu se významně podílí na emisí silného skleníkového plynu metanu CH₄. Jeho zesilování se stává jedním z rozhodujících úderných čel nastupující světové ekologické katastrofy. Tuhé emise a emise SO₂, NO_x, CO a další lze zneškodnit, byť to stojí dost peněz. Jejich množství přitom zásadně závisí na druhu a kvalitě spalovaného paliva, použité technologii spalování a použitých zařízení na ochranu ovzduší.

Bilance energetiky na bázi uhlí je v ČR ještě mnohem tragičtější. Např. povrchová těžba hnědého uhlí v severních Čechách v letech 1952-89 zničila asi 85 obcí včetně čtyřicetitisícového okresního města Most plně, dalších 26 obcí částečně, byly zničeny i četné historické památky, některá chráněná území atp.

Ještě krutější je perspektiva uschnutí stávajících smrkových lesů střední Evropy až do výšky 1 000 m n. m. v důsledku zvýšení průměrné roční teploty na Zemi o 2°C sílícím

skleníkovým efektem. Vzrůst průměrné teploty vlivem sílicího skleníkového efektu v r. 2100 odhadují klimatologové IPCC v rozmezí 1,5 - 5,5 °C, s tím, že horní část rozpětí je vysoce nepravděpodobná.

Ve výzkumu sílicího skleníkového efektu se sice dosáhlo citelného pokroku propojením modelu změn teploty vzduchu a vody v mořích v roce 1990, ale i nadále jej někteří zpochybňují. Varující je zkušenost s výzkumem ozónové díry, jejíž důkazy 2 středně velké firmy, hlavní výrobci freonů ve vyspělých zemích, „úspěšně“ vyvracely 15 let, takže její účinky na Zemi jsou a zejména budou vskutku katastrofální.

Trvalá neudržitelnost jaderné energetiky je dána jednak omezeností zásob paliva – uranu a v zásadě i thoria, jednak problémem vysoce toxického vyhořelého jaderného paliva, které vzniká asi na 90 000 let a tím ohrožuje přírodu i lidstvo přímo, neboť zabezpečit tento odpad proti zubu času a přírodním katastrofám na 100% není v lidských silách, i prostřednictvím rizika zneužití. Ohromné prostředky investované do bezpečnosti jaderné energetiky neřeší všechny její ekologické problémy. Nesporným pokrokem je, že současné palivové články „lépe vyhoří“ než v minulosti a že v roce 2011 jsou ve stadiu poloprovozních zkoušek první tři „množivé“ reaktory, které umí „spalovat“ vyhořelé jaderné palivo a tím pomáhat řešit ožehavý problém, kam s ním.

Kritéria udržitelné energetiky mohou za určitých podmínek splňovat pouze tzv. obnovitelné zdroje energie, tj. využití energie biomasy, využití energie proudící vody a větru a využití energie slunečního záření, tzv. solární a energie biomasy. Nepřesně je sem řazena i využití energie geotermální a využití energie získávaná tepelnými čerpadly.

Také obnovitelné zdroje energie je nutné hodnotit podle kritérií efektivity energetické, ekonomické, ekologické, regionální a sociální.

Předně je nutné reálně hodnotit jejich možnosti. Nelze vyhlásit svatou válku jaderným a fosilním palivům v situaci, kdy potenciál efektivních úspor paliv a energie a efektivního využívání obnovitelných zdrojů energie není s to je nahradit, takže hrozí energetická krize, blackouty aj.

Pokud jsou podporovány nevhodnou formou, např. nepřímými křížovými dotacemi cen nebo neúměrným rozsahem – nad možnosti ekonomiky), mohou škody převažovat a tento perspektivní obor kompromitovat, viz tabulka č. 4:

Tabulka č. 4: Pokrytí vícenákladů na podporu výroby elektřiny z OZE, KVET a DZ na vrub spotřebitelů elektřiny za jednotlivé roky (mil. Kč)

Druh OZE/ rok / vícenáklady	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Malé vodní elektrárny	583	686	574	663	696	326	1 049	1 438	1 448
Větrné elektrárny	21	41	95	157	301	116	584	1 049	747
Fotovoltaika	0	0	2	23	139	1 077	2 648	24 909	24 735
Čistá biomasa	302	430	311	517	535	411	1 192	1 541	1 669
Spoluspalování a paralelní spalování biomasy	71	147	265	361	518	291	359	788	864
Bioplyn	149	210	230	284	413	272	1 105	2 801	4 033
Kogenerace	660	503	412	569	503	578	696	833	828
Druhotné zdroje			70	84	99	74	131	162	164
Celkové vícenáklady včetně korekčního faktoru	1 785	2 018	1 958	2 659	3 203	3 144	7 764	33 521	34 938

Zdroj: ERÚ. Podpora za rok 2013 zveřejnil E 15 zhruba na úrovni roku 2012 bez uvedení zdroje. K tomu je nutné ještě v letech 2011-13 připočítat přímou dotaci cen elektřiny ve výši asi 11,7 mld. Kč/rok dle MF a odečíst výnos odvodu z energie ze slunečního záření ve výši asi 6 mld. Kč v roce 2011 a 6,4 mld. Kč v roce 2012.

Tabulka č. 4 ukazuje, že cena za boom zejména fotovoltaických elektráren je v ČR zjevně neúměrná. Co je horšího, neslouží tak ani výrobě elektřiny ve fotovoltaických elektrárnách jako nemravným ziskům různých solárních a jiných baronů, kmotrů a lobistů. Tím spíš, když je založena na dovozu fotovoltaických panelů z Číny, kde je jejich výroba zatížena emisemi extrémně silných skleníkových plynů, takže v úhrnu dosahujeme vyšších emisí CO_{2ekv.} než kdybychom použili špičkovou uhelnou technologii výroby elektřiny, viz 19).

Celková společenská podpora využívání energie z OZ v ČR je ještě vyšší, viz tabulka č. 5:

Tabulka č. 5 – Základní bilance podpory výroby elektřiny z OZE v ČR v mld. Kč

Rok	2011	2012	2013	2014
Náklady vstupující do výpočtu ceny na podporované zdroje	32,15	35,71	44,44	44,42
Dotace na úhradu nákladů spojených s podporou elektřiny z OZE	11,7	11,7	11,6	16,46
Vybrané částky odvodu ze slunečního záření	5,94	6,4	5,82	1,12*
Celkem	37,91	41,01	50,22	65,76
Cena na podporované zdroje - příspěvek odběratelů (Kč/MWh)	370	419	583	495

Zdroj: ERÚ. Odvod ze záření 2014 je jen částka vybraná do 31. 7., tj. 53,5 % plnění oproti schválenému rozpočtu.

Pokud je podporována bionafta, na jejíž výrobu se spotřebuje víc energie, než kolik jí obsahuje, jde o postup energeticky absolutně neefektivní, o negativních dopadech na půdu nemluvě. Nelze zapomínat, že zejména větrné a solární obnovitelné zdroje energie nepracují kontinuálně, což si vynucuje instalaci záložního, nákladného zdroje energie.

K podobným tristním závěrům o neefektivnosti využívání většiny biopaliv dochází i zahraniční studie. Jako příklad uvádím 20).

Vážným problémem je i neskladovatelnost elektřiny a nerovnoměrnost požadavků na její spotřebu. „Uskladnění“ elektřiny pomocí přečerpávacích vodních elektráren je náročné ekonomicky i ekologicky, energeticky a ekonomicky náročná je i elektrolýza vody, kterou lze získat skladovatelný jakž tak skladovatelný vodík s možností zpětné výroby elektřiny vodíkovým článkem v čase potřeby.

Pokud jsou podporovány i velké výrobní obnovitelné energie, pak přínos pro regiony venkova bývá malý a může být i záporný.

Pokud se slibují nová pracovní místa a ta vzniknou v zahraničí (není podstatné, zda v Číně, v Dánsku či v Německu), zatímco doma se pracovní místa v důsledky zvýšených cen ruší, jde opět o kompromitaci perspektivního oboru.

Pokud se podporují způsoby využívání obnovitelných zdrojů energie, které jsou zatíženy rozsáhlými ekologickými škodami, jde opět o kompromitaci, tentokrát ochrany životního prostředí. Totiž, *některé formy využívání obnovitelných zdrojů energie mají vážné ekologické a jiné problémy*. Zásadním je přitom jejich z hlediska současné i budoucí spotřeby paliv a energie nedostatečný rozsah, u některých i jejich nízká kvalita, resp. nízká nebo žádná regulovatelnost výkonu, u jiných vznikající ekologické a jiné škody.

Využívání energie proudící vody naráží až na výjimky na zásadní problém podmíněnosti hydroelektráren vybudováním přehrad, jež komplexně devastují zátopová

území. Ekologické, ekonomické, urbanistické a další škody rostou progresivně s růstem velikosti zatopeného území. Mám za to, že výstavba přehrad v nížinách by měla být z důvodu ochrany půdy zakázána na celém světě a výstavba přehrad v údolích by měla být zvažována mnohem pečlivěji než dosud. Inspirativní je příklad Finska, kde byl z důvodů ochrany přírody uzákoněn zákaz výstavby nových přehrad. K energetickému využití jsou jen energeticky nevyužívaná vodní díla, jež se v ČR také vyskytují.

Tepelná čerpadla sice umožňují realizovat citelné úspory energie při vytápění, ale dosud obsahují freony, látky ničící ochranný ozónový štít Země. I když jejich řádné užívání nemusí vést k ohrožení ozónosféry, není pochyb o nutnosti nahradit freony v tepelných čerpadlech (i jinde) látkami mnohem méně škodlivými, nejlépe neškodnými. Je zde ještě nutné rozlišovat dva základní typy tepelných čerpadel:

- Tepelná čerpadla využívající hlubinné teplo Země. V ČR zatím nejsou, problém je spíš jejich ekonomická stránka než vyčerpání zdroje hlubinného tepla Země,
- Tepelná čerpadla odnímající teplo více méně na povrchu Země (z vody, vzduchu, povrchové půdy) a předávajícího vytápěným objektům. Kapacita takového zdroje tepla je značně omezená, zvláště v podmínkách větších měst.

Větrné elektrárny mohou hyzdit krajinu a do asi 300 m vržou. Pracují nepravidelně a špatně předvídatelně (prognózy větrnosti jsou značně nejisté), takže si vynucují nákladné záložní zdroje nebo vážně destabilizují elektrizační soustavu, což prostřednictvím větrných elektráren na německém pobřeží tvrdě pociťuje i elektrizační soustava ČR.

Sluneční (fotovoltaické) elektrárny jsou prostorově náročné, resp. bezproblémové jsou jen ty umístěné na střechách a obvodových zdech objektů. I přes značné zlevňování jsou dosud mimořádně nákladné, viz tabulka č 4), fotovoltaické panely obsahují velmi jedovaté kadmium, jejich výroba je zatížena emisemi extrémně silných skleníkových plynů, viz 19) a míra využití slunečního záření jimi je v ČR nízká, zejména v zimě, kdy je elektřiny nejvíc potřeba. Pracují nepravidelně, byť snáze předpověditelně než elektrárny větrné. I větší rozsah provozu slunečních elektráren je podmíněn existencí záložních elektráren, což jejich efektivnost dále zásadně snižuje.

Vcelku bezproblémové jsou sluneční kolektory pro ohřev teplé vody a vytápění objektů, umístěné na jejich střechách. Sezónnost jejich provozu činí problém hlavně v tom smyslu, že nejvíc vyrábí v létě a nejméně v zimě, kdy je nejvyšší potřeba. Také ekonomicky již dnes nejsou příliš vzdáleny rentabilitě.

Využívání biomasy k výrobě elektrické energie a tepla je problematické svými sociálními a ekologickými dopady i svou ekonomickou náročností. Sociální aspekt je zřejmý. Pokud se spaluje biomasa pěstovaná na zemědělské půdě, znamená to přímé či nepřímé prohlubování hladu ve světě. Pokud jde o dováženou biomasu, bývá to stimulem dalšího plundrování tropických deštných pralesů apod. ČR po roce 1989 ztratila soběstačnost v potravinách našeho klimatického pásma. Dovozy mnohých základních potravin do ČR jsou přitom velmi vysoké. Bionafta vyráběná ze semen řepky olejky spotřebuje na svou výrobu víc energie, než kolik jí obsahuje, takže je energeticky absolutně neefektivní. Přesto je za vydatné finanční podpory z Bruselu podporována. Řepka olejka je přitom erozně naše druhá nejhorší plodina. Nejerzivnější je kukuřice. V minulosti ji ČR pěstovala zejména jako krmivo pro dobytek, dnes stále více k výrobě dotované bionafty. Ochrana půdy pláče. Spalování dřeva ve velkém významně poškozují dřevozpracující průmysl, až po jeho ohrožení. Ani nákladnost využívání většího množství biomasy v energetice nelze podceňovat. Naopak bezproblémové a velmi žádoucí je využívání bioplynu vzniklého při likvidaci prasečí kejdy a dalších exkrementů hospodářských zvířat, skládkového plynu apod. k výrobě energie.

Stoupenci masového využívání OZE v ČR se rádi odkazují na závěry analýzy možností energetiky ČR komise předsedy Akademie věd Václava Pačesa z roku 2008. Necháám stranou, že komise vypracovala vícero scénářů. Problém je, že jejich oblíbený scénář táhne revoluci ve využívání OZE v ČR přes masové využívání biomasy, což je z řady důvodů problematické.

Vědeckotechnický rozvoj nabízí potenciálně dva velké zdroje energie, které by za určitých podmínek mohly vyhovovat požadavkům udržitelného vývoje. Jde o výrobu solární elektřiny na oběžné dráze kolem Země s její následnou dopravou na Zemi a o průmyslové ovládnutí jaderné fúze. Více než slučování atomů vodíku deuteria a tritia se dnes jeví reálnější průmyslové ovládnutí jaderné fúze na bázi slučování jader těžších prvků, např. lithia. Do roku 2020, dle expertů optimistů horní hranice pro rozhodná opatření k odvrácení světové ekologické katastrofy, se jejich průmyslového využití podle všeho nedočkáme.

Bezprostředně jde jistě o nepřijemnou skutečnost. Protože stávající energeticky, materiálově, dopravně, odpadově a jinak mimořádně náročný životní způsob lidí ve vyspělých zemích včetně ČR je z hlediska udržitelného vývoje obecně i z hlediska udržitelné energetiky zvláště dlouhodobě neudržitelný, může to být i dobře. Čím dřív ho budou vyspělé země donuceny opustit, tím větší naději bude mít lidstvo na přežití.

Skutečnost, kdy absolutní spotřeba energie ve vyspělých státech stagnuje a její průmyslová výroba včetně na ni připadající spotřeby energie se přesouvá do vyspělejších rozvojových zemí (Čína, Indie, Brazílie atd.), s udržitelností vývoje nijak nesouvisí.

Shrnutí výše uvedených požadavků je tvrdé. Průměrného občana vede zřejmě k závěru, že radikální ekologové, domáhající se často bez dostatečných energetických a ekonomických znalostí udržitelné energetiky, jsou blázni pokoušející se lidi vrátit na stromy, do jeskyň, ke svíčkám. Nutno dodat, že takové a podobné názory mnozí radikální ekologové – energetici – živí svou přímočarostí. Uvedu dva příklady:

- 1) Požadavek odstoupit od využívání fosilních a jaderných paliv a mocně rozvíjet využívání obnovitelných zdrojů energie (snad aby se jí mohlo i nadále plýtvat?) je zjevně mimo realitu a poškozování životního prostředí na Zemi jen zvýší,
- 2) Požadavek odstoupit od využívání fosilních a jaderných paliv a mocně rozvíjet úspory paliv a energie je sice reálnější (razantní absolutní úspory spotřeby energie by měly tvořit základ energetické politiky na všech úrovních), ale též nereálný, protože obnovitelné zdroje energie nám nejsou s to poskytnout požadované množství energie ani v dlouhém časovém horizontu roku 2050, pro který byly oba požadavky vysloveny. Důsledná realizace obou by při známé nedokonalosti společenských a ekonomických mechanismů včele se špatnou dopravní politikou zřejmě skončila ekonomickým kolapsem ČR z důvodů nedostatku energie nebo jejím zřejmě drahým dovozem ze zahraničí, pokud by bylo odkud, nejspíš z oněch odsuzovaných fosilních a jaderných paliv.

Budování udržitelné energetiky bude jistě velmi obtížné. Základem jejího budování bude muset být zásadní snižování spotřeby paliv a energie ve vyspělých státech, cílevědomým zamezováním plýtvání energií ve všech podobách počínaje. Analýza komplexní energetické náročnosti celého reprodukčního cyklu jednotlivých výrobků, technologií i činností a její následné využití pro prosazování minimalizace spotřeby energie se bude muset stát samozřejmou pomůckou pro racionální rozhodování stejně jako zastavení plýtvání ve spotřebě státu, obcí, podniků i obyvatel. Minimalizaci spotřeby energie bude muset doplnit rozhodná podpora využívání těch druhů obnovitelných zdrojů energie, které lze efektivně a udržitelně využívat, byť se v podmínkách střední Evropy mohou zdát zcela nedostatečné.

Žádný univerzální model udržitelné energetiky pro všechny země neexistuje. Každá země i každý region bude muset hledat svůj suboptimální model udržitelné energetiky.

I když se využívání obnovitelných zdrojů energie v Evropě i mimo ni rychle rozvíjí a zvyšují se procenta pokrytí energetických potřeb jednotlivých států, dosud zůstávají jen doplňkem palivo energetické bilance vyspělých států, které nemají velký hydroenergetický potenciál (Norsko, Rakousko, Švýcarsko). Je to dáno především ohromnou spotřebou energie vyspělými zeměmi, méně už přírodními podmínkami. Hlavní rezervy obnovitelných zdrojů energie, zejména solární energie, mají ale rozvojové, nikoliv vyspělé státy, neboť leží v tropickém a subtropickém klimatickém pásu. V rámci Evropy pak největší zdroje solární energie mají k dispozici státy jižní Evropy, nejméně státy severní Evropy.

Zavádění trhu s elektřinou otevřeně podporují nevládní ekologické protijaderné organizace. Je ale velmi problematické, neboť výrazně destabilizuje rozvoj celé elektroenergetiky. Investice do výstavby a modernizace velkých elektráren jsou vysoké a mají návratnost jen v dlouhém časovém horizontu. Na trhu s elektřinou, ji nemají zaručenou. Protože je výroba elektřiny z nových obnovitelných zdrojů dnes v EU zásadně ekonomicky i jinak zvýhodňována (o trhu zde rozhodně mluvit nejde, když je tato elektřina povinně vykupována často za velmi vysokou výkupní cenu), nedělají si ekologové s možnou energetickou krizí starost, To se ale může snadno vymstít.

Rozbory ekologických aktivistů ukazují, že trvalá udržitelnost světové energetiky vyžaduje, aby vyspělé země včetně vyspělejších bývalých socialistických zemí v krátké době asi 20 let snížily absolutně spotřebu energie na asi 20 % úrovně r. 1990 a rozvojové země svou spotřebu energie nezvýšily více než dvakrát.

Pro srovnání, dle projektu Udržitelná Evropa by měly evropské země bez bývalého SSSR do roku 2050 snížit své emise CO₂ ze 7,3 t na obyvatele a rok 1990 na 1,7 t na obyvatele při vyloučení mírového využívání jaderné energie, viz 21).

Uvedený požadavek je jistě velmi tvrdý. S výjimkou požadavku vyloučit využívání jaderné energie (bez ní bude problém klimatické katastrofy vlivem sílícího skleníkového efektu zřejmě neřešitelný) je ale oprávněný. Je neudržitelné, aby asi 20 % lidské populace spotřebovávala asi 80 % světové energie, převážně na nehorázné plýtvání, a zbytek lidstva žil v otřesné bídě.

Uvedený požadavek ale není reálně dosažitelný. A to přesto, že E. U. Weizsacker a kol. ve Faktoru čtyři ukazuje, viz 22), například 50 následujících technicko ekonomicky a organizačně plně zvládnutelných možností úspor paliv a energie, materiálu a dopravy, jež zvyšují efektivnost využití zdrojů asi 4x.

U energie jde o hyperauto (faktor 4-6), první plně biologická administrativní budova světa v Rocky Mountin institutu (nevyžaduje vnější vytápění), švédská norma ztráty tepla v domech x norma německá (3,6), přirozeně klimatizované domy v Kalifornii (3), superokna (4), Queen,s Building (2-4), renovace řadového domu z pálených cihel (9), nový bankovní dům Baring (9 x stará, 4,5 x nová budova), domácí spotřebiče v Dánsku (4), ledničky (9), úsporné žárovky a zářivky (2,5 a 9), kancelářské stroje (9), ekologické zemědělství (4), lepší izolace skleníků (4), ventilátory (3,3), mělké jezírko na střeše budovy k lepší tepelné izolaci (až 9), řada menších kroků k úsporám energie místo jednoho velkého kroku - např. nová elektrárna na bázi paroplynového cyklu = 25%, využití odpadního tepla = 25%, redukce potřeby tepla v místnostech = 33%, domácnosti sníží plýtvání = 7%, akceptují snížení komfortu = 3% a lokální obnovitelné zdroje energie dodají 20% energetické potřeby, takže 72% x 75% x 67% x 90% x 80% = 26%, tj. (4). Podobné rezervy jsou ve snižování spotřeby paliv a energie ve výrobě a při využívání odpadů.

Čtyřnásobně lze zvýšit i materiálovou produktivitu např. u hyperaut (min. 4), knihy na disketě (min. 10), ocelové stožáry místo betonových (6), zavlažování kapkami (4), voda v průmyslu papíru

(20), voda v domácnostech (4), minimalizace tvorby odpadu v průmyslu, kolektivní pračky (10), sanace budov místo bourání (4), zemědělství napodobující prérii s víceletými plodinami bez chemie s externí energií jen na sklizeň (10-100), bio intenzivní drobné zemědělství (8,8 voda, 99 externí energie pro stroje a hnojiva, žádná chemie), pronájem chlorovaných rozpouštědel místo prodeje (100), zpevňování staveb (min. 4), nové obaly ze syntetického odpadu (4-10), opakovaně použitelné přepravky (4), stavění dřevem x cihly a beton (10), rodinné domky ze dřeva (4).

Realizace těchto razantních úspor materiálu vyžaduje uplatňovat strategii pronájmu výrobků místo prodeje, rozšíření ručení za výrobky, společné využívání výrobků, výměnu opotřebovaných částí při zachování stabilní kostry výrobku a tvorbu snadno recyklovatelných výrobků. Úspory materiálu (a dopravy) současně významně zvyšují úspory paliv a energie.

Čtyřnásobně lze zvýšit i dopravní produktivitu - videokonference místo cestování (100, možná ale jen 4), elektronická pošta (1000 nebo jen 20), jahodový jogurt z místních zdrojů (4), šťáva bohatá na vitamíny zblízka x zdaleka (min. 10), inteligentní železnice (4), vlak ICE (4), město s chytrou dopravní politikou Curitiba (4), náhradní auta vlastněná skupinou uživatelů (4), čtvrť bez aut (min. 4) a města výrazně omezující auta (4).

O tom či onom směru zvýšení efektivnosti se jistě dá tak či onak diskutovat. Ne každý je uplatnitelný v podmínkách Evropy či ČR. Přesto část I ukazuje, že faktor čtyři je technicky ekonomicky dosažitelný bez větší ztráty komfortu pro uživatele a při realizaci nemalých dalších úspor.

Otevřenou otázkou je, jak uvedeného cíle dosáhnout. Administrativně direktivní metody užívané v ČSSR do roku 1989 příliš nepomáhaly a tržní ekonomika si zde počíná vysoce rozporně: v závislosti na ceně energie stimuluje její úspory ve výrobě a současně stimuluje ohromnou samoučelnou konzumní spotřebu a s ní spjaté rozsáhlé plýtvání s energií, surovinami a dalšími zdroji. Také o reálnosti termínu 20 let na tak zásadní změny lze úspěšně pochybovat. Totiž, 15 let od napsání Faktoru čtyři uplynulo a v praxi se mnoho nezměnilo. Jistě i pro zjevný nezáměr společnosti. Největší a přitom plně oprávněné pochybnosti vzbuzuje ale pokračující nezáměr vládnoucích garnitur i obyvatelstva se potřebou transformace energetiky na udržitelný základ seriózně zabývat.

Lze namítat, že vyspělé státy dokázaly mnoho energie ušetřit a ještě svou energetiku značně ekologizovat. To je sice pravda, ale jde jen o část problému. Ne všechny ekologické problémy energetiky dokázaly vyspělé státy novými technologiemi a instalací koncových čistících zařízení (ekotechniky) v energetice vyřešit, viz problémy s vyhořelým jaderným palivem a s emisemi CO₂. Nezanedbatelným problémem je i zbytkové znečištění. I přes rozsáhlé úspory energie zůstává spotřeba energie ve vyspělých zemích neudržitelně velmi vysoká. Spotřebu energie je přitom nutné počítat na obyvatele, resp. její vztahování k HDP je zavádějící. Přihlížet je nutné i k mezinárodní dělbě práce.

Kromě orientace vyspělých států na rozsáhlou samoučelnou konzumní spotřebu je tomu tak proto, že *energetická politika vyspělých zemí je vesměs ovládána velkou energetickou lobby, kde sice probíhají tvrdé spory mezi její atomovou, uhelnou, ropnou, plynárenskou a dnes už i lobby obnovitelných zdrojů, ale všechny ruku v ruce brzdí přímé úspory energie. Zejména však brzdí nepřímé úspory energie, tj. odbourávání rozsáhlé samoučelné konzumní spotřeby obyvatel, podniků, obcí a měst i státu. Vyspělé státy svou rozmařilostí znemožňují účinné řešení energetického problému ve světě. Plýtvání s energií ve vyspělých zemích a zvláště pak v USA dosahuje úrovně, která zpochybňuje úsilí o racionální řešení energetických i ekologických problémů v ostatním světě.*

Podrobněji o praktikách velké energetické lobby v SRN a možných východiscích z nich viz 23). Německo po tragické havárii v jaderné elektrárně Fukušima v Japonsku na jaře

2011 se rozhodlo přijmout zásadní plán ekologizace energetiky SRN spojený se zásadním přechodem na obnovitelné zdroje energie a s přednostním ukončením jaderné energetiky v SRN. Už po třech letech se ukazuje, že jde o plán nereálný. Způsobuje velké ekonomické problémy v SRN a prostřednictvím růstu energetiky uhelné a plynové také růst emisí CO₂ a CH₄ v SRN a nepřímou i v dalších státech včetně ČR.

Lidstvo nejsou jen vyspělé státy. I přes značné úspory energie její celková spotřeba ve světě neustále roste. Při velké zaostalosti většiny rozvojových států není naděje na zastavení absolutního růstu spotřeby energie v dohledné době, o transformaci energetiky na udržitelný základ nemluvě. Přitom schopnost či neschopnost lidstva vybudovat udržitelnou energetiku zásadně limituje (ne) odvrácení světové ekologické katastrofy.

V ČR a v řadě dalších méně vyspělých států jde především o přímé plýtvání v rámci získávání a využívání energie ve sféře výroby, zčásti i ve sféře spotřeby obyvatel, např. na vytápění, dále o těžkou strukturu ekonomik, nejen v ČR. Ve vyspělých státech jde o obrovský rozsah konzumní spotřeby, vyvolané *potřebou* neustálé ekonomické expanze. Trh si zabezpečuje odbyt vesměs neracionálně, válkami a zbrojením počínaje přes potřebu vysoké hmotné životní úrovně obyvatel, v zásadě rozsáhlého plýtvání (konzumerismus je útočištěm před civilizovanou společností, jež zpřetrhala své svazky s přírodou – J. Keller), až po velkoměsta, přebujelou automobilovou a leteckou dopravu, jež jsou nesmírně energeticky náročné a přitom neumožňují vytvořit příznivé životní podmínky nejen ekonomicky, ale i technicko organizačně.

Životní způsob, při němž průměrný občan USA musí ujet denně autem asi 200 km, aby mohl existovat, patří mezi největší bariéry prosazení udržitelné energetiky i dopravy světa a vážně ohrožuje bytí lidstva na Zemi. O problémech udržitelné dopravy viz předchozí subkapitola, o problémech udržitelné dopravy v ČR, viz 19), 24) a 25).

Z výše uvedeného rozboru plyne, že pouze masivní úspory energie a surovin a razantní omezování plýtvání s nimi ve výrobě, dopravě i spotřebě dávají naději na přebudování energetiky na udržitelný základ a tím i na odvrácení světové ekologické katastrofy. Zatímco vyspělé kapitalistické státy musí svou spotřebu energie snížit na jednu pětinu současné úrovně, je v rozvojových zemích nutné očekávat růst spotřeby energie dvakrát. Problém plýtvání ve sféře spotřeby bude podrobněji rozebírán v kapitole 5.

Neudržitelné je spoléhání se na neviditelnou ruku trhu při realizaci úspor energie. Odstrašujícím příkladem může být ČR v letech 1989-93, která dokázala průmyslovou výrobu snížit o asi 40%, přitom strojírenství o 50% a elektrotechnika dokonce o 65%. Energetika přitom klesla jen o 13. Vývoj energetické náročnosti tvorby HDP k bezpočtu přepočtů by nebylo dobré komentovat. Bez přepočtů ČR teprve v roce 2005 přesáhla ekonomické úrovně oku 1989, přičemž četné základní sociální jistoty byly zlikvidovány. Nelze přitom opomíjet, že ukazatel energetické náročnosti HDP má vzhledem k hrubým závadám ukazatele HDP mizivou vypovídací schopnost. Ukazují to i léta velké konjunktury po stupu ČR do EU, kdy vzhledem k 6 % nímu růstu HDP klesala energetická náročnost HDP zhruba též o 6 %, resp. absolutní spotřeba paliv a energie v ČR stagnovala.

Nízké, mnohonásobně deformované ceny paliv a energií v ČR, dotace na přechod k elektrickému vytápění, z hlediska komplexní energetické náročnosti nejnáročnějšího, pro domácnosti silně dotovaného a i tak nejdražšího, neodůvodněná revize programu využívání tepla kondenzačních elektráren k vytápění, rozbíjení veřejné dopravy, snaha rychle postavit asi 1 200 kilometrů dálnic, a další vytváří předpoklady pro další růst energetické náročnosti ČR, viz 26), 27), 28).

Přibližný rozsah deformací cen paliv a energie v ČR v r. 1989-2012 ukazují tabulky č.
6 - 9:

Tabulka č. 6 – Dotace cen paliv a energie v ČR v letech 1989–2013 (mil. Kč)

Položka / rok	Centralizované teplo domácnostem	Změna systému vytápění	Útlum těžby uhlí	Útlum těžby uranu	Úspory paliv a energie	OZE	Dotace na podporu pohonných hmot z biomasy	Celkem
mil. Kč								
1989 ¹⁾	261	.	5 700	2 000	.	.	0	7 961
1990 ¹⁾	328	.	5 607	2 214	.	.	0	8 149
1991	252	.	0	252
1992	4 667	.	.	.	255	.	147	5 069
1993	5 631	.	2 793	993	383	17	455	10 272
1994	6 588	159	3 348	1 908	422	0	264	12 689
1995	7 300	1 042	3 287	1 303	211	0	485	13 628
1996	7 016	1 564	3 600	1 400	230	0	567	14 377
1997	4 327	2 379	2 700	1 200	387	37	573	11 603
1998	407	1 473	2 905	1 319	349	0	1 570	8 023
1999	236	2 015	2 682	1 230	361	193	1 678	8 395
2000	87	1 682	2 728	1 187	246	1 322	3 713	10 965
2001	0	1 753	982	940	144	1 522	2 492	7 833
2002	0	1 419	1 936	1 215	122	1 826	2 751	9 269
2003	0	799	1 989	1 062	144	1 934	3 691	9 619
2004	0	819	4 287		128	1 693	2 657	9 584
2005	0	459	616	3 208	185	662	111	5 241
2006	0	613	609	3 194	304	961	219	5 900
2007	0	402	628	2 890	240	446	23	4 629
2008	0	99	510	2 673	891	132	124	4 297
2009	0	160	2 953	2 513	2 407	119	0	8 152
2010	0	985	0	0	1 003,8		1003,8	4 322
2011	0	1 503	1 802		8 601	11 700		23 606
2012	0	779	692	314	2 016	11 700		15 502
2013	0	707	2 483	400	2 916	11 700		18 205

Zdroj: výpočty CENIA, resp. JZ. OZE = obnovitelné zdroje energie.

¹⁾ V roce 1989 a 1990 jde o tzv. záporná daň z obratu, poskytovanou v tehdejší Československu, za celé Československo. U centralizovaného tepla odpovídá pozdějším dotacím. Poskytovala se též na spotřebu uhlí, viz údaj, a na spotřebu zemního plynu (uvedena pod útlumem těžby uranu).

OZE 2011-13 je předpoklad státního rozpočtu, skutečnost může být mírně odlišná.

Tabulka č. 7 - Nepřímé křížové dotace cen paliv a energie v ČR v letech 1989–2012 (mil. Kč)

Položka/rok	ZP celkem z Trans gas	ZP velkoobděr domácnostem	ZP podnikatelský maloobděr domácnostem	Elektřiny poskytované velkooběrateli domácnostem	Elektřiny domácnostem poskytované malooběrateli	Chybné ceny el. uvnitř domácností	Podpora výroby elektřiny z OZE	Podpora výroby pohonných hmot z biomasy	Celkem
	Mil. Kč								
1989					2 174				2 174
1990					2 257				2 257
1991					6 160				6 160
1992					10 622				10 622
1993		557	267	3 110	10 716	-336	0	0	14 314
1994	400	0	0	5 492	12 443	679	0	0	19 014
1995	1 500	2 191	1184	7 315	13 561	-959	0	0	24 792
1996	2 400	4 442	0	3 088	13 950	1 491	0	0	25 371
1997	6 300	4 520	1464	6 116	12 304	3 264	0	0	33 968
1998	756	2 468		3 763	11 203	4 139	0	0	22 329
1999	-500	-380	0	8 521	8 792	6 334	0	0	22 767
2000	7 400	1 818	0	-267	6 673	4 598	0	0	20 222
2001	400	0	0	0	4 433	5 404	0	0	10 237
2002	0	0	0	0	2 395	6 171	541	0	9 107
2003	0	0	0	0	1 288	2 165	641	0	4 094
2004	0	0	0	0	1 673	4 149	1 785	0	7 607
2005	0	0	0	0	2 149	4 255	2 018	0	8 422
2006	0	0	0	0	4 303	6945	1 958	0	6 261
2007	0	0	0	0	4 547	6 524	2 659	706	14 436
2008	0	0	0	0	6 593	8 349	3 203	3 547	21 476
2009	0	0	0	0			3 144	5 500	3 144
2010	0	0	0	0			7 764	3 316	11 080
2011	0	0	0	0			33 521		33 521
2012	0	0	0	0			34 938		34 938
2013	0	0	0	0			34 210		34 210
2014	0	0	0	0					

Zdroj: výpočty CENIA, resp. JZ. Od roku 2008 s odkazem na zavedení trhu s elektřinou se neuvádí průměrné ceny elektřiny v ČR, takže některé nepřímé křížové dotace cen elektřiny v ČR nelze vypočítat.

Tabulka č. 8 – Daňové úlevy v oblasti paliv a energie v ČR v letech 1990–2012 v mil. Kč

Položka /rok	snížená sazba DPH pro paliva a energie	22% DPH na elektřinu z OZE	z nemovitosti ekologizaci energetiky - písm. r	u spotřební daně na ekologické pohonné hmoty spotřebované v dopravě	u DPH směsná nafta vyrobená v ČR	osvobození paliv a energie spotřebovaných v dopravě	Celkem
1990	X	X	.	0	X	2 807	2 807
1991	X	X	.	0	X	2 987	2 987
1992	X	X	.	0	X	3 247	3 247
1993	24 179	X	0	462	0	3 662	28 303
1994	24 663	X	42	897	45	3 600	29 247
1995	46 195	X	65	1 354	19	4 540	52 173
1996	46 619	X	78	326	90	5 078	52 192
1997	49 807	X	101	1 507	182	5 552	57 149
1998	5 791	128	113	1 725	118	5 218	13 093
1999	5 924	107	100	2 330	220	6 421	15 103
2000	6 138	105	82	1 041	958	7 632	15 956
2001	6 435	169	58	830	624	8 071	16 187
2002	7 365	X	38	1 111	835	7 343	16 692
2003	8 407	X	25	1 525	836	9 052	19 844
2004	7 289	X	16	1 802	0	11 025	20 132
2005	7 204	X	12	1 289	0	12 378	20 882
2006	7 298	X	18	881	0	13 105	21 302
2007	7 382	X	19	1 007	0	13 411	21 819
2008	5 859	X	31	968	0	12 983	19 841
2009	6 243	X	31	1 261	0	12 130	19 665
2010	6 588	X	51	1 558	0	5 176	13 373
2011	6 192	X	41		0	5 196	11 429
2012	4 086	X	29		0	4 901	9 016
2013	4 229	X	1		0		4 230

Zdroj: výpočty CENIA (JZ) na základě daňových zákonů a odhadů výroby a spotřeby paliv a energie v ČR, provedených CDV Brno. 3.1. na základě dat ČSÚ.

3.6. bylo za roky 1990-92 vypočteno podle tehdy platných sazeb daně z obratu, za roky 2011 a 2012 jde jen o osvobození od spotřební daně za pohonné hmoty.

Osvobození paliv a energie spotřebovaných v dopravě ČR v letech 2010-12 je jen spotřební daň v letecké a vodní dopravě, bez DPH v mezinárodní veřejné dopravě.

Tabulka č. 8 - Neinternalizované externality paliv a energie v ČR v letech 1989–2012 v mil. Kč

Položka / rok	emise PM, NO _x , SO ₂	emise GHG	jaderná koncovka	Celkem	Kumulat. Inflace
	mil. Kč				
1989			438	438	100
1990	15 245	11 696	462	27 403	109,7
1991	26 205	16 017	1 025	43 247	171,8
1992	22 217	18 012	1 237	41 466	190,9
1993	24 727	22 511	1 314	48 552	230,6
1994	25 142	25 149	1 334	51 625	253,6
1995	18 734	29 494	1 263	49 491	276,7
1996	18 849	34 602	1 203	54 655	301,0
1997	18 717	35 078	1 141	54 935	326,6
1998	14 548	37 902	792	53 242	361,6
1999	12 503	42 980	889	56 373	369,2
2000	10 980	45 394	643	57 017	383,6
2001	11 703	48 971	744	61 418	401,6
2002	10 568	51 351	1 022	62 941	408,8
2003	9 353	53 762	1 042	64 158	409,2
2004	8 821	58 583	1 240	68 645	420,7
2005	8 445	62 321	1 668	72 434	428,7
2006	9 106	67 052	1 824	77 982	439,4
2007	8 688	73 251	2 204	84 144	451,7
2008	6 769	76 968	3 403	87 140	480,2
2009	7 461	75 180	1 925	84 565	485,0
2010	7 632	75 991	1 991	85 614	492,2
2011	6 184	76 186		82 370	501,6
2012	7 560	76 869		84 429	518,1

Zdroj: výpočty CENIA, resp. JZ. Rok 2012 předběžně.

I když lze o některých výpočtech, uvedených v tabulkách č. 5 – 8 diskutovat, nesvědčí o ekonomických cenách paliv a energie, ale o Augiášově chlévě v těchto cenách. Stimulace neracionálního rozvoje energetiky tomu plně odpovídá.

Několik vyspělých států vyhlásilo program budování udržitelné energetiky. I když mají tyto programy vesměs četné nedostatky, jsou vykročením správným směrem. Pro ostatní země včetně ČR by měly být inspirací i poučením.

O udržitelnou energetiku usiluje sousední Rakousko. Ve velkém k tomu využívá svůj rozsáhlý hydroenergetický potenciál, využívá i další obnovitelné zdroje energie, v referendu těsnou většinou zamítlo zprovoznění vybudované jaderné elektrárny, má středně hustou síť veřejné dopravy, jen jedno velkoměsto ad. Přesto má rakouská energetika k trvalé udržitelnosti daleko, neboť Rakousko musí ve značné míře využívat fosilní paliva včetně výrobků z ropy k topení i pro pohon motorových vozidel a musí dovážet mnoho elektřiny z uhelných a jaderných elektráren v zahraničí. Rozsáhlé využití rakouského hydroenergetického potenciálu způsobilo rozsáhlé nenapravitelné ekologické a další škody v zátopových oblastech, zadržení asi 90% dosavadních nánosů v přehradách ohrozilo gabčíkovské lužní

lesy na Slovensku a v Maďarsku ad. Dosažení udržitelné energetiky Rakousku značně ztěžuje i rozvinutá silniční a letecká doprava, svoboda volit si otopný systém aj. Např. ve Štýrském Hradci lze najít v jednom domě i čtyři druhy topení, což je nevhodné.

Je možné, že k udržitelné energetice má nejbližší Norsko. I když norské vodní elektrárny, hlavní dodavatel norské elektřiny, byly stavěny vůči přírodě šetrně, k řadě ekologických škod při jejich výstavbě došlo. Také těžba ropy a zemního plynu v Severním moři má určité ekologické problémy, byť menší než jejich zpracování a spalování.

Projekt udržitelné energetiky vlády Švédska zahrnuje odstavení stávajících švédských atomových elektráren, produkujících asi 45% švédské spotřeby elektřiny, v letech 1990-2010. 50% elektřiny jimi vyráběné chce ušetřit, 50% chce získat z nových zdrojů, např. vyšším využitím hydro energetického potenciálu. To ale vyvolá četné nenapravitelné ekologické a další škody. Švédská odborná veřejnost shledala nereálnost projektu, neboť Švédsko nemá výrobu elektřiny z atomových elektráren čím nahradit. Zatím se s jejich odstavením ve Švédsku nezačalo. Uvažuje se, že se chybějící elektřina doveze z nové jaderné elektrárny, jež se staví v sousedním Finsku.

Možnosti realizace masivních úspor energie si můžeme ukázat na vytápění domů. ČSSR počátkem 80. let 20. století zpřísnilo normy spotřeby energie při vytápění na budované domy o asi jednu třetinu. V roce 1991 normu dále zpřísnila na úroveň platnou v zemích EU. Ani norma EU není špičkou, např. Švédsko má normu ještě o 20% přísnější, která umožňuje udržet v domě přiměřenou teplotu s minimální spotřebou fosilních paliv i při 40°C mrazu s pomocí slunečních kolektorů a tepelných čerpadel. Fosilní paliva se uplatňují jen v nouzi.

I když tento postup nejde uplatnit např. v panelových domech, je na místě v ČR při podstatně mírnějším klimatu uzákonit obdobnou normu na nové stavby a bez výjimek ji vymáhat při přízřivobovací období asi 5 let. Rekonstrukce je nutné závazně spojit se zateplováním objektů. Zateplováním objektů v Praze lze ušetřit od asi 20% energie na vytápění u nové až po asi 50% u předválečné výstavby. Experti považují průměrnou úsporu asi 18% energie potřebné na vytápění stávajících objektů v Praze do roku 2010 proti počátku 90. let za reálnou.

Zejména venkov, zemědělství a rodinné domky lze do budoucna vytápět slunečními kolektory a tepelnými čerpadly, tj. bez kouře, elektřiny a četných ekologických škod. Nestane se tak ale automaticky, je nutné přijmout příslušné technické normy, odstranit četné byrokratické překážky a vytvořit vhodné ekonomické podmínky pro takovou pře orientaci vytápění nových objektů. Jejich rentabilitu zlepšuje zásadní zdražování energie v ČR. Jak ukazují tabulky č. 4 – 7, rezervy zlepšení tvorby cen paliva energie v ČR jsou i nadále citelné. Největší rezervou je zavedení přiměřené daně z paliv a energie, nejlépe přímo úměrné emisím CO_{2ekv}. Tzv. první etapa ekologické daňové reformy, prosazená k 1. 1. 2008, je fraškou, protože od zdanění je osvobozeno asi 90 % spotřeby pevných a plyných paliv a elektrické energie. Podrobněji, viz 29). Samozřejmě, bude-li podstatná část venkova zlikvidována, stane se ekologizace vytápění u ní bezpředmětná.

Zřejmě nejlepší přírodní předpoklady pro udržitelnou energetiku mají rozvojové státy subtropického a tropického pásma. Energetické využití rozsáhlého potenciálu solární energie bez větších ekologických škod i na výrobu elektřiny by nemělo činit problém. Některé rozvojové státy mají rozsáhlý hydroenergetický potenciál, který lze využít budováním drobných vodních děl mnohem efektivněji a ekologicky šetrněji než budováním velkých přehrad, jejichž ekologické a sociální dopady jsou vesměs katastrofální, viz Asuánská přehrada na Nilu, přehrada na Voltě v Ghaně aj.

Zjevnou sociální, zemědělskou i ekologickou katastrofou se staly velké přehrady v nížinách evropského SSSR, v ČR Novomlýnské přehrady na Dyji pod Pálavou. Požadavky na jejich zbourání jsou oprávněné, ale obtížně realizovatelné.

Přesto jsme svědky tragické situace, kdy četné tropické deštné pralesy zanikají nejen v zájmu těžby dřeva mezinárodními monopoly a získání trochy nekvalitní, erozí rychle degradované zemědělské půdy domorodci, ale i pro energetické účely. Přitom energetické potřeby rozvojových států jsou uměle zvyšovány vnučováním jim orientace zemědělství na export, dopravy na silniční a celkově rozvoje na industrializaci. Děje se tak především vlivem neomaleného nátlaku vyspělých států, mezinárodních monopolů a mezinárodních organizací jako je Mezinárodní měnový fond, Světová banka, Světové obchodní organizace, Organizace OSN pro zemědělství a výživu FAO, dále vlivem nemístných ambicí většiny představitelů rozvojových států a rozsáhlé korupce v nich. Korumpují ale obvykle podnikatelé z vyspělých států.

Pře orientaci energetiky na udržitelný vývoj pomáhá *zákon o hospodaření s energií*, viz 23) a 30). Mnohá jeho ustanovení obsahuje stejnojmenný zákon č. 406/2000 Sb. s účinností od 1. 1. 2001.

Hlavní téma energetické politiky nevládních ekologických organizací v ČR – odmítání dostavby jaderné elektrárny Temelín – je ve výše uvedeném rozboru problémů udržitelné energetiky pochybné, protože jak jaderná, tak fosilní energetika je trvale neudržitelná, přičemž environmentálně podstatně závadnější se jeví energetika na bázi fosilních paliv ve srovnání s energetikou jadernou, byť vzhledem, k dalekosáhlým dopadům obou nelze jednoznačně říci, že absolutně šetrnější je energetika jaderná (vyplývá z kritérií EU) nebo fosilní. Jisté však je, že nasazení rozhodujících sil radikálních nevládních ekologických organizací na militantní tažení proti Temelínu usnadnilo četné prohry jinde, zejména v kritické dopravě, včetně oslabení důvěry veřejnosti v nevládní ekology a jejich organizace. Enormní ekonomická ztrátovost případného nedokončení Temelína (kalkulace závěrečné zprávy tzv. temelínské komise ukazuje na stovky miliard Kč za celou životnost) tito ekologové popírali, což by si solidní experti neměli dovolit.

4.5. Odstranění ekologicky závadných technologií a výrobků

Výchozím, byť nedostatečným opatřením k realizaci udržitelného vývoje je odstranění ekologicky závadných technologií a výrobků, v případě ekologicky závadných technologií též jejich vybavení nezbytnou ekotechnikou ke zneškodňování vznikajících škodlivin a odpadů. Prvním předpokladem odstraňování ekologicky závadných technologií a výrobků je vývoj a výroba technologií a výrobků ekologicky šetrnějších, dále vývoj a výroba nezbytné ekotechniky. K tomu je nutné přijmout příslušná věcná a zejména systémová opatření, především uzákonit povinnost vyhovět omezujícím ekologickým normám, emisním limitům. Účinným nástrojem prevence ekologických problémů se stala procedura EIA.

Přijímání a vymáhání různě přísných ekologických norem samo o sobě není příliš převratné. Jde o aplikaci bezpečnostních, hygienických, protipožárních a podobných norem na oblast ekologizace, snižování znečištění přírodních složek životního prostředí.

Opatření nutná k ekologizaci vesměs stojí větší či menší peníze. Potřeba vyhovět přísným ekologickým normám vede často k vývoji technicky i jinak dokonalejších výrobků a technologií. V řadě případů se stává jedním ze základních předpokladů konkurenceschopnosti výrobce, resp. prodejnosti výrobků. Realizace opatření k ekologizaci redukuje ekologické

škody (obvykle ale u poškozených, ne u původců). Nejednou je i podmínkou zachování obyvatelnosti příslušného regionu.

Zkušenosti zejména vyspělých států ze 70. - 90. let 20. století ukazují, že výroba a instalace ekologicky šetrnějších technologií a výrobků je technicko ekonomicky v zásadě zvládnutelná a že záleží na důslednosti postupu státní moci, jak rychle se daří ekologicky silně závadné výrobky a technologie odstraňovat, popř. ekologizovat. Podstatně příznivější předpoklady pro tuto záměnu mají hospodářsky vyspělé státy ve srovnání se státy rozvojovými.

Zde je nutné vidět dvojí. Předně je zavádění ekologicky šetrných výrobků a technologií ekologicky vysoce přínosné, naprosto nezbytné a bude nutné jej dále stupňovat. S odmítáním nových technologií a výrobků J. Kellerem v 12) s tím, že nic podstatného neřeší, nelze souhlasit. Zároveň je nutné s Kellerem souhlasit v tom, že jde jen o první a nejjednodušší část řešení složitých ekologických problémů a zejména pak problémů prosazování udržitelného vývoje. I při úspěšném zavádění ekologicky šetrných výrobků a technologií včetně ekotechniky žádná hospodářsky vyspělá a silná ekonomika uspokojivě nevyřešila své ekologické problémy (klasickým příkladem je mnohostranná destrukce životního prostředí přinášena rozvinutým automobilismem), o katastrofálních dopadech jejich rozvoje na ekologii světa nemluvě.

Při kritice nedostatečnosti ekologizace technologií a výrobků nesmíme zapomínat, že ani žádné slabé ekonomice se nepodařilo vyřešit ekologické problémy. Nejhorší ekologické výsledky mají ekonomiky rozvrácené. Necháme-li stranou rozvrat způsobený válkami, byť na většině z nich se vyspělé státy významně podílely jejich provokováním, dodáváním zbraní, zpravidla oběma válčícím stranám, a nejednou i přímou intervencí, tak je hospodářský rozvrat ve většině rozvojových států do značné míry způsoben jejich léčením pochybnými recepty vyspělých států a jejich mezinárodních finančních institucí, MMF, SB a WTO, někdy i Mezinárodní organizace pro zemědělství a výživu FAO.

Podobně je tomu v bývalých socialistických zemích včetně ČR a SR, jež si daly naordinovat léčbu MMF. Hospodářský rozvrat ČR 90. let je bezprecedentní podobně jako v jiných bývalých socialistických státech.

Ale ani případný (zcela nepravděpodobný) úspěch radikální ekonomické reformy pana Klause by ekologii ČR příliš nepomohl, pokud by se i nadále uplatňovaly zásady, že si na životní prostředí musíme nejprve vydělat, že se každý musí o sebe postarat sám, vstoupí-li ČR do NATO a nákladně a zbytečně přezbrojí armádu (orientačně 150-200 mld. Kč investic na nákup zbraní z vyspělých států na přezbrojení + pravidelný roční příspěvek ke krytí společných nákladů paktu), bude-li se účastnit neodůvodnitelných válek (nemusí jít nutně o intervenci v Afganistanu), bude-li ČR budovat kanál *Dunaj-Odra-Labe*, rozsáhlou sítí dálnic a rychlostních silnic a další stavby vážně poškozující životní prostředí.

4.6. Problematika odpadů

Odpad příroda reálně nezná. Ne že by se nevyskytovaly pro biosféru problematické látky, počínaje lávovými proudy a emitovaným sopečným prachem a někdy i toxickými plyny a konče organickými zbytky, uvězněnými kdesi na dně moří a jezer a postupně se měnící za nepřístupnou vzduchu na ložiska uhlí, vápenců atp. Přesto v živé přírodě v zásadě platí, že „odpad“ jedněch je v zásadě surovinou, resp. potravou druhých a koloběh živin při trvalém přísunu světla a tepla ze Slunce se víceméně uzavírá.

Odpad je naopak letitým problémem lidské společnosti. S průmyslovým rozvojem v 19. století problém antropogenního odpadu prudce rostl a tento trend se dál stupňoval ve 20. století. Množství odpadů závisí na přírodních poměrech, resp. na kvalitě těžených surovin, na rozsahu, struktuře a technologiích jejich těžby a zušlechťování, na rozsahu, struktuře a dokonalosti, resp. nedokonalosti používaných výrobních technologií, na rozsahu, struktuře a efektivnosti procesů spotřeby včetně plýtvání při spotřebě. Zatímco problémy většiny odpadů vznikajících při těžbě a zušlechťování surovin a při výrobě zboží jsou v zásadě řešitelné obdobně jako ekologicky závadné technologie a výrobky (velké problémy bývají s odpadem vysoce toxickým včetně odpadu radioaktivního), vznikají specifické problémy při využívání odpadů jako druhotných surovin a energie a zejména při likvidaci nevyužitelného odpadu skládkováním. Odpad vznikající ve sféře spotřeby sice nebývá příliš toxický (podíl nebezpečného odpadu na tuhém komunálním odpadu se odhaduje na 2 - 3 %, přičemž může být snížen vytríděním některých jeho nebezpečných složek), ale jeho využitelnost je zpravidla nízká vlivem jeho pomíchání. Bývá obtížný svým množstvím včetně místa vzniku. Většina tuhého komunálního odpadu vzniká ve městech, jež nemají vhodné prostory pro jeho nezávadnou likvidaci skládkováním. Neustále se bude zostřovat problém, kam odpad uložit. Vhodných míst v okolí měst rychle ubývá.

Moderní skládky jsou podstatně lépe zabezpečené, než byly skládky před 20 nebo 40 lety. Významné zlepšení je zejména v zabezpečení proti úniku toxických výluhů do spodních vod. Podle požadovaného těsnění by k úniku toxických výluhů do spodních vod nemělo minimálně 30 let dojít a za tu dobu by se měly organické zbytky ve skládkovaném odpadu rozložit. Nezbytností je dnes i jímání vznikajícího a unikajícího skládkového plynu, jehož hlavní složkou je významný skleníkový plyn metan. Hodí se zejména k energetickému využití. Přesto se skládkování odpadu považuje za nejméně efektivní způsob zneškodňování odpadu. Jistě i proto, že znamená promrhávat potenciální druhotné suroviny a energii.

V rámci nakládání s odpadu platí následující hierarchie:

- Předcházení vzniku odpadu, resp. minimalizace vzniku odpadu,
- Využití odpadu jako druhotné suroviny (tzv. materiálové využití),
- Využití odpadu kompostováním (též tzv. materiálové využití),
- Spalování odpadu spojeného s využitím spálením uvolněné energie (tzv. energetické využití odpadu),
- Skládkování odpadu.

Hustě zalidněné Holandsko už dnes má zásadní problémy s lokalizací skládek odpadů a kaly z čistíren odpadních vod je nuceno vypouštět do řek či moře, což je špatné. Nebezpečný odpad vznikající spalováním komunálního odpadu ukládá do těles dálnic, což je též problematické tím spíš, že Holandsko doslova plave na vodě. Dodržení požadované izolace moderní skládky od podloží na asi 50 let je z hlediska historického času velmi krátkou dobou nejen pro Holandsko.

Jedním z řešení problematické potřeby skládkovat odpad je stavět a provozovat spalovny odpadu. Objem odpadu redukuje asi na desetinu, při instalaci moderních čistících zařízení nejsou dnes ani zásadním problémem z hlediska ochrany čistoty ovzduší, umožňují využívat spalováním odpadů uvolňované teplo k zásobování centrálním teplem nebo k výrobě elektřiny. Lze je provozovat i v centru Vídně. Některé druhy odpadu, např. nemocniční, nelze efektivně likvidovat jinak než spalováním v moderních spalovnách. Spalovny průmyslového a zejména nebezpečného odpadu jsou z hlediska přísných požadavků na ochranu přírodních

složek životního prostředí ještě náročnější než spalovny komunálního odpadu a ne všechny splňují požadavky na ochranu ovzduší.

Rozhodnutí EU během několika let ukončit v členských státech EU skládkování odpadů jde správným směrem. Otázkou je, zda je reálné.

4.7. Zamezení plýtvání ve sféře spotřeby

Podob plýtvání výrobními zdroji ve sféře společenské i soukromé (osobní) spotřeby je více. Plýtvání začíná prostředky vynaloženými na *potřebu vést války* či na *potřebu zabezpečit dostatečnou obranu před domnělým či vymyšleným nepřítelem*, pokračuje přes samoučelnou konzumní spotřebu (prestíž aj.), vysokou konzumaci drog všeho druhu, zahrnuje tzv. úspory znekvalitňující či omezující školství, zdravotnictví, kulturu, bytovou výstavbu, základní sociální zabezpečení a končí neefektivními technologiemi spotřeby včetně znehodnocování odpadu pomícháním.

Dvojím plýtváním je i důležitá podnikatelská pomůcka reklama: svými náklady a zejména vnučováním občanům koupě zboží nebo služeb zpravidla zbytečných a nejednou i škodlivých, o velkých zásluhách reklamy na omezování svobody tisku prostřednictvím ekonomické závislosti redakcí na podnicích, zadavatelích reklam, nemluvě.

Plýtvání zvyšuje potřebu výrobních zdrojů a tím i přírodních zdrojů surovin a energie a produkci odpadů. Každý výrobek se dříve či později stává odpadem, jehož přijatelným řešením je jen jeho stále nedostatečná recyklace. I ekologicky značně šetrné technologie výroby mohou růst odpadovosti společenského reprodukčního procesu pouze zmírňovat. Odpadovost se může přesouvat z procesu výroby do procesu spotřeby, např. vlivem používání nevratných obalů. Protože plýtvání ve sféře spotřeby má vesměs společenské, nikoliv technické příčiny, budou jeho problémy rozebírány v kapitolách 6 a 7.

4.8. Zabezpečení druhové diverzity přírody

Rostoucí lidská populace, ekologicky nešetrné technologie a rozsáhlé plýtvání ve sféře výroby, oběhu a spotřeby a s ním těsně spjatý kořistnický vztah k přírodě je základní příčinou, proč se nedaří udržet její druhové bohatství, diverzitu. Některé druhy zvířat a rostlin člověk vyhubil již v pravěku, další za otrokářství a za feudalismu. Hlavní ničení druhové diverzity přírody je ale spojeno až s novověkem a zejména s 20. stoletím. Pokračuje i po roce 2000. Plány EU na ochranu biodiverzity jsou vesměs neúspěšné.

O rabování přírody v rámci různých kolonizací bylo již napsáno hodně. Chut' zabíjet, bezzubé kořistění, vrtochy módy i hospodářské využívání nedotčené přírody změnilo rozsáhlá území k nepoznání, někdy i v kulturní poušť. Přibýlo vyhubených a ohrožených rostlinných a živočišných druhů a ještě mnohem více bylo těch, které zmizely dříve, než je vědci stačili popsat. Byly zničeny četné přírodní ekosystémy, nejednou i na rozsáhlých územích. Rozorání préríí v USA je jen jedním z mnoha případů. Ještě větší katastrofou se stala populační exploze v rozvojových státech, nastartovaná rozvrácením původních společností třetího světa kolonizátory a importem zdravotnického pokroku.

K vyhlášení ochrany jednotlivých ohrožených druhů a jednotlivých chráněných území se přistupovalo vesměs v hodině dvanácté a nejednou i po ní. Přírodní rezervace se

vyhlašovaly a i dnes nejednou vyhlašují s velkými potížemi, neboť hospodářské zájmy resortů za reálného socialismu jsou stejně svízelnou překážkou jako posvátnost soukromého vlastnictví pozemků vhodných k vyhlášení za chráněné v reálném kapitalismu a svobody podnikání. Pokračují vážné problémy se zabezpečením reálné ochrany mnohých ohrožených chráněných druhů i území, přestože ochranu rezervací ve vyspělých státech dnes výrazně usnadňuje potřeba snížit výrobu potravin, potřeba chránit zdroje kvalitní pitné vody pro zásobování obyvatelstva a vysoké požadavky společnosti na rekreační využití lesů.

Situace v rozvojových státech je vesměs tragická. Přírodně cenná území jsou pleněná především všude přítomnou bídou, korupcí, zvlášť zahraničních monopolů i industrializace ne příliš úspěšně rozvíjené v Africe a úspěšně rozvíjené ve východní Asii. Pytláci bývají lépe vyzbrojeni než strážci afrických národních parků, o nízkých platech strážců nemluvě.

Svízelná situace nutí ochránce přírody i k zoufalým kuriózním akcím, např. k odstraňování rohů nosorožců, kvůli kterým jsou vybíjeni pytláky.

Také v ČR se myšlenka doplnit nedostačující druhovou ochranu přírody ochranou ekosystémů prosazovala velmi těžce stejně jako nezbytnost lidských zásahů v přírodních rezervacích k zachování chráněných ekosystémů v nich. Uzákonil ji teprve zákon č. 114/92 Sb. o ochraně přírody a krajiny a vyhláška č. 395/1992 Sb. Jak se ukazuje, není lehké je uhájit a v praxi prosazovat.

Jak ukazuje boj některých ekologů a části přírodovědců za zničení dosud dominujících nepůvodních stejnověkových smrkových monokultur mýtního věku Národního parku Šumava ČR kůrovcem, efektivní ochranu přírody znemožňuje občas i ochránářská svévole.

Ochrana druhové diverzity přírody vážně škodí plody soudobé civilizace jako je vysoká úroveň emisí, rozsáhlá chemizace zemědělství, rozorávání a odvodňování všeho možného i nemožného, rozvinutý motorismus, o rostoucích klimatických změnách v důsledku sílícího zesilování skleníkového efektu vyvolaného se vší patrností masivními antropogenními emisemi skleníkových plynů a rostoucí ozónové díře nemluvě. Hrubě je podceňována nebezpečnost mimořádně vysoké četnosti změn požadavků člověka na využívání těch či oněch území.

Ač postup pozemkových úprav a meliorací odvodněním v 70 a v 80. letech v ČSSR vážně zvyšoval erozi a znehodnotil nejedno přírodně cenné území, z mezinárodního hlediska nešlo o nic mimořádného. Proti mnohým vyspělým státům probíhal jen opožděně. Bezzubé odvodňování je vydatně finančně podporováno v řadě států USA i dnes. Zjevně nadměrná chemizace zemědělství ČSSR přitom citelně zaostávala za chemizací zemědělství zemí EU.

Odhaduje se, že asi 50% rostlinných a živočišných druhů žilo v tropických deštných pralesích. Žilo, neboť podstatná část těchto pralesů byla bezohledně zničena drancováním přírodních zdrojů kolonialismem a neokolonialismem a v důsledku otravné bídy většiny obyvatel rozvojových států. Zjištění, že tropické deštné lesy, v kterých žila asi polovina rostlinných a živočišných druhů, je z větší části k roku 2 000 in memoriam (podle knihy „Zachraňme Zemi“ jich zůstane k roku 2030 jen jedna šestina), je tristní a zapíše se mezi přední zločiny lidstva. Vážným problémem se objektivně stává i podstatně vyšší zranitelnost ekosystémů tropů ve srovnání s ekosystémy mírného klimatického pásu. Podrobněji 30).

4.9. Stabilizovat počet obyvatel na přijatelné úrovni

Nutnost stabilizovat počet obyvatel na přijatelné úrovni se týká především rozvojových zemí. Počet obyvatel vyspělých států je rovněž nadměrný, ale stabilizovaný a již nějakou dobu spíše klesající, odhlédneme-li od kladného znaménka migrace. Ve vyspělých státech by počet obyvatel na základě přirozeného přírůstu bez doplňování imigrací z rozvojových států klesal. Dosažení vyšší hmotné životní úrovně, resp. snaha si ji zachovat vede k malému počtu dětí v rodině a v řadě případů jen imigrace zabraňuje snižování počtu obyvatel ve vyspělých státech. Podobná situace je i v ČR, kde klesající porodnost Čechů vyrovnávala v 80. letech vyšší porodnost Rómů, po roce 1989 i imigrace z Balkánu, z bývalého SSSR a východní Asie. V polovině roku 1994 začal absolutní pokles počtu obyvatel ČR i při klesající úmrtnosti. Zvýšení porodnosti po roce 2000 sice zlepšilo demografický trend ČR, ale vykazovaný růst počtu obyvatel ČR je zajišťován v rozhodující míře imigrací a prodlužováním střední délky života.

Potřeba stabilizovat počet obyvatel vyplývá z faktu, že čím víc je lidí, tím jsou za jinak nezměněných okolností vyšší nároky na výrobní zdroje a tím i na zdroje přírodní. Růst nároků na přírodní zdroje zákonitě zvyšuje ekologické problémy, rostoucí lidská populace zákonitě zvyšuje tlak na přírodní zdroje a životní prostředí. Odvozeným problémem je stimulace tvorby větších měst vyšší zalidněností, neboť jejich životní prostředí bývá zákonitě horší, zákonitě produkují podstatně více ekologických problémů včetně mnohem vyšší energetické, surovinové a dopravní náročnosti. Zřejmou ekologickou katastrofou se stávají velkoměsta, kde úkol zajistit přijatelné životní prostředí přesahuje ekonomické a obvykle i technicko organizační možnosti společnosti. Platí přitom, že s růstem počtu obyvatel velkoměst problémy všeho druhu rostou progresivně. Ale pozor, z hlediska růstu HDP jsou hlavním motorem velká města a zvláště pak metropole.

Počet obyvatel a nároky na přírodní zdroje se historicky vyvíjí. Již od XIV. století je aktuální snižovat počet obyvatel, samozřejmě civilizovanými způsoby.

Obyvatelstvo rozvojových států v předkoloniální době bylo více méně stabilizováno. Kolonialismus ale tyto společnosti rozvrátil a nová stabilita dosud vesměs dosažena nebyla. Nebezpečný se ukázal i import zdravotnického pokroku, neboť snižování úmrtnosti v jinak nezměněných podmínkách vedlo zákonitě k populační explozi. Populační exploze při nedostatečném rozvoji výroby zákonitě zvýšila bídu v rozvojových státech. Bída nutí obyvatelstvo využívat přírodní zdroje často velmi neracionálně, např. spalovat tropické deštné pralesy pro potřeby otopu i pro potřeby získání trochy zemědělské půdy, která v konkrétních podmínkách nemůže nebýt rychle degradována erozí. Stejně zhoubné je podbízení se zahraničním monopolům při využívání jejich přírodního bohatství většinou vlád rozvojových států.

Populační exploze není jev nevyhnutelný. Lze jí čelit účinnou osvětou a vytvářením vhodných sociálních podmínek. Prvním předpokladem boje proti populační explozi je potření negramotnosti, zejména u žen. K přesvědčování negramotných zbývají jen televizní pořady. Ty ale v rozvojových státech nejsou všeobecně dostupné.

Populační explozi lze nejučinněji a nejhumánněji čelit antikoncepcí. Antikoncepce není záležitost v Evropě drahá. Pro chudé obyvatele rozvojových států ale drahá je. Rozšíření antikoncepce v rozvojových státech brání i různé kmenové přežitky a náboženství, odmítající antikoncepci (zjevným podrazem je boj křesťanských církví proti potratům a antikoncepci, ale netýká se zdaleka jen křesťanství), pochybná prestiž mít hodně dětí, bída a negramotnost. Bída nutí k většímu počtu dětí jednak skrz vysokou dětskou úmrtnost, kterou rodina pojišťuje větším počtem dětí, jednak potřebou dětské práce pro obživu rodiny. Kruh se uzavírá. Bída plodí vysokou porodnost a vysoká porodnost zase bídu. Udržitelný vývoj ve světě nelze prosadit bez odstranění bídy v rozvojových státech.

Rozsah bídy v rozvojových státech nebezpečně zvyšuje rozvrat zemědělství, jež nebylo a není v mnoha rozvojových státech orientováno na zabezpečení potravinové soběstačnosti, ale na export. Tento chybný rozvoj zemědělství v rozvojových státech byl založen již v koloniální éře, leč vydatně k němu přispívá nepolevující tlak vyspělých států, zabezpečujících si tak odbyt produkce svých agrokomplexů na jejich účet. Potravinová soběstačnost většiny rozvojových států se povážlivě zhoršila. Ještě negativnější je, že bída a často i přímá hrozba smrti hladem vedla k vyliďňování venkova a ke vzniku velkoměst včetně rozsáhlých slumů kolem nich v rozvojových státech, které jsou s to poskytnout pouze živoření. Problémy rozvojových států se tak dál vyhrcojí.

Vyhrcojící se rozpor mezi Severem a Jihem vedl i ke značně hubeným výsledkům světové konference OSN o životním prostředí a rozvoji, konané 3. - 16. 6. 1992 v brazilském Rio de Janeiru. Nazvání problémů pravými jmény je ale prvním předpokladem jejich účinnějšího řešení. Tristní je, že se následujících 21 let pro realizaci beztak nedostatečných závěrů z Ria vykonalo velmi málo, s jistým zjednodušením nic podstatného.

Katastrofální bída v mnoha rozvojových státech může vést k novému stěhování národů, které vyspělé státy smete. Stěhování národů může vyvolat i výraznější stoupání hladiny světových moří, vyvolané táním ledovců v důsledku oteplování. I mírné zvýšení hladiny světového oceánu, např. o 1 metr, bude mít kruté dopady o katastrofálních důsledcích stoupnutí moře o 8 metrů v případě roztání ledovců v Grónsku nemluvě. Podrobněji, viz 32) a 33).

Odstranění bídy v rozvojových státech není možné za stávající mezinárodní dělby práce, kdy velmocí udržují nízké ceny surovin a potravin, hlavních vývozních artiklů většiny rozvojových států a prostřednictvím neekvivalentní směny je odírají. Stejně tak nebezpečné je i zaplavování těchto států levnými výrobky vyspělých států. Obojí vede k drtivé zadluženosti většiny rozvojových států. Jen úroky z dluhů rozvojových států převyšují celou rozvojovou pomoc vyspělých států a celkový finanční tok z Jihu na Sever je asi 3x větší než finanční tok ze Severu na Jih. Chudý Jih je tak nucen spolufinancovat marnotratné plýtvání bohatého Severu, byť užívaný ukazatel rozvoje hrubý domácí produkt vývoz zisků vydává za prosperitu země, z které je zisk vyvážen. Velká část rozvojových států je tak odsouzena k živoření co by surovinový, v minulosti i potravinový přívěsek vyspělých států. Slabost rozvojových ekonomik jim znemožňuje vybudovat nezbytnou infrastrukturu a tím i vytvořit základní předpoklady pro ekonomický rozvoj, natož uvažovat o jeho udržitelnosti. Bránit ožebračování rozvojových států izolováním se od světa znemožňují jak vyspělé státy, tak logika tržní ekonomiky. *Zboží je kanón, který spolehlivě porazí i nejpevnější feudální čínské zdi*, viz 5).

Vnějším projevem této situace je enormní zadlužení většiny rozvojových států. Vnucování omezování výdajů těchto zemí na beztak silně podvyživené školství, zdravotnictví apod. monetaristickými ekonomy MMF a SB vyhrcoené problémy rozvojových států dále prohlubuje a udržitelný vývoj ještě více znemožňuje.

Jisté je, že poskytování neadresných úvěrů není efektivní cestou pomoci rozvojovým státům, že je nutné používat pomoc na vybrané projekty, u kterých lze předpokládat efektivnost. Zahraniční pomoc může být efektivní, jen bude-li orientována k vybudování základů ekonomik rozvojových států v intencích udržitelného vývoje.

Zuboženost většiny rozvojových států vytváří situaci, že v zájmu záchrany světa před světovou ekologickou katastrofou budou muset vyspělé státy jim místo dosavadního vykořisťování a dodávání zbraní poskytovat rozsáhlou, skutečnou nenávratnou pomoc. I když rozsáhlé přerozdělování prostředků vyspělých států zemím rozvojovým bude netržní, bude nejen spravedlivé vzhledem k dosavadnímu odírání rozvojových států státy vyspělými, ale i nezbytné, bude-li chtít lidstvo předejít světové ekologické katastrofě. Na takové myšlení ale

ani politici ani občané vyspělých států nedorostli, o šéfech mezinárodního finančního kapitálu nemluvě.

Klasickým kruhem ukazujícím neudržitelnost stávající mezinárodní dělby práce je již zmiňovaný osud tropických deštných pralesů. Ničení tropických pralesů drancováním mezinárodními monopoly i vlivem bídy může vést ke světové ekologické katastrofě. Lidstvo si může vybrat, zda k těmto trendům bude i nadále přihlížet s rukama v klíně, nebo zda podnikne rozsáhlá opatření na zastavení ničení a částečnou obnovu tropických deštných pralesů, byť to bude znamenat rozsáhlou, skutečnou a nenávratnou pomoc bohatých států Severu chudým státům Jihu.

V zásadě to jde, jak ukazuje relativně úspěšná realizace projektu ochrany a obnovy pralesů v Kostarice. Bohužel jde o příklad ojedinělý. Typické je neomalené vydírání mnohých rozvojových států státy vyspělými. Velmoci také stojí v pozadí většiny válek, které se v rozvojových státech po pádu kolonialismu odehrávaly. Falešné jsou i představy o nezištné pomoci ze světa hladovějícím. Mnohem častější jsou vojenské intervence a dosazování zkorumpovaných a často i krvavých diktatur, nově pod rouškou ochrany lidských práv. Nejvíce jsou ohroženy ropné země, viz přepadení a okupace Iráku v roce 2003 a nejnověji nezákonné bombardování Libye letectvem některých zemí NATO v roce 2011. Zejména pro USA a jim ochotným není problém vést i velmi nákladnou válku bez zjevného cíle, viz pokračující krvavá okupace Afganistanu od roku 2001 a sílící odpor chatrně vyzbrojených rebelů proti okupantům.

Mnohem reálnější pomoc zejména rozvojovým státům Afriky realizuje Čína. Problém je, že i v Africe vzniká přetahovaná „vyspělé západní státy – Čína,“ že se boj o vliv vede ze strany vyspělých států nevybíravě včetně podněcování válek a realizace vojenských intervencí.

J. Lavellock správně upozorňuje, že ledovce se v dobách ledových připlazily až na asi 50° severní zeměpisné šířky a vše zajímavé pro život zničily, viz 34). Mechanismy Gaii, jež vytvářejí příznivé podmínky pro život na Zemi, jsou situovány zřejmě do tropických a subtropických zeměpisných šířek - mělkých mořských šelfů i tropických deštných pralesů tanní pevniny.

Nelze ze všeho zla v rozvojových státech vinit jen státy vyspělé. Neudržitelné jsou i praktiky mnohých rozvojových států, kde představy mnohých předáků nemají s potřebami svých států nic společného, nemluvě o katastrofální korupci státní moci ve většině rozvojových států. Ale i úplatkářství má dvě strany – kromě strany beroucí úplatek i stranu úplatek dávající. Tou jsou nejčastěji nadnárodní společnosti z vyspělých států.

Plně souhlasím s J. Kellerem, že *by rozvojové země neměly usilovat o vyrovnání se v hmotné životní úrovni vyspělým zemím*, viz 14), jak je jim to vnucováno a jak se o to také vesměs neúspěšně snaží. Nejen proto, že na to vesměs nemají a při neustávajícím odírání rozvojových států státy vyspělými nikdy mít nebudou. Za závažnější argument považuji, že v řadě směrů není o co stát. *Rozvojové státy by měly usilovat o uspokojení základních hmotných potřeb svých obyvatel na základě využívání vlastních zdrojů. Až na výjimky to možné je. Ale jen za podmínky, že nebudou své ekonomiky orientovat na uspokojování potřeb vyspělých států a budou odmítat diktát vyspělých států, mezinárodních monopolů i institucí typu Mezinárodní měnový fond, Světová banka, WTO a FAO, jež je ekonomicky, ekologicky i sociálně rujuje, ale že se budou orientovat na uspokojování základních potřeb svých občanů.*

XXXXXX

Čtvrtou kapitolu lze shrnout asi následovně: věcný tvar udržitelného vývoje světové ekonomiky je možný jen při šetrném hospodaření s přírodními zdroji a při stabilizované, mírně klesající lidské populaci. I když efektivnost využívání přírodních zdrojů ve výrobě nezanedbatelně roste, situace zůstává neuspokojivá. Rozsáhlé plýtvání převážně na samoúčelnou konzumní spotřebu většiny občanů vyspělých států a bohaté menšiny občanů rozvojových států a velká bída většiny občanů rozvojových států jsou dvě strany téže mince. Doplnuje je plýtvání jednotlivých států a nadnárodních uskupení. Ve svém souhrnu spolehlivě ekologicky odrovnávají planetu Země. Pokud lidstvo nenajde účinný lék proti plýtvání ve vyspělých a bídě v rozvojových státech, nemá naději přežít. Tuto skutečnost ale dosud nepochopili ani politikové, ani řadoví občané vyspělých států, resp. slovně ji uznávají, ale skutek dosud vždycky utekl. S touto myšlenkou si nevědí rady ani Strany zelených.

Zatímco mírný pokles počtu obyvatel ve vyspělých státech je nutné uvítat, byť politikové jsou obvykle jiného názoru, za zákazonosnou je třeba považovat pokračující, byť nižším tempem, populační explozi v rozvojových státech. Prvním předpokladem jejího zastavení je potření bídy a ngramotnosti v nich. Samotné snižování přírůstků počtu obyvatel v rozvojových státech je ale pozitivní trend a jedna z mála nadějí do budoucna.

S řadou problémů se daří ekologizovat výroby a technologie nebo technologie vybavovat koncovými zařízeními na zneškodňování škodlivin. Ve vyspělých státech jde především o otázku priorit. Hůře jsou na tom méně rozvinuté a zejména rozvojové státy. Určitým problémem je i snaha podniků vyspělých států odsouvat ekologicky špinavé výroby a vyvážet toxický odpad do států s mírnější či žádnou ekologickou legislativou - ekologický neokolonialismus, byť to naštěstí v řadě případů není možné.

V konkrétních výroбах zůstává zásadní problém poškozování zemědělské půdy imisemi, těžkou mechanizací, erozí, agrochemikáliemi apod. Imise vážně poškozují i lesy, přírodu a vodu. V rozvojových státech je základním problémem ničení přírodních zdrojů z titulu bídy a jejich drancování mezinárodními monopoly. Sílicí nedostatek čisté vody už dnes vyvolává ostré spory o deficitní vodu Nilu, Eufratu, Jordánu ad., jež provází i řinčení zbraní. Tyto spory mohou přerůst v mezinárodní ozbrojené konflikty.

Cest k řešení je řada, dlouhodobě zřejmě v orientaci na alternativní zemědělství. Nutná je ale i střídmost stravování, zásadní snižování imisí, zkvalitnění zemědělské techniky a agrochemikálií, účinná ochrana a obnova územních systémů ekologické stability krajiny aj. Lesní a vodní hospodářství lze provozovat jen na základě alespoň prosté kvantitativní a kvalitativní reprodukce, přísná ochrana přírody je nevyhnutelná.

V dopravě zásadní ekologické problémy vyvolává silniční doprava, která vesměs mnohostranně ničí životní prostředí, zvláště ve větších městech a při hlavních silnicích. Dálnice problémy silniční dopravy vyhrocují a zásadně ztěžují realizaci ozdravných řešení. Nutné je zbavit silniční dopravu všech neoprávněných výhod, které požívá (financování dopravní cesty a rozdělování investic, tolerance přenášení škod na poškozené, v územním plánování, výchově ad.). Nutné je podporovat minimalizaci dopravních potřeb, zejména co komplexním územním plánováním, budováním kvalitních spojů, náležitou péčí o dopravu železniční, městskou hromadnou, cyklistickou, pěší a v ČR na stávajících vodních cestách i o dopravu vodní. Budování dálnic by nemělo být s výjimkou dálničních obchvatů větších měst připouštěno.

V energetice je v rozporu s udržitelným vývojem nejvíc energetika založená na spalování fosilních paliv, méně na spalování biomasy, na štěpné jaderné reakci a hydroelektrárny vyžadující výstavbu přehrady. Řešením je především orientace na radikální

úspory energie, dále na rozvoj energetiky využívající obnovitelné zdroje udržitelným způsobem. Obnovitelné zdroje energie při současném plýtvání vyspělých států ve spotřebě nemohou stačit, o citelných ekologických negativách některých z nich nemluvě. Za stávající situace je i z hlediska životního prostředí menším zlem jaderná energetika ve srovnání s energetikou založenou na spalování fosilních paliv.

Literatura ke kapitole 4:

- 1) Meadowsová, D.H. a kol.: Překročené meze, Praha, Argo 1995
- 2) Zeman, J.: Ekonomické aspekty ekologických škod, kandidátská disertační práce, Praha, VŠE, 1987
- 3) Zeman, J.: Proces znehodnocování a teorie ekologických nákladů, Ekonomický časopis č. 2/1991
- 4) Gofman, K.G.: Ekonomické oceňování přírodních zdrojů v socialistické ekonomice, Praha, EÚ ČSAV, EVSZ č. 2 a 3/1979
- 5) Marx, K.: Kapitál I a III.1., Praha, Svoboda 1978
- 6) Novožilov, V.V.: Měření nákladů a výsledků, Praha, Svoboda 1972
- 7) Seják, J.: Stav a možnosti oceňování přírodních zdrojů v ČSSR, Praha, EÚ ČSAV, VPE č. 179/1983
- 8) Zeman, J.: Ekologické škody jako prvek soustavy plánovitého řízení, Ekonomický časopis č. 12/1989
- 9) Meadows, D. a kol.: The Limits of Growth, New York 1970
- 10) Seják, J. a kol.: K oceňování přírodních a environmentálních statků, Praha 1995, připravováno pro tisk v nakladatelství Brada
- 11) Zeman, J.: Ekonomické a ekologické souvislosti územních vazeb, Praha, ČEÚ, VP pro MŽP ČR 1996
- 12) Keller, J.: Až na dno blahobytu, Brno, Ekocentrum 1993
- 13) Patočka, J.: diskusní vystoupení na konferenci Lidské hodnoty a společnost v pohybu, Kostelec n. Č. L. 1993
- 14) Andrlé, A.: Zpomalení urbanizace obyvatelstva ČR, Planeta č. 8/1996
- 15) Mishan, E.J.: Spor o ekonomický růst, Praha, Slon 1994
- 16) Kol. autorů: Doprava, životní prostředí a politika, Brno, Český a slovenský dopravní klub 1994
- 17) Zeman, J.: Metodika měření efektivity jednotlivých druhů dopravy, Doprava č. 1/1992
- 18) Zeman, J.: Návrh zásad zákona o dopravě, Národní hospodářství č. 12/1994
- 19) [Analýza ukazuje, že solární jednotky způsobují více emisí skleníkových plynů než moderní uhelné elektrárny](http://www.ac24.cz/zpravy-ze-sveta/3727-analyza-ukazuje-ze-solarni-jednotky-zpusobuji-vice-emisi-sklenikovyh-plynu-nez-moderni-uhelne-elektrarny) <http://www.ac24.cz/zpravy-ze-sveta/3727-analyza-ukazuje-ze-solarni-jednotky-zpusobuji-vice-emisi-sklenikovyh-plynu-nez-moderni-uhelne-elektrarny> Zdroj: notrickszone.com. Překlad: Miroslav Pavlíček
- 20) **Magdoff, F.**: Politická ekonomie a ekologie biopaliv, Monthly Review, červenec-srpen 2008 www.monthlyreview.org, překlad Vladimír Sedláček 2014

- 21) Kol.: Udržitelná Evropa - shrnutí, zkrácený překlad studie Wuppertalského institutu, 1995, Brno, Hnutí Duha 1996
- 22) Weizsacker,E.U. a kol.: Faktor čtyři, Phare, Frýdek Místek 1996
- 23) Rekomunalizace a demokratizace zásobování energií, návrh zákona předložený skupinou poslanců Německému spolkovému sněmu
- 24) Zeman,J.: K některým aspektům programu ekologizace dopravy v ČSFR, Doprava č. 3/1992
- 25) Zeman,J.: Problémy dopravy, Národní hospodářství č. 7/1993
- 26) Zeman,J.: Systémové příčiny nízkých úspor paliv a energie, Energetika č. 10/1996
- 27) Zeman,J.: Deformace hospodářského mechanismu v palivo energetickém komplexu ČR, Energetika č. 12/2006
- 28) Píha,M.: Cena elektřiny z výroby do distribučních soustav, Energetika č. 12/2006
- 29) Zeman,J.: Ekonomické aspekty ekologické daňové reformy v ČR, Praha, ČEÚ, I. 1996
- 30) Zeman,J.: Zásady zákona o hospodaření s energií, Energetika č. 11/1995
- 31) Texler,J.: K příčinám ekologických problémů rozvojových zemí, Ekonomický časopis č. 8/1990
- 32) Zeman,J.: Hrozí lidstvu světová ekologická katastrofa? Národní hospodářství č. 5/1992
- 33) Kužvart,P. a kol.: Změnou k přežití, brožura, Praha 1994
- 34) Lovelock,J.: Nový pohled na život na Zemi aneb Gaia, Praha, 1994 Lovelock,J.: Gaia vrací úder, ISBN, 978-80-200-1687-4, 208 s., Akademie, Praha 2009.

Kapitola 5

Možný věcný tvar udržitelného způsobu života

Neodmyslitelnou součástí udržitelného vývoje je *udržitelný způsob života* lidí. Stávající, z hlediska hmotné spotřeby v podstatě konzumní způsob života lidí ve vyspělých státech včetně ČR, jehož rubovou stránkou je masová bída obyvatel států rozvojových a rychle postupující ekologická zkáza planety Země, znemožňuje udržitelný vývoj lidstva a žene ho do světové ekologické katastrofy. Cílem této kapitoly je zabývat se možným věcným tvarem udržitelného životního způsobu lidí, jeho ekonomickými a dalšími aspekty.

5.1. Vymezení možného věcného tvaru udržitelného životního způsobu

Mám za to, že věcný tvar udržitelného životního způsobu musí zajistit všem občanům reálnou možnost uspokojovat své základní hmotné (materiální) potřeby, tj. přiměřenou výživu, ošacení, obutí, bydlení, dále reálné právo na práci, na v zásadě bezplatné vzdělání, na v zásadě bezplatnou zdravotní péči, přiměřené sociální zabezpečení, zajistit dostatečnou bezpečnost občanů, příznivé přírodní prostředí, vytvářet příznivé podmínky pro rozvoj masového sportu, kvalitní kultury, zájmové a umělecké činnosti. Současně po všech občanech, podnicích výrobní i nevýrobní sféry, orgánech samosprávy i státní správy nekompromisně vyžaduje žít materiálně skromně a přímo i nepřímo materiálně neplýtvat. Jde o požadavek, který je v příkrém rozporu s tzv. konzumní společností, společností hojnosti J. K. Galbraita, viz 1).

U občanů jde plýtvání v hmotné spotřebě např. od jídla vyhozeného v popelnicích či zkonsumovaného výrazně nad fyziologickou potřebu přes potřebu měnit kde co z titulu pochybené prestiže či změny módy až po preferenci ježdění autem v dopravě včetně zbytečného ježdění. Neplýtvání ve spotřebě nevyžaduje asketismus. S některými činnostmi, např. se zábavou typu ježdění autem, motokrosu atp., se ale budeme muset rozloučit.

Konkrétní přírodní a společenské podmínky budou požadavky na udržitelný životní způsob konkrétních lidí citelně modifikovat, třeba i tím, že v tropickém klimatickém pásu není z důvodu ochrany před zimou nutné topit, ale je tam naopak větší potřeba klimatizace.

V oblasti výživy udržitelný způsob života nemůže obsahovat zejména přejídání se, spotřebu tabákových výrobků, větší konzumaci alkoholu a drog, nadměrnou konzumaci léků, soli a koření. O zdravotní škodlivosti přejídání se, resp. otylosti, nadměrného solení a kořenění jídel již bylo napsáno dost, stejně tak o škodlivosti pití alkoholu, kouření cigaret, o zneužívání léků a drog.

Dle některých v důsledku chybné minulé výchovy je pro ČR nová skutečnost, že živočišné potraviny lidé ke svému zdárnému vývoji s výjimkou mléka u dětí nepotřebují a že si jejich konzumací přivozují četné civilizační choroby, zejména artherosklerozu, infarkt myokardu (mozkovou mrtvici), rakovinu tlustého střeva, prostaty, částečně i žaludku, ženy též rakovinu prsu, viz 2). Riziko onemocnění uvedenými chorobami údajně roste s růstem konzumace živočišných potravin a s růstem dalších rizikových faktorů (kouření, pití alkoholu,

stres, znečištění přírodního prostředí, nedostatek pohybu ad.). Dle T. Husáka by nemělo docházet ani k větší konzumaci potravin živočišného původu.

Udržitelný způsob života požaduje po každém občanu nesnažit se vyhovět kdejaké módě. Současně všichni mají být slušně, tj. čistě a neroztrhaně oblečení a obuti.

V oblasti bydlení lze za základ vzít požadavek, aby každá rodina měla svůj byt o počtu obytných místností odpovídající počtu členů v rodině. Náš panelový dům s byty 1. kategorie ideálem nebude, ale je otázkou, zda zejména v rozvojových státech a v hustě zalidněných územích je reálné uvažovat pro většinu občanů o něčem lepším.

Luxusní vily s půlhektarovými parky, jsou problematické i v podmínkách relativního dostatku prostoru USA, neboť vytváří příliš řídké osídlení, všestranně ho devastuje přebujelá silniční doprava, o nákladnosti takového bydlení nemluvě.

Provádění radikální ekonomické deformy v ČR, zejména pak zrušení komplexní bytové výstavby, prosazování tržního nájemného při vysokém deficitu bytů, tolerance přeměny bytů na nebytové účely bez náhrady, faktická absence státní bytové politiky s tím, že vše vyřeší trh, vytváří situaci, kdy zejména málo přizpůsobiví chudí občané přichází i o své dosavadní bydlení v panelových domech. Decimování obyvatel stěhováním do tzv. holobytů a nejednou i na ulici je kruté. Vytváření bezdomovců vystěhováváním obyvatel na ulici, tj. vytváření absolutní bídy, je v příkrém rozporu s potřebou prosazovat udržitelný způsob života.

Součástí uspokojování potřeb bydlení je i zabezpečení technické a sociální infrastruktury sídel. U technické infrastruktury jde zejména o zabezpečení elektřiny, teplé a studené vody, kanalizace, telefonu, v zimním období tepla ad., u sociální infrastruktury přiměřené sítě obchodů a služeb, škol, zdravotnických, sociálních a kulturních zařízení, přijatelné veřejné dopravy, možnosti krátkodobé rekreace, masového sportu a přijatelného přírodního prostředí.

Zásadní problémy s obyvatelostí měst vedly v meziválečném období k formulování funkcionalistického přístupu k řešení problémů výstavby měst. Funkcionalistický přístup má nesporné, vesměs využívané přednosti, např. při výstavbě technické infrastruktury. Rychle rostoucí ničivý automobilismus po roce 1945 ukázal i vážné limity funkcionalistického přístupu k budování měst. S únosným řešením problému devastace zejména větších sídel intenzivní automobilovou dopravou si dosud nikdo neví moc rady.

Problém ničivého automobilismu je do jisté míry tlumitelný zabezpečením husté sítě kvalitní levné veřejné dopravy, omezováním pohybu aut zejména v centrech větších měst, výstavbou neprůjezdných silnic na sídlištích a politikou drahé silniční dopravy, resp. rozsáhlé ekonomické zvýhodňování silniční, ale také letecké a vodní dopravy je neodůvodnitelné. Veřejnou dopravu je nutné rozvíjet tak, aby občané měli v zásadě zabezpečenu možnost využívat kvalitní (hustotou spojů, dostatečnou kapacitou i cenou) veřejnou hromadnou dopravu na pracoviště a zpět, na nákupy, úřady a do značné míry i za rekreací, nejlépe na bázi integrovaných systémů osobní dopravy. Je nutné zabezpečovat bezpečné stezky pro chodce a pro cyklisty a pěší zóny v sídlech. Užitečné jsou i zákazy vjezdů aut mimo obsluhu do center měst či jejich zpoplatnění, uplatňované v některých městech vyspělé Evropy. Povinností všech a zvláště pak orgánů zodpovědných za dopravu by mělo být tlumení automobilismu, nikoliv prosazovat jeho maximalizace pod rouškou budování prosperity.

Vysoká, do značné míry samoučelná dopravní mobilita říká, že není únosné počítat s dalším výrazným rozvojem dopravy a zvláště pak ne s rozvojem individuálního motorismu, a to i kdyby byl technicko ekonomicky zvládnutelný. I životní způsob je nutné podříditi mimo

jiné potřebě minimalizovat dopravní potřeby, viz 3), spotřebu energie a zvláště pak zvyšovat bezpečnost občanů, zlepšovat životní prostředí a kvalitu života.

V oblasti práce je nutné vycházet ze zásadního požadavku reálně zajistit právo na práci všem praceschopným občanům, kteří o ní stojí, pokud možno v souladu s jejich kvalifikací, v přijatelném pracovním prostředí a s denní dojížděnkou do jedné hodiny. Samozřejmostí by měla být přiměřená odměna za práci a zabezpečení všech občanů v nemoci, v invaliditě a ve stáří na základě povinného zdravotního a sociálního pojištění. Příjmová diferenciacie obyvatelstva by neměla být příliš velká, neboť příkré a zejména nezasloužené rozdíly v příjmech vyvolávají nutně sociální napětí až po nenávist a stimulují rozsáhlé, zpravidla marnotratné plýtvání ve hmotné i nehmotné spotřebě nejen u plýtvajících bohatých, ale i u chudých, kteří se je často snaží napodobit i za cenu neuspokojení svých základních hmotných potřeb.

Je to i požadavek moderních technologií. Jedním z pilířů japonského hospodářského zázraku je úzké sepětí pracovníků se svými firmami, spolurozhodováním o rozvoji firem počínaje a kapitálovou svázaností konče. Podrobněji, viz kap. 8.

Bezplatnou zdravotní péči při povinném placení zdravotního pojištění placeném převážně zaměstnavateli by měli mít zajištěni všichni občané. Zabezpečování léčení mnohých nemocí a úrazů drahými špičkovými zdravotními technikami ve velkém ale nemusí být vždy reálné.

Proti praxi reálného socialismu v ČSSR, kde z prevence bylo na špičkové úrovni zejména očkování proti infekčním nemocem a výchova ke zdravému životnímu způsobu se moc nedařila, by mělo zdravotnictví mnohem více rozvinout výchovu ke zdravému životnímu způsobu. Nejen proto, že prevence je mnohem levnější než následné léčení zdravotních neduhů všeho druhu. Zdraví je přitom nutné pojímat nejen jako stav *ne akutně nemocný*, ale jako stav trvalé fyzické i duševní rovnováhy občana. Situace v ČR po roce 1989 je opačná. Kvete mimo jiné hazard všeho druhu a následky bývají často tragické. Ani další pokrok ve zdravotnictví je nejednou není s to napravit.

Občané si musí své zdraví chránit mnohem více sami, než činí dosud. Názor, že zdravé občany potřebuje především společnost, je hrubě zjednodušující a pokrytecký. Ochrana zdraví je především bytostným zájmem každého občana samého, byť je též významným zájmem společnosti. Se zdravým člověkem bývají menší problémy než s člověkem nemocným. Podobně zdravý člověk mívá menší problémy než člověk nemocný nebo dokonce invalidní.

Stížnosti alkoholiků, že lékaři nemají lék na jejich vychlastané ledviny, kuřáků, že lékaři nejsou s to účinně léčit jejich pokročilá stádia rakoviny plic atd., jsou pokrytecké a bezpředmětné. Kdo si lehkomyšlně zničil zdraví, má smůlu a může si nadávat jen sám sobě. Zdravý člověk mívá tisíc přání, nemocný jen jedno. Uzdravit se. Ne vždy je to reálné. Praxe ale působí dojmem, že rozsáhlý zdravotnický pokrok slouží zejména rozšíření možnost mnohých lidí se svým zdravím hazardovat.

Široce rozšířený názor mladých kuřáků, že protože svým kuřáctvím riskují vážné zdravotní problémy až za 15-20 let, se jich to netýká, je jen smutným dokladem lehkovážného přístupu mnoha mladých občanů ke svému zdraví. Jak správně píše Lovelock, kuřák se v průměru dožívá o 7 roků méně než nekuřák.

V oblasti školství by měly mít v zásadě všechny děti zabezpečenu reálnou možnost bezplatně navštěvovat základní a střední školu, nadaní i bezplatné studium na škole vysoké, nejnadanější i vědeckou přípravu. Zbavovat se talentů, kterým rodiče studium nejsou s to zaplatit, je velké mrhání nejcennějším kapitálem společnosti - vzděláním lidí. Je plně srovnatelné se ztrátami vzdělanosti vlivem někdejšího kádrování. Podobně k zájmové a umělecké činnosti by měli mít zajištěný přístup všichni nadaní přes hustou síť zařízení

zájmové umělecké činnosti štědře podporované státem, regionálními i místními samosprávami. Současně je nutné, ab stát aktivně formoval strukturu vzdělávání všech stupňů v souladu s očekávanými společenskými potřebami. Systém vyššího vzdělávání v ČR roku 2011, kdy významná část absolventů středních a vysokých škol míří ze školy rovnou na úřad práce, je neudržitelná.

Zkušenosti vyspělých států ukazují, že sítím chudoby málokdo pronikne. V ČSSR ale sítím kádrování prošlo i mnoho kádrovým kritériím nevyhovujících občanů včetně řady zjevných odpůrců reálného socialismu.

Rozsáhlou státní podporu si zaslouží kultura, což není v rozporu s požadavkem potírat „kulturní“ brak, např. vysokým zdaněním různé porno literatury, akčních filmů atp. Systém reálného socialismu v ČSSR zde nebyl bez problémů, ale tuto základní funkci plnil, na rozdíl od období po roce 1989, kdy skutečná kultura živoří pod horami komerčního braku, jemuž se navíc nejednou dostává podpory i z veřejných rozpočtů.

Nejsou racionální důvody podporovat vrcholový sport. Je drahou prestiží jednotlivých států. Stojí nemalé peníze, vede často k hazardování se zdravím vrcholových sportovců a k rozvoji pasivního konzumentství diváků. Některé jeho druhy, zejména motokros a akrobacie motorových letadel, jsou velmi riskantní a vážně poškozují životní prostředí. Otázka jejich redukce až zákazu je tudíž legitimní.

Existují zásadní ekonomické, zdravotní i sociální důvody vytvářet příznivé předpoklady pro široký rozvoj masového sportu, který by měl být dostupný v zásadě všem zájemcům, tj. i zájemcům sociálně slabým. Významným druhem masového sportu by měl být pobyt v přírodě bez četných *vymožeností civilizace*, auty a televizí počínaje. Vysoce perspektivní je tradičně pěší turistika, cyklistika, vodáctví (pokud bude pro rostoucí sucha co sjíždět) a běžky (pokud bude sníh). Oprávněná je i podpora zahrádkaření, lidového rybářství, za podmínky dostatečné společenské kontroly i lidové myslivosti ad. Kromě příznivých objektivních předpokladů vytvářených společnostmi vyžaduje na občanech překonat lenost.

Požadavky na kvalitu přírodního prostředí je reálné mít střední. I tak budou vyžadovat mnohem větší spolupráci nejen státu s podniky, regiony a obcemi, ale i s občany. Bez uvědomělé skromnosti a slušného chování se lidí k přírodě i sobě navzájem nelze přiměřeně přírodní prostředí zajistit.

Se značným vzestupem hmotné spotřeby lze uvažovat zřejmě jen v oblastech spojů, spotřební elektroniky a počítačů. Ani zde nemá být řečeno, že by každý občan, resp. rodina měla mít své video, počítač či videofon, leč jejich všeobecnou dostupnost lze poměrně snadno zabezpečit, aniž by byl ohrožován udržitelný vývoj. Je důležitá i pro četné úspory jinde (od náhrady přepravy osob a zboží přepravou informací až po citelné úspory energie a materiálu) i pro zásadní rozšíření vzdělávacích možností a možností seberealizace. Plně souhlasím s J. Lovelockem, že *„pro začátek jsou dobré mobily, internet a počítačové hry jako náhrada cestování, zvláště auty a letadly.“*

I tyto oblasti mají problémy, neustálým vysedáváním u televize, kde občané ČSSR 80. let trávili, či spíše zabíjeli v průměru 50% svého volného času, počínaje. Na tom nic nezměnil ani dramatický pokles kvality televizních pořadů po roce 1989, záplavou reklam počínaje a záplavou amerických krváků konče. Dnes začíná být hloupenutí mnohých lidí u televize doplňováno jejich hloupenutím u počítačů a u mobilů. Byly již vyvinuty i počítačové hry rozvíjející zuřivost hráčů až k sebevraždě. Zejména děti jsou s to uštvat k smrti.

Důležitým požadavkem udržitelného životního způsobu je, aby každá rodina měla nejvýše dvě, jen výjimečně tři děti. Požadavek zakládat mírný pokles populace při prodlužování střední délky života je i v Evropě plně oprávněný, byť při nízké a spíše klesající

porodnosti snadno zajistitelný. Růst populace udržitelný způsob života ohrožuje nejen v rozvojových státech.

Prudký útlum porodnosti v ČSFR po roce 1990, v řadě jiných bývalých socialistických států navíc spojený se značným růstem úmrtnosti, ale odráží tragické sociální důsledky restaurace kapitalismu v těchto zemích. S udržitelným vývojem nemá nic společného.

5.2. Společenské bariéry udržitelného způsobu života lidí

Předložený možný věcný tvar udržitelného způsobu života lidí je aplikací důsledného potírání plýtvání ve spotřebě soukromé i společenské ve všech podobách, důsledného potírání aktivit, které T. Husák a další autoři označují jako nepravé, falešné potřeby, viz 2) a 3). *Uspokojováním pravých lidských potřeb rozumí T. Husák „spotřebu předmětů, sloužících zdravým fyziologickým, kulturním a sociálním potřebám, při jejichž výrobě a spotřebě není způsobována společnosti ztráta větší než je prospěch bezprostředního spotřebitele“, viz 1), str. 18. Ostatní formy spotřeby považuje z celospolečenského hlediska v nejlepším případě za neúčinné.*

V literatuře se lze setkat i s jinými názvy pravých a nepravých potřeb a mírně odlišnými přístupy k jejich pojetí. Keller píše o *lidských potřebách* a o *potřebách trhu*, viz 4), ekonomický růst prismatem pravých a nepravých potřeb rozebírá E. Fromm, viz 5), E. J. Mishan, viz 6) ad. Angličtina pro pravé a nepravé, resp. falešné potřeby používá výrazů *true a false needs* a *right a wrong needs*.

Požadavek zásadně omezit uspokojování falešných potřeb připomíná důslednou ekologizaci korigovaný program uspokojování základních hmotných potřeb všech občanů z r. 1949, z počátků socialistické výstavby v Československu, zasvěceným může připomínat praxi buddhistických mnichů, jogínů v Indii, obyvatel ekologických vesniček (komun) ve vyspělých zemích aj. K uvedeným vzorům bylo přihlíženo, ale jsou korigovány důsledným promítnutím požadavků ekologizace a některými zkušenostmi, které v minulosti nebyly k dispozici (možnosti moderních spojů, počítačů, těžká demoralizace občanů vyspělých zemí *manipulativní demokracií* a rozsáhlým *konzumerismem* a zemí reálného socialismu přílišným potlačováním zbožně peněžních vztahů a politické plurality a nadměrným rozsahem základních sociálních jistot, zejména v zaměstnání (placení za nekvalitní či dokonce neprovedenou práci) aj.

I pro mírně znalého evropských poměrů je uvedený program prosazení možného věcného tvaru udržitelného životního způsobu prakticky nerealizovatelnou utopií. Jeho případná realizace bude narážet na bariéry společenské a na bariéry ekonomické. Základní společenskou bariérou realizace udržitelného způsobu života je bezuzdné sobectví lidí, neblahý zvyk lidí neustále se honit za hmotnými statky a za mocí (často ve jménu boha, vlasti či ideologie, což nejednou splývá v jedno) a posléze předčasně umírat, aniž by z dosaženého něco užitečného *vítězný*, napůl uštváný jedinec měl.

Zničujícím činitelem pro lidi i lidstvo se stává i vysoká četnost změn. Člověk je není s to kontrolovat, natož zvládnout. Nebezpečná je ale i nuda.

Udržitelným způsobem života žili živočišní předchůdci člověka v tropických deštných pralesích Afriky. Dodnes jím spokojeně žijí některé údajně primitivní národy v tropech, které *civilizované* národy nestačili *vyvraždit* či *zcivilizovat*. Aklimatizace živočišných předchůdců člověka na život ve stepích byla oním biblickým vyhnáním z ráje. Zostřil se boj o přežití pravěkých lidí (v pralese byl v zásadě omezen na úsilí nebýt sežrán predátory, resp. potravy

bylo relativně dost), kterým nouze vnutila život v podmínkách společenské rovnosti prvobytně pospolné společnosti, primitivního komunismu.

Opolidé a pralidé postupně zdokonalovali své schopnosti vyrábět nástroje a lovit zvířata a zvyšovali svůj počet, až po poslední době ledové ovládli zemědělskou výrobu. Jejím prostřednictvím začali výrazněji měnit své životní prostředí - přeměňovat pralesy na pole a pastviny. Později začali vytvářet i výraznější nadprodukt.

Výraznější nadprodukt mohl lidem zabezpečit podstatně lepší život. Je otázkou, zda výraznější nadprodukt lidem lepší život opravdu zajistil. Podle vývoje hmotné životní úrovně lze soudit, že ano. Podle vývoje mezilidských vztahů lze soudit, že vedl k zásadnímu zhoršení života. Nadprodukt si totiž brzy nejbezohlednější jedinci začali přivlastňovat. Většinu svých spoluobčanů současně degradovali v horším případě na otroky (Římané je výstižně nazývali mluvící nástroje), v lepším případě na své služebníky - poddané.

Další vývoj lidstva byl provázen nelítostným vykořisťováním člověka člověkem, bezuzdným terorem vládnoucích tříd a skupin vůči porobeným i mezi sebou navzájem, přemnožováním se lidí, které si vzápětí vynucovalo podstatné redukce jejich počtu hladem, bídou, epidemiemi a válkami. Zkušenosti lidstva za několik tisíc let ukazují, že vytvářený nadprodukt přinesl lidem kromě větší naděje přežít nepřízeň přírody i bezprecedentní agresivitu, utrpení a nezáměr bohatých a mocných lidí o problémy chudých a bezmocných.

Na této základní skutečnosti se dodnes mnoho nezměnilo, všechny pokusy o nápravu byly buď utopeny v krvi, nebo přinesly jen dílčí zlepšení (sem patří i tak zásadní pokrok jako je nahrazení otrokářského vykořisťování vykořisťováním feudálním a feudálního kapitalistickým) nebo zdegenerovaly zpět v poměry blízké napravovaným poměrům.

Degenerace revoluce se v mírných formách projevovala jak v pozdních letech husitské revoluce, tak v druhé polovině úsilí o vybudování reálného socialismu v ČSSR. Příkladem tvrdé degenerace revolucionářů mohou být mnozí husitští hejtmani, kteří po porážce husitské revoluce v bitvě u Lipan roku 1434 se změnili na šlechtice a v útisku staronových poddaných se někteří vyrovnali i praxi šlechticů rodem, proti kterým předtím bojovali. Podobně v Československu po převratu 17. listopadu 1989 řada překabátovaných bývalých komunistů přešla do tábora antikomunistů a mnozí patřili k nejhrošivějším pronásledovatelům občanů s odlišnými názory, k největším ničitelům ekonomiky pod rouškou Klausovy transformace i k největším tunelářům. Úspěšně konkurují nejhorším jedincům někdejší protisocialistické opozice.

Život pro prosté lidi až do nástupu kapitalismu znamenal na jedné straně velkou fyzickou dřinu a velkou nespravedlnost, byť páni a kněží slibovali blažený život po smrti, na druhé straně pak chudý poklidný život ve stabilních poměrech v rámci přírodních a společenských zákonů, jejichž porušování se tvrdě trestalo. Stres znal prostý člověk předkapitalistického období sice často (klasicky urodí se nebo neurodí, bude válka nebo nebude válka), ale ne systematicky, na rozdíl od dnešní *moderní* uspěchané doby, kdy je stres prakticky všudypřítomný a obvykle nepramení z přímého existenčního ohrožení.

Kromě neustálých pohrom přinášovaných prostým lidem z vůle vládnoucí moci vlastní i cizí si mnoho škod dělali neprivilegovaní lidé sami závidí, z nevědomosti aj. Zla, které si neprivilegovaní lidé způsobovali sami, obvykle prudce přibývalo v obdobích, kdy polevil strach ze zvěle vládnoucích tříd. Lidé jsou prý ve své malosti a zlobě nepoučitelní.

Nevážení si reálného zabezpečení základních hmotných potřeb a nebývalých sociálních jistot známe i z dob československého reálného socialismu. Jejich nadšené zavržení po roce 1989, činěné ponejvíce s vidinou zlatého telete, konzumerismu alespoň na úrovni vyšších vrstev vyspělých zemí EU, dosažitelného údajně primitivním, téměř neregulovaným,

společenskou praxí dávno překonaným kapitalismem, je jistě největším zklamáním a současně i důrazným varováním pro všechny, kdo přímočaře hájí sociální spravedlnost.

Historická zkušenost říká, že dobro se mezi lidmi prosazovalo vesměs obtížně a pomalu. Zlo se mezi lidmi naopak šířilo rychle a snadno. K přeměně národa ve zfanatizovaný dav stačí někdy jeden vůdce - führer.

Tím nemá být řečeno, že historie nezná i příznivější stránky lidské činnosti - zdokonalování pracovních prostředků, rozvoj pracovních sil i mezilidských vztahů individuálních i společenských, o vrcholných uměleckých dílech nemluvě. Historická zkušenost ale říká, že lidstvo zůstává velmi špatné, sobecké, bezohledné a krátkozraké.

Historii lidstva lze mimo jiné charakterizovat jako historii téměř nepřetržitých zločinů proti lidskosti, zločinů proti přírodě a nejobecněji pak jako historii ničení předpokladů pro udržitelný vývoj i život lidí.

Prudce narůstající ekologické problémy a zásadní problémy kontroly využití četných vynálezů lidstva naznačují, že lidstvo rychle spěje ke své zkáze.

Nejnebezpečnější se jeví tvorba genetických mutantů, které se mohou ukázat ještě mnohem nebezpečnější než obávaná dosud nevyhlášená nemoc AIDS, jež podle jedné z hypotéz vznikla při nehodě v rámci vývoje *biologické bomby*.

Hubené výsledky měly i četné pokusy o reformy jednotlivých lidských společností. Nelze tvrdit, že by se lidská společnost výrazněji zlepšila, byť mezi společnostmi otrokářskou a společnostmi tzv. občanskou ve vyspělých zemích konce 20. století jsou samozřejmě podstatné rozdíly.

Nepřekvapuje, že přírodovědec P. Pecina vyličil nemohoucnost lidí následovně: *"A tak dnešní člověk, který se o sobě stále zaslepeně domnívá, že je vrcholem tvorstva a dokonalosti, překročil a porušil kdejaké tabu, zpochybnil vše, co bylo veliké, funkční i krásné, a zotvíral kdejakou třináctou komnatu a kdejakou láhev, aby z ní vypustil běsy a džiny, o nichž se v samolibé nadutosti domníval, že mu budou sloužit. Ve jménu zbožnění své lenosti a náročnosti dělá to, co nedělá a neumí skutečně žádný jiný živočich na světě - totiž ireverzibilně ničí své (a bohužel nejen své) prostředí a navíc dosáhl (a v tom má mezi živočichy opět primát) nejvyšší a nejkrutější míry vnitrodruhové agrese, stále se pachtí za mocí a hmotnými statky a předčasně umírá, aniž mu něco pozitivního přinesly. A tak se nemohu ubránit dojmu, že něco tak disfunkčního a sebezničujícího nemůže být v okouzlujícím proudu vývoje života víc než evoluční epizodou, která se neosvědčila." 7).*

Abych neodcházel ke krajnostem typu válek, nelze vinit československý socialismus z nedostatečného varování obyvatelstva před zhoubnými zdravotními následky otylosti, kouření cigaret a konzumace alkoholu. Leč ani značná osvětová práce, ani relativně vysoké ceny alkoholu a cigaret, ani realizace některých omezení pro tyto aktivity nepřinesly pozitivní výsledky a to přesto, že chránit si své zdraví je v první řadě bytostným zájmem každého občana. Nadávat na neschopnost lékařů léčit choroby si takto způsobené je ale prý jednodušší.

Při polistopadové euforii byla znevažována mimo jiné i vysoce humánní kampaň *šance pro 3,5 miliónů* (kuřáků), praxe bezplatného dárčování krve aj.

Demokratičtí politici ve vyspělých státech zpravidla jednají jen s ohledem na časový horizont nejbližších parlamentních voleb, tj. do čtyř, maximálně šesti let, což je časový horizont dosti krátký a to i krátce po příslušných volbách. Tím automaticky preferují krátkodobé zájmy před zájmy dlouhodobými a zájmy domácí před zájmy celosvětovými. Do značné míry je k tomu nutí reklamou masírování voliči, kteří neoprávněně preferují vysokou úroveň současné hmotné spotřeby, konzumní způsob života, jež je na rozdíl od mlhavých

perspektiv relativně vzdálené udržitelné společnosti či ekologické katastrofy planety Země, hmatatelný. Rozumnější politici - diktátoři - postupují podobně, viz 4).

Je jisté, že v nápravě musí sehrát velkou roli výchova. Zatím ale rozhodující výchovný prostředek, reklama, vychovává ke konzumerismu. To samo o sobě nepřekvapuje, reklama je používána výlučně za účelem přímo či nepřímo zvýšit odbyt příslušného zboží nebo služby. Překvapuje spíše skutečnost, že se daří vytvářet společnost „vymytých mozků.“ Přitom konzumerismus podporuje i školství a většinou i rodina a zaměstnavatelé. Zavedení konkurence ve školství (placení škol podle počtu žáků, resp. studentů) v ČR po roce 1989 vedlo nutně k významnému snížení jeho úrovně, neboť školy v zájmu přilákání a udržení žáků a studentů si konkurovali snižováním úrovně výuky.

E. J.. Mishan právem kritizuje britské školství, že na místo výchovy k humanitě vychovává k obsluze oblundné mašinérie zvaná civilizace.

Podceňovat nelze požadavky na čestnost a bezúhonnost politiků, na důsledné prosazování právního státu při striktním respektování charty lidských práv politických, sociálních, ekonomických, kulturních a *charty práv přírody*. Stejně důležitá je i jejich dostatečná prozíravost a nadhled nad problémy. Mezi českými politiky vládnoucími po roce 1989 je jí ale jako šafránu a v jiných bývalých socialistických státech to vypadá podobně.

Praxe je tomu ale dosti vzdálená. Dokládá to nejen množství afér z vyspělých zemí, ale i přepadení Jugoslávie zeměmi NATO za to, že chránila své občany před teroristickou UCK, resp. že se odmítla podřídit velmocenskému diktátu USA, NATO, že jí nebyli po chuti problematické hodnoty euroamerické civilizace ad.

Překonat absenci politické kultury v ČR nebude snadné. Ale ani zkušenosti vyspělých zemí s dlouhými demokratickými tradicemi nejsou nijak povzbudivé, viz např. rozpoutání první světové války, na němž se s výjimkou Srbska podílely všechny zúčastněné státy, kapitulantská politika Velké Británie a Francie před Hitlerem, jež mu umožnila rozpoutat druhou světovou válku, o politice kolonialismu a neokolonialismu nemluvě. K výraznému rozvoji demokracie ve vyspělých státech po roce 1945 přitom do značné míry docházelo ze strachu před reálným socialismem. Převažuje názor, že demokracie byla, je a nadále bude slovy W. Churchilla *nejméně špatné společenské zřízení z těch, co máme k dispozici*.

Rozsáhlé plýtvání ve vyspělých státech v situaci, kdy mnoho obyvatel rozvojových států umírá na následky podvýživy, pití závadné vody (když nezávadná není k dispozici), na běžné snadno léčitelné nemoci (když chybí i základní zdravotní péče) a je nuceno plundrovat své životní prostředí a ohrožovat tak život na planetě Zemi, nevyžaduje komentář. K problémům vyvolaným lidskou malostí a bezohledností navíc zásadně přistupují ekonomické problémy, které zákonitě vyvolá úsilí o praktickou realizaci udržitelného vývoje.

5.3. Ekonomické bariéry udržitelného životního způsobu

Ekonomie a zvláště pak reálný ekonomický život dosud řešil problém, jak uspokojení té či oné společenské potřeby při daných omezeních zabezpečit. Ekonomické zabezpečení udržitelného způsobu života je atypické tím, že jeho obsahem je ve vyspělých státech v řadě případů snižování uspokojování hmotných potřeb, konkrétně odbourávání uspokojování nepravých hmotných potřeb, ústící v požadavek na rozsáhlé omezování materiální výroby a spotřeby s cílem radikálně omezit plýtvání v hmotné spotřebě, ideálně dosáhnout stavu ne příliš vzdáleného uspokojování pouze základních hmotných potřeb, které nečiní vývoj ekonomiky a životního způsobu trvale neudržitelný, při zabezpečení objektivních

předpokladů pro co nejvšestrannější rozvoj všech občanů. Uvedený obrat je obtížné realizovat zejména z politických důvodů. Špatně průchodný je ale i ze sociálně ekonomických důvodů, neboť činí významné části ekonomiky zbytečné. Platí přitom, že čím rozvinutější je ekonomika, tím větší omezení bude nutné přijmout.

V zájmu udržitelné ekonomiky a udržitelného způsobu života bychom měli orientačně odepsat zbrojní výrobu, výrobu alkoholických nápojů, tabákový průmysl, velkou část výroby osobních aut, část průmyslu textilního a obuvního a další včetně četných předcházejících oborů, zejména oborů prvovýroby, strojírenství a stavebnictví, i navazující obchodní a opravárenské sítě. Dle některých, např. T. Husáka, bychom měli odepsat i velkou část živočišné výroby v zemědělství. Podle T. Husáka mělo jít v Československu v roce 1980 asi o 50% výroby, v EU asi o 67%, v USA asi o 80% výroby.

Problémem není ani tak přebytnost příslušných výrob (ty lze dát do šrotu, nechat zrezivět či spadnout, jak se z různých důvodů mnohokrát v historii stalo) jako přebytnost lidí v těchto výroбах pracujících a ztráta zisků přinášných těmito výrobami. Např. potřebnost konverze zbrojního průmyslu nevyvolává v obecné rovině spor, leč nemožnost zajistit konkurenceschopné náhradní programy při přesycenosti trhu užitečnějšími produkty jej činí nejen v USA politicky velmi problematickým a pak, byznys je byznys. Zisk ve zbrojním průmyslu bývá vysoký a méně rizikový než zisk v nevojenské výrobě. I to je důvod, proč USA často vedou útočné neospravedlnitelné války.

Klasickým příkladem neúspěchu zbrojní konverze je krach zákazu vývozu zbraní z rozhodnutí vlády ČSFR na jaře 1990. Za naše zbrojovky ihned nastoupila zahraniční konkurence. Protože zákazem vývozu zbraní bylo Slovensko postiženo mnohem víc než ČR a navíc šlo o negativní dopady územně velmi koncentrované, vedl tento zákaz k vážné roztržce v ČSFR.

Bagatelizovat nelze ani, že účinný boj za snížení spotřeby alkoholu a cigaret podryvá příjmovou stránku dnešního státního rozpočtu, byť současně odbourává jeho četné budoucí výdaje. Momentální efekty se ale oceňují zpravidla mnohem více než efekty ve vzdálenější budoucnosti, a to nejen když je před volbami. Stejného názoru je i ekonomická teorie.

Vysoké dlouhodobé deficity a relativně vysoké daňové zatížení podnikatelské sféry dostávají státní rozpočty většiny zemí světa do navenek těžko řešitelných problémů, jak zabezpečit finanční prostředky pro (oprávněné) společenské potřeby a současně nepodlomit rozvoj podnikání v jednotlivých státech. Dosavadní technokratické přístupy činí problém neřešitelný. Otázka státního rozpočtu ale řešitelná je zavedením adekvátních ekologických daní zohledňujících jednak způsobované ekonomické škody ze znehodnocování druhým, jednak poškozování a využívání přírodních zdrojů, dále zavedení dostatečně vysokých daní na luxusní zboží a služby a také daně z finančních transakcí na kapitálovém trhu (tzv. Tobinova daň). Pokud budou ekonomiku ovládat silná hospodářská lobby, je důsledná ekologizace daňové soustavy málo pravděpodobná.

Zájmy lidí, jež se živí uspokojováním nepravých potřeb, jsou vážnou překážkou jejich omezování. Nelze se jim divit, každý pochopitelně hájí svůj chléb. Nelze ale nevidět, že je tak ohrožována existence lidstva na planetě Země. Základním řešením může být jediné zkracování pracovní doby a stále výraznější přesun lidských činností do materiálně nenáročných, převážně duchovních aktivit založených na kvalifikované duševní práci. Otázka přesvědčit lidi, že konzumní spotřeba je pozlátkem (obecně pak jak je učinit odolnými vůči manipulacím všeho druhu), zůstává otevřená. Reálný socialismus zde příliš úspěšný nebyl. V praxi manipulování s občany měli vyspělé kapitalistické státy ohromnou výhodu masovým, systematickým využíváním či spíš zneužíváním komerční reklamy. Dnes ČR karikuje

konzumní společnost, resp. klesající kupní síla většiny obyvatel snižuje možnosti konzumu včetně možnosti uspokojovat základní hmotné potřeby a rozvíjet se.

Ve vyspělých státech vtíravá reklama i nadále vnucuje občanům uspokojování dalších a dalších falešných potřeb. Proto mezi základní podmínky potírání falešných potřeb počítal E. Fromm (zákaz reklamy 5). Realizace tohoto humánního požadavku z roku 1976 se ale plně nekonala ani za socialismu. V obnoveném znovu zvítězivším kapitalismu se stala prakticky posvátnou krávou, resp. její omezování se podle všeho jen tak konat nebude. Svoboda vymývat občanům mozky komerční reklamou je organickou součástí svobody podnikání. Přitom je zřejmé, že i když je zákaz reklamy naprosto nutný, k většímu omezení konzumerismu nemůže stačit.

Problém potírání nepravých potřeb má přitom výrazný mezinárodní rozměr. Má-li být boj proti nepravým potřebám účinný, je nutné jej provádět na celosvětové úrovni. Postup jedné země může být snadno paralyzován zahraniční konkurencí včetně reklam vysílaných zahraniční televizí, šířených internetem atd.

Velmi negativní roli mohou sehrát i tzv. vnější okolnosti.

Např. přibližná vojensko strategická rovnováha mezi SSSR a USA v 70. a 80. letech vedla postupně k silnému omezení rozvoje řady druhů konvenčních zbraní. Válka spojenců proti Iráku počátkem v roce 1991 opět oživila zájem o tyto zbraně a tím i o jejich rozvoj, stejně jako pozdější válka a okupace Afganistanu, Iráku a nejnověji zničení Libye.

Mezi nejkřutější nepravé potřeby patří nesporně *tvrdé* drogy. Nedostatečně odstrašuje i skutečnost, že na požívání tvrdých drog narkomani vesměs předčasně umírají. Mezi začátkem užívání tvrdých drog a předčasnou smrtí jejich uživatele je často období pouhých dvou let. Morálně slabí jedinci systematicky psychicky deprimovaní svobodnou tržní společností jsou vesměs náchylní podlehnout možnosti iluzorně uniknout z chmurné reality prostřednictvím drog. Na enormní zisky z nelegálního prodeje tvrdých drog je i trest smrti udílený v některých státech krátký. Výsledky mnohaletého boje policistů celého světa, někde i vojáků proti tvrdým drogám zůstávají hubené. Vážným problémem je i skutečnost, že mnohé tajné operace některých velmocí doprovází masová podpora pěstování drog, jak se stalo po okupaci Kosova vojsky NATO v roce 1999 či po okupaci Afganistanu koncem roku 2001 koalicí ochotných vedenou USA. Tato okupace vedle ke zvýšení výroby heroínu cca 10x a učinila z Afganistanu hlavního dodavatele heroínu ve světě.

Podobně je tomu se zisky z prodeje alkoholu a cigaret a se spoluprací s mafií, od které odstupuje málokdo živý. Pokusy o prohibici na alkohol vedly jen k prudkému růstu organizovaného zločinu, počátkem 50. let v USA a v roce 1986 v SSSR. Novum je, že někteří čeští kmotři se nestyděli v roce 2012 obohacovat nezdaněný alkohol metanolem, čímž otrávnili desítky jeho konzumentů a další stovky přiotrávili.

Problém motorismu se liší od problému drog zejména nejistotou důsledků v poloze autonehody. Zkušenost říká, že neukáznění řidiči riskují mnohem víc, leč bezohlednost neukázněných řidičů pravidelně zabíjí i řidiče ukázněné, spolucestující, cyklisty a chodce. Neukáznění řidiči v ČR mají jen asi 20 % podíl na počtu mrtvých vlivem úrazů způsobených motorovými vozidly. Ostatní negativa automobilismu jsou daná více méně předem a přes všechnu hrůznost následků automobilismu veřejnost a zvláště pak motoristickou veřejnost s výjimkou neustálých dopravních kongescí na silnicích a někdy někde i smogů vesměs nezajímají. Státy místo hledání cest k zásadnímu omezení zhoubného bezperspektivního automobilismu hledají v zájmu domácí i světové automobilové lobby vesměs cesty ke zmírnění jeho negativ, které rychle překonává a zvyšuje jeho další růst, který špatnou dopravní politikou mocně stimuluje. Čest švýcarské výjimce.

Podobně je tomu se zisky z nejrůznější módy, byť na jejich rubové straně obvykle nefigurují lidské oběti, ale jen životní prostředí zhoršené nadměrnou exploatací přírodních zdrojů, někdy i růst ohrožení beztak vážně ohrožených druhů zvířat, nositelů kožešiny apod. Zisk je zisk a na lidské malosti se vydělávají veliké peníze. Účet platí příroda i lidé.

Ke srovnatelným závěrům dospívá studie 8). Začíná analýzou velikosti environmentálního prostoru Evropy, tj. rozsahu trvale únosné ekologické zátěže. Od jeho stanovení odvozuje požadavky na potřebné snížení využívání přírodních zdrojů a produkci znečištění. Za indikátory trvalé udržitelnosti volí spotřebu paliv a energie včetně struktury zdrojů, výrobu cementu, surového železa, hliníku, sloučenin chloru, výrobu potravin, těžbu dřeva a spotřebu vody. Tyto indikátory považují za šťastně zvolené, byť i ony obsahují četná vážná zjednodušení.

Dle 8) je nutné do roku 2050 snížit emise CO₂ ze 7,3 t na 1,7 t/os. a rok, tj. o 77%, spotřebu cementu o 85%, surového železa o 87%, hliníku o 90%, těžbu dřeva o 15%, využívání orné půdy o 58%, luk a pastvin o 47%, jiných ploch o více než 50%, nechráněné lesní půdy o 16%, zastavěných ploch o 3,2% a využívání zdrojů jaderné energie a sloučenin chloru vyloučit úplně. Dále považuje za nutné zvýšit plochu chráněných území (přírodních rezervací) asi 19,33x a podíl obnovitelných zdrojů energie na její spotřebě asi 4x. Je zřejmé, že realizace uvedených požadavků znamená zcela zásadní změny v ekonomice, v hmotné životní úrovni i ve společnosti.

Environmentální prostor pro vodu nelze vypočítat na úrovni Evropy, neboť má principiálně regionální charakter. V EU uvažovali o možných úsporách vody ve veřejném sektoru asi o 50%, v průmyslu asi o 40% a v domácnostech asi o 10%.

V dalším diskutují tzv. intenzivní, odpojený a dematerializovaný růst. Intenzivním růstem rozumí růst intenzivní z hlediska objektu intenzifikace hmota, viz 9). Za velice problematické považují odvozování ekonomického růstu podle ukazatele hrubý domácí produkt, viz 10). Odpojený růst má být z hlediska objektu intenzifikace hmota neutrální. Dematerializovaný růst má mít absolutně intenzivní charakter, tj. se stejnými vstupy má produkovat vyšší výstupy, tj. nemá záviset na růstu hmotných vstupů. Autoři dále konstatují neudržitelnost stávající vysoké míry nezaměstnanosti v EU, nezbytnost zavedení ekologických daní a nízký vliv příjmu na reálný blahobyt lidí ve společnostech, kde jsou uspokojeny základní hmotné potřeby lidí, neboť tam o reálném blahobytu rozhoduje existence sociální spravedlnosti. V závěru autoři konstatují, že i při značných možnostech úspor paliv, energie, surovin a materiálu nejde udržitelnou ekonomiku dosáhnout při stávající úrovni hmotné spotřeby zemí EU, resp. že bude muset být podstatně snížena.

5.4. Reálná východiska

Z dosavadní analýzy ekonomických problémů udržitelného způsobu života mnoho optimismu nevyplývá. Existují 4 tržně konformní cesty k prosazování udržitelného způsobu života, viz 3):

- osvěta, resp. odhalování zhoubnosti uspokojování nepravých potřeb ve spojení s propagací udržitelného životního způsobu,
- vysoké zdanění uspokojování nepravých potřeb ve spojení s dotací uspokojování těch pravých lidských potřeb, které by se při komerčních kritériích nemusely prosadit,
- omezování nepravých potřeb podle zásady *nepatří na veřejnost*,

- nepravým potřebám konkurovat bohatou nabídkou možností kvalitního uspokojování pravých lidských potřeb.

Tyto postupy se neprosadí sami od sebe, ponecháme-li věčný vývoj na *neviditelné ruce trhu*. Dokládají to i ekonomické výsledky ČR po roce 1989, kdy se neprováděla regulace věcné struktury ekonomiky buď vůbec, nebo nedostatečně. Zatímco kriminalita zaznamenala několikanásobný vzestup, rostl oficiální prodej cigaret a alkoholu (reálná spotřeba ale rostla ještě více vlivem rozsáhlého pašování cigaret a alkoholu do ČR) a trh byl zaplaven kdejakým brakem, v důsledku *úspor* státního rozpočtu upadaly zdravotnictví, školství, kultura, bytová výstavba, věda a četné další pro rozvoj lidí klíčové sféry. Jistě, k těmto negativním trendům významně přispívala i nekompetentnost většiny příslušných ministrů a dalších vysokých státních úředníků.

Ale ani správné používání čtyř výše uvedených tržně konformních cest k udržitelnému způsobu života podle všeho nestačí. Naznačují to i výsledky reálného socialismu v ČSSR, který tyto cesty často používal, zpravidla k prosazování zdravého životního způsobu, byť zdaleka ne vždy a důsledně, leč ke zdravému způsobu života lidí ani k udržitelnému způsobu života fakticky nesměřoval. Růst spotřeby cigaret a alkoholu na obyvatele je toho názorným dokladem. Od 60. let, ale zejména v 70. a v 80. letech 20. století se prosazovala převážně imitace západního konzumerismu, ve zjevném rozporu se zdravým rozumem i socialismem.

Formování udržitelného způsobu života ve světě bude vyžadovat rozsáhlou pomoc citlivě organizovanou jednotlivými státy při společném postupu všech rozhodujících států světa. Nemůže zahrnovat dodávky zbraní, organizování nepokojů, rozeštvávání obyvatel atd. Riziko chybných státních zásahů pochopitelně zůstává. Jde o to jej minimalizovat.

Smutné je zjištění, že osamocený postup jednotlivého státu bude nutně neúspěšný pro celoplanetární ekologickou katastrofu a pro destruktivní působení zboží a reklamy druhých států stejně jako byly kdysi zbožím rozstříleny *primitivní* společnosti žijící trvale udržitelným způsobem, nejpevnější čínské feudální zdi či nedávno státy reálného socialismu. Pokud ale nebudou pacifikovány armádami vyspělých států, jak se v nejedné zemi, byť z jiných příčin, děje. Pečlivé studium cizích zkušeností nám sice nedává účinné recepty na zásadní obrát, ale může nás uchránit před uplatněním postupů, které se jinde zjevně neosvědčily.

Není na místě čekat větší pomoc od zastupitelské demokracie. Diktátorské přístupy ale naději na úspěch nemají, i kdyby mělo jít o ekologickou diktaturu osvícených.

Někteří západní ekonomové mají za to, že zelená diktatura by mohla být mnohem horší než někdejší diktatury komunistických a dělnických stran ve státech reálného socialismu. I když jde vesměs o názor tvrdých technokratů, obavu z negativních následků nekvalifikovaných zásahů mnohých zelených do řízení společnosti mám za oprávněnou. Neúspěchy koalic stran zelených se sociálními demokraty na místní a regionální úrovni ve vyspělých státech nebyly zaviněny jen koaličními partnery zelených. Naopak koalice „SPD – Zelení“ na celostátní úrovni SRN v r. 1998-2006 prosperovala, ale neuskutečňovala *zelený* program. Otravování ovzduší ve věci Temelína zeleným ministrem životního prostředí Tritinem ale s bojem za udržitelný vývoj nesouvisí. Ironií osudu šéf německých Zelených J. Fischer to roku 1999 dotáhl až na válečného zločince spoluorganizováním teroristického a ekoteroristického bombardování Jugoslávie a následnou okupací a genocidou většiny zbylého původního obyvatelstva Kosova a Metchochie i demokratických Albánců.

Velmi rozporná je i bilance účasti Strany zelených ČR na vládě M. Topolánka a J. Fischera v letech 2007-2010. Sice urychlila řešení řady běžných ekologických problémů v ČR, ale také se spolu podíleli na zahájení likvidace i tak nedostatečného sociálního pilíře udržitelného vývoje v ČR, pokračovali v rozbíjení školství, ohrozili přijatelný rozvoj

energetiky (odmítání jádra, bezhlavá podpora využívání obnovitelných zdrojů energie za každou cenu, resp. i přes jen tříleté působení zelených ve vládě ČR fotovoltaických tunel se odhaduje úhrnně na cca 400 mld. Kč) a Národní park Šumava (prosazením politiky neregulace kůrovce v druhotných stejnověkových smrkových monokulturách převážně mýtního věku). První etapa ekologické daňové reformy v rámci Topolánkova batohu se stala fraškou (nejen pro nízké sazby zdanění, ale hlavně pro osvobození asi 90 % spotřeby pevných a plyných paliv a elektřiny) a absurdním zvýhodněním aut na silniční dani přihodila ročně velmi nešetrné silniční dopravě další 2 mld. Kč.

Nejde zas tak o něco moc nového. Neuškodí připomenout, že po 17. listopadu 1989 se přehmatů vůči životnímu prostředí v ČSFR dopustili i někteří ekologičtí a zelení aktivisté nekvalifikovanou kampaní proti mělnickému a dukovanskému horkovodu do Prahy, resp. do Brna, vysílači v Praze na Žižkově ze zdravotních důvodů, odmítáním zásahů proti kůrovci v národním parku Šumava, modernizace hliníkárně v Žiaru n. Hronem tzv. norskou cestou, požadavkem zbourat Gabčíkovo, militantním tažením proti jaderným elektrárnám ad. Mnohé klíčové problémy ochrany životního prostředí včetně legislativy v ČSFR jim přitom unikaly.

Je třeba vidět, že i poměrně značné pravomoci místních a regionálních samospráv vyspělých států mohou těžko měnit celkově trvale neudržitelný trend prosazovaný vládami příslušných států a nadnárodními uskupeními. Nezanedbatelný není ani tlak koaličních partnerů zelených poslanců, zvláště když některé ekologické požadavky mohou snadno rozvrátit ekonomický i sociální rozvoj.

Organické sepětí ekonomických, sociálních, ekologických a bezpečnostních kritérií dosud většinou radikálních ekologů v ČR i ve světě chybí. Jak se snažím v této knize ukázat, jde věcně a zvláště z hlediska mechanismu realizace o problém mimořádně obtížný. Je spíše zákonité, že jsou při jeho řešení místní a regionální koalice za účasti zelených neúspěšné.

Literatura ke kapitole 5:

- 1) Galbraith, J.K.: Společnost hojnosti, Praha, 1967
- 2) Husák, T.: Lidstvo před rozhodnutím, Praha, Melantrich 1986, 1. kap.
- 3) Zeman, J.: Ekologické problémy a tržní mechanismus, Národní hospodářství č. 2/1993
- 4) Keller, J.: Až na dno blahobytu, Brno, Ekocentrum, 1993
- 5) Fromm, E.: Mít či být, Praha, Naše vojsko, 1991
- 6) Mishan, E.I.: Spor o ekonomický růst, Praha, Slon 1994
- 7) Pecina, P.: Kořeny zla, 13. část, Nika č. 1/1991
- 8) Spangenberg, J.H. a kol.: Smerovanie k trvalo udržitelnej Europe, Štúdia, Brusel, Wuppertalský institut, Přátelé Země 1995, Šok z prosperity, Olomouc 1996
- 9) Vaner, J.: Teoretické otázky intenzifikace společenské výroby, Praha, EÚ ČSAV 1981
- 10) Jackson, T., Marks, N.: Hodnocení udržitelného ekonomického blahobytu. Zkušební studie: 1950-1990, Londýn 1994, Šok z prosperity, Olomouc 1996

Ing. Jan Zeman, CSc., Praha – Ekonomické základy udržitelného rozvoje

Kapitola 6

Ekonomický pilíř udržitelného vývoje

Ekonomický pilíř udržitelného vývoje má dvě základní části: věcný tvar ekonomiky a mechanismus jeho zabezpečení. Pravděpodobný věcný tvar ekonomického pilíře udržitelného vývoje byl popsán v kap. 4 (vlastní ekonomiky) a zčásti i v kap. 5 (životní úroveň, kterou by měla udržitelná ekonomika zabezpečovat). Veřejný sektor řízený přímo nebo nepřímo státem a územními samosprávami musí vést ekonomiku výše uvedeným směrem. Zde je role státu, resp. veřejného sektoru nenahraditelná. K tomu musí volit vhodné nástroje k jejich dosažení.

V této kapitole se zaměříme na problémy:

- 6.1. Základní makroekonomické problémy ekonomického pilíře udržitelného vývoje,
- 6.2. Administrativní nástroje,
- 6.3. Ekonomické nástroje,
- 6.4. Informační a organizační nástroje.

6.1. Základní makroekonomické problémy ekonomické pilíře udržitelného vývoje

Ekonomický pilíř udržitelného vývoje naráží na základní paradigmatu ekonomické teorie:

- 1) Problematičnost užívaných základních makroagregátů,
- 2) zákonitost ekonomického růstu, měřeného navíc zcela špatným indikátorem (ukazatelem) hrubý domácí produkt,
- 3) míru zespolečenštění ekonomiky.

6.1.1. Problematičnost užívaných základních makroagregátů

V 21. století úsilí o nápravu věcí veřejných nutně začíná mimo jiné kritikou základních používaných makroagregátů – indikátorů (ukazatelů) hrubý domácí produkt (HDP), hrubý národní produkt (HNP) a národní důchod (ND), viz 1).

K pozitivům společnosti před rokem 1945 patřilo neohlupování hodnotovými makroagregáty typu HDP, HNP, ND ze strany ekonomů a následně i politiků a novinářů. Totiž, dnešní makroekonom si až na výjimky neumí představit, že by alespoň jeden z těchto tří makroagregátů neměl k dispozici.

Ekonomové před rokem 1945 zkoumali zejména ukazatele vývoje zaměstnanosti a nezaměstnanosti, inflace a deflace, úvěrů a zadlužení, vývozu a dovozu (zahraničního obchodu), růst výroby základních produktů, jako byly v 19. století těžba uhlí, výroba oceli, cementu, kyseliny sírové, parních lokomotiv, pšenice, brambor, masa ad. S růstem objemu výroby rostla zaměstnanost, inflace a klesala vyrovnanost zahraničně obchodní bilance a opačně. Marx na základě takové analýzy dokázal předvídat cyklické ekonomické krize z nadvýroby, viz 2). Ukazatelé HDP, HNP a ND byly neznámé.

Za 2. světové války jistí akademičtí ekonomové v USA začali vytvářet souhrnné národní účetnictví, jehož výsledkem byl nutně ústřední makroagregát hodnotového typu, konkrétně HNP. Nebyli zcela originální, protože první národohospodářské reprodukční schéma v ekonomii vymyslel již F. Qeusnai (1694 – 1774), byť zůstal dlouho nepochopen. Na něj o mnoho let později navázal K. Marx, viz 2). I u Marxe šlo spíše o didaktickou pomůcku k zobrazení základních podmínek reprodukčního procesu než o nástroj analýzy reálného vývoje konkrétní ekonomiky. Také u autorů HNP šlo jen o akademickou diskusi. Této akademické diskuse se ale vzápětí chopili jiní ekonomové a použili ji zcela jinak, i přes protesty tvůrců HNP.

HNP státu byl definován jako suma příjmů všech ekonomických subjektů na území příslušného státu včetně domácností, přihlášená ke zdanění, snižená o spotřebu materiálu a energie (meziproduktů). Základní podmínkou zahrnutí do HNP bylo, že dané zboží či služba byla koupena na trhu a zaplácena kupujícím. Pokud nebylo příslušné zboží či služba od daně z obratu osvobozeno, musela být též státu zaplácena daň z obratu, dnes daň z přidané hodnoty (DPH), u některých produktů též spotřební daň. Naturální spotřeba nevstupovala do HNP. Problém užitečné, podmíněně užitečné a neužitečné výroby ekonomové ignorovali. Statistické úřady vyspělých kapitalistických států začaly po roce 1945 počítat HNP, ukazatel výkonu ekonomiky, a ekonomové, ekonomičtí novináři a politici ho začali prohlašovat za základní ukazatel ekonomiky a později i za základní ukazatel blahobytu, kterým nikdy nebyl a ani být nemohl.

Vznikající státy reálného socialismu v Evropě začali počítat makroagregát ND. Od HNP se lišil zejména rozlišováním tzv. produktivních a neproduktivních činností s tím, že pouze produktivní činnosti vytváří ND. Na základě značně zjednodušeného pojetí pracovní teorie hodnoty K. Marxe do ND zahrnovali všechna odvětví materiální výroby a materiálních (výrobních) služeb. Tzv. nevýrobní služby do ND nezahrnovali. Známa zběsilá soutěž o co nejvyšší ekonomický růst prvního poválečného třicetiletí se odehrávala v úsilí o maximální růst makroagregátů hodnotového typu. Efektivnost takového růstu se považovala více méně za samozřejmou. Teprve rozsáhlá strukturální krize 70. let 20. století (dál nebude uváděno *20. století*) – krize potravinová, surovinová, energetická, zejména ropná a krize ekologická si vynutily diskusi na téma kvalita ekonomického růstu a snahu korigovat cíl maximální ekonomický růst na cíl růst optimální. ND skončil s pádem zemí reálného socialismu na přelomu 80. a 90. let.

Snaha vypočítat HNP a HDP ČSSR v 80. letech v rámci úsilí o ekonomickou reformu v jistém smyslu předcházela pádu reálného socialismu. Samotný výpočet HNP a HDP za účelem mezinárodního srovnání chybný nebyl, byť vhodnější by bylo se snažit přepočítat HNP a HDP vyspělých kapitalistických států na ND. Problém byl, že jeho autoři ho neoprávněně zbožštili a zcela ignorovaly jeho četná zásadní negativa včetně mizivé vypovídací schopnosti. To platí i o zjištěném zaostávání tehdejších socialistických států na základě propočtů stínového HNP či HDP, resp. výši odhadovaného HNP či HDP v paritě kupní síly na obyvatele. Tím nemá být řečeno, že tak jako ve vyspělých kapitalistických státech byl zbožšťován indikátor HNP, byl podobně ve státech někdejšího reálného socialismu zbožšťován indikátor ND, byť měl

méně vad než HDP. Po roce 1989 byl ND zavržen, aby nepřekážel budování prosperity trhu či spíš lidožravých hostin HNP a HDP.

Mezinárodní rozvojový establishment v roce 1991 základní makroagregát HNP nahradil HDP. Rozdíl je ve skutečnosti, že zisky vyvezené do zahraničí se od HNP odčítají, zatímco ve statistice HDP též spoluvytváří ekonomickou „prosperitu.“

Může to být hodně. V roce 2015 HDP ČR převyšuje HNP asi o 10 %.

Problémem je i jev, který je nazýván „phantom GDP“ (rozuměj HDP). Tento jev vzniká v souvislosti s uplatňováním metod outsourcingu a offshoringu nadnárodními firmami. Znamená nadhodnocení ekonomické výkonnosti mateřských zemí nadnárodních firem v důsledku produktivity „dovezené“ ze zemí s nižšími náklady a cenovou hladinou, viz 3), 4). V USA se tak zvyšuje HDP až o půl procentního bodu za rok.

V září 2011 ČSÚ přepočítal dosavadní řady HDP po roce 1990 ve smyslu „plného“ zachycení ekonomických aktivit. HDP se dál zvýšil. Míra blahobytu se tím ale nezměnila.

Kromě řady jiných metodických korekcí výpočtu HDP byl do HDP nově zahrnut přechod na tržní ceny naturální spotřeby (tzv. imputované nájemné u občanů bydlících ve vlastním bytě), kapitalizaci softwaru vyrobeného ve vlastní režii, odhadovaná nezjištěná ekonomika (úmyslně neregistrované jednotky - tzv. meloucháři), nelegální ekonomika - zpřesnění metody již prováděného odhadu za prostituci a nelegální výroby, spotřeby, dovozu a vývozu tabákových výrobků a zahrnutí dosud neprováděných odhadů za nelegální výrobu, spotřebu, dovoz a vývoz drog, alkoholu a za prostituci a za nelegální kopírování originálů – dopad, individuální bytová výstavba; podhodnocení rozpočtovaných cen a absenci zisku a navýšení výdajů na novou výstavbu a rekonstrukci obydlí podle údajů z rodinných účtů, jednotky nepodléhající zjišťování, úmyslné zkreslování vykazovaných údajů, ostatní typy nezjištěné ekonomiky. Zkrátka a dobře, HDP nám začaly zvyšovat i oficiálně prapodivné aktivity jako je prostituce, obchod s drogami, drobná i velká kriminalita.

Další přepočet HDP, spojený se zvýšením jeho hodnoty, ČSÚ provedl na podzim 2014.

Stávající členění ekonomických aktivit ukazuje tabulka č. 10:

Tabulka č. 10 – Členění lidských ekonomických aktivit HDP podle současné statistiky

Kód	CZ-NACE sekce
A	Zemědělství, lesnictví a rybolov
B	Těžba a dobývání
C	Zpracovatelský průmysl
D	Výroba a rozvod elektřiny, plynu, tepla a klimatizovaného vzduchu
E	Zásobování vodou; odpadními vodami, odpady a sanacemi
F	Stavebnictví
G	Velkoobchod a maloobchod; opravy a údržba motorových vozidel
H	Doprava a skladování
I	Ubytování, stravování a pohostinství
J	Informační a komunikační činnosti
K	Peněžnictví a pojišťovnictví
L	Činnosti v oblasti nemovitostí
M	Profesní, vědecké a technické činnosti
N	Administrativní a podpůrné činnosti

O	Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení
P	Vzdělávání
Q	Zdravotní a sociální péče
R	Kulturní, zábavní, rekreační činnosti
S-U	Ostatní činnosti

Zdroj: ČSÚ

S jistým zjednodušením, aktivity A-H s výjimkou osobní dopravy vytvářely za reálného socialismu ND. Aktivity I-U a osobní doprava jako aktivity neproduktivní ND nevytvářely. Neproduktivnost ale neznamenala nepotřebnost, jak to někteří vulgarizovali. V souvislosti se složkami HDP je nutné upozornit na značně problematické položky peněžnictví a pojišťovnictví a činnosti v oblasti nemovitostí. Vytváří peníze z peněz a spekulací.

Peněžnictví a pojišťovnictví vytváří HDP mimo jiné tištěním peněz a dluhopisů, tj. v podstatě fiktivně a inflačně. Ekonomika USA v posledních 30 letech v rozhodující míře žije z tisku US dolarů, zejména dluhopisů, které pak vnucuje ostatním, někdy i za použití armády, vizi Irák 2003. Tím prakticky znehodnocuje měnu, vyvolává obří spekulativní bubliny a obří krachy, klasicky krizi 2008-09. Může být i příčinou ekonomického úpadku, když se prakticky vyplatí investovat jen do spekulací. Klasicky opět v USA, ale nejen tam.

Celkem vzato, nejspornější částí HDP státu je HDP vytvořené tzv. finančním sektorem. Jde reálně o peníze vyděné z jiných států a emitované, hodnotami nekryté peníze – cenné papíry i klasické papírové peníze. V USA tuto situaci zásadně zlepšuje pozice USD jako vlastníka základní mezinárodní měny, byť již delší dobu beznadějně předlužené. Ale na pouhý požadavek platit místo USD eury ze strany Iráku z února 2003 přišla za pouhý měsíc vojenská invaze USA a Velké Británie, která Irák zničila.

Činnosti v oblasti nemovitostí mohou zásadně zhodnocovat majetek, aniž by byly vytvářeny užitečné hodnoty. Známy je závratný růst cen nemovitostí v centrech velkých měst. Prosazení stavby dálnice v určité trase znamená zásadní zhodnocení pozemků v jejím okolí pro účely podnikání, byť jsou současně degradovány pro potřeby bydlení, školství, zdravotnictví apod. I zde může jít o výraznou bublinu, která praská v případě, že se společnosti dlouhodobě nedaří. Velká ekonomická krize ve vyspělých státech v letech 2008-09 začala jako krize na hypotečním trhu s nemovitostmi v USA. Pozemky může zhodnotit výstavba stanice metra, tramvajové či trolejbusové tratě aj.

Kromě výše načrtnuté výrobní metody výpočtu HDP se HDP počítá také na základě spotřeby – co vytvoří svou spotřebou sektor podnikatelský, co domácnosti, co státní správa a samospráva (ta z výnosu daní, popř. i z výnosu dluhopisů) apod. Ve výsledku se musí krýt, resp. rozdíl pokrývá „změna zásob,“ reálně fiktivní ukazatel. Ale i spotřeba se může a v praxi běžně realizuje v nemalé míře na dluh a vytváří bubliny, které po prasknutí vytváří finanční, ekonomické a sociální krize.

Ukazatel hrubé přidané hodnoty HPH vzniká odečtením dotací do výroby od HDP a vybraných daní na produkty – DPH a spotřebních daní.

Předním statistikům ČR se podařilo z národního důchodu ČR let 1970-89 vypočítat i v ČR tehdy dosahovaný HDP, viz 5). Tradovaná zásadní nepropustnost těchto makroagregátů tak byla překonána. Zatímco v roce 1970 podle tohoto přepočtu HDP převyšoval ND v ČR asi o 32 %, v roce 1989 jej převyšoval již o 45 %.

Jde vesměs o údaje značně hrubé. Jistě i proto, že podniky se do toho či onoho odvětví zahrnují podle své převažující činnosti, což může rozsah některých odvětví citelně zkreslovat. Výkaznictví ale obsahuje i řadu jiných nepřesností, včetně vícero změn metodiky. Dlouhodobé časové řady při stabilní metodice by ale měly mít případné odchylky přibližně ve stejných směrech.

Ostatní základní makroagregáty – nezaměstnanost, inflace, veřejný i soukromý dluh, zahraničně obchodní a platební bilance, bilance veřejných rozpočtů aj. si svou funkci v zásadě udržely, byť zůstávaly a zůstávají ve stínu základního makroagregátu hodnotového typu. Rozumný stát minimalizuje nezaměstnanost, inflaci a veřejný i soukromý dluh, usiluje o aktivní zahraničně obchodní a platební bilanci i o aktivní bilance veřejných rozpočtů.

HDP, HNP i ND se počítají jednak v běžných cenách, jednak ve stálých cenách (očištěny o inflaci). Protože přesné zohlednění inflace není snadné, může být zdrojem chyb, zejména v dlouhodobém časovém horizontu.

Základní makroekonomické agregáty HDP, HNP a ND mají ten zásadní nedostatek, že ignorují soulad struktury výroby a služeb se strukturou reálných společenských potřeb, takže na jejich bázi nelze budovat udržitelnou ekonomiku. ND za produktivní považuje jen materiální výrobu a výrobní služby. I když má za socialismu počítaný ND méně vad než HDP a HNP, mimo jiné odčítá zjevné ekonomické ztráty (HDP a HNP je reálně vykazují jako klad), neuvádí jako produktivní náklady na obranu a bezpečnost (blahobyt určitě nevytváří, jsou jen nutnou daní za nedokonalosti společenského mechanismu), náklady na státní správu ad., jeho základní defekt – ignorace souladu struktury společenské výroby se strukturou společenských potřeb - je podobný jako u HDP a HNP, byť zúžený. ND vyžaduje odlišné účetnictví. Jak ukazuje kapitola č. 5, nepravé (falešné) potřeby vesměs zvyšují makroagregáty HDP, HNP a některé i ND. Například výdaje na obranu, bezpečnost a státní správu ND nezvyšují.

„HDP je hrubé měřítko tržních aktivit, peněz, které legálně přecházejí z jedné rukou do druhé. Nerozlišuje mezi žádoucím a nežádoucím, mezi náklady a ziskem. Navíc se zaměřuje jen na tu část reality, jež se podílí na peněžních transakcích. Důležité ekonomické funkce provozované domácnostmi a neziskovým sektorem ignoruje, maskuje zhroucení společenských struktur a přírodního prostředí, na nichž ekonomika i sám život zcela závisí. Toto zhroucení vydává za hospodářský přínos.

Zpráva „Aktivity na ulicích se zvýšily o 15%“ s málokým hne. Lidé se ptají, co se zvýšilo? Sazení stromků nebo loupeže? Dobrovolnická výpomoc nebo rvačky? Dopravní nehody nebo skutky sousedské laskavosti? Pouhý součet aktivit neříká nic o změnách kvality života na ulicích. V ekonomice to funguje stejně. "Méně" nebo "více" nemá smysl, pokud se neříká, čeho. Proto má samotný HDP mizivou vypovídací schopnost. Jako pouhý výčet celkové hodnoty hotového zboží a služeb v dolarech tvrdí, že vše vyrobené je "zbožím".

Nerozlišuje mezi náklady a výnosy, ziskem a ztrátou, tvořivými a ničivými, udržitelnými a neudržitelnými činnostmi. Ústřední národní měřítko blahobytu pracuje jako sčítající kalkulačka, která nedokáže odečítat. Vše, co se odehraje na trhu, přijímá jako přínos, přičemž zcela ignoruje to, co se odehrává vně sféry peněžní směny, bez ohledu na její důležitost a prospěšnost.

K růstu HDP účinně přispívá pacient v závěrečném stadiu rakoviny, nákladná rozvodová řízení, ničivá zemětřesení nebo hurikány, vynucující si nákladnou obnovu. Tyto položky zvyšují HDP, neboť díky jim peníze mění své majitele. Je to totéž, jako

kdyby podnik vedl své bilanční záznamy prostým sčítáním veškerých "transakcí" bez rozlišování mezi příjmy a výdaji, mezi aktivy a pasivy. Synonyma úpadku (zločinnost, rozvodovost, masmediální posedlost ad.) výrazně přispívají k růstu HDP. Vyvolávají rozsáhlé náklady, které zvyšují HDP. Rozvody přináší na konta právníků miliardy dolarů / rok, zvyšují podnikání s nemovitostmi, je třeba zajistit druhou domácnost, dopravu, zastupování dětí atd. Zločinnost zajišťuje obrat odstrašovacímu a zabezpečovacímu podnikání ve výši 65 mld. dolarů / rok. Také návyková konzumace (narkomanie, alkoholismus, nikotinismus ad.) zvyšuje HDP. 50% Američanů sama sebe označuje za otlělé. Miliardy se vynakládají na přejídání, miliardy na zbavení se nadváhy.

*Podobně je tomu s přírodou. Čím více vyčerpává národ své přírodní zdroje, tím víc HDP roste, což znásilňuje základní účetní principy: odčerpávání základního kapitálu mění na běžný příjem. Odlovení veškerého pokolení tresek celonárodní účetní knihy vykazují jako hospodářský vzestup - až do zhroutení rybářského odvětví. Podle H. Dalyho **"současný celonárodní účetnický systém zachází se zeměkouli jako s obchodním případem v likvidaci"**. HDP zvyšuje produkce znečišťování, jeho zneškodňování a náklady kompenzace sociálně ekonomických škod z narušení prostředí.*

HDP zaměňuje prosté vypůjčování si z budoucího za skutečný zisk. Je to obdoba tvrzení, že rezerva pro stárnoucí kapitál musí být na úkor podnikání.

Podobně HDP ignoruje hospodářský přínos obcí a domácností, vykonávající velkou část celonárodně nejdůležitější práce (výchova dětí, péče o staré lidi, rozmanité neziskové práce). Úpadek těchto sfér zvyšuje HDP. Rodičovství je stále častěji zastupováno péčí o děti, společné sedánky před domovním vchodem psychiatrií a televizí, ostražitě oči sousedů poplašnými zařízeními a policisty, kuchyňský stůl Mc Donaldem. Vzájemná výpomoc se mění v nakupované služby. Denní jesle a školky zvyšují HDP o více než 4 mld. dolarů, televize a příbuzná zábava téměř o 60 mld./rok. Vláda i trh tloustne z lidožroutských hostin na rodině, obci a přírodě, jež jsou podmínkou přežití lidstva." (viz 1).

Výše uvedená poměrně dlouhá citace z práce Cobb a kol. zobrazuje starší realitu USA. Situaci ale vystihuje přesně. Totiž, dnes již HDP tvoří i výnosy organizovaného zločinu, obchodu s drogami, z prostituce aj. Jinak ale výše uvedené hodnocení můžete aplikovat na mnohé. Zůstala za hurikánem škoda ve výši 1 nebo 10 miliard USD? Nikoliv tragédie, jak by prostý občan ne makroekonom usuzoval, ale ekonomicky pozitivní událost, neboť zhruba ve výši ekonomických škod proběhne obnova a HDP se o tu částku zvýší. Je pacientovi dva roky léčena rakovina, na níž nakonec ve velkých bolestech umírá? Pro něj jistě tragédie, ale HDP se na jeho nákladném léčení „napase.“ Že atentát v Oklahoma City se 170 mrtvými byl obludný? Pro zahynuvší a pozůstalé po nich určitě. Ale na růstu HDP USA se projevil kladně, protože kdekdo si po té začal pořizovat lepší bezpečnostní zámky, střelné zbraně, připojovat si své obydlí na pult centrální ochrany a jiné v naději si tak zvýšit svou bezpečnost. Prodej zboží a služeb se zvýšil, byť blahobyt zjevně klesl.

Škody na dopravních prostředcích rozbitých při dopravních nehodách, škody způsobené požáry, vichřicemi a jinými přírodními pohromami, škody způsobené hospodářskou kriminalitou atd. snižují reálný blahobyt. ND za někdejšího reálného socialismu jimi způsobené škody, tyto defenzivní výdaje, právem odečítal. HDP a HNP je ale neodečítají, protože rozbité dopravní prostředky se musí opravit nebo koupit nové, tím se zvýší obrat a s ním i HDP a HNP.

Využívání přírodních zdrojů a poškozování životního prostředí křivě odráží HDP, HNP i ND. Když nám rostou škody koroze v důsledku znečištění ovzduší, musíme je akceptovat a napravovat. Mohou se projevit zkrácením životnosti ocelových konstrukcí nebo zvýšenými náklady na jejich pořízení, aby příslušná konstrukce vydržela v silně znečištěném ovzduší plánovanou dobu. Obojí jsou zvýšené náklady a s blahobytem nesouvisí, byť zvyšují základní makroagregáty HDP, HNP, ND. Podobně je tomu se zvýšenými potřebami rekreace.

Těžbou a spalováním fosilních paliv je ničíme pro jejich možné využití budoucími generacemi a ještě přitom rozvracíme klima, což naši potomci nemusí přežít. V oficiální statistice tak ale vytváříme pochybnou statistickou prosperitu. Zvyšuje se HDP, HNP i ND. Podobně je tomu s těžbou jiných nerostných surovin, byť zde jsou větší či menší možnosti jejich recyklace. Produkci odpadu škodíme sobě i společnosti, byť statistika makroagregátů mluví o opaku. Totiž, i zneškodňování odpadu je užitečná činnost, byť vyvolaná nutností napravovat negativní důsledky předchozích nedokonalých aktivit lidí.

Také všechny nekalkulované náklady v dopravě ČR s výjimkou daňových úlev v roce 2009, uvedené v tabulce č. 1 v kapitole č. 4, resp. v 6), zvyšují HDP. Že je tomu často zjevně neefektivně (včetně v posledních 25 letech prohospodařeným stamiliard Kč na četných dopravních stavbách, které se buď neměly stavět vůbec, nebo ne v prosazených silně devastačních či jinak rizikových trasách, nebo se zásadně zdražily v průběhu výstavby), statistice HDP nevadí. Podobně je tomu u deformací cen paliv a energie, části dotace a externality, viz tabulky č. 6-9 v téže kapitole č. 4, resp. v 7).

Můžeme těžit lesy rychleji, než přirůstají, a makroagregáty se budou zvyšovat. Tedy, zvyšovat se budou jen do chvíle, kdy lesy vytěžíme. Pak nastane kolaps těžby dřeva a makroagregáty klesnou. Přestane-li nám les bezplatně poskytovat své významné mimoprodukční přínosy (funkce klimatická, hydrologická, půdoochranná, rekreačně zdravotní ad.), zhorší se nám podmínky pro život. Ať už je nahradíme umělými zásahy (V. Voráček se pokoušel spočítat, na kolik přijdou technická opatření na omezení eroze půdy, zmírnění rizik povodní ad. po té, co v důsledku přílišného znečišťování ovzduší odumřely nepůvodní smrkové lesy v Krušných horách, kolik by stálo zajištění náhradních zdrojů pitné vody či náhradní rekreace, viz 8) a 9) nebo budeme trpět jejich absencí, vznikají větší či menší ekonomické i mimoekonomické škody. Mohou mít i podobu vícenákladů, například na zajištění náhradních zdrojů pitné vody nebo na vyšší potřebu rekreace. Ty by se měly odečítat od vytvořeného HDP, HNP a ND, nikoliv je tam zahrnovat a vykazovat tak statistickou Potěmkinovskou vesnici prosperity. Podobně HDP, HNP a ND zvyšují náklady na zmírnění - náklady vyšší protikorozi ochrany, náklady na výstavbu vyšších komínů, aby okolí znečišťovatele přežilo, aj.

Mimo HDP, HNP a ND je i volný čas, podle K. Marxe základní to bohatství společnosti. Volný čas je ale nutné považovat jen reálný, nikoliv vynucený nezaměstnaností, jež blahobytní snižuje, nikoliv zvyšuje.

Samotný **blahobytní** se ale od základních makroagregátů výrazně liší. Nečadová do něj zahrnuje hmotnou životní úroveň (důchod, spotřeba a bohatství), zdraví, vzdělání, osobní aktivity včetně pracovních, účast na politice a vládnutí, společenské styky a vztahy, životní prostředí, nejistota ekonomická i fyzická. Index ekonomického blahobytní (IEWB) hledá na bázi:

„- současné prosperity odvozené ze spotřeby (na jednoho obyvatele). Zahrnuje spotřebu statků a služeb realizovanou na trhu, služby poskytované vládou, hodnotu produkce domácností poskytované sobě samotným, volný čas a změny v délce života;

- *čisté společenské akumulace zásob výrobních zdrojů – zahrnuje čistou akumulaci do fyzického kapitálu, do bydlení, změny hodnoty přírodních zdrojů, náklady související se stavem životního prostředí, změnu v úrovni zahraničního zadlužení, akumulaci do lidského kapitálu a investice do VaV;*

- *sociální nerovnost (rozdělení příjmů, resp. důchodů) – obsahuje ukazatel intenzity chudoby (sleduje se výskyt chudoby a její rozsah) a nerovnost v důchodech pomocí Giniho koeficientu;*

- *ochranu před sociálními riziky – je brána v úvahu ztráta práce a výše nezaměstnanosti, nemoci, rozvrat rodiny a chudoba ve stáří. “, viz 4, s. 10).*

Za základní ukazatele udržitelné ekonomiky považují někteří environmentální ekonomové některý z **indexů trvale udržitelného blahobytů** (Index of Sustainable Welfare - **ISEW**), viz 10) a jako doplňující (kontrolní) **indikátor ekologické stopy**.

ISEW se počítá tak, že od HDP odečítáme četné neefektivní položky (odhadované ekonomické ztráty všeho druhu, náklady na obranu, bezpečnost a státní správu, náklady na škodlivou spotřebu, přírůstek nadměrných příjmů a na ně vázané luxusní spotřeby, náklady kompenzace vznikajících ekologických i neekologických škod) a naopak přičítáme četné efektivní položky, které neobsahuje (bezplatná práce v domácnosti, péče o děti, bezplatná práce pro obec, pro ochranu přírody a krajiny ad.). Bezplatnou práci oceňuje náklady, které by bylo nutné vynaložit, kdyby se na zajištění stejných prací musely na trhu najímat pracovní síly, včetně jejich sociálního a zdravotního pojištění. Samozřejmě, sebelepší tým pracovníků dětského domova plnohodnotně nenahradí svěřeným dětem rodinu, o kterou byly připraveny.

Tabulka č. 11 - Ukazatele korigující HDP k jeho vyšší vypovídací schopnosti
(Návrh úprav HDP pro vytvoření reálnějšího ukazatele)

Položka	Úprava HDP
Domácí a nezisková ekonomika	přičítá se
Zločinnost	odčítá se
Ostatní ochranné výdaje	odčítá se ¹⁾
Silně nerovné rozdělení příjmů	odčítá se přírůstek vysokých příjmů
Odčerpávání zdrojů a ničení životního prostředí	odčítá se
Ztráty volného času	odečítá se ve výši mzdy
Odčerpávání zisků do zahraničí	odčítá se

¹⁾ např. zvýšené protikorozní výdaje

Zdroj: Cobb,C., Halstead,T.,Rowe,J.: If GDP is up, why is America down? (Pokud je HDP na vzestupu, proč je Amerika v útlumu?) Atlantic Monthly č. 10/1995

Variant přičítání a odčítání položek ke korekci HDP je více, proto i více variant indikátoru ISEW.

Například po roce 1989 se v bývalých socialistických státech náklady na vyšší zabezpečení pracovišť a bytů zvýšily reálně sto krát i vícekrát (zásadní růst nároků na bezpečnostní zámky, bezpečnostní kamery, k pracovníkům policie, vrátných a různých inspekci přibýlo množství pracovníků soukromých bezpečnostních služeb atd.), ale bezpečnost je podstatně nižší a mnoho trestných činů, zejména z oblasti velké i drobné hospodářské kriminality a vandalismu, zůstává nepotrestáno a drobná kriminalita se vesměs přestala hlásit a tím i sledovat. Podobně se dramaticky rozevřely příjmy obyvatel, navíc se zásadně zdražovaly základní životní potřeby v rámci tzv. transformace ekonomiky a společnosti.

Index ekologické stopy počítá, jak hodně žije populace příslušného státu (odvozeně její průměrný jedinec či obec) nad nebo pod ekologickými možnostmi planety Země, přepočtené na území příslušného státu, v procentech. Pokud vykazuje, že daná společnost žije pod ekologickými možnostmi Země, tj. využívá své území na méně než 100 %, může, ale nemusí jít o vývoj udržitelný. Pokud vykazuje, že daná společnost žije nad ekologickými možnostmi Země, tj. dané území využívá na více než 100 %, jde vždy o vývoj neudržitelný. ČR roku 2010 vzhledem ke své velikosti a lidnatosti měla ekologickou stopu asi 250 %. Koeficient ekologické stopy činil asi 2,5, tj. spotřebovávala a i nadále spotřebovává asi 2,5x víc než činí ekologická únosnost planety Země, vztažená na území ČR. Rozvíjí se tudíž zjevně neudržitelně. Přitom je nutné zohlednit možné přesuny části negativ v rámci mezinárodní dělby práce na druhé státy – dodavatele surovin či výrobce environmentálně náročné produkce.

Shrneme-li výše uvedené, udržitelnost ekonomiky lze hodnotit jen na základě více indikátorů, přičemž růst musí ISEW a směrem k udržitelnosti musí směřovat indikátor ekologická stopa. Indikátory HDP, HNP či ND růst nemusí. Mohou i klesat.

Neprůkazné jsou indikátory typu „energetická, materiálová, dopravní či odpadová náročnost tvorby HDP“, neboť HDP má z hlediska udržitelnosti mizivou vypovídací schopnost. Indikátor HDP efektivně maskuje četné neduhy rozvoje společnosti a jeho různá zdokonalování situaci dále zhoršují, viz jeho přepočtení ze strany ČSÚ ze září 2011. Nutné je vztahovat výrobu, spotřebu, dopravu, emise, produkci odpadu a další na obyvatele a na km².

Složitou otázkou zůstává, jak zohlednit mezinárodní dělbu práce. Je zřejmé, že emise skleníkových plynů ze spálení fosilních paliv by v případě dovozu těchto paliv ze zahraničí měly zahrnovat i emise provázející jejich těžbu, zpracování a dopravu ze zahraničí. V případě dovozu energie musíme zohledňovat emise spojené s jejím získáváním. Podobně je záhodno přiměřeně zohlednit, že dnešní Čína vyrábí asi 50 % světové výroby surového železa a tím má i vysokou spotřebu paliv a energie a emise GHG, PM ad.

Složitou otázkou zůstává, jak zohlednit vysokou náročnost přírodních podmínek. Působí v nich ekonomika Ruska, Kanady, částečně i USA ad. Velké vzdálenosti, drsné klima apod. jsou náročné na paliva a energii, mají vyšší náklady apod.

HDP má zřejmě jediné významnější pozitivum, že na základě jeho vývoje ministr financí může předvídat asi na čtvrt roku dopředu vývoj příjmů veřejných rozpočtů, zvláště pak výnosů z nepřímých daní. Projevuje se například při zjištění, že zvýšení HDP o 1 % znamená vyšší inkaso daní asi o 12 mld. Kč. Čísla se samozřejmě mění v času a podle jednotlivých států. Nechci toto pozitivum shazovat, ale je to trochu málo. Problém příjmů veřejných rozpočtů bude řešen samostatně v kap. 6.2.

ISEW se počítá přes HDP. Výpočet ISEW tudíž není principiálně v rozporu se statistikou HDP. Problém je, že statistika zpravidla neposkytuje většinu dat potřebných pro výpočet ISEW z HDP.

Řešení otázky, co má či nemá růst, stagnovat či klesat, je poměrně složité. Pro ekonomy je vesměs naprosto nepřijatelný požadavek stagnace či dokonce určitého poklesu základních hodnotových makro agregátů ve vyspělých státech, a to i při současném stále větším žití na dluh. Totiž, pokud světem hýbe tvrdá konkurence, platí zde „peníze nebo život,“ resp. „musíš růst a požírat druhé nebo budeš sám sežrán druhými.“ Tato soutěž prakticky znemožňuje úsilí o udržitelný vývoj. Nejvíce plýtvající ekonomiky (USA zde zdaleka nejhorší) se nemusí dosti dlouho zhroutit. Extrémně

zadlužené USA díky své mocné armádě a dominujícímu postavení US dolaru jako hlavní světové měny své enormní zadlužení dosud úspěšně zvládají tištěním dalších a dalších papírových peněz a jejich vnučování světu, který je dobrovolně i nedobrovolně přijímá. Irák byl přepaden vojsky USA, Velké Británie a dalších v březnu 2003 asi jeden měsíc po té, co požádal o placení za vyváženou ropu eury.

Jestliže odmítavý postoj neenvironmentálních ekonomů k nerůstové, stacionární ekonomice lze do jisté míry pochopit, je ho velmi těžké chápat u environmentálních ekonomů. Myšlenka „*udržitelného ekonomického růstu*“, kterou obsahují i obě vládou ČR schválené Strategie udržitelného rozvoje České republiky, viz 11) a 12), a kterou obvykle hlásají i environmentální ekonomové, svědčí o nepochopení problému a zjevné kapitulaci velké části environmentálních ekonomů i ekologů před technokraty.

Knížička „*Krásný zelený svět*“ z německé marxistické literatury ukazuje správně vícero rozporů „*zelené ekonomiky*“, viz 13). Předně neaktivuje udržitelný rozvoj, ale nové „*zelené*“ odvětví ekonomiky, které se zeleně nejednou jen tváří. Ekonomická krize není šancí pro zelenou ekonomiku, ale je pro ní spíše špatnou zprávou. Zelená ekonomika nesmiřuje ekonomii a ekologii. Zelená ekonomika nevytváří dobrá pracovní místa. Větší efektivita nevede k většímu růstu s menší spotřebou zdrojů. Ochrana prostředí a udržitelnost nevyžadují silný stát. Vyžadují efektivní stát. Podniky nejsou motorem zelené ekonomiky, resp. bez silné státní ekologické regulace by se žádná větší ekologizace výroby nekonala. Zelené peníze obecně nepodporují zelenou ekonomiku, ale stěhují se za možností zhodnocení. Německo sice může vybudovat svou pozici světového lídra v oblasti zelených technologií, ale jen na úkor druhých, a pokud nebude druhými, například Čínou, předstiženo a převálcováno. Moc spotřebitelů nenutí firmy k výrazné ochraně životního prostředí. Zelená ekonomika nenabízí Jihu šance na rozvoj, viz plundrování rozvojových států podporou spalování biopaliv ve vyspělých státech. Zelená ekonomika nepotírá chudobu. Nemá být shazována samotná zelená ekonomika. Knížka dospívá k závěru, že „*sociálně ekologická transformace je nutná (a možná)*.“ Musí se ale dělat kvalifikovaně. Velký fotovoltaický tunel v režii M. Bursíka a kol. v úhrnné výši asi 400-1000 mld. Kč na účet spotřebitelů elektřiny s ochranou životního prostředí a prosazováním udržitelného vývoje v ČR nesouvisí, byť se tváří velmi zeleně. Podobně je tomu s řadou dalších zeleně se tvářících aktivit.

Kapitulací je i faktická rezignace ekologů na výpočet ISEW a ekologické stopy. Je jistě smutné, že ČSÚ s posvěcením Eurostatu tyto indexy nepočítá a způsobem získávání statistických dat zásadně ztěžuje i druhým tyto klíčové indexy počítat. Ale nemělo by to být důvodem k rezignaci na tento zásadní výpočet.

Když mluvíme o potřebě stacionární či klesající ekonomiky, nelze spouštět ze zřetele dvě zásadní limity této stacionárnosti:

- a) vývoj struktury ekonomiky a životní úrovně obyvatel musí probíhat směrem k udržitelnosti, viz kap. 4 a 5,
- b) musí se tak dít v podmínkách zajištění základních hmotných a základních sociálních potřeb všech občanů. Společnost, kde chudí umírají hladem, zimou, na nucené pití závadné vody či na reálnou nedostupnost základní lékařské péče, nemůže být udržitelná, stejně jako společnost s negramotností, bezdomovectvím ad. Podobně je tomu s doháněním bezdomovců k alkoholismu aj.

Vývoj Československa, resp. ČR a SR po roce 1989 omezováním až rušením základních sociálních jistot a jejich stále větším nezabezpečováním nás od udržitelného

vývoje vzdaluje. Stejným směrem působí i časté ekonomické krize či recese. Již čtvrtá ekonomická recese ekonomiky ČR po roce 1989 v letech 2012-13 ČR dál vzdálila od udržitelného vývoje, protože ke snižování HDP docházelo a dochází cestou omezování základních sociálních jistot a základních životních potřeb obyvatel a při praktickém nedotčení rozsáhlého plýtvání v hmotné spotřebě veřejné i soukromé. Toto plýtvání v řadě směrů naopak narůstá, mimo jiné mocnou podporou silně destruktivní silniční dopravy nejen v ČR.

6.1.2. Stacionární ekonomika

Jednotlivé ekonomické školy hlásaly vesměs nutnost ekonomického růstu, byť někteří ekonomové si uvědomovali problémy dané omezenými přírodními zdroji. Asi nejznámější byl kontroverzní T. R. Malthus, viz 14), podle kterého se počet obyvatel zvyšuje rychleji, než roste výroba potravin, takže se „přebytečné“ obyvatelstvo musí redukovat pomocí bídy, hladu, válek apod.

Přijatelnost stacionární ekonomiky popsal jako první anglický ekonom J. S. Mill: *„Je sotva zapotřebí poznamenat, že stacionární stav kapitálu a populace nevede v žádném případě k zastavení lidského pokroku jako takového. Naopak se uvolní mnohem více prostoru pro pěstování kultury ducha, pro morální a sociální rozvoj, ... stejně jako pro zlepšování technických dovedností, pouze s tím rozdílem, že tyto budou místo hospodářskému růstu sloužit legitimnějšímu účelu, a sice zkrácení pracovní doby,“* viz 15, kniha IV, kapitola VI, 1994, s. 129).

J. S. Mill tak významně předběhl svou dobu. I dnes jeho analýzu někteří ekonomové popisují jen jako nutnou didaktickou pomůcku. Za zakladatele teorie stacionární ekonomiky jsou tudíž považováni manželé Meadowsovi, viz známé, kdekým proklínané a překrucované studie *Limity růstu*, viz 16), a pozdější neméně zajímavé *Překročené meze*, viz 17). Jejich známé odmítnutí nezbytnosti ekonomického růstu znamená žádat směřování ke stacionární a možná i objemem klesající ekonomice. Tímto požadavkem pobouřili mnoho ekonomů a dalších. Následně rozpoutaná svatá štvance na strašidlo stacionární ekonomiky byla srovnatelná s honem na strašidlo komunismu po zveřejnění Manifestu komunistické strany v únoru 1848.

Stejného deliktu jsem se dopustil v knize *„Ekonomické základy trvale udržitelného rozvoje.“* Bylo jistě mou chybou, že jsem tuto tezi a zejména cestu k stacionární ekonomice dostatečně podrobně nerozpracoval. Tady se uvedený problém pokusím rozpracovat víc. Totiž, obnáší řadu otázek a problémů:

- a) Co má nebo nemá ekonomicky růst?
- b) Vyspělé versus rozvojové státy,
- c) Jak zabezpečit stacionární ekonomiku?

Ad a) Co má nebo nemá ekonomicky růst?

Má nebo nemá růst počet obyvatel, zastavěná půda, spotřeba vody, těžba a spotřeba paliv, výroba a spotřeba energie, oceli, aut, cementu, kyseliny sírové, počítačů, vystavěných bytů, ND, HNP, HDP? Můžeme doplnit i mnohé další indikátory výroby, resp. spotřeby.

Pokud jde o **počet obyvatel**, lidstvo má šanci přežít jen při stabilizovaném mírně klesajícím počtu obyvatel. Toho lze dosáhnout jednak stabilizací porodnosti (prostá

reprodukce počtu obyvatel žádá průměrně 2,1 dítě na ženu) a stabilizací úmrtnosti. Zde je situace jednoznačná. Moderní, ale i mnohé rozvojové státy vykazují dlouhodobě klesající porodnost, často i citelně pod úroveň prosté reprodukce 2,1 dítěte na ženu, i klesající úmrtnost.

Zdá se, že nastoupit trend klesající porodnosti není obtížné, byť setrvačností, zejména prodlužováním střední délky života, počet obyvatel planety Země může vystoupat ještě ze stávajících asi 7 miliard na asi 9 miliard. Dosáhnou-li lidé určité míry uspokojování svých základních hmotných potřeb, obvykle charakterizované překonáním bídy, a určité vzdělanosti, zejména žen, sami vesměs omezují porodnost s cílem si příslušnou životní úroveň udržet, neboť se při větším počtu dětí udržuje těžko. Tento trend zásadně usnadňuje současná, prakticky všeobecná dostupnost antikoncepce a stále širší dostupnost potratu při nechtěném otěhotnění do tří měsíců od početí. Problémem zůstává jen náboženské tmářství, byť nízký počet dětí se prosazuje i v silně religiózních státech, kde náboženství zakazuje potraty a nejednou i antikoncepci. Jde zejména o státy, kde dominuje křesťanství nebo islám.

Problém je, že stávající pokles porodnosti nepředstavuje vzhledem k řadě dalších okolností udržitelný trend. Porodnost v řadě států včetně ČR klesla hluboko pod reprodukční hranici průměrného 2,1 dítěte na ženu, v důsledku čehož tyto státy, resp. národy začínají vymírat. Že například sousední ekonomicky prý velmi pspěšné Polsko s reprodukci v průměru 1,1-1,2 dítěte na ženu je na tom ještě hůř, je slabá útěcha. Statisticky se přitom může dlouho zdát, že tomu tak není, prodlužuje-li se průměrná délka života.

Problém vymírání zesiluje prudký nárůst civilizačních nemocí (jen zčásti jde o důsledek prodlužování střední délky života, skutečnosti, že se v minulosti lidé rozvinutí těchto chorob málo dožívali) a slábnutí vitality populace, jež zpětně přispívá ke klesající porodnosti.

Doplňovat klesající počet obyvatel řady vyspělých států imigrací z rozvojových států nebo z méně rozvinutých vyspělých států je sice možné, ale může nést a často také nese problémy tolerance národnostní, náboženské, kulturní a další. Mnozí přistěhovalci se nesžívají s většinovou populací, vytvářejí uzavřené komunity i gheta. Při špatně nastavených pravidlech tzv. politiky multikulturalismu může docházet i k šikaně domácí většinové populace ze strany některých původem přistěhovaleckých menšin i k růstu nacionalismu, viz vítězství v roce 2014 nacionalistických stran ve volbách do Evropského parlamentu ve Francii, Velké Británii apod.

V oblasti imigrace by mělo platit, že se tolerují jazykové, národní, náboženské a kulturní odlišnosti imigrantů, ale imigranti jsou povinni respektovat stejná práva většinové populace. Narůstající šikana příslušníků většinové populace imigranty, občas skandálně potvrzovaná i justicí některých západních států, je cestou do pekla, o podpoře genocidy původního obyvatelstva ze strany vyspělých států nemluvě (Kosovo).

Pokud jde o **zastavěnou půdu**, je zde situace jednoznačná. Zábory další půdy je nutné minimalizovat a co nejdříve zcela zastavit. Nutné je zbytné stavby odstraňovat a rekultivovat zpět na půdu, o rekultivacích půd devastovaných těžbou nerostných surovin a paliv nemluvě. V tomto směru je situace v ČR dlouhodobě neudržitelná. Útěcha, že mnohé vyspělé západní státy s půdou hospodaří ještě mnohem hůř, o rozvojových státech nemluvě, připomíná pověstný provaz v domě oběšenecově. Pokud ale jednotlivé obce, kraje a státy soutěží v lákání zejména velkých investorů, nebývá o využití opuštěných průmyslových areálů (brownfields) zájem. Pak jde o ochrana půdy před zábory obvykle stranou a mohou být na obtíž i samotné státní orgány ochrany půdy. ČR

po roce 1989 patří ke špatným případům, byť rozsah odnímání půdy se v důsledku dlouhodobého krizového vývoje ekonomiky zpomalil.

Uplatňuje se i vliv stádia rozvoje. Na půdu bývá nejnáročnější stádium industriální. To je ale v ČR již minulostí. Zábory z titulu rozšiřování povrchových dolů (v ČR dlouhodobě asi třetina záborů zemědělské půdy) nebo vzniku nových přehradních jezer se zásadně snížily a budou se dál snižovat. Pozitivně se projevuje útlum hornictví pro vytěžení rozhodujících ložisek.

Pokud jde o **spotřebu vody**, je zde jednoznačný požadavek snižovat spotřebu vody, byť tato potřeba zní v různých regionech státu a zejména v různých státech světa různě naléhavě. Snižovat spotřebu vody by měla především výroba, dále služby. U domácností zůstává jen různě přísný požadavek neplýtvat vodou. V konkrétních podmínkách ČR se lze orientovat v zásadě na stagnaci spotřeby vody celkem na stávající úrovni, například roku 2013. Nelze považovat za přijatelné, aby v zájmu šetření s vodou lidé omezovali svou hygienu apod. Na druhé straně se jako velké plýtvání ukazuje praxe výstavby drobných soukromých bazének, vyžadujících častou obměnu vody v nich.

V žalostném stavu je nakládání s dešťovými vodami, resp. jejich obvyklý odvod dešťovou kanalizací do vodoteče s dobrým hospodařením s vodou nesouvisí, o zvyšování povodňových vln v případě velkých srážek nemluvě. Dešťovou vodu je nutné maximálně zadržovat a využívat na závlahy, doplňování vodních nádrží ad.

Požadavek minimalizovat znečištění vod a čistit vzniklé odpadní vody v zásadě nezná výjimku. Jeho naléhavost ale roste s nebezpečností toho či onoho druhu znečištění příslušné vody a s klesající kapacitou samočištění jednotlivých recipientů. Pro čistotu vod nebezpečné aktivity, nejen těžba zlata kyanidovým loužením, nelze povolovat. Nelze opomíjet nové velmi nebezpečné druhy znečištění vod, jako jsou hormony, antibiotika ad.

Pokud jde o **těžbu a spotřebu paliv**, čeká lidstvo zásadní radikální změna – spíše rychlý než pomalý odchod od exploatace fosilních paliv. Lidstvo může pokračovat v exploataci ložisek fosilních paliv prakticky až do jejich vyčerpání, ale za cenu vyvolání tak zásadních klimatických změn, že je nejspíš nepřežije, popřípadě přežije za cenu zásadního zhoršení životních podmínek budoucích generací.

Otázka, čím fosilní paliva nahradit, byla analyzována v kap. 4. Stručně řečeno, stávající velmi vysokou a marnotratnou spotřebu paliv a energie ve většině vyspělých států včetně ČR je nutné nahradit zásadním snížením jejich spotřeby. Fosilní paliva bude nutné urychleně nahradit razantními úsporami ve spotřebě paliv a energie, dále energeticky, ekonomicky i ekologicky efektivními způsoby využívání obnovitelných a druhotných zdrojů paliv a energie a bezpečným využíváním jaderné energie včetně perspektivy termojaderné fúze, bez kterého se lidstvo ještě dost dlouho neobejde. Nebude to snadné, zvláště při stávající špatné dopravní politice velké části světa. Koexistence klasické velké energetiky s rozvíjející se malou energetikou na bázi obnovitelných zdrojů bude ještě celá desetiletí nezbytné.

Velkým problémem bude nedostatek ropy, která by měla být přednostně využívána pro potřeby chemického průmyslu, nikoliv jako palivo v motorech, zejména dopravních prostředků. Spíše brzký ropný zlom těžce zasáhne lidstvo v mnoha směrech. Nejen ČR se preferencí na ropná paliva náročně silniční a letecké dopravy odmítá na ropný zlom připravit. Je třeba vidět, že prosazovaná plynofikace dopravy z hlediska sílící klimatické změny proti ropným palivům nepředstavuje větší přínos.

Současná konjunktura exploatace tzv. břidlicového plynu v USA na problému nic podstatného nemění, byť časový horizont vyčerpání ložisek fosilních paliv může oddálit, nebude-li zastavena co by další spekulacní bublina. Ať už jsou ekologické následky těžby břidlicových plynů více nebo méně negativní, protože při exploataci břidlicového plynu uniká metan a při jeho spalování vzniká oxid uhličitý, boj proti klimatickým změnám zvládnutí těžby břidlicového plynu (podobně těžba ropy z břidlic) ztěžuje a naděje lidstva na přežití silících klimatických změn snižuje.

Problém těžby jaderných paliv uranu a thoria komplikují doprovodné ekologické škody. Těžbu uranu loužením pro zásadní závadnost pro podzemní vody nelze povolovat. Ale i těžba uranu a thoria více méně klasickými hornickými technologiemi vyžaduje náročné zpracování v úpravkách, jež představují citelné riziko pro okolní životní prostředí, o rizikovosti ozáření horníků v uranových dolech nemluvě. Slevovat z požadavků na jejich bezpečný a ekologicky málo závadný chod nelze.

Pokud jde o **těžbu a spotřebu nerostných surovin mimo paliva**, lze je rozdělit na kovy, stavební suroviny a ostatní. Možnost recyklovat kovy je vysoká. Přechod na stacionární ekonomiku je zde nutný a relativně snadno realizovatelný, s výjimkou potřeby omezit konzumerismus ve hmotné spotřebě, viz kap 5. Musí se dál zdokonalovat využívání odpadů jako druhotných surovin a omezovat spotřeba příslušných primárních nerostných zdrojů. Zásadní otázkou se stane, čím nahradit docházející ropu nejen jako palivo pro motory, ale zejména jako surovinu pro chemický průmysl.

Také spotřebu primárních stavebních surovin lze zásadně snížit zásadním zvýšením recyklace stavebních odpadů. Nízký zájem o recyklaci stavebních surovin v ČR způsobuje zejména velmi nízké zdanění těžby primárních stavebních surovin, stále ne dost vysoké poplatky za uložení odpadu a tolerance tzv. objektivních škod starým i novým občanským a až do jeho zrušení k 31. 12. 2013 i obchodním zákoníkem, takže ekonomické stimuly pro recyklaci stavebních odpadů zůstávají nízké. Zvýšení úhrad za těžbu nerostných surovin v ČR od 1. ledna 2016 nekryje ani inflaci proti roku 1991, kdy byly úhrady uzákoněny.

Ostatní je značně rozsáhlá a nesourodá skupina surovin. I zde platí, že je nutné v první řadě minimalizovat potřebu využívání primárních surovin a to jak snižováním potřeby, tak zásadním zvyšováním využívání odpadů jako druhotných surovin a omezováním tak čerpání surovin primárních. Významnou roli by měla hrát další miniaturizace mnohých výrobků a prodlužování jejich životnosti, což se ale značně přiči tržní ekonomice. Obrat se zvyšuje mimo jiné zkracováním doby životnosti mnohých výrobků, v rozporu s potřebou udržitelného vývoje.

Jestliže plochy zabrané těžbou, výstavbou a dalšími nešetrnými lidskými aktivitami je možné reálně vyjadřovat například v hektarech, použití jednotek hmotnosti při vyjádření množství těžených nerostných surovin nestačí. Stejně množství těžené horniny obsahující surovinu může znamenat jak 1 % vytěžené suroviny, tak 90 % vytěžené suroviny. Sledovat se musí nejen vlastní těžba, ale i jí provázející skrývka a hlušina, resp. odvaly. Odvaly jsou ale zpravidla i problémem výstavby větších fyzických tunelů a větších terénních úprav v rámci investiční výstavby. Smutnou skutečností zůstává dominující nevyužívání ornice, samostatně skrývané v rámci záborů zemědělské i nezemědělské půdy, pro nezám.

Jako příklady profilujících výrobků jsem uvedl výrobu oceli, cementu, kyseliny sírové, počítačů a vystavěné byty. Jde samozřejmě o značné zjednodušení. Ocel a cement jsou typičtí zástupci objemově a energeticky náročných materiálů, vyráběných

často z primárních surovin. Relativní i absolutní snižování jejich spotřeby je nutné. Řešit je ale nutné v první řadě poptávkovou stranu, resp. vysoká poptávka vyvolává vysokou nabídku. Naopak auta, zejména osobní, a počítače jsou typickými představiteli spotřebních předmětů. Zatímco osobní auta ve svém úhrnu představují vysokou zátěž životního prostředí při výrobě a zejména při svém užívání a jsou typickým ukazatelem neudržitelnosti, počítače naopak jsou materiálově a energeticky nenáročné, přičemž umožňují lidem rozsáhlé aktivity včetně vzdělávacích a sebevzdělávacích. Není a zcela jistě nebude problém, aby každý dospělý občan měl k dispozici osobní počítač, byť na místo klasického počítače to bude nejspíš note book či tablet. Problémem zůstává, že se počítače v Číně a v dalších asijských státech vyrábí vesměs v hrubě závadných pracovních provozech ohrožujících zdraví svých pracovníků a že některé suroviny potřebné pro výrobu počítačů se získávají značně závadnými způsoby.

Ve výrobě aut čeká vyspělé státy významné snižování. Stávající hypertrofie silniční dopravy vede v mnoha směrech do slepé uličky. Podmínkou je minimalizace dopravních potřeb společnosti a zásadní rozvoj veřejné, zejména kolejové dopravy po vzoru Švýcarska.

Auta byla zvolena jako typický indikátor konzumní společnosti. Lze místo nich zasadit i řadu jiných indikátorů. Lze o nich říci mnohé podobné, byť ničivost automobilismu patří k nejhorším ekologickým, bezpečnostním a urbanistickým negativům moderního rozvoje lidstva.

Ad b) vyspělé versus rozvojové státy

Pro ekonomicky vyspělé státy je vysoce aktuální snižovat ekonomický výkon, neboť jsou schopny při rozumném rozdělování nově vytvářených hodnot uspokojit základní hmotné potřeby všech svých obyvatel a zajistit jim základní sociální jistoty, aniž by byla omezena možnost jejich relativně všestranného rozvíjení se. Většina rozvojových států ale ani při rozumném rozdělování nově vytvářených hodnot není s to uspokojit základní hmotné, sociální a kulturní potřeby svého obyvatelstva. Určitý ekonomický růst je u nich dosud nutností, mimo jiné k překonání bídy.

Zahraniční obchod konkrétní ekonomické struktury více nebo méně modifikuje. Protože ale k udržitelnosti patří také udržitelnost finanční (jednotlivé státy by se neměly výrazněji zadlužovat), lze zde od mezinárodní dělby práce v zásadě abstrahovat. V konkrétní politice ale taková abstrakce být nemůže.

Pokus části politiků vyspělých kapitalistických států v minulosti s odkazem na limity růstu vnutit rozvojovým státům nulový růst byl od nich velice pokrytecký, v intencích ekologického neokolonialismu. Problém je ale podstatně složitější. Zásadním problémem zůstává struktura ekonomického růstu ve světě: zjevně neudržitelně se vyvíjí ve vyspělých i v rozvojových státech. Obrovské jsou náklady na zbrojení a války, dochází ke zjevně neudržitelné příjmové polarizaci, v dopravě je prosazována intenzivní silniční doprava bez ohledu na její neudržitelnost, pokračuje kácení tropických deštných pralesů, mimo jiné pro scestné potřeby výroby biopaliv v rámci ekologizace energetiky vyspělých států, rozšiřování monokulturních plantáží, mnohé doly v rozvojových státech jsou bezpečnostně, ekologicky i jinak hrubě závadné, v mnoha státech světa včetně ČR chátrají významné části technické infrastruktury atd.

Všechny státy světa přitom společně prosazují zjevně neudržitelnou politiku levné mezinárodní veřejné dopravy (osvobození od placení daně z přidané hodnoty včetně jí spotřebovaných paliv a energií) a velmi levné dopravy vodní a letecké

(osvobození od placení spotřební daně za pohonné hmoty), co by pochybnou podporu exportu a nově i cestovního ruchu. Obojí chrání archaické, leč zatím nedotknutelné mezinárodní mnohostranné smlouvy, často charakteru zvykového práva. V případě letecké dopravy jde o tzv. chicagskou konvenci z roku 1944.

Stejněho druhu je cíl Evropské unie (EU) zajistit „*maximální levnou mobilitu občanů, zboží i kapitálu.*“ Politika levné dopravy stimuluje vysokou dopravní náročnost, dopravně náročné územní rozmístění výrobních i nevýrobních aktivit a tím i vysokou závadnost dopravy, a také rozvrat ekonomik regionů.

Ve světě je často chráněna i politika levné energie, surovin a potravin, monokulturního exportního zemědělství, přednostního rozvoje národohospodářsky velmi nákladné a závadné silniční dopravy, odmítání účinnějších opatření na snížení emisí skleníkových plynů ad.

Dlouhodobě černou kapitolou rozvoje lidstva je léčba mezinárodními finančními institucemi, ovládanými ponejvíce USA – Mezinárodním měnovým fondem (MMF), Světovou bankou (SB), Světovou obchodní organizací (WTO). MMF a SB vesměs prosazují úspory v beztak podvyživeném školství, zdravotnictví a základním sociálním zabezpečení, pokud v mnohých státech vůbec je, a tím i prohlubování bídy, největšího ničitele životního prostředí a největšího nositele neudržitelného vývoje. Podobně působí vnucování přednostního rozvoje národohospodářsky velmi nákladné silniční dopravy (výsledkem jsou i protesty proti rušení dotací pohonných hmot, ač by takové dotace neměly vůbec vzniknout) a monokulturního zemědělství (plantáží) na úkor drobných polí, které v rozvojových státech živí většinu obyvatel venkova, i na úkor zbylých tropických deštných pralesů. Zdůvodňování takových a podobných úspor potřebou udržitelných veřejných rozpočtů při pokračujícím odírání rozvojových států státy vyspělými a vnucování jim snižování přímých daní patří k velkému cynismu v režii světového finančního kapitálu. Boj za svobodný ničím neomezovaný obchod včetně snižování beztak nízkých cel v režii nejen WTO je, stejně jako politika levné dopravy, bojem za likvidaci relativní soběstačnosti jednotlivých regionů a za zvyšování dopravní náročnosti reprodukčního procesu. Rozumné hospodaření veřejných rozpočtů nemá být tímto zpochybňováno.

Předpokladem obratu je, že vyspělé státy přestanou rozvojové státy ožebračovat, od vedení otevřených i skrytých válek včetně podpory terorismu a následného předstírání boje s terorismem proti rozvojovým státům přes udržování nespravedlivé mezinárodní dělby práce, embargování špičkových technologií včetně politiky ochrany duševního vlastnictví na léky až po odpuštění četných dluhů. Vyspělé státy by také měly urychleně zakázat četné spekulace na finančních trzích, neboť ožebračují prakticky celý svět včetně jich samotných. Položka HDP finanční sektor a zejména její část - zisky z finančních spekulací - patří ve vyspělých státech k významným částem HDP. Vzniká odíráním materiální výroby a zejména rozvojových států. Analýza je zde ale obtížná, resp. disponibilní statistiky jsou zde zjevně nedostatečné.

Jan pro ilustraci, legálně vyvezené zisky zahraničních společností z ČR do zahraničí se v roce 2013 odhadují mezi 250-300 mld. Kč.

Rozvojové státy se musí orientovat přednostně na zabezpečování uspokojování základních potřeb svého obyvatelstva. Není to snadné, když svět vesměs žádá maximální růst exportu, nejednou i na úkor zabezpečování výživy vlastních obyvatel. Plně to potvrzují i zkušenosti zdaleka nejúspěšnější Číny, která se díky Tengovým reformám stala dlouhodobě nejrychleji se rozvíjejícím a dnes už i ekonomicky absolutně (ne ale na obyvatele) druhým nejsilnějším státem světa. I když bylo

obyvatelstvo vesměs vyvedeno z bídy, mnoho Číňanů nadále zůstává značně chudých, základní sociální zabezpečení v Číně se teprve zavádí, environmentální cena čínských úspěchů je v řadě regionů Číny včetně metropole Pekingu zjevně neúnosná a mnohé regiony střední a západní Číny silně zaostávají za rozvinutými regiony na východě Číny.

Vlivné mezinárodní organizace jako je MMF, SB, WTO a NATO je nutno v zájmu pokroku lidstva zrušit. Úvahy o možnosti jejich efektivní transformace jsou mimo realitu.

6.1.3. Míra zespolečenštění ekonomiky

Nutností, která ale není vázána primárně na potřebu stacionární ekonomiky, je zespolečenštění některých klíčových odvětví ekonomiky. Jde zejména o:

a) **velký finanční sektor.** Totiž, kdo ovládá velký finanční sektor, ovládá i ekonomiku. Bude-li i nadále velký finanční sektor v soukromém vlastnictví finanční oligarchie, nelze čekat vývoj k udržitelnosti, i kdyby jiné předpoklady byly příznivé.

Potřeba společnosti ovládnout velký finanční sektor má dvě roviny:

- zespolečenštění klíčových bank a dalších velkých finančních institucí,
- potlačení některých forem finančního podnikání – lichvy, hedgeových fondů ad. Velmi riskantní druhy spekulací nelze tolerovat. Spekulanty je nutné přiměřeně zdanit tzv. Tobinovou daní (podle ekonoma Jamese Tobina, jež se zdanění finančních transakcí začal domáhat v 60. letech 20. století), viz kap. 6.3., a hazardéry vykázat do heren a kasin. Totiž, v hernách a kasinech nadělávají společnosti mnohem méně škod než na burze.

Nechávám stranou potřebu úplného zákazu hazardu. Jeho případná realizace může narazit na vznik černých heren včetně náhrady běžných heren prakticky neregulovatelnými hernami na internetu. Zásadní redukce počtu heren v ČR proti stavu v roce 2013 je ale nutná. Herny a kasina nemohou být všeobecně dostupná, resp. nemohou být tolerovány „na každém rohu.“ Otázkou je, zde je efektivní přistoupit k úplnému zákazu (prohibici) heren a kasin. I Vídeň jedno velké kasino má. Praha ale měla svého času přes tisíc heren.

Celkem vzato, současný svět zná asi jediný pozitivní příklad relativně účinné regulace finančního kapitálu, a to v Číně, byť ani Čína dosud nezavedla Tobinovu daň. Při velmi silném veřejném sektoru včetně veřejného sektoru v bankovníctví se Číně do značné míry daří regulovat finanční kapitál a jistě i proto se Čína velmi rychle rozvíjí. Doufejme, že se jí ho bude dařit účinně regulovat i v budoucnu a že ukáže světu cestu k racionálnější společnosti.

b) **odvětví technické infrastruktury** (vodárny a je podmiňující vodní díla, vodovody a kanalizace bez přípojek a na ně navazující komunální čistírny odpadních vod, větší přehrady, ropovody a zásobníky ropy, elektrorozvodné a plynovodní sítě včetně zásobníků plynu, horkovody a parovody bez přípojek, dopravní cesty – silnice, železnice, vodní cesty, letiště, tratě metra, tramvají a trolejbusů, základní sítě spojů apod.), resp. těch jejich částí, které jsou dnes v soukromých rukou. Zespolečenštění je myšleno za náhradu a týká se jen vlastních sítí. Není důvod zespolečenšovat přípojky všeho druhu, místní komunikace, železniční vlečky, lanovky apod. Ty se mohou efektivně rozvíjet v případě potřeby (zájmu) i v soukromém vlastnictví. Tento požadavek vychází zejména z celkové podmíněnosti efektivnějšího rozvoje společnosti efektivně fungující technickou infrastrukturou. Společnost nemůže tolerovat, aby

v rámci honby za ziskem se zanedbávala údržba a opravy technické infrastruktury a ohrožovala se tak její funkčnost nebo aby monopoly soukromého vlastnictví technické infrastruktury neúnosně zdražovaly své reálné monopolní služby prakticky všem uživatelům.

Obdobného charakteru jsou některé další velké strategické podniky, v první řadě jaderné elektrárny. Pravda, vážné nehody měly jaderné elektrárny ve veřejném i soukromém vlastnictví, resp. přísný státní dozor nad jejich jadernou bezpečností je nutný vždy. Snaha šetřit na jaderné bezpečnosti za účelem zvýšení zisku může skončit hodně tragicky. Havárie jaderné elektrárny v japonské Fukušimě v důsledku absence dostatečně vysoké hráze na ochranu před možnými vlnami tsunami ukazuje (šetřilo se), že soukromé vlastnictví jaderných elektráren je nevhodné. Tristní závěr vyšetřovací komise japonského parlamentu, že s ohledem na japonskou mentalitu by cca 40 let trpěné nedostatečné zajištění atomové elektrárny před vlnami tsunami stalo nezávisle na personálním obsazení, nechávám bez komentáře stejně jako skutečnost, že japonská elektrárna na západním pobřeží neměla žádnou ochranu proti případným vlnám tsunami.

Může jít ale i o velké doly, hutě, chemičky a jiné značně rizikové podniky, továrny na výrobu léčiv (obchod se zdravím nabývá nejednou drsných podob) apod. Nevhodné je i soukromé vlastnictví zbrojovek, protože přispívá k militarizaci, korupci a k válkám. Zbrojaři je prosazují s cílem zajistit odbyt svého zboží.

Míra socializace velkých průmyslových podniků je do jisté míry otevřená. Platí, že velké podniky mají společenský charakter, řídí je z velké části manažeři a že se tudíž nutně nevážou na soukromé vlastnictví výrobních prostředků, na rozdíl od podniků středních a zejména podniků malých.

Z vlastnického hlediska by se socializující ekonomika měla opírat kromě spíše silného než slabého státního sektoru i o podniky krajské, komunální, družstevní, neziskové a o živnostníky. Místo soukromých podnikatelů zůstává zejména v oblasti malých a středních podniků. Školství a zdravotnictví by mělo mít až na výjimky veřejný charakter. Výše uvedeným nemá být dotčen požadavek na jejich národohospodářsky efektivní fungování.

c) **Odvětví ekologické infrastruktury**, tj. lesy, vodní toky a nádrže, zejména ty velké.

Požadavek odborné lesní veřejnosti znárodnit všechny lesy v Československu v letech 1945-48 byl motivován zejména dlouhodobým neutěšeným stavem lesů malých vlastníků. Stejný problém vyvstal po roce 1989 v důsledku restitucí lesů v lesích drobných restituentů. Rozumná společnost nepřivatizuje a nerestituuje lesní půdu a lesy a postupně stávající soukromé lesy vykupuje. Mimo jiné uplatňuje i přednostní právo státu, krajů a měst na odkup lesů.

Veřejný sektor, zejména stát, by měl přednostně vykupovat lesy ochranné a lesy zvláštního určení, které mají zvýrazněné mimoprodukční funkce. Stát musí ve spolupráci s uživateli lesů veřejnými i soukromými vypracovat zásady hospodaření v lesích k pokrytí zvýšených požadavků na vybrané mimoprodukční funkce lesů. Tyto zásady obnáší dvě skupiny problémů: odlišný způsob hospodaření pro jednotlivé druhy lesů ochranných a zvláštního určení a úhradu možných ztrát (na produkci nebo ze zvýšených nákladů nebo obojí), které mohou odlišný způsob hospodaření v těchto lesích provázet.

Veřejný ani soukromý sektor nikdy plně neovládal vodní toky, jak nám velmi často připomínají ničivé povodně. Veřejná správa vodních toků je nutná.

Neméně nutná je ale i zásadní změna obsahu práce stávajících státních podniků Povodí a dalších správců vodních toků – od devastace vodních poměrů podle zásad nechvalné 200 let staré rýnské koncepce k jejich ochraně, renaturalizaci včetně posílení ekologických prvků protipovodňové ochrany – ochrany říčních niv, výstavby suchých poldrů, přestavby pevných jezů na jezy klopné a jezů zabijáků na jezy bezpečné atp. Podobně u vodních nádrží je nutné důsledně hájit veřejné zájmy, resp. nekázeň vodní dopravy nákladní i rekreační, rychlých motorových lodí, vodních lyžařů a dalších je nutné tvrdě postihovat. Vodní hospodářství bude vždy víceúčelové odvětví. Nalezení optima v něm mezi jednotlivými, zčásti protichůdnými požadavky nebude ani v budoucnu snadné.

Ve veřejném vlastnictví by měla být i zvlášť chráněná území, což by nemělo být v rozporu s jejich správou nejen orgány státní ochrany přírody a samosprávy, ale i různými spolky na ochranu přírody či konkrétní rezervace. Stát by si zde nezbytný vliv udržoval jednak prostřednictvím platného zákona o ochraně přírody a krajiny včetně jeho zásady nezcizitelnosti těchto pozemků do soukromého vlastnictví.

d) Stát, usilující o udržitelnou ekonomiku, musí podporovat **účasť pracujících na řízení podniků**, tzv. participaci.

Základem participace pracovníků musí být kvalitní zákoník práce, přísně chránící práva objektivně mnohem slabších pracovníků proti objektivně mnohem silnějším zaměstnavatelům. Stát musí podporovat činnost odborů, závodních rad pracujících v podnicích, kde nepůsobí odbory, družstva.

Družstevní myšlenka začíná v dílech utopických socialistů, pokračuje u K. Marxe a J. S. Milla. V. I. Lenin spatřoval socialismus mimo jiné jako „*A systém civilizovaných družstevníků, jestliže vlastnictví výrobních prostředků je společenské a jestliže proletariát dosáhl třídního vítězství nad buržoazií – to je systém socialistický,*“ (viz 18, s. 704).

Jinou věcí je, že po Leninově smrti v SSSR a později i v dalších státech reálného socialismu došlo k většímu či menšímu postátnění řízení družstev, což snížilo demokracii jejich vnitřního života a jejich efektivnost.

Stát by měl podporovat i další formy participace pracovníků. Je přitom třeba počítat, že zejména pracovníci podniků, kteří se více či méně přímo či nepřímo živí poškozováním životního prostředí, budou v první řadě hájit svůj chléb jak při veřejném, tak při soukromém vlastnictví výrobních prostředků.

Nelze bagatelizovat problematické zkušenosti jugoslávských OOURů, samostatných základních výrobních jednotek práce. Základem možné podnikové samosprávy nemůže být dílna, ale musí jí být podnik jako celek.

Nutností je silné postavení inspekčních orgánů všeho druhu – bezpečnosti práce, hygienické služby, jakosti potravin, obchodní inspekce, inspekce životního prostředí, drážní a jiné dopravní inspekce atd.

e) Potřebám udržitelného vývoje je nutné přizpůsobit i **právní formy podniků**. Je neúnosné, když četné podniky neziskového charakteru mají právní formu společnosti s ručením omezeným či akciové společnosti, tj. podle občanského zákoníku mají vytvářet zejména zisk. Všechny tyto podniky by měly mít ze zákona veřejně prospěšný charakter a právní formu veřejné příspěvkové organizace, v případě finanční soběstačnosti těchto organizací pak formu státního, krajského či komunálního podniku

(Lesy ČR). Finančně soběstačné podniky ale nemohou mít povinnost zveřejňovat své hospodářské smlouvy a zvýhodňovat tak soukromé konkurenční podniky.

Jde o školská zařízení všech kategorií (zainteresovanost na zisku je pro kvalitu vzdělávání zhoubné), o zdravotnická zařízení s výjimkou podniků zákroků pro krásu (v zásadě žijí z plateb zdravotních pojišťoven, tj. z peněz veřejného zdravotního pojištění), o podniky - zařízení sociální péče (dosahování zisku na úkor péče o potřebné je zjevně nežádoucí), o podniky veřejné dopravy (kvalitní plnění společenské objednávky je důležitější než dosahování zisku, při respektování finančního plánu příslušného podniku), o podniky kultury (kritérium zisk vede nejčastěji k pokleslé kultuře), o podniky masového sportu (kritérium zisku činí mnohý masový sport nedostupným pro sociálně slabší část populace), o podniky působící v odvětvích technické (organizace státních investorů typu Ředitelství silnic a dálnic co by hlavní státní investor do dálnic a silnic 1. třídy nemůže mít formu akciové společnosti) či ekologické infrastruktury apod.

6.2. Administrativní nástroje prosazování udržitelného vývoje

Disponibilní nástroje prosazování ekonomického pilíře udržitelného vývoje se příliš neliší od nástrojů používaných v běžné ekonomice. Určitou odchylkou je klíčový nástroj státní politiky ochrany životního prostředí i udržitelného vývoje - rozsáhlé používání ekologických norem. V mnohém se podobají různým technickým normám (nejblíže k technickým normám mají normy přípustného obsahu některých chemických látek v produktu, např. síry v uhlí či topném oleji, dusičnanů v pitné vodě, olova v benzínu, ftalátů nejen v hračkách pro děti atd.), ale mají i svá specifika. Jde zejména o následující typy ekologických norem:

6.2.1. Emisní normy

Emisní normy udávají, jak vysoké emise té či oné škodliviny jsou přípustné u té či oné skupiny zdrojů antropogenního znečištění. Mohou se vyjadřovat v tunách (t), v miligramech na metr krychlový (mg/m^3) vypouštěného znečištěného vzduchu nebo vody, lze použít i další fyzické jednotky jejich měření. Stát nebo nadnárodní uskupení typu EU je stanovuje s určitým předstihem, aby znečišťovatelé měli čas přijmout opatření k jejich dodržení. Stanovují se obvykle jako určitý politický kompromis, s přihlédnutím k materiálním možnostem a nákladnosti jejich zabezpečení. Užitečné je při přípravě jejich stanovení komunikovat se všemi hlavními hráči, aby se předešlo přehmatům, které mohou používání emisních norem kompromitovat.

Stanovování a důsledné vymáhání dodržování emisních norem je základním administrativním nástrojem prosazování ochrany životního prostředí i udržitelného vývoje. Jestliže se v řadě regionů podařilo významně zlepšit čistotu ovzduší a vod, pak je to v prvé řadě díky zavádění stále přísnějších emisních norem znečištění pro základní skupiny znečišťovatelů a více méně důsledného vymáhání jejich dodržování.

6.2.2. Imisní normy

Imisní normy říkají, jak vysoké koncentrace těch či oněch škodlivin jsou přípustné v přízemní vrstvě ovzduší, ve vodních tocích či nádržích, v půdě. Mohou být odvozeny jako politický kompromis (můžou i směřovat k optimalizaci procesu

znečišťování z hlediska vznikajících škod, ale ty obvykle nejsou vyčísleny a tudíž se z nich nedá vycházet), nebo mohou být zacíleny na ochranu lidského zdraví (tzv. hygienické normy, při jejichž dodržování by nemělo docházet k poškozování zdraví lidí, přitom přísnější mohou být stanoveny pro nemocnice či školy), na ochranu ekosystému (při jejich dodržování by nemělo docházet k narušování přírody, zejména přírody živé), na ochranu lázní či na ochranu památek. Devastace některých památek vysokými koncentracemi oxidu siřičitého je tristní, viz minulé ohrožení gotického chrámu v Kolíně n. Rýnem.

Charakter imisních norem mají také normy přípustného obsahu těch či oněch škodlivin v těch či oněch výrobcích, klasicky v potravinách nebo v pitné vodě. Snižování přípustného obsahu síry ve spalovaném uhlí či topných olejích a mnohé jiné jsou efektivním nástrojem ochrany životního prostředí. Je ale třeba hlídat, zda látky nahrazující například olovo v automobilových benzínech nezpůsobují větší škody na zdraví lidí než dříve přidávané olovo. Takových hrozeb je řada. Patří sem i známý spor o efektivnost stáčení nápojů do vratných či nevratných obalů či používání nádobí na opakované použití s mytím po každém použití nebo nádobí z plastických hmot na jedno použití.

Určitým problémem bývá, že samotné stanovení a dodržování platných emisních norem ještě nezaručuje dodržování norem imisních, je-li v dané lokalitě znečišťovatelů hodně nebo pokud jsou v ní špatné rozptylové podmínky. Klasicky jde o průmyslové aglomerace s vysokou koncentrací dolů, hutí, oceláren, chemiček apod. či v okolí silnic s intenzivní silniční dopravou. Inverzní polohy bývají na smogy podstatně náchylnější než polohy dobře větratelné. Přijímání regulačních opatření zejména vůči velkým znečišťovatelům ovzduší pro případ výskytu smogové situace je oprávněné. Protože se ale v 90. letech podařilo zásadně snížit znečišťování ovzduší z velkých zdrojů a tím i omezit výskyt smogu a na smogu se dnes v mnohem větší míře podílí zdroje malé (lokální topeniště a zejména silniční doprava), možnosti omezování výskytu smogů pomocí výstražných smogových a regulačních systémů se významně snížily. Výstražné smogové systémy jsou určeny též lidem. Zejména nemocní a staří lidé a děti by v době smogu měli omezit svůj pohyb venku a fyzicky namáhavé aktivity.

6.2.3. Depozitní normy

Depozitní normy říkají, kolik těch či oněch škodlivin, zejména tuhých emisí, může spadnout na jednotku venkovní plochy. V tomto smyslu doplňují imisní normy, kterým se hodně podobají. Historické názvy „černý kraj“ (území silně zatížené těžbou a spalováním černého uhlí, kde dochází k rozsáhlým spadům tuhých znečišťujících látek) nevyžadují komentář. Podobně bývalo bílo kolem vápenek a cementáren, než počátkem 70. let se na nich začala v ČSSR instalovat první generace filtrů na prach.

6.2.4. Územní normy

Územní normy se stanovují k ochraně určitého území před nežádoucími lidskými aktivitami. Známe více typů územních norem – z důvodu:

- přírody (zvláště chráněná územní všech kategorií, tj. velkoplošné národní parky a chráněné krajinné oblasti CHKO, a maloplošné národní přírodní rezervace, přírodní rezervace, národní přírodní památky, přírodní památky, památné stromy). Přírodní parky bývají plošně větší, ale obvykle nejde o velkoplošná zvláště chráněná území,

- ochrany zdrojů pitné vody (pásma hygienické ochrany vod PHO, dnes jen 1. a 2. stupně), kde jsou z důvodů ochrany čistoty vody zakázány další rizikové činnosti. Tzv. vodárenské přehradní nádrže jsou zahrnuty v PHO 1. stupně),
- chráněné oblasti přirozené akumulace vod CHOPAV povrchové (cílem je zlepšovat podmínky pro přirozenou akumulaci vod) a podzemní, které mají charakter ochrany zásobáren pitné vody,
- ochrany lázní (kromě vlastních lázní včetně možných minerálních pramenů či ložisek léčivých rašelin apod. jde i o ochranu lázeňských parků a okolních lázeňských lesů),
- ochrany rekreačních lesů (parky, městské a příměstské lesy, lesy významných rekreačních oblastí),
- charakter územních norem má také jak základní, tak zvýšená ochrana zemědělské půdy, podobně ochrana lesů, ochrana vodních toků, niv ad.
- chráněná ložisková území (za účelem nezkomplikovat možnou budoucí těžbu příslušných ložisek nerostných surovin a paliv),
- ochranná pásma před negativními ekologickými vlivy, zejména z provozů značně závadných (velké povrchové, ale také hlubinné doly a lomy, velké hutě, velké chemičky, komunikace s intenzivní silniční dopravou) nebo značně rizikových činností (atomové elektrárny, velké chemičky, skládky a jiná úložiště odpadů, zvláště pak nebezpečných odpadů, různá odkaliště ad.). V ochranných pásmech bývá zakázána bytová a další výstavba, resp. území se ponechává s tím, že v případě havárie v něm více méně nebudou lidé a tím ani nedojde k větším újmám na zdraví lidí. Mají zmírnit negativní dopady případné havárie nebo běžného znečišťování ovzduší na okolí, zvláště pak na obytnou zástavbu, školská a zdravotnická zařízení. Často se do nich umísťuje ochranná izolační zeleň, záchytné nádrže (v případě úniku škodliviny ji mají zadržet a zabránit znečištění vodního recipientu) ad. Příslušný stavební úřad je stanoví nejpозději při vydávání kolaudačního rozhodnutí.

Obce a města v ČR mohou vyhláškou omezit provoz silničních motorových vozidel ve zvláště chráněných územích dle zákona č 114/1992 Sb., lázeňských místech a v lokalitách, kde došlo k překročení některého z platných imisních limitů dle zákona o ochraně ovzduší (nízko emisní zóny). Problémem je, že takové omezení nelze dost dobře nařídit, pokud není k dispozici objízdná trasa, což se stává často.

Podstatné je, že územní normy stanovují ve vymezeném území určitý ochranný cíl a stanovují základní typy opatření k jeho dosažení. Speciální opatření pak stanovuje obvykle konkrétní správní akt, kterým se příslušná územní norma uzákoňuje. Tato opatření mohou být dvojí: zákaz či omezení těch či oněch rušivých aktivit a podpůrná opatření na udržení příslušných přírodních a dalších hodnot. Podpůrnými opatřeními mohou být v územích se zvláštní ochranou přírody opatření k likvidaci nepůvodních, zejména invazních druhů rostlin a živočichů, nežádoucích staveb aj.

Významným administrativním nástrojem využití území je **územní plán**, který lze charakterizovat jako určitou společenskou dohodu - kompromis - o způsobu využití toho či onoho území, povýšenou příslušným schvalovacím orgánem na závazný právní akt. Územní plán se stanovuje pro určité území, obvykle na 10 let. V rámci řešeného území stanovuje území vymezená plně nebo převážně bydlení, školám, zdravotním zařízením, průmyslové výrobě, zemědělské výrobě, službám, dopravě, rekreaci, ochraně přírody apod. V územním plánu se dále rozlišují základní obory dopravy, průmyslových zón, obytných zón, tzv. transformační území (jejichž funkce se má zásadně změnit) a další. Územní plán může, ale nemusí být nástrojem účinné ochrany životního prostředí.

Záleží na cíli stanovení územního plánu, na kvalitě jeho zpracování a na ochotě společenské reprezentace ho respektovat. K územnímu plánu nelze přistupovat jako k trhacímu kalendáři v zájmu hladké realizace různých, často pochybných podnikatelských záměrů či do něj prosazovat zjevně škodlivé záměry. Územní plán Prahy z roku 1999 je jen jedním z mnoha negativních příkladů nevyužívání a zneužívání možností územního plánování v ČR, totéž platí pro jeho mnohé pozdější změny. Hrozí přitom, že nový „metropolitní“ územní plán Prahy bude ještě horší.

6.2.5. EIA, SEA

Významným nástrojem předcházení ekologických problémů je proces **posuzování vlivů na životní prostředí** projektů, tzv. **EIA**. EIA je odborná expertýza, jejím úkolem je odhalit možné negativní ekologické vlivy realizace příslušného záměru a navrhnout opatření k jejich zmírnění, popř. doporučit nerealizaci projektu, jehož negativní vlivy na životní prostředí nelze efektivně zmenšit na přijatelnou úroveň.

Povinnost vypracovat EIA platí jen pro záměry s významným potenciálním negativním dopadem na životní prostředí. Není důvod dělat administrativně a časově relativně náročnou EIA na projekty s malým či nulovým potenciálním negativním vlivem na životní prostředí. Výčet projektů, které buď závazně, nebo po předběžném vyhodnocení podléhají procesu EIA, udává zákon č. 100/2001 Sb. v platném znění. Známe tzv. jednoduchou EIA a plnou EIA. Východiskem procesu EIA je oznámení investora a následné zveřejnění projektu (investičního záměru) s jeho stručným popisem příslušným orgánem státní správy. Ten po té, s přihlédnutím k reakci veřejnosti, rozhodne, zda toto oznámení stačí (u bezproblémových nebo málo problémových projektů, s kterými nemá veřejnost problém, napíše příslušné dobrozdání) nebo se uskuteční plná EIA. Plná EIA se vždy uskuteční, pokud její uskutečnění vyžaduje bez výjimky zákon. Plná EIA zahrnuje vypracování dokumentace vlivů na životní prostředí (vypracuje nebo nechá si vypracovat na své náklady předkladatel příslušného projektu investičního záměru), posudek na tuto dokumentaci (vypracuje kvalifikovaná osoba, určená a placená příslušným orgánem státní správy (v ČR Ministerstvo životního prostředí nebo kraj), veřejné slyšení k záměru (kromě zákonem stanovených orgánů státní správy a samosprávy se k předložené dokumentaci a k posudku na tuto předloženou dokumentaci může vyjádřit každý občan a každá nevládní organizace a vznést své připomínky a požadavky) a stanovisko příslušného orgánu státní správy. Vyjádření, resp. připomínky veřejnosti, stejně jako připomínky dotčených orgánů státní správy a samosprávy, je gestor EIA povinen řádně vypořádat. Po té vydá souhlasné (obvykle s řadou podmínek) nebo nesouhlasné stanovisko MŽP nebo kraje. Stanovisko je jedním z podkladů pro následné řízení o vydání územního rozhodnutí a stavebního povolení. Ve slušné společnosti se podmínky stanoviska v dalších stupních projednávání příslušného investičního záměru respektují.

Kromě projektové EIA existuje také posuzování vlivů na životní prostředí koncepcí a územních plánů, tzv. SEA. Její procedura je podobná jako u projektové EIA. Uskutečňují se vždy pod patronací MŽP.

Existuje oprávněný požadavek rozšířit proces SEA i na možné sociální a ekonomické dopady realizace navrhovaných koncepcí. V praxi ČR se tak vesměs neděje, jistě i proto, že v mnoha případech není uspokojivě zvládána ani základní, tj. ekologická část SEA, a také proto, že v ČR takto rozšířenou SEA zákon nevyžaduje.

EIA i SEA by měla pomoci vylepšit předkládané projekty. Obvykle tak činí, pokud se konají řádně. Pokud se falšují ve prospěch předkladatele, jak se v ČR běžně děje u EIA staveb dálnic a s nimi spjatých koncepcí, představuje jen pro všechny dlouhou, více méně byrokratickou proceduru s pozitivním efektem často blízkým nule.

Stanovování a prosazování v praxi těch či oněch emisních, imisních, depozitních a územních limitů (norem), územních plánů a konání procedur EIA a SEA vyžaduje kromě jejich uzákonění také zřízení příslušných orgánů státní správy, které bdí nad jejich dodržováním a za zjištěné delikty nařizují nápravná opatření, udílejí pokuty a další sankce a v krajním případě i zastavení provozu příslušného podniku.

6.3. Ekonomické nástroje prosazování udržitelného vývoje

Ekonomické nástroje prosazování udržitelného vývoje můžeme rozlišit na tradiční (veřejné rozpočty včetně veřejných účelových fondů, daňovou soustavu, úvěrovou soustavu a pojištění) a specifické. Specifickými jsou zejména tzv. ekologická daň, poplatky za znečišťování životního prostředí, poškozování a využívání přírodních zdrojů a tzv. obchod s povolenkami na emise. Protože se od tradičních ekonomických nástrojů politiky liší hlavně předmětem, na které jsou zaměřeny, budu je rozebírat v rámci jejich rozboru.

6.3.1. Veřejné rozpočty

Veřejné rozpočty zahrnují veřejné rozpočty a veřejné účelové fondy, tj. státní rozpočet, rozpočty státních účelových fondů včetně možných fondů zdravotního a sociálního pojištění, rozpočty územních samosprávních celků a jejich účelové fondy, rozpočty obcí a měst a jejich účelové fondy a v nadstátních celcích jako je EU i rozpočet a fondy EU. Rozpočty státních a polostátních firem a bank nejsou zahrnovány do soustavy veřejných rozpočtů, byť je mohou ze svých zisků dotovat.

Problém veřejných rozpočtů je známý již od dob existence prvních států. Platí pro ně, že by měly zajišťovat především veřejné potřeby, které není s to efektivně nebo vůbec zabezpečit aktivita lidí, ať už v rámci samozásobitelství (především v otrokářské a feudální společnosti) nebo trhu (zejména za kapitalismu). Tradičně šlo zejména o obranu, bezpečnost a státní správu. Postupně přibývaly i další veřejné potřeby financování – rozvíjející se školství, zdravotní péče, věda, sociální zabezpečení, efektivní rozvoj ekonomiky, ochrana životního prostředí ad. Ve středověku byla běžná praxe, že část veřejných zájmů (vzdělávání) zajišťovala církev, které byl za tím účelem dlouhodobě pronajímán (ne darován) k tomu potřebný majetek.

Objem veřejných rozpočtů je dán zejména společenskými potřebami a ekonomickými možnostmi společnosti. Lze se důvodně domnívat, že potřeby veřejného financování v udržitelné ekonomice a společnosti budou vysoké.

Veřejné rozpočty i veřejný sektor by měly hospodařit přinejmenším v dlouhodobém časovém měřítku vyrovnaně. Z hlediska vyrovnanosti hospodaření to v případě hrozícího deficitu znamená buď zvyšovat daně a nástroje jim podobné, nebo snižovat výdaje veřejných rozpočtů. V obou případech zůstává zásadní otázka, které daně zvyšovat či které výdaje veřejných rozpočtů snižovat. Lze tak činit jak v souladu, tak v rozporu s potřebami udržitelného vývoje. V praxi se tak děje jak v rozporu

(například snižování výdajů na sociální oblast, školství, zdravotnictví atd.), tak v souladu s potřebami udržitelného vývoje.

V kapitalistické praxi se běžně uplatňuje politika masového zadlužování veřejných subjektů, končící občas jejich bankrotem, včetně bankrotu toho či onoho státu, viz Řecko posledních let.

Hospodaření státního rozpočtu ČR s dlouhodobým deficitem cca 100 mld. Kč za rok je zjevně dlouhodobě neudržitelné. Jde o bankrotářskou politiku, která může skončit v dluhové pasti, z které budou jen bolestné nebo žádné cesty, viz Řecko a další. Léčení MMF, Evropskou centrální bankou ECB a EU je k nepřežití.

Průměrný dlouhodobý deficit státního rozpočtu ČR cca 100 mld. Kč za rok je špatný v době vysokého ekonomického růstu (politika snižování daní v podmínkách vysokého deficitu veřejných rozpočtů je hrubě chybná, byť se míra zadlužení státu při rychlém růstu HDP nemusí zvyšovat) a velmi špatný v letech stagnace či poklesu ekonomiky, neboť míra zadlužení státu k HDP rychle roste. Realita přitom je ještě o dost horší, neboť kromě zjevného deficitu ČR vykazuje dlouhodobě i významné skryté deficity – podfinancování školství, kultury, sociálního zabezpečení, údržby a oprav železnic, silnic atd.

Ožehavou otázkou veřejných rozpočtů je plýtvání penězi daňových poplatníků, nejen v ČR. Totiž, větší i menší skandály jsou na denním pořádku. Skutečnost přitom bývá o hodně horší, resp. obvykle se provalí jen ona pověstná špička ledovce. Nejde ale jen o skandály typu předražování veřejných investic, jejich nekvalitním provedením či machinací s výběrovými řízeními na ně. Jde také o financování opatření, ke kterému by vůbec nemělo docházet (pochybné zahraniční vojenské mise, velké prestižní stavby (olympiády, mistrovství světa ad.), chybné rozvojové investice, například v dálniční a vodní dopravní infrastrukturu ČR či v protipovodňové ochrany ad.

Veřejné rozpočty by neměly financovat opatření přímo či nepřímo poškozující životní prostředí. V praxi ale uplatňují politiku masivní podpory výstavby environmentálně i jinak silně škodlivých dálnic, říční ekosystémy ničících a průběh povodní zhoršujících vodních cest, často značně problematických průmyslových zón, technokraticky pojatou obnovu území zdevastovaných povodněmi, někdy i velmi riskantní výstavby v záplavových územích ad. Řada států i dnes nemálo dotuje spotřebu fosilních paliv, což je zjevně špatné.

Ve financování akcí poškozujících životní prostředí i udržitelnost v ČR dlouhodobě dominuje masivní výstavba dálnic a jim podobných rychlostních silnic. V oblasti energetiky lze v ČR nalézt přímé dotace jen na útlum těžby uhlí a uranu. V roce 2012 činily v ČR asi 1 mld. Kč. Dále je dotováno odstraňování ekologických zátěží z minulé těžby uranu riskantní metodou loužení kyselinou sírovou u Stráže p. Ralskem, tj. minulých ekologických škod. Veřejné rozpočty v ČR prakticky nedotují spotřebu paliv a energie.

Problém veřejných rozpočtů má dva základní aspekty: aspekt výdajů (požadavky bývají obvykle podstatně vyšší, než jsou disponibilní zdroje) a aspekt příjmů. Hlavním zdrojem příjmů veřejných rozpočtů je reálný výnos daní (tj. výnos nominálních daní snížený o daňové úlevy, daňové úniky legální i nelegální a daňové nedoplatky, a daním podobných nástrojů (pojištění, odvodů, cel, nejrůznějších poplatků apod.). Musíme rozlišovat nominální daňovou sazbu (v zákonu) a reálný daňový výnos, který bývá nižší o výši daňových úlev včetně úplných osvobození od daně, o výši legálních i nelegálních daňových úniků a daňových nedoplatků.

Musíme brát v úvahu rozpočtové určení daní. Je-li daň z nemovitosti příjmem obcí, neovlivňuje bezprostředně státní rozpočet. Ovlivňuje ho ale nepřímou, protože spoluurčuje příjmy obcí a měst a tím i potřebu je spolufinancovat z úrovně státu a krajů, sdílením daní i dotacemi.

Obecně by mělo platit, že pokud jsou veřejné rozpočty deficitní a neplývají, musí se zvyšovat jejich příjmy a to i zvyšováním daní, a to zejména přímých daní, zprogresivňováním jejich sazeb. Veřejné peníze je nutné získávat tam, kde peníze jsou. Sdílení chudých je jednak hrubě asociální, jednak z hlediska přínosu pro veřejné rozpočty nezajímavé. Výsledkem je nejednou ještě vyšší deficit státního rozpočtu.

Kolize často deficitních veřejných rozpočtů s udržitelným vývojem je zjevná. Veřejné rozpočty na jedné straně nemálo plývají, nejednou i na poškozování životního prostředí a vyvracení udržitelného vývoje, na druhé straně ke zmírnění svého deficitního hospodaření požadují další a další ekonomický růst jako údajně jedinou cestu ke snížení deficitu. Případné rozpočtové škrty jsou často proti ochraně životního prostředí. Řešení deficitu veřejných rozpočtů je ale nutné hledat ve zvýšení daňové kvóty, k obnovení nebo ke zvýšení progresivnosti přímých a majetkových daní, zavedení daně z finančních transakcí a zavedení ekologické daně. Kromě zavedení ekologické daně jde o tradiční levicové téma, kterému se ale v podmínkách restaurace kapitalismu nedostává sluchu. Na levici bývá problém ve skutečnosti, že s vidinou zmírnění rozporů kapitalismu, zejména nezaměstnanosti, i levice nejednou podporuje i zjevně plýtvající výdaje veřejných rozpočtů, klasicky na stavbu dálnic, vodních cest či špatně pojímanou protipovodňovou ochranu. Veřejné rozpočty ČR po roce 1989 ohrožují i obří náklady na záchranu krachujících bank (cca 750 mld. Kč v 90. letech), mezinárodní arbitráže, mezinárodní dohody o ochraně investic ad.

6.3.2. Problém daňové soustavy

Základní a neoddiskutovatelný úkol daňové soustavy je zajistit finanční potřeby veřejných rozpočtů, aby mohly uspokojovat objektivní potřeby společnosti, které nemůže zajistit efektivně trh (funkce fiskální). Samozásobitelství v ČR nehraje větší roli. Daňová soustava by měla stimulovat efektivní rozvoj sociální sféry, ochrany životního prostředí i ekonomiky (funkce stimulační). Po daňové soustavě se právem žádá spravedlnost, aby některé sociální skupiny nebyly daňovou soustavou neoprávněně zvýhodňovány a jiné nebyly naopak diskriminovány. Tyto základní požadavky, kladené na jednotlivé daňové soustavy, platí i pro daňovou soustavu ekonomiky udržitelného vývoje.

Daňová soustava v ČR (podobná situace je ve většině států světa) zahrnuje daň z příjmů fyzických a právnických osob, viz zákon č. 586/1992 Sb., v jednotlivých zněních, daň z přidané hodnoty, viz zákony č. 588/1992 Sb. a č. 235/2004 Sb., v jednotlivých zněních, daň spotřební, viz zákony č. 587/1992 Sb. a č. 353/2003 Sb. v jednotlivých zněních, daň z nemovitosti (z pozemků a staveb), viz zákon č. 338/1992 Sb., v jednotlivých zněních, a daň darovací, dědickou a z převodu nemovitostí, viz zákon č. 357/1992 Sb., v jednotlivých zněních.

Dále máme četné zákony, které zavádí různé poplatky a jim podobné nástroje zpoplatňující mimo jiné znečišťování životního prostředí, poškozování a využívání přírodních zdrojů, vše vesměs v různých zněních a dalších.

Oficiálně do daňové soustavy ČR patří i daň silniční, viz zákon č. 16/1993 Sb., v jednotlivých zněních. Silniční daň spolu s dálniční známkou a elektronickým

výkonovým zpoplatněním má ale charakter uživatelského poplatku, konkrétně poplatku za užívání silnic a dálnic. Výnos všech tří druhů zpoplatnění užívání silnic a dálnic je příjmem Státního fondu dopravní infrastruktury, kde je účelově vázán na realizaci oprav, údržby a rozvoje silniční, železniční a vodní dopravní infrastruktury. Jde ale jen o menší část jeho příjmů.

U řady daní je třeba rozlišovat stanovenou sazbu daně (může být v procentech, může jít o absolutní částku, může jít o vážený průměr) a výši reálného zdanění, které je nižší o četné daňové úlevy a osvobození, o různé daňové úniky legální i nelegální a o daňové nedoplatky. Daňová statistika Ministerstva financí ČR uvádí jen výši daňových nedoplatků za jednotlivé roky a druhy daní.

Významným příjmem státního rozpočtu je výnos povinného sociálního a zdravotního pojištění občanů a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti, jež je základním zdrojem financování sociální a zdravotní péče, zejména vyplácení různých sociálních dávek a výkonů zdravotnických zařízení. Podíl zaměstnavatelů na placení těchto pojištění by měl činit asi 75 % a podíl pracovníků asi 25 %. Velmi nízké sazby sociálního a zdravotního pojištění předepisované živnostníkům, je zásadně zvýhodňují na trhu práce a citelně ztěžují veřejné financování sociální a zdravotní péče a vyplácení sociálních dávek. Současně zakládají živnostníkům nárok na jen velmi nízké starobní důchody. Zde je nutné provést diferencovanou (označovat například právní kanceláře za živnostníky je chyba) citlivou nápravu. Vyšší sazby povinného sociálního pojištění v ČR – 44,7 % proti 33,5 % v EU v roce 2011 nemohou představovat větší problém, protože mzdy v ČR jsou mnohem nižší než v jádru EU, viz Švihlíková, resp. 19). Představa, že sociální a zdravotní pojištění by mělo být nahrazeno dotováním ze státního rozpočtu z výnosu daní, je nejen v ČR mimo realitu.

Daň z příjmu fyzických a právnických osob musí být významně progresivní. Stávající v zásadě lineární sazby daně z příjmu, prosazené v rámci tzv. Topolánkova batohu od 1. 1. 2008, významně přispívají k deficitnímu hospodaření veřejných rozpočtů, o ignoraci sociální spravedlnosti nemluvě. Podle zkušenosti Skandinávie není problém sociální stát držet, činí-li sazby přímých daní u vysokých příjmů cca 50 %. Snížení horních sazeb daně z příjmu fyzických osob ze 40 % na 15 % a horních sazeb daně z příjmu právnických osob z 35 % na 19 % v ČR i v EU v letech 1990-2011 v rámci podbízení se zahraničnímu kapitálu významně přispělo k růstu zadlužení veřejných rozpočtů do nebezpečné výše, viz 19).

Pro socializující a socialistické státy by mělo být typické progresivní zdanění příjmů a majetků. Podíváme-li se ale na praxi současných socializujících států, Vietnam, Čína, Venezuela a další mají silně degresivní sazby daně z příjmu, resp. v tomto smyslu mají k socialismu daleko. Boj o daňovou konkurenceschopnost mezi jednotlivými státy je velmi brutální zbraní světového finančního kapitálu, stejně jako tolerance daňových rájů. Jde i o velice praktickou otázku, protože progresivní zdanění příjmů a majetku umožňuje udržovat sociální smír a ekonomickou stabilitu. Degresivní daně z příjmů obojí ohrožuje.

Stávající DPH je nepřijatelná zejména vysokou sazbou snížené sazby DPH v ČR – 15 % k 1. 1. 2016. Nutné je sníženou sazbu DPH vrátit na původní sazbu 5 %. Nemůže se tak stát naráz, ale postupně v závislosti na stavu veřejných rozpočtů. Lze si představit i tři nebo čtyři sazby DPH. Počet sazeb DPH do pěti nepředstavuje vážnější komplikaci daňové soustavy za podmínky, že zařazování jednotlivých skupin zboží a služeb do jednotlivých sazeb DPH bude věcně logické, například léky či knihy. Jinak hrozí výrazné daňové úniky. V celé EU došlo ke zvýšení snížené sazby DPH též o 10

procentních bodů, tj. k významnému přenesení daňové zátěže z kapitálu na domácnosti, viz 19).

Nízké jsou i sazby daně z nemovitosti. Na místě je jejich valorizace minimálně v rozsahu, aby byly reálně srovnatelné se svou výší v roce 1992, kdy byl stávající zákon o dani z nemovitosti uzákoněn. Jejich zvýšení k 1. 1. 2008 nepokrylo celou inflaci v ČR od roku 1992.

Nízké, v řadě případů velmi nízké jsou v ČR i sazby daně dědické a darovací. Jejich zásadní zvýšení, minimálně na stav před 1. 1. 2008, je v zájmu spravedlnosti nutné. Zrušení daně dědické pro střední a velké majetky v přímé dědické linii patří k vrcholům asociálnosti.

System daňových osvobození a úlev je rozsáhlý a nepřehledný. Ne všechny tituly daňových osvobození a úlev jsou odůvodněné. Některé jsou výsledkem tlaku silných ekonomických lobby proti reálným veřejným zájmům, byť se jimi zaštiťují. Rozsáhlost a nepřehlednost daňových osvobození a daňových úlev přispívá i k velkému rozsahu daňových úniků. Problém je, že se mnohé daňové úlevy samostatně nesledují, například u daně z příjmu fyzických a právnických osob, u daně dědické, darovací a z převodu nemovitostí, u spotřebních daní a u DPH. Neměl by být problém je sledovat, jak se děje u daně z nemovitosti a daně silniční.

Je podivné, že zatímco dotace bývají při projednávání veřejných rozpočtů ostře sledované a svádí se o ně nejednou v parlamentu i na zastupitelstvech krajů, měst a obcí tvrdé boje, často rozsáhlé a někdy pochybné daňové úlevy málokoho zajímají.

Zjevným problémem je i zákon o výnosovém určení daní, neboť zakládá obce, města a kraje s nedostatečnými vlastními příjmy, v zásadě odkázané na udílení dotací ze státního rozpočtu, státních účelových fondů a z fondů EU (administrativní složitost ale způsobuje, že většina malých obcí nemá šanci si na dotace z EU sáhnout) a často na život v chudobě. V takové situaci se snadněji prosazuje „politika rozvoje regionů“ v podobě „politiky jejich škrcení,“ kdy velká města a průmyslové aglomerace vyžívají rozhodující díl veřejných peněz a na venkovských regionech se brutálně šetří.

Jako zastupitel městské části Praha 13 od roku 1998 jsem dlouhodobě konfrontován s tristní situací, kdy vlastní příjmy rozpočtu Prahy 13 (daňové, nedaňové a investiční bez transferů vnějších i vnitřních - z výnosu vedlejší činnosti a vlastních rezerv) jsou zjevně nedostatečné. Stát přitom plně nehradí ani náklady přeneseného výkonu státní správy, které si u Prahy 13 objednává. Vlastní příjmy Prahy 13 činily v roce 2013 cca 13,45 %, v roce 2014 necelých 10 %, v roce 2015 asi 12,5 %. Dlouhodobě se v čase relativně snižují. Závislost nejen Prahy 13 na rozpočtu hlavního města Prahy, ČR a dnes i EU je drtivá.

Vedle daní existuje řada druhů poplatků, často administrativního nebo uživatelského charakteru, z nichž mnohé jsou příjmem obcí nebo státních účelových fondů – životního prostředí a dopravní infrastruktury. Některé poplatky se pojí s ochranou životního prostředí a šetrným využíváním přírodních zdrojů. Podobně je tomu s pokutami za porušování práva.

V daňové soustavě ČR a většiny jiných států roku 2014 stále chybí **daň z finančních transakcí**, tzv. **Tobinova daň**. Daň z finančních transakcí by měla v první řadě zdanit tyto dosud DPH nezdaněné aktivity. Už proto, že jsou často zdrojem vážných finančních otřesů a často i přímých nároků na veřejné rozpočty, v rámci záchrany velkých bank, které údajně nelze nechat zkrachovat (Velká Británie za krize 2008-09) nebo všech bank (SRN za krize 2008-09). Za tristní je nutné označit praxi, kdy finanční sektor vysává reálnou ekonomiku a přitom je osvobozen od placení DPH.

Zavedení daně z finančních transakcí je nutné. Nejde jen o doplnění nedostatečných příjmů veřejných rozpočtů, ale zejména o destimulaci spekulací na finančních trzích, neboť tyto spekulace ohrožují stabilitu jednotlivých měn i veřejných rozpočtů. Snadněji se zavede v rámci kolektivního úsilí většiny států EU. Některé typy finančních spekulací by měly být ze zákona zakázány - hedgeové fondy. Bez dostatečné regulace finančních trhů se nemůže ekonomika a společnost přijatelně rozvíjet.

Je nutné zavést i tzv. **ekologickou daň** za poškozování životního prostředí. Naskýtá se zejména zdanění emisí skleníkových plynů GHG, vyjádřených v CO_{2ekv.}, s cílem stimulovat omezování využívání fosilních paliv a šetrou spotřebou paliv a energie. Totiž, spalování fosilních paliv je hlavním zdrojem zhooubného oteplování povrchu planety Země. Oteplování klimatu se stále více prodražuje a do budoucna ohrožuje existenci lidstva na Zemi. Je jen spravedlivé, aby se emitenti CO_{2ekv.} také finančně podíleli na řešení negativních následků svého problematického chování.

Nezbytností jsou účinná opatření proti daňovým únikům. Totiž, situace k 1. 1. 2016 zůstává nejen v ČR neutěšená. Předně, daňové zákony musí být jednoznačně formulovány, na případné problémy musí Ministerstvo financí rychle reagovat. Je nutné vyhodnotit funkčnost jednotlivých druhů daňových úlev a provést jejich revizi. Nepřehledný systém daňových úlev přispívá k vysokým daňovým únikům. Měla by platit zásada, že pokud podnik podniká na území určitého státu, tak také v něm a nikoliv jinde v cizině odvádí daně včetně daně z příjmu. Podobně by mělo platit, že podnik platí daně v místě provozovny, nikoliv v místě sídla podniku. Daňové úřady v Praze by pak přestaly být přetížené a mohly by se věnovat také kontrolní činnosti. Daňové orgány v ČR vyžadují personální a platové posílení a omlazení. Tzv. akcie na doručenký nesmí zákon připouštět. K 1. červenci 2014 jde v ČR o naplnění nového ustanovení zákona. Ze soutěže o veřejné zakázky by měl zákon vyloučit firmy registrované v daňových rájích, nemající vlastní zaměstnance a firmy pracující ve švarcsystému. Je nutné zavést povinnost všech podnikatelských subjektů mít registrační pokladnu. Boj s daňovými podvody vážně ztěžuje povinnost prokázat úmysl uskutečnit daňový podvod ze strany daňových orgánů. Vážným zdrojem daňových úniků jsou fiktivní doklady a dovoz zboží z třetích, zejména asijských zemí, viz 19). Nepřijatelné je, aby si podnikatelé do nákladů výroby mohly zahrnovat náklady na různé zahraniční dovolené, nákup a provoz osobních vozidel, aby lehká užitková vozidla byla osvobozena od placení DPH ad. Poslední jmenovaná daňová úleva obnáší v ČR asi 6 mld. Kč/rok.

Ochranu životního prostředí a udržitelný vývoj citelně poškozují velmi nízké sazby silniční daně, které se navíc od roku 1992 v ČR nevalorizovaly. Ve srovnání se zpoplatněním užívání železničních kolejí citelně znevýhodňují šetrou železniční dopravu, o bezplatném užívání vodních cest v ČR nemluvě. Navíc způsob stanovení sazeb – podle obsahu motoru a podle počtu náprav – nemá významnější vazbu na opotřebování silnic, které roste vysoce progresivně s růstem hmotnosti vozidla na nápravu.

Lze diskutovat o konstrukci spotřebních daní. V praxi se vyvinula tak, že mají hlavně fiskální význam. Jsou významným příjmem státního rozpočtu. Zatěžují zejména spotřebu výrobků, která je buď společensky škodlivá (cigarety, alkohol), nebo která způsobuje vážné problémy a škody (pohonné hmoty) druhým. Protože jde o výrobky vesměs s nepružnou spotřebou, bývá výnos spotřebních daní značně pravděpodobný. Filosofie, že by výnos spotřební daně měl uhradit výši škod, která se odhaduje ze spotřeby výrobků zatížených příslušnou spotřební daní, nebyla oficiálně nikdy deklarována, byť požadavek na takové pojetí spotřebních daní zaznívá od ekologů již řadu let.

V tomto smyslu je značně kontroverzní výše spotřebních daní. Daně za tabák, resp. cigarety, a podobně daně za destiláty, pivo a víno jsou i po několikerém zásadním zvýšení, ke kterému ČR donutila EU, mnohem nižší, než kolik činí ekonomické škody na zdraví lidí, způsobované jejich spotřebou. Statistická data prokazují, že vysoké sazby spotřební daně za tabák a alkohol přispívají ke snížení jejich zdraví škodlivé spotřeby. Jejich další možné zvyšování ale bude narážet na hrozbu jejich masového pašování do ČR a jejich masové domácí výroby. Takovým hrozbám je nutné efektivně čelit.

Přibližnou bilanci příjmů a výdajů za alkohol udává 20), resp. tabulka č. 12:

Tabulka č. 12 - Výsledné srovnání výnosů a nákladů požívání alkoholu v ČR v roce 2006

Příjmy	Mld. Kč	Výdaje	Mld. Kč
Spotřební daň z lihu a lihových výrobků	10,67	Náklady na zdravotnictví	45,7
DPH	7,5	Ušlé daně z příjmů fyzických osob	0,23
Cla z prodeje alkoholických nápojů	0,5	Ztráta na HDP	1,24
Daň ze zisku právnických osob	0,6	Hmotné škody vzniklé při dopravních nehodách	0,35
		Vyplacené nemocenské dávky	5,6
Ušetřené starobní důchody	0,24	Vyplácené důchody související s konzumací alkoholu	36,72
Ušetřené důchody za osoby usmrcené při dopravních nehodách	0,004	Snížení HDP v důsledku nemoci	13,1
		Ušlá DPFO v důsledku nemoci	2,39
		Škody způsobené při ostatní trestné činnosti	0,67
		Snížení HDP a DPFO v důsledku smrti obětí trestných činů	0,01
		Snížení HDP a DPFO v důsledku zranění osob při trestné činnosti	0,07
Ušetřené důchody za osoby usmrcené při trestných činech	0,001	Náklady na léčení osob zraněných při trestné činnosti	0,03
CELKEM	19,515	CELKEM	106,11

Zdroj: výpočty Ivy Šmídové, Spotřeba alkoholu a její vliv na ekonomiku ČR, disertační práce, Masarykova univerzita Brno, 2013. S. 87-88 (tabulka 5.2. – Celkové výsledky).

Autorka výše uvedenou tabulku interpretuje realisticky následovně: „Lze tedy říci, že jen za rok 2006 činí ztráta státu na alkoholu jako na „legální droze“ téměř 87 mld. Kč.“ Nejde ale jen o vysoké ekonomické ztráty státu, která více než 5x převyšuje jeho přínos. Mnohem závažnější zřejmě jsou ztráty na životech a zdraví lidí, které nejsme s to vyčíslit. HDP se ale na takových věcech slušně „napase,“ resp. nabobtná.

Je pravda, že stát opakovaným zvyšováním sazeb spotřební daně za alkohol zvýšil výnos této daně z 10,67 mld. Kč v roce 2006 na 16,715 mld. Kč v roce 2013, tj. asi o 57 %. Podstatně méně se již ve vazbě na toto zvýšení zvýšil výnos daně z přidané hodnoty za alkoholické nápoje. Ani pak se ale národohospodářská bilance výroby a spotřeby alkoholických nápojů nijak závratně nemění. Navíc je třeba počítat, že se v důsledku inflace zvýšily i ekonomické ztráty z jeho konzumace (inflace spotřebitelských cen 2013/2006 činila 17,9 %), klasicky náklady na zdravotnictví.

Disertace je zpracována pečlivě. Výpočet má jistě určité chyby vzhledem k chybám v podkladových materiálech a též jiným možnostem vypočítávat výši ekonomických škod ze zvýšené nemocnosti a úmrtnosti, ale v zásadě dospívá k průkazným číslům. Občasné tvrzení ministerstev financí, že by výrazným zvýšením spotřební daně na cigarety a tabák mohlo ohrozit státní rozpočet, nepotvrzuje.

Také sazby spotřební daně za pohonné hmoty jsou nízké v tom smyslu, že výnos jejich placení silniční dopravou nepokryje ani ekonomické škody, které silniční doprava způsobuje. Tento rozdíl sice není mnohonásobný, na rozdíl od tabáku a alkoholu, ale také si žádá zvýšení sazeb spotřebních daní za pohonné hmoty, u motorové nafty asi o 1 Kč/l. Zjevnou chybou je přitom skutečnost, že je vyšší sazbou zatížen benzín, ač vyšší škody na zdraví způsobuje spalování motorové nafty, jež je navíc mírně výhřevnější než benzín. Prý je to další způsob podpory nákladní dopravy a exportu, v první řadě na pohonné hmoty náročné silniční dopravě. Doprava letecká a vodní je přitom od placení spotřební daně za pohonné hmoty osvobozena na základě chybných mezinárodních mnohostranných smluv s výjimkou rekreační plavby a soukromého létání.

Efektivní zvýšení minimálních sazeb spotřebních daní za pohonné hmoty je nutné uskutečnit na úrovni celé EU, jinak bude stimuluje tankovací turistiku a tranzit přes ČR by nemusel nakupovat pohonné hmoty a platit spotřební daň v ČR vůbec. S tím má zřejmě vážný problém ČR už dnes, resp. odhadovaný nevýběr spotřební daně za pohonné hmoty je značný a zaráží. Pravda, zřejmě se na něj nemálo podílí i fiktivní podvodné firmy, tzv. bílé koně.

Podobně je nutné pojmout EU jako jeden stát z hlediska osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení DPH a významně tak zmenšit od DPH osvobozenou mezinárodní veřejnou dopravu. Zatím pro to není politická vůle v ani jednom státu EU ani mimo ni. Přitom by tato dohoda měla optimálně zahrnout i státy mimo EU Norsko, Švýcarsko a ministáty obklopené státy EU.

Ochrana životního prostředí vedla ke vzniku tzv. **poplatkového systému**. Stát zpoplatňuje činnosti poškozující životní prostředí (škodliviny emitované do ovzduší, vody a půdy, ukládání odpadů na skládky), poškozování (odnímání zemědělské a lesní půdy pro potřeby nezemědělské a nelesní) a využívání přírodních zdrojů (těžbu nerostných surovin, čerpání podzemní vody ad.). Doplnkem poplatků za znečišťování bývají tzv. odklady. Pokud znečišťovatel začne realizovat nápravné opatření, které zajistí snížení znečišťování alespoň na úroveň platných emisních norem, správce poplatků mu odloží placení části poplatků za znečišťování. Pokud opatření dosáhne včas požadovaných parametrů, promine mu po jeho úspěšné kolaudaci jejich doplacení. V případě poplatků za využívání přírodních zdrojů dochází k diferenciaci poplatků podle jednotlivých druhů těžených nerostů a podle způsobu těžby (povrchová x podzemní), u poplatků za poškozování přírodních zdrojů dochází k diferenciaci jejich sazeb podle bonity odnímané zemědělské či lesní půdy apod. Problémem jsou četné a přibývající výjimky z placení odvodů za odnětí zemědělské půdy, paralyzující smysl tohoto ekonomického nástroje.

Z výnosů tzv. recyklačních poplatků se financují deficity nákladů provozu státem požadovaných systémů sběru a využívání odpadů jako zdrojů druhotných surovin.

Známe i poplatky, jejichž výnos vytváří finanční rezervu na následnou rekultivaci těžbou devastované půdy. Princip je podobný odvodu na účet jaderné koncovky, který má financovat budoucí likvidaci jaderné elektrárny po dožití a vyhořelého jaderného paliva.

Československo a Polsko měly před rokem 1989 nejrozsáhlejší systém poplatků za znečišťování a využívání přírodních zdrojů na světě. Také současná ČR má tento systém zřejmě nejrozsáhlejší na světě. Základním problémem poplatků za znečišťování a za poškozování a využívání přírodních zdrojů tehdy i teď a nejen v ČR jsou jejich velmi nízké sazby, takže reálně mají hlavně fiskální funkci, tj. jsou zdrojem příjmů fondů životního prostředí, jejichž účelem je spolufinancovat opatření na ochranu životního prostředí. Pro znečišťovatele bývá zpravidla ekonomicky výhodnější preferovat placení těchto poplatků před realizací nákladných opatření na ochranu životního prostředí, pokud ho k realizaci ozdravných opatření nenutí platné emisní či jiné limity.

Určitým problémem je pojmový zmatek, kdy kromě tradičních poplatků máme v ČR i platby, úplaty (ve slovenštině jazykově připomínají úplatky, kterými nepřímo jsou), úhrady za těžbu nerostných surovin a odvody za odnětí zemědělské půdy a na účet jaderné koncovky, což je název odpovídající někdejšímu reálnému socialismu. Některé poplatky a další formy zpoplatnění mají i další funkce – kompenzace škod (základní sazba poplatků za uložení odpadu na skládku a výnos úhrad za těžbu nerostných surovin), úhrad nákladů za poskytnuté služby (platby k úhradě nákladů správy vodních toků a správy povodí, byť v tomto případě se z vybrané částky financují i další náklady podniků Povodí) aj.

Snahy o ekologizaci daňové soustavy začaly snahou o ekologizaci stávajících daní v podobě příslušných daňových úlev. **Daňové úlevy k ochraně životního prostředí** v ČR známe od 1. 1. 1993 zejména u daně z nemovitosti, u daně silniční, u spotřební daně za pohonné hmoty a do 1. 1. 2004 jsme je znali i u DPH, byť se okrajově vyskytují jako osvobození u daně z příjmu fyzických a právnických osob a u daně darovacích, dědických a z převodu nemovitostí. U dvou posledně jmenovaných jde o dary do určité výše účelově vázané na ochranu životního prostředí, u daně z příjmů též o příjmy z malých zdrojů využívání paliv a energie z obnovitelných zdrojů během prvních pěti let jejich provozu.

Daňové úlevy v ČR mají problémy ve svém přílišném počtu a nepřehlednosti, takže působí různě. Rozsáhlý nepřehledný systém daňových úlev usnadňuje neomalené lobování (mnohé daňové úlevy na rozdíl od výdajů veřejných rozpočtů Ministerstvo financí nesleduje) i nemalé daňové úniky. Vyžaduje zásadní revizi.

Funkce daňových úlev může být různá. Mnohé daňové úlevy se netýkají životního prostředí, jsou v tomto směru neutrální. Z hlediska ochrany životního prostředí máme daňové úlevy neutrální, pozitivní, negativní, kontroverzní a typu kompenzace omezení (nejčastěji u daně z nemovitosti). Pokud stát zakáže nebo omezí hospodářské využívání určitého území např. z důvodu ochrany přírody nebo ochrany zdrojů pitné vody, nemůže za takové nemovitosti vybírat daň z nemovitosti.

Daňové úlevy k ochraně životního prostředí v podobě zařazení do nižší sazby DPH byly v ČR zrušeny jako jedna z podmínek vstupu ČR do EU k 1. 1. 2004. Měly tři skupiny: trojcestné katalyzátory, bionafta a ostatní. Zahrnutí trojcestných katalyzátorů do snížené sazby DPH se stalo od 1. 1. 1996 požadovanou emisní normou euro 2 disfunkční, neboť plnění této normy nešlo zajistit jinak než jejich použitím. Zvýhodňovalo přitom citelně silniční dopravu. Podpora bionafty byla od počátku chybná vzhledem k vysoké energetické výrobě bionafty a citelného poškozování orné půdy pěstováním řepky olejky (eroze). Její zrušení bylo na místě, leč její podpora se krátce po té reálně zvýšila zavedením povinnosti ji v určitém rozsahu přimíchávat do motorové nafty, zřejmě i za cenu určitého poškozování naftových motorů. Podpora

bionaftě nabyla podobu nepřímé křížové dotace. Totiž, politika podpory paliv a energie z obnovitelných zdrojů EU i ČR byla od počátku zatížena hrubými chybami. Ostatní (zařízení k úsporám paliv a energie, k využívání obnovitelných zdrojů paliv a energie do určité velikosti kapacity apod.) byla do snížené sazby DPH zařazena právem. Neschopnost ČR vyjednat zde výjimku měla pro ochranu životního prostředí ČR negativní dopady.

Hlavními negativními daňovými úlevami z hlediska ochrany životního prostředí jsou osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení DPH včetně paliv a energií, které spotřebují, a osvobození mezinárodní letecké, námořní, námořně rybářské a vnitrozemské říční dopravy od placení spotřební daně za pohonné hmoty. Obojí je uplatňováno na základě mezinárodních mnohostranných smluv, často charakteru zvykového práva, na podporu exportu, nově i na podporu mezinárodního cestovního ruchu. V podmínkách ČR roku 2009 šlo asi o 44 mld. Kč, z toho cca 13 mld. Kč byla přímá daňová podpora spotřeby paliv a energie. Tato výše se zřejmě od té doby příliš nezměnila, byť podklady k vyčíslení za další roky nejsou k dispozici.

Daňové úlevy k ochraně životního prostředí u spotřebních daní za pohonné hmoty a silniční daně (+ dálniční známky a elektronického výkonového zpoplatnění) jsou vysoké a kontroverzní, neboť ještě víc zvýhodňují nešetrnou silniční dopravu proti šetrné dopravě železniční. Dělalí víc škod než užitku. Z hlediska ochrany životního prostředí a udržitelného vývoje lze u daňových úlev v ČR k 1. 7. 2014 najít následující vážné problémy:

- 1) osvobození autobusů veřejné dopravy i městské hromadné dopravy od placení silniční daně (podporu veřejné dopravy nelze řešit znevýhodňováním šetrné železniční dopravy vůči autobusům, tuto úlevu je nutné zrušit a příslušnou částku přesunout do rozpočtu krajů a měst, která tyto druhy veřejné dopravní obslužnosti dotují),
- 2) osvobození nákladní kombinované dopravy k dopravě letecké (není ekologicky šetrná, je nutné ji zrušit bez náhrady),
- 3) vysoké snížení silniční daně silničních vozidel od první registrace až do 9 let. Nelze jej hodnotit jinak než jako škůdcovství, byť vzešlé z návrhu zelené poslankyně K. Jacques. Nutné je jej zásadně omezit na první tři roky od první registrace vozidla a do výše maximálně 25 % současné sazby silniční daně,
- 4) vysoké snížení sazeb dálniční známky a elektronického výkonového zpoplatnění pro méně znečišťující silniční vozidla, neboť paralyzuje jejich funkci regulovat silniční dopravu a vytvářet dostatek prostředků na údržbu a opravy silnic a dálnic. Efektivní rozdíl sazeb zde může být maximálně 10 % při jejich stávajících sazbách,
- 5) do 1. 1. 2004 šlo v ČR i o daňové zvýhodnění bionafty, přestože se na její výrobu spotřebuje víc energie, než kolik jí obsahuje, a trojcestných katalyzátorů, přestože od 1. 1. 1996 si jejich instalaci vynucovala platná emisní norma Euro 2. Jeho zrušení novým zákonem o DPH bylo sice značně opožděné, ale plně oprávněné.

Podstatně později se přistupovalo k zavádění vlastních ekologických daní – k vlastní **ekologické daňové reformě**. Nejvíce je ekologická daňová reforma rozpracována pro paliva a energie z neobnovitelných zdrojů, viz 21) a 22). Dle E. U. Weizsackera se výše ekologického zdanění má rovnat přibližné výši ekonomických škod ze znehodnocování způsobovaných fosilní a jadernou energetikou. Ekologická daň má být zaváděna postupně v průběhu cca 20 let při současném snižování jiných daní, zejména zdravotního a sociálního zabezpečení a DPH. Má být tudíž výnosově neutrální, má přesunout zdanění od pracovní síly k neobnovitelným přírodním zdrojům.

Weizsackerův teoretický koncept ekologické daňové reformy nebere v úvahu reálnou situaci, zejména vysoké zadlužení jednotlivých členských států EU a značné podfinancování sociální sféry a dalších. V tomto úhlu je snižování daní v rámci ekologické daňové reformy i mimo ni velice problematické.

Původní Weizsackerův koncept ekologické daňové reformy předpokládal zpoplatnění spotřeby fosilních paliv při současném snížení sociálního a zdravotního pojištění na principu neutrality daňového výnosu. Ve vyspělých státech se její výnos v cílové podobě odhadoval na cca 5 - 10% HDP. Vzhledem ke své značné cílové výši vcelku zákonitě naráží na zásadní odpor velké energetické lobby. Přitom při očekávaném překročení globálního prahu nenapravitelných škod za stávajících trendů rozvoje, ochrany a destrukce přírodních složek životního prostředí na Zemi pravděpodobně v letech 2010-20 by k jejímu plnému zavedení zřejmě došlo absolutně pozdě. Vlastní ekologická daň by měla pokrývat významné environmentálně závadné činnosti, v optimálním případě být ve výši odhadovaných environmentálních škod ekonomického charakteru, tj. ekonomických škod na životním prostředí, příslušnou činností způsobovaných. Nejvíce je potřebné ji zavést na exploataci či spotřebu fosilních paliv, a to bez výjimky. Není přitom podstatné, zda tradiční spotřební daň na pohonné hmoty nazveme či nenazveme ekologickou daní.

I k 1. 7. 2014 je zavádění ekologické daňové reformy v počátcích. Ekologická daň zavedená ve skandinávských státech je relativní, neboť výše jí uskutečněného zdanění nerostných zdrojů je mnohem nižší než minulé i současné zdanění pohonných hmot v ČR, počítáno v paritě kupní síly.

V praxi je vážným problémem vyčíslení vznikajících environmentálních škod ekonomického charakteru. Chybějící solidní vyčíslení těchto škod zásadně ztěžuje úsilí o internalizaci externalit. Poškozovatelé životního prostředí o internalizaci externalit zájem samozřejmě nemají. Obvykle si stěžují, že je i tak hodně peněz stojí emisními limity vynucené investice na ochranu životního prostředí. Problém je ale i v dominující metodice vyčíslování externalit subjektivním dotazováním na ochotu platit nebo na ochotu přijímat, jež nemůže dát solidní, těžko zpochybnitelné výsledky. Stížnost norského profesora, že na položenou otázku ochoty platit na jistý účel dostával v Norsku odpovědi na částku lišící se běžně desetkrát, je příznačná. Podobně je vážný metodologický problém, jak ocenit omezené přírodní zdroje, často nenávratně exploatované lidmi. Trh dlouhodobý časový horizont ignoruje. Konečně záleží i na kvalitě provedení ekologické daňové reformy.

Tzv. první etapa ekologické daňové reformy v ČR, zavedená v rámci tzv. Topolánkova batohu od 1. 1. 2008, je čítankovou ukázkou nekvalifikovaného přístupu. Zavedená ekologická daň na pevná a plynná paliva a elektřinu je velmi nízká. Velká část objemu zdaněných komodit je přitom od jejího placení osvobozena, viz zákon č. 261/2007 Sb., kapitoly 45., 46. a 47. Tuto daň prakticky platily jen domácnosti, které i tak byly hlavní obětí Topolánkova pseudoreformního batohu. Výnos spotřební daně za pohonné hmoty placené dopravou je nesrovnatelně vyšší (82 x 2,5 mld. Kč v roce 2008, 81,4 x 3,3 mld. Kč v roce 2010 a 3,1 v roce 2012). Přínos pro ochranu životního prostředí tohoto opatření nelze prokázat, na rozdíl od zjevné kompromitace myšlenky ekologické daňové reformy.

Hrubou chybou batohu bylo odstranění progresivních sazeb daně z příjmů fyzických a právnických osob a citelné zvýšení snížené sazby DPH. To byla těžká rána zasazená veřejným rozpočtům ČR a sociálnímu pilíři udržitelného vývoje.

Naopak nebylo chybou, že nedošlo souběžně ke slibovanému snížení sazeb sociálního a zdravotního pojištění v intencích E. U. Weizsackera, neboť oslabovat tento klíčový nástroj sociální a zdravotní politiky není ze sociálně ekonomického hlediska rozumné. V podmínkách hlubokého deficitu státního rozpočtu by šlo o opatření chybné dvojnásobně.

Mám za to, že ekologickou daňovou reformou je nutné začít zrušením všech výše vyjmenovaných daňových úlev a osvobození, které poškozují životní prostředí. Objemově zdaleka největším balíkem daňových osvobození a úlev je osvobození v dopravě vázané na mezinárodní mnohostranné dohody, jejichž zrušení je ale také nejobtížněji prosaditelné. Ekologicky kontroverzní či spíš škodlivé úlevy činily u silniční daně v ČR v roce 2012 asi o 1,5 mld. Kč.

Má analýza deformací cen paliv a energie ukazuje, že v roce 2012 v ČR byly zdaleka největší deformací neinternalizované škody na klimatu (snad 77 mld. Kč), nepřímé křížové dotace cen elektřiny z obnovitelných zdrojů (asi 35 mld. Kč), neinternalizované škody z emisí tuhých znečišťujících látek, oxidu siřičitého a oxidů dusíku (asi 7,56 mld. Kč) a podpora centrálnímu vytápění jeho zahrnutím do snížené sazby DPH cca 6,4 mld. Kč. Výši nepřímých křížových dotací cen elektřiny po zavedení trhu s elektřinou nelze spočítat pro absenci jednotlivých tarifů prodejních cen elektřiny. V roce 2008 podnikatelský maloodběr přispíval domácnostem asi 6,8 mld. Kč a elektřinou netopící domácnosti domácnostem topícím elektřinou asi 8,3 mld. Kč. Tyto problémy se ale v ČR do diskusí o ekologické daňové reformě ani o státní energetické či dopravní politice prakticky nedostaly.

Mám za to, že by ekologická daň měla mít 3 složky: daň zpoplatňující ekonomické škody ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí vzniklé jiným subjektům, jež by měla být užita na jejich kompenzaci a likvidaci u poškozených, daň za poškozování přírodních zdrojů, fakticky sankčního charakteru, ve výši jejich možného ekonomického užitku, a daň za využívání přírodních zdrojů odpovídají přibližně velikosti diferenční renty. Pouze v rozsahu daně za využívání přírodních zdrojů by mohlo (při zdravých veřejných financích) být sníženo zdanění jiných činností, např. příspěvek na sociální a zdravotní pojištění či DPH. Nesmí být přitom ohroženo fungování systémů, které jsou závislé na výnosu snižovaných daní či pojištění. V zavádění ekologické daňové reformy ani SRN nebyla příliš úspěšná.

6.3.3. úvěrová soustava

Věcně má poskytování úvěrů potenciálně stejné problémy jako poskytování dotací. Na rozdíl od poskytování nevratných dotací předpokládá poskytování úvěrů jejich návratnost. Problémy financování ekonomicky nenávratných projektů by se neměly řešit využíváním úvěru. Je neúnosné a neudržitelné úvěrem obcházet limity deficitního hospodaření veřejných rozpočtů, jak se v praxi nejednou děje.

Poskytování úvěrů může mít několik podob:

- a) základní, tj. poskytnutí úvěru jako takového, zde k realizaci opatření na ochranu životního prostředí. Už pouhé poskytnutí úvěru může umožnit realizaci toho či onoho ozdravného opatření ke zlepšení životního prostředí. Je proto třeba ho uvítat,
- b) poskytnutí úvěru s výhodnou (nižší) úrokovou sazbou s tím, že rozdíl v úroku je nenávratně dotován z veřejného zdroje. Šance realizovat určité ozdravné opatření se tak dále zvyšuje,

Někdy se používá v kombinaci – část veřejné podpory se podnikatelskému subjektu poskytne jako dotace, část jako úvěr, zpravidla s výhodnější (nižší, popř. nulovou) úrokovou sazbou.

c) poskytnutí státní záruky na úvěr, kde v případě platební neschopnosti příjemce úvěru se povinnost splatit úvěr přesouvá na stát, popř. jiný veřejný subjekt.

Není efektivní poskytovat státem garantované úvěry na projekty nemající předpoklad návratnosti u příjemce, viz problematické spolufinancování výstavby 1. a 2. tranzitního železničního koridoru ze státem garantovaných úvěrů v 90. letech, které po té stejně musely přejít na stát, resp. státní organizaci Správa železniční dopravní cesty, a stále část z nich splácí stát, resp. ministerstvo financí, viz transformace Českých drah k 1. 1. 2003. Stát jejich výstavbu měl financovat rozpočtově, stejně jako dálnice, silnice a vodní cesty.

6.3.4. Pojištění

Pojištění se vztahem k udržitelnému vývoji se vyskytuje ve třech základních podobách:

a) ze zákona povinné sociální a zdravotní pojištění s cílem zajistit financování těchto klíčových sociálních sfér. Vlastní ochrany životního prostředí se prakticky nedotýká. Dostatečně vysoké sociální a zdravotní pojištění je ale jedním z předpokladů prosazování sociálního pilíře udržitelného vývoje. Rozhodně by se mělo zachovat, nezastropovávat a sazby pojistných částek v případě nutnosti zvyšovat,

b) ze zákona povinné pojištění značně rizikových činností (škody způsobené provozem motorového vozidla druhého, škody způsobené havárií v nebezpečném provozu – v uhelném dole, v chemičce, v jaderné elektrárně apod.). Škody, jež si sám způsobí na vlastním vozidle, se obvykle pojišťují dobrovolným pojištěním. Také toto pojištění je plně funkční, aniž by tak byla vyloučena možnost občasné potřeby jeho parametrických změn,

c) dobrovolné pojištění se pro případ vzniku škodních událostí, které mohou mít značně rozmanitý charakter. Stát by mu i nadále neměl bránit.

Škodní události přitom mohou mít charakter životní či zdravotní újmy a neživotní újmy, tj. vzniku hmotných škod.

V ochraně životního prostředí hraje významnou roli pojištění značně rizikových činností. O jeho (ne) dostatečné výši, se asi vždy povedou spory. S klesající pravděpodobností rizika vzniku určité škodní události roste prostor pro spekulace o přiměřené výši pojištění. Největší prostor pro takové spekulace je u možnosti vzniku velmi vysokých škod s velmi nízkou pravděpodobností vzniku, například havárie v jaderné elektrárně nejvyššího stupně, spojené se zamořením okolí radioaktivitou.

Pojišťovny při pojišťování škodních událostí vycházejí z odhadu rizika vzniku škody a její výše s tím, že usilují o dosažení zisku. Dlouhodobě bezproblémovým klientům obvykle poskytují, resp. by měly poskytovat určité slevy (bonusy), problémovým klientům dávají, resp. by měly dávat k základní sazbě pojištění přírážky (malusy), klasicky řidičům jezdícím s častými nehodami nebo kuřákům v případě pojištění života či zdraví. Pojišťovny se chovají více méně jako jiné komerční podniky, byť působí na silně specifickém trhu pojištění rizik, resp. možných škod.

Pro ochranu životního prostředí je významné pojištění škod způsobených povodněmi. Jeho specifíkem je, že se vesměs pojišťuje majetek, neodpovědně umístěný v záplavových územích, tj. v územích ohrožených povodněmi. Povodňově klidné 20. století stimulovalo rozsáhlou neodpovědnou výstavbu v záplavových územích, ke které svým lehkomyšlným přístupem přispívaly i pojišťovny. Série velkých povodní spojených se vznikem vysokých povodňových škod v ČR od roku 1997 vedla pojišťovny k podstatnému zdražování pojistného za majetek v záplavových územích, až po jeho nepojišťování vůbec. Praxe neodpovědného umístění majetku do záplavových území tím sice nebyla zastavena, ale byla jí odňata neodůvodnitelná výhoda více méně hladkého pojištění takové neodpovědnosti.

6.3.5. Účetní osnova

Samozřejmostí by měla být jednotná, závazná logická účetní osnova. Stav, kdy lze například dotace z veřejných rozpočtů ke krytí ztrátovosti provozování veřejné dopravy osob zahrnovat do přidané hodnoty a tím i do HDP, ale také to není nutné, je tristní. Nejde jen o umělé nafouknutí HDP o cca 10 mld. Kč takovou praxí ze strany Dopravního podniku hlavního města Prahy.

Problémem je věrohodnost vykazovaných položek nákladů na ochranu životního prostředí. Nesrovnalostí je řada. Čížek v 23) ukazuje, že z Operačního programu Životní prostředí „oblast podpory 6.2. Podpora biodiverzity“ bylo v letech 2007-13 vynaloženo 2,28 miliardy Kč. Z této částky šlo ale na turisty 837 miliónů korun (36,7 % celku), na 9 Domů přírody 468 miliónů (21 % z celku), na 15 záchranných stanic pečující o zraněné živočichy 250 miliónů Kč, tedy 11 % celku. Jen 588 miliónů korun, tedy 25 %, šlo na projekty charakteru ochrana biodiverzity.

Jinak to znám ze zastupitelstva Prahy 13, kde pod položkou „ochrana druhů“ nacházím vysvětlivku „náklady na deratizaci hlodavců“. Z objemově významné položky životní prostředí jde zdaleka největší část na péči o městskou zeleň. Nic proti ní, ale pouze udržuje stávající stav zeleně, nepředstavuje ochranu životního prostředí ve smyslu jeho zlepšování. Najdeme tam i položky dětská hřiště aj.

6.3.6. Obchod s povolenkami na emise CO₂

Specifickým nástrojem ochrany životního prostředí se ve většině vyspělých států, zejména EU, stal tzv. obchod s povolenkami na emise oxidu uhličitého CO₂. Měl zajistit splnění značně umírněných závazků snížit emise CO₂ o 5-8 % v roce 2012 proti roku 1990.

Primární inspirací byl podobný obchod s povolenkami na emise oxidu siřičitého mezi jeho velkými emitenty v USA. Zda byl efektivní, není známo. I v USA bylo rozhodující uplatňování přísných emisních limitů, zejména pro velké emitenty, a nebyl znám rozsah odvrácených ekonomických škod na životním prostředí. Nelze tudíž říci, že dané opatření bylo národohospodářsky efektivní, byť to někteří tvrdí. Umožnění některým podnikům realizovat nákladově efektivnější řešení ještě nezaručuje národohospodářskou efektivnost daného opatření.

Zavedení obchodu s povolenkami na emise CO₂ v rámci realizace tzv. kyotského protokolu má vícero hrubých vad:

a) týká se jen emisí hlavního skleníkového plynu CO₂, nikoliv emisí metanu, oxidu dusného a dalších skleníkových plynů. Tím může vydávat chybné signály, zejména ve prospěch spalování paliv z ropy a zemního plynu proti spalování uhlí. V této logice je značně nadsazen i přínos těžby břidlicových plynů pro ochranu klimatu,

b) postihuje jen velké emitenty CO₂. I v zemích, které zavedly obchod s emisními povolenkami, zůstává významná část emisí CO₂ mimo tento obchod – střední, malé a mobilní zdroje. Navíc může stimulovat zmenšování velikosti emitentů CO₂ s cílem se tomuto obchodu vyhnout,

c) týká se jen malého okruhu států. Velká část světových emisí CO₂ tak zůstává mimo, včetně tří největších emitentů CO₂ – v roce 2013 Číny, USA a Indie,

d) povolenky se poskytují zdarma. Podle představ tvůrců tohoto obchodu by na něm při nezměněných emisích CO₂ zdrojů zahrnutých do tohoto obchodu v úhrnu neměly tyto zdroje v úhrnu vydělat ani prodělat,

e) byl špatně nastaven. Vzal za výchozí odhadované emise CO₂ z roku 1990, takže bývalé socialistické státy včetně ČR, těžce zdecimované tzv. transformací, jej zajišťují a vydělávají na něm, aniž by musely prstem hnout. Ke cti ČR nutno uvést, že peníze utržené za prodej přebytečných povolenek na emise CO₂ využívá na opatření ke snížení spotřeby paliv v rámci programu Zelená úsporám. Na Slovensku pokusy o zneužití těchto peněz stály křeslo dvou ministrů životního prostředí první vlády R. Fica (Směr), na Ukrajině za Tymošenkové obohatily beztak všude přítomnou korupci.

Alespoň podle M. Bursíka byl systém obchodu s povolenkami na emise CO₂ zaveden proto, že mnohem efektivnější nástroj – daň za emise CO_{2ekv.} – nebylo možné prosadit pro nesouhlas řady států včetně států EU. Výmluvné, ale typické.

Ne všichni účastníci systému obchodování s povolenkami na emise CO₂ své závazky plní. Kanada a Španělsko své emise CO₂ v prvním období do roku 2012 zvýšily o plnou třetinu. Kanada po té ze systému vystoupila. Španělsku stejné „řešení“ neplnění svých závazků snižovat emise CO₂ zakázala EU.

Nelze předpokládat, že EU připravovaná reforma obchodování s povolenkami na emise CO₂ systém výraznějilepší, byť stažení části přebytečných povolenek z trhu a postupný přechod od bezplatného přidělování povolenek k jejich prodeji je na místě. Jediné efektivní řešení je zavedení dostatečně vysoké ekologické daně na veškeré antropogenní emise CO_{2ekv.} To ale ve většině států světa podle všeho nehrozí. Nelze také předpokládat, že by EU zde mohla do budoucna hrát významnou roli. Podíl EU na emisích CO_{2ekv.} klesl asi na 15 % světových emisí. Postavení EU přitom významně upadá a při pokračující neoliberální ekonomické politice nelze čekat obrát.

Zdrojem pesimismu jsou i státní energetické politiky, které věnují rozhodující pozornost opatření dalších zdrojů fosilních paliv, tj. i dalšímu růstu emisí CO_{2ekv.}. Snaha uskladňovat CO₂ bezpečně pod zemí je mimořádně drahá a nebezpečná.

Sílí i boj o tenčící se zásoby fosilních paliv ve světě, viz přepadení a následná okupace Iráku vojsky USA a Velké Británie v roce 2003 či rozbombardování na ropu bohaté Libye letectvem některých států NATO v roce 2011, zničení Libyjské arabské republiky (džamahírije), svržení pokrokového režimu M. Kaddáfího, nastolení islamistické vlády a následné „odevzdání“ ropného a plynového bohatství Libye do rukou západních nadnárodních monopolů, stejně jako v Iráku. Nic dobrého nevěští

zvládnutí těžby břidlicových plynů tzv. metodou hydraulického štěpení a podobně ropy v USA ad., byť umožnila emise vlastního CO₂ USA snížit.

6.4. Informační, organizační a jiné měkké nástroje udržitelného vývoje

Informační nástroje obnášejí především dostatek informací o stavu životního prostředí a o příčinách jeho narušování. Příslušné informační systémy provozují obvykle odborné složky resortu životního prostředí. K jejich syntetickým výstupům patří Statistické ročenky životního prostředí a Zprávy o stavu životního prostředí. Vybraná podrobnější data obsahují například Ročenky Českého hydrometeorologického ústavu, výroční zprávy České inspekce životního prostředí, Státního fondu životního prostředí ad. Je v zájmu prosazování ochrany životního prostředí a udržitelného vývoje, aby informační systémy o životním prostředí byly pokud možno k dispozici odborné i laické veřejnosti. Stávající výpočetní technika a zejména internet umožňuje klíčové informační databáze dálkově zpřístupnit všem zájemcům.

Je třeba vidět, že statistika životního prostředí, tak jako kterákoliv jiná statistika mívá zpoždění. Sběr a prověřování dat trvá určitou dobu. Podstatně delší dobu obvykle trvá, než se závažný problém hodný sledování rozpozná a jeho sledování prosadí. Také sběr a zpracování dat má nutně větší či menší zpoždění.

Organizační podpora ochrany životního prostředí je nezbytná. Protože jde o typicky průřezovou oblast, nemůže se vyčerpávat existencí ministerstva životního prostředí, jeho územních orgánů (depozitur) a specializovaných orgánů (Státní správa ochrany přírody a krajiny, Česká inspekce životního prostředí, Státní fond životního prostředí apod.). Musí zahrnovat i poměrně rozsáhlý výzkum. Útvary pro udržitelný vývoj by měly mít i ostatní ústřední orgány státní správy, krajské úřady, magistráty a úřady měst a obcí. Doplnovat by je měly nevládní ekologické organizace, byť spolupráce s nimi může přinášet i problémy.

Nemůže chybět mezinárodní spolupráce v ochraně životního prostředí a prosazování udržitelného vývoje. Žel má mnoho vážných nedostatků a její výsledky jsou hubené.

K měkkým nástrojům ochrany životního prostředí patří i dobrovolné dohody, které sjedná nejčastěji ministerstvo životního prostředí s určitým uskupením podnikatelů. V takové dohodě se příslušní reprezentanti podnikatelů zaváží k realizaci určitých opatření na ochranu životního prostředí. Má-li být taková dohoda účinná, musí být sjednána jednoznačně, pokud jde o předmět závazku, čas jeho realizace, včetně sankcí za případné neplnění. Vzhledem ke své náročnosti se v praxi příliš nepoužívá. Spíš se stane, že výsledek určitého vyjednávání orgánů ochrany životního prostředí s příslušnými podnikatelskými uskupeními se stane základem nového či novelizovaného právního předpisu, dnes spíš na úrovni EU. Bývá přijatelnější, protože by v něm neměly být závady, které by mohly ohrozit realizaci závazku.

Literatura ke kapitole 6:

- 1) Cobb,C., Halstead,T., Rowe,J.: Pokud je HDP na vzestupu, proč je Amerika v útlumu? (If GDP is up, why is America down?) Atlantic Monthly č. 10/1995
- 2) Marx,K.: Kapitál I, II, III.1. a 2., Praha, Svoboda 1978

- 3) Stiglitz, J. E.; Sen, A.; Fitoussi, J. P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.
- 4) Nečadová, M.: Je HDP vhodným ukazatelem ekonomické výkonnosti a sociálního pokroku v podmínkách globalizace? ACTA OECONOMICA PRAGENSIA 5/2012
- 5) Fišer, J. a kol.: Odhady zdrojů a užití hrubého domácího produktu ČR pro roky 1970 – 1990 v metodice ESA 1995, Politická ekonomie č. 1/2013
- 6) Zeman, J.: Ekonomická a environmentální náročnost přepravních výkonů, Internetový Marathon 2/2012, <http://valencik.cz/marathon/12/Mar1202.htm>
- 7) Zeman, J.: Deformace cen paliv a energie v ČR v letech 1993-2006, Energetika. 6/2008
- 8) Voráček, V. a kol.: Metodika hodnocení pozitivních a negativních vlivů hospodářské činnosti v geografickém prostředí I. a II, Praha pobočka Geografického ústavu ČSAV 1970 a 1972
- 9) Voráček, V. a kol.: Současný trend negativních vlivů, expertýza, Praha, Geografický ústav ČSAV 1982
- 10) Jackson, T. Marks, N.: Hodnocení udržitelného ekonomického blahobytu. Zkušební studie: 1950-1990, Londýn 1994, Šok z prosperity, Olomouc 1996
- 11) Strategie udržitelného rozvoje České republiky, schválená vládou ČR usnesením č. 1242 ze dne 8. prosince 2004
- 12) Strategický rámec udržitelného rozvoje České republiky, schválený usnesením vlády České republiky ze dne 11. ledna 2010 č. 37
- 13) Kol. autorů: Krásný zelený svět, Ekumenická akademie Praha, 2013, ISBN 978-80-87661-09-03
- 14) Malthus, T.R.: An Essay on the Principle of Population..., 1803, resp. Esej o principu populace, Brno 2002
- 15) Mill, J.S.: Principles of Political Economy and Chapters on Socialism. 2. vyd. Oxford a New York: Oxford University Press, 1994. 450 s. ISBN 0-19-283081-3.
- 16) Meadows, D. a kol.: The limits of Growth, New York 1972
- 17) Meadows, D. a kol.: Překročené meze, Praha, Argo 1995
- 18) Lenin, V. I.: O družstevnictví, Vybrané spisy sv. 5., s. 704
- 19) Švihlíková, I.: Z čeho, kolik, pro koho? Aneb návrhy na změnu českého daňového systému, <http://blisty.cz/art/72378.html>, 3. 3. 2014, Údaje jsou čerpány z publikace Eurostatu Taxation Trends in the EU (za rok 2011)
- 20) Šmídová, I.: Spotřeba alkoholu a její vliv na ekonomiku ČR, disertační práce, Masarykova univerzita Brno, 2013
- 21) Weizsacker, E.U., Jesinghaus, J.: Ecological Tax Reform. Zed Books Ltd., London, New Jersey, 1992, 90 stran
- 22) Klož, M.: Některé aspekty ekologické daňové reformy podle prof. Weizsackera při její realizaci v podmínkách ČR, závěrečná zpráva o řešení projektu Ekonomické nástroje pro udržitelný rozvoj ČR, Praha, UK 1993

23) Čížek,L.: Bujarý zelený večírek aneb jak skončily evropské miliardy určené k podpoře biodiverzity? Fórum ochrany přírody č. 2/2016

Některé myšlenky byly rozvíjeny i v těchto statích:

Zeman,J.: Daňové úlevy, Eko 2/2009

Zeman,J.: Vyčíslení perverzních daňových úlev v dopravě, Zpravodaj MŽP 8/2006

Zeman,J.: Je potřebné zavádět v ČR ekologickou daňovou reformu? (ohlas na stejnojmenný článek J. Hanzlíčka), Energetika 1/2005

Zeman,J.: Ekologická daňová reforma nemůže být dílčí, ale celková, ohlas na J. Hanzlíčka, Energetika 1/05, Energetika 4/2005

Zeman,J.: Stamiliardy prohospodařené na dopravních stavbách ČR, Int. Ekolist 14. 3. 2013, <http://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/jan-zeman-stamiliardy-prohospodarene-na-dopravnich-stavbach-cr>

Zeman,J.: Mnoho otazníků na stavbě s poetickým názvem Blanka, Internetový Ekolist 9.1.2014, <http://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/jan-zeman-mnoho-otazniku-na-stavbe-s-poetickym-nazvem-blanka>

Zákon o dani z příjmu fyzických a právnických osob č. 586/1992 Sb., v jednotlivých zněních

Zákony o dani z přidané hodnoty (zákon č. 588/1992 Sb. a zákon č. 235/2004 Sb.),

Zákony o spotřebních daních (č. 587/1992 Sb. a č. 353/2003 Sb.), v jednotlivých zněních,

Zákon o silniční dani (zákon č. 16/1993 Sb.), v jednotlivých zněních,

Zákon o dani z nemovitosti (zákon č. 338/1992 Sb.), v jednotlivých zněních,

Zákon o dani dědické, darovací a z převodu nemovitosti (č. 357/1992 Sb.), v jednotlivých zněních,

Zákony, které zavádí různé poplatky a jim podobné nástroje zpoplatňující znečišťování životního prostředí a využívání přírodních zdrojů, vše vesměs v různých zněních a další.

Zákon č. 261/2007 Sb., kapitoly 45., 46. a 47.

Ke zdrojům této kapitoly patří i četné platné zákony a jejich novely, které zavádí různé poplatky a jim podobné nástroje zpoplatňující znečišťování životního prostředí a využívání přírodních zdrojů, vše vesměs v různých zněních a další.

Kapitola 7

Sociální pilíř udržitelného vývoje

Sociální pilíř udržitelného vývoje má řadu aspektů. Je logické, že se místy prolíná s pilířem ekonomickým a s pilířem environmentálním. Jeho východiskem je právo člověka na život, právo člověka na bezpečnost, právo člověka na ochranu zdraví a právo člověka na rozvoj, pokud možno všestranný. Základem práva na rozvoj bylo, je a bude právo na práci a na spravedlivou mzdu za ni, která ho přiměřeně užíví. S právem na rozvoj úzce souvisí právo člověka na bezplatnou zdravotní péči, právo na bezplatné vzdělávání, právo na základní sociální zabezpečení a právo na bydlení.

Na základě kritického hodnocení zkušeností budování reálného socialismu mám za to, že sociální pilíř udržitelného vývoje by měl zahrnovat zejména:

7.1. Bezplatné školství všech stupňů pro všechny občany

K velkým úspěchům někdejšího reálného socialismu patří dosažení bezplatného školství na školách všech stupňů pro všechny občany (sociální filtr přístupu ke vzdělávání neexistoval), které ale kazila praxe kádrování. Děti kádrově špatně zapsaných rodičů mívaly problém se na příslušnou střední a zejména vysokou školu dostat, popř. jim na ní bylo studium zcela odepřeno. Zásadním úspěchem bylo i vytvoření jednotné školské soustavy, zničené po roce 1989 při likvidaci socialismu pod rouškou různých reforem a transformací.

Systém školství pokrýval přiměřeně celé obydlené území Československa. Byl v zásadě jednotný (jednotné učební osnovy pro základní školy a pro základní typy středních škol) a kompatibilní mezi základními typy škol. Přejít žák či studenta ze školy na školu tudíž probíhal z hlediska učebních osnov bez komplikací. Tomu odpovídal i relativně malý počet kvalitních a levných učebnic, které byly na základních, učňovských a středních školách žactvu k dispozici zdarma. Snídaně, oběd či večeře ve vysokoškolské menze za 2,60 Kčs či nájemné za lůžko na vysokoškolské koleji ve výši 20-50 Kčs za měsíc dnes i po započtení inflace zní jako pohádka, podobně velmi levná veřejná doprava pro žáky a studenty.

Úroveň základního, učňovského a středního školství v Československu patřila ke světové špičce, což nepřímou potvrzuje i skutečnost, že emigranti z Československa se na Západě chytali vesměs dobře. V 70. letech se podařilo prosadit systém v zásadě desetileté povinné školní docházky – 4 ročníky nižší stupeň, 4 ročníky vyšší stupeň základní školy a na to navazovala buď čtyřletá střední škola, nebo čtyř, tři či dvouleté učiliště s možností studia na čtyřleté s maturitou. Vysoké školství svou úrovní za světovou špičkou mírně zaostávalo.

K problémům školství patřily zejména nízké platy pedagogických i nepedagogických pracovníků škol, byť při nízkých cenách základních životních potřeb to bylo pocíťováno méně bolestně než dnes. Pedagogové i nepedagogové ve školství byly placeni v zásadě na základě tarifních stupnic, postavených na základě počtu odučených let (čím déle učí, tím vyšší plat) s tím, že kvalita kantora se zohledňovala osobním ohodnocením. Neexistovala praxe financování škol podle počtu žáků či studentů spojená s honbou za počtem žáků či studentů prakticky za jakoukoliv cenu, propouštěním pracovníků škol na prázdniny s cílem šetřit rozpočet školy či pokusy ponechávat platy na libovůli šéfů škol.

Vybavení zejména vysokých škol učebními pomůckami nebylo vždy na světové úrovni, obvykle z ekonomických důvodů. Relativně nízká byla výměna studentů s jinými státy, a to i v rámci socialistického tábora. Budovy škol, internátů, studentských kolejí a menz byly různého stáří, čemuž často odpovídal jejich technický stav a vybavení. Rychle rostoucí poptávka po vzdělávání předbíhala ekonomické možnosti společnosti. Odkaz na prudký růst počtu a podílu středo a vysokoškoláků po roce 1989 má problém zásadního snížení kvality většiny dosavadních a velké části nových škol.

Moderní socialismus by se měl vrátit k jednotnému systému řízení školství z dob reálného socialismu, s jednotnou učební osnovou a silnou kontrolou kvality výuky, ale bez zbytečného kádrování a ideologizování. Toho nelze dosáhnout financováním škol dotacemi odvozenými od počtu žáků (studentů), uplatňovaným u nás po roce 1989. Takové financování vede k bezuzdnému boji o získání a udržení co největšího počtu žáků (studentů), v první řadě cestou snižování kvality výuky a nároků na žáky a studenty, byť se předstírá opak. Výsledkem je, že dnešní absolventi škol umí v mnoha směrech mnohem méně, než uměli absolventi škol za socialismu. Znalosti dějepisu bývají takřka nulové. Úroveň mnoha soukromých, ale i řady státních škol je mizerná. Skandál plzeňských práv či Univerzity Jana Amose Komenského je jen špičkou ledovce. Nepřekvapuje, že se úroveň škol ČR výrazně propadá mezi vyspělými státy, o tragédii učňovského školství a ohrožení průmyslu chybějícími absolventy technických oborů nemluvě. Nekvalitní školy je nutné rušit, byť to bude politicky choulostivé.

Školství by mělo být v zásadě veřejné. Soukromé a církevní školy by měly mít jen doplňkový charakter. Stát by jim měl přispívat penězi jen v případě, že by suplovaly obory, které by nebyly s to zajistit veřejné školy.

Pro rozvoj škol je zásadní i otázka uplatnění absolventů. Socialistické plánování se snažilo, aby počty absolventů s určitým převisem zhruba odpovídaly předpokládané společenské poptávce po pracovnících. Absolventi škol tak měli do značné míry zajištěno uplatnění nabytého vzdělání po škole v praxi. Po roce 1989 zavedená svoboda přijímat ke studiu nezávisle na očekávané společenské poptávce vede ve velkém ke studiu oborů bez naděje na uplatnění v praxi, navíc i studenty, kteří pro studium nemají předpoklady. Absolventi takových studijních oborů pak míří ve velkém ze škol rovnou na úřady práce, zatímco průmysl si stěžuje na nedostatek kvalifikovaných absolventů technických oborů, o hrozbě dalšího propadu průmyslu pro chybějící technicky kvalifikované pracovníky nemluvě. Totiž, značně degradovaná maturita přestala být zárukou uplatnění v praxi. Totéž lze říci i o diplomu o absolvování mnohých vysokých škol. Odborná úroveň velké části vysokých škol povážlivě klesá, navíc převis vysokoškolských diplomů nad potřebami praxe je vysoký. Socialismus problém vysokého nadbytku absolventů škol znal hlavně z uměleckých vysokých škol. Osobně doporučuji usměrňování počtu studentů podle potřeb praxe, byť to znamená určité omezení svobody výběru oboru studia. Problém ale stojí za širší diskusi.

Rozpočet školství by měl být významně posílen, resp. dlouhodobý stav výrazného podfinancování školství je neúnosný, zvláště pokud jde o platy a učební pomůcky. Učebnice musí být objektivní. Hrubé zkreslování českých dějin, mizerné pojmání občanské výchovy a další výrazně převyšuje problémy obdobných učebnic reálného socialismu v ČSSR. Tehdy problémy s historií začínali až rokem 1948. Dnes je zostouženo i husitství a doba reformace a naopak je neoprávněně idealizována doba protireformace a habsburská monarchie. Výuka dějepisu a občanské výchovy pro posledních cca 20-25 let ale bude vždy komplikovat nízká sebereflexe společnosti.

Také pro budovy škol všech stupňů je aktuální jejich urychlené zateplení, pokud se tak již nestalo.

Celkem vzato, problém osvěty je mnohem širší. Týká se i gramotnosti v některých nových či staronových sférách – počítačové, finanční ad.

7.2. Bezplatná zdravotní péče pro všechny občany

Reálný socialismus zajistil v Československu bezplatnou zdravotní péči, s výjimkou „zároků pro krásu.“ Byl to obrovský úspěch, byť některými jedinci zneužívaný. Velmi vysoké a často zbytečné požadování předepisování léků některými občany (nejen hypochondry, ale i v rámci tvorby domácích zásob léků pro každý případ) vedlo k jediné výjimce z bezplatné zdravotní péče – zavedení placení 1 Kčs za recept v lékárně.

Lékařská péče v ČSSR pokrývala celé obydlené území. Uplatňovala se jednotná státní koncepce, která zdravotnictví citelně zlevňovala. S menším množstvím peněz se dosahovalo vyšších efektů. Nemocnice se plánovitě vybavovaly potřebnou zdravotnickou technikou, na rozdíl od živelného zápolení veřejných i soukromých nemocnic po roce 1989, spojené s nedostatečným využíváním či umělém nadužíváním mnohé drahé zdravotnické techniky, o množství pijavic vysávajících rozpočty veřejného zdravotnictví nemluvě.

Otázkou je, jak dobrá byla prevence zdravotních problémů. V očkování, patřila ČSSR ke světové špičce. Dětská obrna byla v ČSSR v roce 1960 vymýcena jako v první zemi světa. Od 60. let prakticky vymizel záškrť, v roce 1976 prakticky vymizel tetanus, zásadně byly omezeny dáivý kašel (50. léta), spalničky (od roku 1969 očkování první na světě), zarděnky (od roku 1982, resp. 1986), příušnice (od roku 1987). Otázkou může být, zda některá očkování se nestala časem nadbytečná a nepřispívala k růstu alergií. Vzhledem ke značné dynamice rozvoje jak zdravotnické vědy, tak nemocí, optimální míra očkování nebude zřejmě nikdy uzavřenou záležitostí. Žádnou šablonu a už vůbec ne bezhlavost zde nelze doporučit.

Největším problémem prevence zdravotních problémů byla nedostatečná pozornost, kterou svému zdraví věnovala významná část občanů. Přes rostoucí poznatky o škodlivosti kouření a konzumace alkoholu jejich spotřeba na obyvatele, v ČSSR, v ČR i v SR rostla až do poloviny 80. let, tj. skoro po celé období socialismu a v ČR i v SR roste i po roce 1989. V 80. letech k nám začaly ve větším rozsahu pronikat ze západu i drogy. Problém ochrany obyvatelstva před drogami je ožehavý v celém světě. Prvním předpokladem jeho úspěšného řešení je odpovědný přístup občanů ke svému zdraví. Rozumný člověk nefetuje, nekouří cigarety, alkohol užívá jen s mírou nebo také vůbec. Rozumných občanů ale podle všeho ubývá, což je tristní, stejně jako častá kritika státu za kampaně zdravotní osvěty.

Rychlý úbytek namáhavé fyzické práce při zlepšování stravování vedl ve významném rozsahu k růstu nadváhy a nejednou i k obezitě. Náhradní pohyb mnozí jedinci nezvládali. Některé výzkumy zdraví v 80. letech shledávaly, že se kouření, alkohol a nadváha včetně otylosti (plus na ně vázané jevy jako nedostatek pohybu či kofeinismus) podílely na nemocnosti a úmrtnosti obyvatel 60 %. Dalších 20 % činí ve vyspělých státech včetně ČSSR nedostatky ve zdravotnictví a zbylých 20 % připadá na všechny ostatní faktory včetně dopravních nehod a narušeného životního prostředí. Tristní je, že lehkomyšlný přístup části občanů ke svému zdraví narůstal, včetně podceňování preventivních zdravotních prohlídek mnohými občany. Zde se ani reálný socialismus chlubit nemůže, stejně jako dnešek.

V roce 2014 Špork s odkazem na Světovou zdravotnickou organizaci WHO uvádí, že zdraví je ve vyspělých státech dáno asi z 15 % geneticky, z 20 % přírodním a sociálním prostředím, z 50 % špatným životním stylem a z 15 % nedostatky zdravotní péče. I při mírně odlišné strukturaci jako dominantní zabiják zdraví zůstává špatný životní styl mnoha občanů.

S rychlým rozvojem silniční dopravy narůstala nehodovost včetně četných obětí nehod na silnici. Za socialismu byl v ČSSR nejkrvavější rok 1969. Absolutně nejkrvavějším rokem v ČR byl rok 1994. Velmi krvavé přitom bylo celé období 1990-2003. V obou případech se na tom významně podílelo zaměňování demokracie za anarchii za volantem, provázející politické uvolnění.

Zdraví lidí poškozoval i neutěšený stav životního prostředí, zvláště pak vysoké znečištění ovzduší v řadě regionů. Jak moc ale zůstává otázkou. Skutečnost, že se i po roce 1989 zde málo podařilo prokázat, ještě nemusí znamenat, že vše bylo podchyceno. V případě nadměrného hluku docházelo k přesunu zátěže „z továren“ na „silnice.“

Ve vazbě na reálné zajištění života v míru, odstranění bídy a potření mnohých zhoubných infekčních nemocí došlo v 50. letech nejen k citelnému prodloužení střední délky života, ale také se rychle a významně zvyšoval výskyt tzv. civilizačních nemocí, zvláště pak nemocí kardiovaskulárních a zhoubného bujení – rakoviny. Postupně se staly zdaleka největšími zabijáky obyvatel.

V 50. letech se v Evropě staly vážným zdrojem rakoviny zkoušky jaderných zbraní ve vzduchu. Ty ale byly v roce 1962 zakázány. Dopad jaderné havárie v Černobylu v roce 1986 byl proti nim v ČR velmi nízký.

Moderní socialismus by měl v zásadě uplatňovat zdravotnickou politiku někdejšího reálného socialismu, tj. zdravotní péči poskytovat bezplatně na základě jednotné celostátní koncepce a neziskovém principu hospodaření zdravotnických zařízení, při odstřihnutí četných stávajících pijavic od veřejných rozpočtů zdravotnictví. Zdravotnictví nelze hodnotit podle vytvořeného zisku. Lékařskou péči je nutné poskytovat na dosažitelné úrovni vědeckých poznatků, lékařských přístrojů a metod, s přihlédnutím k ekonomickým možnostem, k demografickým změnám a změnám stavu zdraví obyvatel. Zásadním problémem zůstávají tzv. civilizační nemoci včetně klesající vitality populace, rostoucí neplodnosti a degenerace lidského rodu, byť nelze podceňovat ani tradiční infekční nemoci, úrazy (problém adrenalinových sportů zásadně narostl) aj. Je nemravné, aby rozhodující část zdravotnického výzkumu byla zaměřena na velmi vzácné nemoci a nemoci – masové zabijáky – přehlížela. Je neúnosné, aby se i nadále často hrubě zanedbávala prevence zdravotních problémů významnou částí občanů.

Je nutné zrušit všechny zdravotnické poplatky (chudým brání v přístupu ke zdravotní péči) s výjimkou cca pěti korunového poplatku za recept a zvýšit dostupnost lékařské péče na odlehlejších venkově. Zpoplatňovat je nutné i nadále tzv. zákroky pro krásu a poskytování luxusních pokojů v nemocnicích. Je nutné zrušit zastropování placení zdravotního pojištění, zvýšit platby za tzv. státní pojištěnce a procento sociálního pojištění placené zaměstnavateli. Nelze doporučit převádění výnosu spotřební daně za cigarety a alkohol do zdravotních rozpočtů, resp. závislost financování zdravotnictví na příjmech z těchto aktivit těžce poškozujících zdraví lidí je nežádoucí.

Návrhy účtovat feťákům, pijákům, kuřákům a dalším hazardérům se svým zdravím náklady na léčení jimi takto získaných chorob nelze akceptovat, neboť by to ve většině případů znamenalo ztrátu práva na bezplatnou zdravotní péči a často i práva na jakoukoliv nákladnější zdravotní péči. Často drsné následky hazardu se zdravím nesou především příslušní hazardéři svým zhoršeným zdravím a nejednou i předčasným úmrtím. S výjimkou úrazů je přitom v mnoha případech těžké rozlišit, co vše tu či onu vážnou chorobu způsobilo. Ani rakovina plic nemusí být následkem kouření tabákových výrobků včetně tzv. „pasivního“ kouření.

Budovy nemocnic a poliklinik je nutné zateplit všude, kde se tak dosud nestalo.

Léky a jiné zdravotní potřeby je nutné nechat ve snížené sazbě DPH, ale tuto sazbu je nutné snížit z 15% sazby k 1. 1. 2014 na 5 % sazbu i za cenu, že ČR bude mít dočasně 3 sazby DPH.

Moderní socialismus by měl mnohem větší pozornost věnovat podpoře zdravého životního způsobu. Komercializace mnohých sportovních aktivit je nežádoucí a vylučuje z nich děti ze sociálně slabých rodin. Škodí i vrcholovému sportu, který pak má nedostatek talentů.

Ustupovat před demonstranty za legalizaci měkkých drog, aby si mohli snadněji ještě více ničit své zdraví, nelze. Nejen proto, že jde o plivání na nelehkou práci rodičů, vychovatelů, učitelů a lékařů. Tvrdě je nutné stíhat napadání lékařů a sester agresivními pacienty. Je neúnosné, aby byly v hromadných sdělovacích prostředcích hrdinou dne feťáci, alkoholici, kriminálníci, hazardéři, exhibicionisté, kuřáci atd.

7.3. Nulová nezaměstnanost

Bedřich Engels ve svém spise „*Podíl práce na polidštění opice*“ dokázal základní revolucionizující vliv lidské práce na rozvoj člověka, na přeměnu některých primátů na lidi. Dnes existuje dostatek studií, že nucená zahálka, obvykle v důsledku nezaměstnanosti, lidi degraduje, někdy až zpátky na primáty. Nezaměstnanost není přirozená, jak nám nalhávají různí apologeti kapitalismu. „*Nezaměstnanost je dítětem kapitalismu,*“ psal K. Marx už v Kapitálu i jinde. Lze říci, že nezaměstnanost nebyla před kapitalismem (případně byla jen okrajovým jevem) a nebyla ani za reálného socialismu, byť někdy i za cenu nadměrného počtu metařů ad. Problém je ale podstatně složitější. Totiž, před kapitalismem existovalo dvojí přímé donucení k práci, zvané bič otrokáře či feudálova drába a potřeba získat aspoň něco málo k uspokojení základních hmotných potřeb, aby jedinec a jeho rodina přežili. Také za reálného socialismu existovala pracovní povinnost (zákon proti přizivnictví), byť v nesrovnatelně civilizovanější podobě a s řadou výjimek (děti, studenti, nemocní, matky s malými dětmi, invalidé, důchodci). Zásada: „*kdo je práce schopný a nepracuje, ať nejí,*“ odsouzeníhodná určitě není za podmínky, že existuje nabídka dostatečně placené práce. Obnovený kapitalismus v ČR i v SR ale rychle vytvořil masovou armádu nezaměstnaných, která přes různá statistická vylepšování narůstá. V roce 2013 dosahuje kruté úrovně – v ČR cca 750 000 osob. Podobně je tomu i v jiných bývalých socialistických státech i ve státech kapitalistických, které nepoznaly socialismus.

V ČR se vykazuje trojí nezaměstnanost. Podle metodiky USA (kdo odpracoval alespoň jednu hodinu, není nezaměstnaný), podle metodiky Úřadů práce (jejich evidence počtu nezaměstnaných) a čtvrtletní zjišťování ČSÚ počtu osob, shánějících práci. Tento třetí výpočet je nejpřesnější.

Jen ideové klišé je tvrzení, že nezaměstnaní většinou pracovat nechtějí. Vyvrátil to jak reálný socialismus, tak to denně vyvrací i značně děravé statistiky kapitalistických států. Evidují mnohem větší počet nezaměstnaných než volných pracovních míst. Existuje i vážný problém častého strukturálního nesouladu mezi požadovanou a nabízenou kvalifikací a místa bydliště a potenciálního pracoviště, jeho dopravní nedostupností za ekonomicky přijatelných podmínek a někdy i dopravní nedostupností fyzickou.

Produktivita práce od roku 1945 rychle roste a hrozí, že při uspokojení základních potřeb a dokonce i při uspokojování množství falešných potřeb bude v dohledné době většina lidí bez práce. Pracovní síly dlouhodobě uvolňuje nejen zemědělství a lesnictví, ale přinejmenším od roku 1989 v ČR též průmysl a začínají je uvolňovat ve značném počtu i mnohé služby. Situaci zhoršuje silně závislý charakter ekonomiky ČR, zejména na Německu,

po roce 1989, a dominantní pozice zahraničního kapitálu v ekonomice ČR. Tvorba nových pracovních míst vážně, tradiční lokomotivy zaměstnanosti nefungují, byť je nám nejnepříjemnějším nalháván opak. Na tuto hrozbu musí moderní socialismus nalézt přiměřený lék, má-li prokázat své přednosti.

Lze přitom důvodně předpokládat, že hospodářské oživení ČR let 2014-16, spojené s poklesem nezaměstnanosti, bude spíše přechodnou záležitostí.

Postup cestou brzdění růstu produktivity práce je neperspektivní, byť se používal jak za reálného socialismu, tak ve vyspělém kapitalismu, aby byl ve společnosti relativně klid. Plně se ho nebude možné zřeknout i v moderním socialismu.

Základní cesta zabezpečení práva na práci pro všechny je **zkracování pracovní doby**. Může mít čtyři základní podoby:

- a) Prodlužování délky přípravy na povolání (při inflaci často nekvalitních vzdělávacích aktivit v ČR zde větší rezervy nejsou a v dohledné době nebudou),
- b) Prodlužování dovolené za podmínky, že určitá regulace zajistí funkčnost klíčových sektorů společnosti i v dobách dovolených. Využití této cesty je aktuální,
- c) Vlastní zkracování pracovní doby – zkracování pracovního dne a týdne. Nepoložilo ekonomiku v minulosti přes zásadní varování mnoha bulvárních ekonomů, nepoloží ji ani v budoucnu. Jde o základní cestu snižování nezaměstnanosti. Již dnes je v ČR i leckde jinde vysoce aktuální přechod na čtyřdenní pracovní týden, byť pravicové i sociálně demokratické vlády o něm neuvažují, a to ani při postupném zavádění,

Z hlediska praktické politiky socializace společnosti je ale třeba vidět, že v první řadě je nutné odbourat praxi dvou a více pracovních úvazků řady pracovníků a práci nejnepříjemnějším šest dnů v týdnu po 12 hodinách, resp. zajistit stále platnou osmihodinovou pracovní dobu. Dnes je často jen na papíře, zatímco stát trpí značnou nezaměstnaností. Odkazy na státy s ještě vyšší nezaměstnaností jsou samozřejmě bezpředmětné. Dále je třeba vidět, že jsou sektory, kde je velmi těžké uzákoněnou délku pracovní doby prosazovat – živnostníci a jejich rodinné příslušníci, vědci, manažeři, vyšší úředníci apod.

d) Snižování věku odchodu do starobního důchodu, nikoliv jeho prodlužování, jak je nejen v ČR po roce 1989 nemilosrdně prosazováno neoliberálními ekonomy. Prodlužování věku odchodu do důchodu prohlubuje beztak masovou nezaměstnanost. I když by snižování věku odchodu do důchodu mělo být nejsnáze prosaditelné, zatím se v ČR děje pravý opak a za úspěch levice se označuje zastavení prodlužování věku odchodu do důchodu.

Současná snaha KSČM uzákonit 65 let jako horní hranici odchodu do starobního důchodu odráží zoufalství dané neutěšenou kapitalistickou praxí. Za socialismu muži odcházeli v 60 letech, ženy v 57 letech a dřív podle zásady o 1 rok dřív za každé vychované dítě. Pracovníci rizikových profesí (horníci, hutníci, vojáci zá povolání, policisté) odcházeli do starobního důchodu v 55 letech.

Podivná je i praxe zavedená Nečasovou vládou, kdy pracující důchodci berou jak starobní důchod, tak mzdu v případě přesluhování, zřejmě s cílem kompromitovat zbytky sociálního státu. Tuto praxi je nutné zrušit.

Choulostivou otázkou zůstane, jak náklady zkracování pracovní doby rozložit mezi zaměstnavatele a zaměstnance. Představy, že ji plně ponese zaměstnavatelé (názor odborů) nebo naopak že ji plně ponese zaměstnanci (názor podnikatelů) je zjevně nereálný. Situaci zásadně komplikuje velmi nízká úroveň minimální mzdy, rozsáhlá práce přes čas (špatný zákoník práce) a rozsáhlá práce načerno. Bude narážet i na kvalifikační a územní nesoulad nabídky a poptávky po pracovní síle.

Určitou roli při snižování nezaměstnanosti mohou sehrát podpůrná opatření. Jde zejména o:

- a) kvalitní fungování úřadů práce. Jejich personální zdecimování za Nečasovy vlády je odstrašující. Musí provádět i aktivní politiku zaměstnanosti (organizovat různé rekvalifikační kurzy, veřejně prospěšné práce apod.),
- b) lepší příprava mládeže na povolání. Svoboda volby druhu studia, vedoucí k situaci, kdy podstatná část absolventů míří ze škol rovnou na úřady práce, protože poptávka po jejich kvalifikaci není, je problematická. Nelze ji sice plně vyloučit, ale s výjimkou uměleckých škol, kde na větší regulaci pro obtížnou realizovatelnost rezignoval i reálný socialismus, by neměla být masová,
- c) znevýhodňování přesčasů, tj. skrytého prodlužování pracovní doby. Mělo by být pro podnikatele výhodnější zaměstnávat další pracovníky než platit přesčasy. Zdvojnásobení povolených přesčasů v zákoníku práce za vlády P. Nečase je mimo jiné sabotáží politiky podpory zaměstnanosti. Je nutné zásadně snížit počet hodin povolených předčasů,
- d) potírání práce načerno, ve švarcsystému apod., neboť významně zhoršuje podmínky zaměstnávání zde a nepřímo i v ostatní ekonomice, o ničivých dopadech na důchodové zabezpečení příslušných pracovníků a zvyšování daňových úniků nemluvě,
- e) regulace migrace, omezování imigrace. Zde je nutné pečlivě zvažovat pro a proti, resp. stávající snahy neoliberálních ekonomů v západní Evropě i v ČR stlačovat mzdy a sociální zabezpečení pracujících pomocí migrantů, jsou cynické. Zatímco například Ukrajinci obvykle pracují za nelidských podmínek, většina migrantů z islámských států přišla „vyžítat“ evropské systémy sociálního zabezpečení a islamizovat je. Je mezi nimi i řada bojovníků zrudného Islámského státu, přinášejících přímý masový teror.

Nutné je změnit pohled na dosud neplacenou veřejně prospěšnou práci. Je třeba podstatně více cenit péči rodičů o své děti a dospělých o své staré nemocné rodiče, práci pro obec, pro ochranu přírody a životního prostředí ad. I dnes problémem není absence poptávky po práci, ale absence nabídky přiměřeně placené práce. Zásadním problémem je, že stávající kapitalismus hodnotí lidi hlavně podle peněz, resp. majetku, navíc často nezávisle na způsobu jeho nabytí. Systematické vtoukání občanům do hlavy, že za nic nestojí, protože si nedokázali vydělat, nahrabat či nakrást velký balík peněz, umožňující vysokou hmotnou i nehmotnou spotřebu, je mimořádně škodlivé, dehonestující.

Otázkou je, zda lze v moderním socialismu dosáhnout stoprocentní zaměstnanosti, tak jak jsme ji znali z reálného socialismu. Jisté je, že to nebude snadné, a to i s mobilizací tzv. neziskového sektoru, zejména v oblasti silně podvyživených sociálních služeb. Současně je nutné zabezpečovat podmínky pro smysluplnou existenci zaměstnaných i nezaměstnaných, pokud budou.

7.4. Garance mzdy za vykonanou práci, která by pracovníka uživila

Garance vyplacení sjednané mzdy za vykonanou práci by měla být samozřejmostí. Za reálného socialismu tomu tak nejen v Československu bylo, za vlády lumpen buržoazie po roce 1989 tomu tak není vždy. Důvodů je více, druhotná platební neschopnost podniků, bankrotů podniků, vyřídůšské praktiky některých podnikatelů ad.

Tristi je, že i řádně vyplácená mzda nemusí pracovníka a jeho rodinu uživit. Smrtící bývá zejména tržní nájmená a nízká výše minimální mzdy. Za tento neutěšený stav odpovídá

stát, neboť udržuje minimální mzdu na velmi nízké výši. Z 8 000 Kč v letech 2008-13 ji od 1. 8. 2013 zvýšil na 8 500 Kč za měsíc, k 1. 1. 2016 na 9 900 Kč za měsíc a k 1. 1. 2017 se zvyšuje na 11 000 Kč za měsíc. I přes určitý pokrok i nadále platí, že z takové mzdy se žít nedá, dokonce ani při relativně nízkém nájemném. Kolik tak stát ušetří, je otázkou. Mnozí špatně placení pracující musí za ponižujících podmínek žádat o sociální dávky, aby vyžili. Někteří se stydí o sociální dávky žádat a nedostávají je, jiní zase žádají o sociální dávky i neoprávněně. Někteří oficiálně vykazovaní špatně placení pracovníci dostávají část mzdy tzv. na ruku, tj. bez placení sociálního a zdravotního pojištění s negativním dopadem do příslušných účtů států a jejich pozdějších důchodů. Stát obvykle neušetří, zato narůstá byrokracie i možnost podvodů. Otázkou je, do jaké míry toto může omezit zavádění elektronické evidence tržeb v ČR.

Má-li se tento neutěšený stav změnit, musí stát významně zvýšit životní minimum, zvýšit minimální mzdu asi na 12 000 Kč/měsíc v ekonomických podmínkách roku 2013 a ve spolupráci s obcemi, městy a kraji umožnit chudým nebydlícím sociální bydlení. Ušetří si tak i nemalé úřadování, sociální kriminalitu a ponižování mnohých chudých.

Zásadní komplikací pro uživení se vlastní prací se po roce 1989 u nízko příjmových pracovníků staly děti. Jisté je, že děti vždy byly pro své rodiče značně nákladné. Děti si zaslouží tudíž právem významnou společenskou podporu. Jsou budoucností národa. Stát musí obnovit za socialismu úspěšně praktikované zvýhodňování rodin s dětmi proti rodinám bezdětným. Jednak relativně vysokými přídávky na děti, jednak podstatně vyššími slevami na dani z příjmů fyzických osob pro rodiče pečující o děti. Stávající úleva na dani z příjmů fyzických osob je nízká a netýká se nejchudších, zejména nezaměstnaných a důchodců. Typicky dětské potřeby by měly být zatíženy sníženou sazbou DPH cca 5 %. Pravicí prosazovaná rovná daň z příjmu fyzických osob kromě jiného významně znevýhodňuje rodiny s dětmi, což je špatné.

Výsledkem ignorantství potřeby prorodinné politiky po roce 1989 v ČR je mimo jiné silně antipopulační klima, nízká porodnost a vymírání českého národa, které se vláda snaží kompenzovat státem podporovaným přistěhovalectvím. Netýká se jen 90. let, ale i příznivějšího období let 1999-2008. Nepříjemná je i po roce 1989 znovu zavedená praxe vysokých příjmů soudců, poslanců, vysokých státních úředníků, zlatých padáků, velkých výhod managerů ad.

7.5. Odstranit bezdomovectví, reálně zajistit právo na bydlení

Bezdomovectví je velmi tragický sociálně patologický jev, produkováný obnovenou kapitalistickou společností nejen v ČR po roce 1989. Totálně degraduje člověka, zásadně zhoršuje jeho životní podmínky, zdraví, zkracuje délku života a také významně zvyšuje strach bezdomovců i bydlících. Tím omezuje svobodu a demokracii. Svě oběti rychleji či pomaleji zabíjí. Bezdomovectví patří k předním zločinům proti lidskosti v obnovené demokracii či spíš demokracii v ČR.

Odborníci na bezdomovectví rozlišují čtyři typy bezdomovců. Tím nejhorším, nejvíce degradovaným je občan, který je nucen spát pod širým nebem – na lavičce, v lese, na seníku či v opuštěné budově odpojené od technické infrastruktury – úplný bezdomovec. Problém se přiměřeně týká i těch bezdomovců, kteří zatím mohou přespávat u známých apod. I když existuje i dobrovolné bezdomovectví (zřejmě do 10 % ze stávajících 70 000 bezdomovců v ČR), proti kterému nelze navzdory jeho absurdnosti dost dobře namítat, rozhodující je i v ČR bezdomovectví primárně nedobrovolné.

Stát se bezdomovcem lze v dnešní ČR velice snadno, stačí jedno větší i nezaviněné zakopnutí či (státem chráněný) podvodník. Zruší se ubytovna, nechá se nájemní dům zchátrat, rozpadne se manželství a jeden z partnerů, obvykle muž, přijde o střechu nad hlavou, důchodce či nezaměstnané zadluží velmi vysoké nájem v rámci politiky tzv. deregulace nájemného. Na konci bývá exekuce, tj. násilné vystěhování, přičemž vystěhování z bytu na ubytovnu to nemusí končit. Domovské právo bylo u nás v minulosti zrušeno. Údajně příliš zatěžovalo obce meziválečného Československa. Bydlení se po roce 1989 stalo zbožím skoro jako každé jiné, regulace nájemného se stala nedostatečnou. Široké vrstvy obyvatel jsou ožebračovány celkově a uživatelé nájemného bydlení zaváděním tržních vztahů do bydlení zvlášť. Navíc se drasticky zdražily služby podmiňující moderní bydlení, tj. vodné, stočné, odvoz tuhých komunálních odpadů, paliva a energie. Uplatňování zásady, že se má každý o sebe postarat sám v bydlení, vede k bezpočtu tragédií. Děje se tak přitom v situaci, kdy podle sčítání bytů v roce 2011 má ČR asi 652 000 neobydlených bytů, z nichž asi polovina by mohla být využita k bydlení. Problém je, že na jejich velmi vysoké nájemné z hlediska příjmu dolní a nejednou i střední vrstvy obyvatel nemají peníze.

Druhotným problémem je, že si bezdomovci na sebe vydělávají kromě příležitostných pracovních poměrů také žebrotou, drobnou kriminalitou, že znečišťují veřejné prostranství, že se vloupávají do opuštěných budov a rekreačních chat, obývají je nelegálně s cílem přežít zimu a nejednou tyto objekty devastují.

Základním řešením je uzákonění a praktická realizace povinnosti stavět a provozovat sociální byty. Tato povinnost musí být uzákoněna pro stát, kraje, města, obce a městské části statutárních měst, samozřejmě za příslušné finanční pomoci ze strany státu. Neefektivní je dotovat různé spekulanty s bydlením, jak to zavedla vláda P. Nečase. Sociální bydlení musí provozovat veřejný sektor, nejlépe obce nebo jimi zřízené neziskové organizace s přiměřenou finanční podporou státu. Obydlí může být malé a jednoduše vybavené (tzv. holobyty), ale musí mít zajištěnou pitnou vodu, teplo a elektřinu.

Právo na bydlení patří k základním lidským právům. Bez bydlení není žití snesitelné, bez bydlení není domov, resp. je jen živoření a předčasné umírání, často i na banální příčiny. Jde ale o poměrně nákladnou záležitost. Sociálně slabí občané nejen za kapitalismu mívají zásadní problémy si bydlení sami zajistit a za kapitalismu i udržet, proto vznikla potřeba regulovaného nájemního bydlení a potřeba sociálního bydlení. Situaci paradoxně ztěžují platné technické a hygienické normy obytných budov včetně povinnosti vybavit každý byt garáží. Tyto normy jsou sice z hlediska civilizačního pokroku pochopitelné, ale jejich zajištění je poměrně nákladné. Povinnost vybavit každý sociální byt pro chudé garáží pro auto by byla absurdní. V nárocích na sociální bydlení by neměla být.

Potřeby bydlení se historicky vyvíjely. Lišily se a liší na vesnici a ve městě, často nesrovnatelně vyšší potřeby bydlení (kvantitativně i kvalitativně) měli páni a preláti ve srovnání s kmány. Není těžké dokazovat, že bydlení v minulosti bylo proti dnešku velmi primitivní, že se standard bydlení po roce 1945 v ČSSR zásadně zvyšoval. Bydlení početných chudých rodin ve vyřazených železničních vagonech či malých zahradních domcích (a i to jim úřady nejednou bouraly se zdůvodněním, že nesplňují platné technické a hygienické normy), ale i nejčastější bydlení chudých v malých bytech 1+1 s lokálním vytápěním uhlím nebo dřevem ve čtvrtích vesměs zakouřených kouřem z továren, parních lokomotiv a lokálního vytápění za Masarykovy první Československé republiky bylo špatné, o ratejnách nemluvě. Ale i ta nejhorší ratejna byla lepší než osud dnešních bezdomovců, přespávajících pod mosty, pod horkovody, v krmelcích v lese, na lavičkách apod. Jen výroční zpráva pražských hasičů za rok 2013 uvádí čtyři požáry s uhořením bezdomovce. Pomoc bezdomovcům, ponechaná většinou na charitu, je zjevně nedostatečná a v zásadě i neefektivní, protože nepomáhá bezdomovcům v návratu do normálního života. Zásadní problém přitom je nevytvářet

bezdomovce a stávající bezdomovce zpět integrovat do společnosti. S rostoucí délkou bezdomovectví schopnost bezdomovce integrovat se zpět do společnosti rychle klesá a brzy (u plného bezdomovce údajně po 2-3 měsících) dosahuje hodnot blízkých nule.

Řešit problém bydlení je otázkou nejednoznačnou. Mám za to, že standard zavedený reálným socialismem v Československu, tj. aby každá rodina mohla užívat byt někdejší 1. či 2. kategorie (tj. se samostatným WC a koupelnou nebo sprchovým koutem) o počtu místností odpovídající počtu členů domácnosti, je přijatelný i do budoucna za podmínky přiměřené velikosti místností. Standardem bydlení je elektřina a vytápění, nejlépe centrální nebo blokové, ve vilách s vlastním kotlem pro celý objekt, vodovod, kanalizace (v menších obcích ale kanalizace a někdy i vodovod dosud chybí), běžný, ale nikoliv nutný je zemní plyn. Do budoucna poroste využívání sluneční energie pro ohřev teplé užitkové vody a pro vytápění bytů, podobně zásobování elektřinou z vlastní fotovoltaické elektrárničky. Vybavenost domácností automatickou pračkou, televizí a rozhlasem je již mnoho let prakticky plná. Rychle se zvyšuje i vybavenost počítačem včetně jeho připojení na internet, jež by mělo být bezplatné. Standardem ani za socialismu nebude „právo bydlet ve vile“ či „v Praze“.

Systém bydlení v bytech včetně bytů sociálních musí doplňovat systém bydlení na ubytovnách pro ty, kteří byt nemají (například pro značný rozdíl mezi místem bydliště a studia či pracoviště) nebo o něj přišli. Na vysokých školách jde o bydlení ve studentských kolejkách, které by ale mělo být mnohem levnější než je v roce 2013.

Z hlediska zabezpečení bydlení není směrodatný spor mezi stavěním domů ze dřeva, z cihel či z panelů, resp. je to spíš otázka technická, ekonomická a jen pro někoho i ideologická.

Zásadním problémem není otázka, zda bydlet ve městě nebo na vesnici. Suburbanizace ve venkovském prostoru dosáhla již za socialismu rozsahu, kdy se bydlení ve městech a na venkově příliš neliší, byť zejména v menších obcích leckde ještě chybí místní vodovody a ještě více místní kanalizace a čistírny odpadních vod, bývá slabá veřejná doprava, hůře dostupné školy, školky, zdravotní střediska, pošty, kultura. Zásadním problémem není ani v minulosti lepší životní prostředí na vesnici než ve městě, resp. dnes jsou mnohé vesnice zamořeny kouřem z lokálního vytápění tuhými palivy a emisemi z intenzivní silniční dopravy víc než mnohá města, zejména centrálně vytápěná panelová sídliště měst mimo hlavní silnice. Podobně nejrizikovější bývá dnes pitná voda z malých místních vodáren a zejména vlastních studní, obklopených poli.

Preference lidí jsou přitom různé. Neúnosné je vyhánět obyvatelstvo z vesnic do měst likvidací pracovních míst, škol, zdravotních středisek, pošt, neopravováním silnic a železnic, omezováním veřejné dopravní obslužnosti a dalšího, jak se po roce 1989 v ČR na venkově běžně děje. Neúnosné je, aby kromě cca 4 104 000 obydlených bytů bylo cca 652 000 bytů neobydlených, z nichž asi polovina by mohla sloužit jako bydlení včetně bydlení sociálního. Ponechávání bytů prázdných, protože na požadované, často lichvářské nájemné chudí lidé nemají peníze, je nutné postihovat placením za neobydlené byty, popř. za nadměrné metry. V západní Evropě jde o standardní nástroj bytové politiky. Prvním předpokladem je řádná evidence bytového fondu v ČR. Samozřejmě, nelze podporu sociálního bydlení stanovovat na byty do 135 m² obytné plochy, jak ČR před lety nelogicky zavedla.

Závažná je otázka míry bydlení v bytových a rodinných domech – vilách. Bydlení v bytových domech (ať už ve vlastních nebo v pronajatých bytech) je vesměs levnější z hlediska nákladů na údržbu a opravy i pohodlnější. Tyto byty ale bývají vesměs menší. Také soužití s dalšími rodinami v bytovém domě nemusí být bez problémů. Občan bydlící ve své vile se může právem cítit svobodnější, resp. méně omezený druhými občany. Bydlení ve vilách má do budoucna některé zajímavé možnosti – nejspíše se v něm dá uplatnit minimální požadavky na vytápění (tzv. pasivní standard), využívání obnovitelných zdrojů energie

(zejména sluneční kolektory, tepelná čerpadla a časem i malé fotovoltaické elektrárny) a na venkově i záhumenkové hospodářství, jež zvyšuje soběstačnost domácností v potravinách.

Jako zjevný omyl je nutno hodnotit výstavbu tzv. milionářských čtvrtí v přírodě, kde kromě velkých vil a k nim přiléhajících velkých zahrad a základní technické infrastruktury nebývají obchody, služby, pošty, školy, školky, zdravotní střediska, pracovní místa, veřejná doprava atd., resp. pro všechno se musí jezdit, zpravidla osobním autem, protože veřejná doprava tam také obvykle chybí. Také společenský život je tam nutně zásadně redukován podle zásad dopravní odlehlosti a „moje vila = můj hrad“. Problematické jsou i oplocené a hlídané okrsky, izolující jejich majitele od běžného života. I v nich je společenský život nutně omezen. Pokud ale stát není s to potlačit kriminalitu na přijatelnou míru, praxi oplocených hlídaných obytných celků nelze dost dobře ostře kritizovat.

Ožehavá se stala a v budoucnu ještě více stane otázka nákladů na vytápění. Ceny fosilních paliv a energie z nich vyrobené a tím i náklady na vytápění povážlivě rostou a do budoucna zřejmě porostou ještě víc, ač jejich momentální propad může mást. Šetrná spotřeba paliv a energie, resp. energeticky úsporný životní způsob, se stane ještě více nutností. Z hlediska bydlení to znamená, že bydlení vyžaduje teplotěsné budovy (stěny, okna, střechy a podlahy), žádnou klimatizaci, žádné či omezené využívání výtahů a menší dopravní nároky, uspokojované pokud možno veřejnou dopravou.

Teplotěsné budovy jsme dnes s to technicky dotáhnout až do cílového pasivního standardu. Problémem je, že jsme s to tak většinou učinit jen za cenu vyšších investic, které se i při stávajících relativně vysokých cenách paliv a energie k vytápění nemusí ani dlouhodobě zaplatit. Podmínkou je přitom kvalitní provedení, jež dosud činí nejednou problém. Z cíle dosažení nízkých nároků na vytápění budov nelze slevovat. Normy teplotěsnosti budov se zpříšňovaly a dál budou zpříšňovat. Plně oprávněný je požadavek stavět tzv. nízkoenergetické domy, jež bude od roku 2017 závazný v celé Evropské unii. Tyto normy se snad budou i postupně uplatňovat v praxi. Náklady na energii bude snižovat i vyšší využívání paliv a energie z obnovitelných zdrojů, zejména slunečních tepelných kolektorů, tepelných čerpadel a z malých fotovoltaických elektráren.

Problémem je pokračující výstavba výškových budov s vysokými nároky na práci výtahů, což obnáší citelnou spotřebu energie, o všelijakých pocitech při práci či životě ve 20.tém či vyšším patře nemluvě. Obvykle též potřebují energeticky značně náročnou klimatizaci. Optimální jsou bytové domy s 5-10ti patry, rozhodně ne s více patry.

Podobně se staví mnoho rozsáhlých, nejčastěji kancelářských či obchodních budov se značnými nároky na energeticky náročnou klimatizaci, což je neúnosné a neperspektivní. Nároky na vytápění snižuje užívání atrií.

Novou výstavbu je třeba lokalizovat s ohledem na minimalizaci dopravních potřeb, nejlépe do dosahu kapacitní kolejové dopravy.

V Evropě existuje již vícero zelených ekovesniček, jejichž domy mají nejvyšší, tzv. pasivní standard a tím i potřebu jen minimálního vytápění. Nepotřebují také klimatizaci a výtahy. I když jsou v mnoha směrech inspirativní, jako vesnice zabírají značnou plochu, byť s vysokým podílem zeleně, a vyžadují rozsáhlou dopravu, často navíc energeticky náročnými a závadnými osobními auty, takže v úhrnu nejsou zas tolik ekologické, jak se tvrdí.

Jen skloubení výše uvedených čtyř kritérií minimální energetické náročnosti bydlení může být realistickým cílem snažení moderní společnosti včetně socialistické.

Otázkou je, jak odstranit spekulativní držení bytů bohatými vlastníky. Institut placení za nadměrné metry, používaný např. v 50. letech v Československu, je reálný. Samozřejmě ne

v tehdejších hodnotových parametrech. Ještě aktuálnější je jeho uplatňování na neobydlené byty. Naopak násilné dosazování nebydlících do volných bytů je opatření problematické nejen proto, že jde často o tzv. špatně přizpůsobivé občany, byt' ho nelze zcela zatratit.

K právu na bydlení se musí pojit i povinnosti, v prvé řadě přiměřeně přispívat na úhradu nákladů na bydlení, o bytový fond řádně pečovat, nepoškozovat jej a dodržovat zásady řádného občanského soužití, tj. nebýt spolubydlícím v bytovém domě na obtíž. První podmínkou hladkého fungování občanského soužití v bytových domech je absence nezaměstnanosti a garance pravidelného vyplacení mezd a sociálních dávek. U neplatičů je nutné uplatňovat systém strhávání nájemného z platu nebo sociálních dávek. Pravicí v ČR zavedený stav, kdy je sociální dávka neadresná a nedotknutelná, takže není problém ji propít či prohrát v hernách, je nepřijatelný. Podobně nelze řešit problém „vybydlení“ bytů poskytnutím nového bytu 1. kategorie. Na místě je holobyť, tj. byt s minimálním vybavením vzhledem k hrozbě devastace nepřizpůsobivými nájemníky.

Ožehavou otázkou je, co s tzv. sociálně nepřizpůsobivými občany. I když ČR po roce 1989 politikou vytváření mafiánského kapitalismu vytváří i množství sociálně vyloučených a časem i nepřizpůsobivých občanů, lze důvodně předpokládat, že jistý, byt' podstatně nižší počet nepřizpůsobivých občanů bude existovat i v podmínkách moderního socialismu. Konečně, určité, byt' nízké procento bezdomovců si svůj strašný úděl zvolilo podle svých výpovědí dobrovolně.

Jedinou účinnou cestou k odstranění bezdomovectví je prevence. Totiž, kdo jednou propadne na dno společnosti, velmi těžko se do normální společnosti vrací. Nejen moderní socialismus, ale každá slušná společnost musí vytvářet mechanismy, aby nikdo nemohl nedobrovolně propadnout až na samé dno společnosti – stát se bezdomovcem bez střechy nad hlavou. Jinak řečeno, ubytovna, byt' prostě vybavená, musí být k dispozici pro každého. Společnost je přitom povinna žádat po všech občanech, aby se slušně chovali, tj. nenarušovali zásady občanského soužití, nepoškozovali byty ani ubytovny apod.

Minimálním požadavkem nejen moderního socialismu, ale i každé civilizované společnosti musí být zajistit všem občanům střechu nad hlavou. Určitý počet reálně, ne ve vztahu k stávajícímu absurdistánu v ČR nepřizpůsobivých občanů zřejmě i v budoucnu bude realitou. V těchto souvislostech vyvstává požadavek zajistit jim bydlení alespoň na úrovni holobytů, tj. plošně malých bytů, které mají jen jeden kohoutek vody, sprchu a tzv. turecký záchod. Holobyť je ale jen minimální reakce na nově vzniklou zoufalou situaci bezdomovců. Proti reálnému socialismu představuje velký krok zpět. Pokrokem je jen proti stávající šílené praxi vytváření a následném zabíjení bezdomovců nejen mrazem.

7.6. Potírání chudoby a efektivnost

Předně, extrémní chudobou rozumím neuspokojování základních hmotných potřeb části občanů z důvodů nouze. Příčinou jsou primárně nedostatečné příjmy příslušných občanů, sekundárně vysoké ceny uspokojování základních potřeb, zejména bydlení, a přímé (reklamou) i nepřímé (zbavováním občanů možnosti jednodušeji a levněji uspokojovat své základní potřeby) vnucování uspokojování potřeb nepravých, falešných. Nouzi může vyvolat i sociálně patologické chování jedince, např. fetování, alkoholismus, gemblerství ad. Kuřáctví bídu přinejmenším zhoršuje. Nemůže to být ale důvod ke snižování sazeb spotřební daně na tabák, cigarety, alkohol či dokonce k legalizaci drog.

Choulostivou otázkou může být i vymezení chudoby. I osobní auto zejména v odlehlých regionech či při některých profesích, nemusí být luxusem.

Politika potírání chudoby stála za reálného socialismu a měla by stát i za moderního socialismu na dvou základních pilířích:

- a) **zajištění práva na práci a práva na spravedlivou mzdu, která příslušného pracovníka a jeho rodinu užíví,**
- b) **zajištění systému sociálních dávek, které zabezpečí uspokojování alespoň základních hmotných potřeb i chudým občanům.**

Jestliže podmínka ad a) je zřejmá, byť nesnadno zajistitelná, podmínka ad b) zdaleka tak jednoznačná není. Samotná potřebnost určitého počtu sociálních dávek, existence podmínek přiznávání sociálních dávek a stanovování jejich výše závisí na řadě okolností. Za reálného socialismu zde docházelo a za moderního socialismu může opět docházet k řadě problémů. Podívejme se na základní kladné a záporné zkušenosti odstraňování chudoby někdejším reálným socialismem a na možnosti vyhnout se recidivě zjištěných problémů.

Politika reálného socialismu, kdy uspokojování vybraných klíčových základních potřeb bylo bezplatné (vzdělávání, lékařská péče, základní sociální zabezpečení) byla správná. Hradila se z výnosu tzv. parafiskálu, tj. příspěvku na sociální a zdravotní zabezpečení v postátněné socialistické ekonomice, který dnes známe v podobě povinného sociálního a zdravotního pojištění a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti pracovníků. Je významným socializujícím prvkem, byť vznikl už v Německu za Bismarka jako opatření k paralyzaci sílícího dělnického hnutí a hrozby socialistické revoluce.

Otázkou je, zda by neměl pokrývat také náklady na vzdělávání, resp. na školství.

Zřejmě vyžaduje i dílčí parametrické změny, nejen odstranění tzv. zastropování.

Určitým problémem mohlo být zneužívání sociálních dávek tzv. nemakačenky.

Podporu rodinám s dětmi je nutné vždy vázat na řádnou docházku dětí do škol. Provádět důslednou kontrolu si žádá vždy odvahu. Nutná je důsledná kontrola a přiměřený postih provinilých, nikoliv omezování pomoci, jak se dožaduje část pravice nejen v ČR.

Určité problémy přinášela politika levného až velmi levného uspokojování řady základních hmotných potřeb. Šlo zejména o politiku:

- a) **levné energie**, zajišťované tolerancí externalit a tzv. zápornou daní z obrátu, tj. dotacemi jejich cen. V 70. a v 80. letech šlo reálně o dotace tuhých a plyných paliv a elektřiny domácnostem. Dotace cen paliv a energie je ekonomicky neodůvodnitelná. Byla tak stimulována nadměrná spotřeba paliv a energie, vyšší poškozování životního prostředí a destimulována opatření na jejich úspory. Důvody nízkých cen paliv a energie přitom nebyly (sociální hledisko mohlo platit v 50. letech a i tehdy zde byly na místě vyšší sociální dávky), nejsou a nebudou. Není ve veřejném zájmu stimulovat nízkými cenami paliv a energie jejich vysokou spotřebu. Nutné je uplatňovat politiku drahé energie a případné negativní sociální dopady řešit jinými nástroji. Paliva a energie musí být zařazeny do základní sazby DPH, s výjimkou šetrného centralizovaného zásobování teplem, stejně jako v roce 2013. Jejich cena musí být státem regulovaná,
- b) **velmi levného vodného a stočného**, neboť nemotivovalo k šetrné spotřebě vody. Stejným směrem působilo neměření spotřeby vody v každém bytě a placení za průměrnou spotřebu v domě, rozpočítávanou na jednotlivé obyvatele domu. Velmi levné vodné a stočné se zajišťovalo nepřímými křížovými dotacemi, kdy vysoké ceny vodného a stočného pro podniky hradily ztráty z nízkých cen vodného a stočného pro domácnosti. Rozpětí 60 a 20

hal./m³ (trojnásobku) bylo neodůvodněně vysoké. Nízké vodné a stočné také nelze zajišťovat zanedbáváním čištění odpadních vod, jak se u nás ve velkém město a místy se dosud děje. Protože vodovod a kanalizace patří k základním civilizačním vymoženostem, vodné a stočné by měly být zařazeny i nadále do snížené sazby DPH, stejně jako v roce 2013. Jejich cena musí být regulovaná,

c) **velmi nízké ceny za odvoz tuhého komunálního odpadu**, které podporovalo i nízké zajištění skládek. Na místě je uplatňovat nákladovou výši poplatků za odvoz tuhého komunálního odpadu plus určitý minimální zisk a politiku řádného zabezpečení skládek, pokud se je v souladu se záměry EU nepodaří zcela eliminovat. Ceny za odvoz tuhého komunálního odpadu by měly být zařazeny do snížené sazby DPH a musí být regulované,

d) **od roku 1953 nízké a nevalorizované ceny nájemního bydlení**. Nízké a časem velmi nízké nájemné nestimulovalo řádnou péči o příslušné obytné domy a vytvářelo situaci, kdy bydlet ve vlastním domě bylo sice pohodlnější, ale i podstatně nákladnější. Na místě je v zásadě nákladová cena nájemního bydlení plus určitý, nikoliv lichvářský zisk. Výše uvedené nemůže platit pro sociální bydlení. Ztrátovost sociálního bydlení bude nutné dotovat z veřejných rozpočtů. Protože bydlení je základní potřebou lidí, nájemné musí být zařazeno do snížené sazby DPH a musí být regulované,

e) **nízké ceny potravin**. Není sice dobré vytvářet ekonomickou bariéru zajištění dostatečné výživy pro chudé občany, ale také bylo, je a bude problematické zajišťovat nízké ceny potravin formou záporné daně z obrátu, tj. pomocí dotací. Vysoké dotace cen potravin stimulovaly plýtvání s potravinami při spotřebě. Část potravin i proto končila v odpadu (ve vyspělých státech včetně ČR podle odhadů je to dnes asi třetina!), případně se levným chlebem krmil dobytek. Na tento jev v SSSR upozorňoval jak J. V. Stalin, tak Michal Sergejevič Gorbačov. Cenu potravin lze snižovat jen v rámci dotací do zemědělství (i zde jsou určité efektivně nepřekročitelné hranice) a jejich zahrnutím do snížené sazby DPH. Musí jít o ceny státem regulované. Nepříjemné je uplatňování individuálních sazeb daně z obrátu, jak se dělo před rokem 1989,

f) **dotování levné veřejné osobní dopravy bylo, je a bude nutné**, má-li moderní společnost efektivně fungovat. Ne každý má či může mít a řídit osobní auto, je nemravné nutit špatným stavem či dokonce úplnou absencí veřejné dopravy občany riskovat zdraví i život v individuální automobilové dopravě, je nebezpečné stimulovat rozvoj národohospodářsky enormně nákladného a škodlivého bludného kruhu silniční dopravy a „táhnout tak prosperitu“, rozuměj zvyšovat HDP. Ceny veřejné dopravy osob musí být zahrnuty do snížené sazby DPH. Musí jít o ceny regulované.

Použitá forma nepřímých křížových dotací v osobní železniční dopravě na vrub zisků z nákladní železniční dopravy byla problematická vytvářením neprůhledných vztahů, kolik co stojí. Neprůhledná byla i realizace údržby, oprav a investic do železničních tratí. Obojí stěžovalo racionální řízení osobní železniční dopravy. Nevytváření integrovaných dopravních systémů bylo chybné. Nedostatečná výstavba chybějících zastávek osobní železniční dopravy byla do jisté míry důsledkem vysokého zatížení většiny tratí nákladní železniční dopravou, jež limitovalo větší počet vlaků osobní železniční dopravy, často i taktový jízdní řád a na trati „Ústí nad Labem západ – Obrnice“ údolím Bíliny zcela vylučovalo osobní železniční dopravu. Řada železničních tratí chyběla a i nadále chybí, další nejsou dovedeny do center osobní dopravy.

Nízké jízdné v osobní železniční dopravě by mělo být zajišťováno na základě objednávky státu (a krajů) s tím, že prokazatelné ztráty z jejího zajištění budou přepravcům hrazeny na základě uzavřených smluv o zajištění veřejné dopravní obslužnosti, její kvalitě a úhradě prokazatelných ztrát z jejího zajištění. Podobně by ztrátové jízdné ve veřejné silniční

dopravě (linkové autobusy) měly na základě uzavřených smluv dotovat příslušné kraje a v městské hromadné dopravě příslušná města. Na místě je poskytování těchto služeb za nákladové ceny včetně dotací, obsahující i jistou ziskovou marži, zhruba jako dnes.

Veřejnou dopravu železniční, městskou hromadnou a linkové autobusy je nutné dotovat, neboť většinou není s to být finančně soběstačná, a to ani v provozu. Jízdné musí být konkurenceschopné s individuální automobilovou dopravou. Veřejnou dopravu může zlevnit budování integrovaných dopravních systémů. Přes nesporný pokrok zde má ČR i nadále značné rezervy, nejen v neutěšeném stavu mnoha železničních tratí a nejen v krajích Vysočina, Ústeckém, Středočeském, Jihočeském a Plzeňském, kde je nedostatečnost rozvoje integrovaných dopravních systémů zjevná.

Naopak vysoké zdanění škodlivé spotřeby, v první řadě cigaret, resp. tabáku, alkoholických nápojů a pohonných hmot (jejich spotřeba je spojena s rozsáhlými škodami na veřejném zdraví a životním prostředí) je nutné, byť kuřáci, pijáci a motoristé tvrdí opak. Nutná je i relativně vysoká daň na spotřebu fosilních paliv, nejlépe přímo úměrná emisím CO_{2ekv.}, které vznikají při jejich spalování. Rozvrat klimatu je již dnes alarmující. Politika levného vodného, stočného, odvozu odpadů, energie a levné silniční dopravy je pseudosociální, reálně škodlivá. S bojem za moderní socialismus nesouvisí, byť se jí někteří pokouší zvyšovat zaměstnanost.

Určité problémy pseudosociálních opatření se vyskytovaly i v samotné praxi sociálního zabezpečení občanů v ČSSR. Šlo zejména o:

- a) souběh starobního důchodu a práce za mzdu či odměnu mzdě podobné. Ladislavem Šafránkem navrhovaný systém typu „40 let odpracovaných je základem (při započtení let studia, mateřské, dřívějšího odchodu pracovníků špinavých a rizikových provozů do starobního důchodu apod.), každý rok dříve do penze 1/40 dolů a každý rok přesluhování 1/40 nahoru,“ byl plně reálný jen v podmínkách nulové nezaměstnanosti za reálného socialismu,
- b) zvýhodnění neúplných rodin proti rodinám úplným. Stále častější soužití „na hromádce“ se reálně neliší od manželského soužití, resp. zohledňovat je nutné různý počet dětí, a to přibližně na úrovni praxe reálného socialismu. Pokud druhý rodič nepřispívá na náklady na dítě, měl by je hradit stát a po té je vymáhat na nepaticím rodiči. Má k tomu mnohem lepší možnosti než rodič - samoživitel,
- c) odvozovat starobní a invalidní důchod od čisté, nikoliv hrubé mzdy, resp. odměny mzdě podobné,
- d) vyloučit příspěvky na důchodové připojištění zaměstnanců ve veřejném sektoru ekonomiky, viz 1).

Nastavení výše uvedeného má značný dopad jak na výši reálných mezd, tak na výši a strukturu sociálních dávek. Tyto faktory je nutné citlivě vybilancovat. Jejich důslednou realizací se odstraní pseudosociální prvky sociální politiky a posílí se zásluhovost v životní úrovni. Nelze opomíjet kritéria ekonomické efektivity. Platí, že uspokojování základních potřeb má být zajišťováno co nejlevněji, ale ne na úkor kvality.

Proti výše uvedenému, podle mého názoru socialistickému řešení problému chudoby bylo ze strany nové levice navrženo odlišné řešení, založené na zavedení **nepodmíněného základního příjmu** pro každého občana nezávisle na jeho pracovních zásluhách. „*Nepodmíněný základní příjem by měl být minimálně na hranici chudoby podle standardů EU, což odpovídá 60 % tzv. národního mediánu ekvivalizovaného čistého příjmu. V zemích,*

kde má většina obyvatel nízké příjmy, by mělo být na určení základního příjmu použito alternativní měřítko (např. spotřební koš), aby byl zajištěn důstojný život, materiální bezpečnost a plná účast občana ve společnosti,“ viz 2, s. 8). Nepodmíněný základní příjem by měl zajistit chudou existenci každému občanu, takže by neambiciózní lidé nemuseli pracovat, aby se užívali. Petice za zavedení minimálního nepodmíněného příjmu v EU nezískala počet hlasů nutný k závaznému projednání v Europarlamentu. Ve Švýcarsku ale proběhne k němu referendum. V ČR je největším propagátorem této myšlenky Marek Hrubec, viz 2). Vzor vidí v konzervativní řídké osídlené Aljašce s velmi vysokou těžbou nerostných surovin, zejména ropy a zemního plynu, kde je již řadu let rozdělován zisk z vysoké těžby nerostů podle zásady „každému občanu stejná částka.“ Touto metodou se také rozdělovala humanitní pomoc v jedné namibijské provincii, tedy až do zastavení jejího poskytování.

Zásadní problém je, že ČR ani jiné státy EU nejsou řídké osídleny a nemají vysokou těžbu paliv a jiných nerostných surovin, takže požadavek základního nepodmíněného příjmu vede buď k mizivému dopadu (bude-li se rozdělovat malá částka) nebo ke zjevné ekonomické nereálnosti. Konkrétní představa efektivní výše základního nepodmíněného příjmu M. Hrubce pro ČR je cca 10 000 Kč na občana a měsíc, což v přepočtu v roce 2013 přesahuje státní rozpočet ČR. Současně předpokládá, že by základní nepodmíněný příjem nahradil všechny stávající sociální dávky, tj. asi jednu třetinu výdajů státního rozpočtu. Čistý dopad návrhu M. Hrubce obnáší asi dvě třetiny státního rozpočtu ČR 2013.

V roce 2013 státní rozpočet vykázal příjmy 1 090,69 mld. Kč a výdaje 1 173,13 mld. Kč, z toho na sociální dávky 489,68 mld. Kč. Deficit činil 81,26 mld. Kč, viz státní závěrečný účet ČR za rok 2013. Mimo státní rozpočet jsou rozpočty státních fondů, rozpočty krajů, měst a obcí, platby „ČR-EU“ a některé další vztahy se zahraničím.

Při počtu obyvatel v roce 2013 v ČR 10 511 000 (střední stav), činily by výdaje na základní nepodmíněný příjem v případě sazby 1 000 Kč na osobu a měsíc 126,132 mld. Kč. V případě sazby 10 000 Kč na osobu a měsíc by činily 1 261,32 mld. Kč, tj. více, než činily výdaje státního rozpočtu 1 173,13 mld. Kč. Ano, ani celý státní rozpočet ČR roku 2013 s deficitem více než 81 mld. Kč by v číslech státního závěrečného účtu nepokryl nepodmíněný základní příjem ve výši 10 000 Kč na osobu a měsíc.

O moc lépe nevychází ani nasazení dat ČR roku 2015. Při středním počtu obyvatel 10 542 942 a příjmech státního rozpočtu 1 234,5 mld. Kč by výše nepodmíněného základního příjmu 1 000 Kč a měsíc a obyvatel pohltila asi 10 % příjmů státního rozpočtu, výše 10 000 Kč by pohltila celé příjmy státního rozpočtu a ještě by chybělo 30,6 mld. Kč. Šlo přitom o rok mimořádný jak vysokým ekonomickým růstem, tak velmi vysokými příjmy z EU v důsledku dočerpávání možných dotací z končícího rozpočtového období EU.

Snad každý ekonom na takový návrh řekne, že jde o návrh v první řadě ekonomicky zjevně nereálný, viz jeho základní ekonomické parametry. Argument disfunkce daňového systému nejen v ČR včetně rozsáhlých daňových úniků je sice pravdivý, ale představa o tak zásadním zvýšení výnosů daňové soustavy její racionalizací je zjevně mimo realitu. Totiž, omezení daňových úniků legálních i nelegálních, zrušení některých chybných daňových úlev a zavedení Tobinovy daně z finančních transakcí a velmi potřebné daně z emisí CO₂^{ekv.} ji nemůže zajistit, nemluvě o vysoké podfinancovanosti školství, kultury atd. a nutnosti postupně vrátit sníženou sazbu DPH z 15 % na 5 %. Prostě, na základní nepodmíněný příjem cca 10 000 Kč/osobu a měsíc ČR nemá a podle všeho jen tak mít nebude peníze. Přitom při stávajícím lichvářském nájemném ani tato poměrně vysoká částka nemusí části chudých zajistit střechu nad hlavou. V Praze tržní nájemné 15 000 Kč/měsíc není neobvyklé.

Pokud by se částka zásadně snížila, aby byla ekonomicky reálná, například na 1 000 Kč/osobu a měsíc, z hlediska omezení chudoby v ČR to bude mít jen okrajový význam.

Lze jmenovat i vysoce pravděpodobnou inflační reakci ekonomiky na zavedení základního nepodmíněného příjmu cca 10 000 Kč/osobu a měsíc (na zvýšené příjmy obyvatel zareaguje trh příslušným zvýšením cen) a jistě i mnohé další, které ekonomové proti němu použijí. S výše uvedenou kritikou myšlenky základního nepodmíněného příjmu se ztotožňuji.

Tím se ale její problémy nevyčerpávají. Za zásadní problém myšlenky základního nepodmíněného příjmu považuji skutečnost, že její případná realizace popírá zásluhovost občanů. Podporuje nemakačenky (snad aby nebyli ekonomicky nuceni krást), uráží důchodově dobře situované vrstvy obyvatel, které základní nepodmíněný příjem nepotřebují a pro které by šlo o příjem okrajový významem, důchodcům s důchodem nad 10 000 Kč/měsíc důchod snižuje. Pokud by se základní nepodmíněný příjem vztahoval i na děti, mohl by stimulovat početné rodiny a špatnou péči o děti rodiči i pěstouny. Pokud by se na děti nevztahoval, znevýhodňoval by rodiny s dětmi. Neřeší nezaměstnanost, pouze chce zajistit, aby nezaměstnaní neumírali na podchlazení pod mosty i jinde. Ignoruje, že to byla práce, která polidštila opici. Ignoruje, že Marx a Engels rozlišovaly dva stupně nové (komunistické) společnosti. Ten nižší (socialismus) měl stát na zásadě: „*Každý podle svých schopností, každému podle jeho práce.*“ Teprve vyšší stupeň (vlastní komunismus, kdy hmotné statky potečou proudem) měl stát na zásadě: „*Každý podle svých sil, každému podle jeho (pravých) potřeb.*“

Základní nepodmíněný příjem také ignoruje skutečnost, že mnohou sociální pomoc je mnohem efektivnější poskytovat naturálně než v penězích. Dotace sociálního bydlení, školních obědů sociálně slabým atd. není možné propít, na rozdíl od sociální dávky proplacené v penězích.

Z výše uvedeného považuji myšlenku základního nepodmíněného příjmu za nereálnou a v zásadě i hrubě chybnou. Její prosazování k socialismu nemůže vést. Totiž, odpovídá spíše vlastnímu komunismu, ke kterému se ale nelze dostat přeskočením etapy socialismu včetně jeho významného ekonomického systémového zákona rozdělování podle práce.

7.7. Kvalitní kultura

Reálný socialismus bohatě podporoval kvalitní kulturu, uměleckou i lidovou tvorbu a tvrdě potíral brak a bulvár. To byl obrovský pokrok, byť části občanů bulvár i brak chyběl.

Mimořádně rozporuplná byla **cenzura** za socialismu. Na jedné straně účinně chránila společnost před brakem a bulvárem, na druhé straně nebyla imunní k přehmatům, a to nejen politicky motivovaným, o uražených autorech nemluvě. Někdy brzdila i rozvoj společenského poznání. Je-li do budoucna cenzura nepřípustná a v podmínkách počítačových sítí zřejmě i technicky nemožná, vzniká velmi ožehavá otázka, jak společnost chránit před záplavou domácího i zahraničního kulturního braku. Zatím nikdo neví. Skuteční umělci se stávají disidenty, což je špatné, o úpadku českého jazyka nemluvě.

I budoucí moderní socialistický stát bude muset prosazovat kvalitní kulturu, uměleckou i lidovou tvorbu. Ponechat kulturu na trhu je cestou k její likvidaci, jak ukazuje vývoj v ČR po roce 1989. Výsledkem je stále větší živoření kvalitní kultury, její klesající ekonomická dostupnost pro velkou část obyvatel, odkázanost většiny občanů na bulvární televizní kanály (velmi negativně působí i veřejnoprávní Česká televize a Český rozhlas, které by měly být základní oporou kvalitní kultury) či tisk zadarmo. Špatně vychází i kvalita komerčních televizních a většiny rozhlasových stanic a periodických neodborných tiskovin. Vážným problémem je i fakt, že hromadné sdělovací prostředky orientované na zisk nebo jen

na ekonomické přežití jsou objektivně zcela závislé na hlavních zadavatelích reklam, tj. na hlavních ekonomických lobby, a jimi fakticky nepřímou, ale velmi účinně cenzurovány. Naivní představa někdejších disidentů, že novináři budou hlídacími psy demokracie, se nenaplnila a v tržních podmínkách globálního kapitalismu se ani naplnit nemůže.

Ptáme-li se, proč novináři nejsou hlídacími psy veřejných zájmů včetně veřejných rozpočtů a úporně tutlají kdejakou velkou aféru včetně nekonečným seriálem obludných skandálů zatížených staveb tunelu Blanka v Praze či dálnice D 8 přes České středohoří, vedenou nesmyslně přes velká sesuvná území, pak jistě pro svou zásadní ekonomickou závislost na velkých ekonomických lobby, které z těchto afér nestoudně tyjí.

Neoprávněné jsou i naděje spojované některými se svobodným internetem, neboť i na něm kanalizační stoky tečou proudem a nechybí i pokusy o cenzuru internetu. Navíc se stává dalším nástrojem masového státního i soukromého špehování a manipulování občanů. Samozřejmě, nekvalifikované zásahy z moci úřední situaci zhoršují, bez ohledu na režim. Cenzura internetu by neměla být přípustná.

Otázka, do jaké míry má stát, resp. společnost dirigovat kulturu, je ožehavá. Škodí jak přísný režim, tak ponechání kultury na výlučné iniciativě umělců, zvláště pokud umělcem může být kdokoliv, kdo se za umělce prohlásí. Dokládá to mimo jiné neradostný stav české kultury po roce 1989. Veřejný sektor při financování kultury musí uplatňovat požadavek na vysokou kvalitu příslušné kulturní produkce, ne dotovat brak. Brak si žádnou veřejnou podporu nezaslouží. Neplatí z toho ale, že bude mít nouzi o konzumenty, že se některé soukromé kulturní instituce produkující brak tržně neuzijí. Veřejnoprávní média by měla jít příkladem v kvalitě pořadů a ne v pokleslosti.

Hlavní směr kulturních institucí by měl být rozvíjen vesměs na neziskovém principu. Nedostatečné dotování kultury brzdí její rozvoj a nejednou ji i likviduje. Nejde jen o podíl ministerstva kultury na státním rozpočtu cca 0,5 % (měl by být alespoň 1 %), ale také o skutečnost, že významná část peněz na kulturu jde reálně na podporu církví a další část na podporu braku, zatímco na podporu kvalitní kultury nejde téměř nic. Část rozpočtu kultury bude muset být i nadále vynakládána na údržbu historických památek, muzeí, galerií apod.

V kultuře lze uplatňovat jak osvobození od DPH (pro uměleckou a lidovou tvorbu), tak základní sazbu DPH pro bulvár a jiný komerční brak. Pornočasopisy by měly platit ještě zvláštní spotřební daň.

Protože si bulvár a brak zřejmě udrží i v moderním socialismu významné pozice, není reálně očekávat obnovu kvalitní kultury na úrovni někdejšího reálného socialismu v ČSSR.

7.8. Podpora masovému sportu

Stát, resp. veřejný sektor, musí výrazně podporovat masový sport. Nemělo by to být příliš obtížné, protože ekonomické zajištění rozvoje masového sportu není náročné. Masový sport má přitom vysoký pozitivní vliv na prevenci nemocí a civilizačních chorob i na zdravý životní způsob. Udržovat v dobrém stavu dětská a školní hřiště, základní síť nejen školních tělocvičen, značení turistických cest a cyklostezek (aktuální je překládání těch vedoucích po rušných silnicích na komunikace bez aut), pro vodáky rekonstruovat jezy zabijáky na jezy bezpečné apod. nemůže být větší problém. Jde ale i o zajištění základní plošné sítě cvičitelů běžných druhů sportu pro všechny zájemce.

S výjimkou pochybné prestiže není důvod podporovat vrcholový sport, který je již dlouho ryze komerční, byť nemalé dotace z veřejných rozpočtů nejednou úspěšně získává, a se sportem nemá mnoho společného. Mnohem více odpovídá hazardu se zdravím sportovců za velké peníze a nejednou i nemalé korupce. Neměly by být vynakládány značné peníze na vrcholový sport, zvláště pokud mnohem levnější masový sport živoří, přestože významně přispívá k prevenci četných zdravotních problémů. Velká mistrovství světa včetně pořádání Letních i Zimních olympijských her jsou zde špičkou ledovce. Svou nákladností se podílejí i na ekonomickém krachu států, viz letní olympijské hry v Athénách v roce 2004. Je přitom třeba odlišovat investice do vlastního vrcholového sportu (např. sportovních objektů) od investic, které se s významným mistrovstvím „svezou“ (některé velké dopravní stavby apod.).

Nelze samozřejmě předpokládat, že by moderní společnost byla ochotná zcela odepsat vrcholový sport. Základním kamenem podpory sportu by mělo být zajištění masového sportu.

7.9. Zvýšená ochrana zranitelných skupin obyvatel

Kromě základních (prvořadých) výše uvedených sociálních problémů existuje i velké množství dalších sociálních problémů. Není reálné ani smysluplné zde mnohé rozebírat. Každý civilizovaný stát a tím víc stát udržitelný a socializující musí věnovat zvýšenou pozornost ochraně více zranitelných skupin obyvatel. Jde zejména **o zvláštní ochranu žen, žen - matek, dětí, nemocných, invalidů a důchodců.**

Zvláštní ochrana **žen** zahrnuje bezpečnost, neboť ženy jsou víc zranitelné než muži. Násilí na ženách nelze tolerovat. Netýká se zdaleka jen muslimů. Všem ženám je nutné zajistit právo na antikoncepci a právo na potrat, byť zejména náboženští tmáři jsou a budou proti.

Zvláštní ochrana **žen – matek** – zahrnuje zdravotnictví (ženští lékaři, gynekologové, porodníci), školství (fyzická i ekonomická dostupnost jeslí a mateřských školek, má-li žena matka malých dětí zájem o jejich služby), veřejnou dopravu (pomocí jsou nízkopodlažní vozidla, chodníky se sjezdy pro kočárky, což ocení ještě více důchodci a zvláště invalidé) a služby pro domácnost, neboť péče o domácnost dosud spočívá převážně na ženách. Štvanice proti Mezinárodnímu dni žen, rušení jeslí a mateřských školek, nově zavádění dětských skupin na místo jeslí a mateřských školek, organizované v ČR po roce 1989 nejčastěji taky křesťany, jsou pokračováním středověkých praktik.

Potřeby dětí a mládeže jsou poměrně rozsáhlé a řada jich je ve srovnání s potřebami dospělých odlišná. Nepokrývá je jen sektor školství, mládeže a tělovýchovy, i když na něm leží zdaleka nejvíc. Problém je zajistit přiměřené aktivity dětí mimo školní výuku. Bezplatně užívaná dětská hřiště a školní družiny jsou nutné, ale zdaleka nestačí. Zatímco za socialismu do jisté míry postátněné dětské a mládežnické organizace pokrývaly cca 90 % dětí a z velké části jim dávali smysluplné využití volného času, dnes svobodné dětské a mládežnické organizace pokrývají asi 10 % dětí, což je velmi málo.

Nedostatečnou náhradou jsou různé zájmové kroužky. Mnohým dětem je rodiče nejsou s to zaplatit, protože na ně nemají peníze, popř. na venkově zájmové kroužky nejsou k dispozici. Ideálem ale nemůže být děti převážet z kroužku na kroužek, jak to někteří rodiče zejména ve větších městech praktikují v mylné představě, že je to pro jejich děti to nejlepší možné. Problém přiměřeného společenského vyžití se ale týká i četných vrstev dospělých, které obnovená demokracie více méně odsoudila k „*přežívání ve strachu o budoucnost.*“

Tristní jsou zjištění, že pozornost děti sledovat výuku dnes z 45 minut výukové hodiny klesla na 13-15 minut, že děti mimo školní výuku na místo společné zábavy venku sedí doma u počítače a možná se i radují, kolik mají na facebooku kamarádů, které většinou nikdy neviděli a nejspíš ani neuvidí atd. Pobyt v přírodě je nezbytný, ale je dětem dopřávám stále méně. Významně se na tom podílí přílišná zatíženost části rodičů sháněním obživy (část rodičů na své děti nemá čas pro enormní vytížení v práci včetně podstatně delší než osmihodinové pracovní doby), nejednou i nereálná snaha části rodičů umožnit svým dětem držet krok se spolužáky bohatých rodičů. Mnoho škod způsobuje nesprávná orientace aktivit části rodičů (zpravidla na tzv. úspěch) i zjevná pohodlnost mnohých rodičů a jejich vymytost komerční reklamou či různými podivnými teoriemi o výchově dětí ve stylu „*vychovávejte děti bezstresově*.“ Neúnosné je, když, když čtení pohádek nahrazuje televize nebo internet apod.

Podpora dětem by měla být přibližně na úrovni reálného socialismu, samozřejmě s určitými korekcemi vzhledem k civilizačnímu vývoji.

Pomoc nemocným je nezbytná i mimo zdravotnictví. Nemocní mívají více či méně omezení, která musí respektovat zákoník práce i sami nemocní (klasicky dietu).

Velmi zranitelnou sociální skupinou jsou **invalidé**. I když ke své invaliditě mohou přijít různě, i vlastní vinou, je nutné jim co by osobám vážně postiženým život usnadňovat, a to nejen částečnými či úplnými invalidními důchody, finanční podporou nákupu nezbytných pomůcek (sem patří i podpora breilovu písmu a znakové řeči a opatření k usnadňování orientace), zpřístupňováním veřejné dopravy (nizkopodlažní vozidla) a prosazováním na vstupu bezbariérových budov a chodníků.

Početnou skupinou osob se speciálními potřebami jsou **důchodci**, odkázáni zejména na svůj starobní důchod. Část důchodců vyžaduje i další pomoc, resp. značná potřeba domovů pro seniory je v civilizované společnosti reálná. Najít přiměřené společenské vyžití pro všechny seniory, zejména ty osamělé, nebylo, není a nebude jednoduché.

Na výše uvedených základech lze odvozovat základní sociální dávky včetně dávek podpory rodinám s dětmi.

Reálný socialismus v Československu dosáhl v letech 1965-75 uspokojování základních hmotných potřeb prakticky všech občanů (za svou bídu si alkoholici a podobní mohli vesměs sami) a tím i vymýcení bídy. Tato skutečnost patří k jeho největším úspěchům a svítí jako maják do budoucnosti. Efektivitu vymýcení bídy zesilovala skutečnost, že se lidé nehodnotili podle množství (často našmelených či nakradených) peněz a jiného majetku, ale především podle jejich pracovních a dalších reálných zásluh. Určitým problémem byla skutečnost, že ne všechny nové civilizační sociální problémy byl s to reálný socialismus předvídat a rychle na ně reagovat.

Přispívaly k tomu i psychické faktory. Pro generace, které prožily 1. a 2. světovou válku, byla šílená představa, že počet invalidů poroste v důsledku narůstání civilizačních nemocí, obětí silniční dopravy apod. Proto se příliš dlouho neuplatňoval relativně nákladný požadavek na pořizování dražších nizkopodlažních vozidel veřejné dopravy, bezbariérových chodníků, přístupů do veřejných budov, na zastávky vlaků, tramvají a další.

Samozřejmostí v moderní civilizované společnosti nejen socialistické musí být potírání rasismu, šovinismu, politického a náboženského fanatismu, neofašismu, cynismu a jiných xenofobií. Na druhé straně je nutné tolerovat práva a zájmy i značně specifických menšin za podmínky, že budou dodržovat platné zákony a dobré mravy. Jde zejména o problém církví, cizinců a homosexuálů.

Problém **církví** má tři základní rozměry:

- a) navrácení majetku lidu, které mu církve za pomoci korupční vlády P. Nečase odcizily tzv. církevními restitucemi,
- b) realizace odluky církví od státu (není důvod, aby daňoví poplatníci – ateisté – přispívali na fungování církví (na platy kněží ad.). Vysoká propagace církví ve veřejnoprávní televizi je v převážně ateistické ČR přinejmenším nemravná tím spíš, že reprezentanti ateistů (klasicky volnomyšlenkáři) do televizních pořadů přístup nemají,
- c) skoncování s překrucováním dějin ve prospěch katolické církve, nejen v učebnicích dějepisu.

Aktuální zůstane problém financování sakrálních památek. Zejména katolická církev se o ně vesměs odmítá starat. Pokud se budou církve věnovat duchovním potřebám svých věřících, nelze mít s jejich působením problém. Náboženský fanatismus ale tolerovat nelze, stejně jako církevní parazitismus a kriminální činnost některých duchovních.

Jako nový, velmi vážný náboženského soužití problém se stala od poloviny roku 2015 prudce rostoucí migrace či spíš invaze muslimů do EU včetně bojovníků Islámského státu s cílem ji islamizovat. Tolerance muslimů k jiným kulturám výrazně klesá s jejich rostoucím počtem, o zhoubném působení islamismu a různých sluníčkářů nemluvě. Neúnosná je i představa mnohých migrantů, že je vyspělé státy budou živit a oni se budou věnovat intoleranci. Vedení EU zde dlouhodobě katastrofálně selhává.

Rostoucí počet **cizinců** trvale žijících v ČR (i v řadě jiných vyspělých států) je realitou. Jejich základním problémem bývá neznalost českého jazyka. Od ní se odvíjí četné další problémy. Zde musí pomoci zejména stát prostřednictvím vzdělávacích institucí. Cílem společnosti nemůže být vytváření uzavřených cizineckých enkláv, žijících si více méně vlastním životem a někdy i v rozporu s platnými zákony. Rozptylovat některé národnostní menšiny (např. ruskou nebo čínskou) ale nebude jednoduché. Národnostní práva menšin je nutné respektovat. Cizinci ale musí respektovat právní řád ČR, domácí kulturu a zvyklosti.

Migrace občanů jednotlivých států do jiných států představuje určitý problém. Pokud se uskutečňuje v malém množství a lidmi, kteří chtějí poměry v hostitelské zemi v zásadě respektovat a více méně se jim přizpůsobit (v dané zemi se někomu hodně zalíbilo, následuje manželka či manželku apod.), vážnější problém nevzniká. Taková migrace je snadnější, pokud je migrant z podobného kulturního okruhu, než když pochází ze zásadně odlišného kulturního prostředí. Adaptace migranta z odlišného kulturního prostředí je mnohem obtížnější.

Pokud ale dochází k migraci ve větším rozsahu, jsou kontroverzní důsledky dva:

- 1) narušování národní kultury a nejednou i zvyklostí, které bývají migrantům cizí.

Česká republika byla do roku 1989 multikulturní jen ve vztahu ke Slovensku, s kterým sdílela stejnou Československou federaci, dále ve vztahu k nové cikánské menšině, jejíž asimilaci dostatečně nezvládal žádný evropský stát. Po roce 1989 a rozbití československé federace k 1. 1. 1993 český národ v důsledku převažující asociální politiky na jedné straně vymírá, na straně druhé je doplňován legální i nelegální migrací. Jen přírůstek počtu obyvatel ČR legální migrací činí v letech 1989 - 2017 asi půl milionu osob. ČR tak přestala být českým homogenním územím. Stále více ji obohacuje mnoho občanů celé řady států a národností a komunity Ukrajinců, Rusů, Vietnamců, nově i muslimů. Čím větší jsou komunity příslušníků jiných národů, tím hůř se „asimilují“. Jestliže Vietnamci, Ukrajinci, Rusové a mnozí další nepředstavují zásadní riziko nezačlenění do našich středoevropských poměrů (v druhé generaci), u muslimů tomu tak není, viz tristní zkušenosti států západní, jižní a severní Evropy, kde rychle přibývá muslimských čtvrtí, kam se nedoporučuje po setmění a někdy i ve

dne chodit. Islám je totiž ze své podstaty státotvorné náboženství, své hraje i prakticky nekompatibilní způsob života a zásadní odmítání se přizpůsobit hostitelské společnosti.

Kulturní rozdíly jsou dány i kulturní zaostalostí migrantů. Mnoho asijských a afrických migrantů nezná evropský typ záchodu, proto nejen v Německu grafické značky „nekálet ve sprchách“. Bagatelizovat nelze ani hrozbu zavlečení vážných nemocí nekontrolovanými migranty. Negativní dopad migrace na českou kulturu zvyšuje politika potlačování české kultury, vládami ČR a rukou trhu, více či méně po roce 1989 praktikovaná.

2) Narušování sociálních systémů příslušného státu.

Motivy větší migrace mohou být různé. Může jít o více méně vynucený útěk před válkou či hladomorem (měl by ale končit v první bezpečné zemi, což se ne vždy děje), může jít o emigraci za lepšími sociálně ekonomickými podmínkami (v ČR klasicky Ukrajinci), může jít o „útěk“ s cílem vykořisťovat sociální systém země, kam migrant směřuje a poměry hostitelské země přizpůsobovat obrazu svému. Masová nezvládnutá, převážně muslimská migrace posledních let do řady států západní, jižní a severní Evropy v těchto státech přinesla zásadní negativa, zásadním snížením bezpečnosti počínaje přes vyčerpáváním sociálních fondů až po tichou i otevřenou islamizaci příslušných států.

Řadu států těžce poškodila válka, rozpoutaná západními mocnostmi (USA v Afganistanu 2011, USA a Velká Británie v Iráku 2003 (proti této válce se v Evropě naposledy vzvedlo protiválečné hnutí), USA a staré evropské státy NATO v roce 2011 v Libyi a od r. 2011 v Sýrii, zde za silné pomoci arabských monarchií Perského zálivu) ad. Jimi přinesený válečný rozvrat vyvolal rozsáhlou migrační vlnu z nich do Evropy. První bezpečná země s výjimkou Libye je ale mimo EU, resp. zvednutá migrační vlna do EU má vesměs motiv riskantní cesty za lepším, byť se na ní významně podílí i zjevně nedostatečná pomoc prvním bezpečným státům na cestě migrantů. Sousední státy Německo, Rakousko, Slovensko a Polsko jsou bezpečné, resp. muslimští migranti k nám, resp. do EU zcela jistě neprechází pro ohrožení na životě, ale s cílem zneužívat naše sociální systémy. Proto také směřují především do Německa, Velké Británie a Švédska, které je mají zdaleka nejtěštější.

Masovější migrace za lepšími sociálně ekonomickými podmínkami má v hostitelské zemi výrazné kontroverzní dopady, neboť sráží mzdovou úroveň pracujících, standardy bezpečnosti práce, rozbíjí beztak nízkou solidaritu pracujících ad. To je také hlavní důvod, proč se podnikatelé v ČR dožadují masového dovozu levné zahraniční pracovní síly. Domácí Češi odmítají těžce dřít za pár korun, na rozdíl od na Ukrajině zbídačených Ukrajinců, kteří berou prakticky jakoukoliv práci za jakýchkoliv podmínek. Problémem mohou být i vážné nemoci, které migranti ze svých domovin mohou do Evropy zavléci. Plně chápu odbory, že dovoz levné zahraniční pracovní síly odmítají.

V případě muslimské migrace je situace jednoznačná: máme-li přežít, musíme se jí rozhodně bránit. Pokud vedení EU prosadí tzv. Dublin IV (povinné přijímání určených, převážně muslimských migrantů), nebude důvod v EU setrávat. Cexit by byl tvrdý, ale islamizace ještě mnohem horší.

Sílicí klimatické změny mohou z Afriky a jižní Asie vyhnat v ne příliš vzdálené budoucnosti na půl miliardy lidí. Zamíří nejspíš do Evropy. Na řešení takové krize je Evropa nepřipravená. Ani já na to recept nemám. Jisté je jen tolik že je nutné sílicí klimatické změny co nejrychleji zabrzdit, ale ono už je celkem vzato pozdě teď a situace se dál rychle zhoršuje. Rázná opatření na zásadní snížení emisí skleníkových plynů, zvláště pak oxidu uhličitého CO₂, se nerýsují, pokrok dosažený v Paříži v prosinci 2015 je zjevně nedostatečný.

Spíš jen obnaženým problémem jsou **homosexuálové**. Homosexualita je v zásadě určitá, prakticky neléčitelná porucha. Není sice příliš nebezpečná, ale jako každá porucha je nežádoucí. I zde platí nutnost tolerance včetně v ČR již uzákoněné možnosti registrovaného partnerství homosexuálů. Nelze ale povolovat sňatky homosexuálů, resp. manželství je výsada

určená výlučně pro svazek muže a ženy, přirozený základ rodiny. Zdravá rodina je základ společnosti a jako taková si vyžaduje rozhodnou ochranu.

Existence homosexuálů vytváří dva problémy, které vyžadují civilizované řešení. Protože v zásadě trpí nevyлéčitelnou poruchou, která by se neměla pokud možno šířit, neměli by se dávat za vzor, jak se dnes občas děje pod praporem jejich zrovnoprávnění. Ožehavou otázkou je i některými požadované právo homosexuálů adoptovat, osvojit si cizí děti, protože homosexuálové jim vzhledem ke své poruše nemohou být kladným vzorem pro založení normální heterosexuální rodiny. Situace zde ale není jednoduchá, resp. osvojení dítěte párem homosexuálů nemusí pro dítě být horší než jeho další pobyt v dětském domově.

Tzv. **nová západní levice** se zformovala jako protestní hnutí, v první řadě studentů, proti establishmentu, klasicky květen 1968 v Paříži, resp. ve Francii. Dalšími velkými centry zejména studentských protestů byly v roce 1968 USA (zde hrál významnou roli nesouhlas s válkou ve Vietnamu), Praha (pražské jaro, záležitost zejména inteligence a studentů) a Peking, kde vůdce Komunistické strany (KS) Číny Mao ce Tung vyzval do boje proti stranickým a státním kádřům, viz tragická velká proletářská kulturní revoluce 1966-69, vyhlášená 16. května 1966 Mao ce Tungem s vrcholem v roce 1968, odvolaná v roce 1969 a definitivně zlikvidovaná po vítězství Teng Siao Pchinga v roce 1978. Ke státům reálného socialismu se chovala vesměs ignorantsky až nepřátelsky.

Zlepšující se materiální postavení nepriviligovaných vrstev obyvatel v poválečném dvacetiletí bylo materiální základnou k určitému rozvolnění společenských struktur v práci i mimo ni. Zesílila tzv. střední třída, posilovaná navíc rozsáhlými dotacemi z veřejných rozpočtů. Zde byl objektivní, konkrétně historický základ mnohdy nejasných a mlhavých hesel a požadavků masového studentského protestního hnutí nové levice o boji proti „buržoaznímu establishmentu“, „zbyrokratizované“, „technokratické“, „konzumní“ společnosti, za přímou a bezprostřední „demokracii účasti“, kupř. ve formě studentské samosprávy na univerzitách i dělnické výrobní kontroly na závodech a v továrnách. Velká studentská revolta roku 1968 v Paříži a v USA byla vesměs tvrdě potlačena. Pražské jaro v ČSSR pomohla potlačit i vojenská intervence pěti států Varšavské smlouvy. V boji proti studentské revoltě postupoval establishment západu i východu reálně (z hlediska propagandy vystupovaly ale oba tábory nesmiřitelně) v dojemné shodě. Levice, zvláště pak KS Francie, nepodpořila studentskou revoltu. Podle F. Neuzila tím prohrála, viz 3). Vyspělý kapitalismus našel dočasné východisko v určitém rozvolnění řízení podniků (přestalo být přísně hierarchizované). Časem přešel do protiofenzívy na bázi konzervativní neoliberální ideologie.

Je ale otázka, do jaké míry se na oslabování staré levice podílel objektivní vývoj výrobních sil (ve Francii i pozdější kompromitace KS Francie účastí na vládě socialistického prezidenta F. Mitteranda v letech 1981-84) a jak moc chyby tradičních komunistických stran v souvislosti se studentskou revoltou v roce 1968. Postupná eroze klasického továrního proletariátu ve prospěch pracovníků služeb mohla hrát podstatně větší roli. Silné pozice v sílicích službách KS Francie ani další tradiční komunistické strany nikdy nezískaly. Tradičního proletariátu ubývalo. V obavě před šířením reálného socialismu buržoazie dělala z hlediska časů před rokem 1945 až neslychané ústupky nepriviligovaným.

Pouštět se do divokých vod rozbíjení staré společnosti prakticky bez náhrady bylo pro komunistické strany velice problematické. I tehdy zněla otázka tak, zda především setrávat v obraně základních zájmů nepriviligovaných tříd a vrstev obyvatel (spolu s bojem za jádro levicové politiky), nebo se pustit do obrany dílčích menšin (zde zásadní problém nebyl) či do zcela zástupných témat typu „svobodného sexu“ a zničujících drog. Zpětně nutno konstatovat, že někdejší představitelé nové západní levice se časem začlenili do stávajícího establishmentu a zcela opustili boj za základní sociální práva nepriviligovaných. Jejich účast

v revoltě roku 1968 prý byla „mladická nerozvážnost“, jak v jednom rozhovoru jeden před časem vysvětlil.

Krach tzv. nové levice ve vyspělých kapitalistických státech po roce 1968 se zakládal na postupném opouštění tradičních levicových témat boje za přednostní řešení základních sociálních problémů neprivilegovaných tříd a vrstev občanů ve prospěch řešení tzv. nových sociálních problémů – svobodný sex a drogy (klasicky hnutí hippies), plné demokracie (za kapitalismu ale nerealizovatelné), ochrany národnostních (v USA zejména rasových) menšin, od 70. let i ochrany životního prostředí.

Po pádu evropských států reálného socialismu se tzv. nová západní levice postupně transformovala na multikulturalismus EU typu. Objevil nová témata - boj za práva homosexuálů (tato porucha rozhodně není hodna obdivu), boj za neomezená práva dětí (vedoucí ale často k jejich těžkému rozmazlování, tj. k jejich velké škodě, až po odebírání dětí rodičům pod prapodivnými záminkami, klasicky v Norsku, a tím i rozbíjení rodiny), za práva migrantů (podporuje systematickou masovou, převážně ekonomicky motivovanou a islámskou migraci do států EU včetně jejich islamizace) a nejnověji boj pirátů za svobodný internet (zavedení tvrdé cenzury internetu v Německu od 1. 1. 2018 ale na větší odpor pirátů nenarazilo).

Chybou nebylo věnování se těmto a dalším novým sociálním problémům s výjimkou svobodného fetování. Zásadní chybou bylo, že se nová západní levice ve jménu řešení nových sociálních problémů odklonila od přednostního řešení základních sociálních problémů v naivní víře, že už jsou v zásadě (v podmínkách výjimečné konjunktury let 1960-73), vyřešeny. Mnohé části nové evropské levice postupně opustily úplně tematiku základních sociálních práv neprivilegovaných, klasicky sílící francouzští socialisté. Destruovaly tak mezinárodní komunistické a dělnické hnutí a také tak napomáhaly nepřímou pádu států reálného socialismu v Evropě. Výsledkem je totální krach nové levice i tristní skutečnost, že dnes je reálně paralyzované i světové mírové hnutí.

Ideovým zázemím nové západní levice (v rozporu s realitou ji nazývají též kulturním neomarxismem, přestože s marxismem nemá nic společného, resp. postupně došla k symbióze s ekonomickým neoliberalismem) byl a dodnes je obvykle trockismu a maoismu s cílem rozbít stávající společnost a stavem blízkým anarchii osvobodit člověka. Snaží se rozvrátit tradiční konzervativní hodnoty, zejména rodinu, školu, obec, náboženství a společenský řád, zvláště pak národní cítění, vlastenectví. Z multikulturalismu EU typu udělala cynickou frašku, včetně šikany domácího obyvatelstva údajnými potřebami nepřizpůsobivých migrantů.

7.10. Relativně vyrovnaný regionální rozvoj

Z regionálně ekonomického hlediska jsou pro sociální pilíř udržitelného vývoje podstatné tyto skutečnosti. Nepříjemné jsou regiony výrazně chudé, regiony s nedostatkem cenově dostupných bytů, regiony s nedostatečnou technickou, sociální a ekologickou infrastrukturou, regiony s nedostatkem pracovních míst a regiony se špatným životním prostředím. Ve čtyřech z pěti výše uvedených okruhů problémů byl někdejší reálný socialismus úspěšný. Nedokázal ale v řadě směrů zajistit dobré životní prostředí, přičemž nejpostiženější regiony přivedl na kraj ekologické katastrofy.

Moderní socialismus musí mimo jiné nepřipouštět regiony se silně narušeným životním prostředím. Zajistit zejména dostatek pracovních míst na odlehlejších venkově bude náročné. Po roce 1989 je v ČR stále více ohrožena i technická, zejména dopravní, a mnohá

sociální infrastruktura na venkově, viz opakované požadavky na rušení venkovských škol, pošt, těch či oněch úřadů atd., o hrubém zanedbávání údržby a opravy silnic 2. a zejména 3. třídy a lokálních železničních tratí nemluvě.

Socialismus v ČSSR dokázal rychlejším rozvojem Slovenska i změnit řádový rozdíl v ekonomické a životní úrovni bohatších českých zemí a chudšího Slovenska (asi 200 : 100) meziválečného období na rozdíly běžné (asi 100 : 90), což byl zcela ojedinělý úspěch ve světě mimo SSSR. SSSR relativně úspěšně překonával ještě mnohem větší rozdíly v rozvinutosti jednotlivých regionů, byť k homogenitě ČSSR se vzhledem k zásadním meziregionálním rozdílům v době startu a také velké odlehlosti mnohých regionů SSSR zdaleka nepřiblížil.

7.11. Redukovat kriminalitu na velmi nízkou úroveň

Kriminalita, byť v různých dobách mohla být pojímána různě široko, byla odjakživa sociálně patologický jev. Ohrožuje právo lidí na život, právo lidí na zdraví, právo lidí na důstojnost a právo lidí na majetek. Je-li kriminalita vysoká, vyvolává pocit strachu, degraduje humanitu, spravedlnost, svobodu, demokracii atd. Úkolem každého státu a tím víc státu socialistického a udržitelného je jistě mimo jiné potírání kriminality. Nejde ale o úkol snadný a není zřejmě plně řešitelný (nulová kriminalita je zřejmě utopie), resp. cílem nejen moderního udržitelného socialismu musí být nízká kriminalita a vysoká objasňenost a potrestanost zjištěných trestných činů.

Kriminalita má řadu podob. Z hlediska původce se nejčastěji rozlišuje kriminalita **válečná** (zde bývá ochrana mimořádně těžká, protože válčení má podobu více či méně organizované, státem posvěcené, byť do jisté míry mezinárodním právem válečným regulované kriminality), **státní** (stát se může chovat kriminálně, obvykle v rámci zneužívání své moci), **velká** (obvykle mafiánských klanů), **drobná** (jednotlivých zlodějů, násilníků a vrahů, popř. jejich malých skupin, dále **kriminální chování neukázněných jedinců** v afektu, za volantem, pod vlivem alkoholu, drog, vandalů apod.). Vysoká příjmová polarizace společnosti často vede ke kriminalitě **sociální**. Velmi chudí občané jsou doháněni k drobné kriminalitě, aby byli s to přežít. Známé je také rozdělení kriminality na **násilnou trestnou činnost** a na **majetkovou (hospodářskou) trestnou činnost**. Speciální kriminalitou jsou **trestné činy špionáže** ve prospěch cizího státu a **rozvracení společnosti v cizích službách**.

Kriminalita má více příčin: násilné sklony jednotlivců (zesilovat je může náboženský, národnostní, rasový či jiný fanatismus), snaha o žití na úkor druhých i mimo rámec platných zákonů, někdy i v rámci boje s konkurencí a někdy i chudoba, resp. sociální důvody. Rozsáhlá kriminalita se pojí s herním průmyslem, s nelegální výrobou a prodejem drog, s nevěstinci, s pašováním zboží. Ublížení na zdraví pod vlivem drog nebo alkoholu bývá větší, než jakého by se pachatel dopustil za srovnatelné situace takovými látkami neovlivněný. Na konto neukázněných kuřáků jdou některé požáry. K rozsáhlému poškozování zdraví lidí (nehody, ale také systematický stres, emise, hluk, destrukce územní struktury sídel i přírody ad.) způsobuje intenzivní silniční doprava. Soudy ale řeší vesměs jen oběti dopravních nehod, nejen na silnici, v případě absence pojištění i zaplacení způsobené hmotné škody.

Potírání kriminality by mělo zahrnovat jak prevenci, tak represii.

Prevence by měla zahrnovat výchovu, jednoduché a jednoznačné zákony bez mezer, rychlou a pokud možno bezchybnou práci policie, soudů a věznic. Důležitou součástí prevence kriminality je vytváření společenského klimatu, že poctivost se vyplácí (každému i potenciálnímu pachateli by mělo být zřejmé, že ho nejspíš rychle vypátrají, odsoudí a

potrestají, u závažnějších deliktů i vězením), a nenutit lidi ke kriminalitě vytvářením vysoké příjmové a majetkové polarizace a zejména masové bídy. Ale ani vysoká pravděpodobnost odhalení část pachatelů v ČSSR neodrazovala zejména od drobné hospodářské kriminality některé jedince. Podobně ne všichni byli s to dostatečně krotit své případné násilnické sklony.

Represe zahrnuje policii, soudy, prokuraturu či státní zastupitelství a věznice.

Reálný socialismus v Československu po své konsolidaci k roku 1960 dosahoval nízké kriminality, neboť mafiánské podnikání bylo prakticky potlačeno, nebyly sociální důvody ke kriminalitě, ČR netrpěla, popřípadě účinně potlačovala rasismus, šovinismus, náboženský fanatismus ad., zákony byly jednoduché a srozumitelné, efektivně řízené policii se dařilo objasňovat vysoký podíl trestné činnosti, soudy soudily rychle a přiměřeně, věznice pracovaly dobře (skutečnost, kdy se po roce 1989 vězňové v často dosti luxusních věznicích mají podstatně lépe než mnozí poctivě pracující občané, o bezdomovcích nemluvě, nelze hodnotit pozitivně), sázkové aktivity stát plně kontroloval, herny prakticky nebyly, veřejné domy nebyly připuštěny, byť k drobné prostituci docházelo, drogy k nám začaly pronikat ze západu výrazněji až v 80. letech apod.

Významnou příčinou byl fakt velmi silně postátněné ekonomiky, kdy společenská kontrola hospodaření socialistických podniků byla vysoká, hromadit velké majetky prakticky nešlo a krást mnohé věci nemělo smysl, neboť je nešlo dost dobře prodat. Výjimkou jsou amnestie, které sice měly mnohem nižší rozsah než po roce 1989, ale též přispívali k růstu kriminality, stejně jako dnes, o negaci spravedlnosti nemluvě. Výjimkou byla část amnestie v roce 1960, která řešila dřívější politicky motivované přehmaty československé justice a ochránců bezpečnosti.

Problémem byla jistě i skutečnost, že socialistický stát v rámci potlačování třídního nepřítele omezoval svobodu a demokracii obyvatel v politickém smyslu, viz vedoucí úloha KSČ a systém vlády Národní fronty, ovládané KSČ. Za to dával obyvatelstvu bezprecedentní sociální jistoty. Otázkou je, jak moc tak činil a zda to stálo za to. Na to asi nebude nikdy jednotný názor. Konkrétně historicky bylo Československo konfrontováno mimo jiné:

a) s nutností odsunu asi 90 % neantifašistických Němců a z části i Maďarů, páchajících za války na Židech, Cikánech, Čechách a Slovácích genocidu (vynucené opatření, dokončené k 1. 1. 1947, které mělo ale i stinné stránky na morálku v Československu, tak jako každý, byť historickými okolnostmi vynucený kolektivní trest). Soužití tří či spíš čtyř kultur v českých zemích ale zlikvidovala německá politika „nacionálního socialismu“, nacismu, nacistická politika genocidy v letech 1938-45. Sem patří i invaze Banderovců do slovenských hor, trvajících až do roku 1947,

b) se studenou válkou, která probíhala i organizováním teroristické činnosti (dnešním jazykem), s vrcholem v letech 1950-53. Společnost se musela bránit. Vyprovokovaná odveta zašla podle všeho příliš daleko. Rehabilitace probíhaly zbytečně pomalu a nedůsledně. Rozporuplný ostnatý drát na hranicích se SRN a Rakouskem vydržel až do roku 1990,

c) tvrdé potlačování až kriminalizace skutečné i údajné protisocialistické opozice. Byla zjevnou chybou, narůstající v čase, byť šlo o navenek pohodlné řešení a ve srovnání se stalinským SSSR mělo mnohem mírnější podobu. Již v 60. letech mělo vymizet. Místo toho od roku 1970 přibýlo absurdní kádrování ve smyslu dotazování se občanů na jejich kladné či záporné hodnocení vstupu vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968,

d) rozporuplná byla přímá a od roku 1968 nepřímá cenzura. Účinně potírala nejružnější brak, významně zvyšovala laťku pro uměleckou tvorbu a chránila český jazyk, ale také se někteří autoři mohli právem i neprávem cítit poškozováni.

Netroufám si hodnotit, jak hodně své vlastní zákony porušoval socialistický stát u nás v rámci zneužívání pravomoci veřejného činitele a další. Statistika zde bývají hrubě neúplné. Zdá se, že proti mafiánským praktikám polistopadové demokracie v ČR i v SR šlo jen o drobnosti. Ani ve srovnání s Masarykovou první republikou nevyznívá špatně, viz častá střelba do stávkujících zbídačených neprivilegovaných občanů či cenzura, která nevynechala jediné médium, ale asi polovina zákroků připadala na komunistické Rudé právo včetně jeho úplného zákazu v roce 1934. Doba mezi tím ale dost pokročila.

Srazit reálnou kriminalitu na úroveň 80. let by byl dnes obrovský úspěch. Otázkou je, zda v podmínkách soukromokapitalistické tržní ekonomiky s velkými rozdíly v příjmech a silně děravou záchrannou sociální sítí jde i v případě prosazení konsolidace policie, justice a státních zastupitelství o cíl reálný. V každém případě zákony musí být jednoduché a jednoznačné, srozumitelné každému, soudci je musí jednotně vykládat a musí podle nich jednotně soudit. Zákony musí být spravedlivé. Současný stav, kdy zákony často chrání podvodníky všeho druhu a zejména velké mafiány, takže jejich oběti nemívají šanci, je tristní. Policie musí efektivně vyšetřovat trestné činy, soudy je musí spravedlivě soudit, vězňové musí stačit kapacitně pro všechny osoby, které byly právoplatně odsouzeny za porušování platných zákonů. Institut amnestie je přežitkem monarchie. Měl by být zrušen, nejen vzhledem k jeho rozsáhlému zneužívání prezidenty V. Havlem a V. Klausem. Podobně by měly být zrušeny akcie na doručenkách (k zprůhlednění vlastnických vztahů v podnikání a tím i k vyloučení takových podniků z výběrových řízení, když izolovaný zákaz účasti povolených firem s vlastníky na doručenkách ve výběrových řízeních považuje EU za diskriminaci) a zavedeny povinné elektronické pokladny, aby bylo podnikání aspoň trochu transparentní. Snaha Andreje Babiše o zavedení elektronických hlášení tržeb jde v tomto směru. Ve hře jsou i nemalé úniky na DPH a spotřební dani.

Skutečnost, že prakticky na každé ustanovení zákona mají právníci více názorů, že soudy stejné delikty soudí často různě nebo také nesoudí vůbec, je tristní. Politicky i jinak motivované války soudců, státních zástupců a policistů, provázející ČR po roce 1989, jsou tristní. Také demokratická ČR má své politické vězně a vězně svědomí, což je špatné.

7.12. Místo závěru

K sociálnímu pilíři udržitelného rozvoje patří samozřejmě také zabezpečení života všem občanům v míru. Totiž, právo člověka na život začíná právem na život v míru, protože válka znamená pro území, kde se válčí, zabití, ničení, negaci všeho humánního ve velkém. Vzhledem k obsáhlosti problematika zabezpečování života v míru je jí věnována 8. kapitola.

Literatura ke kapitole 7

Kapitola 7 má množství pramenů, které nelze dost dobře citovat, nemá-li být víc citací než textu. Významným zdrojem kapitoly 7 je někdejší generální linie budování socialismu v Československu, schválená IX. sjezdem KSČ v roce 1949, mimo jiné jako program odstraňování bídy a budování základních sociálních jistot v Československu, dále kritický rozbor úspěchů a problémů budování socialismu v ČSSR včetně využití četných diskusí na toto téma. Podobně využívá četné diskuse na téma moderního socialismu pro 21. století. Takto strukturovaná kapitola jde prakticky výlučně za autorem, byť velká část myšlenek je více či méně známa.

- 1) Šafránek, L.: Úvaha nad některými aspekty zkvalitňování důchodového systému, http://forum.klubspolved.cz/Safranek_Duchodovy_system.doc, cit. 17. 6. 2015

- 2) Hrubec, M. a kol.: Nepodmíněný základní příjem, Ekumenická akademie Praha, 2013, ISBN 978-80-87661-06-2
- 3) Nežil, F.: Pokus o srovnání teoretického obsahu a sociálně praktické funkce stalinského pojetí materialistické dialektiky a tak zvané negativní dialektiky v západním neomarxismu, interní materiál, vypracovaný v únoru – v březnu 2008

Kapitola 8

Zabezpečení života všem občanům v míru

Právo člověka na život začíná právem na život v míru, protože válka znamená pro území, kde se válčí, zabíjení, ničení, negaci všeho humánního ve velkém, byť odhady obětí válek bývají vesměs jen přibližné. Přesné statistiky obětí válek se obvykle nevedou, běžnou praxí je zveličování obětí protivníka a zamlčování vlastních obětí.

Války, zvané lov na otroky pro americké plantáže v počátcích kapitalismu mají bilanci sice jen přibližnou, ale i tak děsivou – na asi 10 miliónů živých otroků odvečených z Afriky do Ameriky připadalo asi 90 miliónů černochů, kteří obstarávání otroků nepřežili. I když se na lovu otroků podíleli i černoši, jisté je, že hlavním viníkem byl evropský kolonialismus.

Válku lze vymezit v souladu s Carlem von Clausewitzem jako „*pokračování politiky jinými (vojenskými) prostředky*“, viz 1). Pruský stratég dodává: „*Politický záměr je účelem, válka je prostředkem – a prostředek si nikdy nelze odmyslit od účelu*.“ Tuto definici lze doplnit o nespravedlivé a spravedlivé války, třídní charakter mnohých válek, byť nejednou maskovaný národnostními a náboženskými konflikty, nově bojem proti terorismu, ad. Podstatné je, že na území, kde se válčí, jdou všechny humánní hodnoty stranou. Lidé přicházejí o své životy, zdraví, majetky, jsou ve velkém ničeny materiální hodnoty včetně celých ekonomik a technických infrastruktur jednotlivých států, dochází ke zbídačování obyvatelstva materiálnímu i duchovnímu. Války provází úpadek mravů. Nákladná je jak příprava války, tak její průběh, tak náprava válečných škod v regionech, kde se bojovalo. Boj za mír je tudíž pro socialismus naprosto nezbytný.

V podmínkách koexistence nerozvinutého socialismu se světovým kapitalismem – imperialismem – se mírová existence socialismu zajišťovala obtížně. Samotný základ socialismu v Rusku sice vznikl poměrně hladkým státním převratem v Petrohradu 25. – 26. října 1917 podle starého ruského kalendáře. Jeho cenou ve válčícím Rusku do počátku německého útoku 18. února 1918 bylo asi 1 000 obětí na životech.

V hrůzné bilanci 1. světové války – 10 miliónů padlých na frontách a 8,5 miliónů zemřelých v zázemí na následky válečné bídy – to nebylo mnoho. Následný útok Německé a Rakousko uherské armády, zastavený ve směru na Petrohrad 23. února 1918, mír uzavřený v Brestu Litevském 3. března 1918, následná okupace zbylého Pobaltí, Běloruska a Ukrajiny Rakušanů a Němců a 25. května 1918 se vzbouřivší část československých legií otevřely cestu domácí kontrarevoluci k rozpoutání občanské války. Po kapitulaci Německa 11. listopadu 1918 ji zesílila intervence 21 imperialistických států. Občanská a intervenční válka v sovětském Rusku v letech 1918-21 byla mimořádně krutá. Odhady obětí občanské a intervenční války v sovětském Rusku jsou jen hrubé, ale i tak děsivé: 7 miliónů mrtvých (Dějiny VKS(b)) + oběti následného hladomoru, o zablokování beztak malých možností demokratického rozvoje nemluvě. Tragédií byla i skutečnost, že velká část původní dělnické třídy v Rusku vykrvácela na frontách světové, občanské a intervenční války. Vedení KSSS tak bylo nuceno budovat základy socialismu v zásadě na bázi třídně nezocelených drobných rolníků, maloburžoazie a inteligence.

20 let po jejím skončení se SSSR stal obětí nacistické agrese, kterou se podařilo zastavit a později ji i rozdrtit jen za cenu obrovských vojenských i civilních obětí – podle různých odhadů asi 25-28 miliónů životů lidí, z toho 9 miliónů na frontě, ostatní byli

povraždění civilisté, o obřích materiálních ztrátách nemluvě. Ekonomicky byl SSSR vržen asi o 10 let zpět, viz 2).

Podle Turka za 2. světové války činily ztráty obyvatel 27 miliónů v SSSR, 20 miliónů v Číně (jen během šesti týdnů konce roku 1937 Japonci v čínské metropoli Nankingu povraždili na 300 000 Číňanů), 13 miliónů v Německu, 6 miliónů v Polsku, 2,5 miliónů v Japonsku, 1,7 miliónů v Jugoslávii, 719 000 v Indii, 650 000 ve Francii, 405 000 v USA, 375 000 ve Velké Británii, 360 000 v Československu, 358 000 v Řecku, 200 000 v Nizozemí, 88 000 v Belgii, 41 000 v Kanadě, 28 000 v Albánii, 13 000 v Austrálii, 10 000 na Novém Zélandě atd. Z toho padlo na frontách 27 miliónů a 110 miliónů vojáků bylo zraněno, zůstalo 13 miliónů sirotků a 40 miliónů dětí zůstalo bez otců. 55 minus 27 znamená, že cca 28 miliónů lidí zahynulo v zázemí, často povražděno fašisty. Také v Asii významná část obětí 2. světové války byli civilisté povraždění japonskými militaristy. Na tom, kdo byl hlavní obětí 2. světové války, to ale mnoho nemění.

Podle Černé knihy zločinů kapitalismu ve 20. století mimo jiné balkánské války (1912-13) obnáší 500 000 zmařených lidských životů, genocida Arménů v Turecku 1 milión životů, 1. světová válka 8,5 miliónů životů, občanská a intervenční válka v sovětském Rusku včetně následného hladomoru 6 miliónů životů, represe proti revolučním hnutím v Evropě (1918-23) 200 000 životů, oběti fašismu v Evropě (1923-39) 150 000 životů, oběti hladomorů a epidemií v Indii, v Číně a v Indočíně (1900-45) 8 miliónů (z toho 6 miliónů v samotné Číně), masové represe a občanská válka v Číně rozpoutaná Čankajškem (1927-37) 1 milión životů, japonská válka v Číně (1931-41) 1 milión životů, občanská válka ve Španělsku rozpoutaná generálem Frankem s pomocí Itálie a Německa (1936-39) 700 000 životů, 2. světová válka rozpoutaná Německem a Japonskem (1939-45) 50 miliónů životů, francouzská válka v Indočíně (1946-55) 1,2 miliónů životů, válka USA ve Vietnamu (1956-75) 2 miliónů životů (celá válka USA v Indočíně včetně Kambodže a Laosu stála 4 milióny lidských životů a umožnila i vítězství nechvalných Rudých Khmérů v Kambodži), 4 izraelsko-arabské války na Blízkém východě (1948-1956-1967-1973) + válka v Libanonu 300.000 životů + 700 000 Palestinců vyhnaných ze svých domovů, represe proti Kurdům v Turecku, Íránu a Iráku 200.000 životů, válka Irán-Irák (1979-88) 600.000 životů, válka v Perském zálivu (1991) přímo 200.000 životů + na podvýživu a blokádu 500.000 životů, přímé intervence USA nebo přes guerilly a polovojenské skupiny rozmístěné v Nikaragui, Salvadoru, Guatemale, Panamě, Dominikánské republice atd. 200.000 životů, represe v Chile, Argentíně, Brazílii, Peru, Bolívii, Kolumbii, atd. vesměs s podporou tajných služeb USA 150.000 životů, mezietnické konflikty v Zakavkazsku a ve střední Asii v důsledku rozpadu SSSR (1990-95) asi 200 000 životů (samotná válka v Čečensku v roce 1995 měla 80 000 mrtvých), války v Angole 2 miliónů životů, válka v Mosambiku 1 miliónů životů, masakry v Somálsku, v Libérii, v Ruandě (genocida proti Tutsiům 500 000), Burundi, Sierra Leone, Kongo Zaire, Kongo/Brazzaville, atd. (1990-97), v Jižní Africe za apartheidu 4 miliónů životů, válka mezi fundamentalisty v Afghánistánu 700 000 životů, války a etnické masakry v bývalé Jugoslávii při rozpadu státu z podnětu Německa a jiných západních mocností (1990-96) 200.000 životů (plus 1 milion uprchlíků vyhnaných ze svých domovů) ad., viz 3).

Odlíšné odhady počtu obětí té či oné války mají více příčin. Kromě obvykle chybějící podrobné evidence zejména civilních obětí války rozdílů vznikají zahrnutím či nezahrnutím civilních obětí války, obětí z některých bojišť (za 2. světové války se uvádí často jen oběti v Evropě, bez obětí v Asii a v Pacifiku) či některých etap války, zatajováním rozsahu vlastních ztrát, záměrnou manipulací s počty obětí ad. Turkův odhad obětí 2. světové války citelně převyšuje nejčastěji uváděných 50 miliónů. Oběti Číňanů se ještě dnes uvádí v obrovském rozpětí 10-35 miliónů mrtvých. Oběti Němců se uvádí obvykle kolem 8 miliónů mrtvých. I pro zdatný tým poctivých historiků není snadné určit relativně přesně počet obětí, nejen 1. a 2. světové války.

Zatajování obětí válek může být i pragmatické. Vesměs se zatajují vlastní ztráty a zveličují se ztráty nepřítele. Svou roli může hrát i psychologický moment. Kdyby SSSR po kapitulaci Německa přiznal své ztráty 25-28 miliónů obyvatel, z nichž 16-19 miliónů byli nacisty zavraždění civilisté, nemusel by v části Německa dobité Rudou armádou nikdo z Němců vcelku pochopitelnou pomstu

přežít. Také vedení SSSR by mohlo mít problém s vysvětlením, že tak vysoké ztráty obyvatel dopustilo. Takže se nejdříve uvádělo 8 miliónů, později 20 miliónů obětí a teprve hodně dlouho po válce 27 miliónů obětí, resp. 25-28 miliónů obětí.

Tvrzení typu, že „*korejská válka má mrtvých, zraněných a pohřešovaných v úhrnu 2,5 miliónů*“ (Wikipedie) je málo přesné, neboť rozdíl mezi mrtvými a zraněnými je velký. Vcelku přesný je naopak údaj o „preventivním“ popravení 100 000 politických vězňů podezřelých ze sympatií ke Korejské lidově demokratické republice (KLDK) v červenci 1950 jihokorejským režimem a opakované žádosti vedení vojsk USA o souhlas s použitím jaderných zbraní proti KLDK a Číně, které naštěstí nebyly vyslyšeny. Tedy, skutečnost byla ještě horší, těch 100 000 preventivně popravených jsou jen popravení v první vlně. Počet mrtvých v korejské válce se uvádí nejčastěji kolem 3 miliónů osob.

Zkušenosti reálného socialismu v Československu jsou mnohem příznivější. Za necelých 42 let existence reálného socialismu se českoslovenští vojáci neúčastnili žádného válečného konfliktu. Je ale třeba vidět, že:

- 1) zabezpečení mírové existence reálného socialismu v Československu bylo možné v první řadě díky velké vojenské síle SSSR (od konce 60. let existovala přibližná vojenskostrategická rovnováha mezi SSSR a USA, resp. pakty NATO a Varšavským) a existenci paktu Varšavská smlouva, takže si na něj ani na jeho evropské spojence nikdo vojensky netroufnil zaútočit,
- 2) ČSSR materiálně, zejména dodávkami zbraní, podporovala řadu států, bojujících za nezávislost proti kolonialismu a imperialistické agresi,
- 3) ČSSR byla 21. srpna 1968 obsazena vojsky pěti států Varšavské smlouvy, což zastavilo rozporuplný proces tzv. pražského jara a mělo kromě jiného velmi negativní dopad na důvěru v socialismus nejen v ČSSR. Sovětská vojska byla z Československa stažena v zásadě až v letech 1990-91,

Hlavní socialistické velmoci SSSR a Čína z hlediska mírové politiky nemají zcela čistý štít. Válečné konflikty, kterých se zúčastnily, lze rozdělit na tyto skupiny:

a) **kdy byly samy napadeny a musely se bránit**

- Občanská a intervenční válka v sovětském Rusku (1918-21),
- Obrana Mongolska před Japonci v srpnu 1939, pomoc SSSR,
- Velká vlastenecká válka v SSSR (22. června 1941 – 2. září 1945),
- Obrana komunistické i čankajškovské Číny proti Japonsku (1931-45) + následná občanská válka v Číně (1945-50),
- Osvobozenecký boj vietnamského lidu postupně proti okupaci japonské (1940-45), francouzské (1946-55), USA (1956-76), proti agresi kambodžských Rudých Kmérů (1976-79 – 7. ledna 1979 vietnamská vojska dobila Pchompen) a po jejich porážce proti agresi Číny (17. února – 16. března 1979),
- Ve dnech 16. – 19. dubna 1961 revoluční Kuba odrazila v zátocě Sviní invazi kubánských kontrarevolucionářů vyzbrojených a podporovaných USA. Kuba později poskytla významnou vojenskou pomoc zákonné vládě MPLA v dekolonizující se Angole proti intervenci vojsk Jihoafrické republiky v roce 1975 a znovu v roce 1988.

b) **konflikty, které byly součástí rozbíhající se 2. světové války, boje s fašismem.**

2. světová válka začala oficiálně 1. září 1939 útokem nacistického Německa na Polsko, reálně ale začala již:

- Útok císařského Japonska na čínské Mandžusko 18. září 1931 a jeho následnou anexi,

- Obnovení všeobecné branné povinnosti v nacistickém Německu 16. března 1935. Versailleská mírová smlouva se začala měnit v cár papíru,
- Útok Itálie na Habeš 3. října 1935, 5. května 1936 italská vojska dobila metropoli Etiopie Addis Abebu,
- Remilitarizace Porýní nacistickým Německem 7. března 1936,
- Frankistický puč ve Španělsku 18. července 1936, následná občanská válka a intervence asi čtvrtmilionové armády fašistické Itálie, Portugalska a Německa proti španělské republice až do kapitulace Madridu 28. března 1939. Francie a Velká Británie tváří v tvář fašistické intervenci proti zákonné republikánské vládě ve Španělsku vyhlásily politiku neutrality a Francie později uzavřela svou státní hranici se Španělskem,
- Frontálním útokem Japonska na Čínu od 7. července 1937,
- Anšlus Rakouska Německem 13. března 1938,
- Mnichovský diktát nacistického Německa, fašistické Itálie, „demokratické“ Francie a Velké Británie o postoupení československého pohraničí hitlerovskému Německu 28. - 29. září 1938 + dalších území nuceně postoupená Československem v listopadu 1938 Maďarsku a Polsku,
- Odtržení zbytku Slovenska od českých zemí 14. března 1939 na nátlak nacistického Německa a vyhlášení loutkového klerofašistického Slovenského státu,
- Obsazení zbytku českých zemí 15. března 1939 vojsky Wehrmachtu a zřízení protektorátu Čechy a Morava,
- Obsazení litevské Klaipedy 22. března 1939 vojsky Wehrmachtu,
- Obsazení Albánie Itálií 8. dubna 1939,
- Útokem Japonska na Mongolsko 11. 5. – 16. 9. 1939 (rozhodující porážku utrpěli Japonci od Rudé armády mezi 20. – 31. srpnem 1939 na břehu řeky Chalcyň).

V této logice je nutné vidět:

- Obsazení západního Běloruska a západní Ukrajiny Rudou armádou SSSR po 17. září 1939 (polské armády tou dobou již byly reálně rozdraceny armádou Německa, byť jejich část ještě vzdorovala),

SSSR neměl důvod pomoci Polsku s ohledem na Curzonovu linii, převážně ukrajinské a běloruské obyvatelstvo západního Běloruska a západní Ukrajiny, dobité v brutální polsko sovětské válce v roce 1920 a následně tvrdě utiskované (východní Polsko), trvalou politiku rusofobie včetně v letech 1934-35 polským vůdcem maršálem Pilsudským připravované války Polska, Japonska a Německa za rozdělení SSSR. Polsko mělo zabrat sovětskou Ukrajinu a Krym, Japonsko sovětskou východní Sibiř a Německo nesovětské Pobaltí, viz Morozov. I když tento plán Pilsudského měl mnoho slabin, mimo jiné všeobecná branná povinnost v Německu v té době ještě nebyla obnovena, jeho odhalení sovětskou špionáží bylo další ranou důvěře v Polsko. Sovětské rozvědce se onen plán podařilo zveřejnit ve francouzském Bourbonský republikán 18. dubna, odkud je převzal sovětský tisk 20. dubna 1935. K válce nedošlo, protože se k tažení nepřipojila pro válku potřebná Francie, kde v té době vládla vláda Lidové fronty a která se pochopitelně nechtěla propadnout na úroveň druhořadé mocnosti. Když se SSSR podařilo 2. května 1935 uzavřít spojeneckou smlouvu s Francií a po té 16. května 1935 i s Československem, stal se plán zjevně nereálným. Po smrti polského vůdce Pilsudského 12. května 1935 byly přípravy plánu na rozdělení SSSR v Polsku zastaveny. Pojetí německo polské války v září 1939 jako války dvou rusofobních států v Moskvě stálo na reálných základech.

Současné moralizování historie ve věci zabránění západního Běloruska a západní Ukrajiny Rudou armádou po 17. září 1939 nejen sluníčkáři je mimo realitu. Bylo to Polsko, které účastí na dělení Československa pomohlo zrušit tzv. Versaileký systém mezinárodního práva v Evropě.

- Sovětsko finskou válku o předpolí Leningradu od 30. listopadu 1939 do 12. března 1940
- Připojení Moldavska a pobaltských států k SSSR v srpnu 1940.

Tyto operace Rudé armády byly vynucené celkovou situací, jak potvrdilo následné přepadení SSSR nacistickým Německem, byť to někteří považují za morálně nepřijatelné. Jde i o potlačení pokusů o rebelii fašistů ve východním Berlíně v roce 1953 a zejména o potlačení krvavé bílé kontrarevoluce fašistického stříhu v Maďarsku na podzim 1956, obojí tam přítomnými vojsky SSSR.

c) konflikty neospravedlnitelné.

Jde zejména o korejskou válku 25. června 1950 – 27. července 1953. Osvoboditelská Rudá armáda se z KILDR stáhla v roce 1948. Vývoj války říká, že ji rozpoutal severokorejský vůdce Kim Ir Sen s podporou čínského vůdce Mao ce-Tunga, ale bez podpory sovětského vůdce J. V. Stalina. V 1. etapě války do 14. září 1950 postupovala vojska KILDR hluboko do území Jižní Koreje a málem ji zcela obsadila. Proto tuto válku nelze označit z hlediska KILDR za obrannou, bez ohledu na předcházející napětí a provokace na provizorní hranici na 38. rovnoběžce. Čínu v té době v OSN reprezentoval zkrachovalý zbytkový režim na Tchajwanu pod ochranou vojsk USA. Sovětský delegát v radě bezpečnosti OSN rezoluci schvalující trestní tažení vojsk USA a dalších vyspělých kapitalistických států pod hlavičkou OSN proti severní Koreji nevetoval, čímž umožnil její legalizaci. Zda J. V. Stalin jen respektoval reálný stav věci nebo se snažil vyhnout horké světové válce v Evropě jejím přesměrováním do východní Asie, zůstává otázkou. Intervenční vojska pod hlavičkou OSN pod vedením USA v rozporu s rezolucí rady bezpečnosti OSN masově používala zakázané biologické a chemické zbraně hromadného ničení. Do 2. listopadu 1950 pronikla hluboko na sever Koreje, místy až do blízkosti čínských hranic. Po té KILDR na pomoc přišli kromě sovětských zbraní tzv. čínští dobrovolníci. Fronta se do 9. ledna 1951 posunula hluboko na jih za provizorní hraniční 38. rovnoběžku. Poté následoval pozvolný postup intervenčních vojsk USA na sever a do 27. listopadu 1951 se dostala většina fronty mírně na sever od 38. rovnoběžky. Poté se válka změnila na zákopovou, jednotlivé pokusy o průlom selhávaly. Příměří bylo uzavřeno až 27. července 1953 na tehdy dosažených frontových liniích, které se příliš nelišily od původní 38. rovnoběžky. Mírová smlouva zde nebyla dodnes uzavřena, jižní Korea zůstává okupována vojsky USA včetně jaderných zbraní a postavila nejmohutnější izolační zeď u svých hranic na světě, která ale tzv. ochráncům lidských práv nevdává. Řinčení zbraněmi je tam dodnes na denním pořádku, vztahy mezi oběma Koreami zůstávají napjaté. Korejskou válkou vyvrcholila studená válka mezi východem a západem.

K neospravedlnitelným válkám vedených socialistickými státy patří i:

- Pohraniční střety na řece Ussuri v roce 1969, vyvolané Čínou k řešení pohraničních územních sporů se SSSR,
- Pokud by režim Rudých Khmérů v Kambodži byl považován za socialistický, pak jeho útoky na sjednocený socializující Vietnam v letech 1976-78,
- Útok Číny na Vietnam 17. února – 16. března 1979, jež vietnamská domobrana a pohraničníci zastavili poblíž čínsko vietnamských státních hranic,
- Pokud bychom režim Saddáma Husajna, vládnoucí v Iráku v letech 1979-2003, považovali za socialistický, pak útok Iráku na Irán a následná válka 1980-88 a

obsazení Kuvajtu a jeho dočasná anexe v letech 1990-91. Obě války Irák vedl za účelem získání cizích území bohatých na ropu, takže pro ně není ospravedlnění.

Za kontroverzní (protože k ní došlo na základě opakovaných žádostí legální afgánské vlády, nešlo o porušení mezinárodního práva) je nutné označit i vojenskou pomoc Sovětské armády levicové vládě v Afganistanu od prosince 1979 do roku 1989.

Obsazení Československa vojsky pěti států Varšavské smlouvy 21. srpna 1968 našťástí ve válku nepřerostlo. I když určité ohrožení socialismu v Československu bylo v důsledku velmi neschopného Dubčekova vedení KSČ reálné, intervence „spřátelených vojsk“ byla principiálně chybná a socialismus v Československu kompromitovala. Cílem vstupu vojsk pěti států Varšavské smlouvy nebylo uchvácení cizích území a jejich vysávání. Na ekonomické spolupráci v rámci RVHP „prodělával“ SSSR, který dodával ropu, zemní plyn, železnou rudu a mnohé další suroviny za ceny nejednou i podstatně nižší než světové. Pokud by Dubčekovo vedení KSČ přivedlo socialismus v ČSSR k pádu, byl jeho pád jen o 20 let oddálen.

Řešení horkých situací bývá kontroverzní. V případě realistického přístupu obou stran se dají přijatelně zvládnout i velmi horké krize, viz vyřešení karibské krize v říjnu 1962 dohodou „John Fitzgerald Kennedy – Nikita Sergejevič Chruščov.“ K rozumnému řešení sporů je ale nezbytný konstruktivní přístup všech hlavních aktérů konfliktu. Ten ale bývá nedostatkový.

Také instalování sovětských raket na Kubě a jejich následné popírání přispělo ke karibské krizi v roce 1962. Podobně tragický byl výrok Chruščova: „*My vás pohřbíme!*“ (západ).

Zkušenost nejen Československa říká, že *optimální je pro stát být bez cizích vojsk a vojenských základen*. Odmítání šéfa KSČ a prezidenta ČSSR Antonína Novotného připustit rozmístění vojsk Sovětské armády u nás za účelem upevnění společné socialistické obrany byla plně na místě. Byl to paradoxně jeho rival a pokořitel neschopný A. Dubček, za něhož, navíc za nejnevhodnějších okolností, vojska Sovětské armády přišla do ČSSR a zůstala v ní až do června 1991.

Žádný stát nemůže být svobodný, pokud v něm dlouhodobě pobývají vojska cizího státu. V této souvislosti je nutné konstatovat, že více než polovina států světa je nesvobodná, obvykle pro přítomnost vojsk USA na svém území.

Podobně svobodu zásadně omezuje přítomnost zahraničních bojovníků, ať už z přesvědčení nebo bojujících za žold. Svrhávání nepohodlných vlád vysláním do příslušných států zahraničních žoldnérů, často hord hrdlořezů (tzv. kontrasy do Nikaraguy v 80. letech byly jedním z mnoha) se od přímé vojenské agrese příliš neliší. Poznala to řada států, od roku 2011 to zažívá obzvláště tragicky Libye a Sýrie.

Svobodu ve státě zásadně ohrožují i milice politických stran. Přinejmenším omezují demokracii a dělají stát labilním. Mohou také zlikvidovat pluralitní demokracii nebo vzájemnými boji vyvolat občanskou válku, jako od roku 1975 v Libanonu. Svobodu státu významně problematizuje i profesionalizace armády.

Svobodu citelně omezuje používání hospodářských sankcí a embarg, informační válka ad. Podíváme-li se tímto úhlem na svět, zjistíme, že většina států světa je nesvobodných, mnohými státy Evropské unie, kde jsou dlouhodobě rozmístěna vojska USA, počínaje. S jistým zjednodušením lze tvrdit, že dnes jsou svobodné pouze státy, které vlastní jaderné zbraně. Otázkou přitom je, jak svobodný je stát, který sám bere svobodu druhým státům, klasicky USA.

Výjimkou je dlouhodobá poválečná okupace těch poražených fašistických států, jejichž významná část obyvatel podporovala fašismus, vítězi 2. světové války, v zájmu jejich denacifikace a demilitarizace. Šlo o:

- Horthyovské Maďarsko (okupováno SSSR),
- Ustašovské Chorvatsko a o Bosnu (vítězná Titova partyzánská armáda se stala státní),
- Lotyšsko, Estonsko, částečně západní Ukrajina (připojeny k SSSR),
- Rakousko (1945-55 rozděleno a okupováno vojsky SSSR, USA, Velké Británie a Francie)
- Hlavní strůjce 2. světové války - nacistické Německo (rozděleno, stejně jako Rakousko, vojska USA v západním Německu jsou dodnes, vojska SSSR zůstala v Německé demokratické republice - NDR - až do roku 1994), militaristické Japonsko (dodnes okupováno vojsky USA), a v zásadě i o Mussoliniho Itálii (dodnes okupována vojsky USA), byť v Itálii masová podpora fašismu nebyla.

Ve Španělsku a v Portugalsku západní mocnosti podržely fašismus i po roce 1945, takže tam vydržel do roku 1975, resp. 1974. Vojska USA jsou tam dodnes. Rumunská armáda se Rudé armádě vzdala (1. září 1944 osvobozena Bukurešť), bulharský fašistický vzápětí režim smetla národně osvobozenecká revoluce 8. září 1944. Slovenským fašismem zásadně otřásl Slovenské národní povstání, které vypuklo 29. srpna 1944 asi na polovině území Slovenska. Rudou a československou Svobodovou armádou a partyzány osvobozené Slovensko se vrátilo do antifašistického Československa.

Světové dějiny učí, že velmoci nemají přátele. Velmoci mají jen své zájmy včetně nadstandardních požadavků na svou bezpečnost, což konec konců zná český národ ze svých dějin víc než dost.

Zahraniční vojenská pomoc k ochraně civilistů po roce 1945 byla účinná jen výjimečně, a to:

- V Bangladéši (indická armáda v roce 1971 zachránila Bangly před genocidou Pákistánu, i tak jich Pákistánci za 9 měsíců povraždili na 3 miliony a dalších 10 miliónů jich před masovým vyvražďováním uprchlo do sousední Indie. Nemožnost postarat se o tak velké množství uprchlíků z Bangladéše byla hlavní příčinou třetí indicko pákistánské války v roce 1971),
- V Nové Guinei Papui (australská armáda v roce 1979 zachránila zbylé tamní obyvatelstvo před indonéskou genocidou, i tak byla zavražděna asi třetina z asi 600 000 obyvatel),
- V Kambodži (vietnamská armáda v roce 1979 zachránila zbylé Kambodžany před genocidou maoistických Rudých Khmérů). Počet obětí Rudých Khmérů se uvádí až 1,7 miliónů. Navíc napadali vietnamské území a masakrovali tamní civilní obyvatelstvo,
- V Angole (s pomocí kubánských vojsk byla v roce 1975 a znovu v srpnu 1988 odražena vojenská agrese JAR, provádějící genocidu),
- V Jižní Osetii ruská vojska v srpnu 2008 zachránila tamní Osetince před genocidou Saakašviliho Gruzínců,
- Ruská účast na válce proti Islámskému státu v Sýrii od 30. září 2015 s cílem zničit tuto zřůdnou teroristickou organizaci, provádějící s podporou Saúdské Arábie, Kataru, Turecka a západních velmocí systematicky zločiny genocidy a ohrožující kromě Sýrie a Iráku celý arabský svět a celou Evropu včetně Ruska.

Válka USA a spojenců proti Iráku v lednu a v únoru 1991 za odchod jeho vojsk z okupovaného Kuvajtu (operace Pouštní bouře) byla vedena proti irácké okupaci Kuvajtu, která ale neměla charakter genocidy. Přispěl k ní někdejší britský kolonialismus, který Kuvajt svévolně odtrhl od Iráku. Řešit tento starý problém vojenským obsazením Kuvajtu Irákem bylo ale zjevně nepřijatelné.

Podle způsobu počítání vyspělé kapitalistické státy po roce 1945 vedly desítky až stovky vojenských intervencí a válek (zejména USA v Latinské Americe, Izrael na Blízkém východě, Francie, Velká Británie, Portugalsko a Jihoafrická republika – JAR – v Africe). Lze v nich vysledovat války:

a) Proti snahám o osvobození se z pout kolonialismu, klasicky Francie v Indočíně 1946-55 a v Alžírsku 1956-62, Portugalsko v Guinea Bissau, Angole a Mosambiku 1960-75, apartheidní JAR v Zimbabwe do roku 1980, v JAR do roku 1990, zmiňované dvojím přepadení Angoly vojsky JAR v roce 1975 a 1988 ad.,

b) Vojenské intervence a státní převraty organizované, resp. spoluorganizované nejen USA za účelem dosazení nebo obnovení tyranských režimů, nejen v Latinské Americe. Sem patří i četné izraelské agrese proti Palestině a svým arabským sousedům a politika apartheidu JAR a agresí JAR proti jejím sousedům, obojí za velké podpory vyspělých kapitalistických států, zejména USA. Zřejmě největší pogrom na levici provedl indonéský generál Suharto od prosince 1965. Následně bylo v zemi povražděno podle různých odhadů 0,5-1 milión osob. Patří sem i převrat „černých plukovníků“ v dubnu 1967 v Řecku (fašistická diktatura s podporou západu vydržela do července 1974), krvavý převrat generála Pinoccheta v Chile 11. září 1973 (Pinocchetova diktatura s podporou USA vydržela až do roku 1990), vysílání ozbrojených band hrdlořezů (tzv. kontras) do Nicaraguy v letech 1978-89 sabotovat hospodářství a terorizovat obyvatelstvo podporující levicovou sandinovskou vládu, účast vojsk USA na teroristické válce vedené diktaturou v Salvadoru v letech 1980-92 proti tamní osvobozené frontě, svržení grenadské vlády v říjnu 1983 a panamského prezidenta Noriegy v prosinci 1989 vojsky USA, četné pokusy zavraždit vůdce kubánské revoluce Fidela Castra či libyjského vůdce plukovníka Kaddáfího v letech 1981-89 atd.

c) Války – dobývání cizích území za účelem anexe. Sem patří zejména izraelská genocida arabského lidu Palestiny od roku 1947, válka Izraele, Francie a Velké Británie v roce 1956 proti Egyptu, přepadení Egypta, Sýrie a Jordánska Izraelem v červnu 1967 a okupace Sinaje, Golanských výšin, Západního břehu Jordánu, východního Jeruzalému a pásma Gazy Izraelem, válka Izraele proti muslimským silám v Libanonu v roce 1982 ad. Od června 1967 probíhá izraelská genocida i na okupovaném a od jisté doby nezákonně anektovaném Západním břehu Jordánu a východním Jeruzalému a donedávna i v palestinském pásmu Gazy. Po té tam již Izrael provádí genocidu „jen“ v jednorázových operacích. S cílem osvobodit okupovaná arabská území vedl Egypt a Sýrie v říjnu 1973 válku proti Izraeli, v které část okupovaných území získali zpět (Sinajský poloostrov Egypt a se zemí srovnanou metropolí Golanských výšin Kunejtru Sýrie). Izrael opakovaně útočil v Libanonu a v Gaze a dopouštěl se tam zločinů genocidy. Patří sem také irácko iránská válka v letech 1980-88 ze strany Iráku a obsazení a následná anexe Kuvajtu Irákem v srpnu 1990 až do jeho vyhnání spojeneckým bombardováním z ledna a února 1991.

d) Kmenové, národnostní či náboženské války a pogromy v koloniích a z pout kolonialismu se osvobodivších států, často s významným podílem vyspělých kapitalistických států. K nejhorším zde patří velké náboženské pogromy po rozdělení Britské Indie na Indii a Pákistán v letech 1947-48 (300 000 mrtvých a 14 miliónů osob násilně přestěhovaných, některé zdroje uvádí až 10 miliónů mrtvých), vydatně podnícené Velkou Británií, válka v Biaffe v Nigérii 1967-70 s 1 miliónem mrtvých, obří pogrom Pákistánců na Bangly v roce

1971 s 3 milióny mrtvých a 10 milióny uprchlých, Indonésanů na Papuánci na Východním Timoru s 200 000 mrtvými v roce 1979 ad., viz 4).

V masakry civilního obyvatelstva se nejednou měnilo bombardování měst za 2. světové války i později. První velký nálet Němců na Varšavu 17. září 1939 zabil asi 20 000 lidí, vesměs civilistů. Později přišlo rozsáhlé bombardování Coventry, Londýna a dalších britských měst německým letectvem. Podle jeho vzoru později angloamerické letectvo bombardovalo kromě hospodářských a vojenských objektů německá a další města včetně zničujícího náletu na Drážďany v noci ze 13. na 14. února 1945. Vzhledem k oblodným nacistickým zločinům, spáchaných v mnoha zemích Evropy, by si Němci v této souvislosti neměli příliš stěžovat.

Velkým masakrem civilního obyvatelstva bylo svržení dvou atomových bomb na japonskou Hirošimu a Nagasaki 6. a 9. srpna 1945 na konci 2. světové války letci USA, čímž si USA vyzkoušely novou, dosud neznámou a mimořádně ničivou zbraň, kterou pak mohly několik let vydírat svět. Válku ale rozpoutalo Japonsko nejprve proti Číně, kde se systematicky dopouštělo obrovských zločinů genocidy. Japonská armáda se dopouštěla velkých zločinů i na obyvatelstvu Barmy, Indočíny, Indonésie, Filipín ad., nešetřila ani válečné zajatce. Proti USA ji začalo Japonsko zákeřným útokem na Pearl Harbon 7. prosince 1941. V těchto souvislostech by si nemělo příliš stěžovat. Byl tu i vojenský důvod, dobývání vlastních japonských ostrovů by bylo podle všeho pro USA značně krvavé, resp. lze pochopit, že USA v prvé řadě šetřili životy svých vojáků.

Rozvoj jaderných zbraní hromadného ničení včetně nosičů, se stal základem pozdějšího vzniku přibližné vojensko-strategické rovnováhy mezi západním blokem vyspělých kapitalistických států v čele s USA a nově vznikajícím blokem socializujících států v čele se SSSR. Einsteinovo varování, že „4. světovou válku lidé povedou klacky,“ se stalo časem reálným.

Bezťak velkou surovost válek zesilovalo hromadné používání zakázaných zbraní hromadného ničení, často přímo proti civilnímu obyvatelstvu. Šlo zejména o:

- Masové používání biologických, dále chemických zbraní hromadného ničení vojsky USA proti KLR v letech 1950-53,

- Masové používání chemických zbraní hromadného ničení letectvem USA proti jihovietnamským partyzánům, resp. obyvatelům v letech 1963-73 (defolianty zničily asi 10 % území jižního Vietnamu, některá i opakovaně). V některých letech USA těmito zbraněmi ničily i Kambodžu a Laos. Chemické zbraně hromadného ničení dodané USA použil i irácký diktátor Saddám Husajn proti iráckým Kurdům ad.,

- Používání bomb s ochuzeným uranem, způsobující nemoci z ozáření, v Iráku v lednu a v únoru 1991, v srbské části Bosny v létě 1995, v srbsko černohorské Jugoslávii na jaře 1999, v Afghánistánu v říjnu a v listopadu 2001 a v Iráku v dubnu a v květnu 2003 letectvem USA a Velké Británie,

- Používání zakázaných kazetových bomb letectvem NATO v Jugoslávii na jaře 1999, Izraelem proti Palestincům, ukrajinských fašistů uchvátivší násilně moc v Kyjevě proti povstalemu Donbasu v roce 2014 ad.

Chemické zbraně hromadného ničení – chlor – Němci poprvé použili proti ruské posádce Osowské pevnosti neúspěšně v lednu 1915 a úspěšně v červenci 1915 (otrávil asi 2 000 napadených vojáků a vojáky německých jednotek, které měly pevnost dobýt) a v roce 1916 ve Francii (zemřelo asi 5 000 z 15 000 napadených vojáků). Vítr ale obracel použité chemické látky a ty zabíjely i vojáky útočníka. Také se brzy našla protiopatření – protiplynové masky. Všeobecná připravenost na tyto

zbraně v Evropě způsobila, že jen fašistická Itálie použila ypperit proti silně zaostalé Habeši, resp. k jejich použití za 2. světové války v Evropě nedošlo.

Zvlášť odporná je politika masového teroru proti civilistům, použitá nejen německými a dalšími fašisty a japonskými militaristy za 2. světové války, ale i Velkou Británií a jejich řeckých loutek proti řeckým antifašistům v letech 1945-49, Izraelem proti Palestincům od roku 1947 dosud, USA proti Korejcům v letech 1950-53, Francie v letech 1946-55 a USA a jejich loutek v letech 1962-75 proti národům Indočíny, atd. Nová vlna zločinů genocidy nastala po pádu evropských států reálného socialismu - Srbská Krajina 1991-95, Bosna 1992-95, Abcházie 1992-93, Čečensko 1993-95, Kosovo 1999, Irák od roku 2003 dosud, Libye a Sýrie od roku 2011 dosud, Ukrajina od roku 2014 dosud ad. USA, Velká Británie, Francie a některé další vyspělé kapitalistické státy také vydatně pomohly k vzestupu islamistického hnutí a k rozbití řady států v posledních 15 letech. Z rozdělení států mimo Evropu jde zejména o Etiopii (oddělení Eritree), Súdán (oddělení tzv. Jižního Súdánu) a o Irák, jež se v roce 2014 prakticky rozpadá. K již dříve zkolabovanému Somálsku přibyl Afghánistán, Irák, Libye a Ukrajina. Sýrie je jen intenzivně rozbíjena. Nepřekvapuje, že z těchto zemí obyvatelstvo hromadně prchá do zahraničí, často jen ve snaze přežít válečné běsnění a strašnou bídu.

Výše uvedený výčet je jen hrubý. Můžou v něm některé války chybět, může obsahovat i dílčí nepřesnosti. O tom, co válka znamená, že je to obrovský zločin proti lidskosti, ale snad vypovídá přesvědčivě a v neprospěch původců války, ať jím je kdokoliv.

8.1. Zralost jednotlivých společností na socialistické přeměny

Nutnou podmínkou socialistických přeměn v jednotlivých státech je jejich vnitřní zralost na tyto přeměny. Tato zralost má dva rozměry: zralost ekonomická (čím zaostalejší stát, tím je v něm objektivně nižší zralost na socialistické přeměny) a zralost společenská, tj. uvědomování si obyvatelstva potřeb socialistických přeměn. Nejsou-li subjektivně zralé na socialismus, socialistická revoluce, resp. přeměny nemají naději uspět, klasicky Afghánistán. Vysoká religiozita a národnostní konflikty snižují naději na úspěch úsilí o socializaci, zvláště pokud církve nejsou spjaté s příslušnou zemí, klasicky římskokatolická církev řízená z Vatikánu. Konečně, problémy na Kavkaze, v Jugoslávii a na Ukrajině jsou výmluvné, byť byly a jsou významně příživovány ze zahraničí. Problémem může být i zlé historické dědictví, viz tradiční polská rusofobie.

Konkrétně, v Rusku, v Mongolsku, v Bulharsku, v Jugoslávii, v Albánii, v KLR, v Československu, v Číně, ve Vietnamu a na Kubě zvítězil socialismus výlučně nebo aspoň v rozhodující míře vlastními silami. V NDR a v Maďarsku byl socialismus budován na základě sovětské poválečné okupace s primárním cílem navždy vymýt v nich fašismus a válku. Slovensko bylo do značné míry k socialismu strženo socializujícími se českými zeměmi. Odpor české, ale zejména slovenské pravice byl do značné míry podvázán kompromitací její velké části spoluprací s fašismem. V Polsku a v Rumunsku socialismus zvítězil převážně na bázi osvobození Rudou armádou v letech 1944-45, tj. zvítězil zejména díky příznivým mezinárodním podmínkám. Zřejmě i proto byl přístup levicových politických stran a vlád k jeho rozvíjení a k socialistické ekonomické integraci v Rumunsku, v Maďarsku a v Polsku vlažný.

Byť vítězství socialismu v KLR usnadnilo osvobození Rudou armádou, další vývoj byl málo závislý na SSSR, viz rozpoutání korejské války Kim Ir senem. Klíčová byla vojenská pomoc Číny KLR v korejské válce. Po uzavření příměří v roce 1953 blízkost Číny

a SSSR chránila KLTR jen před přímou imperialistickou agresí. Z výše uvedeného lze usuzovat na vítězství socialismu v KLTR převážně vlastními silami.

Vietnam, Kambodža a Laos se osvobodili od francouzských kolonizátorů v roce 1954 po vleklé národně osvobozené válce za cenu velkých obětí. V jižním Vietnamu se Francii a USA podařilo prosadit loutkovou vládu v čele s prezidentem Ngô Đình Diệmem, plně závislou na USA. Rozsáhlé protesty „vyřešili v roce 1963 výměnou diktátora – místo Diệma dosadili ještě tvrdšího Nguyen Van Thieua. V letech 1962-73 v jižním Vietnamu vedla vojska USA zruďnou válku proti tamní národně osvobozené frontě Vietkongu. Současně po řadu let barbarsky bombardovala severní Vietnam, Kambodžu a Laos. Zruďné metody vedení války proti civilnímu obyvatelstvu nahnaly k partyzánům kdekoho. Tyto státy vojensky, ekonomicky i politicky podporoval proti agresí USA sovětský blok, zatímco Čína hrála v tamní válce podivnou dvojí hru. Při svém odchodu vojska USA zanechala v Jižním Vietnamu loutkovou vládu s více než miliónovou armádou, která pokračovala ve válce s Vietkongem až do svého zhroucení na jaře 1975. 1. května byl osvobozen Saigon. Osvobodivší se jižní Vietnam se v roce 1976 spojil se severním Vietnamem ve Vietnamskou socialistickou republiku - VSR.

V Kambodži proti intervenci USA zvítězili 17. dubna 1975 s podporou maoistické Číny maoističtí Rudí Kmérové. Pod vedením Pol Pota a Ienga Saryho prováděli politiku genocidy vlastního obyvatelstva, zvláště inteligence, vystěhovávání obyvatel měst na otrocké zemědělské práce na venkov a časem i agrese vůči sousednímu Vietnamu. Po jejich svržení vietnamskými vojsky v roce 1979 (7. ledna 1979 byl dobit Phnompenh) došlo v Kambodži k určitým socializujícím přeměnám. V Laosu v roce 1973 zvítězilo národně osvobozené hnutí proti intervenci USA, které se po té snažilo socializovat společnost na základě spojení marxismu a budhismu.

Občanský aktivista František Ruda hodnotí turistickým pohledem Vietnam jako konsolidovaný rychle se rozvíjející stát bez bídy a bezdomovectví a s jistým budovatelským nadšením. V Kambodži naopak vidí veliký nepořádek a propastné sociální rozdíly, které připomínají velmi silně sociálně polarizovanou kapitalistickou Indii, viz jeho rozhovor v Halo n. 20. 1. 2015.

Také vývoj po porážce socialismu v Evropě ukazuje, že války jsou zákonitou součástí světového kapitalismu, zvláště pak jeho stádia imperialismu. Zatímco českoslovenští vojáci za socialismu nebojovali v zahraničí (neznali zahraniční vojenské mise), po roce 1989 se vojáci či spíš žoldáci ČR i Slovenska podíleli na řadě válek vedených USA a jejich koalicemi ochotných a všehoschopných, viz jejich účast na okupaci Bosny, Kosova, Iráku, Afghánistánu. V rozporu se zájmy ČR a SR dělali agresorům fíkový list. Děje se tak navíc v situaci, kdy těžce zdecimovaná armáda ČR není s to bránit území ČR před případným útokem ze zahraničí. Jaký to rozdíl proti době socialismu, kdy československá armáda byla s to Československo bránit, rozuměj v hrozící blokové válce „NATO x Varšavská smlouva“.

I když se požadavek zabezpečení mírového života za socialismu zdá samozřejmý a snadný, jeho praktické zabezpečení bylo velice obtížné a nejspíš nebude snadné ani v budoucnu, pokud bude existovat světový imperialismus. Pokud politické strany hlásící se k socialismu, klasicky francouzští socialisté, podporují neospravedlnitelné intervence Francie v Africe nebo je i sami vedou (Francois. Hollande), pak to se socialismem nemá nic společného.

Literatura ke kapitole 8:

Kapitola 8 má velké množství často dílčích pramenů, které zde vzhledem ke koncepčnímu zaměření kapitoly uvádět není dost dobře možné. Mohlo by tu být víc citací než

textu. Kapitola 8 je v první řadě kriticky vyhodnocená historie válek v období prvního pokusu o socialistickou společnost.

- 1) Clausewitz, Karl von: O wojnie, Warsaw Publishing House, 1955
- 2) Průcha, V., a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl. Nakladatelství Doplněk, Brno 2009, str.27
- 3) <http://pavelherman.blog.idnes.cz/c/384655/Cerna-kniha-zlocinu-kapitalismu-ve-20-stoleti.html>
- 4) Morozov, S.: Varšavská melodie pro Moskvu a Prahu, čerpáno z rozhovoru s autorem K útoku na SSSR mělo dojít již v roce 1935, Halo n 9. 5. 2017

Ing. Jan Zeman, CSc., Praha – Ekonomické základy udržitelného rozvoje (pokračování)

Kapitola 9 – Některé další problémy udržitelného vývoje. Některá poučení z historie

Tato kapitola rozhodně neaspiruje na úplnost řešené problematiky. Nejen proto, že to není v silách jednoho autora.

9.1. Obecné problémy reálného socialismu a udržitelný vývoj

9. kapitola zvláště silně využívá metody dialektického a historického materialismu. Z rozsáhlého vývoje se snaží vypreparovat to, co bylo objektivně nutné a oddělit to, co připadalo na tzv. náhodný a na subjektivní faktor. Současně analyzuje procesy budování socialismu z hlediska kritérií udržitelného rozvoje.

Konkrétní historii uvádím velmi stručně, často bez citací a jistě i značně zjednodušeně. Jednak nejsem historik, jednak daná oblast je zde tématem jen ve vazbě na ekonomické základy udržitelného vývoje.

V nerozvinutém socialismu sovětského typu, zvaném též reálný socialismus, často zjednodušeně interpretovaný předpoklad K. Marxe, B. Engelse a V. I. Lenina, že ke spokojenosti lidí stačí jim zajistit slušné živobytí, tj. odstranit otřesnou bídu a zotročující kapitálové vztahy, se v poznacích praxe budování reálného socialismu i v poznacích soudobých společenských věd, zejména psychologie a sociologie, ukazuje sice jako naprosto nutný, ale ne jako dostatečný, viz rozhodující kritérium společenské praxe, resp. krach evropských socialistických států v letech 1989-91.

Tzv. reálný socialismus sovětského typu vznikl a rozvíjel se v historicky velmi nepříznivých podmínkách: zrodil se poněkud předčasně v podmínkách 1. světové imperialistické války ve značně zaostalém a 1. světovou válkou těžce rozvráceném Rusku, nezvítězil v hospodářsky nejrozvinutějších státech, po celou svou existenci neměl sobě adekvátní materiálně technickou základnu a byl terčem neustálých snah o rozvrácení světovým kapitalismem, kam je nutné počítat i pěstování Adolfa Hitlera Velkou Británií, Francií a Polskem v letech 1933-39 a jeho obracení na východ až do rozpoutání 2. světové války nacistickým Německem. 2. světová válka v letech 1939-45, resp. v SSSR Velká vlastenecká válka v letech 1941-45 skončila velkým vítězstvím SSSR, dále USA, Velké Británie a dalších států protifašistické koalice a velké části národů Evropy. Zejména slovanské národy porážka fašismu zachránila před fyzickou likvidací, připravovanou německými nacisty. Židy z velké části nacisté vyhladit stihli. Umožnila vznik a rozvoj světové socialistické soustavy v Evropě a v Asii a rozpad koloniální soustavy, zejména v Asii a v Africe.

Studenu válku, vyhlášenou proti vznikajícím socialistickým státům britským premiérem W. Churchillem v roce 1946 ve Fultonu v USA, reálný socialismus v nerovném zápase se světovým kapitalismem ale nakonec po 45 letech prohrál. Ne plně zodpovězenou otázkou zůstává, proč se tak stalo. Převažuje shoda, že nešlo primárně o

zradu, resp. zrada byla jen doprovodným jevem, že v pozadí působila kromě vážně podceňované hybridní války ze strany světového imperialismu **zásadní systémová chyba**. Mám za to, že v řadě evropských socializujících států šlo kromě možné jedné hlavní systémové chyby o soubor chyb, z nichž významná část neměla systémový charakter, tj. nebyla primárně spjatá s chybným pojmáním socialismu.

9.1.1. Nutnost přechodného období

Nutnost přechodného období od kapitalismu ke komunismu vychází ze skutečnosti, že socialistické výrobní vztahy nemají šanci se rozvíjet v lůně kapitalistické společnosti (zcela jistě takovou šanci neměli v období do roku 1917, resp. 1945), na rozdíl od kapitalistických výrobních vztahů, které se do jisté míry mohly rozvíjet v lůně feudální společnosti. Nutnost přechodného období od kapitalismu ke komunismu odhalil jako první K. Marx v Kritice Gothajského programu: „*Mezi kapitalistickou a komunistickou formací leží revoluční období přeměny jedné společnosti ve druhou. Tomu odpovídá také politicky přechodné období, v němž stát nemůže být ničím jiným než revoluční diktaturou proletariátu,*“ viz 1, s. 57). Lenin ve Státu a revoluce píše o přechodném období, nižší a vyšší fázi komunismu, tj. o přechodném období, socialismu a vlastním komunismu, viz 2). Podle klasiků měl po skončení přechodného období stát začít odumírat, zejména ve své represivní funkci.

Předně, Říjnový převrat v Rusku (až od roku 1927 se nazýval Velkou říjnovou socialistickou revolucí – VŘSR) se do historie lidstva nesmrtelně zapsal zejména dekrety:

- o míru,
- o půdě (nacionalizace veškeré půdy a jiného přírodního bohatství),
- o zavedení dělnické kontroly nad výrobou,
- o zavedení osmihodinové pracovní doby,
- deklarace práv národů,
- zavedení rovnosti žen a mužů včetně uzákonění rozvodů a potratů na žádost,
- zavedení bezplatného školství a zdravotnictví do 10 let,
- odstranění negramotnosti do 20 let.

Významných dekretů bylo samozřejmě mnohem víc.

Šlo tudíž jistě o revoluci velkou. Uskutečnila se v říjnu podle tehdejšího ruského kalendáře, tudíž říjnová. Vytyčila program budování socialismu a komunismu, tudíž socialistická. Samozřejmě, byl to program na dlouhé období.

Revoluční přeměny se ale v praxi ukázaly mnohem komplikovanější, než předpokládali vůdcové VŘSR. Suchá je teorie, zelený je strom života. Šílená doba vytvářela šílené poměry. Vůdcové VŘSR 1917 v Rusku pod tlakem svízelných podmínek občanské a intervenční války byli nuceni v roce 1918 nejprve uplatňovat politiku válečného komunismu, aby revoluce mohla soustředit potřebné zdroje k ubránění své existence. Druhotné bylo, že politiku válečného komunismu podporovaly představy řady marxistických teoretiků o komunismu jako netržní společnosti.

Vedení Všesvazové komunistické strany bolševiků (VKS(b)) správně předpokládalo, že se poražená buržoazie a statkáři jen tak nevzdají své moci. Zběsilost občanské a intervenční války ale byla zřejmě překvapením i pro velice prozíravého V. I.

Lenina. Přispěli k tomu dvě hrubé chyby Lva Davidoviče Trockého na samém počátku revoluce a rozporuplná okolnost ukončení 1. světové války.

- 1) L. D. Trockij na prvním jednání o míru v Brestu litevským hrubě chybně odmítl mírové podmínky navržené Německem a Rakouskem Uherskem. Pravda, byly velmi tvrdé, tj. stanovit nové hranice na stávající linii fronty, tj. se značnými územními ztrátami pro sovětskou Ukrajinu a Bělorusko. L. D. Trockij navíc na jednáních vykecal, že nová sovětská moc není s to pokračovat ve válce. Po té druhá strana rozhovory o míru ukončila, vypověděla příměří a krátce na to německé a rakousko uherská armády zahájily novou vojenskou ofenzívu proti Rusku. Druhé jednání o míru, kde již novou sovětskou moc nezastupoval komisař pro zahraniční věci L. D. Trockij, sjednala mír pro sovětskou moc ještě mnohem nepříznivější – musela odstoupit celé zbylé Pobaltí, celé zbylé Bělorusko a celou zbylou Ukrajinu. Tato skutečnost umožnila vzájemnou toleranci okupantů a sil bílé kontrarevoluce, jejich transformaci na silnou armádu bílého generála Denikina a na podzim 1919 tzv. 2. tažení dohody – tažení generála Denikina (vrchol v říjnu), dále útok Polska v březnu 1920 na Kyjev a také 3. tažení dohody pod vedením bílého generála Wrangela na podzim 1920 (vrchol v říjnu) proti sovětské moci.
- 2) Povstání Československých legií po tzv. čeljabinském incidentu 15. – 17. května 1918. S obsazováním zbylých území Běloruska a Ukrajiny německými a rakousko uherskými vojsky musely Československé legie ustupovat na východ. V Čeljabinsku z transportu s maďarskými válečnými zajatci bylo na české legionáře hozeno železo, které jednoho smrtelně zranilo. Českoslovenští legionáři si to s domnělým pachatelem rázně vyřídili. Na to reagovaly sovětské úřady. Vyjednávání zásadně zkomplikoval L. D. Trockij požadavkem odzbrojit Československé legie. Ty se následně vzbouřily a zmocnily se rozsáhlého území o velikosti v úhrnu až 1,5 mil. km² kolem Transibiřské magistrály, po které se pak velmi pomalu přesunovaly do Vladivostoku a dál do Francie, když se nemohli na bojiště 1. světové války vrátit západní cestou. Reálně rozsáhlá území na Sibiři v zájmu Dohody drželi dva roky. Povstání Československých legií bylo neomluvitelné, přiměřenou reakcí bylo nenechat se odzbrojit. Je otázka, zda citlivější přístup L. D. Trockého by povstání Československých legií odvrátil. Vedení Československých legií sympatizovalo s poraženou Prozatímní vládou a s bílými jednak tříděně, jednak chtělo bojovat proti Rakousku Uhersku. Čas hrál ve prospěch sovětské moci. Mohl jistě vzniknout i jiný důvod či záminka pro povstání. Jisté je, že povstání Československých legií umožnilo zformování bílé sibiřské armády generála Kolčaka a na jaře 1919 zahájit tzv. 1. tažení dohody proti sovětské moci s vrcholem v březnu.

Rozporuplně se na občanské válce v sovětském Rusku podepsala kapitulace Německa a Rakouska Uherska. Umožnila sice zrušit brestlitevský mír a začít osvobozovat okupovanou Ukrajinu a Bělorusko, ale také uvolnila vojska 21 imperialistických států včele s Francií, Velkou Británií, USA a Japonskem k vojenské intervenci proti sovětskému Rusku.

Z výše uvedeného je zřejmé, že L. D. Trockij svým avanturismem hned na začátku dvakrát těžce zkomplikoval rozvoj sovětské revoluce. Kdyby nebyl mužem VSK(b) číslo 2 a nevelel Rudé armádě, zřejmě by ve vysoké politice skončil. Fronty občanské a intervenční války tak přešly, někdy i vícekrát, přes 90 % obydleného území sovětského Ruska. Následky byly strašlivé. Občanskou a intervenční válku nepřežilo 6-7 milionu lidí, na jejich bojištích vykrvácela i většina někdejší ruské dělnické třídy, došlo k ještě většímu zdivočení lidu a národů a k bezprecedentnímu hospodářskému úpadku sovětského Ruska. Bylo nutno Rusko obnovit doslova z popele v nepříznivých mezinárodních podmínkách. Nelze přitom L. D. Trockému upřít nemalé zásluhy o vítězství Rudé armády v občanské a intervenční válce.

Nutnou podmínkou překonání obrovské zaostalosti sovětského Ruska bylo rychlé odstranění ngramotnosti, resp. asi 90 % ngramotnost obyvatel Ruska patřila

k velmi těžkým břemenům zděděných z dob carismu. Obrovskou negramotnost se v Rusku podařilo odstranit během několika let, do značné míry v krutých podmínkách občanské a intervenční války. Rychlé odstranění negramotnosti bylo obsahem tzv. socialistické kulturní revoluce v zaostalých socializujících státech.

Podobná situace byla i v dalších, zejména asijských socializujících státech. Týkala se ale i mnohých evropských socializujících států. Zatímco Německá demokratická republika (NDR) a Československo měly prakticky 100 % gramotnost, Polsko mělo v roce 1945 asi 30 % obyvatel negramotných. Podobně i hůř na tom byly balkánské státy.

Totální ekonomický rozvrat přinesený světovou, občanskou a intervenční válkou v Rusku si vynutil po porážce hlavních sil kontrarevoluce v letech 1919-20 velmi rychle připravit, vyhlásit a realizovat Novou ekonomickou politiku (NEP), založenou na částečné obnově soukromého vlastnictví (klíčové sektory ekonomiky stát dál držel, soukromé podnikání připustil jen v méně důležitých sektorech ekonomiky a za určitých podmínek) a na širokém využívání zbožně peněžních a regulovaných tržních vztahů. Klasicky, rolník částí úrody zaplatil státu daň a zbytek úrody mohl užít sám nebo volně prodávat na trhu. Hlavním autorem politiky NEP z roku 1920 byl V. I. Lenin.

Proti politice NEP se stavěl přední ruský revolucionář L. D. Trockij. Žádal politiku *vývozu revoluce* s tím, že pokud nezvítězí proletářská revoluce v hlavních evropských kapitalistických státech (v září 1920 byla nereálná i Polská sovětská republika), nemá podle L. D. Trockého šanci uspět ani v zaostalém osamoceném sovětském Rusku, resp. SSSR. Šlo o až neuvěřitelný avanturismus. Ignoroval mimo jiné skutečnost, že pro revoluci musí uzrát objektivní i subjektivní podmínky v té které zemi.

O nemožnosti vítězství socialismu v jedné izolované, jen středně rozvinuté zemi byli přesvědčeni i významní vůdcové VKS(b), později Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS) Grigorij Jevsejevič Zinovjev a Lev Borisovič Kameněv. Byli v zásadě pro kapitulaci velmi těžce zvítězivší revoluce, což bylo šílené, byť jinak než L. D. Trockého požadavek vyvážet revoluci. Socialistickou výstavbu v jedné značně zaostalé osamocené zemi měla za nereálnou i řada levicových socialistů v západní a střední Evropě včetně známé německé revolucionářky polského původu Rozy Luxemburgové.

Socializující revoluce v roce 1924 zvítězila také v Mongolsku, které bylo ale ještě zaostalejší než Rusko. Začínalo se tam bouráním feudalismu, resp. asijského výrobního způsobu. Reálně přeskočili kapitalistickou společenskou formaci.

Že socialistická výstavba v zaostalém izolovaném SSSR bude připomínat křížovou cestu, se dalo předpokládat. L. D. Trockého myšlenka vyvážet revoluci, byť i takto zdůvodněná, byla ale nesocialistická a šílená. Bylo dobře, že s ní L. D. Trockij zůstal osamocen a že V. I. Lenin, J. V. Stalin, Nikolaj Ivanovič Bucharin a další prosadili výstavbu socialismu jen v jedné osamocené zemi – v sovětském Rusku, resp. v SSSR a že J. V. Stalin a spol. nejprve L. D. Trockého, později i G. J. Zinovjeva a L. B. Kameněva odstavili od moci.

L. D. Trockij se v zásadě orientoval na nahrazení doma revolucí rozbitého starého řádu anarchií. Tradičními konzervativními hodnotami jako je rodina, škola, obec a náboženství opovrhoval. Tento přístup ale nutně ohrožoval přežití zvítězivší revoluce. J. V. Stalin se naopak orientoval na vytvoření nového socialistického řádu, přičemž jako do určité míry konzervatelec chránil tradiční konzervativní hodnoty – rodinu, školu, obec, a do jisté míry i náboženství, jež tvoří základ společnosti. L. D. Trockij měl řadu sympatizantů a následovníků. K trockismu a jemu podobnému maoismu se vrátím v další části textu.

Myšlenka vývozu revoluce, byť v jiné podobě, se objevuje ještě u pokusu Che Guevary zorganizovat revoluci v Bolívii v roce 1967, jež ho stál život, aniž by se tím bagatelizovalo jeho hrdinství. Revoluční situace ale tehdy v Bolívii byla.

V hierarchii VKS(b) údajně za V. I. Leninem stál L. D. Trocký, po té G. J. Zinovjev, L. B. Kameněv, N. I. Bucharin a teprve po té J. V. Stalin. N. I. Bucharin byl největším propagátorem tvrdého potlačování jakékoliv opozice. G. J. Zinovjev a L. B. Kameněv odmítali politiku budování socialismu v jedné izolované zaostalé zemi. V zásadě byli pro kapitulaci zvítězivé revoluce. Scestné představy o (ne) rozvíjení socializující revoluce L. D. Trockého, G. J. Zinověva a L. B. Kameněva usnadnili J. V. Stalinovi postupně získat rozhodující moc v KSSS i v SSSR, viz M. Formánek, resp. 3).

Politiku NEP nevívala ani většina sovětských marxistických ekonomů. Politiku NEP považovala za ústupek buržoazii vynucený historickými okolnostmi. Orientovali se na ekonomiku bez peněz, byť v sovětské střední Asii byly i pokusy o plnohodnotnou měnu, tzv. zlatého červonce. J. V. Stalin správně poukázal, že **zbožně peněžní vztahy je nutné rozsáhle využívat jako jediný efektivní prostředek ekonomického styku různých sektorů – socialistických státních podniků, kapitalistických soukromých podniků, kolektivních podniků družstev, komunálních podniků, minipodniků živnostníků a domácností**. Tato potřeba nezmizela ani po ukončení politiky NEP.

Označování reálného socialismu za komunismus na západě dlouhodobě a v bývalých socialistických státech po roce 1989 je trapné, protože hranice mezi socialismem a vlastním komunismem – (ne) využívání peněz a zbožně peněžních a tržních vztahů – je jednoznačná.

Politika NEP byla úspěšná. Roční asi 20 % tempa ekonomického růstu z velmi nízkého základu umožnila v letech 1927 dosáhnout předválečného rozsahu výroby carského Ruska roku 1913 na mírně zmenšeném území. Její úspěch zesílil dva vážné spory ve vedení KSSS:

- a) spor J. V. Stalina se starou gardou revolučních vůdců, kteří uměli organizovat revoluci, ale neuměli organizovat mírovou socialistickou výstavbu (to byl problém všech zvítězivších revolucionářů) a zejména se tomu ani nesnažili naučit,
- b) spor, zda urychleně rozvíjet zemědělství a spotřební průmysl a pozvednout tak velmi nízkou životní úroveň obyvatel a v zásadě pokračovat v politice NEP (N. I. Bucharin) nebo jít cestou urychlené industrializace státu a kolektivizace zemědělství (J. V. Stalin). Oba cíle byly plně legitimní. Nutnost urychlené industrializace a kolektivizace zemědělství násobilo trvalé ohrožení SSSR ze strany vyspělých kapitalistických států. Tak se zrodily sovětské pětileté plány rozvoje národního hospodářství. První na přelomu 20. a 30. let se podařilo splnit již za čtyři roky.

Odstranění staré gardy z vedení KSSS bylo v dané situaci asi nevyhnutelné. To samozřejmě neospravedlňuje represe J. V. Stalina a kol., v rámci kterých byli později popraveni mnozí příslušníci staré gardy revolucionářů (klasicky mnozí delegáti XVII. sjezdu KSSS v roce 1934, kteří kritizovali J. V. Stalina, G. J. Zinovjev, L. B. Kameněv 25. srpna 1936 po tzv. 1. moskevském procesu a N. I. Bucharina 15. března 1938 po tzv. 3. moskevském procesu). L. D. Trockij byl v emigraci v Mexiku 21. srpna 1940 zavražděn. K nové vlně represí 1936-38 jistě přispělo dodnes legendami opředené zavraždění populárního předsedy vlády SSSR Sergeje Mironoviče Kirova 1. prosince 1934 (narozen 27. března 1886).

Tvrdá surová politika urychlené industrializace a kolektivizace zemědělství SSSR nesmírně ekonomicky povznesla. Ze zaostalé převážně agrární země vytvořila v krátké době 20 let ekonomicky druhý nejsilnější průmyslově zemědělský stát světa. Mimo jiné jej materiálně připravila i na obranu. K přepadení SSSR nacistickým

Německem a jeho spojenci se od roku 1933 nezadržitelně schylovalo. Jinak by zřejmě SSSR a s ním i socialistická revoluce nacistickému vpádu podlehly a počet obětí nacistického teroru by byl ještě mnohem vyšší. V 30. letech se již zvyšovala i hmotná životní úroveň prostých lidí výrazně nad předválečnou úroveň.

Při hodnocení tvrdé surové Stalinovy politiky je nutné kromě velké tragédie předchozí světové, občanské a intervenční války vidět skutečnost, že socializující revoluce zvítězila v zaostalé, převážně rolnické zemi s velmi tvrdými poměry, včetně silných přežitků feudalismu. V středoasijském a kavkazském regionu existovalo klanové společenské zřízení. Zvládnout urychlenou industrializaci „v rukavičkách“ bylo vyloučeno už proto, že dominující rolnické masy neprošly tvrdou kapitalistickou výchovou k pracovní kázni, tak nutné v rozvíjející se průmyslové společnosti. Podobně je nutné vidět socializující režim Rákosiho v Maďarsku (rozsah fašizace Maďarska byl srovnatelný s někdejším hitlerovským Německem, navíc v Maďarsku měla velmi silný vliv katolická církev) či Boleslawa Bieruta v Polsku (na začátku byla malá občanská válka, která vyloučila demokratický rozvoj, o vlivu velmi silné, s německým fašismem nekolaborující katolické církve nemluvě). V obou státech přitom byl průmysl a tím i dělnictvo slabé. Malá občanská válka zásadně komplikovala počátky socializace také v Jugoslávii.

Pozitivně se projevovало nové společenské zřízení i ve vztazích mezi lidmi. Zmizely křiklavé rozdíly v životní úrovni a ve způsobu života, vymizely sňatky pro majetek ad. Navzdory tvrdým represím a trvajícím značným rozdílům v charakteru práce a způsobu života jednotlivých tříd a vrstev obyvatelstva a také jednotlivých regionů SSSR se rozhodující část sovětské společnosti citelně homogenizovala. V základním směřování rozvoje SSSR na urychlenou industrializaci dala historie za pravdu J. V. Stalinovi, nikoliv jeho kritikům.

V SSSR a po roce 1945 i ve většině nově se socializujících států se prolínaly dva základní procesy – jednak proces socializace a jednak proces zásadní modernizace, někdy zjednodušeně nazývaný procesem industrializace, a někde i odstranění zbylých předkapitalistických výrobních vztahů, který měl uskutečnit, ale v praxi nedostatečně nebo vůbec uskutečnil v některých, zejména asijských státech či regionech kapitalismus. Rozhodující část ruské společnosti byla bytostně zainteresována na odstranění kolosální zaostalosti z dob carismu, proto i většina úředníků a důstojníků včetně generála carské armády č. 2 Brusilova podpořila bolševiky v občanské a intervenční válce i při následné socialistické výstavbě, se všemi jejími problémy a nedostatky.

Toto jen částečně platí pro ekonomicky vyspělejší Československo, byť mělo i značně zaostalé regiony včetně Slovenska, a NDR, která byla historicky spíše zemědělským přívěškem průmyslového západního Německa.

Urychlená industrializace a kolektivizace zemědělství v SSSR měla své vysoké náklady a nemalé oběti, zvláště pak zemědělství, z kterého byly odčerpávány nadměrné prostředky na urychlenou industrializaci, což podvazovalo jeho rozvoj. Těžká byla kolektivizace zemědělství, kterou na Ukrajině ve velkém sabotovali vybíjením dobytka kulaci, nikoliv statkáři, ti byli ukrajinskými vesničany pobiti po 11. listopadu 1918 za kolaboraci s německými a rakousko uherskými okupanty. Proto byli proto preventivně i za trest vystěhováváni. Počátkem 30. let došlo na Ukrajině za vydatného přispění velmi suchých roků 1931 a 1933, způsobujících velkou neúrodu, i k hladomoru.

Politika urychlené industrializace a kolektivizace zemědělství vytvořila mimo jiné rozporuplnou centralisticko příkazovací soustavu plánovitého řízení (někteří autoři pro ni užívají i jiné názvy), kde zejména ve velkém průmyslu peníze hrály především

evidenční roli. Její vznik byl v SSSR vynucen mimořádnými okolnostmi. Současně její vznik se stal základem vytváření nerozvinutého socialismu jako další neplánované etapy budování socialistické společnosti. Jejím obsahem bylo v první řadě urychleně vyřešit ekonomické úkoly rozvoje, které měl vyřešit, ale nevyřešil předchozí kapitalismus. Ač centralisticko příkazovací soustava plánovitého řízení měla být jen dočasná, stala se časem více méně trvalá a žádný z pokusů o ekonomickou reformu v SSSR ani jinde v sovětském bloku (NDR, ČSSR, Polsko, Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko) po roce 1945 ji neodstranil. Mimořádně ji upevnila 2. světová válka (stylem řízení se blížila válečnému komunismu) včetně nutnosti urychlené poválečné obnovy těžce poškozeného SSSR a její následné rozšíření do většiny států vznikající světové socialistické soustavy. Potřeba urychlené obnovy válkou zničených zemí se týkala i NDR, Polska, Jugoslávie, Slovenska ad. Ve válkou málo poničených státech bylo nutné překonávat „jen“ silné válečné vyčerpání (Rumunsko, Bulharsko, české země). Pro překonávání obrovské zaostalosti SSSR, zabezpečení potřeb 2. světové války a následné urychlené obnovy ekonomiky se centralisticko příkazovací soustava plánovitého řízení osvědčila.

Často diskutovaná otázka, zda vznik centralisticko příkazovací soustavy plánovitého řízení v Československu v letech 1949-53 byl objektivní nutností, je obtížně zodpověditelná. V normální situaci by její vznik nutností nebyl. V podmínkách sílící a vrcholící studené války včetně rozsáhlého západního embarga a velmi vysokých požadavků na růst těžkého průmyslu (české země kovárnou, strojírnu a zbrojírnu východního bloku) + industrializace Slovenska, zásadní přestavby zemědělství, zásadní modernizace armády, obnovy pohraničí, modernizace asi o 40 let zaostávající železniční dopravy ad., navíc pod vlivem tehdy značně úspěšného sovětského vzoru, na přelomu 40. a 50. let zřejmě nevyhnutelná byla. Vážný byl nedostatek pracovních sil. Úbytek obyvatelstva v důsledku 2. světové války a zejména následného vynuceného odsunu neantifašistických Němců byl enormní.

Odsun postihl asi 2,5 miliónů občanů, zejména Němců, něco málo též Maďarů. Celkově se v důsledku 2. světové války počet obyvatel Československa snížil asi o 3,5 miliónu obyvatel. 360 000 občanů jsou ztráty Čechů, Slováků, Židů, Rusínů a cikánů. K tomu je nutné připočítat asi 95 000 obyvatel Československa, kteří zemřeli na následky válečného zbídačení v prvních letech po válce. 300-350 000 českých Němců padlo ve válce. Stejný počet Němců od nás uprchl ještě před koncem války v obavě z odpovědnosti za zločiny, kterých se u nás dopustili. Proto příchod asi 20 000 řeckých uprchlíků před terorem vítězné kontrarevoluce v roce 1949 byl vítaný. Nebyly zásadní námitky ani proti přistěhování se nemalého počtu slovenských a rumunských cikánů, byť soužití s cikánskou menšinou nebylo snadné. Původní čeští cikáni byli až na výjimky, podobně jako Židé, vyvražďeni německými nacisty.

Nedostatek pracovních sil pro prudce se rozvíjející průmysl byl zřejmě i hlavním motivem znárodnování drobných služeb v Československu. Znárodnování drobných služeb bylo hrubě chybné i z hlediska pracovní teorie hodnoty. Pokud drobný živnostník prodává výsledky práce své a své rodiny, nevykořisťuje druhé občany. Podobně druhé občany nevykořisťují družstevníci.

Fajť klade do protikladu původní systém sovětů, tj. závodní rady ve městech a rolnické komise na venkově, který byl v sovětském Rusku vytvořen na místo obnovy carské karikatury parlamentarismu, viz rozehnutí všech čtyř ruských Dum – parlamentů – carskými četníky, a diktatury komunistické strany. Původní systém sovětů dělnických, rolnických a vojenských zajišťoval významný vliv dělnické třídy a rolnictva na rozhodování. Československý systém velmi silných poválečných pravomocí Revolučního odborového hnutí přerůstal v diktaturu proletariátu. Potlačením závodních

rad po únoru 1948 byla fakticky nahrazena diktaturou proletariátu diktaturou KSČ, přičemž parlamentarismus formálně zachoval, „*A jak se tedy zachoval Gottwald a pod jeho vedením celá KSČ v roce 1948? Místo aby závodní rady povýšil na orgány státní a hospodářské moci pracujících a zlikvidoval parlamentarismus, učinil s tichým souhlasem Stalina přesný opak: Zachoval parlamentarismus (a pro sebe funkci prezidenta) a závodní rady potlačil do role poslušné součásti odborů, čili tzv. Revolučního odborového hnutí.*“ Leninský systém sovětů byl ale postupně ve 30. letech v SSSR potlačen silícím stalinismem. Formálně ho zrušila Ústava k 1. prosinci 1936. Formálně byly závodní rady v Československu zrušeny až v roce 1959 jejich sloučením s Revolučním odborovým hnutím. Ústava z roku 1960 mimo jiné zavedla vedoucí úlohu Komunistické strany Československa, i přes nesouhlas šéfa KSČ a prezidenta Antonína Novotného. „*Ona židle diktatury proletariátu, jejíž pevnost měla spočívat na čtyřech nohách odpovědnosti za řízení jednou osobou, kolektivně organizované a prováděné kontroly, hájení práv pracujících odbory a rámcovém spolurozhodování zaměstnanců o výrobě a výrobních prostředcích, byla zbavena své čtvrté nohy (tedy možnosti spolurozhodování zaměstnanců o výrobě a výrobních prostředcích) a místo ní byla podepřena zkrácenou, tudíž vrtkavou (čili mimo oblast výrobních vztahů stojící) podpěrou v podobě sice politických a společenských (nikoliv ovšem výrobních) aktivit pracujících ve společenských organizacích Národní fronty,*“ viz 4), s. 42.

Při kritice parlamentarismu ale nelze zapomínat, že volený orgán, specializovaný na schvalování zákonů, je v rámci dělby práce naprosto nutný.

S centralisticko příkazovací soustavou řízení sílila staro nová vrstva (nikoliv třída, jak tvrdí Josef Heller a kol. v 5) a jinde) řídicího aparátu. V meziválečném období výrazně urychlovala rozvoj SSSR. Bez jejího organizačního působení by byly mnohé úspěchy SSSR nemyslitelné. Velmi se osvědčila i v krutých letech Velké vlastenecké války 1941-45 i při následné poválečné obnově. Její reálná moc byla značná.

Spor z roku 1936 (požadavek volit orgány KSSS i sovětů z více kandidátů než bylo mandátů), byl sporem o demokratizaci v KSSS. Požadavek byl odmítnut, jeho autoři byli tvrdě postiženi J. V. Stalinem a kol. Na místo demokracie se dál upevňovala totalita, která se po smrti J. V. Stalina 5. března 1953 transformovala na autoritářství.

Říjnový převrat 1917 v zaostalém Rusku se silnými pozůstatky feudalismu v evropské a asijského výrobního způsobu v asijské části nebyl klasickou socialistickou revolucí, které v době přechodu od feudalismu ke kapitalismu odpovídala Velká francouzská buržoazní revoluce 1789-94, byť se jí v následných bojích s domácí kontrarevolucí a zahraniční intervencí v krvavosti podobala. Byla ranou socialistickou revolucí, podobně jako byly ranými buržoazními revolucemi revoluce v Nizozemí koncem 16. století a v Anglii v 1. polovině 17. Století a do jisté míry i česká husitská revoluce. Přebíraly feudální výrobní prostředky, po kapitalismu vlastní materiálně technické základně – strojové velkovýrobě – nebylo ani potuchy, ještě dlouhou dobu byly ohrožované v Evropě vládnoucími feudálními mocnostmi.

Jak těžce se žije rané revoluci, známe dobře i z české reformace. Nejprve museli husité 15 let (1419-34) drtit domácí katolíky a křižácká vojska z větší části Evropy, aby nebyli vyvražděni, co by údajní kacíři. V husitském Táboře se zejména zpočátku uplatňoval primitivní válečný komunismus (kádě, kam každý příchozí odevzdával všechn svůj majetek charakteru pracovních prostředků a peněz, nikoliv předmětů osobní spotřeby). Po dvou stoletích své neschůdné existence byla česká reformace v důsledku porážky stavovského povstání v bitvě na Bílé hoře 8. listopadu 1620 zardoušena Habsburky. Nastoupila brutální rekatolizace, germanizace a téměř třistaletá habsburská proba.

Nerozvinutým ekonomickým podmínkám odpovídaly nerozvinuté ekonomické teorie. Obsahem přechodného období se stalo odstraňování nesocialistických sektorů v ekonomice. Podniky technické infrastruktury a velké průmyslové podniky byly na socialistické přeměny – reálné zespolečenštění, znárodnění – zralé. Zralost středních podniků na znárodnění byla sporná. Malé podniky, o živnostnících nemluvě, zralé na zespolečenštění nebyly a nejsou dodnes. Živnostníci ale zespolečenšťováni s výjimkou Československa nebyli. Příliš se potlačovaly tržní vztahy.

K základním praktickým i teoretickým problémům reálného socialismu patřil spor, zda jsou v podmínkách socialismu výrobní prostředky objektem zbožně peněžních vztahů a působení zákona hodnoty či nikoliv. Tento problém velmi přesně formuloval J. V. Stalin. Ptal se: *„Je možné pokládat výrobní prostředky v našem socialistickém zřízení za zboží? Podle mého názoru v žádném případě. Zboží je takový produkt výroby, který se prodává jakémukoliv kupci, přičemž majitel zboží ztrácí při prodeji zboží na toto zboží vlastnické právo; vlastníkem zboží se stává kupec, který může zboží dále prodat, dát do zástavy, nebo nechat zkazit. Spadají výrobní prostředky pod tuto definici? Je jasné, že nikoli. Za prvé, výrobní prostředky se „neprodávají“ žádnému kupci, „neprodávají“ se ani kolchozům, ale stát je pouze rozděluje mezi své podniky. Za druhé, vlastník výrobních prostředků – stát – při předávání výrobních prostředků tomu či onomu podniku na ně vůbec neztrácí vlastnické právo, ale naopak si jej plně uchovává. Za třetí, když dostanou ředitelé závodů od státu výrobní prostředky, vůbec se nestávají jejich vlastníky, ale jsou naopak ustanoveni jako zmocněnci sovětského státu pro využití výrobních prostředků podle státem určených plánů,“* (viz 6).

Vysvětlení přístupu k problému prodeje výrobních prostředků za sovětského socialismu je zřejmé. Takové vysvětlení má i určitá omezení. Určitý prodej přebytků či vyřazovaných výrobních prostředků za odhadní cenu je možný, dále se netýká (velmi skromných) výrobních prostředků drobných živnostníků, mírnější regulaci obvykle měli družstevní podniky. Tím ale není dotčena podstata přístupu, pojetí. Výše uvedené pojetí výrobních prostředků pak provázelo reálný socialismus v Evropě až do jeho konce.

Vyjdeme-li z potřeby hospodaření podniků podle úplného chozrasčotu, je prodej výrobních prostředků při určité státní regulaci možný. Podmínkou této regulace by měla být v první řadě zásada, že majetek podniku se rozmnožuje a ne redukuje, pokud podnik není určen k postupné likvidaci, klasicky dotěžovaný důl na nerostné suroviny. Zabezpečit respektování této zásady v praxi ale není jednoduché.

Nápravy deformací cen byly řídké výskytem a nedostatečné rozsahem. Zřejmě se měly konat každý rok. Více menších změn cen je politicky dlouhodobě přijatelnější než občasná velká změna cen, způsobující určitý šok. Populismus ve smyslu cenové stability je dlouhodobě kontraproduktivní.

Záleží i na konkrétní situaci. Za dlouhé poválečné konjunktury se v Československu dařilo udržovat a dokonce i mírně snižovat ceny v dlouhém období let 1953-67, bez vážných negativních dopadů. Tato možnost se ale snižovala s růstem otevřenosti ekonomiky ČSSR. Velké turbulence na světových trzích od počátku 70. let ji prakticky znemožnily.

Nákladové ceny jsou zejména v odvětvích přirozeného monopolu technické infrastruktury a primární produkce (výroba produkce zásadně závislé na přírodních podmínkách – paliva, energie, suroviny, potraviny, dřevo, voda, kanalizace) obvykle menším zlem než praxe dotací cen jejich výrobků a služeb, zvláště pokud jde o ceny paliv, energií, surovin, potravin, vodné, stočné, za odvoz odpadů apod. Cílem přece není maximální spotřeba paliv, energie, surovin včetně dřeva, vody, potravin...

Efektivnost prokázalo jen dotování jízdného ve veřejné dopravě. Určitá mobilita obyvatelstva patří k základním vymoženostem civilizace a tlumení kontroverzní silniční dopravy je vysoce žádoucí. Nejednou se do tvorby cen promítal ten či onen lobysmus. Obojí přitom podřezávalo důležité stimuly rozvoje výroby, zejména kritériální funkci ceny. Vedoucí funkcionáři vládnoucích marxisticko leninských politických stran komunistického typu (dál bez ohledu na konkrétní název komunistických stran) nebyli s to rozpoznat, že vznikající nová socialistická společnost bude muset ještě poměrně dlouho rozsáhle aktivně využívat zákon hodnoty, zbožně peněžní, resp. tržní vztahy.

Od dotací cen výrobků a služeb pro domácnosti z veřejných rozpočtů je nutno odlišit „nepřímé křížové dotace,“ kdy jedna skupina spotřebitelů určitého zboží prostřednictvím vyšších cen reálně financuje nižší cenu příslušného zboží u jiné skupiny spotřebitelů. Nemělo by ale jít o systém, že ceny pro domácnost budou nepřímo dotovat velkooběhatele, viz elektrina v ČR v 90. letech. Totiž, náklady na technickou infrastrukturu jsou vysoké. Čím je infrastruktura delší a čím menší množství produktů přepravuje, tím jsou měrné náklady na přepravu příslušného produktu vyšší. Nepřímé křížové dotace se nejen v ČSSR za socialismus využívaly zejména u jízdného v osobní železniční dopravě, jejíž ztrátovost se hradila ze zisků z nákladní železniční dopravy. Mám za to, že systémový přístup by měl stát na dotacích z veřejných rozpočtů na úhradu prokázaných ztrát jak v MHD, tak ve veřejné linkové dopravě autobusy, tak v osobní železniční dopravě.

Nutné je ale uplatňovat princip jednotných cen produktů technické infrastruktury ve městech i na vesnicích, přestože na vesnicích z čistě tržního hlediska (mnohem nižší spotřeba při stejné nebo i větší technické infrastruktuře) by měly být ceny těchto produktů vyšší. Stát nejen socialistický by měl mít zájem na zajištění přiměřených životních podmínek i na venkově.

Nepřímé křížové dotace nejsou obvykle efektivní. V úhlu rostoucích požadavků na ochranu životního prostředí se nepřímé křížové dotace jeví efektivní zřejmě jen u cen vodného a stočného či elektřiny tak, že občané s nízkou spotřebou na obyvatele budou mít vodu, resp. elektřinu levnější a rozdíl uhradí občané s vysokou spotřebou vody či elektřiny. Energetický regulační úřad ČR zde ale v lednu 2016 vyrazil přesně opačným směrem, což bylo špatné. Je dobře, že tento problematický návrh vzápětí stáhnul.

Podobně tomu bylo s ekonomickou demokratizací. Základem demokratizace ekonomiky bylo zespolečnění výrobních prostředků, zvláště těch rozhodujících, protože odstranilo vykořisťování člověka člověkem ve velkém ze zákona. Totiž, mluvit o ekonomické demokracii tam, kde jedni vlastní výrobní prostředky a druhí je nevlastní, takže jsou vesměs odkázáni na prodej své schopnosti pracovat, na najímání se na práci v soukromých podnicích, je mimo realitu, viz K. Marx. Může jít jen o značně omezenou demokracii politickou, nikoliv sociálně ekonomickou.

Výjimkou jsou družstevníci (kolektivní vlastnictví výrobních prostředků, spojené nejčastěji s demokratickým řízením a s hlasováním podle zásady „1 člen družstva = 1 hlas“) a drobné živnostenské podnikání (určité, zpravidla malé výrobní prostředky vlastní a také s nimi či na nich pracuje), zejména pokud se živnostník žije vlastní prací + prací své rodiny.

Specifické postavení mají úředníci, policisté, vojáci z povolení a další složky ve službě státu.

Zatímco ve 20. letech se v sovětském Rusku a po té v SSSR značně rozvíjelo demokratické družstevnictví, od počátku 30. let byl jeho rozvoj zásadně usměřován státními plány, takže se vnitřní život družstev od direktivně řízených státních podniků příliš nelišil. Dnešní neziskový sektor neexistoval. Jeho funkci zajišťovaly v rámci možností sověty všech stupňů (v Československu národní výbory všech stupňů),

živnostníci (v Československu byly ale potlačeni), odbory, brigády socialistické práce v rámci budovatelského nadšení, družstva, některé společenské organizace (nejen Červený kříž) a zejména na venkově i tradiční sousedská výpomoc. Některé oblasti péče o pracující, ale také zájmovou činnost, spravovaly socialistické společenské organizace, zejména odbory, ale také organizace zahrádkářů, myslivců, rybářů, včelařů, sportovní organizace atd., vesměs ovládané a řízené vládnoucí komunistickou stranou

V ČR v roce 2017 se přímá samospráva zájmových organizací praktikuje jen při rozdělování dotací včelařům, které jsou svěřeny Českému svazu včelařství.

Zjevně nedemokratické bylo i zavedení možnosti cestovat mezi jednotlivými regiony SSSR jen na povolení, tzv. puťovky. V pozadí stál vážný problém hrozby vyliďnění ruského a ukrajinského venkova, neboť prudce se rozvíjející průmysl a města nabízely vesměs podstatně atraktivnější životní podmínky než pomalu se rozvíjející venkov. Realnost tohoto nebezpečí potvrdilo drtivé vyliďňování ruského venkova po zrušení puťovek za M. S. Gorbačova ve spojení s katastrofkou, dále rozvinutou podvodnými pseudoreformami Borise Nikitoviče Jelcina. Mimo SSSR se v sovětském bloku systém puťovek neuplatňoval.

Znalost děl klasiků K. Marxe a B. Engelse byla velmi nízká. Carská cenzura způsobila, že k vydání většiny základních děl K. Marxe a B. Engelse v ruštině došlo až po roce 1917. Některá významná díla, dosud bez užitku uložená v archivu německé sociální demokracie, byla vydána poprvé až v SSSR, obvykle v nekvalitním překladu do ruštiny. Rozlišit přechodné období, socialismus a komunismus, o kterých K. Marx, B. Engels a V. I. Lenin zanechali jen pár poznámek „na okraj“, se nedařilo ani marxistickým teoretikům. Praxe tudíž chtě nechtě šla často intuitivně, někdy i metodou pokusů a omylů (i centralisticko příkazovací soustava plánovitého řízení se v SSSR formovala relativně dlouhé období), nejednou správně proti naivním radám teoretiků, kteří zaostávali za realitou revolučních přeměn. Probíhající socialistické přeměny v SSSR přitom zásadně postrádaly oporu v kvalitní teorii budování základů socialismu a později i v teorii rozvíjení nerozvinutého socialismu směrem k socialismu rozvinutému.

Problémem byla jistě i skutečnost, že názory Karla Marxe a Bedřicha Engelse prodělaly určitý vývoj, odtud i polemika tzv. „mladý“ a „starý“ Marx. Socialistické směry, které kritizuje Komunistický manifest v roce 1848, již v roce 1917 neexistovaly. Prostě vývoj je překonal. Naopak jiné předpoklady, zvláště pak mohutný rozvoj výrobních sil, naplňoval to, o čem Marx a Engels psali již v roce 1848 spíše futuristicky.

Dogmatici si jistě zoufali, že mnohé bylo napsáno v různých polemikách. Ztráta kontextu dobových polemik vedla vesměs k chybným interpretacím.

Neschopnost sovětské společenskovědní teoretické fronty napomáhat socializaci společnosti vedla k jejímu přehlížení a postupnému podrobení společenskou řídicí praxí. Možnosti rozvíjení společenských věd, zejména marxistické filosofie, politické ekonomie socialismu a vědeckého komunismu se tak citelně zúžily, resp. základní axiomy tehdejšího výkladu marxismu leninismu začaly časem nemálo svazovat, přitom více v SSSR než v ČSSR.

Nezralost socialistických teorií výborně dokládá Z. Hába v rámci analýzy neúspěšného hledání základního ekonomického zákona socialismu a komunismu, viz 7), resp. kap. 2.10. Podobně tomu bylo s tápáním kolem místa zákona hodnoty, zákona plánovitého rozvoje, zákona rozdělování podle práce v socializující se společnosti. „*Nezralým ekonomickým poměrům odpovídají i nezralé teorie,*“ psal kdysi K. Marx.

Problém s dialektickým pochopením socializace známe i z oblasti umělecké tvorby. Krátkodobá roztržka, kdy se počátkem 50. let v Československu odmítala umělecká avantgarda

ve prospěch tzv. socialistického realismu, ač správně měla být „*avantgarda pro umělce a (socialistický) realismus pro široké pracující masy*“ je výmluvná.

Nezralost socialistických teorií dokládají i tzv. zákonitosti budování socialistické společnosti, zformulované vedením komunistických stran evropských socializujících států ve Varšavě v roce 1958. Zásadním omylem už bylo, že se za zákonitosti budování socialistické společnosti vydávaly zákonitosti přechodného období od kapitalismu k nerozvinutému socialismu. Nutnost urychleně uskutečnit to, co společnost naléhavě potřebovala, ale co nedokázal zrealizovat kapitalismus, bylo přitom základním obsahem etapy přechodného období i nerozvinutého socialismu. V praxi ale politika přechodného období v mnoha směrech pokračovala i za nerozvinutého socialismu včetně odmítání objektivního působení zákona hodnoty v socializující se společnosti. Přívlastek „*nerozvinutý*“ se ale tehdy nepoužíval. Jen vlastní socializace rozhodujících výrobních prostředků byla v době vyhlášení vybudování základů socialismu prakticky dokončená, nerozvinutý socialismus již v zásadě fungoval na své vlastní sociálně ekonomické základně, byť ještě s množstvím mateřských znamének předchozí kapitalistické, někde i předkapitalistické společnosti. Zásadním problémem bylo praktické neřešení „*zákoností budování socialistické společnosti*“ a způsobu rozvíjení socialistické společnosti po skončení přechodného období.

Vybudování základů socialismu, v některých socializujících státech ohraničené přijetím socialistické ústavy, mělo mít významné důsledky pro další rozvoj socialismu a uplatňování metod socialistické výstavby. Kromě nutné nápravy možných nezákonností z přechodného období měla skončit diktatura proletariátu (období revoluční přestavby společnosti bylo v hlavních směrech ukončeno, společnost se už rozvíjela převážně na svém socialistickém základě a relativně stabilně, rozumná byla dvojitá amnestie, tj. jak pro oběti přehmatů, tak i pro ty, kdo se jich dopustili), diktatura proletariátu měla být nahrazena vládou nepriviligovaných dělníků, rolníků a pracující inteligence (všelidový stát, chránící a podporující v první řadě nepriviligované). Kádrování ve smyslu zvýhodňování příslušníků dělnické třídy a drobných rolníků mělo být zásadně omezeno, zřejmě jen na určité zvýhodnění dětí z rodin dělníků a rolníků při přijímání na střední a vysoké školy, neboť byly objektivně svým sociálním původem znevýhodněné. Podobně mělo skončit omezování příslušníků poražené buržoazie a maloburžoazie pro třídní původ. Důsledně měla být oddělena moc zákonodárná, výkonná a soudní, orgány komunistických stran neměly nahrazovat státní orgány a už vůbec neměly řešit běžné operativní úkoly rozvoje společnosti. Samostatnost socialistických podniků měla být podstatně vyšší.

Ředitelé výrobních podniků SSSR byly paradoxně za L. I. Brežněva spoutáni nejrůznějšími předpisy a direktivami mnohem víc než za J. V. Stalina.

Socializující stát měl mnohem lépe využívat zbožně peněžní vztahy. Kritika směřuje zejména na enormní počet často individuálně a nejednou i podle subjektivních kritérií stanovených cen, sazeb daně z obrátu, podobně nejednou málo přehledný systém dotací a praxi odčerpávání „volného“ zisku podniků. Úplný chozrasčot byl nutností, byť se ministrům financí a plánování mohl zdát přepychem.

Úplný chozrasčot vyžadoval efektivně řešit postavení socialistického podniku. Reálný socialismus narážel na několik mantinelů. V zásadě šlo o:

- a) centralisticko příkazovací soustavu plánovitého řízení, která od jisté doby (zhruba od 60. let) jeho činnost a nejednou i rozvoj neúměrně svazovala ve státech reálného socialismu. Naopak nedostatečně používala závazných norem, nejen ekologických, ale i technických.

Jeden případ za všechny: pantografy lidově zvané „žabotlavy“ z let 1964-72 byly prvními nízkopodlažními vlaky, usnadňující a urychlující nástup a výstup z vagonů a tím je zrychlující, což byl nemalý přínos pro rozvoj osobní železniční dopravy, o pomoci osobám se sníženou pohyblivostí nemluvě. Čs. normy ani ČSD ale nepožadovaly nízkopodlažnost vagonů a souprav osobní železniční dopravy, podobně tramvají, trolejbusů, autobusů, zejména MHD, takže příslušné technické normy nebyly v tomto směru zpřísněny, ke škodě rozvoje veřejné osobní dopravy.

- b) degradace státního vlastnictví socialistických podniků na samosprávné podnikové a často i jen dílenské vlastnictví v někdejší Jugoslávii.

Ze srovnání státem řízených podniků reálného socialismu sovětského typu se samosprávnými podniky socialistické Jugoslávie vychází podniky reálného socialismu podstatně lépe, efektivněji. Jugoslávské samosprávné podniky nebyly s to odstranit nezaměstnanost, a to i při rozsáhlém výjezdu Jugoslávců do vyspělých států za obživou, o stále ničivější inflaci v důsledku svévolného stanovování cen nad hodnotu s cílem zakrývat špatné hospodaření nemluvě.

Neznamená to ale, že by socialistické podniky reálného socialismu nebyly zatíženy zásadními problémy. Na jedné straně je sužovalo množství někdy i nesmyslných předpisů (nejčastěji zvané úkoly plynoucí z rozpisu státního plánu), na druhé straně nebyly pod dostatečným tržním tlakem. Zajištěný, prakticky garantovaný odbyt za dlouhé konjunktury jistě příliš nemotivuje k inovacím.

Možné postavení státního podniku bylo i jedním z problematických bodů připravované Šikovy ekonomické reformy roku 1968. O privatizaci státních podniků se v roce 1968 neuvažovalo. V případě pokračování Šikovy ekonomické reformy, zachování politické stability a socialistické orientace Československa tehdejší socialistické státní podniky mohly konvergovat:

- k jugoslávským samosprávným podnikům s tím, že by se snad volil jen ředitel podniku, nikoliv i vedoucí samostatných výrobních úseků podniků, podobně by dílna nestanovovala ceny svých produktů navazující dílně a tím by byla i podstatně nižší inflace,
- k modelu státních podniků v dnešní Číně, kde kromě mnohého jiného vzniká otázka, zda jde ještě o socialistické podniky a společnost. Obě cesty obnáší značnou nezaměstnanost, neúměrnou příjmovou a majetkovou polarizaci obyvatel i regionů a nemalou inflaci. Model současné Číny vychází s výjimkou křiklavých rozdílů v příjmech a majetku podstatně ekonomicky efektivnější. Oba modely jsou zjednodušené nepřihlížením k objektivně značně rozdílným podmínkám podnikání v jednotlivých odvětvích národního hospodářství.

Navenek se zdá, že Čína vyspělý kapitalismus poráží jeho vlastní zbraní – svobodným podnikáním na stále více liberalizovaném trhu včetně trhu kapitálového při zjevně nedostatečném sociálním zabezpečení pracujících.

V zásadě jsou ještě dva typy podniků – kapitalistický (zřejmě by neměl být cílem) a družstevní, který maximalizuje svůj hrubý důchod, tj. mzdy + zisk, Marxovo (v+m). Družstevní podnik nabízí vyšší zaměstnanost, ale nejsou imunní vůči chaosu tržní ekonomiky. Nejsou-li zakázky, resp. tržby, je nucen propouštět i družstevní podnik, nemá-li zkrachovat. Podobně může zkrachovat živnostník.

Měly být propracovány mechanismy útlumu zjevně neefektivních výrob. Dotace měly být zejména programově orientované, tj. poskytované jen na základě předložení kvalitního projektu a na jeho realizaci vázané. Ne vždy se tak dělo. Měly být zásadně

omezeny především dotace cen té či oné produkce, a to i ze „sociálních důvodů“. Efektivnější jsou přímé sociální dávky, zejména naturální, neboť ty nelze prochlorat, prokouřit, prohrát v kartách či v hracích automatech, utratit za zbytné zboží atd. Sociální důvody řešené prostřednictvím cen pomáhají i většině občanů, kteří pomoc nepotřebují. Jednou z příčin, proč se tak nestalo, byla představa o komunistické společenské formaci jako netržní, což ale platí jen pro její nejvyšší stupeň – vlastní komunismus. Nemůže platit pro nerozvinutý ani rozvinutý socialismus.

Je bezpředmětné nadávat J. V. Stalinovi a kol., že socialismus v SSSR budovali podle svých představ, když společenskovední výzkum předváděl zjevnou impotenci, takže společenské řídicí praxi nezbylo než problémy řešit podle svých poznatků a představ, vesměs lépe než radili na obě nohy kulhající akademici.

Nezralost socialistických teorií dokládají i některé opakované hrubé chyby v rámci přípravy a realizace ekonomických reforem, nejen v ČSSR. Zatímco rozvoj výrobních sil žádal koncentraci výroby a při různých reorganizacích se dále posilovala generální ředitelství výrobních hospodářských jednotek, českoslovenští ekonomičtí reformátoři v roce 1958, 1968, 1987 i po roce 1989 žádali a po roce 1989 dělili velké podniky na menší s cílem vytvořit konkurenci, ač ta fungovala zejména v mezinárodním měřítku. Ač posilování fondového vybavení výroby základnímu fondu (fixním kapitálem) žádalo uplatňovat přinejmenším fondový typ cen, odpovídající výrobní ceně kapitalismu volné soutěže, mnozí ekonomičtí reformátoři nejen v ČSSR žádali hodnotový typ ceny, odpovídající prostě zboží výrobě. Jak už to bývá, jejich sebekritičnost byla většinou nízká. Novožilovův objev obecného vzorce ceny ve zboží výrobě ignorovali. Jak bylo uvedeno v kap. 1, měli žádat ceny konvergující k mezním, marginálním (uzavíracím) nákladům, včetně externalit. Takové chyby připravované ekonomické reformy kompromitovaly.

Obsahem přechodného období byla kromě socializace ekonomiky i urychlená industrializace a odstraňování bídy. Odstraňování bídy začalo v SSSR (podobně v Číně, Albánii, v KLR, na Kubě, v Libyi ad.) odstraňováním masové ngramotnosti. Těžišťe překonávání bídy leželo v zásadní změně v rozdělování vytvářeného nadproduktu (dosavadní kapitálové příjmy kapitalistů byly využívány prakticky výlučně na rozvoj společnosti, zejména ekonomiky) včetně zásadního posilování těch výrobních i nevýrobních sektorů ekonomiky, na kterých překonání bídy záviselo. V SSSR a později i v dalších, zejména v zaostalých socializujících státech šlo v přechodném období především o budování základů ekonomiky včetně celých nových, chybějících průmyslových a dalších odvětví. Z nevýrobních oborů šlo zejména o zásadní posilování školství, zdravotnictví, sociální péče, kultury, masové tělovýchovy, veřejné dopravy osob ad. Vědecký socialismus a komunismus je s bídou neslučitelný, viz hrubě protimarxistický a protileninský program maoistického Pol Potova režimu v Kambodži „rovnosti v bídě“.

I když teoretikové pod dojmem probíhající socialistické výstavby hlásali zákonitost přednostního růstu výroby výrobních prostředků před výrobou spotřebních předmětů (šlo o zákonitost jen období industrializace), neznamenalo to nezvyšování životní úrovně, byť zejména venkov značně zaostával a na asfaltové silnici nejen v někdejším SSSR část venkova leckde čeká dodnes.

Zacilení přechodného období na socializaci ekonomiky a odstranění bídy bylo srozumitelné. Přestože bylo nejednou provázáno vážnými excesy a zejména v SSSR a v Číně i značnými a nejednou i neospravedlnitelnými represemi, podporovala jej

výrazná většina obyvatel většiny socializujících států. Problém nastal paradoxně po jeho dokončení. Vznikla zdaleka ne jednoduchá otázka, kam a jak dál.

Počáteční velmi rychlý rozvoj ekonomiky a následně i životní úrovně obyvatel bylo možné realizovat poměrně snadno vzhledem k velmi nízkému základu, jež byl ve výchozím období navíc ještě silně stlačen ničivou 2. světovou válkou a v zaostalých státech i vzhledem k základní vlastnosti industrializace: když se jednou rozjede, může se značnými tempy dosti dlouho takřka samovolně rozvíjet. V ekonomice se mohl orientovat na budování toho, v čem jednotlivé socializující státy silně zaostávaly (už prostá komparace s vyspělými státy ukazovala na zásadní problémy zaostalosti, takže riziko volby chybných priorit bylo malé), v životní úrovni na uspokojování snadno rozpoznatelných základních hmotných potřeb a vytváření základních sociálních jistot obyvatel. Urychlený rozvoj ekonomiky poměrně rychle přinášel výrazné hmatatelné pozitivní efekty.

Výše popsaný vznik a rozvoj socialismu v SSSR měl i neměl obecné rysy. V některých socializujících státech měl ještě těžší podobu, viz socializující Vietnam těžce bojující nejprve s japonskými, poté s francouzskými, poté s USA kolonialisty a agresory + ještě v letech 1976-78 odrážející agresí tzv. Rudých Khmérů z Kambodže a po jejich porážce agresí Číny (17. února – 16. března 1979) či totálním embargem, blokadou a jiným nepřátelstvím ze strany USA od počátku vítězství revoluce sužovanou revoluční Kubu. V těžké pozici je dlouhodobě i KLDK. S jižní Koreou, okupovanou vojsky USA, dodnes chybí mírová smlouva, resp. platí jen příměří, o obří zdi na korejských hranicích a častých vojenských incidentech nemluvě. Evropským socializujícím státům SSSR zajistil dostatečnou ochranu před imperialistickou agresí a tím i mnohem příznivější podmínky socialistické výstavby. Mnohé problémy si ale svými chybami zapříčinily jednotlivé socializující státy samy.

9.1.2. Problémy nerozvinutého socialismu

Obecný problém byl, že dříve nebo později další pokračování klasického industriálního vývoje nebylo dost dobře možné. Tempo ekonomického růstu se s růstem rozvinutosti jednotlivých socializujících států nutně snižovalo, ekonomika se stávala složitější a v řadě směrů limitovaná, rychlý rozvoj přinášel i nemalá negativa, zejména plýtvání zdroji, byť jiné než z důvodů živelné tržní regulace a převážně parazitních příjmů buržoazie, a nejednou i povážlivé zhoršení životního prostředí. Také politici začali klást mnohem větší důraz na kvalitu, zejména na větší vyváženost ekonomického růstu, resp. samotný růst ekonomiky přestal být absolutní prioritou, byť zběsilé závody v často samoučelném ekonomickém růstu mezi tehdejšími sovětským a západním blokem pokračovaly až do 70. let, kdy narazily na rozsáhlé strukturální problémy. V zásadě ale závody v ekonomickém růstu ve světě přežívají dodnes. Pravda, někdy v zkarikované podobě, viz dlouhodobě stagnující Japonsko a značně zaostávající EU.

Otázka, jak dál, stála i před obyvatelstvem. Totiž, odstranění bídy, zabezpečení základních hmotných potřeb a základních sociálních jistot všem občanům jednotlivých socializujících se států a tím i překonání bídy, zajištění všem praceschopným reálného práva na práci včetně odměny za ni, která ho i jeho rodinu uživila, často v kombinaci s pracovní povinností, a úplné odstranění nezaměstnanosti vytvořilo zcela novou situaci, kdy pro široké vrstvy obyvatel skončil boj o pouhé přežití a i neprivilegovaní občané se mohli mnohem více věnovat vlastnímu rozvoji, byť mnohé dnešní vymoženosti nebyly tehdy k dispozici.

Výše uvedené neplatí plně pro ty, kdo se stavěli proti socialismu či vládní moci a byli za to někdy právem, někdy neprávem, někdy přiměřeně, někdy nepřiměřeně trestáni. Určitá omezení navíc měli i ti, kdo byli kádrově označováni jako příslušníci, popř. potomci někdejší buržoazie, maloburžoazie, kulaků. Větší či menší postih opozice byl a je ale běžný i ve vyspělých kapitalistických státech včetně současné ČR, byť tam bývá lépe maskován.

Zdravotnický pokrok po 2. světové válce umožnil v socializujících i vyspělých kapitalistických státech zaváděním očkování postupně vymýtit nebo zásadně omezit četné nebezpečné nemoci, jež dosud vážně decimovaly obyvatelstvo, zejména děti. Zásadní snížení dětské úmrtnosti a rozšiřování užívání antikoncepce umožnily změnu modelu rodiny – přejít od praxe pořizování si více dětí k praxi pořizování si nejčastěji dvou dětí. Ženy byly nebo se brzy staly gramotné a vzdělaností se brzy vyrovnávaly mužům. Větší počet dětí přestal být nutností v zájmu zajištění obživy i jako pojistka na stáří v podmínkách základních sociálních jistot, zde zejména bezplatné zdravotní péče a státem garantovaných starobních důchodů. Za pomoci antikoncepce se stalo reálné mít i při plném sexuálním životě převážně dvě děti.

Významné zkrácení pracovní doby, tj. přechod z šesti na pětidenní pracovní týden, v ČSSR uskutečněný koncem 60. let (v Polsku o 10 let později), významně zvýšil rozsah volného času občanů. Ukázalo se ale, že mnozí občané ho nebyli schopni využít ke svému výraznému rozvoji, že si s nabytými možnostmi vlastního širokého rozvoje nevěděli rady. V ČSSR to názorně dokládá pro příslušné jedince sebedestruktivní růst spotřeby cigaret a alkoholu na obyvatele po celá 50., 60. a 70. léta. Při výrazném snižování fyzické námahy v práci mnozí občané stále více místo stravování provozovali slavnosti obžerství. Mnozí si tak způsobovali zdravotně i jinak značně závadnou otylost. Tisk, rozhlas a televize nabízely rozsáhlé možnosti vzdělávat se a kultivovat. Mnoho občanů ale skončilo v „televize-mánii“, tj. sledování televize „od nevidím do nevidím“ a tím reálně i v rozsáhlém zabíjení narůstajícího volného času. Jistě, nabízela kvalitní pořady, nebyl to televizní bulvár, plný komerčních reklam a černé kroniky, který známe nejen v ČR po roce 1989.

Výrazné zlepšování zdraví obyvatel ČSSR z 50. let v důsledku zajištění mírového života, odstraňování bídy a socialistické revoluce ve zdravotnictví (kromě zajištění bezplatné zdravotní péče hrálo významnou roli povinné očkování proti řadě dosud obávaných nemocí) nepokračovalo v dalším období, v první řadě z důvodu růstu spotřeby tabáku a alkoholu a růstu otylosti, negativně se projevující na zdraví, nejednou se smrtelnými následky se zpožděním 20 i více let, a to i při zlepšující se zdravotní péči. Když si někdo ničím zlozvyky své zdraví, lékaři s tím mnoho nesvedou. Výmluvy na špatné západní vzory, či že tak údajně protestoval proti režimu, jsou trapné.

Růst a postupné zajištění uspokojování základních materiálních i nemateriálních potřeb (vytvoření základních sociálních jistot) oslabovalo kolektivismus a podporovalo individualismus ve způsobu života i ve smýšlení. Rostlo sobectví mnohých, těžká sociální nejistota přestala lidi shánět do houfu k obraně základních životních podmínek. Základní sociální jistoty se začaly brát jako samozřejmost. Možnost jejich ohrožení se stále více ignorovala, nejen vlivem jejich umné bagatelizace podvrátnou západní propagandou. Moderní socialismus bude muset mimo jiné řešit nelehkou otázku, jak nepřehnat základní sociální jistoty, jak při jejich plném zabezpečení bránit neuvědomělým občanům jimi opovrhovat a také jak omezovat jejich zneužívání.

Něco zlého naznačuje i sílící odtrženost a nejednou i zjevná degenerace významné části neziskového nevládního sektoru v západní Evropě pod praporem multikulturalismu EU typu. Ač v zásadě žije z peněz daňových poplatníků, věnuje se stále víc jejich šikanování, předstírajíc péči o veřejné blaho.

Individualismus objektivně zvyšovaly i některé druhy růstu životní úrovně – domácí pračky nahrazovaly společné prádelny, sledování televize návštěvy kin, ježdění osobními auty ježdění veřejnou hromadnou dopravou, rekreace na soukromých chatách a chalupách kolektivní odborovou rekreaci (zásadní zkrácení pracovní doby přechodem na pětidenní pracovní týden koncem 60. let v ČSSR takové aktivity ztrátilo), aj. S tím rostlo i sobectví, nejen v ježdění osobními auty s těžkými negativními dopady na bezpečnost, veřejné zdraví, životní prostředí a časem i na urbanismus, územní strukturu sídel a přírody (struktura osídlení se začala přizpůsobovat a tudíž zásadně deformovat v zájmu potřeby stále větší silniční dopravy, vícepruhové silnice mají těžký dělicí efekt vůči přírodě a nejednou i vůči osídlení). Od 60. let ve velkém realizovaná výstavba moderních bytů panelovou technologií též přispívala k odcizení a k individualismu. Větší panelák, nenáročný na údržbu a opravy, má víc obyvatel než malá vesnice, ale obyvatelé paneláku se pořádně a někdy vůbec neznají, což je na malé vesnici nemyslitelné. Existuje i řada jiných, byť méně jednoznačných indikátorů nárůstu individualismu. Kolektivní způsob života přestal být existenční nutností pro většinu obyvatel, lidé se podstatně víc diferencovali profesně i zájmově. Tento trend rostl s růstem velikosti města, resp. nejsoudržnější zůstává dodnes venkov, kde se lidé navzájem mnohem více znají a jsou na sobě navzájem mnohem víc závislí. Bývají také nejstřízlivější, protože na rozdíl od obyvatel velkých měst mnohem lépe vědí, kde věci začínají a kde končí. Neslavný výrok žačky: „*Co nám to paní učitelko povídáte, že mléko dává kráva, mléko přece dává supermarket!*“ zcela jistě nepochází z venkova.

Pokud vedení vládnoucích komunistických stran vycházelo jen z nutnosti překonávat četné přežitky z minulosti (mateřská znaménka kapitalismu, případně předkapitalistických společensko ekonomických formací) a ideovou diverzi ze západu, mělo zúžený prostor pro svou politiku. Objevení zákona společenského přivlastňování jako základního ekonomického zákona komunistické společensko ekonomické formace a rozporu mezi celospolečenským a individuálním jako jejího základního rozporu Z. Hábou počátkem 80. let ale přišlo relativně pozdě a hlavně ani náhodou neproniklo do vedení tehdejší KSČ či KSSS. Jistě i proto, že z něj plyne potřeba podstatně složitějšího, sofistikovanějšího přístupu k rozvíjení socialismu. Odstranit různé těžko odůvodnitelné rozdíly v přístupech na minimum mělo být prvním krokem.

Ze zákona společenského přivlastňování nevyplývá, že chybou byl samotný vysoký stupeň přerozdělování vytvořených hodnot socialistickým státem. Problémem byl způsob jeho provádění, dostatečně nezohledňující hodnotové vztahy a pracovní zásluhy a tím i dostatečně nestimulující efektivnost. K jeho největším symbolům patřily odvody zůstatku volného (nerozděleného) zisku podniků, neobjektivní přerozdělování na základě stovek i tisíců individuálně stanovených cen a sazeb daně z obrátu, diferencovaných často subjektivně, mzdové tarify vytvářené nejčastěji na základě nedostatku pracovních sil, časté placení za nekvalitní a někdy i za nevykonanou práci, neodůvodněné dotování cen některých výrobků a služeb.

Historie bývá zlomyslná a mívá výkyvy. Zatímco první období socialismu bylo nejen v SSSR ve znamení velmi silného kolektivismu s vrcholem v době existenčního ohrožení lidstva za 2. světové války, po jejím skončení v roce 1945 došlo postupně k obrácení trendu směrem k individualismu s vrcholem v 90. letech po pádu evropských států reálného socialismu. Jak ale správně hlásal nemarxistický ekolog Josef Vavroušek, extrémní individualismus i extrémní kolektivismus škodí, neboť likvidují odpovědnost, viz 8). Při extrémním individualismu je těžké o nějaké odpovědnosti mluvit, neboť si každý dělá, co chce, bez ohledu na druhé a na společnost. Při extrémním kolektivismu platí, že za nás myslí strana a vláda nebo dokonce jen její (neomylný) vůdce.

Zčásti vlivem západní propagandy politické i komerční reklamou, zčásti ale i vlivem svého přežívajícího maloměšťáctví, se mnozí občané začali honit za kdejakou chimérou, byť k tomu neměli reálné důvody. Nebyli jen socialisticky uvědomělí dělníci, rolníci a příslušníci pracující inteligence. Byla také nejen v ČSSR početná vrstva někdejší maloburžoazie, bylo i dost měšťáků, kteří hodně brali z výhod socialismu a málo odváděli. Heslo: „*Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu!*“ bylo pro ně příznačné, stejně jako dříve za kapitalismu i později za obnoveného kapitalismu po roce 1989.

K záludnostem vývoje patřilo, že početné vrstvy měšťáků v Československu a zejména v českých zemích byly nejprve brutálně potlačeny nacistickými okupanty, po té překotnou socializací. Proti tomu měšťáci v rámci své zbabělosti nic podstatného nečinili. Příležitost výrazněji se uplatnit dostali až v 60. letech. Výbuch měšťáctví za pražského jara 1968 neměl překvapit. Když to nevyšlo, učinili jistou symbiózu s normalizační společností, v které se jim do jisté míry dařilo. K druhému velkému výbuchu měšťáctví došlo po převratu 17. listopadu 1989. Faktor silného měšťáctví levici opakovaně zaskakoval, nejen v Československu.

Byly i zbytky poražené buržoazie a jejich příznivců, snících o zvrácení socialistického vývoje. Byly právem i neprávem, přiměřeně i nepřiměřeně socializujícím státem postižení občané.

Byly také vrstvy občanů, kteří chtěli jen v poklidu žít, na rozdíl od jedinců ambiciózních nebo uvědomělých. Železná opona, byť počátkem 50. let v zásadě vynucená západním embargem a studenou válkou, časem mnoha lidem vadila, o přítomnosti „sprátelených“ vojsk Sovětské armády v Československu po 21. srpnu 1968 nemluvě.

V NDR, v Polsku, v Maďarsku a do 50. let také v Rumunsku a východním Rakousku byla Sovětská armáda od dob osvobození od nacismu. Z Československa, Bulharska a Jugoslávie se stáhla již na podzim 1945. Snahy o její umístění v Československu tehdejší prezident Antonín Novotný v 60. letech třikrát úspěšně odmítnul. Dostala se k nám až za jeho pokořitele Alexandra Dubčeka, a to v nejnevhodnější chvíli.

Nutné je rozlišit rozdílná očekávání významných vrstev obyvatel v jednotlivých socializujících státech. Zejména v SSSR a v Číně bylo základním očekáváním velké části obyvatel včetně významné části státního aparátu a inteligence skoncovat s otřesnou zaostalostí a prohnilým carismem v Rusku, resp. s japonskou okupací a vládou cizím zájmům zaprodané kompradorské buržoazie v Číně. V KLTR, ve Vietnamu, Laosu a v Kambodži šlo v letech 1940-45 o to skoncovat s někdejší japonskou a po té s jakoukoliv jinou porobou. Čtyřletá hrůzovláda maoistických tzv. Rudých Khmérů s podporou maoistické Číny v letech 1975-79 perspektivu socializace v Kambodži smrtelně zkompromitovala. Na Kubě nechtěli být polokolonií USA.

V Československu byla základní očekávání (s výjimkou důsledného uskutečnění protifašistické a národně demokratické revoluce) značně diferencovaná. Dělnická třída měla spíše klasické odborové požadavky, tj. odstranit nezaměstnanost, bídu, dát všem občanům základní sociální jistoty. Tyto požadavky KSČ s významnou podporou jednotného silného Revolučního odborového hnutí důsledně naplňovala. Důvěra v kapitalismus byla zásadně otřesena předchozím vývojem. Mnichov a nacistická okupace dorazily důvěru v kapitalismus v Československu.

Značně revoluční bylo i rolnictvo, zejména požadavkem na důsledné provedení pozemkové reformy z 20. let, byť jej v 50. letech kolektivizace zemědělství dočasně rozkolísala. Od 60. let patřilo k základním oporám budovaného socialismu. Pravda je,

že se v roce 1968 přes nemalé tlaky nerozpadlo ani jedno zemědělské družstvo. Sobecky socialismus viděla poměrně početná maloburžoazie, odmítavě poražená buržoazie.

V NDR, v Maďarsku, v Chorvatsku, v Lotyšsku, v Estonsku a částečně i na západní Ukrajině (v letech 1945-55 též v sovětské okupační zóně v Rakousku), byl zásadní problém vyrovnat se s hrůznou fašistickou minulostí. V zásadě bylo možné buď někdejší fašismus více méně tolerovat, jak to činily západní mocnosti ve Spolkových republikách Německo a Rakousko, nebo fašismus tvrdě potlačovat.

Polskem a Litvou kromě šoku z nacistické hrůzovlády silně cloumala tradiční silná rusofobie, kterou v Litvě příliš neotřásl ani vrácení litevské metropole Vilniusu Litvě 10. října 1939, do té doby držené Polskem, na nátlak SSSR, a v Polsku získání Slezska, Pomořanska a části východního Pruska jako náhradu za ztracené západní Bělorusko a západní Ukrajinu – Halič. Část Poláků, nejen z řad polských politiků a intelektuálů, i nadále sní o Polsku od Baltu k Černému moři, přestože tam Polsko ani v dobách největšího územního rozsahu Polsko litevské unie nesažalo.

V Bulharsku a v Srbsku byla situace podobná té v Československu, jen měšťácké vrstvy byly podstatně slabší a zaostalost naopak podstatně větší. Národnostní vztahy byly v Jugoslávii mimořádně komplikované. Rumunsko se do socialistického tábora, podobně jako Polsko, dostala spíše nechtěně, byť bez zátěže rusofobie.

Mongolsko a Albánie byly na startu k socialismu ještě zaostalejší než někdejší carské Rusko. Mongolsko zahajovalo socialistickou výstavbu v roce 1924 bouráním asijského výrobního způsobu. O moc lépe na tom nebyla ani Albánie, kde feudalismus či spíš klanové uspořádání padnul jejím osamostatněním na Turecku v roce 1912, ale silné přežitky klanového uspořádání v ní trvají dodnes. Podobné přežitky klanového uspořádání přežívají dodnes na Kavkaze, ve střední Asii či v Libyi.

V období velkých socializujících přeměn ještě víc než jindy společenské vědomí výrazně zaostávalo za společenským bytím. S přibývajícimi léty budování socialismu se začalo zapomínat na neutěšenou kapitalistickou minulost. Rozsáhlé socialistické vymoženosti se stále více braly jako samozřejmost a možnost jejich likvidace v případě porážky socialismu a restaurace kapitalismu si lidé stále více přestávali připouštět. Podobně se zapomínalo, že výchozí postavení bylo daleko za vyspělými kapitalistickými státy. Současně narůstala kritičnost k nezákonnostem, v SSSR zejména těch z dob J. V. Stalina, v Československu zejména těch zpočátku 50. let.

Rozvoj směřoval i nesměřoval k socialistickým ideálům. V SSSR na jistou vyčerpanost „ocelové“ industriální linie J. V. Stalina po jeho smrti 5. března 1953 rozporuplně reagoval jeho následník N. S. Chruščov. K pozitivům patřilo zrušení gulagů a soudních trojek, velká rozporuplná amnestie (Lavrentij Berija ji prosadil jako všeobecnou, přestože mezi vězni převažovali kriminálníci), propuštění statisíců zajatých německých vojáků, léta využívaných na nápravu německým Wehrmachtem způsobených válečných škod, citelná decentralizace řízení na podnikové i územní úrovni, snaha výrazněji povznést zemědělství a spotřební průmysl a tím i životní úroveň širokých vrstev obyvatel, několikeré výrazné snížení početního stavu Rudé armády ad.

N. S. Chruščov správně pochopil, že v éře jaderných zbraní hromadného ničení se role nejen klasických jednotek pěchoty, ale i tankových armád, snižuje. Na tuto rozumnou linii nedokázal navázat Leonid Iljič Brežněv, ke škodě SSSR a celého sovětského bloku. Armády se tak staly zbytečně nadměrně početné a nákladné.

K pozitivním zásluhám N. S. Chruščova jistě patří odhalení kultu osobnosti J. V. Stalina včetně zločinů, ke kterým pod jeho vedením došlo. Problém je, že kritika J. V.

Stalina nebyla dostatečně objektivní. N. S. Chruščov neodhalil zdaleka všechny stalinské zločiny. Vše zlé shazoval na J. V. Stalina bez solidní analýzy objektivní podmíněnosti politiky J. V. Stalina v letech 1923-53, mimořádně to rozporuplných desetiletí vedení SSSR J. V. Stalinem. Odmítal velké nesporné pozitivní zásluh J. V. Stalina o rozvoj SSSR. Občas za zápory vydával i zjevné Stalinovy klady. Samozřejmě opomněl svůj významný podíl na stalinských zločinech, konkrétně na Ukrajině, kde byly největší.

Mimořádně stupidní bylo dodnes se běžně tradující obviňování J. V. Stalina, že věřil paktu o neútočení a držel při západních hranicích jen málo vojska, takže 22. června 1941 nebyl s to zastavit invazi nacistických vojsk. A. Hitler a spol. přitom právě doufali, že se jim hned na začátku války podaří bleskovými průlomy obklíčit a po té rychle zničit rozhodující síly Rudé armády a válku tak bleskově vyhrát. Tuto možnost J. V. Stalin A. Hitlerovi nedal. Vpád velmi početných, dobře vyzbrojených a vycvičených vojsk Wehrmachtu do SSSR nešlo rychle zadržet a obrovským ztrátám civilního obyvatelstva při nacisty uplatňované strategii „spálené země“ nešlo zabránit, viz Žukov. 9) Hloupou pomluvou bylo i tvrzení, že se J. V. Stalin po zprávě o vpádu Wehrmachtu do SSSR 22. června 1941 zhroutil. Archivy to nepotvrzují.

Za nepodstatný považuji spor některých, zda J. V. Stalin o represích věděl či nevěděl. Samozřejmě věděl. V tak velkém rozsahu se nemohly dít za jeho zády. Zajímavější je otázka role mocenských bojů v tehdejší sovětské elitě a hlavních iniciátorů a tahounů rozsáhlých nezákonností. Uvádí se zejména, že hlavní aktéři nezákonných procesů se při 3. moskevském procesu sami ocitli na lavici obžalovaných a byli vesměs odsouzeni k trestu smrti a zastřeleni. To je jistě pravda, to se stává, ale zejména pro nevinnou část obětí těchto procesů je to slabá útěcha. Neznám dostatečně zde fakta. Proto si zde netroufám více soudit. Přejít od glorifikace k zavržení je jistě jednoduché. Mnoho ale neřeší, zato mnohé zkomplikuje. Zásadním problémem bylo, že N. S. Chruščov nenašel dostatečně pozitivní východisko ze stalinských deformací. Kritika kultu osobnosti byla tudíž polovičatá. Těžko mohla být jiná, když N. S. Chruščov byl žákem J. V. Stalina a jeho jménem léta organizoval represe i teror na Ukrajině a svými chybami významně přispěl spolu s velmi suchými roky 1931 a 1933 k hladomoru na Ukrajině, což se v rámci četných sovětských regionů podařilo jen jemu na Ukrajině. Příznačná byla i blesková poprava jeho rivala L. Beriji. Stupidní bylo přejmenování místa rozhodujícího vítězství Rudé armády nad německými fašisty Stalingradu na Volgograd. Zásadním problémem bylo zachování cenzury, „puťovek“, centralisticko příkazovací soustavy řízení ad., byť se o zásadní ekonomickou a společenskou reformu pokoušel.

Hrubé podceňování objektivní analýzy kladů a záporů budování socialismu v SSSR ve spojení s kritikou Stalinova kultu osobnosti bylo vodou na mlýn antikomunismu vyspělých kapitalistických států i tzv. nové západní levice. Že mu nebyli s to pomoci ani radou představitelé západního komunistického hnutí (Gramsci ad.) nepřekvapuje.

Jinak řečeno, role Chruščova v rozvoji socialismu byla opravdu značně rozporuplná. Ale jinak, než uvádí dnes někteří dogmatici. Kritika kultu osobnosti J. V. Stalina byla na místě. Měla být ale maximálně objektivní, což se z řady důvodů nestalo.

K vážným chybám N. S. Chruščova patří prosazení svévolného odtržení Krymu od Ruska a jeho násilné připojení k Ukrajině 26. dubna 1954. Rozporuplné byly snahy o obdělávání celin v sovětské střední Asii, mánie zvaná kukuřice na Ukrajině a v Rusku či bavlna ve střední Asii. Ve spojení s odstoupením od projektu převedení částí vod Irtyše na západ od 60. let citelně přispívalo k vysychání Aralského moře. Nejasný je podíl Chruščova na hluboké roztržce s Čínou (zda jí šlo roztržce zabránit, nevím). Problémem byly i jeho časté až divoké pokusy v oblasti soustavy řízení včetně pokusů o územní chozrasčot. Velice neuvážená byla jeho některá veřejná prohlášení aj.

N. S. Chruščov si nebyl s to poradit s řídicí vrstvou, s prorůstáním stranického aparátu do státního řízení SSSR. Nutností oddělit stranické a státní řízení a zásadně omezit stranické poručníkování se zabýval již J. V. Stalin v 2. polovině 30. let, leč blížící se 2. světová válka a následná poválečná obnova mu neumožnila problém řešit. Hrubou chybou N. S. Chruščova bylo, že ji zavrhnul.

Za J. V. Stalina měla řídicí vrstva obrovskou moc, ale ručila za její výkon svou hlavou, což příjemné nebylo. To se změnilo s nástupem N. S. Chruščova. Ve vztahu k řídicí vrstvě lze zaznamenat paradox: zatímco J. V. Stalin stranickou a státní byrokracií v letech Velké vlastenecké války zcela podřídil svému řízení, reformy N. S. Chruščova citelně posílily její moc. Při narůstající složitosti řízené reality tomu ale nemohlo být jinak. K plnému ovládnutí společnosti stranickou a státní byrokracií ale došlo až za vedení KSSS L. I. Brežněvem v letech 1964-82, zvláště pak v letech 1976-82, kdy L. I. Brežněv po sérii infarktů ze zdravotních důvodů nebyl s to řádně vést KSSS, ale v jejím čele zůstával. V takové zdravotní kondici měl samozřejmě odstoupit. Spolu založilo mnohá negativa, včetně tendencí ke stagnaci. Vcelku lze období N. S. Chruščova hodnotit jako výrazný, byť rozporuplný posun k normálnosti.

V Československu spojení řízení strany a státu odmítal generální tajemník ÚV KSČ a prezident Antonín Novotný, ale zůstával zde ve vedení KSČ osamocen. Nebyl s to zabránit ani zahrnutí vedoucí úlohy KSČ do nové socialistické ústavy z roku 1960. Pokrokem byla reforma struktury vlády, kdy např. vězeňství počátkem 60. let přešlo z ministerstva vnitra pod ministerstvo spravedlnosti.

V Polsku nástup Wladislawa Gomułky po smrti B. Bieruta v roce 1956 znamenal výrazný posun k normálnosti, byť představy většiny Poláků byly podstatně větší. Pokus o posun k normálnosti v Maďarsku v roce 1956 skončil velmi krvavým podzimem, kdy socializující Maďarsko proti krvavé bílé kontrarevoluci někdejších fašistů zachránila v něm přítomná sovětská vojska. V Československu posun k normálnosti probíhal pozvolna po smrti J. V. Stalina a K. Gottwalda 5. a 14. března 1953. V 60. letech byl nerozvinutý socialismus v ČSSR nejliberálnější.

Posun k normálnosti je jistě nezbytný. Tak jako mnohé jiné má dvě krajnosti. Na jedné straně absenci (klasicky v Albánii, i přes její roztržku se socialistickými státy Evropy a přeorientaci na maoistickou Čínu a politiku dobrovolného izolacionismu) a prudké uvolnění, vedoucí k velkým otřesům a k hrozbě rozpadu socialistické společnosti, klasicky v Maďarsku 1956 a v SSSR za M. S. Gorbačova.

V ČSSR došlo počátkem 60. let k mírnému ekonomickému propadu (poučení – nevytyčovat zjevně nereálné plány a zejména nerozkmitávat investice, zvláště pak nemístně ambiciózními projekty), paradoxně krátce po mylném vyhlášení vybudování socialistické společnosti v ČSSR. Také přiměřené uspokojování základních hmotných potřeb (v ČSSR se stalo realitou v období 1965-75) může být různě široké, o uspokojování nepravých, falešných potřeb nemluvě. Podstatné bylo, že širokým vrstvám obyvatel již nešlo v prvé řadě o pouhé přežití vlastní a jejich rodin, že se již nemuseli příliš bát o zítřek, za podmínky zachování míru a socialismu ve své zemi. Společnost žádala jen politickou loajalitu, pracovat (většinou ale ne vyčerpávajícím způsobem) a moc nekrást. Aktivní budovatelský přístup byl vítán.

Potřeba naplnit nově vytvářenou společnost jí vlastním společenským obsahem se ukázala jako přetěžký úkol, na který vznikající socialistická společnost nebyla vůbec připravena. Těžkosti násobila relativně nízká rozvinutost socializujících států i obklíčení vyspělými kapitalistickými státy včetně politiky vedení studené a někdy i horké války proti nim. Vládnoucí komunistické strany se orientovaly jak na rozvíjení společnosti

neprošlapanými cestami na již převážně socialistickém společenském základě, byť stále ještě s množstvím mateřských znamének kapitalismu, tak na imitaci nesocialistického konzumerismu vyspělých kapitalistických států. Do této imitace nemálo tlačila vnučená konfrontace s vyspělým kapitalismem i z minulosti přežívající (malo) měšťáctví. Touto druhou orientací blokovaly některé možnosti využít významných předností socialismu.

Zjevně negativně působily zděděné národnostní a náboženské přežitky a třenice, přiživované západem, kterých se předáci řady socializujících států nedokázaly plně zbavit, a hrubé chyby domácí politiky. Západ, zejména SRN a katolická církev, nejenže umožnily útěk a nepotrestání milionů nacistických válečných zločinců a neprovedly větší defašizaci v západním Německu a v Rakousku, ale podporoval i fašisty vládnoucí v Portugalsku (do roku 1974), ve Španělsku (do roku 1975), fašistickou vládu černých plukovníků v Řecku v letech 1967-74 a fašistické ustašovce v Jugoslávii.

Státům reálného socialismu byla vnučena nerovná a pro ně neperspektivní soutěž ve zbrojení. V kapitalismu na zbrojení vydělávají zbrojaři, za socialismu nikdo. Ne vždy se jen udržovala vojensko strategická rovnováha s vyspělým kapitalismem. Jak už to bývá, generálové občas viděli z objektivních i subjektivních důvodů ohrožení větší, než reálně bylo, a politici jim ne vždy dokázali říci: „Ne!“ V rozumné vojenské politice N. S. Chruščova v této oblasti nedokázal pokračovat L. I. Brežněv.

V dobách budování základů socialismu byl rychlý ekonomický růst základní podmínkou úspěšnosti socializačních přeměn. Po té tomu již tak jednoznačně nebylo. V ekonomickém růstu s postupem času narůstaly prvky samoúčelu. Podobně růst hmotné spotřeby obyvatel výrazně nad úroveň danou uspokojením základních hmotných potřeb často nepřispíval k jejich rozvoji, ale naopak jejich rozvoj výrazně deformoval a někdy i ničil (klasicky růst spotřeby cigaret a alkoholu na obyvatele, ale i rozvoj konzumerismu - vysoké, převážně samoúčelné hmotné spotřebě, automobilismu ad.). V přístupu vládnoucích komunistických stran k těmto problémům vládla bezradnost. V zásadě přijímali soutěž s vyspělým kapitalismem v konzumerismu. Heslo N. S. Chruščova „*dohonit a předhonit!*“ (vyspělé kapitalistické státy) bylo velmi populární. Byť správně říkal: „*nikoliv v automobilismu,*“ automobilismus se rozvíjel i s množstvím svých negativ, byť na rozdíl od USA ne na troskách veřejné dopravy a v řádově nižším rozsahu. I za socialismu osobní auto u mnoha jedinců sloužilo víc falešné prestiži než uspokojování reálných dopravních potřeb.

Rostla kupní síla obyvatel, která nenacházela na trhu dostatečné uplatnění. Zvláště palčivé to bylo v ČSSR, která téměř zcela potlačila živnostenské podnikání a která držela vysokou stabilitu maloobchodních cen.

Nerealizovaná kupní síla ze šmeliny provázející 2. světovou válku včetně nivelizujícího přidělového systému v některých nacisty okupovaných státech (v jiných nacisty okupovaných státech neměly garantovány ani minimální přiděly potravin na lístky, viz Polsko, Jugoslávie či Řecko, o okupované části SSSR nemluvě) na základní druhy zboží a služeb na lístky padla se zhroucením protektorátní měny na konci 2. světové války. Velký poválečný nedostatek takřka všeho si vynutil zachování přidělového systému v Československu až do 1. června 1953 (v SSSR jen do roku 1948, ve válkou málo postižené Velké Británii do roku 1954), byť přiděly se i u nás zvyšovaly. Umožnil ale i značnou další šmelinu a vysoké šmelinářské příjmy a úspory po válce. Jednotlivé socializující státy tehdy překonávaly válečný rozvrat. Byly nuceny sahat i k měnovým reformám. Jejich hlavním cílem bylo zlikvidovat vysoké úspory ze šmeliny. Totiž, po sérii stabilizačních opatření včetně měnové reformy došlo ke konsolidaci trhu se spotřebním zbožím, v Československu od 1. června 1953.

Problém byl, že rostoucí kupní síla obyvatel v podmínkách širokých základních sociálních jistot od 60. let se stala více méně trvalá, rostoucí a vytvářela zásadní problém dostatečně zásobit trh nabídkou kvalitního zboží a služeb. Když mluvím o kvalitě, mám na mysli zejména zboží a služby, umožňující nekonzumní způsob života, byť citelné nedostatky byly i v nabídce zboží a služeb spjatých s konzumním způsobem života, auty počínaje. Některé socialistické státy byly nuceny dlouhodobě uplatňovat kontroverzní praxi pořadníků na osobní auta. Problém zásobování vnitřního trhu byl ožehavý jistě i proto, že základní sociální jistoty byly zajišťovány všem z fondů společenské spotřeby (financovány z tzv. parafiskálu, což byla obdoba dnešního sociálního a zdravotního pojištění, placeného zaměstnavateli) a tím byla snižována jak potřeba je platit, tak potřeba vytvářet finanční rezervy na jejich uspokojování v případě potřeby v budoucnu. Podobně působilo velmi levné nájemní bydlení. Negativně působila častá praxe placení i za nekvalitní nebo dokonce neodvedenou práci. Systém byl zacílen na výraznou většinu průměrně a podprůměrně vydělávajících osob a do značné míry přehlížel nové potřeby i pseudopotřeby nadprůměrně vydělávajících osob. Podobně uspokojování základních potřeb mělo zásadní přednost před uspokojováním specifických potřeb úzkých skupin obyvatel. Rostly ale požadavky i průměrně vydělávajících vrstev občanů.

Problémy s dostatečným zásobováním trhu kvalitním zbožím a službami ve spojení s nedostatkem deviz vedly i k zachování nesměnitelnosti čs. koruny a dalších měn socialistických států. Reálně fungoval systém více kursů národních měn: oficiální, státem přísně regulovaný kurs národní měny, za který se nakupovaly zejména chybějící suroviny, paliva, stroje a zařízení, někdy i spotřební zboží, a neoficiální, tzv. černý kurs národní měny, vznikající na nelegálním černém trhu. Časem byl doplněn tzv. turistickým kursem národní měny (v omezeném rozsahu se daly směniti tzv. tvrdé měny pro potřeby cest do kapitalistické ciziny, ale za kurz podstatně nevýhodnější ve srovnání s kurzem oficiálním) a jeho derivátem - tzv. devizovými bony, za které se dalo koupit ve speciálních prodejnách západní spotřební zboží, nedodávané do běžné obchodní sítě. Nespotřebované devizy se směňovaly za tuzexové bony. Tzv. převoditelný rubl byl zúčtovací jednotkou v mezinárodním obchodě států Rady vzájemné hospodářské pomoci. Nefungoval jako oběživo a platidlo, existoval jen na bankovních účtech.

Analýzy prokazují, že bylo na místě nevstoupit do Mezinárodního měnového fondu a Světové banky, ustavených v letech 1944-45 s cílem ekonomicky si podrobit druhou světovou válkou zubožený svět, zvláště pak Evropu, ze strany USA, kde jednou z podmínek byla politika vedoucí k plně směnitelné domácí měně. Kolísání kursu měny, spekulativní tlaky nevyjímaje, by citelně brzdilo rozvoj jednotlivých socializujících států.

Jistě je ekonomicky výhodné mít národní měnu volně směnitelnou a mít v ní i část svých devizových rezerv. Pokud ale není podložena dostatečně silnou ekonomikou, nejde ji dost dobře zavést, přestože systém více kursů národní měny měl zjevná negativa, tak jako každý přidělový systém. Nedostatečná regulace zahraničního obchodu vedla k neúnosnému zadlužení Maďarska, Polska, Rumunska a Jugoslávie, které vážně podvázalo možnosti další socializace těchto států. Objektívni problémy zajištění volné směnitelnosti národních měn socializujících států citelně zesilovala trvající ekonomická válka vyspělého kapitalismu proti státům socializujícím.

Časem se drobil i dosavadní sociální základ socialismu – tradiční dělnická třída. Tradiční dělnická třída byla objektivně technologicky nucena pracovat více méně ukázněně ve větších i menších výrobních kolektivech, byla dobře organizovaná a značně koncentrovaná. Továrny s tisíci i několika tisíci dělníků, resp. zaměstnanců byly časté. Dělnictvo žilo, před socialismem spíše živořilo, více méně pohromadě,

nejčastěji v tzv. dělnických čtvrtích, byty vesměs malé a drahé, prostředí zpravidla zakouřené, bez zeleně, hygienické podmínky zlé. Dělnické profese se obvykle „dědily.“ Čs. dělnická třída měla hlavně tradiční odborářské ambice, méně už ambice budovat socialismus. Budování socialismu chápala především jako naplnění svých tradičních odborářských cílů.

Řada socializujících států na tom byla podstatně hůř. Proletariát byl buď soustředěn jen do menšího počtu průmyslových center, klasicky v Rusku, navíc do značné míry vykrvácel ve válkách let 1914-21, nebo byl vzácný svým výskytem. V obou případech se musel formovat převážně z řad drobných rolníků, bezzemků, řemeslníků apod. Vychovat z nich proletáře včetně potřebných pracovních návyků bez drakonických trestů (masová nezaměstnanost, mistrova kniha trestů ad., fyzické tresty nejednou nevyjímaje) bylo těžké.

S rozvojem socialismu se dělníci ve svých továrnách konečně začali cítit jako doma. Strach z propouštění, nezaměstnanosti, nepřiměřených postihů a jiné zvůle kapitalistů a jejich manažerů zmizel. Současně dělníci postupně získávali slušnou životní úroveň včetně bydlení. Tradiční dělnické čtvrti plné bídy mizely. Vzdělanost třídy dělnické a družstevních rolníků se rychle zvyšovala. Počet dělníků od 60. let v ČSSR stagnoval. Rychle klesal počet pracovníků v zemědělství. Narůstal počet pracovníků ve službách. Služby ale představují spíše malé a značně rozdílné podniky, často se značně decentralizovaným systémem řízení. Významně narůstaly služby péče o člověka – školství, zdravotnictví, věda, kultura, kde převažovali vysoce kvalifikovaní pracovníci. Odměňování kvalifikované práce bylo většinou nedostatečné, zvláště ve školství, v kultuře, v sociálních službách a v oborech vědy, kde si nešlo výrazně přivydělat patenty, což objektivně vedlo k nespokojenosti jejich pracovníků a od jisté doby i k větší, převážně ekonomicky motivované emigraci na západ „za lepším“.

Emigrace na západ měla více příčin. Týkala se spíše vzdělaných kvalifikovaných občanů. Významně se na ní podílel ekonomický motiv – vydělávat ještě víc peněz. Na rozdíl od dob mezi světovými válkami či za Rakouska Uherska nebyla základním motivem snaha přežít sociálně ekonomickou mizérii, ale mít se ještě lépe. Existovala i politická emigrace, zejména po roce 1948 a po roce 1968.

Podle Jiřího Mála, viz 10) z Československa v letech 1948-89 emigrovalo asi 250 000 občanů, z toho v letech 1968-69 šlo asi o 80 000 občanů (asi 24 % děti a 41 % mladí lidé ve věku 16-31 let, především z velkých měst). V letech 1969-89 šlo asi o 140-150 000 občanů. Emigrace v letech 1948-67 byla nízká. Část pravice emigrovala již před únorem 1948, někteří již s prchajícími nacisty v obavě z postihu za zločiny, na kterých se s nimi podíleli.

Sociální struktura společnosti se významně homogenizovala, v rozvinutějším a územně spíše malém Československu víc a rychleji než v obrovském a značně rozmanitém SSSR s chronicky zaostávajícím a dopravně značně izolovaným venkovem.

S přibývajícím roky socializace a změn sociální struktury nových socializujících států revoluční nadšení sláblo. Ve státech dříve silně zachvácených fašismem, šovinismem, nacionalismem či klerikalismem velké nadšení pro socialismus nebylo ani na začátku socializujících přeměn. Absence účinné hmotné zainteresovanosti postupně vedla ke zpomalování rozvoje jednotlivých socializujících států, ve 2. etapě vědeckotechnické revoluce od 70. let 20. století k nedostatečné konkurenceschopnosti ekonomik států reálného socialismu proti dravým tržním soukromovlastnickým ekonomikám (rozdíly se západní Evropou se přestaly výrazněji zmenšovat), o nedostatečné schopnosti účinně řešit narůstající problémy životního prostředí nemluvě.

Socializující státy nebyly s to řešit obecnější problém nepropadání pozlátku konzumerismu, rozvíjet relativně všestranného člověka vysokých mravních hodnot,

odolného vůči měšťáctví. Pro generace odchované přímo nebo přes rodiče hmotnou a často i duchovní bídou minulého kapitalistického vývoje, dovršeného tragédií 2. světové války, to bylo opravdu těžké. Po mnichovské zradě a kapitulaci první Československé republiky a po následné šestileté nacistické genocidní okupaci českých zemí to bylo u nás velice těžké. Také zčásti nezákonné procesy z počátku 50. let citelně poškodily důvěru v novou společnost, o demoralizujícím vlivu neúspěchu pražského jara, zvláště pak 21. srpna 1968 a následné normalizace 1969-74, nemluvě. Byl to úkol velmi těžký a v podmínkách silné rozvratné západní propagandy nejen pozlátka konzumerismu a po roce 1968 i rezignace tzv. nové západní levice na socializující přeměny obtížně řešitelný.

Výjimkou je zde Kuba, kde lidé žijí dlouhodobě materiálně skromně, ale slušně. Základní hmotné potřeby mají uspokojeny a základní sociální jistoty mají zajištěny, ale v okolní latinské Americe žije chudá většina neprivilegovaných vesměs v bídě. Kubánci preferují volný čas. I na Kubě dochází k ekonomicky motivované emigraci do USA. Mírné tržní reformy Raúla Castra v oblasti drobného podnikání i na Kubě vytváří problém značné polarizace – úspěšní podnikatelé v cestovním ruchu versus podstatně chudší většinové nepodnikající obyvatelstvo Kuby, jehož řešení nebude snadné.

Vyspělé kapitalistické státy na ohlupování občanů komerční reklamou i jinak do značné míry stojí a v případě její neúčinnosti padají. Pro socializující společnost je komerční reklama velký problém. Jde o poměrně účinný způsob vymývání mozků, byť není primárně orientovaný na rozvracení socialismu.

Diskutovanou otázkou i je, zda kulturní politika nepouštějící k nám západní, zejména hollywoodský filmový brak nevedla k idealizaci západních poměrů, neboť filmy zobrazovaly vesměs blahobytně si žijící vyšší vrstvy, málokdy bídu těch dole. Zdá se ale, že státy pouštějící ve větším rozsahu k sobě západní brak, z hlediska konzumerismu a socialismu nevykazují větší odlišné rysy proti Československu, tudíž asi o podstatnou chybu nešlo.

Procesy oslabování socializace urychlovaly hrubé chyby vládnoucích komunistických stran, zejména přehnané ambice a slabost či nejednota vedení socialistických států. V takovém případě docházelo rychle k jejich rozkladu a ohrožení. I o tom byla velká maďarská tragédie v roce 1956, pražské jaro 1968 v Československu a tzv. sovětská perestrojka či spíš katastrojka po nástupu M. S. Gorbačova v roce 1985, která vyústila v rezignaci na reálný socialismus a jeho hladkou kapitulaci v Evropě v letech 1989-91.

Navzdory výše uvedeným trendům to byla dělnická třída a družstevní rolnictvo, které zůstávaly až do konce socialismu mu přinejmenším loajální, resp. tlak na obnovu kapitalismu šel zejména z řad inteligence, v níž nejvíce přežívalo měšťáctví a která se cítila právem i neprávem nedocenená. Konečně, i o tom byl rok 1968 i rok 1989 v ČSSR. Jen v Polsku část dělnictva vystupovala nejen proti deformacím socialismu, klasicky v roce 1956, ale i protisocialisticky (v roce 1970 a zejména od roku 1980).

Mimořádně problematickou roli hrála inteligence ekonomická. Ekonomický výzkum nedokázal vytvořit model moderní životaschopné socialistické tržní ekonomiky bez vážných sociálních problémů, zejména nezaměstnanosti. Trvale sázet na obrovskou obětavost lidí SSSR, Číny či Vietnamu nebylo reálné, očekávání většiny obyvatel v evropských socialistických státech mimo SSSR byla jiná.

Zásadní otázkou zůstává, zda je možná socialistická tržní ekonomika bez značné nedobrovolné nezaměstnanosti. Různé tržní reformy a pseudoreformy, doporučované těmi či oněmi socialistickými i nesocialistickými ekonomy, vesměs šly na úkor efektivního rozvoje sociálního a často i ekonomického. Nejčastěji se orientovaly na

imitaci různých třetích cest známých ze západní a severní Evropy té doby. Ty ale byly v zásadě podmíněny strachem tamních vládnoucích kapitalistických tříd ze šíření socialismu. Vývoj po roce 1989 ukazuje, že šlo o dobově vynucený ústupek buržoazie neprivilegovaným, který se po pádu evropských socialistických států postupně odbourává. Společná jim byla i nízká reflexe vyhrocujících se ekologických problémů. Nelze též nevidět, že Švédsku a Švýcarsku k blahobytu nesmírně pomohla neutralita v obou světových válkách.

Známe ale i řadu jiných excesů socialistické společenskovední inteligence. V ČSSR od 60. let šlo o silnou idealizaci meziválečné Československé republiky částí společenskovední inteligence, „*Spisovatelé – svědomí národa*“ (z usnesení 4. sjezdu československých spisovatelů 27. – 29. 6. 1967), „*spotřební socialismus*“ a „*teorie elitářství*“ (jaro 1968) a s ním spjaté *rozbíjení jednotné školské soustavy* (osmiletá gymnasia) a samozřejmě i rozhodující podíl inteligence na svržení socialismu v ČSSR koncem roku 1989.

K problematičnosti ekonomického výzkumu uvádím ještě dvě věci: nerozvinuté diskuse na téma „*využívání zákona hodnoty*“ v podobě „*zbožně peněžních*“ a „*tržních*“ vztahů (nemusí to být totéž) a dodnes mimořádně populární žvanění o potřebě intenzivního rozvoje na místo potřeby efektivního rozvoje ekonomiky a společnosti. Ekonomická věda, orientující se na ekonomickou efektivnost a výkonnost, nejednou za jakoukoliv cenu, patří k největším rizikům socializace i prosazování udržitelného vývoje. V pozadí jsou povrchní nebo žádné znalosti děl K. Marxe, B. Engelse, V. I. Lenina. Chápu, že pečlivé studium Marxova Kapitálu, dialektického a historického materialismu, ad., je náročné a málo kdo je schopen a hlavně ochoten jej absolvovat. Chápu, že je mnohem jednodušší spekulovat, jak za pomoci trhu vyždímat z pracujících podstatně více a křiklavé tržní defekty vydávat za nutnou daň zvyšování ekonomické efektivnosti, jež se vydává za blíže nedefinovanou tzv. prosperitu.

Pokud tržní ekonomika není realizovatelná bez nedobrovolné nezaměstnanosti, resp. socialistická tržní ekonomika se 100 % ní zaměstnaností je mimo realitu, pak selhání socialistických ekonomů – teoretiků – spočívá v neschopnosti vytvořit socialistickou převážně netržní ekonomiku, která široce využívá zbožně peněžní vztahy v souladu se zákonem hodnoty. Zákon plánovitého rozvoje, zákon rozdělování podle práce a zákon hodnoty v socialistické ekonomice působí objektivně a společně.

Plně to platí i pro pražské jaro 1968, resp. připravovanou ekonomickou reformu Oty Šika, byť její tvůrci hrozbu nezaměstnanosti, inflace ad. bagatelizovali. Sám O. Šik v roce 1991 přiznal, že mu nešlo o reformu tehdejšího socialismu, ale o jeho likvidaci, viz 11).

Lze modelovat rozvoj socialismu s nedobrovolnou nezaměstnaností, viz připravovaná Šikova ekonomická reforma v ČSSR. Měšťáci by se jistě nezlobili. Pro většinu poctivých pracujících by to ale byl zásadní problém i za optimistického předpokladu, že by se nedobrovolná nezaměstnanost politikou zkracování pracovní doby držela v relativně přijatelných mezích, tj. byla by jen plynulá a strukturální, nikoliv vážnoucí, a se slušným sociálním zabezpečením nezaměstnaných. Velkým problémem by byl i očekávaný inflační vývoj. Inflace postihuje nejvíce sociálně nejpotřebnější. Pomáhá dlužníkům, poškozují věřitele. Může mít i podobu reálné záporné úrokové míry, jak to zažíváme v ČR po roce 1989. Konečně je zřejmé, že hospodářská kriminalita by byla v podmínkách socialistického tržního hospodářství podstatně vyšší. V Polsku se na rozdíl od ČSSR kradly cisterny s mlékem, neboť v nich převážené mléko se tam dalo zpeněžit v soukromých mlékárnách. Tržní reformy zásadně zvyšují problém korupce, klasicky v Číně. Podobné zkušenosti má ale i

Vietnam a ne jiné jsou první zkušenosti z Kuby. Nepřekvapuje, že nezaměstnanost byla pro vedení KSČ těžko stravitelná a jistě proto ji prosazovatelé nezaměstnanosti bagatelizovali. S odstupem času se ale zdá, že 100 % ní zaměstnaností socialismus v Československu a v dalších socializujících státech výrazně předběhl dobu.

Problematická je ale i tzv. dobrovolná nezaměstnanost. Sociologové tvrdí, že po roce 1989 si jistý počet občanů ČR zvolil nezaměstnanost a někteří i bezdomovectví (podle jednoho starého výzkumu 7 %) a žebrotu dobrovolně, s odkazem na svou přirozenou lenost a na zvrácené pojmání osobní svobody. Restaurovaná kapitalistická společnost jim v tom nebrání. Problém je, že nedobrovolně i dobrovolně nezaměstnaní zakrňují, degenerují, mnohem snáze propadají sociálně patologickým jevům, o problematickém přijímání jejich životního stylu ze strany většinové pracující společnosti nemluvě. Často jde časem o zjevné lidské trosky, o významném zkracování střední délky života nezaměstnaných a zejména bezdomovců (snad o 10-15 let, podobně jako u kuřáků) nemluvě. Toto je snad moderní společnost, svobodná, demokratická, humanitní? To snad ne!

V reálném socialismu sovětského typu se vyskytovaly 3 možné bilance stavu pracovních sil. V průmyslově rozvinutých regionech dominoval relativní nedostatek pracovních sil a byly značné problémy s pracovní kázní i s tlakem na růst mezd a platů. V řadě regionů byla relativně vyrovnaná bilance pracovních sil. Problémy s pracovní kázní a tlakem na růst mezd a platů v těchto regionech byly podstatně nižší. V některých regionech, typicky v někdejší sovětské střední Asii, byl relativní nadbytek pracovních sil, který řešili umělou přezaměstnaností. Zde bylo možné účinně tlačit na pracovní kázeň i mzdovou zdrženlivost, byť se tak ne vždy dělo.

Jedním z problémů „*nedostatkové ekonomiky*“ J. Cornaye bylo, že za typické považoval stav nedostatku pracovních sil, což neplatilo zdaleka všude, nejen v Maďarsku. První dva stavy bilance pracovních sil znala dobře i ČSSR. Stavby s vysokými požadavky na kvalitu (rekonstrukce Národního divadla) se svěřovaly firmám z venkova s vyrovnanou bilancí pracovních sil, z obavy z nekvalitní práce firem zaměstnávající pracovníky z metropole.

Když Teng Siao pching v Číně v roce 1978 startoval socialistické tržní reformy, sužovala Čínu v prvé řadě masová bída, v důsledku zlého dědictví z předrevolučních let, osvobozeneckých válek a divokých experimentů Mao Ce Tunga Velký skok a Velká proletářská kulturní revoluce. Fakt masové bídy způsoboval, že určitá nezaměstnanost jako jedna z daní za úspěšnou ekonomickou reformu byla při správném dávkování reformních kroků (začala v zemědělství, jež zaměstnávalo zdaleka největší počet obyvatel a na němž stojí výživa početného obyvatelstva) v Číně dlouhodobě únosná. Podobně postupoval od roku 1987 socializující Vietnam. Mongolsko při svém rozhodnutí v roce 1992 opustit převážně sovětský model rozvoje ke své škodě nesáhlo po modelu sousední Číny. Kromě jisté řevnivosti hrál významnou roli fakt, že v té době čínské úspěchy nebyly ještě zdaleka tak výrazné jako v roce 2017. Faktem je že mongolská neoliberalní transformace za významného přispění velkých přírodních pohrom skončila hladomorem.

Diskuse na téma příčiny pádu evropských států reálného socialismu sovětského typu výrazně přesahuje zaměření této knihy. V zásadě ji lze rozdělit na hledání „*hlavní systémové chyby*“ a na hledání „*souboru dílčích chyb*.“ Totiž, v řadě socializujících států šlo spíše o soubor dílčích chyb, z nichž mnohé neměly principiálně systémový charakter, byť byly principiálně „*nesocialistické*“. Klasicky silný byl katolicismus a nacionalismus včetně rusofobie v Polsku a v zásadě i v Maďarsku, o neodpovědném zadlužování některých socializujících států nemluvě.

Zcela jistě evropský socialismus nezkrachoval pro svou vojenskou slabost. Jeho pád nelze dost dobře vysvětlit ani určitým ekonomickým zaostáváním za vyspělými

kapitalistickými státy od 70. let 20. století. Ve 20. letech sovětské Rusko zaostávalo proti vyspělým kapitalistickým státům mnohem víc a přesto se dokázalo ubránit, obnovit a své zaostávání zásadně zmenšit, byť nikoliv bezbolestně. Ekonomicky slabá Kuba s nízkou hmotnou životní úrovní díky nadšení obyvatel pro socialismus a citlivé sociální politice od počátku 60. let vzdoruje víc než půl století kruté hospodářské blokádě ze strany USA, a to i 28 let po pádu reálného socialismu v Evropě. Navíc poskytuje rozsáhlou, zejména lékařskou pomoc četným rozvojovým státům. Kubánský socialismus ale není sovětského typu a je obklopen kromě nepřátelských USA četnými zbídačenými karibskými státy, které ho svou neutěšenou realitou nepřímou „upevňují“ podobně, jako v 80. letech vleklou krizí zmítané Polsko upevňovalo socialismus v Československu. Zdá se, že to není ani tak o úrovni ekonomiky a hmotné životní úrovně obyvatel jako o hodnotách – zda obyvatelstvo dává přednost překonání historické zaostalosti (sovětské Rusko, Čína), nezávislosti (Vietnam, KLDR), základním sociálním jistotám a volnému času (Kuba) nebo zda se orientuje na zlaté tele, „spotřební socialismus“ (Československo a zvláště pak Praha), či dokonce na klerikalismus (Polsko), šovinismus (Chorvatsko, muslimové v Bosně, Maďarsko) a jiné fobie. S tím úzce souvisí míra preference individualismu a kolektivismu obyvatelstvem.

K zásadním problémům reálného socialismu patřilo, že v Evropě až do svého konce v letech 1989-91 objektivně nedokázal vytvořit sobě odpovídající materiálně technickou základnu, tj. automatizovanou výrobu. Až do jeho pádu ji nedokázaly vytvořit ani nejvyspělejší kapitalistické státy, podobně internet či mobilní telefony. I když silně zmechanizované a částečně zautomatizované podniky v 80. letech vznikaly i ve státech reálného socialismu, byly to jen první vlaštovky, které ještě „jaro nedělají.“ První počítačové sítě vznikly v USA v 80. letech, podobně roboti, jež největší uplatnění nacházely v Japonsku. V zásadě i nadále dominovala tovární strojová velkovýroba, byť na mnohem vyšší technické úrovni proti 50. létům. Poměrně rychle se rozvíjela.

Prudký rozvoj výrobních sil vedl časem v tehdejších vyspělých kapitalistických i socializujících státech k nekritické víře, že vědeckotechnický pokrok vyřeší kdejaký problém lidstva, v tzv. technokratismus. Důsledkem bylo přehlížení drobných šetrných výrob (v ČSSR se malé vodní elektrárny a malé systémy tramvajů a trolejbusů rušily jako přebytečné), hrubé zanedbávání ochrany životního prostředí, které se dostávalo nejednou i do havarijního stavu, i podceňování dobrých mezilidských vztahů růstem sobectví. K nejstupidnějším výkřikům technokratismu patřilo svého času populární opovrhování kojením nemluvnat jejich matkami s tím, že umělá výživa kojení nahradí. Pravda, tak jako mnohé jiné, přišlo k nám ze západu.

Kontroverzní byla levná ropa v letech 1960-73, a to i ve vztahu ke zmiňovanému rušení malých vodních elektráren a malých tramvajových a trolejbusových systémů. V socializujících státech díky dlouhodobým kontraktům se SSSR byla sice do roku 1973 méně levná, ale po té o dost levnější než na světovém trhu, resp. ve vyspělých kapitalistických státech. Co je levné, s tím se obvykle plýtvá. V případě ropy a ropných výrobků to má vážné negativní dopady na životní prostředí na území těžby, zpracování i spotřeby.

Nezralým výrobním silám odpovídaly nezralé výrobní vztahy. Osvobození práce bylo převážně formální, tj. šlo o osvobození od okovů vztahů kapitálu, nikoliv od společenské dělby práce (fyzická x duševní aj.). Zákony maximalizace zisku a přirozené akumulace kapitálu přestaly v socializujících státech působit. Z toho lze soudit, že určitý ucelený základ značně nedokonalého nerozvinutého socialismu byl vytvořen a po jistém přechodném období snad od roku 1960 v ČSSR byl asi 30 let rozvíjen, resp. fungoval, podobně v jiných socializujících státech.

Dělníci se právem ve svých továrnách cítili jako doma, resp. nemuseli se bát nezaměstnanosti, buzerací ad. Při převažující strojové velkovýrobě ale dělník zůstával v první řadě přívěskem stroje, tak jako za kapitalismu. Na tom mnoho neměnil fakt proti minulosti nevídaně rychlého rozvoje výroby a vysokého růstu produktivity práce v 1. poválečném čtvrtstoletí. Dělník měl tudíž objektivně největší zájem na překonání stávající dělby práce, na přeměnu převážně manuální a monotónní práce na práci převážně duševní, intelektualizovanou. Že si to ne vždy uvědomoval a že v praxi při chybné hmotné stimulaci někdy odmítal, ba i sabotoval nové technologie, neboť mu braly „*příplatky za práci ve zdraví škodlivém prostředí*“, je také pravda.

Samotné osvobození dělnické třídy od zotročovacího vztahu kapitálu ještě nutně neznamená vytvoření přátelského vztahu k pracovišti, k péči o výrobu jako by byla pracujícím vlastní. Hodně záleželo na výchově v rodině (zde je asi dlouhodobě největší problém), ve škole, v pracovním kolektivu, v hromadných sdělovacích prostředcích, v zájmových organizacích včetně církevních. Pracovní kolektivy byly, tak jako vždy, různé. Teorie managementu říká, že v organizaci platí, že jaký je šéf, takový je jím řízený úsek, samozřejmě v rámci četných objektivních omezení. Proti kapitalismu tu byl ale problém ve smyslu vyloučit z pracovního procesu různé nemakačeny, opilce apod.

Podle některých expertů byla základní chyba ve skutečnosti, že nebyla zavedena výrobní samospráva. Zřejmě ale problém byl mnohem složitější (nejkřiklavějším problémem některými požadované plné výrobní samosprávy je její neúspěšný jugoslávský vývoj) a odvíjel se zejména od pokračující staré dělby práce. Pokud dělba práce dělá z dělníka přívěsek stroje, výrobní samospráva může mít jen značně omezený pozitivní dopad. Lze vyslovit závěr, že je nutné podporovat participaci pracovníků na řízení svých podniků, demokratické družstevnictví (bez poručníkování) a drobné živnostenské podnikání.

Vedoucí úloha dělnické třídy se v ČSSR právem zdůvodňovala skutečností, že dělnictvo „*musí výrobu svými rukama odrýt*“. V tomto směru byl vědecký komunismus ve svém poznání v ČSSR dál než v SSSR. Svou roli jistě hrál i faktor různé vysoké uvědomělosti jednotlivých dělníků, přílišné centralizace řízení a absence úplného chozrasčotu.

Také využívání zbožně peněžních vztahů bylo nutně značně nedokonalé. Zákon rozdělování podle práce se naplňoval jen v základní rovině - v odstranění parazitických příjmů buržoazie. Vytvářený nadprodukt si přivlastňovala společnost přímo (odvody) nebo nepřímo akumulací v příslušném podniku. Příživnictví z titulu vlastnictví kapitálu bylo zrušeno, v souladu s K. Marxem. Nepodařilo se ale odstranit drobné parazitické příjmy z okrádání zákazníků – klasicky u řezníků, zelinářů, taxikářů či hospodských ani drobné rozkrádání na pracovištích. Rozšířené bylo i melouchaření, tj. soukromá práce na černo, konaná nejednou v pracovní době a z kradeného materiálu, i naturální směna různých druhů nedostatkového zboží či služeb. I když neohrožovaly ekonomický základ socialismu (předmětem takové „privatizace“ nebyly výrobní prostředky, ale materiál, spotřební předměty či služby), demoralizující vliv těchto aktivit byl časem značný. Hrubě se ale podceňoval. Plné prosazení socialistické zásady „*odměňování podle množství, kvalifikace a společenského významu vykonávané práce*“ se příliš nedařilo. Nad množstvím, kvalitou a kvalifikací práce nejednou vítězil nedostatek pracovních sil i lobbování těch či oněch zájmových skupin včetně nedostatečné kontroly. Často se trpěla i práce nekvalitní, občas se platilo i za práci nevykonanou.

Současných asi 300 mld. Kč zisků, vyvážených z ČR legálně co by dividendy do zahraničí za rok, je vážným ekonomickým problémem ČR, o rozsáhlých nelegálních

daňových únicích nemluvě. Úniky kapitálu z ČR do zahraničí se v roce 2016 odhadují na 300-500 mld. Kč/rok.

Jako souhrnný faktor porážky socialismu mnozí uvádí nezvládnutí přechodu ze stádia průmyslové společnosti ke společnosti služeb, od industriální (průmyslové) společnosti k postindustriální v jazyku Daniela Bella, viz 12). Takové vysvětlení je ale silně povrchní a nedostatečné, zejména pro obrovskou heterogenitu sektoru služeb. Určitě to nebylo pro nerozvinutost finančních služeb (v USA vytváří finanční sektor asi 80 % HDP, a to zejména odíráním zbytku světa, tištěním nekrytých papírových peněz a jejich často i násilným vývozem do světa) či velmi luxusních služeb pro bohaté. Přitom tyto služby nemálo zvyšují HDP ve vyspělých kapitalistických státech.

Při srovnání převažující rekreace za socialismu prostřednictvím odborových rekreačních chat a hotelů se současným dominantním zajišťováním rekreace na bázi komerčních rekreace sledujeme, že z hlediska uspokojování potřeb byla někdejší odborářská rekreace efektivnější, neboť byla podstatně levnější a mohli si ji dovolit prakticky všichni pracující v příslušném podniku. Problém byl, že národohospodářsky vychází podstatně lépe komerční rekreace, neboť komerční rekreace podstatně více zvyšuje hrubý domácí produkt, přestože si ji chudší část pracujících, o nezaměstnaných nemluvě, nemůže dovolit. Odhlížím od patologických jevů, kdy obsahem rekreace je nejednou vyvalování se na plážích teplých moří, které známe z nekomerční i komerční rekreace za socialismu i dnes a nejen u nás.

Rozporuplná byla vládnoucími stranami komunistického typu silná propagace socialismu jako nejlepší, málo rozporné společnosti, kde základním problémem je překonávání zaostalosti a mateřských znamének staré kapitalistické společnosti. Byla to v zásadě pravda. Problém byl, že v praxi taková propagace narážela na složitější realitu, kromě četných nejednou i banálních nedostatků zvláště pak na střet konzumních a nekonzumních hodnot. Vnucená soutěž s vyspělým kapitalismem komplikovala i prosazování opatření ke zlepšení jako nápravu nejednou značných deformací cen spotřebního zboží a služeb, viz velmi nízké vodné a stočné pro domácnosti či tzv. záporná daň z obratu na uhlí, zemní plyn, elektřinu, potraviny, vodné a stočné pro domácnosti v ČSSR, o převažujícím bezplatném využívání přírodních zdrojů nemluvě. Mnohem pragmatičtější se ukazuje politika Číny po nástupu Tenga v roce 1978, která i dnes počítá s budováním rozvinuté socialistické společnosti na asi 50 let. Tedy, lze-li v Číně ještě hovořit o socialistickém vývoji.

Mimořádně rozporná byla a je činnost novinářů, kteří nejednou místo poctivého kvalifikovaného zpravodajství dělali takovou či onakou politiku. Vynášení do nebe těch či oněch funkcionářů strany či státu bez ohledu na jejich skutečné zásluhy si rozhodně za rámeček dát nemohou. To neomlouvá politiky Erno Geora a Imre Nagy v Maďarsku, Alexandra Dubčeka a spol. v ČSSR, M. S. Gorbačova, B. N. Jelcina ad. v SSSR, resp. v Rusku, že za vydatné pompy zpívané novináři jim krátkodobá sláva zakryla rozum a zbavila je základní politické soudnosti, takže v důsledku jejich neschopnosti pod jejich vedením došlo ve svěřených státech ke katastrofám.

Institut cenzury jsme zdědili z Masarykovy Československé republiky. Zrušení přímé cenzury v ČSSR v roce 1968 na tom nic podstatného nezměnilo. Podle některých je nepřímá cenzura podstatně účinnější (sofistikovanější) než někdejší cenzura přímá, neboť pěstuje u novinářů autocenzuru. Objektivita novinářů řízených někdejšími socialistickými státy byla ale podstatně vyšší, než tomu bylo a je dnes u novinářů hromadných sdělovacích prostředků hlavního proudu při převažujícím řízení „rukou trhu,“ resp. z USA. Také absence bulváru byla velkým pokrokem, o kterém si dnes můžeme nechat zdát, byť část lidí z různých důvodů preferuje bulvár.

Velkou roli v porážce reálného socialismu hrály iluze o vyspělém kapitalismu, které v socialistických státech intenzivně šířil (podobně umně bagatelizoval své zásadní problémy a rozpory), a částečně oprávněný, částečně neoprávněný pocit nesvobody. Tzv. politické svobody měly a mají charakter nadstavby proti základně – sociálně ekonomickým svobodám a v jejich rámci zejména reálnému právu na práci a relativně spravedlivou odměnu za ni. Základní sociální jistoty jsou ale opticky mnohem méně viditelné než výkladní skříně obchodů plné třpytivého spotřebního zboží v krásných obalech, o převažující formálnosti svobodných voleb na základě mozků systematicky vymývaných hromadnými sdělovacími prostředky hlavního proudu a nově i sociálními sítěmi nemluvě. Nejhorší iluzí byla bagatelizace základních sociálních jistot včetně reálného práva na práci, kterou i při všech svých nedostatcích všemu obyvatelstvu reálný socialismus dával, na rozdíl od reálného kapitalismu, byť někdy i za cenu umělé přezaměstnanosti. Strach z nezaměstnanosti a následně ze sociálního vyloučení patří k největším zabijákům svobody za kapitalismu.

Problém byl zřejmě velmi těžko řešitelný. Základní chybou zřejmě bylo vážné podcenění skutečnosti, že s uspokojením základních hmotných potřeb a zajištěním základních sociálních jistot nároky občanů na kvalitu společnosti a služeb jí poskytovaných prudce rostou a mohou se dostat i do zjevně nereálných poloh včetně sklouzávání ke konzumerismu. Rozlišovat sociální a pseudosociální, ekonomické a pseudoekonomické environmentální a pseudoenvironmentální nebývá snadné. Platí to pro někdejší reálný socialismus, platí to i pro četné radikálně levicové strany i dnes.

Otázkou zůstává železná opona, kterou mnozí označují za významnou příčinu porážky socialismu v ČSSR. Samotné rozdělení Evropy na sféru vlivu západu (USA) a východu (SSSR) vzniklo zčásti dohodou vítězných velmocí v letech 1944-45, mimo jiné s cílem zabránit mohutné nekontrolované migraci v Evropě zdecimované 2. světovou válkou a zesílené rozsáhlým odsunem Němců z řady evropských států do Německa a Rakouska, aby německé menšiny nemohly v budoucnu jiné státy znovu rozbít zevnitř. Obavy z recidivy německého šovinismu a nacismu byla oprávněné, současná kritika poválečného odsunu Němců z Československa je stupidní. Rozpoutání studené války západem koncem 40. let a zejména praxe vysílání nemalého počtu záškodníků, kriminálků i teroristů do socializujících států si vynutilo zásadní posílení ostrahy hranic včetně stavby různých plotů na některých státních hranicích a opožděné stavby zdi kolem západního Berlína 13. srpna 1961. Otázkou je, jak moc byla, až na výjimky, nutná v dalším období. Mechanické srovnání se západem (obří zeď v jižní Koreji u hranic s KDR či obří plot USA na hranicích s Mexikem) není dostatečné, protože se pohybujeme v kulturním prostoru Evropy. Mluví jen o pokrytectví a dvojím metru.

Ze socializujících států měly zkušenosti s volným cestováním na západ včetně za prací jen Jugoslávie a od roku 1971 i Polsko. Občané Jugoslávie jezdili ve značném počtu pracovat do vyspělých kapitalistických států Evropy, kde si i na podřadných pracovních místech vydělávali v přepočtu podstatně více, než kolik by si vydělali v Jugoslávii, pokud by práci sehnali. Podobné zkušenosti mělo Polsko, kde Edward Gierek umožnil od roku 1971 Polákům volně cestovat na západ a také si tam vydělávat a posílat domů potřebné devizy. Alespoň část jich byla schopna zhodnocovat na západě nabyté zkušenosti i doma ve prospěch svých zemí. To zakládalo značnou příjmovou diferenciaci občanů Jugoslávie a Polska (rodiny pracujících na západě se při nereálném kursu dináru a zlatého k západním měnám staly mnohem bohatší proti rodinám pracujících v Jugoslávii a Polsku) a snižovalo sociální soudržnost obou zemí, zvyšovalo únik mozků, šíření konzumních nálad (mnohé obří vily v Polsku ani pro početné rodiny nedávaly smysl a výrazně překonávaly i nejhorší výstřelky v ČSSR) ad. Jugoslávie se jako jediný socializující stát v Evropě nedokázala vypořádat s rozsáhlou otevřenou nezaměstnaností, jistě i v důsledku značně kontroverzního ekonomického modelu socializace, 2.

a 3. hospodářské reformy. Právě úplný chozrasčot a výrobní samospráva včetně volby ředitelů a dalších vedoucích pracovníků podniků, tolik požadované některými levicovými ekonomy nejen u nás, byl v Jugoslávii realitou, ale jejich negativa nebyla Jugoslávie s to efektivně korigovat. Polsko trpělo jen skrytou nezaměstnaností v převážně malovýrobním zemědělství.

Jugoslávci a Poláci určitě poznali západ mnohem reálněji než Češi a netrpěli zdaleka tolik růžovými brýlemi. Časté cestování Poláků na západ zřejmě přispělo k prosazování nereálných mzdových požadavků, rozvracejících ekonomiku a tím i socializaci Polska, a ke vzniku pravicového odborového hnutí Solidarita v roce 1980 a jeho stávkovému boji proti socialismu i za cenu citelného prohlubování krizového vývoje Polska až do vítězného konce na jaře 1989, s vydatnou podporou západu. Významně mu pomáhala vysoká religiozita Poláků a historicky vypěstěná polská rusofobie.

Případ Polska ukazuje vážné dilema vedení SSSR v letech 1944–45. Zahrnout Polsko či Maďarsko do východního bloku bylo z hlediska budování socialismu značně rizikové, podobně zahrnout fašismem silně zachvácené Estonsko a Lotyšsko do SSSR. Ještě větším rizikem ale bylo Polsko, Maďarsko, Estonsko a Lotyšsko nechat provozovat rusofobii na státní úrovni až po možnost rozpoutání další války proti SSSR v žoldu západu. Konečně, rusofobní politika samostatného Estonska, Lotyšska a Polska po roce 1991 je výmluvná, stejně jako šovinistická politika Maďarska vůči jeho sousedům v 90. letech. Jisté je, že všechny armádní jednotky států závislých na nacistickém Německu, bojujících po boku fašistických velmocí, měly být zahrnuty mezi fašistické, což se ale ne vždy stalo.

Karel Kluz uvádí: „*Do Wehrmachtu bylo zařazeno 1 800 000 vojáku z jiných států. V průběhu války z nich bylo zformováno 59 divizí, 23 brigád, několik samostatných pluků, oddílů a praporů. Itálie vyslala na frontu proti SSSR expediční sbor, který čítal 62 000 vojáků. Rumunská armáda v průběhu války okupovala Besarábii, část Ukrajiny a Krym. Její armáda byla ze spojeneckých armád nejpočetnější – celkem 262 727 osob. Maďarsko vyslalo armádní sbor o síle 40 000 osob, 4 pěší brigády (63 000 osob), 2. armádu, složenou z 9ti pěších divizí. Slovensko vyslalo proti SSSR 2 pěší divize a další síly: celkem 56 000 osob. Bulharsko se tažení na Východ neúčastnilo, poskytlo však nacistům své vojenské základny. Finsko plnilo v plánu Barbarossa významný úkol blokády severního přístupu k Leningradu přes Karelskou šíji. Německé válečné dokumenty potvrzují, že po napadení SSSR v roce 1941 vznikla v Evropě vlna antisovětské hysterie a tisíce evropských občanů usilovaly o vstup do Wehrmachtu. Euforie trvala až do porážky u Stalingradu. Ve Wehrmachtu bojovaly proti SSSR i dobrovolné formace fašistů ze Španělska (Modrá divize), Švédska, Norska a Portugalska. Kromě toho bojovaly proti Rudé armádě síly z Estonska, Bosny, Lotyška, Dánska, Norska, Holandska, Belgie, zařazené do vojsk Waffen SS. Ještě 10. února 1945 byla zformována francouzská divize SS, která byla nasazena proti Rudé armádě v Pomořansku a pak v Berlíně. Hitlerovi nepomáhaly okupované a neutrální státy pouze dodávkami zbraní a bojové techniky. Řada katolických biskupů si pospíšila schválit přepadení SSSR a nazvat je „Evropskou křížovou výpravou“. Wehrmachtem a vojsky SS prošlo v průběhu II. světové války celkem 250 000 Ukrajinců, 70 000 Bělorusů, 70 000 kozáků, 150 000 Lotyšů, 90 000 Estonců, 70 000 Středo asiatických, 12 000 Volžských Tatarů, 10 000 Krymských Tatarů, 7 000 Kalmyků, 40 000 Ázerbajdžánců, 25 000 Gruzínů, 20 000 Arménů a 30 000 příslušníků Severokavkazských národů. Celkový počet sovětských občanů, kteří nosili německou uniformu, činil asi 1 200 000. Z toho čistých Rusů asi 310 000. Pouze 450 – 500 000 bojovalo se zbraní v ruce. Ostatní byli zařazení do strážních a jiných služeb a pomocných praporů. Němci zformovali celkem 75 praporů z kavkazských národů a Tatarů – asi 80 000 osob. Vzniklo rovněž 10 krymských policejních praporů (Tataři), byly zformovány i speciální jednotky z Kalmyků a jiných národů. Pobaltské státy vytvořily 93 policejních praporů (33 000 osob) a 12 pohraničních pluků (30 000). Postupně pobaltské státy vytvořily i 3 divize a 2 pluky SS (70 000 osob). V německé nacistické armádě tak bojovalo asi 100 000 Estonců, Lotyšů a Litevců. V Bělorusku bylo vytvořeno 20 policejních praporů (5 000 osob). V Běloruské zemské obraně vznikly 34 prapory (20 000 osob). Na Ukrajině v Haliči bylo zformováno 10 policejních praporů a později jedna divize SS a 5 policejních pluků (30 000 osob), na zbytku Ukrajiny 53 policejních praporů (5 000 osob). Po vzniku Ukrajinského národního výboru (v březnu 1945)*

byla 14. haličská divize SS přejmenována na 1. ukrajinskou divizi a začalo formování další. Z Rusů, Bělorusů a Ukrajinců bylo zformováno celkem 90 tzv. ochranných praporů „OST“. V těchto útvarech bylo vycvičeno celkem 80 000 osob”, viz 13).

Je nutné rozlišovat počty vojáků, které nasadili proti SSSR jednotliví spojenci Německa a počty občanů, kteří se zapojili do služeb nacistů více méně dobrovolně, byť s vidinou výhod z očekávaného brzkého vítězství Wehrmachtu až do jeho porážky u Stalingradu. V nacisty obsazených státech neplatila všeobecná branná povinnost, na rozdíl od států – satelitů Německa. Je nutné přihlížet i k jejich bojové morálce, resp. snaha bránit se do posledního muže byla typická zejména pro maďarskou a chorvatsko bosenskou armádu, dále pro oddíly Lotyšů a Estonců. Při terorizaci obyvatelstva nejhůře prosluli Chorvaté, Bosňáci, Estonci, Lotyši, ukrajínští banderovci a Maďaři. Naopak početná rumunská armáda se po zahájení kišiněvské operace celá vzdala Rudé armádě bez boje, ze slovenských jednotek k partyzánům přebíhaly celé pluky. Češi, Poláci, Srbové a Bulhaři byli k válce po boku Wehrmachtu nepoužitelní.

Pro pád evropských socialistických států byla klíčová kapitulace či zrada M. S. Gorbačova a jeho kliky v SSSR (zejména Alexandr Nikolajevič Jakovlev, údajně agent CIA, a Eduard Ševarnadze) včetně předhození svých dosavadních spojenců západu. Jejím základem byla jejich myšlenková impotence a bezcharakternost. Symbolizuje ji pozdější rozhodnutí exprezidenta M. S. Gorbačova figurovat v reklamě na francouzskou voňavku za účelem přivýdělku. Tím ale nemizí otázka, jak takoví lidé mohli ovládnout vrchní patro sovětské politiky a SSSR rozvrátit „shora“. Účast cizích tajných služeb byla reálná, ale na vysvětlení zjevně nestačí.

Je to stejně jako s diskusí, zda si J. V. Stalin po smrti V. I. Lenina přivlastnil Říjnovou revoluci a přeměnil ji k obrazu svému či zda si šílená doba porevolučního SSSR vybrala J. V. Stalina, aby zvítězivší socializující převrat provedl křížovou cestou socializace včetně urychleného průmyslového rozvoje a kolektivizace zemědělství v podmínkách imperialistického obklíčení a 2. světové války do relativně klidnějších dob. Jisté je, že obě otázky budou muset zodpovědět především ruští historikové.

Zdá se, že v Polsku, v Maďarsku a v Rumunsku nikdy pro socialismus příliš nehořeli, byť jim jeho výstavbu neorganizoval SSSR, jak se někdy uvádí. Účast na socialistické ekonomické integraci chápali spíše sobecky jako šanci získat rozsáhlou jednostrannou hospodářskou pomoc od Sovětského Svazu (Marshallův plán, nabízející za politické ústupky, zejména úvěry na nákup spotřebního zboží, nebyl zajímavý), nikoliv jako příležitost rozvíjet oboustranně výhodnou výrobní kooperaci na velkém socialistickém trhu, jak si žádal rozvoj výrobních sil, stále více limitovaný úzkostí národních trhů. Snažily se chytračit i vůči vyspělým kapitalistickým státům, i za cenu vysokého neefektivního zadlužení, jež jim v 80. letech prakticky znemožnilo výrazně rozvíjet socialistickou ekonomickou integraci. Polská a maďarská elita s podporou významných vrstev Poláků a Maďarů v roce 1989 využila možnosti přejít z východního do západního chomoutu.

V NDR hrálo významnou roli rozdělení Německa jako důsledek 2. světové války, porážky zruďného nacismu a svévolného spojení tří západních okupačních zón do SRN za účelem zachování a upevnění německého kapitalismu a postupné obnovy německého militarismu. Oslabená vláda NDR 9. listopadu 1989 nevydržela nápor touhy Němců po sjednocení německého národa do jednoho státu a iluzí o konzumní společnosti, šířených ze západního Německa. Tyto iluze byly tak velké, že umožnily následně bleskový způsob sjednocení Německa, provázený obrovskými nemateriálními i materiálními ztrátami. Sjednocení měn na bázi západoněmecké marky znamenalo zásadní zhodnocení východoněmecké marky, které nutně zásadně podtrhlo podniky v NDR. Predátorský způsob převzetí a likvidační privatizace východoněmeckých podniků

způsobila sociálně ekonomickou katastrofu, jejíž negativní důsledky v někdejší NDR trvají dodnes, viz odlišné výsledky voleb v někdejších východním a západním Německu v září 2017. Dodnes trvá i frustrace obyvatelstva starých i nových spolkových zemí. Západní Němci mají oprávněný pocit, že na své východní spoluobčany přispěly obrovskými částkami peněz bez valného užitku. Východní Němci mají oprávněný pocit, že jsou i 27 let po sjednocení v SRN občany druhé kategorie.

Na porážce socialismu v Československu v roce 1989 se spolupodepsal jak pod tlakem SSSR a studené války v letech 1949-53 uskutečněný odklon od původní cesty budování socialismu (smíšená státem sociálně regulovaná tržní ekonomika, kde socialistické podniky hospodaří podle zásad úplného chozrasčotu) a ne vždy odůvodněné represe z počátku 50. let, též iniciované Moskvou a západními intrikami, tak totální krach pražského jara 1968, špatně vedeného pokusu o reformu socialismu A. Dubčekem a spol. Bezprostředně ho potlačily tanky SSSR a vnitřní nejednota vedení KSČ. Dubčekovo vedení KSČ bylo na takovou situaci nepřipraveno a nemělo v záloze žádný plán B, jak alespoň částečně zachovat reformní program. Tedy, slovenská část vedení měla požadavek federalizace dosud unitární ČSSR, který se jí k 1. lednu 1969 podařilo naplnit. Podobně se nesnížila k masovým čistkám, k jakým došlo na území ČR.

Být nepřipraven na možný nepříznivý vývoj bývá tragické. Aktuálně k 1. 1. 2018 to vidíme na příkladu radikálně levicové vlády SPIRIZA, která na základě brutálního diktátu černé trojky (Mezinárodní měnový fond, Evropská investiční banka, Evropská komise) ruine Řecko, ožebračuje nižší i střední vrstvy Řeků a prohlubuje krizi v něm, ač slibovala a snad i chtěla Řecko z hluboké krize vyvést. Příznačné je, že se tradiční Komunistické straně Řecka nedaří ani v této hluboce krizové situaci posilovat své pozice.

Bezradnost vládla i v otázce připravované ekonomické reformy. Ekonomická reforma byla v ČSSR připravena nedostatečně. Přesto byla bez řady dalších nezbytných kroků spuštěna k 1. lednu 1969 podle původního plánu, resp. 21. srpen 1968 na tom, stejně jako na federalizaci ČSSR, nic nezměnil. Vzápětí narazila na předvídatelné problémy: rychlý růst cen asi o 5 % za leden až duben 1969, citelné zhoršení i tak ne vždy dobrého odměňování podle práce, narůstající ekonomická nerovnováha. Snaha ekonomickou reformu podpořit velkou neúčelovou půjčkou nejprve v rublech a po jejím odmítnutí ze strany SSSR ve volně směnitelných měnách na jaře 1968 signalizovala bezradnost tvůrců ekonomické reformy. Vedení KSČ po zvolení Gustava Husáka generálním tajemníkem ÚV KSČ 17. dubna 1969 odmítlo snahy o zadlužování ČSSR, přijalo cenové moratorium a řadu dalších nutných stabilizačních opatření k obnově makroekonomické rovnováhy. Rázná stabilizační opatření byla nutná. Problém byl, že zvolený postup stabilizačních opatření ekonomickou reformu reálně ukončil. Následně došlo k obnově centralisticko příkazovací soustavy plánovitého řízení včetně častého uplatňování indexové metody plánování.

Něco naznačuje i postupné odpadávání hlavních protagonistů pražského jara po 21. srpnu 1968 z vedení KSČ a ČSSR. Nešlo rozhodně o hromadný odstřel škodné podle pokynů Moskvy. Hlavní autor ekonomické reformy O. Šik se z dovolené v Jugoslávii do ČSSR nevrátil, takže tím ve vedení KSČ a státu skončil a připravovaná ekonomická reforma tak byla vážně oslabena. František Kriegel byl z předsednictva ÚV KSČ odvolán pro zásadní nesouhlas s tzv. moskevským protokolem 31. srpna 1968. Jediný jej nepodepsal. Z vedení KSČ byl odvolán koncem září 1968. V roce 1968 předseda Národního shromáždění Josef Smrkovský se stal předsedou Sněmovny lidu nově vzniklého Federálního shromáždění k 1. lednu 1969, odkud byl odvolán v říjnu 1969. A. Dubček na funkci prvního tajemníka ÚV KSČ rezignoval 17. dubna 1969. Po té byl zvolen do funkce předsedy Federálního shromáždění, kterou zastával do října 1969. Předseda vlády ČSSR Oldřich Černík skončil 28. ledna 1970 pro osobní animozitu s novým prvním tajemníkem ÚV KSČ G. Husákem.

Historie samozřejmě nezná kdyby. Zdá se jisté, že kdyby vedení KSČ vzalo po 21. srpnu 1968 rozum do hrsti a dohodlo se na přijatelném kompromisu (znamenalo to souhlasit s dlouhodobým pobytém sovětských vojsk v ČSSR a vrátit se k pevnějšímu řízení KSČ a ČSSR), mohlo se mnohé z reformního procesu zachránit. Lidsky pochopitelné, ale politicky hrubě chybné setrvávání na pozici ukřivděného na místo řízeného ústupu na pozice v rámci možného vedlo k radikalizaci ulice v protestech a po 17. dubnu 1969 k potlačování protestů, již vesměs domácími silami. Prohra pražského jara se tak maximalizovala. Dověřilo ji nové kádrování na základě přístupu občanů k 21. srpnu 1968, kdy o členství v KSČ, nejčastěji za nesouhlas s internacionální vojenskou pomocí, přišlo a nejednou po té bylo i při pracovním uplatnění postiženo na půl milionu členů tehdejší KSČ. Bylo nesmyslné a buzerující. Nebylo ale nutné, resp. uskutečnilo se masově jen na území ČR, nikoliv na Slovensku, kde ale protesty byly mnohem slabší.

Neméně závažné je zjištění, že schválením tzv. Akčního programu ústředním výborem KSČ v dubnu 1968 končí koncepční materiály rozvíjející pražské jaro, resp. deklarovaný socialismus s lidskou tváří dál rozvíjen nebyl. I když pro nejbližší období šlo o program dostatečný, množství praktických problémů Akční program neřešil. Hlavní autor ekonomické reformy v ČSSR O. Šik později přiznal, že mu nešlo o rozvoj tehdejšího socialismu, ale o jeho likvidaci, viz 11), čímž ale dal zpětně za pravdu L. I. Brežněvovi. Žádná koncepce rozvíjení socialismu nevznikla ani mezi československou posrpnovou emigrací. V kapitalistické emigraci nepřekvapivě stále více ustupovali od idejí socialismu. Někteří přijali i protičeskou revanšistickou ideologii sudetoněmeckého landsmanšaftu, jak se ukázalo po roce 1989. Pražské jaro nebylo rozvíjeno ani mezi československými disidenty, přestože jejich jádro tvořili tzv. reformní komunisté z roku 1968. Její případné utajení lze k 1. 1. 2018 prakticky vyloučit.

Problematická, byť běžná byla značná závislost ČSSR na SSSR, reálně zesílená existencí dvou křídel ve vedení KSČ v letech 1970-89 – silnějším k levičáctví a k dogmatismu inklinujícím křídlem Vasila Bilaka a slabším, více pragmaticky orientovaným křídlem Lubomíra Štrougala a Gustava Husáka.

Hledání nových cest k rozvoji socialismu začalo krátce po smrti L. I. Brežněva v říjnu 1982 z popudu sovětských akademiků a možná i nového šéfa KSSS Jurije Vladimiroviče Andropova. Fatální byl zásadní obrat v SSSR po nástupu M. S. Gorbačova na jaře 1985. Šlo o politiku bezprecedentního odstřelu kádrů, srovnatelnou jen s někdejší tzv. Velkou proletářskou kulturní revolucí v Číně v letech 1966-69, která sama o sobě byla s to paralyzovat SSSR. V dubnu 1985 vyhlásil M. S. Gorbačov politiku urychlení rozvoje. V roce 1987 vyhlásil politiku radikální ekonomické reformy. O povaze zamýšlené radikální ekonomické reformy v SSSR dodnes nic podstatného nevíme. V roce 1989 vyhlásil politiku zásadní transformace socialismu. V březnu 1990 M. S. Gorbačov na plénu ÚV KSSS prosadil program reformem likvidující socialismus v zemi. Od začátku ale nešlo o reformu hospodářského mechanismu ani o glasnost, jak tehdejší šéfové KSSS nalhávali sobě, sovětskému lidu i světu, ale o totální rozvrat první velmoci socialismu. Zda šlo o zradu vědomou nebo jen o nechtěný důsledek předchozích, diletantsky prováděných reformem či spíš pseudoreformem SSSR, není podstatné. Historie nezná kdyby.

SSSR potřeboval rázné sociální i ekonomické reformy ve stylu osvíceného autoritářství J. V. Andropova či Tenga v Číně, obnovující v SSSR elementární pořádek. Potřeba demokratizace v západním pojetí nebyla (a ani dnes není) hlavním problémem SSSR (Ruska). M. S. Gorbačov se vzhledl v západním systému, o kterém věděl velmi málo, stejně jako o SSSR. Uvěřil i neupřímným slibům západních politiků, kteří měli zájem na rozkladu SSSR jako nebezpečného vzoru pro své pracující, nebezpečného

konkurenta a na uloupení jeho přírodního a dalšího bohatství. Potřebu pevné vlády v Rusku, nikoliv neskutečný bordel ala Gorbačov, obludně rozvíjený v Rusku za Jelcina, podobně na samostatné Ukrajině až do dneška, o národnostně náboženských válkách na Kavkaze nemluvě, názorně potvrzuje stávající prezident Ruské Federace Vladimír Vladimirovič Putin.

Již Macchiaveli ve středověku správně napsal: „*Někdy může být krutý vladař dobrodínem. Když každý nenávidí každého a když každý bojuje s každým.*“

V roce 1988 se M. S. Gorbačov podle všeho rozhodl předhodit své evropské spojence včetně ČSSR západu. Zatímco Polsko a Maďarsko to více méně přivítaly, v NDR musela 9. listopadu 1989 padnout berlínská zeď a v Praze se musela odehrát černá fraška - „něžná“ či „sametová“ revoluce, zahájená 17. listopadu 1989. Že cílem zmlácení studentů na Národní třídě mohlo být odstranění některých funkcionářů z vedení KSČ, na tom nic podstatného nemění. Reálně šlo o poklidný kontrarevoluční převrat zpět ke kapitalismu, chabě maskovaný hesly o „*svobodné demokratické tržní společnosti.*“ Vedení KS Rumunska pokračovalo v linii žádných reforem. Při incidentech v Timišváru a následném svržení prezidenta Nikolaje Ceausesca armádou byla i řada obětí na životech.

Pouze vedení Albánie od roku 1985 a Bulharska od roku 1989 se pokusila organizovat společenské reformy, včetně zavádění socialistické tržní ekonomiky. V roce 1991 byla ale obě svržena kontrarevolučními převraty, podporovanými západem. Následné transformace v obou státech byly velmi brutální a s katastrofálními výsledky.

Rozbíjení socialismu v socialistické samosprávné Jugoslávii s vydatnou pomocí šovinismu a zahraničí, zejména Německa (Chorvatsko) a USA (Bosna), se změnilo v Chorvatsku v roce 1991 a v Bosně v roce 1992 v krvavou občanskou národnostně náboženskou válku. Odchod od socialismu ale probíhal, byť pomaleji a mnohem civilizovaněji, i v Srbsku za západem později tolik démonizovaného a nakonec v Haagském vězení evropskou justicí zavražděného prezidenta Slobodana Miloševiče, a ve Slovinsku, jež se od Jugoslávie odtrhlo v roce 1991 jako první.

Bylo tragédií Dubčekova vedení KSČ a A. Dubčeka osobně, že na jaře a v létě 1968 srozumitelnou politiku a obavy SSSR a dalších spojenců z chaotického vývoje v ČSSR ignorovali a pak se 21. srpna 1968 velice divilo a s ním i oba naše národy.

V letech 1985-89 nesrozumitelná a nevypočitatelná politika M. S. Gorbačova a kol. kladla před vedení KSČ obtížnou otázku hledat samostatnou cestu rozvíjení socialismu při trvající silné závislosti na Moskvě. Její součástí mělo být jistě i politické uvolnění, v první řadě zastavení nepřátelství vůči levicovým silám mimo KSČ (Obroda) a navázání dialogu i se silami protisocialistické opozice. Stručně řečeno, opozice měla být přinejmenším tolerována. Dlouholetý předseda vlády ČSSR L. Štrougal odcházel v září 1988 do důchodu zejména proto, že jeho reformní návrhy nebyly opět přijaty a že nastupoval nekontrolovatelný vývoj s obrovskými riziky, na která vedení KSČ adekvátně nereagovalo, viz 14). Následující vývoj mu dal plně za pravdu.

Citovaná kniha je zajímavá v mnoha směrech. Poodhaluje „kuchyni“ tehdejšího vedení KSČ a ČSSR, ukazuje, jak složité bylo prosazování rozumného budování socialismu v ČSSR, kdy sovětský blok sice poskytoval množství výhod, zejména ochranu před světovým imperialismem a možnost rozvíjet socialistickou ekonomickou integraci na velkém socialistickém trhu, ale také vytvářel nemalé limity rozvoje socialismu. Chyběly zkušenosti, poznávání problémů bylo obtížné, zdaleka ne všichni vedoucí funkcionáři byli na vyšší požadavků doby ad.

Nadějná byla poslední ekonomická reforma v ČSSR, tzv. Zásady přebudování hospodářského mechanismu v ČSSR z ledna 1987, zamýšlená stejně jako Tengovy reformy v Číně při zachování vedoucí úlohy KSČ a bez větší liberalizace politického života. V Číně se Tengovy reformy pokusil zastavit M. S. Gorbačov. Skončilo to násilným potlačením studentských demonstrací na náměstí Tchien-an-men 4. června 1989. Socialismus v Číně vydržel. Ekonomické reformy byly urychleny. Vyvedly stamilióny obyvatel Číny z bídy. Lze důvodně předpokládat, že případné zavedení Gorbačovovy katastrofky by v Číně vedlo k utýrání desítek miliónů obyvatel bídou.

V ČSSR realizaci poslední socialistické ekonomické reformy brzdily neustálé útoky zprava i zleva. Zřejmě pro krátkou dobu působení se výrazněji neprojevovalo ani zavádění voleb ředitelů podniků jejich pracujícími. Někdy vítězili populisté či krasavci. Je otázka, jak hodně by ji ovlivnilo případné souběžně realizované politické uvolnění. Pravicová opozice existovala a byla připravena v ČSSR s podporou západu zničit socialismus a obyvatelstvo připomínalo pověstné, víceméně spokojené stádo ovcí, jak ukázal následný vývoj. Poslední socialistickou ekonomickou reformu smetl pravicový státní převrat, zahájený 17. listopadu 1989. Současně otevřel cestu k obnově kapitalismu, nezaměstnanosti, bídy a jejímu rychlému rozšiřování.

Používám obecnějšího pojmu *převrat*. Pojem *revoluce* nesedí, neboť šlo o převrat od nerozvinutého socialismu zpět ke kapitalismu, byť současně od autoritářské k demokratické formě vlády, kapitalistické pluralitní demokracii, jež se rychle měnila v mafiánskou demokracii, tedy podle těch, kdo reálně ovládli společnost. Reálný socialismus nejen v ČSSR představoval autoritářský, nikoliv totalitní režim, byť tak vítězové listopadu 1989 přepsali dějiny. Podobně nešlo o puč (násilné uchopení moci malou skupinou lidí v rozporu s ústavou) ani v roce 1989, ani v roce 1988, jak přepsali čs. dějiny vítězové listopadu 1989. O totalitním charakteru vlády či režimu bylo možné v Československu mluvit jen v nejpypjatějších 50. letech na vrcholu studené války, kdy se stát z pochopitelných důvodů bránil teroru domácímu i zahraničnímu. Přívlasky „něžná“ či „sametová“ charakterizují vysokou politickou kulturu v ČSSR, na rozdíl od bílé krvavé kontrarevoluce v Maďarsku 1956 či svévolného rozdělení SSSR na podzim 1991 a následným válkám, které plně odpovídaly tradicím politické nekultury v Maďarsku či v SSSR. Lze to vyjádřit i srovnáním s únorem 1948, kdy došlo k dovršení socializující revoluce parlamentní cestou srovnatelnou s ústavností či neústavností převratu z listopadu a prosince 1989, v obou případech za podpory masových demonstrací lidu. Ale už vznik Československa 28. října 1918 a jeho zničení Mnichovskou dohodou 28. - 29. září 1938 proběhly až neuvěřitelně pokojně, což je přinejmenším v podmínkách střední Evropy pozitivní anomálie.

Když básník Ovidius Naso psal: „*na světě by měl zvítězit mír a láska*“, byl to krásný básnický verš, vyjadřující přání mnoha lidí. Když Václav Havel si přivlastnil výrok Gándhího „*Pravda musí zvítězit!*“ a s určitou úpravou ho vydával za svůj, slibujíc, že: „*Pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí!*“ muselo být soudným jasné, že buď neví, o čem mluví nebo že jde o velké pokrytectví nebo o obojí. Mnoho lidí přesto tehdy uvěřilo a pak se mnohokrát velice divilo. V této souvislosti méně špatně vyznívalo v roce 1967 kontroverzní heslo „*Spisovatelé – svědomí národa.*“ Zde je nutno dodat: „*Jak kteří.*“

Vyvolat větší protisocialistická vystoupení se v ČSSR, na rozdíl od sousedního Polska, nedařilo. Politická apatie po krachu pražského jara trvala i v 2. polovině 80. let. Ani chaotická perestrojka M. S. Gorbačova v SSSR na tom mnoho neměnila. Podstatné bylo, že zásadní sociální důvody k nespokojenosti v ČSSR nebyly. Slabá opozice byla účinně kontrolována státní tajnou policií (STB). Ani demonstrace v Praze na Václavském náměstí v lednu 1989 nebyly masové. Tzv. charta 1977 v čele s Václavem Havlem byla spíš spolek podivínů, dobře placený západem a kontrolovaných STB. Program kromě požadavku zavedení základních politických svobod a převedení státu a společnosti z východního do západního chomoutu spojený s likvidací socialismu neměla, jak potvrdil následný vývoj. Také mnozí opoziční někdejší reformní komunisté

„osmašedesátníci“ si zřejmě možnost likvidace socialismu nepřipouštěli. Tak jako velká část občanů ČSSR.

Některé možnosti ekonomické reformy v ČSSR naznačila souhrnná prognóza Valtra Komárka z roku 1988, resp. kolektivitu Prognostického ústavu ČSAV. Nešlo ale o ucelený program přeměny společnosti na socialistických základech.

Vlastní program si vytvářela skupina ekologů, vedená J. Vavrouškem, na němž jsem se také podílel, viz 15) a 16). Program ozdravení životního prostředí v ČSSR nebyl vázán na socialismus či kapitalismus, v zásadě se dal uskutečnit v těch i oněch společenských podmínkách. Neslučitelný byl jen s extrémním ekonomickým liberalismem (trh bez přívlastků), který u nás po roce 1989 zaváděl Václav Klaus. Ekologové se tak zákonitě střetávali s V. Klausem a kol.

Protože se vedení KSČ právem cítilo i nadále odpovědné vůči stále podivněji se chovající Moskvě, jejíž vojska i nadále byla v hojném počtu umístěna v ČSSR a v sousední NDR, Polsku a Maďarsku a jejich odchod nehrozil (M. S. Gorbačov Miloši Jakešovi zde měl v srpnu 1989 říci jasné „ne“ s tím, že Jakeš má jeho plnou podporu), a celkem vzato ani nemělo komu moc předat, připravily podle všeho tajné služby ČSSR, SSSR a nejspíš i západních států hrubou provokaci – zmlácení účastníků pozdě večer 17. listopadu 1989 již nepovolené studentské demonstrace v Praze na Národní třídě, včetně jejího zlatého hřebu – údajně mrtvého studenta Martina Šmída alias agenta Státní tajné bezpečnosti Lud'ka Zifčáka. Zpráva o údajné smrti studenta, byť vzápětí dementovaná, uvedla lidi do pohybu. Dezinformované vedení KSČ totálně selhalo. Státní moc se ocitla na ulici. Sebraly ji síly usilující o obnovu kapitalismu v ČSSR. V. Havel byl zvolen prezidentem ČSSR komunisty ovládaným parlamentem na hrubý nátlak M. S. Gorbačova, alespoň podle svědectví premiéra Ladislava Adamce a ulicí podporovaného Občanského fóra. Socialismus v ČSSR hladce padnul, vítězové vzápětí rozvrátili stát, ekonomiku a základní sociální jistoty, v minulosti lidem těžce vybojované, ale i bytovou politiku, školství, kulturu, armádu, policii ad. Ač se slovně hlásili k zakladatelům Československa T. G. Masarykovi, M. R. Štefánikovi a E. Benešovi, již v roce 1992 protiústavně přes nesouhlas většiny obyvatel SR i ČR Československo svévolně rozdělili na samostatnou Českou a Slovenskou republiku a jejich základní odkaz zničili. Oba nástupnické státy učinili silně závislé na vyspělých kapitalistických státech, zejména na Německu.

Skupina ekonomů – neoliberalů – kolem V. Klause již na jaře 1990 porazila gradualistický směr reformy V. Komárka, zatlačila skupinu V. Havla a již v létě 1990 negovala volební program vítězného Občanského fóra a prosadila radikální ekonomickou pseudoreformu podle washingtonského konsensu, vypracovanou světovými finančníky za účelem destrukce ekonomik rozvojových států. Nejstručněji a jistě zjednodušeně ji charakterizovala urychlená liberalizace ekonomiky a masová privatizace veřejného vlastnictví mimo právní rámec. I v Československu její prosazení vedlo k velkému rozvratu ekonomiky včetně pádu celých odvětví, k obrovským ekonomickým i mimoekonomickým ztrátám a také k rozbití Československa, neboť slovenská politická reprezentace vedená Vladimírem Mečiarom ji neakceptovala. Preferovala postupnou (gradualistickou) ekonomickou reformu včetně vytváření silné domácí buržoazie, byť ne podle představ V. Komárka. Začala nová éra manipulací s veřejností, která až na několik ostrovů pozitivní deviace brzy rezignovala prakticky na vše, na kritické myšlení a na svou aktivitu v prvé řadě. Ztráta základních sociálních jistot, zejména reálného práva na práci a na střechu nad hlavou, se projevila mimořádně negativně všeobjímajícím existenčním strachem většiny občanů. Podobně působila katastrofální bytová politika, že se má o své bydlení každý postarat sám. Nutila a nutí

množství zejména mladých lidí brát si dlouhodobé půjčky, hypotéky, na nákup bytů a žít následně 20 i 30 let ve strachu, že nebudu s tou půjčkou splatit, o byt přijdou a skončí i se svými rodinami jako bezdomovci na ulici. K 1. 1. 2018 cena bytů dosáhla zejména v Praze úrovně, která je činí nedostupnými i pro příjmově střední vrstvy obyvatel. Podobně jsou nájemci nuceni kupovat za nemalé peníze své dosud komunální byty, o částech soukromých majitelů bytových domů nemluvě. Existenční ohrožení většiny občanů zesiluje reálně značně děravá sociální záchranná síť, zvláště pak až na výjimky neexistence sociálního bydlení. Jedním z negativních důsledků takové bytové politiky je i praktická územní imobilnost pracovní síly. Jen naivka nebo šílenec se stěhuje za nejistou prací při stávajících nejistotách v nájemním bydlení. Všeobjímající strach ze sociálních nejistot a masová manipulace veřejným míněním rychle utlumily aktivity velké části občanů ČR.

Obnova kapitalismu včetně neústavního rozbití Československa probíhala bez větších protestů. Odchylkou proti jiným bývalým socialistickým státům kromě Ruska, Ukrajiny, Běloruska a NDR bylo jen zreformování se české části někdejší KSČ na Komunistickou stranu Čech a Moravy (KSČM) na radikálně levicovém, komunistickém základě při udržení si významných pozic v ČR. Zůstala silnou opoziční parlamentní politickou stranou o vlivu srovnatelném s meziválečným obdobím, kdy též patřila k nejsilnějším komunistickým stranám v Evropě.

Ve výše uvedených souvislostech těžko překvapí kritický nečernobílý přístup KSČM k hodnocení jak socialistické minulosti, tak převratu ze 17. listopadu 1989 a následné „transformace“. Zákonem o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu požadované černobílé vidění je v hrubém rozporu s realitou Československa i ČR i Slovenska. Citovaný zákon významně přispěl ke zhroucení kritického myšlení v Česku.

Zda bylo možné hájit socialismus i po jeho pádu v sousedních státech je otázka. Také zde historie nezná kdyby. Zřejmě by to šlo špatně, jak přímo ukázal pád vlády nereformující se KS Rumunska v prosinci 1989 a reformující se vlád bulharských a albánských tehdy již socialistů v roce 1991 a nepřímo i protiústavní rozdělení SSSR na podzim 1991 zvolil tři prezidentů, resp. zradou zevnitř. Přestože celostátní referendum se výraznou většinou hlasů občanů na jaře 1991 vyslovilo pro zachování SSSR kromě Estonska, Lotyšska a Litvy, prezidenti tří jeho republik - Ruska B. N. Jelcin, Ukrajiny Leonid Kravčuk a Běloruska Stanislav Stanislavovič Šuškevič - svévolně SSSR rozdělili na 15 dosavadních svazových republik a dosud hlavní mocnost socialismu tak zničili. Navíc tak učinili bez dohod o zárukách dalšího pokojného rozvoje jednotlivých nástupnických států včetně garance základních práv menšin všeho druhu. To vedlo následně k mnoha tragédiím. Likvidaci socialismu v SSSR ale odstartovalo již plénum ÚV KSSS v březnu 1990. Janáevův pokus o puč v srpnu 1991 byl jen zoufalým pokusem odvrátit rozpad SSSR. Socialismus v nejsilnějším nástupnickém státu Rusku zničila neoliberální ekonomická pseudoreforma prosazená B. N. Jelcinem od 1. ledna 1992. Jeho likvidaci dovršilo rozstřílení vzpouzejícího se parlamentu Jelcinovými tanky 4. října 1993 včetně zavraždění řady poslanců a následné zrušení sovětů všech stupňů, provedené s plným pochopením a podporou západu.

Jak se dalo předpokládat, samostatné plavání jednotlivých někdejších sovětských svazových republik v divokých vodách samostatnosti se ukázalo náročné a provázely jej obrovské materiální i duchovní ztráty včetně obnovy masové bídy, jež na západní Ukrajině vytvořila s vydatnou zahraniční pomocí vhodné podhoubí i pro regeneraci banderovského fašismu, na Kavkaze a v Tadžikistánu i krvavé války a pogromy, v Estonsku a v Lotyšsku zbavení významné části občanů občanství tzv. jazykovými zákony.

Československé tajné služby údajně předvíдалy pád vlády KSČ nejpozději do června 1990, byť určité snížení tlaku na vedoucí úlohu KSČ mohly přinést nové zákony přijaté k zabezpečení poslední socialistické ekonomické reformy v ČSSR s účinností od 1. ledna 1990 a prosazování odchodu sovětských vojsk z ČSSR, pokud by se k němu vedení KSČ rozhodlo. Pád socialismu ale nemusel být provázen předáním moci té všehoschopné části opozice - V. Havlovi, V. Klausovi a dalším, jak se o to podle všeho zasadil S. M. Gorbačov. Určitou roli sehrála letitá animozita „Dubček – Husák (- Bilak).“ Politický vůdce A. Dubček ale bojoval slabě i po 17. listopadu 1989, selhal i v letech 1989-92. Přesto zemřel 7. listopadu 1992 na následky velmi podezřelé dopravní nehody, ke které došlo 1. září 1992.

Z hlediska udržitelného vývoje udělala ČSSR vývoj příznivý z hlediska sociálního pilíře udržitelnosti (přes jisté deformace, viz kap. 7) a nepříznivý z hlediska ekologického a v zásadě i ekonomického pilíře udržitelnosti. Po roce 1989 byl významně zlepšen ekologický pilíř udržitelnosti a zásadně zhoršen sociální pilíř udržitelnosti. Ekonomický pilíř udržitelnosti zůstal vesměs nerealizován a ani nedocházelo ke snahám o jeho větší naplňování ani před, ani po roce 1989. Výrazný posun od uhlí k autům s udržitelností nesouvisí, byť užívané indikátory udržitelnosti zlepšil. Zdá se, že v převážně liberální soukromovlastnické ekonomice tomu nemůže být jinak.

Odklon od hodnot v souladu s udržitelným vývojem lze vyjádřit i postupnou rezignací na skromnost. V 50. letech, v přechodném období budování základů socialismu, byl požadavek skromnosti v Československu samozřejmostí. Přepych a rozmařilost se nejen nenosily, ale u lidí, jež něco znamenali, byly nemyslitelné. S politickým uvolňováním od poloviny 50. let ale sílily tendence ke konzumerismu. Za pražského jara 1968 došlo k rozsáhlé propagaci „spotřebního socialismu“ (vysoká, převážně samoúčelná hmotná spotřeba – konzumerismus po západním vzoru, viz J. K. Galbraith 17) ad.), elitářství (měla jim být inteligence, zejména společenskovední) a mnohé jiné. Vedení KSČ na takové a podobné jevy až do dubna 1969 nereagovalo. V 70. a v 80. letech byla uplatňována dvojaká politika ve vztahu ke konzumerismu. Nebyl cílem, ale v zásadě se trpěl a nejednou i reálně podporoval, viz vyšší investice do infrastruktury silniční než do infrastruktury klíčové železniční dopravy aj.

Příznačný byl i výbuch v 50. letech tvrdě potlačovaného měšťáctví za pražského jara 1968 (tehdy ale v protikladu s významnými vrstvami morálně čistých lidí, z nichž někteří dávali státu i své zlato) a ještě mnohem větší po roce 1989, kdy morální čistota šla až na výjimky rychle pod kytičky. Společenské vědomí významně zaostává za společenským bytím. Jak už bylo uvedeno v kap. 5, své nejvlastnější potřeby si člověk nemusí z více důvodů uvědomovat. Také je nemusí respektovat. Nejde zdaleka jen o závislosti typu kouření, kdy kuřáci vesměs znají či by měli znát ničivé důsledky svého zlozvyku na své zdraví, ale vesměs kouří dál.

I když nerozvinutým materiálním podmínkám socializující se společnosti odpovídaly nerozvinuté socialistické výrobní vztahy a nerozvinutá socialistická společnost, bylo by chybou všechny neúspěchy reálného socialismu svádět jen na jeho nerozvinutost a na jemu vnucenou konfrontaci s vyspělým kapitalismem včetně takto podmíněného blokového uspořádání Evropy a světa. Nevystačíme ani s chybami těch či oněch politiků, byť některé napáchaly hodně škod. Jak je známo, člověk je tvor chybující a sotva tomu bude v budoucnu jinak. Přední český politolog Oskar Krejčí v odpovědi na otázky často právem varuje před přeceňováním schopností politiků, nejen ČR a nejen roku 2015. Řada problémů rozvoje států reálného socialismu měla kořeny podstatně hlubší, plynula z nedostatečného poznání člověka a jeho nedokonalosti, která je zřejmě podstatně větší, než bylo v minulosti známo a než si byli nadšení

revolucionáři „první generace“, stejně jako hlavní aktéři pražského jara 1968, ochotni připustit. Člověk je zřejmě ze své podstaty genově vybaven četnými špatnými vlastnostmi, které nelze přehlížet či naivně předpokládat, že v důsledku zásadního zlepšení společenských poměrů za pomoci převýchovy postupně vymizí. Biblicky řečeno, „*Bohu pomáhal při vytváření světa a lidstva Dábel a tomu také odpovídal výsledek*“.

K. Marx správně viděl v odstranění bídy a zabezpečení základních sociálních jistot základní předpoklad pozvednutí a osvobození lidí. V tom měl jistě pravdu. Jde ale jen o podmínku nutnou a základní, nikoliv postačující.

Víme ale spolehlivě, že budou-li sociální příčiny těch či oněch negativních společenských jevů zachovány, bude jejich odstranění prakticky neuskutečnitelné. Zdá se, že na místo v zásadě rovnostářských přístupů uplatňovaných s jistými odchylkami v socializujících státech sovětského typu, je na místě filosofie: „*Šance i jistoty všem!*“ Na levici populární: „*Šanci schopným, sociální jistoty všem!*“ klade otázku, kdo by měl vybírat schopné a podle jakých schopností? Snad ne podle schopnosti udělat v zájmu své sobecké kariéry cokoli?

Požadovaný převrat k udržitelnosti míří k materiálně skromně žijící společnosti uspokojující zejména základní materiální potřeby všech svých členů v podmínkách reálného zajištění základních sociálních jistot a při vytváření co nejpříznivějších podmínek pro jejich co nejvšestrannější fyzický i duševní rozvoj a při nízkém (optimálně nulovém) plýtvání v hmotné spotřebě.

Je třeba vidět, že protože se mění vše, mění se i pojem „*skromně*“ i „*základní životní (hmotné i nehmotné) potřeby*.“ I ty by se měly vyvíjet k větší humanizaci, k polidšřování člověka i společnosti jako celku, leč opak bývá nejednou realitou.

Pro dlouhé přechodné období k udržitelnému vývoji bude muset nová společnost poměrně rozsáhle využívat zbožně peněžní i tržní vztahy a zároveň je regulovat mnohem více než dosud činily a činí státy s nejrozvinutější ekologickou regulací, zejména ve výrazném zpoplatnění těžby paliv a dalších nerostných surovin, v antimonopolní regulaci, v omezování nepravých (falešných) potřeb (v omezování rozsáhlé hmotné konzumní spotřeby), ve vztahu k rozvojovým státům, které dosud vyspělé kapitalistické státy nemilosrdně odírají a ekologicky i jinak mrzačí ad. Tyto regulace a rozsáhlá omezení bude nutné s posilováním prvků udržitelnosti v transformaci lidské společnosti na udržitelný vývoj dále posilovat a prohlubovat. Místy se může změnit i jejich pojmání. Zásadně bude muset být posílena kontrola finančních trhů včetně zákazu četných riskantních operací - spekulací na budoucí zisky, tzv. hedgeové fondy, atd.

Poučné je i islámské bankovníctví, kde je zakázán zisk, spekulace, investování do tabáku, alkoholu, hazardu ad. I proto je poměrně stabilní, byť to tradiční ekonomové nejsou s to pochopit. Samozřejmě, je svým pojetím v příkrém rozporu s kapitalistickým podnikáním.

Požadavek zachovat a kvalitativně lépe využívat zbožně peněžní vztahy požadoval i nejvýznamnější český marxistický filosof období po roce 1989 Miroslav Ransdorf, viz 18). J. V. Stalina a stalinismus kritizoval kromě neodůvodnitelného teroru i proto, že rušil zprostředkovací mechanismy, mimo jiné reálné tržní vztahy, že peníze degradoval na evidenční jednotky. J. V. Stalin ze tří dialektických zákonů znal velmi dobře jen zákon jednoty a boje protikladů. Zákon negace negace a zákon přerůstání kvantitativních změn v novou kvalitu přehlížel. Podobně M. Ransdorf kritizoval i řadu společností otrokářského, asijského a feudálního výrobního způsobu.

Např. na Blízkém a Středním východě ve středověku a v novověku vedlo nedostatečné zprostředkování zbožně peněžními vztahy ke ztrátě konkurenceschopnosti, v Indii a v Číně až do konce 19. století vedla úplná absence zprostředkování zbožně peněžními vztahy až k zablokování rozvoje. Společnosti byly mimořádně stabilní, ale strnulé. Podobně by dopadl případný pokus o materiálně skromně žijící společnost, pokud by se ho podařilo realizovat.

Otázkou je, jak převrat mířící k materiálně skromně žijící společnosti základních sociálních jistot, která uspokojuje zejména základní materiální potřeby lidí (bez většího plýtvání v hmotné spotřebě společenské i soukromé) svých členů při vytváření co nejpříznivějších podmínek pro jejich co nejvšestrannější duševní i fyzický rozvoj politicky prosadit: selhává zde jak totalitní, tak demokratický systém vlády, ve smyslu dnes dominující pluralitní zastupitelské demokracie, jež je reálně silně manipulativní a více méně formální a často se redukuje na pouhou možnost občanů účastnit se voleb poslanců a zastupitelů a být v nich králem karnevalu jednou za 3 - 6 let, viz A. Gore, 19).

Občané se reálně znají v obcích do asi 500 obyvatel. Ve větších obcích se nemusí příliš lišit systém přímé a nepřímé volby, neboť v obou případech voliči mohou být a většinou bývají silně manipulováni a obtížně se manipulacím brání. Již stará athénská otrokářská demokracie ukázala, že manipulace v otrokářsky demokratických městských státech dosahovala neúnosných rozměrů a byla terčem rozsáhlé oprávněné kritiky filosofů, kteří se proto vesměs přimlouvali za vládu aristokracie.

Programy vzájemně si konkurujících politických stran a hnutí se obvykle liší od sebe málo. Všechny v zásadě hájí plýtvání ve hmotné spotřebě, zvláště pak soukromé, a liší se jen představami o rozsahu a hlavních směrech přerozdělování nadproduktu mezi jednotlivé sociální vrstvy obyvatelstva, rychlostí zpříšňování technických, ekologických a jiných norem a rozsahu křiklavého plýtvání na zbrojení, prestižní stavby, výstavbu dálnic apod.

Typickým příkladem politické shody může být zastupitelstvo hlavního města Prahy v letech 2006-10 u stavby asi 6 km dlouhého, mimořádně nákladného a dopravně a z hlediska životního prostředí kontroverzního tunelového komplexu Blanka v Praze, nakonec za asi 46,5 mld. Kč, kdy všichni zastupitelé svorně tutlaly četné velké aféry na stavbě Blanky i za cenu paralýzy řádné péče o stávající silnice a mosty v Praze. Absolutní většinu v zastupitelstvu měla ODS, primátorem byl arogantní Pavel Bém (ODS), ale radním pro životní prostředí byl dříve hlavní kritik Blanky a dalších megalomanií hlavního města zelený Petr Štěpánek (souhlas s nimi byl podmínkou jeho vzetí do rady hlavního města), předsedou kontrolního výboru Karel Hoffman z KSČM (stejně jako drtivá většina zastupitelů byl pro podporu aut za každou cenu) atd. Rozsáhlé nesrovnalosti a četné nezákonnosti nevadily ani dopravnímu, ani finančnímu, ani kontrolnímu výboru zastupitelstva. Schizofrenie na Blance pokračovala i ve volebním období 2010-14. Skončila až jeho zprovozněním v září 2015 s tím, že se nic vyšetřovat nebude. Je velmi těžké si představit velkou dopravní stavbu s takovým množstvím afér a nezákonností v ČSSR před rokem 1989. Podobně je tomu se stavbou dálnice D 8, zvláště pak nezákonného úseku přes Chráněnou krajinnou oblast České středohoří při totální ignoraci velkých sesuvných území a řadou dalších.

Při praktické nedotknutelnosti soukromého vlastnictví rozhodujících výrobních prostředků a existence daňových rájů politické strany nemají mnoho možností poměry ve společnosti výrazněji zlepšit. Lze připustit podnikání jen subjektům registrovaným a v dané zemi platícím daň z příjmu právnických osob, ale ty mohou prostřednictvím zjevně nevýhodných obchodů mnohé zisky vykazovat a zdaňovat v daňových rájích.

Jiný demokratický způsob vlády v moderní společnosti neznáme. Konečně, už francouzský generál Charlese de Gaulle svého času řekl dnes tolik populární: „*Kdyby volby mohly něco změnit, dávno by je zakázali!*“ Realizace (mlhavých) slibů daných

voličům není politickými stranami, zvítězivšími ve volbách, nijak garantována a mnohé předvolební sliby nejsou ani myšleny vážně. Mnozí politici před volbami s vidinou zisku hlasů voličů slíbí cokoliv.

Manipulace s veřejným míněním v USA je tak dokonalá, že dokáže přesvědčit i na dno společnosti uvržené bezdomovce, že si za svůj děsivý úděl mohou sami, ač slušná společnost nemůže bezdomovectví připustit.

Z jiných typů demokracie známe kubánský systém, založený na navrhování zástupců občanů zdola do zastupitelstev a jejich volbě z více kandidátů, podepřený mimořádnými schopnostmi vůdců Kuby bratrů Fidela a Raúla Castra. Jejich fenomén je ale zřejmě neopakovatelný. Vláda KS Číny představuje vedoucí úlohu strany ve spojení s mnohem větší vnitrostranickou a vnitrostátní demokracií proti někdejší KSSS či KSČ a ve spojení se smíšenou, silně regulovanou tržní ekonomikou, bez poručnictví vůči státním podnikům. KS Číny neřeší operativní řízení ekonomiky a společnosti. Svou roli hraje i mimořádně vysoká lidnatost Číny a její rychle rostoucí ekonomická síla. V roce 2015 dosáhl objem HDP v paritě kupní síly srovnatelný s USA, ale bez obrovského odírání zbytku světa, na rozdíl od USA.

V podmínkách masové bídy, absence základních sociálních jistot a na odlišném kulturním pozadí v době nastartování Tengových tržních reforem roku 1978 se tyto daly mnohem snadněji prosazovat než v podmínkách existence výrazných, místy až nadměrných základních sociálních jistot včetně plné zaměstnanosti, zejména ve vyspělejších socialistických státech jako ČSSR a NDR. Velmi rychlý rozvoj Číny bez moderního zákoníku práce, základního sociálního zabezpečení a účinné ochrany životního prostředí přitom zůstává nejen socialismu, ale i sociálnímu státu mnoho dlužen, byť v posledních letech jsme zde svědky nemalého úsilí o nápravu.

Zkušenosti Tengových reforem v Číně a krachu sovětského typu socialismu v Evropě kladou zásadní otázku míry sociálních jistot v socializujících se státech. Nízká míra sociálních jistot znamená, že nejde o socialismus a často ani o sociální stát. Totiž, socializace Číny za 65 let budování základů socialismu, jistě za významného přispění těžkých chyb Velkého skoku a Kulturní revoluce, nedosáhla ani úrovně sociálního státu, resp. o sociální stát Čína roku 2017 jen usiluje a lecos pro něj činí – zlepšuje zákoník práce, zavádí povinné zdravotní pojištění pro všechny občany, minimální mzdu, zákony na ochranu životního prostředí aj. Současný manévr posilování spotřeby obyvatel na úkor vývozu a investic je ekonomicky nutný, ale s tendencí ke konzumní společnosti.

Vysoká míra sociálních jistot ale znamená přinejmenším u části obyvatel nižší zájem o kvalitní práci a někdy i o práci vůbec. Pokud se vysoké míry sociálních jistot dosáhne v podmínkách centralisticko-příkazovací soustavy plánovitého řízení, dosažená úroveň sociálních jistot se stává zásadní bariérou tržních reforem, neboť ty znamenají obnovení nezaměstnanosti, inflace a dalších negativ tržní ekonomiky, byť při správné státní regulaci by měly být menší než ve vyspělých kapitalistických státech téže doby.

Mnohé problémy sociálních a pseudosociálních jistot byly řešeny v kapitole 7. Jejich doporučená řešení je možné uskutečňovat v rámci centralisticko-příkazovací soustavy plánovitého řízení a s výjimkou úplného odstranění nezaměstnanosti zřejmě i v rámci socialistické tržní ekonomiky.

Na rozdíl od roků 1. světové války, kdy V. I. Lenin připravoval Říjnovou revoluci v Rusku, je použití vojenské síly k prosazování zásadních změn ve společnosti prakticky neprůchodné. Ani ne tak proto, že válečné zbídačení, resp. hrozba světové ekologické katastrofy nežene obyvatele vyspělých států na barikády. Dnes o lokální

válce v důsledku vymývání mozků hromadnými sdělovacími prostředky (mediokracií) řízenými z USA v zásadě ani nemusí občané vyspělých států moc vědět, viz půl roční bombardování Libye letectvem některých členských států NATO v roce 2011, završené svržením pokrokového libyjského vůdce M. Kaddáfího vojsky NATO a islamistů, aniž by západní veřejnost výrazněji protestovala (poslední významné vzepětí protiválečného hnutí v Evropě se konalo na jaře 2003 při protestech proti přepadení Iráku vojsky USA a Velké Británie), jako pro schopnost dnešních zbraní hromadného ničení učinit planetu Zemí rychle neobyvatelnou a tím rychle zahubit všechny. Nebylo by vítězů, všichni by jen rychle ztratili vše, co ještě zbývá.

Pro slabší státy se po pádu evropských socialistických států silně zvýšila hrozba jejich přepadení ze strany vyspělých kapitalistických států pod nějakou smyšlenou záminkou, fakticky pro nezávislý politický a ekonomický kurs a zejména pro vlastnictví významných zásob surovin. Zvláště ohrožené jsou státy bohaté na ropu, viz Irák 2003 či Libye 2011. Není ale podmínkou, jak ukazuje invaze USA do Afganistánu v roce 2001 či válka západu, Turecka a monarchií perského zálivu proti nezávislé Sýrii od roku 2011.

Současné zbraně hromadného ničení odstrašují protivníky z řad velmocí od jejich použití svou ničivostí, hrozbou vzájemného zničení. Současné pohlcují ohromné prostředky, které by bylo možné mnohem efektivněji použít jinde, nebo také se bez jejich použití v zájmu přežití lidstva obejít. Umožňují obráncům stávajících, neudržitelných pořádků tyto pořádky hájit a úsilí o udržitelný vývoj blokovat i pohrůzkou jejich použití.

Nelze podceňovat ani hrozbu vydírání jednotlivých vlád teroristickými skupinami státními i soukromými. I když pud sebezáchovy by měl státním i soukromým teroristům zabránit zbraně hromadného ničení skutečně použít (u islamistů ale ani toto neplatí), k vydírání světa hrozbou jejich použití i k prosazení dalšího konzumerismu, dalšího ničení životního prostředí na Zemi i ještě více přízemních cílů (náboženského fundamentalismu, rasismu, šovinismu atd.) může snadno dojít.

Druhou příčinou bezperspektivnosti použití síly k prosazení udržitelného vývoje je skutečnost, že i případný úspěšně provedený převrat nastolující osvícenou diktaturu stoupců udržitelného vývoje (nechávám stranou mizivou pravděpodobnost takového převratu) nemůže dosáhnout víc než změny rolí, tj. částečné nahrazení šikanování trhem šikanováním úřady, byť proti sociálně orientovaným diktaturám států reálného socialismu či asociálně orientovaným kapitalistickým diktaturám řady rozvojových a někdy i vyspělých kapitalistických států by šlo o diktatury zeleně orientované. Možná uvědomělá podpora diktaturám k udržitelnému vývoji je přitom mnohem problematičtější, než byla podpora pracujících komunistickým stranám ve státech reálného socialismu. Reálné základní sociální jistoty jsou mnohem hmatatelnější, snáze definovatelné a zajiřitelné než mlhavá perspektiva udržitelného vývoje, která se navíc z řady důvodů nemusí realizovat. Vymezení věcné cíle k dosažení uspokojování základních hmotných i nehmotných potřeb pracujících nebylo a není obtížné, na rozdíl od vymezení četných, málo zřejmých změn nutných k prosazení udržitelného vývoje, které navíc nemusí být vnitřně konzistentní, viz letitý spor o energetickou, dopravní, zemědělskou a mnohou další politiku. Případné úvahy o diktatuře k udržitelnému vývoji jsou pro udržitelný vývoj vyspělých kapitalistických států nepřijatelné stejně jako úvahy o zachování stávající nedostatečné ekologické regulace tržního mechanismu ve světě, nemluvě o úvahách o omezení ochrany životního prostředí, prosazované mnohými neoliberalními ekonomy, politiky a technokraty. Stačí srovnat možná předvolební hesla: „*Tak či onak zvýšíme hmotnou životní úroveň řadových občanů nebo aspoň zabráníme jejímu propadu!*“ (obvyklý volební slib) versus slib k udržitelnosti: „*V zájmu přežití*

lidstva snížíme hmotnou životní úroveň občanů, zejména tu bohatých, náročnou na paliva a energii, individuální automobilovou dopravu!“ apod.

Obě výše uvedené námitky proti případné „zelené“ diktatuře k nastolení udržitelného vývoje zásadně zesiluje neschopnost radikálního ekologického hnutí zformulovat a následně prosazovat realistickou strategii udržitelného vývoje. Militantní boj významných sil ekologů za maximální využívání obnovitelných zdrojů energie za jakoukoliv cenu, proti ekologicky šetrným jaderným elektrárnám, proti spíše šetrným spalovněm odpadu, za neregulaci kůrovce v druhotných smrčínách 1. zón národního parku Šumava, podceňování negativ silniční a pozitiv metra, železniční, tramvajové a trolejbusové dopravy a centralizovaného vytápění připomíná nejednou nové zelené náboženství, kterému by bylo zlé podléhat.

Výsledky účasti Strany zelených na vládě ČR v letech 2007-10 jsou tristní. Podílela se na dalším omezování demokracie i na asociálních reformách, likvidujících zbylou část sociálního pilíře udržitelnosti, viz tzv. Topolánkuv batoh. V jeho rámci těžce zkompromitovala ekologickou daňovou reformu. Prosadila velký, převážně fotovoltaický tunel v úhrnné hodnotě podle Nejvyššího kontrolního úřadu asi 400 - 1 000 mld. Kč bez většího užitku pro společnost i ochranu životního prostředí, resp. nejméně dvě třetiny této obří sumy jsou reálně nadzisky tzv. solárních baronů. Nešlo o nešťastnou náhodu či tragický omyl. SZ, radikální ekologové – energetici a pestrá lobby obnovitelné energie pokračuje v bezostyšné kampani za energetickou politiku likvidující jinou než obnovitelnou energetiku i za cenu těžké energetické krize ČR i EU i za cenu vážného poškozování životního prostředí, viz biopaliva, jejichž podpora mimo jiné stimuluje ničení tropických deštných pralesů, zvyšování celkových emisí skleníkových plynů, erozi půdy, hlad, o podpoře kriminalizace statečné předsedkyně Energetického regulačního úřadu ČR Aleny Vitáskové nemluvě. Nejotřesnějším případem je konjunktura oleje z plantáží palmy olejná, hromadně dováženého do EU, ze 46 % za účelem výroby tzv. biopaliv s tím, že jde o ochranu životního prostředí. Hořící indonéské a další pralesy prý nevadí, stejně jako asi trojnásobně vysoká náročnost palmového oleje na emise skleníkových plynů ve srovnání s ropnými palivy. Pokračuje též ve vymáhání dalších výhod pro obnovitelné zdroje energie a do jisté míry se jí to daří.

V Praze je od roku 2014 pod vedením zelených víceprimátorů Matěje Stropnického a Petry Kolínské je prosazován nezákonný tzv. metropolitní plán, který má mimo jiné umožnit další zahušťování beztak husté výstavby na sídlišťích i ve vilových čtvrtích, resp. neomezenou zůlvi velkých soukromých investorů s cílem snižovat zábory zemědělské půdy pro výstavbu.

Jedna z nejsilnějších stran zelených – rakouská – v říjnu 2017 pro mnohé překvapivě vypadla z rakouského parlamentu, zřejmě i pro svou velkou podporu tragické muslimské migrace do Rakouska i EU.

Energetika z efektivních druhů obnovitelných zdrojů, alternativní zemědělství, cyklistická doprava a další jsou jistě vysoce žádoucí, ale zatím nemohou dominovat v uspokojování základních + konzumních hmotných potřeb lidí. Většinou prohrávají v konkurenci s konzumní společností. Pro jejich rozvoj se přitom dělá málo a často je jejich rozvoj systematicky potlačován tlakem velkých ekonomických lobby, jež dnes reálně vládnou ve všech vyspělých, rozvojových i bývalých socialistických státech nezávisle na vítězi voleb či osobnostech diktátorů. Jejich tlak na růst hmotného konzumerismu živí nebo také neživí hospodářskou prosperitu. Obojí má velmi zlé ekologické i sociální dopady.

Diktatura bez ohledu na motiv vzniku má v sobě zabudovanou tendenci diktovat svou vůli druhým, což je zejména pro většinu obyvatel vyspělých států, jejichž základní hmotné potřeby jsou uspokojeny, nepřijatelné. Lépe se zřejmě přijímají nejrůznější manipulace s veřejností, typické zvláště pro vyspělý kapitalistický demokratický stát s liberální, převážně soukromovlastnickou tržní ekonomikou. Často příliš nevdají ani vedení neospravedlnitelných válek, organizování tzv. barevných revolucí v zahraničí a podpora terorismu, nejen islamistickému, a islamizace vlastních států EU. Příliš nevdají ani nemilosrdná diktatura velkých peněz, kapitálů, alespoň podle výsledků svobodných demokratických voleb. Skutečná levice v nich neuspívá. Přestože má demokracie mnoho vážných slabin a je v mnoha směrech formální, je slovy W. Churchilla (v reakci na vystoupení nacistického Německa ze Společnosti národů 14. října 1933) „nejméně špatným zřízením z těch, která máme k dispozici.“

9.1.3. Problémy parlamentní demokracie

Nelze ale bagatelizovat hodnocení buržoazních parlamentů jako žvaníren, nejen té „frankfurtské“ v letech 1848-49. V kritických chvílích obvykle parlamentní demokracie selhává. Názorně to dokládá většina zlomů v historii Československa – v roce 1918, 1938, 1939, 1945 (v letech 1938-45 parlament vůbec nebyl), 1968, 1992, resp. jen dovršení socializující revoluce 20. - 25. února 1948 a protisocialistický převrat 17. 11. – 29. 12. 1989 proběhly plus minus v souladu s ústavou. Na druhé straně by bylo vážnou chybou podceňovat možnosti parlamentní demokracie a to i v buržoazním pojetí. Má zásadní i dílčí nedostatky. Rozumná společnost by měla usilovat alespoň o odstranění dílčích nedostatků parlamentní demokracie. Protože ve většině států existují různé diskriminační prvky ve volebních zákonech.

Odstranění diskriminačních prvků

Zřejmě nejméně špatný je volební systém poměrného zastoupení bez diskriminačních prvků, tj.:

- neposkytování bonusu pro vítěze voleb, viz 50 mandátů v Řecku,
- zákaz dělení území na volební obvody (ještě víc se tak reálně zvyšují potřebná procenta hlasů voličů pro zastoupení příslušného volebního subjektu v zastupitelstvu či parlamentu a diskriminují se menší volební subjekty). Za zvážení stojí zavedení povinnosti předkládat územně vyrovnané kandidátní listiny,
- povinnost poměrného zastoupení v orgánech parlamentu a ve výborech a komisích zastupitelstev,
- vyloučení nutnosti dosáhnout minimálního procenta voličských hlasů k zastoupení v parlamentu nad procento připadající na 1 mandát apod.

Na charakteru parlamentu jako žvanírny a hlasovací mašinerie většiny to zřejmě mnoho nezmění, vítězit budou především populisté, s pomocí za peníze velkých hospodářských lobby koupených hromadných sdělovacích prostředků.

Ožehavé financování politických stran

Financování politických stran a hnutí a volebních kampaní patří tradičně k velmi problematickým aktivitám. Mnoho politiků mnoha politických stran mnoha zemí svou kariéru předčasně ukončilo po té, co byly, nejčastěji konkurencí za pomoci prodejných spolupracovníků, odhaleny nejrůznější machinace v této oblasti. Nepřekvapuje, že v této souvislosti vznikla a vyvíjí se poměrně přísná pravidla, ale bez dostatečného efektu.

Prvním požadavkem je zde zákaz financovat politické strany a hnutí ze zahraničí a od právnických osob veřejných i soukromých pod drakonickými tresty. V ČR ale zákaz financování politických stran a hnutí od právnických osob uzákoněn nebyl.

Zavedení rovného limitu volební kampaně pro prezidentské volby pro jednotlivé volební subjekty nepomohlo v lednu 2018, neboť jednak kandidáta Drahoše materiálně podpořily v 2. kole voleb někteří protikandidáti, kteří neuspěli v 1. kole voleb, jednak došlo ke spolufinancování volební kampaně tzv. podporovateli či příznivci obou kandidátů, kteří postoupili do 2. kola. Vzali na sebe zátěž pořizování a vylepování předvolebních billboardů ad. Finanční limit byl hravě obejit. Otázkou přitom je, zda lze takovému obcházení zákona čelit. Zakážeme-li financování podporovatelů, mohou vést volební kampaň „nezávisle“ s tím, že protikandidáta odmítají.

Paradoxně zákonem požadované minimální procento získaných voličských hlasů pro vstup do parlamentu či zastupitelstva může tento populismus omezovat, protože alespoň někteří populisté tento pro ně beznadějný volební zápas nepodstoupí nebo na něj nebudou mít peníze.

Hrozba volebních podvodů

Ožehavým problémem jsou možné volební podvody. Každý volič by měl převzetí úřední obálky při volbách stvrdit svým podpisem. Významně se tak ztěžuje možnost členů okrskových volebních komisí volit za známé nevoliče. Případná realizace požadavku elektronických voleb by umožnila některým hlasovat za druhé bez možnosti kontroly, což se týká i korespondenčního hlasování, viz pochybnosti o regulérnosti 2. kola prezidentských voleb „korespondenčními“ voliči v Rakousku v květnu 2016, spojené s jejich následným zrušením Ústavním soudem Rakouska. Je nutné dodatečně přísně i elektronicky zkontrolovat rodná čísla těch hlasujících, kteří při volbách hlasují mimo své trvalé bydliště na základě voličských průkazů, které odevzdávají příslušné okrskové volební komisi.

Problémem je volební právo občanů žijících dlouhodobě v zahraničí, kteří jsou odtrženi od domácích problémů a hlavně nenesou za následky své volby odpovědnost. Mám za to, že by neměli mít volební právo. Praktickou otázkou je, kolik let trvalého pobytu v zahraničí stačí ke zrušení volebního práva příslušného občana. Za horní strop považují délku volebního období, na kterou zvolení získávají mandát voličů.

Nutný je zákaz vylučovat významné množství odevzdaných hlasů voličů pro jejich nejasnou platnost (nemůže platit pro tzv. bílé či prázdné lístky, kterými volič demonstruje odmítání volit kohokoliv ze soutěžících kandidátek), neboť anuluje vůli voličů, viz volby prezidenta USA v roce 2000 na Floridě a tím i v USA či vojvodské volby v Polsku v roce 2014. Za neplatné tam bylo tehdy označeno a ze sčítání vyloučeno 18,5 % odevzdaných hlasovacích lístků.

Otázka je, jak omezit nekalou předvolební kampaň. Stávající volební kampaně jsou mnohem víc o pomluvách konkurence než o pozitivních volebních programech a o osobnostech kandidátů. Možností není mnoho, protože ničemnosti typu zneužití policejní či justiční mafie (klasicky v ČR hrubě zfušovaná tzv. Kubiceho zpráva, hrubě špinící šéfa tehdejší ČSSD Jiřího Paroubka, zveřejněná 3 dny před konáním sněmovních voleb v roce 2010) se jeho pravicovým odpůrcům vyplatilo, resp. sebevětší prasárna se může určitému politickému subjektu vyplatit. Konečně, když při volbě Václava Havla za prezidenta v roce 1998 chyběl jeden hlas, byl získán křiklavým podvodem, snížením potřebného kvóra nezákonným uvězněním jednoho z volitelů - poslance a Havlova protikandidáta Miroslava Sládka - na den volby prezidenta.

Měly by být zakázány a tvrdě stíhány tzv. volby „nanečisto“, protože jde vesměs o hrubou manipulaci s voliči. Například se zneužijí žáci a studenti, kteří často ani nemají volební právo a hlavně obvykle volí jinak než většinová populace.

ČR neměla připustit skandální praxi „lustrování“, zahájenou tři dny před volbami v červnu 1990 svévolným lustrváním předsedy KDU-ČSL pana Bartončíka, uskutečňovanou navíc na základě několikrát upravených a tudíž nedůvěryhodných seznamů spolupracovníků STB.

Princip poměrného zastoupení

Mělo by být uzákoněno, že veřejně prospěšná média budou otevřena všem subjektům zastoupeným v příslušném zastupitelském orgánu. S velkými nedostatky (zejména Česká televize se zpravidla chová jako hlásná trouba jednoho z volebních subjektů, v lednu 2018 se tím ani netajila) tomu tak je v České televizi a v Českém rozhlasu (platné zákony jsou v řadě směrů na papíře), není tomu tak a zřejmě ani nemůže být v soukromých médiích. Zákon by měl stanovit, že pokud obec, město, kraj či parlament vydává své periodikum (například měsíčník, ale délka periodicity není podstatná), měl by v něm vyhradit jednu stranu na odpovědi na určitou otázku a jednu stranu pro volné vyjádření zástupců jednotlivých volebních subjektů v zastupitelstvu, podobně v případě referenda. Praxe, kdy médium placené z peněz daňových poplatníků slouží výlučně nebo alespoň v rozhodující míře vládnoucí straně či koalici, je problematická.

Problémy mohou nastat i v podmínkách práce parlamentů a zastupitelstev. Ze zákona musí platit povinnost poměrného zastoupení jednotlivých v nich zastoupených volebních subjektů ve všech výborech a komisích těchto samosprávných orgánů.

Praxe Evropského parlamentu, kdy hlasují všichni europoslanci, ale hlasy se sčítají podle hlasování šéfů jednotlivých frakcí s přihlédnutím k přítomnosti jednotlivých europoslanců, pokud některý z nich nepožádá o počítání podle individuálního elektronického hlasování, by měla být zakázána. Rychlé a spolehlivé sčítání na základě elektronického hlasování poslanců lze dnes snadno zabezpečit.

První kroky

Síly prosazující socializaci a demokratizaci obecně by měly v případě svého vítězství jako první opatření očistit ústavu od zjevných disfunkčních prvků. Nelze tolerovat ustanovení či mezery ústavy umožňující zrušit předčasné volby, neboť by zkorumpovaný poslanec přišel o výhody poslance, viz rozhodnutí Ústavního soudu ČR o zrušení předčasných voleb do Sněmovny na základě jejího usnesení v roce 2009. Nelze tolerovat, aby nezvolení prezidenta předepsanou 60 % většinou poslanců znamenalo automaticky nové parlamentní volby a následně za pomoci přeběhlíků umožnilo provést (ústavní) státní převrat, jak se tomu stalo v roce 2009 v Moldavsku. Nelze tolerovat zachování poslaneckého či zastupitelského mandátu těm, kteří byli právoplatně odsouzeni k nepodmíněnému trestu odnětí svobody. Naopak soudům nelze tolerovat, aby nad poslanci či zastupiteli udržovali dlouhou dobu vazbu a tak jim znemožňovali vykonávat funkce, do nichž byli zvoleni, viz David Rath.

Přeběhlictví poslanců by se mělo trestat ztrátou mandátu. Nelze ústavou umožnit odvolání prezidenta poslanci a senátory prakticky bezdůvodně, resp. jen proto, že se většina zákonodárců rozhodla provést ústavní státní převrat, jak se stalo v květnu 2016 v Brazílii. Problémů je zde jistě víc, včetně nestanovení lhůt pro některá klíčová ústavní rozhodnutí. Ústava ČR umožňuje prezidentovi nechat vládnout vládu v demisi až do

dalších řádných voleb, což je zjevně špatné. Ústava ČR z roku 1992 je příkladem ústavy mnoha nejasností a mezer, umožňující různé machinace na účet svobody a demokracie.

Demokratická ústava by měla jasně stanovit, že Ústavní soud posuzuje pouze soulad přijímaných zákonů s platnou ústavou. Měl by mít ústavně zakázáno vykládat a extenzivně rozšiřovat legislativu. Rozhodnutí Ústavního soudu ČR 28. června 2016, že sezdané páry homosexuálů mají právo adoptovat děti heterosexuálních rodičů, klade další otazník nad ústavností v ČR. Toto rozhodnutí poškozují rodinu, neboť vzhledem k povaze svého postižení homosexuální páry nemohou být dobrým vzorem sexuálního chování jimi vychovávaných dětí. Takových případů rozhodnutí Ústavního soudu ČR známe řadu. Rozhodnutí Evropského soudního dvora, že nelegální překročení hranic migranty nemůže být důvodem pro jejich zadržování, je justiční zločin velkého rozsahu, který ničí Evropskou unii. Rozhodnutí Evropského soudního dvora, zakazující Polsku kácat v Bělověžském pralese, který byl kromě nekácené části „za plotem“ vykácen před sto lety německými okupanty, je směšné.

Odvolatelnost politiků???

Značně kontroverzní otázkou je odvolatelnost volených politiků z funkcí. V případě poslanců a zastupitelů volených poměrným hlasováním je zásadní problém, že by poslance či zastupitele nejspíš odvolávali voliči, kteří je nevolili, což jde přímo proti smyslu voleb. Dlouholeté diskuse mezi ekology dospívají jednoznačně k závěru, že případná odvolatelnost zákonodárců by znamenala přednostní odvolávání těch slušných. Naznačuje to i současná snaha odvolat levicového venezuelského prezidenta Maďura z funkce na základě referenda či nedávné odvolání brazilské prezidentky. Přesto se ho někteří dožadují, předstírajíc péči o veřejné blaho. S tím nelze souhlasit.

Někteří navrhuji odvolatelnost politiků na základě výsledků referenda, což by mohlo odpovídat jen politikům zvolených většinovým systémem. Tím se může předejít justiční zvlí, ne však prakticky neomezené masmediální manipulaci a možnosti odvolat menšinové politiky. Zásadním problémem je, že odvolatelnost politiků, a to i na základě výsledků referenda, popírá výsledek svobodných voleb v poměrném i většinovém volebním systému. Nezanedbatelná není ani skutečnost, že se tak zkracuje beztak krátký časový mandát a stimuluje rozhodování jen pro tento a zítřejší den, tj. velmi často v rozporu s dlouhodobými zájmy společnosti. Ani s takovým odvoláváním politiků nelze souhlasit.

Možnosti předčasného zániku mandátu

Volení politici mají být nezávislí a mají odpovědně sloužit vlasti (podobně kraji či obci zastupitelé), viz poslanecký či zastupitelský slib. Nezávislost poslanců, senátorů a zastupitelů zvolených na kandidátní listině té či oné politické strany a za ten či onen volební program je ale iluzorní. Veřejnost oprávněně žádá, aby byli odpovědní za jeho plnění. V praxi je běžné, že mnozí vrcholoví, ale také krajští a komunální politici žádnou odpovědnost ke společnosti a nejednou i k vlastní politické straně necítí.

Mám za to, že pravomocné odsouzení prezidenta, ministra, poslance, senátora či zastupitele soudem k trestu odnětí svobody nepodmíněně za delikty kriminální povahy by mělo znamenat automaticky zánik jeho mandátu. Poslanecká, zastupitelská a podobná imunita by se neměla vztahovat na činy charakteru přestupků (jako řidič či řidička zavíní dopravní nehodu apod.). Rušit samotnou poslaneckou imunitu mimo projevy v parlamentu je ale zásadní problém, protože zneužívání policejní a justiční mafie v politických bojích proti konkurenci patří k dosti časté praxi pozdního, nejen českého restaurovaného kapitalismu.

Například šéfka Energetického regulačního úřadu Alena Vitásková byla 6 let nezákonně stíhána a nepravomocně odsouzena na 8,5 roku vězení nepodmíněně na základě absurdního obvinění, že porušila zákon. Porušení zákona mělo spočívat v návrhu na nezákonné opatření, který jí podřízená poslala e mailem a na který vzhledem k jeho problematičnosti nereagovala. Nedávno ji osvobodil vrchní soud. Zde zjevně pracovala policejní a justiční mafie v žoldu solárních a dalších baronů a s podporou ekologů - energetiků, podporující obří solární tunel do peněženek občanů. Takových případů máme více včetně počátkem roku 2018 v ČR velmi žhavé otázky, zda je premiér Babiš vinen či ne dotačním podvodem ve věci Čapí hnízdo.

Podobně přestup poslance, senátora či zastupitele do jiné politické strany by měl automaticky znamenat zánik jeho mandátu. Jde totiž o plivnutí do tváře voličů a výsměch svátku demokracie – svobodným volbám, o zjevné zpronevření mandátu voličů. Pravda, ani takové řešení nemusí stačit, protože političtí turisté mohou zůstat ve svém klubu a hlasovat proti programu své strany. Věc je ale ještě složitější, neboť v řadě případů nemusí být zřejmé, zda volební program příslušné politické strany zradil její konkrétní poslanec nebo poslanci věrní vedení příslušné strany.

Známe zradu volebního programu Občanského fóra Václavem Klausem a kol v létě 1990 (na podzim 1990 pak zničil Občanské fórum), známe zradu volebního programu ČSSD Vladimírem Špidlou a kol. po volbách v roce 2002 a mnohé další. Zatímco V. Klaus si po té založil Občanskou demokratickou stranu a s ní vyhrál pozdější volby, V. Špidla po té šel po krku těm poslancům ČSSD, kteří s jeho zradou měli problém. I když oba případy jsou dnes, s odstupem času, zřejmé, netuším, jak by je řešil případný soud.

Největším problémem zde bývá skutečnost, že v praxi nejednou po volbách ta či ona politická strana či hnutí na své předvolební sliby rychle zapomene, obvykle pod praporem nutného koaličního kompromisu. Zejména politické strany „*podnikatelských subjektů na jedno použití*“ se často brzy štěpí a rozpadají, nejen Unie Svobody, Věci veřejné či Úsvit v ČR. Jisté je, že různá politická hnutí vzhledem ke své ideové nezakotvenosti a volnějším organizaci jsou z hlediska plnění předvolebních slibů ještě rizikovější než klasické politické strany s určitou tradicí a s určitým ideově programovým vybavením. Je to hlavně o manipulacích s veřejným míněním a o kvalitě volených politiků.

Lze si představit i některé technické změny volebního systému ČR. Hlasování by nemuselo být tradičně dva dny (pátek od 14.00 do 22.00 a v sobotu od 8.00 do 14.00), ale jen v sobotu nebo v neděli od 8.00 do 22.00. Termín krajských voleb by mohl být přesunut na termín voleb komunálních, a to zkrácením nebo prodloužením mandátu krajských zastupitelů v určitém volebním období. Těmito změnami se ale reálně mnoho nezmění, pouze ubyde práce volebním komisím a mimo Prahu se sníží počet předvolebních kampaní o jednu v senátních obvodech, kde se v daném termínu nevolí senátor.

Referendum velmi potřebné

Nesporně pozitivní je uzákonění místního, regionálního i celostátního referenda, viz zkušenosti Švýcarska, kde ta či ona referenda provází prakticky každé volby. Zákon o referendu platný v roce 2016 v ČR má ale zásadní nedostatky. Počítá jen s obecním a krajským referendem, nikoliv s referendem celostátním, v rozporu s ústavou ČR. Zákon o referendu by měl zakázat machinace typu vyhlášení referenda na termín krátce před volbami nebo krátce po volbách, viz první referendum o poloze ústředního osobního železničního nádraží v Brně, vyhlášeným brněnskou radnicí podle na termín týden před krajskými volbami v roce 2004 s cílem ho zmařit nízkou účastí voličů, což se ve spojení se štvavou kampaní brněnských radních proti referendu povedlo. Referenda by se měla konat ve stejných volebních místnostech, ve kterém se konají volby, nejlépe časově v souběhu s nimi, v případě voleb většinovým systémem v termínu prvního kola

příslušných voleb. Úřední obálky by se ale měly barevně lišit, podobně jako se liší při souběhu dvojích voleb.

Zákon by měl zavést trestný čin maření referenda, zejména vyzývání k jeho bojkotu ze strany politiků (vyzývat k bojkotu referenda může jen totalitář, který se bojí jeho výsledků), zneužívání veřejných peněz na maření referenda (možnost vést kampaň pro či proti otázce konkrétního referenda ve veřejných médiích či za veřejné peníze má často jen jedna strana, zpravidla ta spjatá s vedením příslušné radnice či kraje).

Mimořádně špatné je, pokud výsledky referend jsou často neplatné pro nízkou účast voličů, nejen v ČR. Otázkou je, zda termín referenda nevázat zákonem přímo na termín celostátních voleb (do Sněmovny, Evropskému parlamentu, krajských, komunálních), což v ČR zaručuje termín přinejmenším 1x za 2 roky, často i jednou za rok. Tzv. nezávazné referendum nevidím jako smysluplné, viz Holandsko, přinejmenším v podmínkách českého Kocourkova. Útoky na referendum, když jeho výsledek není po chuti vládnoucí moci, jsou cynickým opovrhováním vůlí voličů. Praxi opakování referend, dokud nedopadne tak, jak příslušná moc potřebuje, by mělo být zakázané, viz opakování referenda o Lisabonské smlouvě ve Francii a v Holandsku. O stejné či podobné otázky by mělo být povoleno nové hlasování v referendu nejdříve za pět let.

Poměrný versus většinový volební systém

Známe systém voleb poměrného zastoupení (zastoupeny jsou volební subjekty, které dosáhly určitého procenta odevzdaných hlasů voličů, optimálně počtu hlasů připadajících na jeden mandát) a systém voleb většinový, jež může být jednokolový (zvolen je kandidát, který obdržel největší počet hlasů, viz Velká Británie) nebo dvoukolový (pokud žádný z kandidátů nedosáhl v 1. kole více než 50 % odevzdaných hlasů voličů, v 2. kole se utkají dva kandidáti, kteří v 1. kole voleb obdrželi největší počet hlasů, viz Francie ad.). Existují také určité kombinace systému voleb poměrného zastoupení a většinového, například polovina poslanců či zastupitelů se volí systémem poměrného a druhá polovina se volí systémem většinového hlasování. Za demokratičtější považují systém poměrného zastoupení, protože ve většinovém volebním systému vítěz bere vše a tudíž i významné vrstvy obyvatel nemusí být v parlamentu či v zastupitelstvu zastoupeny, pokud nejsou v určitých volebních obvodech výrazně koncentrovány. Naopak výrazně mohou být zastoupeny regionální strany a skupiny. Nejen český senát je toho dokladem.

Za užitečné považují uplatňování preferenčních hlasů v systému poměrného hlasování, například stávající čtyři preferenční hlasy. A to i s vědomím, že úspěšné výzvy: *„Volte ty odzadu!„* přinášejí vesměs tristní výsledky.

Pro zaostalé státy je zřejmě nejvhodnější prezidentský systém, kdy je prezident volen v přímých dvoukolových volbách, jmenuje a odvolává předsedu a členy vlády a volený parlament jen schvaluje nebo neschvaluje vládou navržené zákony. Volby jsou tam v prvé řadě referendem o důvěře hlavě státu.

Záleží ale hodně i na domácím kulturním prostředí včetně tradic. Zejména v zaostalejších státech a ve státech s neevropským kulturním prostředím může být evropský demokratický systém pluralitních voleb výrazně disfunkční. Jeho vnucování těmto státům je často nástrojem jejich cílené destrukce ze strany západních velmocí. Otázkou také je, zda v roce 2016 nedestruuje i samotné vyspělé státy.

Bez iluzí

Demokratická forma vlády negarantuje efektivní rozvoj, jak názorně ukazuje stávající EU a další buržoazně demokratické státy. Může prakticky vymazat i odpovědnost, protože jednotlivé koaliční strany té či oné vlády se často úspěšně vymlouvají, že své, často mlhavé a neupřímné předvolební sliby nemohly splnit pro nesouhlas politiků koaličních stran, viz praxe nejen v ČR po roce 1989.

Z hlediska zákona řádný průběh svobodných voleb může být i naprosto formální, když se v USA ve volbách většinovým systémem střetávají jen velké žoky peněz poskytovaných vesměs boháči dvěma hlavním politickým stranám s podobným programem. Umožňuje i vládu výrazné menšiny, zejména při jednokolovém většinovém volebním systému, viz Velká Británie, a vždy při nízké volební účasti.

Zatímco v letech nucené koexistence vyspělých kapitalistických států se státy reálného socialismu sovětského typu se ve vyspělých kapitalistických státech Evropy utkávaly ve volbách i značně rozdílné volební programy, dnes se programy jednotlivých politických stran vzájemně podobají jako vejce vejci, resp. vybočují jen radikální levicové a ekologické strany a ani u nich často nejde o vybočování zásadní. Realita volby v podstatných otázkách se vytrácí. Zvláště, pokud jsou autentická levice, resp. zelení slabí, což je realita většiny evropských států 28let po pádu sovětského bloku. Zásadním problémem ale také je, že i radikální levice často nemá program socializace společnosti. Podobně zelení nemívají reálný program udržitelného vývoje. O podstatných věcech se vesměs rozhoduje v zákulisí mimo parlamenty.

Legitimita volených zástupců

Čím nižší účast voličů, tím méně legitimní orgán z voleb vzejde. Zejména orgány zvolené při volební účasti pod 50 % nemají dostatečnou legitimitu. Nejsou ale neplatné, resp. nezákonné. Pravidla voleb znali či alespoň měli znát všichni. Samozřejmě, český senátor, zvolený často 15 i méně procenty voličů, reprezentuje výraznou menšinu. Tento problém se ale netýká zdaleka jen USA, resp. většinového volebního systému. V ČR sílí nástupy a po té rychlé úpadky volebních politických stran a hnutí na jedno použití na základě dostatečně velkého balíku peněz, poskytnutých většinou utajenými sponzory, za který si koupí kvalitní poradce k manipulacím s veřejným míněním a hromadné sdělovací prostředky hlavního proudu a jejich prostřednictvím náležitě občanům před volbami vymyjí mozky, jsou stejného druhu, viz Unie Svobody, Bursikova Strana zelených, Věci veřejné, Úsvit a zřejmě i hnutí Ano 2011, které ale více méně financuje jeho šéf oligarcha Andrej Babiš. ČR má přitom politické spektrum podstatně podobnější se západní Evropou ve srovnání s Polskem, Maďarskem či Slovenskem, kde je zastoupení značně proměnlivých „exotických“ politických stran mnohem větší.

Nevím, jak reagovat na možnou nízkou volební účast. Ani zákonná povinnost účastnit se voleb spojená s citelnými pokutami za neúčast nezajišťuje stoprocentní volební účast, jak ukazuje praxe některých států, které k ní přistoupily. V Řecku je dokonce jen kolem 50 %, což vzhledem ke kruté porobě Řecka světovými bankéři nepřekvapuje. Nejvíce voliče odrazuje nízká politická kultura volených elit a pocit, že účastí ve volbách občan nemůže nic podstatného změnit. Bezmoc občanů byla nedávno umocněna nehorázným znásilněním řecké levicové vlády A. Tsiprase bezohledným diktátem Mezinárodního měnového fondu, Evropské centrální banky a Evropské komise. Uzákonění neplatnosti voleb z důvodu nedostatečné účasti voličů ale může vést k ústavní krizi, kdy nebude nikdo platně zvolen a státní moc bude delegitimována.

Dokud občané nebudou chápat, že volby jsou základním nástrojem prosazování svých zájmů a hlavně se nebudou podle toho chovat (bude pokračovat masová neúčast ve volbách, volení podle módnosti kravat, silných řečí a podle jiných nepodstatných

kritérií), sotva se něco k lepšímu změní. Podobně pokud budou občané i nadále volit známé profláknuté korupčníky.

Není také překvapivé, že zatímco parlament za vedoucí úlohy komunistické strany a formálních voleb kandidátů Národní fronty byl z hlediska zastoupení základních tříd a sociálních vrstev společnosti poměrně vyrovnaný, byť převahu v něm měla inteligence, v ČR po roce 1989 prakticky chybí v parlamentu rolníci a dělníci (2-3 z 200 a to jde obvykle o odboráře, kteří patří spíše k odborové byrokracii). Parlament se stal prakticky výsadou inteligence, obvykle silně odtržené od potřeb běžného života. Vezmeme-li v úvahu, co vše dokáže současný demokratický parlament pokazit (vytvoření reálného bezpráví na základě množství často protichůdných a nejednou i absurdních ustanovení jednotlivých zákonů, kdy často špatný návrh ministerstva dále zhorší legislativní rada vlády, po té vláda, pak Sněmovna a dílo zkázy dovrší Senát), ani údajná formálnost parlamentů (většina poslanců poslancovala při zaměstnání, nikoliv na plný úvazek a také ne za tučný plat, ale za pouhé kompenzace platu a úhradu cestovních náhrad) socialistických států nevyznívá špatně. Tedy, je to hlavně obžaloba stávající problematické praxe, nikoliv přehlížení tehdejších problémů reálné vlády jedné strany.

Minimální požadavky na volené zástupce

Zjevnou pohromou jsou politici, kteří jdou po škole nebo ještě za studií rovnou do vysoké politiky. Otázkou je, zda kandidaturu občanů do krajského zastupitelstva nepodmínit absolvováním jednoho volebního období v zastupitelstvu obce, městské části či města a kandidaturu do celostátního parlamentu absolvováním alespoň jednoho volebního období ve funkci komunálního a druhého ve funkci krajského zástupitele. Komunální, resp. krajská politika je totiž cenná škola politiků pro krajskou, resp. celostátní úroveň, byť i ta se dá „prosedět“ nebo také prointrikovat.

Požadavek na minimální věk 45 let pro prezidenta, 40 let pro senátora, 30 let pro poslance Sněmovny ČR a 25 let pro zástupitele krajů je zcela na místě. Účelové změny věkové hranice pro možnost zvolení některých politiků jsou zjevně špatné. Podobně je tomu s účelovými zákony, umožňujícími zastávat některé klíčové funkce ve státě po víc než dvě volební období po sobě, klasicky hlavy státu, člena Ústavního soudu, bankovní rady apod.

Častým problémem jsou politici, kteří dlouhodobě žili v zahraničí a pak často hájí zahraniční zájmy proti zájmům domácím. Problémem jsou i politici s dvojitým či víceným občanstvím. Mám za to, že takoví občané by neměli mít právo být voleni do zastupitelstev, zvláště pak ne do parlamentu a dalších funkcí na celostátní úrovni. Přísaha či slib věrnosti může být jen jedna. Problematické jsou i jejich dvě či více volební práva, neboť jde o neodůvodněné zvýhodňování vůči běžným občanům s jedním občanstvím.

Rozdíl mezi konstituční monarchií a parlamentním systémem, kde má prezident nízké pravomoci (kancléřský systém – viz Německo, Rakousko, Slovensko, Maďarsko, Polsko) je malý. Přímá volba prezidenta s nízkými pravomocemi nemá větší smysl, byť bývá prosazována jako významný prvek demokratičnosti, viz její zavedení na Slovensku při ještě větším omezení pravomocí prezidenta. Přímé volby starostů, primátorů a hejtmanů mohou být disfunkční v případě, že se zvolený militantní starosta, primátor či hejtman střetne s protichůdnou militantní většinou v příslušném zastupitelstvu (může nastat paralýza řízení), nebo když je zvolena populární, ale odborně nekompetentní osoba. Sportovní či pěvecká hvězda má jistě vysokou šanci na zvolení v přímých volbách, leč také vysokou šanci totálně selhat ve zvolené funkci.

Historie zná především vládu různých monarchů, někdy více, jinde méně korigovanou sněmem. Až na jednu výjimku všichni starořeční filosofové odsuzovali demokracii jako semeniště různých neodpovědných populistů, demagogů, šejdlířů ad. Žádali vládu aristokracie.

Tragický konec polské šlechtické republiky v letech 1772-95 je známý (významně k němu přispělo právo veta každého šlechtice, které vedlo reálně k paralyzaci parlamentu), stejně jako krach buržoazních demokracií v meziválečné době. Demokracie se nejvíce rozvíjela ve městech.

Zásadní otázkou zůstává, co znamená tak často užívaný či spíš nadužívaný a zneužívaný pojem demokracie. T. G. Masaryk ji chápal především jako diskusi, leč společenská praxe nejen v ČR je tomu na hony vzdálená. Převažuje válcovací mašinerie většiny poslanců či zastupitelů a věcné problémy jdou velmi často stranou.

Nelze přitom bagatelizovat, že samotná politická demokracie pro řadového, zejména chudého občana nemusí mnoho znamenat, byť formálně a někdy i reálně vytváří větší prostor pro diskusi. Klasicky pro bezdomovce, ale zdaleka nejen pro něho, je ale na nic. Převažující nízká volební účast, motivovaná neschopností se ve složitých, vysoce sofistikovaných manipulacích s veřejností orientovat a často i nevírou v možnost podstatné věci volbami ovlivnit, to dokládá přesvědčivě. Praxe ukazuje, že stále častěji ve volbách vítězí populisté. Obvykle se tím zvětšuje spirála kompromitace demokracie včetně voleb.

9.1.4. Sociální stát

Demokracie se stává větším přínosem teprve ve chvíli, kdy je rozšířena o základní sociální jistoty. Různě široké základní sociální jistoty se v období po roce 1945 staly v důsledku strachu vládnoucí buržoazie ze šíření socialismu realitou většiny vyspělých kapitalistických států, zejména střední, severní a západní Evropy, Kanady a Japonska. Jejich rozsah byl většinou užší ve srovnání se státy reálného socialismu, zvláště v otázce nezaměstnanosti. Nezaměstnanost byla vždy realitou kapitalismu, nikoliv nerozvinutého socialismu sovětského typu. Vyšší zdroje, získávané mimo jiné historickým i aktuálním okrádáním kolonií a závislých států a také „dovážených“ občanů z chudých států (gasteibartrů) na podřadné špatně placené práce, nepraktikované reálným socialismem, umožňovaly vyspělým kapitalistickým státům některé základní sociální jistoty zabezpečovat na materiálně vyšší úrovni ve srovnání se státy reálného socialismu (někteří nezaměstnaní mohli mít při přepočtu nereálným oficiálním kursem vyšší podporu v nezaměstnanosti, než činila mzda pracujících v socialistických státech), ale za cenu stále většího plýtvání z titulu převážně živelného rozvoje výroby, plýtvání vysokopříjmových vrstev obyvatel a také rozmařilejší hmotné společenské i soukromé spotřeby včetně trvalé frustrace z absence základních sociálních jistot (snaha chudých ve spotřebě napodobovat bohaté). I v těchto státech docházelo k zneužívání sociálních jistot, byť méně ve srovnání se státy reálného socialismu. Hospodaření na úkor životního prostředí a budoucnosti se více či méně praktikovalo a praktikuje ve všech státech světa dodnes, přestože jde o trend dlouhodobě zjevně neudržitelný.

I když určité prvky sociálního zabezpečení vznikaly již koncem 19. století (např. německý kancléř Bismarck je vytvářel s cílem paralyzovat sílicí dělnické hnutí), systém základních sociálních jistot s výjimkou reálného práva na práci (sociální stát) vznikl ve vyspělých kapitalistických státech až po roce 1945 jako reakce na předchozí katastrofy způsobené světovým kapitalismem – 1. světovou válku a jí vyvolanou revoluci v Rusku, světovou hospodářskou krizi v letech 1929-33 a jí vyvolaný nástup fašismu a rozpoutání 2. světové války, porážky fašismu za rozhodujícího přispění SSSR, jež umožnila vznik světové socialistické soustavy nejprve v Evropě a brzy i v Asii. Především strach vládnoucí buržoazie před socialistickou revolucí vedl ve vyspělých kapitalistických státech Evropy, v Kanadě a v Japonsku k vytváření systému základních sociálních jistot s výjimkou reálného práva na práci. V letech zlaté éry poválečného kapitalismu 1960-73

se nezaměstnanost v nich výrazně snížila až asi na 3 %, ale nezmizela. Bez alespoň 3 procentní nezaměstnanosti kapitalismus prý nemůže existovat. Pracující by žádali příliš vysoké platy a nebylo by reálné je dostatečně ukáznit. Proto ji jeho apologeti cynicky nazývali *přirozenou nezaměstnaností*. Tento systém se postupně stal mocným nástrojem spoluvytváření tzv. *prosperity*, jež dala vzniknout konzumní společnosti. D. Bell psal o společnosti hojnosti, jež ale obnášela rozsáhlé plýtvání a významně přispěla ke vzniku reálné hrozby zničení lidstva světovou ekologickou katastrofou.

Tento systém začal rozvracet až nástup neokonzervativismu ve Velké Británii v roce 1979 (Margaret Thatcherová) a v USA v roce 1981 (Ronald Reagan). Pád evropských států reálného socialismu v letech 1989-91 umožnil sociální stát odbourávat a uvrhávat stále širší vrstvy obyvatel zpět do chudoby s perspektivou přerůstání do bídy včetně bídy absolutní. Po roce 2000 trend omezování sociálního státu významně zasáhl i vyspělé kapitalistické státy kontinentální Evropy. Konzumerismus ve hmotné spotřebě přitom neodstraňuje, pouze ho přesouvá od nižších a středních vrstev k horním deseti tisícům. Migrační krize navíc zásadně snížila bezpečnost ve vyspělých státech Evropy.

Pád evropských států reálného socialismu nevedl ani k zásadnímu omezení plýtvání vlád ve zbrojení. Zatímco v bývalých socialistických státech byly vojenské rozpočty často drasticky zredukovány a jejich armády zdecimovány na nebojeschopnou úroveň (Armáda ČR zde není výjimkou), ve vyspělých kapitalistických státech, zejména v USA, se náklady na zbrojení snížily jen malá a dočasně. Zejména po roce 2001 byly vojenské rozpočty USA dále výrazně zvyšovány. USA se dnes na vojenských výdajích světa podílí asi 45 %. Rozpoutání nového kola zbrojení včetně systému protiraketové obrany prezidentem USA Georgem Bushem mladším bylo krajně neodpovědné. Ve vysokém zbrojení a vedení nespravedlivých válek pokračuje i prezident USA Barak Obama, jemuž hned na začátku funkčního období svévolně připsali Nobelovu cenu míru. Následně ke dvěma zděděným válkám rozpoutal pět válek vlastních. Nejinak je tomu za prezidenta Donalda Trumpa.

Plná demokracie musí obsahovat i ekonomickou složku, tj. základní sociální jistoty všech občanů, přiměřenou spoluúčast pracujících na řízení podniků (participaci) a nejednou i spoluúčast pracujících na kapitálu příslušných firem. Požadavek nastolení ekonomické demokracie přitom neznamená nutně nacionalizaci vlastnictví výrobních prostředků (s výjimkou odvětví technické, sociální a ekologické infrastruktury, které dlouhodobě mají plně společenský charakter a svou efektivitou podmiňují efektivní fungování celé ekonomiky, a menšího počtu strategických podniků) a rozhodně by neměl vést k vytváření centralisticko příkazovací soustavy řízení, centrálního direktivního plánování, jak se dělo s výjimkou Jugoslávie v evropských státech reálného socialismu.

Některá odvětví ekonomiky mají již dnes objektivně plně společenský charakter. Lépe fungují ve veřejném než soukromém sektoru - odvětví technické infrastruktury (technické sítě je neefektivní zdvojit či ztrojit v zájmu vytvoření konkurence), velké banky (nemohou riskantně spekulovat), některé velké průmyslové podniky a některé silně rizikové výroby. Nacionalizace odvětví technické infrastruktury se zdá nutností v zájmu efektivního fungování ekonomiky jak socialistické, tak kapitalistické.

Příklady spoluúčasti pracujících na řízení podniků je řada, od baťovského systému, jež ale měl stejně jako taylorismus charakter vědeckého ždímání potu, přes jugoslávské OOURy, různá samosprávná družstva včetně moravských Slušovic a španělského Montdragonu, ke kterým mají blízko i podniky zaměstnanců – ESOPy, tzv. ekologické komuny, až po japonský manažersko paternalistický systém řízení.

Samosprávné výrobní podniky včetně jejich samosprávných výrobních úseků **OOUR** někdejší socialistické Jugoslávie se ukázaly neživotné, neboť dílna v nich mohla diktovat své podmínky, zejména cenové, navazující dílně, resp. přenášet na ni svou neefektivnost, což vedlo k vážné inflaci, v 80. letech k pádící inflaci, neboť ji zásadně ovlivnila „třetí etapa ekonomické reformy“ v Jugoslávii. Negativní roli sehrál i územní chozrasčot a vedoucí úloha Strany komunistů Jugoslávie. Jugoslávii ale po roce 1990 rozbila v první řadě tradiční národnostní a náboženská nevráživost, podporovaná ze zahraničí, zejména z Německa. Základní poučení z výstavby socialismu v Jugoslávii jsou zřejmá. Základní ekonomickou jednotkou musí být podnik, nikoliv dílna. Územní chozrasčot budování socialismu i prosazování udržitelného vývoje citelně škodí, neboť vede nutně k bohatým a k velmi chudým regionům.

Také reálný dopad dlouhodobé přímé volby vedoucích pracovníků OOUR nemluví ve prospěch přímé volby. Nejčastěji byli voleni ti kandidáti, kteří dokázali zajistit pro daný výrobní úsek výhody na úkor podniku jako celku, nikoliv kandidáti prosazující efektivní rozvoj výrobního úseku. Požadavek J. Hellera a kol. na bezpodmínečnou samosprávu podniků včetně přímé volby ředitelů podniků, viz 5), ve světle jugoslávských zkušeností nezni přesvědčivě.

Negativní zkušenosti s **přímou volbou ředitelů podniků** zná i reálný socialismus v ČSSR v letech 1988-89, kdy volby ředitelů všemi pracovníky většinou nevedly k aktivizaci jejich úsilí o efektivní rozvoj, ale k vítězství populistů. Pravda, tyto zkušenosti byly jen krátkodobé. Mnohé ale naznačuje následné hladké zřeknutí se reálného socialismu a pasivita jejich pracovních kolektivů při následném rozkrádání a likvidaci řady i významných podniků ČSSR, někdy i světově proslulých značek.

K demokratizaci společnosti a ke snížení nezaměstnanosti přispívají **družstva**, kolektivní podniky svých členů, založené za určitým účelem, který může být značně rozmanitý. Družstvo řídí v první řadě schůze družstevníků, kde se hlasuje podle zásady „1 člen = 1 hlas.“ Pokud se přihlíží i k velikosti vkladů, družstvo více či méně sklouzává ke kapitálovému podniku – akciové společnosti. Družstva se zdaleka nevyčerpávají v ČR nejznámějšími typy – zemědělské, výrobní, bytové, spotřební. Znali jsme i družstva elektrizační, pro výstavbu lanovky na Petřín, pro vybudování ZOO Praha atd. Zatímco kapitalista (soukromý vlastník) má za cíl maximalizovat zisk (ekonomická hodnota zboží či služeb = konstantní kapitál + variabilní kapitál + nadprodukt = nadhodnota a právě nadhodnota přeměněná na zisk je předmětem maximalizace), družstvo má za cíl maximalizovat hrubý důchod, tj. variabilní kapitál + nadhodnotu, resp. nadprodukt. Variabilní kapitál se v něm neminimalizuje, ale spolu s nadhodnotou se maximalizuje. Konstantní kapitál se minimalizuje a nadprodukt maximalizuje, stejně jako v soukromém podniku. Družstva jsou tudíž k zaměstnanosti přívětivější než soukromé kapitalistické podniky. I družstva se ale musí chovat v souladu s dominujícím ekonomickým prostředím. Proto mohou více či méně fungovat jak za kapitalismu, tak za socialismu, tedy, pokud je nezlikviduje zvláště státu a pokud uspějí na trhu.

Družstva a komuny jsou cenné vnitřní demokratičností a pružností. Objemem výroby zůstávají ekonomicky málo významnou částí kapitalistických ekonomik. Příznivěji vychází z hlediska zaměstnanosti. Podobně jako drobní soukromníci živící se prací svou a své rodiny. Navíc jsou vhodné především pro menší podniky, resp. velké družstevní podniky se těžko vyhnou značné byrokratizaci řízení a obtížné kontrole členskou základnou, stejně jako velké podniky soukromé i veřejné. Čím větší řídicí aparát, tím hůř ho členové družstva mohou kontrolovat.

Je tristní, že právní poměry v ČR po roce 1989 zásadně ztěžují existenci družstev a že levice s tím není nic s to udělat (KSČM), resp. nechce udělat (ČSSD). Také divoký experiment s enormní podporou obnovitelných zdrojů energie neposílil družstva, ale mafianizaci ČR.

Podniky zaměstnanců – **ESOPy** – obvykle jen s majetkovou účastí zaměstnanců, často poměrně nevýznamnou, přebírají krachující soukromokapitalistické podniky a snaží se v nich hospodařit lépe s cílem zejména udržet zaměstnanost. Podniky zaměstnanců ESOPy v USA počátkem 90. let zaměstnávaly asi 10% pracujících. Nemají potenciál překonávat kapitalismus, ale jen zmírňovat jeho zákonité rozpory. V každém případě si zasluhují podporu.

Tzv. **ekologické komuny** = ekovesničky, zakládané ekologickými aktivisty, lidmi znechucenými přetechnizovanou euroamerickou civilizací s cílem pokusit se žít v souladu s přírodou, materiálně prostě, bez četných vymožeností civilizace. Zkušenosti s nimi jsou rozporné. Samotné ekologické vesničky se ukázaly v zásadě funkční a přinesly mnoho cenných zkušeností s praktickou realizací materiálně a energeticky úspornějšího a ekologicky šetrnějšího způsobu života. Mnohé jejich pozitivní zkušenosti se později začali uplatňovat i mimo ekovesničky. Přiblížily život svých členů k přírodě, omezily svůj negativní vliv na životní prostředí včetně konzumerismu a snížily svou závislost na dodávkách inputu z hospodářských center, což je v souladu s požadavky udržitelného vývoje a žití. Svou závislost na dodávkách inputu od velké ekonomiky ale plně neodstranily, pouze snížily, přičemž obvyklá závislost na autech je obzvlášť bolavá. Ukázalo se, že mohou existovat jen na okraji stávající konzumní společnosti, pod jejím drtivým tlakem a že ji nemohou překonat. Dokládá to zejména obvyklé podléhání odrostlých dětí jejich obyvatel pozlátkům konzumní společnosti, opouštění podstatně harmoničtějšího prostředí ekovesniček za vidinou zlatého telete do betonových, plechových a elektronických džunglí *moderních* měst.

Ekovesnička v ČR Hostětín v Bílých Karpatech vznikla za pomoci nemalých zahraničních grantů. Obnovitelnými zdroji energie se stala v tepelné energii soběstačná obec Kněžice, ale za cenu vysoké dotace a značného dovozu biopaliv z jiných území. Bez rozsáhlé veřejné podpory ekovesničky v ČR zřejmě nevzniknou. Snaha o energeticky soběstačné město Litoměřice je brzděna neustálým odkládáním vyvrtání 3-4 km hlubokého pokusného dvoj vrtu k využití geotermální energie k vytápění pro jeho enormní nákladnost (měl by stát mnoho miliard korun). Podstatné je, že při vši úctě k těmto pionýrům snahám o trvalou udržitelnost bude i pro ČR rozhodující vytvořit udržitelnou Prahu s okolím, Brno s okolím, Ostravsko a další velká hospodářská a sídelní centra státu, což se ale ani v zárodečné podobě nerýsuje.

V japonském **manažersko paternalistickém systému řízení** majitelé podniků byly vytlačeni z rozhodování o svých podnicích ve prospěch manažerů, formovaných na základě reálného práva pracujících na kariéru v závislosti na jejich schopnostech. Inspirativní je praxe, kdy vrcholoví japonští manažeři mohli mít svého času příjmy jen cca 5x větší než řadoví dělníci. Spoluúčasť pracujících na řízení své firmy je jednou z podmínek zaměstnání u firmy (stejně jako tomu bylo v ČSSR v JZD Agrokombinát Slušovice), manažeři pečují o mnohostranný rozvoj zaměstnanců, zaměstnanci jsou na rozvoji své firmy zainteresováni kromě výkonových prémie i kapitálovou účastí, ztrátou postavení v případě odchodu z firmy a pěstovanou hrdostí na zaměstnání u své firmy. Při potížích jsou preferovány mzdy před dividendami. Podrobněji, viz 20). Od roku 1990 prožívá japonská ekonomika bezprecedentní hospodářské potíže, zadlužení Japonska dosáhlo v roce 2013 asi 270 % jeho HDP. K poslední eskalaci zadlužení Japonska přispělo 11. března 2011 mimořádně ničivé zemětřesení spojené s obrovskými vlnami tsunami, jež kromě asi 25 000 obětí na životech způsobily velké materiální

škody a způsobily velmi tragickou havárii jaderné elektrárny Fukušima, proti vysokým vlnám tsunami nedostatečně zajištěnou.

Nehledě na uvedené a možná i další problémy myšlenka snižovat závislost domácností na dodávkách zboží a služeb z velké civilizace je správná a nosná, byť plně velmi těžko uskutečnitelná. Nižší potřeba dodávek energie je a bude přitom velice praktická, resp. ceny fosilních paliv se budou dál podstatně zvyšovat, byť mohou být i výkyvy směrem dolů. Zatím snaha o samozásobení ovocem, zeleninou, někdy i mlékem a masem některými obyvateli venkova je motivována zpravidla nedostatečnými příjmy, někdy i novou praxí potravinářského průmyslu nahrazování kvalitních potravin prapodivnými náhražkami s cílem výrobců ušetřit a zvýšit si tak na úkor zákazníků zisk.

Sporný je "**soucitný kapitalismus**", popsáný R. Devosem a kol. v 21). Pozitivní je, že se jej pokouší vybudovat na základě své úspěšné firmy na výrobu ekologicky nezávadných čisticích prostředků AMWay s rozsáhlou distribuční sítí asi v 60 státech světa (1998). Nepoužívá reklamy a fakticky ani maloobchodu, obojí zajišťují četní distributoři - dealeri, kteří jsou financováni z rozsáhlých ušetřených peněz na maloobchod včetně reklamy stejně jako rozsáhlá charitativní činnost, orientovaná na pomoc slabým v USA i ve světě a na pomoc životnímu prostředí podle zásady, že základem pomoci není hladovému dávat ryby, ale naučit ho ryby lovit tak, aby nezničil loviště. Ač o důsledcích kapitalistické tržní ekonomiky přináší četná smutná fakta, v rozporu s nimi ji oslavuje. Reálně požaduje uplatnění náboženské křesťanské ekonomie, blízké utopickému socialismu. Kapitálu užívá k jeho zhodnocování i jako prostředku pro odstraňování bídy, kterou plodí. Chce s ním vybudovat svobodný, spravedlivý a prosperující svět. I když má za to, že se mu daří omezovat bídu na Zemi, je zřejmě i velká firma AMWay malá na kolosální bídu plozenou kapitalismem na Zemi, zvláště pak v rozvojových státech. Z hlediska udržitelnosti je problematické, že soucitný kapitalismus odmítá plýtvání státního, ale neodmítá plýtvání v soukromé spotřebě.

Firma AMWay bojkotuje známky „ekologicky šetrný výrobek“. Dle státní zkušební výroby firmy AMWay spadají vesměs do 1. třídy kvality. Srovnatelné účinné látky má ve svých výrobcích ale podstatně, nejčastěji o 60% dražší. Protože tak postupuje i v SRN, nejde o řešení problému naší podhodnocené měny. Prostě, kšeft je kšeft a o zisk jde až na prvním místě i ve firmě AMWay.

Všechny výše citované hospodářské systémy (kromě taylorismu a částečně i baťismu) se vyznačují rozsáhlou **participací pracujících na řízení podniků a jejich podílem na výsledcích hospodaření**. Jsou tudíž sociálně mimořádně zajímavé, ve svých hranicích otupují ostré sociální rozpory kapitalismu, leč zatím zůstávají jen ostrůvky, někdy i ostrovy uvnitř kapitalismu a jejich budoucnost je značně nejistá. Zatím nic nesvědčí o tom, že by mohly vést k překonávání kapitalismu, ani že by mohly významně posunout lidstvo k udržitelnému vývoji. Jsou jistě zajímavé i z hlediska dnešního střetu restauračních a postkapitalistických tendencí rozvoje.

Participace se do určité míry rozvíjí i v současných velkých kapitalistických firmách. Reálně jsou rozděleny na větší počet podniků, které mezi sebou obchodují podle pravidel stanových mateřskou firmou, „matkou“. Šéfové podniků i jejich nižší manažeři se s osazenstvem radí, vysoké a kvalitní výkony stimulují určitými podíly na dosaženém zisku, postihy za špatnou práci uplatňují spíš jen výjimečně. Řízení takových firem není zdaleka tak vertikální, jak bývalo ještě v 1. polovině 20. století obvyklé. Není to úplně nové, podobně postupoval v Československu již Baťa zakladatel. Problém bylo, je a bude, že jen některé podniky se úspěšně rozvíjí, jiné stagnují nebo upadají a s úpadkem podniků upadá i postavení zaměstnanců. Ničivě

působí i četné fúze podniků: obvykle vedou k rozsáhlému propouštění zaměstnanců, neboť zde se prý dá ušetřit nejsnáze. Situaci do budoucna dál zásadně zhoršuje nástup robotů a vytěsňování pracovní síly z bezprostředního výrobního procesu včetně automatizace četných administrativních agend.

Chybné při budování základů socialismu v ČSSR bylo reálné postátnění prakticky všech družstev a tím i omezení demokracie v nich. Boj proti družstvům v rámci Klausovy tzv. ekonomické reformy a v rámci restitucí je tristní.

Není zřejmě náhodou, že Klausova ekonomická reforma nepřipustila rozvoj participace pracujících na řízení podniků v ČR a rozvoj existujících družstev všemožně poškozovala.

Revoluční odborové hnutí mělo v ČSSR obrovské pravomoci a velmi silný vliv. Ne vždy ho ale dokázalo využít k prosazování zájmů pracujících. K jeho zjevnému selhání patří neprosazení zákazu kouření na pracovištích v zákoníku práce. I pod tlakem svých členů občas bojovalo proti zavádění techniky beroucí příplatky za práci ve zdraví škodlivém prostředí aj.

Mám za to, že různé formy účasti pracujících na řízení je třeba studovat též z hlediska jejich využitelnosti pro udržitelný vývoj, byť programová snaha o udržitelnost se vyskytuje jen v ekologických komunách.

Nejzajímavější je již citovaný japonský systém řízení, neboť se stal převažujícím v Japonsku, jednom z ekonomicky nejsilnějších států světa, a protože do určité míry překonává základní rozpor kapitalistické společnosti - rozpor mezi prací a kapitálem. Ekonomicky přitom do stagnace po roce 1990 Japonsko bylo vitálnější než USA a země EU. Podstatné je, že v Japonsku stále více dominuje tvůrčí práce při zabezpečení přijatelné sociální spravedlnosti. Na tomto základě je teoreticky určitá naděje na úspěšné přesvědčování občanů o nezbytnosti rozsáhlé skutečné podpory chudých států Jihu a o nezbytnosti postupného omezování hmotného konzumerismu ve světě.

Zatím jde jen o naději, resp. výraznější ohleduplnost Japonců vůči přírodě nelze prokázat. Ve vztahu ke světové přírodě a životnímu prostředí rozvojových států patří Japonsko mezi nejbezohlednější. Rozvoj celého světa s dravostí a vitalitou Japonska není možný. Může se stát, že USA nebo nově vleklá ekonomická krize donutí Japonsko k zásadnímu růstu hmotné konzumní spotřeby. Může se stát, že úspěšnost japonské konkurence ve spojení s tlakem sílící Číny donutí USA a EU k zásadnímu omezení plýtvání v hmotné spotřebě. I významné změny v postavení jednotlivých velmocí ale nemusí vést k udržitelnému vývoji. Mohou také zesilovat neudržitelný konzumerismus v hmotné spotřebě pro občany všech velmocí.

Příznačné jsou i stížnosti japonských manažerů, že jejich pracovníci vyslaní na odbornou stáž do USA se z ní vrací morálně rozvráceni, zkaženi hmotným konzumerismem.

Oprávněně pesimistický je i známý konzervativec R. Reich z USA v 22). Zjištění, že nově se formující elita, tzv. *symboličtí analytici*, má tendenci se uzavírat do *ghet ekonomické prosperity* a ostatní společnost ponechat osudu a nejednou i zkáze, je smutné. Obava, že tím dělníky v materiální výrobě a zaměstnance ve službách, o lidech nepřivilegovaných států nemluvě, dříve či později doženou k zoufalé vzpouře včetně nalezení a použití prostředků k jejich zničení, se nezdá přehnaná. Trvalé řešení bídy na základě ekonomické segregace, trestními výpravami apod. považuje oprávněně za iluzorní.

I když ne vše kolem obludného atentátu na Světové obchodní centrum v New Yorku a Pentagon ve Washingtonu s asi 3 000 mrtvými ani po 15ti letech známe a stopy směřují spíše k tajným službám USA, resp. islámští teroristé z Al-Káida ze Saúdské Arábie byly zřejmě jen

naverbování na špinavou práci, jde jistě mimo jiné o jasný políček praxi výroby a segregace bohatství na jedné a bídy na druhé straně.

Bez systematického rozšiřování ekonomické demokracie nelze tlumit vnitřní rozpory kapitalismu do únosných mezí a postupně prosadit udržitelný vývoj jednotlivých států i světa. Rozvoj ekonomické demokracie za příznivých podmínek může, ale nemusí vést až k překonávání kapitalismu ve prospěch udržitelné společnosti pokojnou cestou při stálém rozšiřování demokracie.

Některé postkapitalistické rysy již soudobý vyspělý kapitalismus má. Patří k nim i uplatňovaná státní ekologická regulace rozvoje.

Je zřejmé, že chudý, vyspělými kapitalistickými státy neustále ožebračovaný a mrzačený Jih nebude s to prosazovat doma, natož ve světě udržitelný vývoj. Světová ekologická katastrofa přitom začne, resp. už začíná na chudém Jihu. Svými důsledky se rychle rozšíří i do bohatých států Severu.

Ještě závažnější je, že nejrozmařilejší USA jsou podle některých rozborů s to přivodit nezávisle na úsilí ostatního světa světovou ekologickou katastrofu mírovými prostředky více méně samy, zejména svou velkou marnotratnou hmotnou spotřebou a agresivní zahraniční politikou vůči rozvojovým státům, a to i při všeobecném používání ekologicky značně šetrných výrobků a technologií. Podobně ji mohou vyvolat i státy EU a Japonsko, nově Čína či Indie. Představa, že se bohatí mocní tváří v tvář nastupující světové ekologické katastrofě zřeknou dobrovolně hmotného konzumerismu a že budou prosazovat udržitelné žití na Zemi, je iluzorní.

Prase se podle staletých zkušeností od plného koryta dobrovolně nehne. Kdo má hodně, chce mít ještě mnohem víc. Přitom platí „Čím víc peněz lásky míň.“ Zkušenosti s agóniemi různých režimů a společností jsou tristní. Agónie antického Říma je klasická. Vzhledem k dlouhým časovým zpožděním u mnoha ekologických problémů je vysoce pravděpodobné, že lidstvo v souboji s nastupující světovou ekologickou katastrofou prohraje na čas. Při značných časových zpožděních mezi příčinou a následkem, což je zvláště velký problém u klíčového ekologického problému klimatických změn, vyvolaných podle všeho masivními antropogenními emisemi skleníkových plynů, se může jednoho dne zjistit, že na účinná opatření k zastavení zesilování skleníkového efektu, zhojbného oteplování klimatu na Zemi a rostoucího rozvratu klimatu už je pozdě a že zkáza významných regionů Země nebo i lidstva jako celku je již více méně neodvratná, bez ohledu na opožděná opatření k jejímu odvrácení.

5. zpráva světového klimatického panelu IPCC 2014 nemusí vyznívat hrozivě, byť odpovědnost za sílící oteplování dává jednoznačně lidské společnosti. Má ale i zjevné nejistoty, v prvé řadě chování světového oceánu v budoucnu. Bude dál pohlcovat část antropogenních emisí CO₂ a většinu oteplením vzniklého přebytečného tepla na Zemi nebo jej začne uvolňovat? Průměrná teplota povrchu Země rostla i v roce 2015 a 2016, ač údajně světové emise skleníkových plynů stagnovaly. V roce 2017 ale předběžně vzrostly emise skleníkových plynů i průměrná teplota povrchu Země.

K Marxově tezi, že „zboží rozstřílelo i nejpevnější čínské feudální zdi,“ 23) je nutné dodat, že kromě nich rozstřílelo i různé, z hlediska euroamerické civilizace *primitivní* společnosti s udržitelnou ekonomikou, jež žili převážně udržitelným způsobem života, a že rozstřílelo i evropské státy reálného socialismu. Reálnému socialismu přitom obyvatelstvo paradoxně vyčítalo zejména nezajištění vysoké, tj. nejméně západoevropské úrovně hmotné konzumní spotřeby tamních středních vrstev, přestože ohrožuje přežití lidstva na planetě Země. Snahy dohonit vyspělé státy v hmotném konzumerismu po roce 1989 vyvolávají oprávněné ekologické obavy,

přestože nabývají tragikomické podoby: hmotný konzumerismus může realizovat stále menší počet občanů bývalých socialistických států. Stále více se to týká i občanů vyspělých kapitalistických států. Ne že by nechtěli hodně hmotně konzumovat, ale nemají na to peníze.

Zprostředkování tržními vztahy je ve vztahu k udržitelnosti mimořádně rozporné. Vytváří sice materiálně technickou základnu nutnou k udržitelnému způsobu života, současně ale ve velkém předpoklady pro udržitelný způsob života ničí hrubou nerovností v rozdělování a s ní spjatým velikým plýtváním ve společenské i soukromé hmotné spotřebě, s ní spjatými hrubými deformacemi struktury ekonomiky včetně obsluhy stále obudnější mašinérie, zvané moderní euroamerická civilizace.

Zásadní odlišnost reality zažívané většinou obyvatel bývalých socialistických států od růžových slibů někdejších disidentů je pro ně i pro udržitelný vývoj slabou útěchou, neboť při rostoucím nezajištění uspokojování základních sociálních jistot a základních hmotných potřeb významných vrstev obyvatel různí zbohatlíci dřívější rozsah plýtvání zvládnou za chudé, a to i nad někdejší reálně socialistickou úroveň, ke škodě své, chudých, přírody i nenarozených generací. Velmi nebezpečné není nezajištění slibovaného hmotného blahobytu (konzumerismu), ale likvidace systémů základních sociálních jistot, vytváření rychle rostoucí chudoby i bídy většiny obyvatel bývalých socialistických států, jež je s udržitelným vývojem neslučitelná stejně jako konzumerismus bohatých.

Prosazení udržitelného vývoje zásadně ohrožuje, že reklamou rozněcovaný chtíč mít všechno možné i nemožné rozbíjí pokusy o budování udržitelné společnosti. Lidé obvykle dávají volný průchod jeho potenciím. Zboží je ale plně v rukou lidí. Záleží a bude záležet jen na nich, zda ho zneužijí ke spáchání kolektivní sebevraždy své i svých potomků nebo zda budou dostatečně rozsáhle a efektivně regulovat zboží a umožní tak přežití. Zatím vše svědčí pro první možnost.

Téma najít šťastného člověka zpracovávají některé pohádky. Hledání spokojených či dokonce šťastných lidí dnes některými společenskými výzkumy vyznívá tragikomicky. Kde najít spokojeného, neřku-li šťastného člověka ve společnosti, ve které je všem občanům systematicky komerční reklamou vtoukáno do hlavy, že ke svému štěstí musí mít všechno možné i nemožné!

Společenská praxe zaznamenala dosud udržitelný vývoj jen neuvědomělý, a to vesměs v zaostalých, stabilizovaných, soběstačných a naturálně až na drobnosti uzavřených společnostech prvobytně pospolného, otrokářského, asijského a feudálního výrobního způsobu a to ještě ne ve všech. Tyto společnosti byly až na malé zbytky zničeny vyspělejšími národy, obvykle španělskými a dalšími kolonizátory nebo rozvojem kapitalismu, tj. vesměs brutálním útokem naší bílé euroamerické civilizace. K těm zbytkům patří větší počet malých ostrovů v tropickém Tichomoří, někteří necivilizovaní indiáni v dosud nedotčených částech Amazonského pralesa a podle Rejzla i Laos, viz 24). Případ Laosu ale již zřejmě také patří minulosti.

Laos byl spolu s Vietnamem a Kambodžou těžce postižen za vietnamské války masovým bombardováním letectvem USA včetně rozprašování defoliantů. Nemá významnější přírodní bohatství, ekonomický potenciál ani strategický význam, laoská vláda má minimální ambice ve směru vytváření *prosperity*, země je od civilizace až na výjimky odříznuta horami a džunglemi, žije si v poklidu a až na menší nedostatky zřejmě i relativně udržitelně. Pokud by nebyl zaplaven proudy uprchlíků, zřejmě by světovou ekologickou katastrofu bez velké újmy přežil. Tedy, pokud by se také nedal na cestu rychlého rozvoje, po vzoru sousední Číny a Vietnamu.

Udržitelný vývoj přitom nebyl před kapitalismem zaznamenán zdaleka vždy a všude. Mnohé společnosti způsobovaly významné ekologické škody, klasicky při kolonizování nových států - Sahary a Středomoří již ve starověku, střední Evropy ve středověku či Asie, Amerik a subsaharské Afriky v novověku. Udržitelné hospodaření rozkládalo přemnožení obyvatel, války a zejména rozvoj tržních vztahů, přizpůsobování starých ekonomik potřebám rostoucího anonymního a proměnlivého trhu.

V rozvinutých tržních ekonomikách jsme se s udržitelným vývojem nesetkali, tržní podnikání četné *primitivní* společnosti žijící udržitelným způsobem života nemilosrdně zničilo, pokud obyvatelstvo nebylo přímo vyvražďeno či zotročeno dobyteli, ať už netržně či tržně orientovanými.

Stávající sociálně a ekologicky nedostatečně regulované tržní hospodářství EU, budované na základech pluralitní demokracie, má z hlediska prosazování udržitelného vývoje kromě významných rezerv ve zdokonalování technologií vážné limity, zejména v mohutné energetice založené na neobnovitelných přírodních zdrojích, produkci ohromného množství odpadů, rozsáhlých záborech půdy, vážném poškozování orné a další půdy těžkou zemědělskou mechanizací a chemizací, v intenzivní silniční dopravě, ve faktoru existence a růstu velkých měst ad. Zkázonosné se stalo i úsilí o rozsáhlé využívání biopaliv za každou cenu. Tyto faktory jsou v principiálním rozporu s udržitelností. Platí přitom přibližně, že co se vlivem pozitivních tržních stimulů ušetří ve výrobě, to se navíc proplývá v hmotné spotřebě, zpravidla samoúčelném hmotném konzumerismu, klasicky u spotřeby energie, viz tzv. Jevonsův paradox či efekt, viz 25). Proto lidstvo nemůže zachránit ani Weizsackerův Faktor čtyři, viz 26). Konečně, i podle E. U. Weizsackera při stávajících trendech může realizace faktoru čtyři lidstvu dát k dobru pouhých 30 let. Není to málo, ale není to také moc. O míru těsnosti Jevonsova paradoxu se ale vedou spory. Věrohodná empirická data vesměs chybí.

Významnou rezervu má EU v zavedení ekologické daňové reformy, tj. v radikálním zpoplatnění využívání přírodních zdrojů, jejich poškozování, ve zpoplatnění ekonomických škod ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí způsobených druhým včetně nenarozených generací a ve zrušení osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení DPH včetně paliv a energie jí spotřebovaných a mezinárodní námořní, námořně rybářské, vnitrozemské říční a letecké dopravy od placení spotřební daně za pohonné hmoty.

Otázkou je, zda je stát či EU tak slabá vůči velkým ekonomickým lobby, či zda dosud neúspěšné zavádění ekologické daňové reformy je způsobeno reálnou obavou, že by byl ohrožen ekonomický růst a že by alternativou ekonomického růstu byl kolaps těchto ekonomik, viz J. Keller, 27). Ignorantský postup nejsilnější kapitalistické ekonomiky USA k ekologické daňové reformě brzdí jistě její zavádění i v EU.

Uvedené pojetí ekologické daňové reformy je rozporné neřešením nebo zjevně nedostatečným řešením otázky ekonomického ocenění a zpoplatnění poškozování a využívání omezených přírodních zdrojů paliv ve většině zemí. Výnos ekologické daně nemá kompenzovat vznikající ekologické škody, ale má snižovat jiné zdanění podniků a občanů.

Jakkoliv je zavedení ekologických daní nezbytné a ekologicky přínosné, v navrhované podobě je z hlediska potřeb prosazování udržitelného vývoje nedostatečné, mimo jiné pro dlouhodobě vysoce deficitní veřejné rozpočty.

Neúspěšné hledání udržitelného vývoje by nemělo překvapit: historie lidstva je dosud v prvé řadě více méně souvislou historií zločinů proti lidskosti, často obludných

rozměrů, dále zločinů proti přírodě a nejobecněji pak historií ničení předpokladů pro udržitelný vývoj. Boj o moc a majetek, maskovaný často prosazováním náboženských, národnostních a jiných ideových dogmat ve spojení s netolerantností k názorům druhých, o katastrofální netoleranci k jiným kulturám nemluvě, charakterizuje dosavadní dějiny lidstva a zvláště nejvýznamnější bílou údajně křesťanskou, reálně pseudokřesťanskou euroamerickou civilizaci. Srovnej 27).

Stručný přehled plenění přírody lidskou civilizací uvádí např. J. Dorst v 28).

Šíření zla mnohostranně usnadňuje moderní technika, zejména doprava, spoje a hromadné sdělovací prostředky. E. J. Mishan uvádí v 29), že přestože prostí lidé za feudalismu vesměs těžce fyzicky pracovali, žili nesrovnatelně klidněji a bez neustálých stresů. Feudální vesnice byly víceméně soběstačné a hromadné sdělovací prostředky na ně nechrlily záplavu ohlupujících reklam, skandálů, zločinů a dezinformací. I když E. J. Mishan podle všeho feudální poměry dost idealizuje, má pravdu v tom, že o konkrétním zločinu vědělo ještě v 19. století jen nejbližší okolí. Vzájemná společenská kontrola neprivilegovaných obyvatel byla vysoká. Lidí masově nedemoralizovala a morálně neničila svoboda šířit kdejaký brak, kdejakou ohavnost a nejednou i zvrhlost. Hrdinou dne nebyval nejednou sadistický či masový vrah, jak tomu bývá dnes. Nelze podceňovat ani optickou stránku reality, vytváření virtuální reality hromadnými sdělovacími prostředky, zvláště televizí a nově i internetem.

České zkušenosti po roce 1989 ukazují, že jinak nepříjemná cenzura reálného socialismu měla i významnou kladnou stránku: chránila naši kulturu před záplavou západního i domácího braku. Při stávajícím pojmání svobod může společnost brak omezovat snad jen jeho zahrnutím do základní (vyšší) sazby DPH či podrobením spotřební daní, což je zjevně nedostatečné, o podivné kulturní politice demokratické ČR, že umělcem může být každý, kdo se za něj prohlásí (a podobně uměleckým dílem může být vše, co i samozvaný umělec za umělecké dílo prohlásí), nemluvě.

Historické zkušenosti ukazují, že klíčová je otázka reálných zájmů lidí. Otázka, které skupiny lidské společnosti mají zájem na prosazení udržitelného vývoje a které jsou zainteresovány na jeho zmaření, zní navenek nesmyslně: kromě několika šílenců nemá nikdo zájem zničit lidstvo i přírodu na Zemi světovou ekologickou katastrofou a všichni jsou zainteresováni na udržení obyvatelnosti naší modré planety.

Při pohledu na praktickou politiku ale zjišťujeme, že na prosazení udržitelného vývoje na Zemi nemá reálně zájem kromě malého počtu ekologických nadšenců nikdo, neboť lidé vesměs jednají podle zásad: „*Bližší košile než kabát, smrádek, ale teploučko, vzdálenější budoucnost nás příliš nezajímá. Naše sobectví je svaté. Však oni si naši potomci už nějak poradí.*“ Nemusí mít přitom hlad a být odkázáni na spaní pod mostem či v lese. Kromě rozsáhlé neznalosti hraje zásadní roli lidská nedokonalost individuální (lidská hloupost, pohodlnost, lhostejnost ad.) a zejména nedokonalost společenská, tj. zásadní selhávání společenských mechanismů regulujících společenský reprodukční proces. Ekologičtí nadšenci přitom vesměs nevědí, jak zásadního obratu dosáhnout. Tedy, dílčí úspěchy obvykle nemění celkový negativní trend.

Je běžné, že novináři, jež by měli být strážci informovanosti společnosti, mnohé i jednoduché problémy podávají tak podivně, že jim nerozumí ani mnozí odborníci, natož laici. Zatajování či překrucování nežádoucích pravd je přitom na denním novinářském pořádku stejně jako neinformování o podstatných problémech lidstva.

Týká se to i politiků – ekologů. Co říci k postoji známé, ekologicky orientované Brundtlandové, která jako premiérka Norska v Norsku pod tlakem velrybářské lobby

odmítala zákaz lovu vyhynutím ohrožených velryb? Co říci k A. Gorovi, autorovi vynikající knihy Země na misce vah, popisující ekologické pustošení planety Země a jeho mechanismy, že jako vicepresident USA za 8 let nebyl s to prosadit proti velkým hospodářským lobby pro udržitelný vývoj nic podstatného a v roce 1999 si ruce smočil v krvavé teroristické a ekoteroristické válce proti svobodné Jugoslávii v zájmu USA (boj s konkurenční EU) a albánské teroristické narkomafie?

Co dodat lehkomyšlnosti mladých kuřáků, že je infarkt, mozková mrtvice, rakovina plic či jiná vážná nemoc, jež si možná za 20 či 30 let kouřením cigaret „pocitivě“ vykouří, nezajímá? O feťácích, kteří si zdraví fetováním zničí obvykle mnohem rychleji než kuřáci kouřením tabáku, nemluvě. Demonstrace asi 6 000 mladých lidí za legalizaci marihuany v Praze 1. května 2011 + dalších asi 6 000 mladých feťáků ji podporovalo vsedě, nevyžaduje komentář, byť jde prý o součást nového způsobu života mladých.

Dnes se k udržitelnému vývoji hlásí celá řada politiků vyspělých kapitalistických států včetně celých vlád, resp. všichni slušní vzdělaní politici. V praxi ale svou činností i nečinností udržitelný vývoj v mnoha směrech znemožňují. U některých jde o pokrytectví (reálně slouží té či oné velké podnikatelské lobby), jiní by i chtěli mašinérii ničení zastavit, ale o udržitelném vývoji mají mlhavé představy a v otázce mechanismů jeho prosazení zůstávají bezradní. Zejména však zůstávají ve vleku tzv. neoliberální ekonomie a těch či oněch velkých hospodářských lobby, zejména velkého finančního kapitálu (finanční oligarchie), který reálně ovládá vlády jednotlivých států vcelku nezávisle na schopnostech a pravomocích vládnoucích politiků. Za velmi dobrou analýzu selhávání stávajících společenských mechanismů považují 27), přestože J. Keller zde ani jinde nenachází řešení, kudy z té šlamastiky ven.

Udržitelný vývoj dnes ve svých oficiálních prohlášeních prosazují i čelní ničitelé životního prostředí na Zemi – MMF (vnucuje chudým státům jako podmínku pomoci úspory na beztak podvyživené školství, zdravotnictví, sociální péči, je-li nějaká apod.), SB (vnucuje přednostní rozvoj urbanisticky a ekologicky silně destruktivní silniční dopravy) a WTO (prosazuje levnou mezinárodní dopravu v rámci podpory zahraničního obchodu na úkor ochrany životního prostředí a lokálních ekonomik). Jejich praktická politika - podpora ekonomickému růstu a odírání rozvojových států vyspělými kapitalistickými státy - je ale v příkrém rozporu s potřebou udržitelného vývoje.

Evropské nevládní ekologické organizace s překvapením zjistili, že Evropská komise vzešlá z eurovoleb 2014 chystá masovou redukci ekologické legislativy, mimo jiné i sjednáváním pro EU koloniální „*transatlantické smlouvy*“ s USA (nový prezident USA D. Trump je poslal k ledu) a podobné smlouvy s Kanadou (CETA), k 1. 4. 2017 již schválenou Evropským parlamentem a k 1. 1. 2018 schválenou i parlamentem ČR, obdobné nechvalnému pokusu sjednat a přijmout „*mezinárodní dohodu a ochraně investic*,“ kde státy měly garantovat nadnárodním firmám i dosahování zisků. Směrodatné mají být dnes nižší hygienické, ekologické a bezpečnostní standardy USA a Kanady, povinnost obětí prokazovat své poškození, případné spory má rozhodovat nikým nevolená a nekontrolovaná arbitráž, žalován může být pouze stát, nikoliv firma porušující domácí zákony. USA se má přizpůsobit i relativně vyspělé pracovní a sociální zákonodárství členských států EU. Nyní je zřejmé, že firmy USA budou státy EU sdírat z kůže prostřednictvím svých filiálek zřízených v Kanadě.

Zdá se, že reálný socialismus prohrál tzv. studenou válku na slabosti své propagandy ve vztahu k běžnému životu. Jurko své rozbory shrnuje v následujícím:

1. *„Ideologickou základnou studené války nebyl teoretický souboj myšlenek komunistického a západního systému, ale propagandistický boj zaměřený na veřejnost nepřátelského systému. Propagandistický boj vyhrál západní systém, protože v něm byl daleko více flexibilní, pružnější a daleko více lživý než komunistický. Ten oproti tomu byl těžkopádný, nepromyšlený, dogmatický a pomalý.*
2. *Ideologická základna západního systému měla mnohonásobně větší ideovou základnu ve smyslu množství území a prostředků, které mohla využít, takže byla schopna působit na komunistický systém prakticky ze všech stran a v daleko větší míře. Tím se zvyšovala dostupnost jejího působení, která byla u komunistických společností omezena.*
3. *Komunistický systém prohrál v ideovém souboji ne proto, že by jeho ideje byly horší než západní, ale proto že své ideje nedokázal dostatečně přetvořit do konkrétního života svých zemí, takže pro jeho obyvatele zůstávaly pouhou teorií.*

Současně s tím jsem uzavřel i stručnou analýzu studené války jako možné vnější příčiny krachu komunistického systému. Vyplývají z ní tyto závěry:

1. *Studená válka nebyla pouze poválečným konfliktem mezi SSSR a USA, byla pokračováním antikomunistické politiky celého Západu uskutečňované v meziválečném období a ve válce Německa s jeho spojenci proti SSSR v letech 1941-45. Byla vedena v existenčním zájmu o budoucnost Země.*
2. *Svým rozměrem zahrnuje celou naši planetu a všechny oblasti života lidstva – ekonomiku, politiku, diplomacii, ideologii, geopolitiku, kulturu, sport, turismus atd. Byly v ní využity veškeré prostředky vlivu na lidstvo – rádio, televize, kongresy, diskuze, kulturní výměna, úplatkářství, reklama, tajné služby apod. Používaly se v ní jakékoliv možnosti, jakékoliv slabé stránky nepřítele, jakékoliv lidské slabosti – národnostní rozepře, náboženské předsudky, zvědavost, marnost, chamtivost, závist, kritické myšlení, strach, sklon k dobrodružství, sobectví, láska atd.*
3. *Studená válka se stala v dějinách lidstva součástí 1. globální a komplexní války nového typu. Studená válka (v pojetí boje mezi západním a komunistickým systémem) byla v historii lidstva 1. „mírovou“ válkou, i když protivníci měli k dispozici zbraně, které do té doby neměla žádná armáda světa. Nepoužili je proti sobě ne ze strachu z možné globální katastrofy, ze vzájemného zničení, ale ze strachu z následků této katastrofy pro případného vítěze, neboť ani jedna strana nebyla schopná určit, jaké by po vítězném konci zůstaly na planetě podmínky pro její život. Existovala totiž možnost, že ani vítěz by pak nemusel přežít.*
4. *Průběh studené války ukázal, že teze o tom, že lid a národ není možné dlouhodobě obelhávat, je pouhým výmyslem. Válka prokázala, že se současnými prostředky ideologického působení na vědomí lidí a manipulace s masami lidí je to daleko lehčí, než by tomu bylo u jednotlivce, že je možné manipulaci provádět dlouhodobě, a to do doby, dokud to má smysl a dokud jsou na takové obelhávání patřičné zdroje.*
5. *Vítězství ve studené válce není vítězstvím západního způsobu života nad komunistickým, ale pouze vítězstvím jednoho hlavního představitele USA nad druhým SSSR. Aby bylo možné učinit závěr, že ve studené válce zvítězil západní způsob života nad komunismem, bylo by nutné, aby oba protivníci byly ve všem srovnatelně stejní – kromě sociálního zřízení. Nic takového však nebylo, a tak vítězství nepředstavuje nic jiného, než že USA v ní vynikly nad SSSR v základních faktorech, které ve studené válce sehrávaly rozhodující roli.*

6. *Krach komunistického systému nebyl možný jenom v důsledku této války,“ viz 30), s. 104?*

S tímto rozbořem lze v zásadě souhlasit. Přesto se pokusím o vlastní rozbor, protože mám za to, že řadu důležitých stránek nezachycuje a že je nutné se z nich přinejmenším poučit pro budoucnost.

9.1.5. **Levice dnes** (nová subkapitolka)

K. Marx a B. Engels ve svém Manifestu komunistické strany pod heslem „Socialistická literatura“ věnují značnou pozornost jednotlivým směrům hnutí za sociální spravedlnost, za socialismus a komunismus. Mnohé ostře kritizují. Není překvapivé, že většinu z kritizovaných směrů dnes znají jen někteří historici a čtenáři Komunistického manifestu. Tyto směry totiž mezitím dávno vymizely.

Rozdělení na pravici a levice je vágní. Vzniklo za Velké francouzské buržoazní revoluce 1789-94, kdy sociálně více cítící jakobíni si sedli nalevo od krále a asociální girondisté napravo. Sociálnost (asociálnost) je dodnes základní dělicí linií mezi levicí a pravicí. Jinak řečeno, levici je nutné spojovat v prvé řadě s hnutími za sociální spravedlnost neprivilegovaných tříd a vrstev obyvatelstva. S nimi bývají spojována témata kolektivismu, státní a další veřejná sociální politika, socializace základních odvětví ekonomiky ad. Pro pravici je naopak typické kladení důrazu na soukromé vlastnictví výrobních prostředků, pokud možno žádnou regulaci ekonomiky, minimální sociální zabezpečení a maximální individualismus. Pravice se přitom obvykle dělí na pravici konzervativní (přinejmenším slovně klade důraz na ochranu tradičních hodnot, zejména rodiny, školy, obce, náboženství, přírody, krajiny a společenského řádu co by základu společnosti, byť sem patří nově i ochrana životního prostředí a v zásadě i úsilí o udržitelný rozvoj společnosti) a liberálně ekonomickou, zdůrazňující pokud možno státem a veřejným sektorem vůbec neregulovanou tržní regulaci společenských aktivit.

Problém jistě je, že v praxi vládne značné zmatení jazyků. Není nic trapnějšího, než když se někdo hlásí ke konzervatismu a dožaduje se přitom pokud možno nulové regulace společenských procesů s tím, že vše efektivně zajistí neviditelná ruka trhu.

Levice je značně rozmanitá i dnes, byť jinak než v roce 1848. Často se nevyskytuje v čisté podobě. Pravice a levice se v jednotlivých státech často značně liší. Je otázka, které směry levice směřují k socialismu a komunismu a k trvale udržitelné společnosti a které kráčí buď jen dílčími, nebo dokonce slepými cestami. Problém třídím z hlediska ideových směrů, nikoliv podle množství skupin a skupinek, existujících nejednou hlavně kvůli nemístným ambicím některých jedinců a vyznávajícím obvykle určitou směskou názorů, respektive v čisté krystalické podobě se málokdy vyskytují. Možnou strukturu ukazuje tabulka č. 12a:

Tabulka č. 12a – Struktura současné levice – základní cíl

Směr levice		Základní cíl
Základní skupiny	Jednotlivé ideové směry levice	
Odmítání nejen kapitalistického, ale prakticky jakéhokoliv společenského řádu	Anarchisté	Vyvrátit společenský řád bez náhrady
	Trockisté	
	Maoisté	
	Nová západní levice	
	Mutikulturalisté EU typu	
Sociálně udržitelný kapitalismus	Sociální demokraté	Zmírňovat sociální nerovnosti při zachování kapitalismu
	Levicoví křesťanští demokraté	
	Odbory	
	Hnutí družstev všeho druhu	
Socialismus a komunismus	Radikálně levicové strany. Nejen komunisté	Nahradit stávající kapitalistický řád moderním socialismem a komunismem
Státní samostatnost	Bojovníci za osvobození se z kolonialismu či jiné cizí nadvlády	Vybojovat nezávislost na koloniální mocnosti.
Proudy a skupiny, které mají jen dílčí cíle	Bojovníci za mír	Společnost žijící v míru
	Ekologové	Společnost chránící životní prostředí
	Hnutí za samosprávné podnikání ⁵⁾	Společnost všeobecné výrobní samosprávy
	Hnutí za přímou demokracii - referendum	Společnost, kde se o podstatných věcech rozhoduje v referendu
	Hnutí za přímou demokracii - přímé volby	Politici jsou voleni přímo, tj. většinovým systémem
	Hnutí Alternativy zdola	Společnost, kde jsou rozhodující iniciativy zdola (samosprávy, dílčí organizace)
Hnutí za práva zranitelných skupin obyvatel a menšin	Za práva žen	Rovnoprávnost mužů a žen
	Za ochranu dětí	Přiměřená ochrana dětí
	Za ochranu starých občanů	Přiměřená ochrana starých občanů
	Za práva národnostních menšin	Odstranění národnostního útisku
	Za práva rasových menšin	Odstranění rasového útisku
	Za práva náboženských menšin	Odstranění náboženského útisku
	Za práva osob jiného pohlaví	Odstranění diskriminace osob jiného pohlaví

Zdroj: vlastní rozbor JZ

Tabulka č. 12a ukazuje, že základní směry levice se štěpí na směry, které usilují:

- O rozbití stávajícího společenského řádu s tím, že prakticky nebude ničím nahrazen,
- O udržitelný kapitalismus, tj. o předejití socialistické revoluci. Záměrně neužívám pojem „reformní směry“, protože reformy (a reformismus) se stal po roce 1989 synonymem pro hrubě asociální kapitalistické transformace,
- O (moderní) socialismus a komunismus,
- O státní samostatnost,
- O vybrané dílčí cíle,
- O ochranu a práva vybraných zranitelných skupin obyvatel a menšin.

Tabulka č. 12b ukazuje blíže jednotlivé směry levice, a to z hlediska slučitelnost se základním cílem levice, dílčích cílů levice, dlouhodobé udržitelnosti a k tradičním konzervativním hodnotám. Tradiční konzervativní hodnoty je přitom nutné rozdělit na základní (rodina, obec, škola, příroda a krajina), specifické (náboženství, společenský řád) a nové – ochrana životního prostředí a úsilí o trvale udržitelnou společnost.

Tabulka č. 12b – Struktura současné levice - slučitelnost se základním cílem programu radikální levice

Jednotlivé ideové směry levice	Základní cíl radikální levice	Dílčí cíl	Dlouhodobá udržitelnost	Respekt k základním konzervativním hodnotám ²⁾
Anarchisté	Ne	Jen rozbití stávající kapitalistické společnosti	Ne	Ne
Trockisté	Ne		Ne	Ne
Maoisté	Ne		Ne	Ne
Nová západní levice	Ne		Ne	Ne
Mutikulturalisté EU typu	Ne		Ne	Ne
Sociální demokraté	Ne	Základní cíl je jen dílčím cílem	Ne	Obojaký přístup
Levicoví křesťanští demokraté	Ne		Ne	Obojaký přístup
Odbory	Ne	Většinou základní cíl je jen dílčím cílem	Ne	Obojaký přístup
Hnutí družstev všeho druhu	Ne		Ne	Obojaký přístup
Radikálně levicové strany. Nejen komunisté	X	Běžné sociální cíle + snaha o moderní socialismus	Zatím jen v sociálním pilíři	U ochrany přírody, krajiny a ŽP dosud obojaký přístup
Bojovníci za osvobození se z kolonialismu či jiné cizí nadvlády	Ano	Většinou základní cíl je jen dílčím cílem	Ambivalentní	Ambivalentní
Bojovníci za mír	Ano	Ano	Ne - dílčí cíl	Ano
Ekologové	Ano	Ano	Teoreticky ano, prakticky ne	Ano
Hnutí za samosprávné	Ano	Ano	Ne - dílčí cíl	Ano

podnikání				
Hnutí za přímou demokracii - referendum	Ano	Ano	Ne - dílčí cíl	Ambivalentní přístup
Hnutí za přímou demokracii - přímé volby	Většinový volební systém je při volbách zastupitelstev všech stupňů méně demokratický (vítěz bere vše) ve srovnání se systémem poměrného zastoupení			Ambivalentní přístup
Hnutí Alternativy zdola	Ano	Ano	Ne - dílčí cíl	Obojaký přístup
Za práva žen	Ano	Ano	Ne - dílčí cíl	Obojaký přístup
Za ochranu dětí	Ano	Ano	Ne - dílčí cíl	Obojaký přístup
Za ochranu starých občanů	Ano	Ano	Ne - dílčí cíl	Ambivalentní přístup
Za práva národnostních menšin	Ano	Ano	Ne - dílčí cíl	Ambivalentní přístup
Za práva rasových menšin	Ano	Ano	Ne - dílčí cíl	Ambivalentní přístup
Za práva náboženských menšin	Ano	Ano	Ne - dílčí cíl	Obojaký přístup
Za práva osob jiného pohlaví	Ano	Ano	Ne - dílčí cíl	Obojaký přístup

Zdroj: vlastní rozvor JZ

V levici lze vysledovat směry, které se orientují na zničení stávajícího společenského řádu a jeho nahrazení buď moderním socialismem (radikální levice), nebo udržitelným rozvojem (měly by prosazovat radikálně ekologické proudy a v zásadě by měly dosáhnout téhož, o co usiluje radikální levice) nebo odmítáním jakéhokoliv společenského řádu. Dále tu máme levicové směry reformistické, jakkoliv je toto slovo po roce 1989 zkompromitováno spojováním s asociálními pseudoreformami pravice. Usilují o určité polidštění kapitalismu při zachování jeho podstaty. Dále tu máme levici s dílčími cíli. Jde o levici usilující o národní osvobození z pout kolonialismu a dnes zejména neokolonialismu, levici usilující o mír, levici usilující o odstranění té či oné diskriminace a levici s dílčími požadavky. Radikální levice má zásadní problém jednak s bojovníky za likvidaci jakéhokoliv společenského řádu, tak s těmi částmi levice, které odmítají radikální změny ve společnosti směrem k socialismu a udržitelnosti ve prospěch dílčích reforem. Určitým problémem mohou být hnutí na ochranu menšin proti diskriminaci, pokud svou ochranu přehánějí a stávají se problémem pro většinovou společnost, S radikální levicí souzní hnutí za mír, jež patří k základním předpokladům přežití lidstva na Zemi.

Hnutí odmítající jakýkoliv společenský řád má základní větve anarchistickou, trockistickou (do jisté míry vychází z ideologie (evropské) městské maloburžoazie), maoistickou (do jisté míry vychází z ideologie (asijské) vesnické maloburžoazie), tzv. západní nové levice a dnes zejména multikulturalismu EU typu, kteří jsou reálně bojovníky za přehnaná práva menšin na úkor většiny při přehlížení základních

sociálních problémů, tj. reálně sektářskými levičáky. Sem patří i piráti, oficiálně bojovníci proti cenzuře internetu, reálně proti zavedení cenzury internetu v Německu ale ani neprotestují. Za to prosazují v mnoha směrech velmi pravicovou politiku. Mezi těmito skupinami existuje větší i menší překryv.

I když si moderní anarchismus nelze spojovat s jeho podobou v carském Rusku (občas vybuchne u policejní stanice bomba, občas je zavražděn některý exponent režimu), faktem je, že se anarchisté k hnutí za moderní socialismus staví odmítavě a nejednou i nepřátelsky. Často svými výtržnostmi dávají policii záminku k potlačování jiných levicových akcí, například pochodů a demonstrací.

L. D. Trockij již na začátku Velké říjnové socialistické revoluce ji svým avanturismem dvakrát smrtelně ohrozil. Měl značné zásluhy na vítězství Rudé armády v občanské a intervenční válce. Po té ale prosazoval prakticky „žádný společenský řád“ a tím opět smrtelně ohrožoval sotva zvítězivší socialistickou revoluci, viz propagování „volné lásky“ (odmítání rodiny) aj. Není náhodou, že se zásadně střetl s J. V. Stalinem, který bral konzervativní hodnoty pod ochranu a do jisté míry toleroval i ruskou pravoslavnou církev. Postupně v SSSR zvítězil. Trockisté se proti radikální levici staví i dnes, neboť chce nový spravedlivý společenský řád, nikoliv žádný společenský řád.

Předseda Komunistické strany Číny Mao Ce tung je znám jako zakladatel lidové Číny i jako velký avanturista, viz nechvalný „velký skok“ 1959-62 a ještě nechvalnější „Velká proletářská kulturní revoluce“ 1966-69, rozuměj hromadný odstřel řídicích kádrů a kulturních pracovníků, organizovaný shora. K dalším velkým tragédiím v režii maoistů patří pokus o puč v Indonésii v roce 1965, který poskytl záminku k povraždění asi jednoho miliónu komunistů a dalších levicových občanů generálem Suhartem a vytvoření maoistického režimu Rudých Khmérů v Kambodži v letech 1975-79, prosazující „komunismus v bídě“ včetně vyvražďování inteligence a útoků na sousední socialistický Vietnam. Také maoisté dodnes odmítají prakticky jakýkoliv společenský řád. Maoismus zásadně oslabil radikální levici, zejména v Asii.

Nová západní levice roku 1968 měla více zdrojů – od boje proti válce v USA přes hnutí za svobodné školství (studentská revolta ve Francii), proti rasové, národnostní a náboženské diskriminaci, až po hnutí za sexuální revoluci a legalizaci drog, později i za práva sexuálních menšin a dnes zvláště za práva nelegálních migrantů a za tichou i násilnou islamizaci členských států Evropské unie. Základní sociální problémy včetně boje za mír postupně zcela opustila. Neměla problém ani s půlročním bombardováním Libye v roce 2011 západními mocnostmi a nastolení islamistického režimu v ní. Prý se tak odstranila totalita a zvítězila demokracie. Že nejrozvinutější arabská a africká země byla uvržena do bídy a sektářského násilí, že jí do značné míry ovládli zrůdní islamisté a že se tak otevřela libyjsko italská migrační trasa do Evropy byla prý jen malá vada na kráse. Někdejší vůdci nové západní levice později přiznávali „mladickou nerozvážnost“. Dnes někdejší novou západní levici známe v zdegenerované podobě „multikulturalismu EU typu“, v ČR též jako havlovská galérka a nově jako pražská kavárna. Protože je kapitalističtí ideologové označují za kulturní neomarxisty, těžce skutečnou marxistickou levici kompromitují.

Multikulturalismus se lidskými dějinami táhne v dobrém i zlém. Může být obohacením, ale také ohrožením, může končit těžkými národnostními a náboženskými válkami včetně genocidy těch či oněch. Patologie dnešního multikulturalismu EU typu spočívá v přehlížení až šikanování domácí většinové společnosti v údajném zájmu (zpravidla nezvaných a převážně ekonomicky motivovaných) migrantů přehnanou ochranou národnostních, rasových, náboženských, sexuálních a dalších menšin. Podobně od

ekologů přejímá někdy i nereálné nebo nedomyšlené požadavky na ochranu životního prostředí. Multikulturalismus EU typu v určitých směrech navazuje na anarchismus, trockismus, maoismus a zejména na někdejší hnutí nové západní levice.

Naopak reformátory kapitalismu tak, aby přežil, jsou zejména sociální demokraté, levicoví křesťanští demokraté, odbory hlavního proudu (jsou ale i radikálně levicové odbory a také vysloveně zrádcovské, žluťácké odbory) a družstevní hnutí, které se jednoznačně neváže ani na kapitalismus, ani na socialismus.

Složky levice s dílčími cíli jsou bojovníci za mír, ekologové, hnutí za samosprávné podnikání, hnutí za přímou demokracii (zejména s požadavkem všeobecného referenda, problematický je požadavek přímé volby politiků), a hnutí Alternativy zdola, vše má pokud možno vycházet z nejnižší možné řídicí úrovně (podnikové, územní atd.).

Hnutí za práva zranitelných osob a menšin se týká zejména zvýšené ochrany žen, dětí, starých, nemocných a invalidních občanů, národnostních menšin, rasových menšin, náboženských menšin, osob jiného pohlaví... Jde vesměs o dílčí cíle, které při rozumném prosazování lze uplatňovat prakticky v každé nediskriminační společnosti. Pokud tyto ochránci své úsilí přehánějí, stávají se pro většinovou společnost problémem.

Vážným problémem dílčích proudů a hnutí za práva menšin je často skutečnost, že mívají tendenci sklouzávat k absolutizaci cíle svého úsilí na úkor všeho ostatního i ostatní většinové společnosti, což je nepřijatelné a nesouvisí s levicovým činěním, ale s levičáctvím, někdy i zjevným sektářstvím. Společnost doslova ohrožuje snaha části ochránců práv dětí jim dovolovat vše a vyrůstat tak v rozmazlené frocky, neschopné se o sebe postarat, za to bez okolků tyranizující své okolí. Skutečné týrání dětí, ke kterému žel též tu a tam dochází, přitom často přehlíží. Nejhorší je zde asi norská sociální služba, odebírající za kdejakou kravinu děti rodičům ve prospěch děčáků a často i podivných adopcí. V obávané sektáře a exhibicionisty se změnila i některá hnutí za práva žen.

Útok fašizující ukrajinské feministicky z hnutí Femen na prezidenta Miloše Zemana ve volební místnosti nevyžaduje komentář.

Hnutí za samosprávné podnikání se s programem radikální levice shoduje v požadavku na zavedení co nejširší participace, tj. spolurozhodování zaměstnanců o podniku a nejlépe přímé řízení podniku jeho zaměstnanci. V případě požadavku na zavedení úplné výrobní samosprávy má radikální levice za to, že ne vždy jde o efektivní prostředek rozvoje podnikání, zvláště u velkých podniků a síťových odvětví. Problematický je ale i na úřadech (někdo za jejich chod musí zodpovídat), není uplatnitelný v armádě, v policii, v tajných službách a v záchranných složkách, kde se velí apod. Je tu i neúspěšný jugoslávský příklad, ke kterému se ale neznají.

Základním problémem náboženství nejen pro levici je skutečnost, že každé náboženství je svou podstatou totalitní ideologie (rozhodující věci jsou dány Bohem a závazně, byť nejednou neurčitě vykládány příslušným Písmem Svatým) a že se náboženství může stát státotvorným, nebo v případě islámu je státotvorné i při vědomí, že ani islámská víra není monolitní, že existuje celá řada směrů islámu od umírněných (Turecko, alávisté vládnoucí v Sýrii) až po fanatický wahábistický islám, vyznávaný v Saúdské Arábii jako státní náboženství včetně středověkého práva šaría. Bez problémů lze tolerovat jen ta náboženství, která reálně tolerují občanskou společnost včetně charty základních práv a svobod občanů, které neusilují o její zničení, např. islamizací, nebo omezení základních práv a svobod občanů (zákaz potratů, zákaz antikoncepce atd.). U katolické církve je problém též ve skutečnosti, že jde o církev řízenou ze zahraničí, obvykle v rozporu s domácími zájmy. Zejména katolické církve se týká problém povinného

celibátu kněží a jiných hodnostářů, přitahující do řad kněží pedofily. Pro ateisty a jinověrce je problém i nákladnost náboženství, dotovaná velmi často z peněz daňových poplatníků, typicky u katolické církve.

Pod prapory umírněného islámu byla v letech 1967-2011 budována socialistická společnost v Libyi. V roce 2011 ji zničila zahraniční vojenská intervence západních velmocí a islamistů.

Problém ve vztahu k osobám jiného pohlaví má tři směry:

- nelze je dávat za vzor hodný obdivu (biologicky jsou patologickou odchylkou, kterou lze pouze tolerovat),
- nelze jim přiznat právo uzavírat manželství (manželství je privilegium jen pro vztah osob různého pohlaví, připuštění sňatků homosexuálů jej degraduje),
- problematická je i snaha umožnit jim adopci dětí heterosexuálů, neboť jim nemůžou být dobrým vzorem sexuálního chování. Homosexuální chování není normální, jak nám bojovníci za práva homosexuálů namlouvají.

Omezování osob jiného pohlaví v těchto směrech nemůže znamenat diskriminaci. Jinak degradujeme rodinu, základní konzervativní hodnotu a základ společnosti.

Četné zájmové organizace jsou ve vztahu k "levice - pravice" nejčastěji ambivalentní. Platí to i pro levici často vyzdvihované zahrádkáře, včelaře, lesníky, myslivce a rybáře, kteří zpravidla vyznávají i tradiční konzervativní hodnoty s výjimkou náboženství.

V zásadním rozporu s levicovými hodnotami jsou hodnoty liberální ekonomie. Pokud má vše ukázat pokud možno neregulovaný trh, pak je společnost nutně asociální, lidská práva jsou prázdnou skořápkou, devastují se tradiční konzervativní hodnoty (rodina, obec, škola, náboženství, příroda, krajina) i spíše nové konzervativní hodnoty (životní prostředí), o vyvracení tenčících se prvků trvale udržitelného rozvoje nemluvě.

Tradiční konzervativní hodnoty, tj. rodina, škola, obec, příroda a krajina, ne ale náboženství (a možné dogmatické lpění na špatném společenském řádu) by měly být levici vlastní, byť ne jako priorita priorit. Vlastní jí by měla být i relativně nová konzervativní hodnota životní prostředí. Mezi základní konzervativní hodnoty se obvykle řadí i náboženství a společenský řád, resp. stabilita. Vzhledem k problematičnosti náboženství (nejde jen o požadovaný zákaz potratů a antikoncepce) nevidím důvod ho řadit do konzervativních hodnot hodných ochrany. Tím nevolám po svaté válce proti náboženství.

Společenský řád je hoden ochrany úměrně své přiměřenosti. Určitě k němu nepatří stávající přezrálý kapitalismus, ohrožující existenci lidstva na Zemi.

9.2. Některá specifická poučení ze zániku reálného socialismu v Evropě

I když je i dnes obtížné stanovit všechny podstatné příčiny zániku reálného socialismu v Evropě (klíč neležel v ČSSR, ale v SSSR), mnohé věci jsou zřejmé:

9.2.1. **Vojenská slabost**

Od 70. let existovala přibližná vojensko strategická rovnováha „západ – východ“, kdy hrozba vzájemného zničení bránila a na linii „USA – Rusko“ i dnes brání západnímu imperialismu rozpoutat další světovou válku. Zajišťování přibližné vojensko strategické rovnováhy bylo ale značně nákladné a zatěžující, pro ekonomicky slabší socializující státy podstatně víc než pro ekonomicky silnější vyspělé kapitalistické státy, o faktoru vydělávání zbrojařů na zbrojení na západě nemluvě. Velmi silně zatěžovalo zejména Vietnam, KLDR, SSSR, Kubu, Albánii, Čínu ale i Rumunsko, NDR a ČSSR.

Problém je ale podstatně složitější. Předně, hlavní tíhu zajištění přibližné vojensko strategické rovnováhy nesl SSSR, dále státy vystavené přímé imperialistické agresi – KLDR, Vietnam a státy s velmi špatnou obrannou politikou - Albánie.

KLDR si rozpoutáním války s jižní Koreou kromě válečné zkázy státu „zajistila“ potřebu velmi vysokých vojenských výdajů do dneška. Dodnes trpí vyhrocenou situací na hranicích s jižní Koreou, která zůstává okupována vojsky USA a s kterou nebyl uzavřen mír, ale jen příměří. Řinčení zbraní, resp. vojenské provokace USA a jižní Korey jsou tam na denním pořádku, což zemi jistě dosti nejen ekonomicky vysiluje.

Vietnam se stal opakovaně terčem imperialistické agrese, které se musel bránit. Prošel martýriem francouzského kolonialismu (do roku 1940), agrese japonské (1940-45), francouzské (1947-54), USA (1962-73), Rudých Khmérů (1976-78) a krátce i agrese ze strany Číny. Jeho enormní vojenské výdaje byly vynucené i při rozsáhlé vojenské pomoci ze strany sovětského bloku.

Albánie svou politikou dobrovolného izolacionismu ve spojení enormního a neefektivního (výstavba asi jednoho miliónu bunkříků na mnohem slabší technické úrovni v 50. – 70. let ve srovnání s čs. řopíky z let 1935-38) zbrojení se těžce ekonomicky ruinovala.

Obrana i výše nejmenovaných socializujících států mohla být v řadě směrů levnější, kdyby socializující státy postupovali jednotně. Tak tomu ale bylo jen v SSSR, NDR, Polsku, Maďarsku, Československu a Bulharsku, přitom jen v Bulharsku po celé období, v Rumunsku od roku 1958 a v Československu do roku 1968 nebyla umístěna sovětská vojska. Samostatný kurs Causescova Rumunska znamenal podstatně vyšší náklady na obranu, bezpečnost a policii Rumunska.

Velmocenské ambice vedení Číny vedly nejen k vyváření velmi nákladné paralelní obranné struktury Číny, nekoordinované se SSSR, ale i k ohrožování jiných socialistických států, zejména SSSR, Vietnamu a Mongolska, včetně přímého napadení pohraničí SSSR na říčce Ussuri v roce 1969 a Vietnamu v únoru - březnu 1979. Vedly také k přiklonění se

Albánie v 50. letech k Číně a k enormním výdajům Albánie na obranu, jež byly navíc krajně neefektivní.

Dlouhodobě je ze strany USA ohrožena Kuba, vzhledem ke své poloze před branami USA, což jí nutí vydávat nemalé prostředky na obranu a bezpečnost.

NDR a ČSSR do jisté míry doplácely na svou polohu na hranicích se SRN, aktivním členem paktu NATO (vstup SRN do NATO v roce 1955 byl bezprostředním podnětem k založení Varšavské smlouvy), Bulharsko pak na svou polohu na hranicích s členy paktu NATO Řeckem a Tureckem. Z hlediska nákladů na obranu byla výhodná poloha Polska, Rumunska a Mongolska s hranicemi jen s jinými socializujícími státy.

V historii socializace od roku 1917 najdeme i hrubé chyby, vedoucí k porážkám a zbytečným ztrátám na životech, území i vojenské technice. Bez nároku na úplnost uvádím kromě dvojího fušerství L. D. Trockého, porážku Sorokinovy rudé armády na Kavkaze v roce 1918, porážku Rudé armády v polsko sovětské (bolševické) válce po 15. srpnu 1920, popravu vysokých důstojníků Rudé armády po 2. moskevském procesu v roce 1937, udržování nadměrných pozemních sil SSSR za L. I. Brežněva v 70. letech a jednostranné zničení některých skupin strategických zbraní za M. S. Gorbačova, jež vážně oslabilo obranyschopnost SSSR. Otázka zajištění dostatečné obrany přitom byla otázkou života a smrti.

Nedostatečně zajištěnou obranu měla Kaddáfího socializující Libye, která se 20 let po pádu SSSR stala obětí pozemní agrese islamistů a letecké agrese některých členských států NATO (Francie, Itálie, USA, Velké Británie, Belgie, Norska) a následně i pozemní invazi vojsk NATO, které se nebyla s to ubránit. Socializace v Libyi byla poražena zahraniční vojenskou intervencí.

Podobně řada pokrokových vlád v rozvojových státech koketujících se socialistickou orientací byla svržena státním převratem zorganizovaným obvykle armádou za pomoci západních mocností (klasicky svržení Nkrumana v Ghaně v roce 1966), přímou vojenskou intervencí (klasicky přepadení Grenady vojsky USA v roce 1983), nebo alespoň byla paralyzována vyslanými oddíly hrdlořezů (klasicky v USA vycvičení a vyzbrojení „kontras“ v Nikaragui v 80. letech) nebo v kombinaci (klasicky svržení a zavraždění pokrokového předsedy vlády Patrice Lumumby v někdejší Belgickém Kongu v roce 1961 za vydatné účasti USA a Belgie a následné utopení prolumbuvského povstání v krvi). V Indonésii od prosince 1965 socializující levice hrůzně zmasakroval generál Suharto. Stávka autodopravců v Chile v roce 1973 podryla levicovou vládu zákonně zvoleného prezidenta Salvadora Allendeho, který byl po té 11. září 1973 svržen vojenským pučem a s tisíci jiných zavražděn.

Tzv. arabský socialismus

Řadu specifík měl tzv. **arabský socialismus**. Jeho největším nositelem byla Kaddáfího Libye v letech 1969-2011, významný byl ale i v Sýrii (1963 – na územích ovládaných syrskou vládou dosud), Demokratickém (Jižním) Jemenu (1962 – maximálně do roku 1994) a v Iráku (1958-79). Protože šlo o společnosti vesměs překonávající feudalismus a zejména v Libyi i kmenové uspořádání, evropské hodnoty demokracie apod. jsou tam cizí. Socializující režimy tam vznikaly nejčastěji vojenskými převraty, optimální tam byla „osvícenská diktatura“, státním náboženstvím tam byl socializačně vykládaný islám, prolínala se tam rozporuplně myšlenka arabské jednoty, Libye a Irák stály na rozsáhlé těžbě a exportu převážně zdražující ropy. Z vysokých a rostoucích výnosů ropy financovaly rozsáhlé pozvednutí svých zemí a životní úroveň obyvatelstva, podobně za Hugo Rafaela Chávěze Fríase socializující Venezuela. V jednotlivých státech existoval silný státní sektor ad.

Socializace v Iráku začala palácovým převratem Kásima 14. července 1958, který postřílel královskou rodinu a svrhnul monarchii. V únoru 1963 se k moci dostala panarabská socializující strana BAAS. V říjnu 1973 byla znárodněna těžba ropy. Prudký růst cen ropy

umožnil rozmach ekonomiky a zásadní zvyšování životní úrovně Iráčanů. V roce 1979 moc v Iráku uchvátil Saddám Husajn, čímž byla socializace země reálně zastavena a následně zásadně zdeformována vedením neospravedlnitelných válek.

Husajn zásadně utužil diktaturu. 22. září 1980 zaútočil, podněcován západem a Izraelem, na sousední Irán. Vyčerpávající válka skončila až 20. srpna 1988 uzavřením příměří po vyhnání iráckých vojsk z Iránu. Vyžádala si 500 000 - 1 000 000 mrtvých, před jejím koncem začala genocida iráckých Kurdů. Obsazení Kuvajtu iráckou armádou 2. srpna 1990 vedlo k operaci „Pouštní bouře“, při níž v lednu a v únoru 1991 byl Irák letectvem USA rozbombardován a totálně zruinován, dokud 28. února 1991 irácká vojska neopustila Kuvajt. Životní úroveň Iráčanů se drasticky snížila, obnovu státu znemožňovalo embargo a časté nálety USA.

Přepadení Iráku, svržení iráckého prezidenta S. Husajna vojsky USA a Velké Británie na jaře 2003, následné rozpuštění irácké armády a policie a masový teror zejména v sunitském severozápadním Iráku včetně hrůzného vybombardování povstale čtvrt milionové Falúdzi, popravy svrženého prezidenta Husajna a některých jeho spolupracovníků aj. uvrhly Irák do středověkého sektářského násilí, v kterém se zmítá dodnes. Sektářské násilí vedlo k rozpadu Iráku. Stažení okupačních vojsk v roce 2011 na základě staršího rozhodnutí prezidenta USA G. Bushe zemi dál destabilizovalo. Na jaře 2014 sunitský severozápad Iráku ovládl tzv. Islámský stát (IS = Daeš), krutá teroristická islamistická organizace. Vzápětí ovládl i část sousední Sýrie. Všude provádí masový teror nejen proti svým odpůrcům, ale také proti ateistům, náboženským a národnostním menšinám a umírněným muslimům. Ničí i kulturní památky včetně mešit. Ač jde o jednu z nejbrutálnějších diktatur, které z historie známe, a od roku 2015 se snaží dobít i západní Evropu, IS mnoha způsoby podporují naši spojenci Saúdská Arábie, Katar, Turecko, USA, EU, zejména Velká Británie a Francie. Dodávky zbraní tzv. umírněné opozici končí vesměs u IS. Británie a Francie donedávna vyzbrojovaly také přímého spojence IS – islamistickou frontu Al Nusra, syrskou odnož teroristické Al Kajda. Podle iráckých generálů letectvo USA ve dne bombardovalo poušť mimo pozice IS a v noci mu dodávalo zbraně, tedy až do vstupu ruského letectva do války proti IS v Sýrii 29. září 2015, kdy tato skandální praxe přestala být realizovatelná. Došlo tak k obratu ve válce, k velké nelibosti západu. Velká část území ovládané IS zejména v Sýrii, ale i v Iráku, byla od něj k 1. lednu 2018 osvobozena.

V roce 1946 osamostatnivší se Sýrie poznala od března 1949 řadu vojenských diktatur, v letech 1962-2011 znala nepřetržitý výjimečný stav. V roce 1963 se k moci dostala panarabská socializující strana BAAS, hlavní tvůrce socializace. V roce 1967 byla Sýrie napadena Izraelem, který od té doby okupuje syrské Golanské výšiny. V říjnu 1973 se je ve válce s Izraelem pokusila získat zpět. Získala jen jejich menší část včetně metropole Golan Kunejtry, kterou ale Izraelci před odchodem srovnali se zemí. V letech 1971-99 byl prezidentem Sýrie Háfíz al-Asad, po jeho smrti se prezidentem stal jeho syn Bašár al-Asad. V neklidné oblasti Středního východu nebylo možné vládnout v rukavičkách. Relativně vysoká životní úroveň Syřanů, silný státní sektor, žádné dluhy v zahraničí, vzorná náboženská a národnostní snášenlivost a další vzbuzovaly nevráživost na západě i v monarchiích Arabského poloostrova. Zásadní zhoršení začalo v souvislosti s tzv. „arabským jarem“, které vzápětí následovala invaze islamistů ze zahraničí a občanská válka, trvající i k 1. lednu 2018.

Socializace Jemenu začala v roce 1962, kdy metropoli Saná ovládly revoluční síly a Muhammad al-Badr vyhlásil Jemenskou arabskou republiku. Občanská válka ale trvala až do roku 1967, kdy zemi opouští britská a egyptská vojska a vzniká Lidová republika Jižní Jemen. V Jižním Jemenu se v červnu 1969 dostalo k moci radikální marxistické křídlo NLF. Národní osvobozenecká fronta 1. prosince 1970 změnila název Jižního Jemenu na Lidově demokratickou republiku Jemen. Všechny politické strany byly sloučeny do Jemenské socialistické strany. 13. ledna 1986 se střetli příznivci prezidenta Ali Násira a odejvíšího Ismaila, který chtěl získat zpět svou moc. Konflikt si vyžádal mnoho mrtvých, mimo jiné i Ismaila. Násir uprchl s dalšími 60 000 lidmi do Jemenské arabské republiky. Jednotná Jemenská republika (sjednocení severního a jižního Jemenu) byla vyhlášena dne 22. května 1990. V květnu 1994 došlo k občanské válce, která skončila dobytím Adenu 7. července 1994

a úplnou porážkou tamní levice. Práva žen byla zásadně omezena, zemi ovládl konzervativní islám.

Určité socializační úsilí egyptského prezidenta Gamála Abd an-Násira po jeho smrti 28. září 1970 negoval jeho nástupce Anvar Sadat, s výjimkou znárodnění Suezského průplavu z roku 1956.

Alžírská osvobozenecká fronta vybojovala zemi nezávislost v těžké válce s francouzským kolonialismem (1954-62). Přes jisté úsilí o socializaci degenerovala.

Osvobozenecká fronta Barmy v letech 1945-48 vyhnala britské kolonizátory ze země. Časem ale zdegenerovala v dlouhodobou tvrdou vojenskou diktaturu. Nástup demokracie přinesl genocidu menšinových muslimských Rohlingů ze strany dominantních budhistů v reakci na útoky muslimů na budhistické Barmance. Jisté je, že statisíce Rohlingů uprchlých z Barmy do Bangladéše je moc.

Socializační snahy osvobozenecké fronty Západní Sahary Polisario utopila v krvi marocká vojska v roce 1976. Tato do té doby španělská kolonie byla anektována Marokem.

Neúspěšná byla i řada pokusů o sjednocování arabských států (Irák – Jordánsko, Egypt – Sýrie, Egypt – Sýrie – Libye). Pouze severní a jižní Jemen byly nakonec sjednoceny, byť hrubou silou. Dlouhodobě samostatný a izolovaný vývoj jednotlivých, zpravidla porobených arabských států je vzdálil od sebe natolik, že úvahy o jejich znovusjednocení jsou podle všeho přinejmenším předčasné.

9.2.2. Chyby v ekonomické oblasti.

Na rozdíl od vyspělých kapitalistických států socializující státy nikdy nebohatly přímým i skrytým ožebračováním kolonií, závislých a rozvojových států, což ne všichni občané socializujících států rádi slyšeli. Měšťáci ji nehodnotili kladně.

I když k určitému ekonomickému zaostávání evropských států reálného socialismu v 80. letech docházelo, nešlo o zaostávání dramatické. Konečně, socialismus nesovětského typu na mnohem slabší a ohroženější Kubě a v KLTR nepadnul, i když zánik reálného socialismu v Evropě byl pro ně zničující. Udržel se navzdory kruté dlouhodobé ekonomické a další blokádě ze strany USA a dalších západních států, v KLTR i při trvající dlouhodobé politice převážně dobrovolného izolacionismu.

Ekonomické zkušenosti socialistických států ale ukazují na některé zásadní a těžko pochopitelné problémy:

9.2.2.1. Politika izolacionismu

Politika izolacionismu je v rozporu s marxismem. K. Marx v Kapitálu předvídal i dnešní globalizaci a politika izolacionismu mu byl cizí.

Politika izolacionismu může být **dobrovolná** nebo **nedobrovolná**.

Politiku dobrovolného izolacionismu uplatňovala:

- A) od korejské války v letech 1950-53 ji uplatňovala a dodnes uplatňuje KLTR,
- B) od konce 50. let do smrti Mao ce tunga v roce 1976, resp. vítězstvím Tenga v roce 1978 ji uplatňovala tehdy maoistická Čína,

- C) od konce 50. let do roku 1985 Albánie, jež se koncem 50. let přeorientovala na Čínu a po pádu maoismu v Číně šla zcela samostatně). V Albánii se s ní rozešli až v roce 1985, takže politika otevírání se světu ovlivnila jen posledních 6 let albánského pokusu o socialismus.

Ve všech třech výše uvedených případech politika izolacionismu významně zbrzdila rozvoj příslušných socializujících států. V případě Albánie ve spojení se zbytečnými enormními vojenskými výdaji a prosazováním ateistického státu v muslimské zemi tato politika významně přispěla k neúspěchu albánského pokusu o socialismus.

Politiku **nedobrovolného izolacionismu** vznikajícímu SSSR vnutila hospodářská blokáda ze strany vyspělých kapitalistických států hned po jeho vítězství v občanské a intervenční válce v letech 1918-21. Obratností sovětské diplomacie, využívající ostré mezi imperialistické rozpory, se jí postupně dařilo do jisté míry překonávat, až po vznik volné protifašistické koalice v roce 1941.

Nové kolo politiky nedobrovolného izolacionismu bylo vnuceno socializujícím se státům embargem vyspělých kapitalistických států koncem 40. let. Do jaké míry bylo možné překonat toto embargo jinak než zradou socialismu, zůstává otázkou. Pokusy Maďarska, Rumunska a Polska stojí za podrobné vyhodnocení. Zdá se, že určitá vstřícnost vyspělých kapitalistických států k nim sloužila hlavně k brzdění jejich inovačního rozvoje a k rozvracení socialistické ekonomické integrace. Zatímco embargo nutilo vyvíjet za embargované technologie a výrobky odpovídající vlastní náhrady, nabízení údajně moderních, reálně zastaralých technologií a výrobků podvazovalo jejich vlastní vývoj a výrobu a konzervovalo neefektivnost, byť v určitém rozsahu mohlo usnadňovat učení se od vyspělých kapitalistických států. Maďarsko, Rumunsko a Polsko svým určitým podbízením se západu byly v socialistické ekonomické integraci často nespolehlivé. Přitom v úhrnu inkasovaly zřejmě o dost víc škod než užitku, neboť moderní technologie jim západ stejně neprodával, byť předstíral opak. Toto platí zřejmě i o socialistické Jugoslávii, která od roku 1949 stála mezi oběma hlavními evropskými mocenskými bloky a otevřeně se snažila těžit z rozporů mezi nimi, stejně jako řada rozvojových států, většinou se značně problematickými výsledky.

Od roku 1978 se politiku otevřenosti vůči světu daří uplatňovat Číně. Zásadně ji posílily reformy Tunga. Dělo se tak na bázi roztržky se sovětským blokem z dob Mao ce Tunga, kterou západ nepřekvapivě podporoval. Obrovský, Tengovými reformami nastartovaný rozvoj Číny stojí za podrobný rozbor. Byl a je zákonitě značně rozporný. Dělo se za mezinárodně značně specifických podmínek – začal v době pokračující studené války, v době snah západu a zejména USA o prohloubení rozkolu „Čína – SSSR“. Obratností čínského vedení se ho podařilo prolongovat i v podmínkách jedno polárního světa s dominancí USA po roce 1991. Podobně lze hodnotit rozvoj Vietnamu od roku 1987, který ale neprobíhal na bázi roztržky se SSSR.

K úspěchu čínského otevírání se světu je nutné dodat: pokud v zemi vládne masová bída, lze manévr typu Tengových reform (bez účinnějšího zákoníku práce, základních sociálních jistot a účinné ochrany životního prostředí) úspěšně uskutečnit. Podobně jako Stalinovy pětiletky realizoval tzv. původní akumulaci, kterou kapitalismus nebyl s to v Číně zajistit. Pokud ale socializující státy zajistí základní sociální jistoty všemu obyvatelstvu, je povolení většího svobodného podnikání zásadní problém, viz diskuse o ekonomické reformě v ČSSR v roce 1968 i později. Byť to mnozí ekonomičtí reformátoři tehdy popírali, uvažované obnovení tržních vztahů by vedlo k nezaměstnanosti, k inflaci ad. Stávající Čína má inflaci 2-4 % za rok prý spolehlivě pod kontrolou. Znamý ekonom P. Samuelson ve své (politické) Ekonomii ještě v roce 1989 odpovídal na otázku, „*zda je horší ekonomika*

socialistických států sovětského bloku se stoprocentní zaměstnaností, prakticky nulovou inflací a vysokými sociálními jistotami, nebo tržní, konzumně zaměřená ekonomika se značnou nezaměstnaností, inflací, bez základních sociálních jistot“, slovem „Nevím!“ viz 31).

V každém případě politika dobrovolného izolacionismu není socialistická (socialismus je svou podstatou otevřený), byť politika nedobrovolného izolacionismu mu může být vnucena nepříznivými vnějšími okolnostmi.

9.2.2.2. Politika vysokého zadlužování

Také politika vysokého zadlužování může být převážně nedobrovolná a převážně dobrovolná. Politika převážně nedobrovolného zadlužování u spojenců v extrémních podmínkách přímého ohrožení válkou či blokadou ze strany imperialismu (KLDŘ, Vietnam, Kuba, SSSR v průběhu 2. světové války) může být v jistém čase vynucená. Podobně je tomu v případě likvidace následků velké přírodní katastrofy. I zde je ale třeba v dlouhodobějším časovém horizontu hledat cesty k oddlužení.

Ekonomicky nejsou zásadní rozdíly mezi zadlužováním u spojenců (přátel) a u nepřátel (ve volně směnitelných měnách). Problémy zadlužování je nutné vždy velmi pečlivě vážit a minimalizovat. Dluhy se musí dříve či později splácet i s úroky, zadlužováním řešené problémy se přitom nemusí zlepšit, o možnosti zvýšení úrokových sazeb nemluvě. Zadlužení může snadno umožnit odklad řešení problémů a tím i jejich reálnou eskalaci. V případě zadlužení ve volně směnitelných měnách se dlužnická země ve zvýšené míře vystavuje riziku vydírání z politických důvodů.

Politiku převážně dobrovolného vysokého zadlužení ve volných měnách, nikoliv u spojenců, realizovalo v 70. letech Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Jugoslávie. Tyto socializující státy si tak dlouhodobě nijak nepomohly k urychlení a k zefektivnění rozvoje. Vysoké zadlužení těchto států v 80. letech vážně podvazovalo jejich rozvoj a tím i jejich další socializaci a citelně přispělo k erozi socialismu v nich. Podobné a často ještě horší zkušenosti získaly mnohé rozvojové státy.

Obrovské zadlužení Maďarska ve volně směnitelných měnách (na obyvatele v sovětském bloku bylo nejvyšší) vzniklo diletským hraním si na ekonomickou reformu – připuštěním rozsáhlého dovozu západního spotřebního zboží na dluh s tím, že se tak realizuje ekonomická reforma v 70. letech, resp. že na trhu bude kupní síla obyvatelstva kryta nabídkou atraktivního zboží. Ekonomická reforma se tak ale nerealizovala, neboť ekonomické podmínky pro maďarské podniky zůstávaly měkké, viz János Kornai 32). Rychle rostoucí zadlužení se už koncem 70. let stalo neúnosným břemenem Maďarska. Makroekonomické výsledky ČSSR a Maďarska byly v 70. letech srovnatelné až na jednu věc – ČSSR se drasticky nezadlužila (a na ekonomickou reformu si nehrála).

Vysoké zadlužení Polska vzniklo přílišným rozmáchnutím se polského vůdce E. Gierka a kol. pro rozvoj Polska v 70. letech. Velmi vysoké a ne vždy efektivní investice (až 40 % národního důchodu) z řady objektivních i subjektivních důvodů nepřinášely dostatečný efekt. První a zejména 2. ropný šok se citelně dotkl i socializujících států, byť nebyly zasaženy zdaleka tolik jako západ. Došlo ke krizovému vývoji ekonomiky Polska. S podporou západu se zformovaly převážně protisocialistické odbory Solidarita. Narůstající stávky za platy podstatně vyšší, než činil růst produktivity práce, nutně vedly k inflaci a k prohlubování hospodářského rozvratu. Určitou roli sehrálo i zvolení polského Wojtyly papežem v roce 1979. Strategie velkého se rozmáchnutí E. Gierka skončila v srpnu 1980 politickým a ekonomickým krachem, z kterého se socializující Polsko již nevzpamatovalo. Významně k tomu přispělo velmi vysoké zadlužení, neustávající převážně politicky motivovaná stávková

činnost Solidarity, dočasně utlumená vyhlášením výjimečného stavu 13. prosince 1981 ad. Opakované oddlužení Polska po roce 1989 zajistili vlivní zahraniční Poláci – v USA působící Zbigniew Brzezinski a papež Jan Pavel II.

Polsko mělo dvě zatěžující dědictví minulosti. Jde o rozsáhlý přesun Poláků ze západní Ukrajiny, Běloruska a Litvy v letech 1945-47 do nově získaného Slezska a Pomořanska, kde nově příchozí kulturně zaostalí Poláci si nevěděli rady s vyspělejší hmotnou kulturou, získanou od odsunutých Němců, a způsobili řadu retardací. Jde i o nákladnou obnovu hlavní levobřežní Varšavy, zničené německými nacisty na podzim 1944 v pomstě za Varšavské povstání na úkor ostatního Polska. V dopravě je někdejší zničení Varšavy znát i v roce 2014.

Vysoké zadlužení Rumunska vzniklo snahou Causescova vedení omezit ekonomickou závislost na SSSR v rámci koketérie s maoistickou Čínou. Tato politicky motivovaná snaha ale byla ekonomicky neefektivní. I když například kanadské jaderné elektrárny byly technicky mírně lepší než sovětské a československé, cena takové nezávislosti byla příliš vysoká. Vysoké zadlužení se sice Rumunsku podařilo v 80. letech plně splatit, ale za cenu enormních restrikcí a tím i podvázání rozvoje ekonomiky a životní úrovně v zemi. Dlouhodobý prodej pohonných hmot na základě přidělových lístků nevyžaduje komentář tím spíš, že Rumunsko samo těžší nemálo ropy, byť soběstačné v ní nebylo. Jistě i proto byli N. Causescu se svou manželkou při státním převratu v prosinci 1989 jako jediní vrcholní politici hroučícího se reálného socialismu popraveni. Zdá se, že už jich tam měli dost. Paradoxem je, že v roce 2014 cca 66 % Rumunů hodnotí období N. Causescova lépe než realitu liberálního kapitalismu. Ožebračení prostých lidí je vysoké, o přítomnosti vojsk USA na rozdíl od nepřítomnosti vojsk SSSR za socialismu v zemi nemluvě.

Vysoké zadlužení Jugoslávie vznikalo z více příčin. Tou základní byla 2. a 3. ekonomická reforma. První ekonomická reforma v Jugoslávii, zavedená podle vzoru sovětského NEP, byla úspěšná. Pomohla obnovit válkou zničenou zemi. Vedení státu se ale zdála nedostatečná. Tak zavedlo 2., více tržní ekonomickou reformu. Ta ale vedla k destabilizaci ekonomického a sociálního rozvoje Jugoslávie, jistě ve spojení s hrubě chybným stanovením samostatných výrobních úseků za základ samosprávné ekonomiky, ač jim měly být samostatné samosprávné podniky, a ve spojení se silně problematickým územním chozrasčotem. Rostoucí ekonomické problémy se Jugoslávie snažila řešit mimo jiné čerpáním rozsáhlých půjček z vyspělých kapitalistických států. Činila tak neefektivně. Šlo převážně o půjčky na úhradu deficitu, nikoliv na klíčové rozvojové projekty. Dosáhla zejména vysokého zadlužení, jež se stalo dalším vážným zdrojem ekonomických problémů. Krizový vývoj měla zvrátit 3. reforma z počátku 80. let. Na neúnosné zadlužení a vysokou inflaci ale lék nenašla. Naopak, rozvrat dále zvyšovala. Inflace se stala pádící. Krizový sociálně ekonomický vývoj přiřizoval národnostní třenice v zemi.

Inflace nebyla zásadním problémem socializujících států s výjimkou Jugoslávie, kde se inflace v 80. letech stala pádící a jen přepisování cen zaměstnávalo na 300 000 pracovníků obchodů. Zásadním problémem se inflace stala v 80. letech i pro Polsko.

Hrubé zadlužení ČSSR celkem (v závorce ve volně směnitelných = konvertibilních měnách) činilo v roce 1970 v Kčs k národnímu důchodu asi 8 % (2,4 %), v roce 1975 asi 10 % (2,5 %), v roce 1980 asi 24 % (2,8 %), v roce 1985 asi 16 % (2,8 %) a v roce 1989 asi 20 % (1,8 %). Politika výrazného nezadlužování ČSSR byla velmi rozumná, viz 32). Čisté zadlužení bylo záporné, resp. ČSSR měla aktivní devizovou pozici. Splácení některých zejména vládních úvěrů v rozvojových státech bylo ale obtížně vymahatelné až nevymahatelné. Volání po velké neúčelové půjčce ve volně směnitelných měnách k řešení ekonomických problémů na jaře 1968 bylo neodpovědné a s reálným reformním úsilím nesouviselo.

Získávání dat o zadlužení jednotlivých bývalých socialistických států není snadné. ČSÚ obdržel e-maily ze statistických úřadů Polska, Maďarska, Bulharska, Chorvatska a Ruska laconické – nevíme.

Odhady o čistém zadlužení v konvertibilních měnách socializujících států se publikovaly ročně v *Economic Survey of Europe*, UN. Níže uvedené údaje jsou z ročenky 1986-87, s. 306-312, přetištěné L. Urbanem v knize Průcha, V. – Urban, L. a kol.: *Hospodářský vývoj evropských zemí RVHP po 1970*, Svoboda, Praha 1989, s. 269, viz 33). „Podle hospodářské komise OSN pro Evropu činilo čisté zadlužení evropských států RVHP v roce 1970 asi 7 mld. USD, v roce 1981 asi 81 mld. USD, z toho Polsko dlužilo 25,4 mld. USD a SSSR včetně bank RVHP 20,5 mld. USD. V letech 1981-84 se snížilo z 81 % na 63,2 %, tj. o 22 procentních bodů. Polský dluh se nezměnil, Bulharsko jej snížilo o 70 %, NDR o 40 %, Rumunsko o třetinu, SSSR a ČSSR o 30 % a Maďarsko o 6 %. Pak zahraniční dluh všech států opět rostl a v polovině roku 1986 převýšil vrcholnou úroveň z roku 1981. Rumunsko dosáhlo do roku 1990 úplného oddlužení za cenu rozvratu vnitřního trhu.“ Na s. 42 je uvedeno „zadlužení v roce 1975 asi 43 mld. USD, v roce 1980 asi 72 mld. USD, z toho skoro 80 % připadalo na evropské státy RVHP mimo SSSR.“

Poučení je zde jednoznačné: rozsáhlé zadlužování bez ohledu na zdůvodnění nemůže socializující stát připustit, a to ani v rámci různě uvažovaných velkých manévrů řešení vážných hospodářských těžkostí. Nelze také roztáčet inflaci (Jugoslávie) ani rozkmitávat míru investic (velký skok v Číně počátkem 60. let, ČSSR počátkem 60. let, Polsko 70. let ad.).

9.2.2.3. Politika přeskakování etap

Také politiku přeskakování etap známe nedobrovolnou a dobrovolnou. Politika dobrovolného přeskakování etap brzdila rozvoj socialismu a kompromitovala jej.

Vnějšími okolnostmi vynucenou politiku přeskakování etap známe dvojí:

a) Politiku dobrovolného přeskakování etap

Politiku dobrovolného přeskakování etap známe z Číny jako tzv. *Velký skok* z let 1959-62 a jako tzv. *Velká proletářská kulturní revoluce* z let 1966-69.

Politika Velkého skoku nebyla vynucena extrémními mimořádnými okolnostmi, byť velmi rychlý rozvoj Čína potřebovala. Problém byl jak v samotné myšlence Velkého skoku, tak v jeho orientaci na budování drobných podniků zejména v těžkém průmyslu, což se ukázalo hrubě chybné. Četné drobné hutě a ocelárny pak vyráběly tak nekvalitní surové železo a ocel, že se prakticky nedaly v další výrobě používat. Velký skok skončil zákonitě předvídatelným krachem a citelně zbrzdil rozvoj Číny.

Ještě tragičtější byla tzv. Velká proletářská kulturní revoluce z iniciativy předsedy KS Číny Mao ce Tunga, útok na stranické a státní kádry (teror mládežnických rudých gard) a vystěhovávání zejména umělecké inteligence na venkov pod záminkou jeho kulturního povznesení. Nenavazovala na kulturní revoluci v SSSR, jejímž základem bylo odstranění asi 90 % negramotnosti, zejména na venkově. Zatímco Velký skok způsobil v Číně hlavně velké materiální škody, obětí Kulturní revoluce se stali zejména lidé. Čínskou Kulturní revoluci s vrcholem v roce 1968 lze těžko hodnotit jako specifickou vzpouru proti byrokracii obdobnou souběžné studentské revoltě v Paříži, v USA či pražskému jaru 1968, byť jí tak část zejména západoevropské levice oceňuje. V Číně k ní došlo z popudu předsedy KS Číny Mao ce Tunga a měla hrubě násilný charakter.

Je těžko pochopitelné, že po krachu revolty roku 1968 v Paříži, Washingtonu, v Praze a v Pekingu se významná část západoevropské levice včetně části komunistické levice orientovala na

maoismus (podle zakladatele lidové Číny Mao ce Tunga) a opustila boj za základní sociální práva a jistoty pracujících, zvláště pak dělnické třídy. Vyhlášení války „dvěma supervelmocem“ (USA a SSSR) vedením Číny znělo mnohým velmi sympaticky. Avanturismy L. N. Trockého a Mao ce Tunga jsou si příbuzné, byť L. N. Trockij se ideově opíral spíše o městskou a Mao ce Tung spíše o venkovskou maloburžoazii. Mám za to, že Velká proletářská kulturní revoluce v Číně je, resp. měla by být pro levici odstrašující.

Do absurdnosti přivedl praxi přeskokování etap maoistický režim Rudých Khmérů v Kambodži, vzniklý na základě porážky amerických interventů a jejich loutek s pomocí Číny 17. dubna 1975. Vyvražďování inteligence, vystěhovávání obyvatel měst na venkov a nucení je k těžké fyzické práci za „hrst rýže“ bez základní lékařské péče znamenalo genocidu, kterou zastavila až porážka Pol Potova režimu ve válce s Vietnamem v roce 1979, ve kterou přerostly vojenské útoky vojsk Pol Potova režimu na vietnamské pohraničí.

Poučení je jednoznačné, přeskokování etap v normální situaci není odůvodněné. V extrémní situaci se s přeskokováním etap musí zacházet velmi opatrně. Potřeba přeskokování etap se může objevit i v budoucnu, například v důsledku nutnosti adaptovat se na silící rozvrat klimatu a radikálně snížit emise skleníkových plynů.

Politika přeskokování etap může mít i dílčí, zřejmě snáze zvladatelnou podobu v určité v oblasti.

b) Politiku nedobrovolného přeskokování etap

Politika nedobrovolného přeskokování etap má dvě základní podoby:

ba) Jako politiku od feudalismu k socialismu s vynecháním (přeskočením) kapitalismu, viz Libye, Irák, JLDR a Sýrie a **jako od (polo) asijských výrobních poměrů k socialismu,** viz Mongolsko, Čína, KILDR, Vietnam, Laos, v SSSR střední Asie a Kavkaz. Na Čukotce šlo původně o prvobytně pospolnou společnost – rodové zřízení. Prvek kmenového zřízení znaly i některé arabské státy, zejména Libye.

Čím je sociálně ekonomicky zaostalejší stát či region, tím obtížněji se v něm společnost socializuje. Pokusy o vynechání kapitalismu jsou v nich tudíž objektivně mimořádně náročné, resp. snahy přeskočit výrobní způsob kapitalismus jsou velice obtížné. Leninův dekret o půdě (znárodnění veškeré půdy bez náhrady, nikoliv československá kolektivizace jejího využívání) sledoval především zrušení ekonomické základny předkapitalistických společensko ekonomických formací v asijských regionech Ruska, zejména ve střední Asii a na Kavkazu. Z hlediska pokroku byl naprosto nezbytný, byť jisté prvky klanového uspořádání v těchto regionech působí dodnes.

Překonávání předkapitalistických společenských formací bylo těžké v Kaddáfího socializující Libyi v letech 1969-2011, byť znárodnění ropného bohatství v říjnu 1973 a jeho využívání k odstranění masové bídy umožnilo odstranit negramotnost, velký rozvoj školství, zdravotnictví, bytové výstavby, dopravy ad., bezprecedentní vzestup životní úrovně Libyjců. Svržení pokrokového Kaddáfího režimu intervencí států NATO a islamistů v roce 2011 vrhlo zemi hluboko zpět, viz následné podrobení ústavy Libye středověkým právem šaria, znovu uloupení ropného bohatství Libye ropnými monopoly západu, obnova masové bídy a praktické bezvlády, mimo jiné i klanové, hraničící s rozpadem státu.

Levicový M. H. Mariam se v roce 1974 dostal k moci v Etiopii svržením císařství a zrušením feudalismu v situaci, kdy nezdanění feudálové nechávali množství své úrodné půdy ležet ladem, ač zemi sužoval hladomor. Armáda v letech 1973-74 popravila řadu zkorumpovaných úředníků, neboť nechali statisíce lidí zemřít hladem bez pomoci. Zrušení feudálních privilegií a spravedlivé rozdělení půdy bezzemkům ale příliš nepomohlo, neboť ti ji často neobdělávali, zvláště pak ne za účelem vytváření přebytků pro trh. I když se na pádu

socializujícího režimu Mariana v Etiopii podílela sílící ekologická krize, vyvolaná rozsáhlým odlesňováním země, a zesílené zahraniční vměšování po pádu socialismu v Evropě, základní příčinou byla neschopnost zabránit hladu v zemi. Proto se popravovalo i po svržení režimu M. H. Mariama v roce 1991.

Uváděný údaj 4 milióny obětí hladomoru v Sahelu zahrnuje kromě Etiopie i další státy, zejména Somálsko, dále období před a po etiopském pokusu o socialismus. Zahrnuje i nedostatečnou péči o uprchlíky.

Etiopský pokus o socializaci ale nedosáhl ani základního prahu nutného pro socializaci, stejně jako ve Venezuele, Brazílii a dalších státech latinské Ameriky mimo Kubu.

Od roku 2011 ohrožují Saudskou Arábii, Bahrajnem, Tureckem a západem, vyzbrojení a vycvičení islamisté socializující nábožensky tolerantní socializující Sýrii.

bb) Jako Stalinovy pětiletky spojené s urychlenou industrializací a značně násilnou kolektivizací zemědělství SSSR.

Podle Stalinova mínění by bylo nejnebezpečnější zaváhat, vylekat se, ustoupit a tak kapitulovat. „*Zaostáváme za vyspělými zeměmi o 50-100 let. Musíme tento náskok vyrovnat za 10 let. Buď to dokážeme nebo nás rozdrtí,*“ viz 35, s. 38-39), citováno podle Formánka. Tato úvaha byla přesná (nacistické Německo opravdu o 10 let později SSSR 22. června 1941 věrolomně přepadlo a bez obrovského zprůmyslnění by se mu SSSR neubráníl) a současně ilustruje dilema takového rozhodování. Urychlená industrializace a značně násilná kolektivizace zemědělství byla z hlediska přeměny zaostalého SSSR na vyspělou průmyslově zemědělskou zemi velice úspěšná. Cenou ale byly velké oběti sovětského lidu (museli to za těžkých podmínek „*odřít*“) včetně vítězství centralisticko příkazovací soustavy řízení a stranické i státní byrokracie nad možností postupné demokratizace. Byly provedeny surovými metodami hodnými cara Ivana IV. Hrozného.

Otázkou je hrubě chybná Stalinova teze „*o zákonitostech zotřování třídního boje,*“ viz 35, s. 216-265), který ale ve 30. letech již nutně slábnul. Výsledkem byly i četné neobhajitelné politické procesy včetně poprav a gulagů. F. Neužil ale s odkazem na Stalinovo vysvětlení: „*Ve skutečnosti probíhá u nás nyní ne jednostranný proces obnovy kapitalismu, nýbrž dvoustranný proces rozvoje kapitalismu a rozvoje socialismu, rozporuplný proces boje socialistických živlů proti živlům kapitalistickým, proces překonávání kapitalistických živlů živly socialistickými. To však platí stejně nezvratně jak pro města, kde základem socialismu je státní průmysl, tak i pro venkov, kde hlavní oporou socialistického vývoje je hromadné družstevnictví, spojované se socialistickým průmyslem.*“, viz 36, s. 156) vyvozuje: „*z toho důvodu se domnívám, že je chybné, když někdo tvrdí, že ideologickým principem stalinismu je teze o „zotřování třídního boje“, která je se Stalinovým jménem spojována,*“ viz 37, s. 4).

Politika dobrovolného přeskokování etap je chybná, smrdí levičáctvím. Politika nedobrovolného přeskokování etap bývá vynucena nepříznivými okolnostmi. Vyžaduje mimořádnou obezřetnost, která ale často chybí.

9.2.2.4. Zaostávající zemědělství

Sovětské zemědělství zle schytalo kde co, 1. světovou, občanskou a intervenční válkou počínaje s následkem hladomoru přes násilnou kolektivizaci (za vydatného přispění sucha s následkem hladomoru na Ukrajině počátkem 30. Let, při potlačování kulaků se zašlo příliš daleko), 2. světovou válku a chybnou zemědělskou politiku po roce 1944. Ekonomické problémy sovětského zemědělství, popisované v různých dobách J. V. Stalinem a M. S. Gorbačovem, se sobě podobaly. Způsobovala je zejména dlouhodobá ztrátovost velké části zemědělských podniků, která zásadně podlamovala zájem jejich pracovníků a zejména jejich

vedení na efektivním rozvíjení zemědělské výroby. Řešení ztrátovosti velké části zemědělských podniků nesystémovými dotacemi je neefektivní. Efektivní je adekvátně zvýšit ceny příslušné zemědělské produkce, viz zkušenosti nejen ČSSR.

Problémy sovětského zemědělství vážně zesilovala absence asfaltových silnic do velké části vesnic, takže v případě rozbahnění cest dešti býval venkov dopravně prakticky odříznut. Udržování obyvatelstva na venkově v málo atraktivních regionech pomocí „puťovek“ bylo bezohledné.

Naopak zemědělství Československa, Maďarska a řady dalších států reálného socialismu postupně zajistilo potravinovou soběstačnost svých států i při vysokém růstu domácí spotřeby potravin. Počáteční problémy čs. zemědělství (1945-65) nepřekvapují. Vynucený odsun 90 % neantifašistických Němců z asi třetiny území dnešní ČR (zemědělsky méně úrodných) a problémy doosídlení těchto území, zejména jejich venkovských oblastí, byly značné. Kolektivizace zemědělství v 50. letech byla rozporuplná, a to i při poměrně rychlém vybavování zemědělství zemědělskou mechanizací včetně kombajnů. Z ekonomického hlediska rozhodující obrat nastal počátkem 60. let, kdy stát pochopil, že nemůže nechávat zemědělské podniky hospodařit z velké části ve ztrátě a začal zvyšovat výkupní ceny zemědělské produkce natolik, že průměrně hospodařící zemědělské podniky v základních typech přírodně ekonomických podmínek hospodařily se ziskem. Na to v 70. letech 20. století navázala politika odbourávání dotací cen vstupů do zemědělství. Také tyto dotace nahradilo zvyšování cen vstupů a navazující úpravy cen zemědělské produkce, ale také snižování nákladů a růst výnosů pěstovaných plodin a užitkovosti chovaných hospodářských zvířat. Od roku 1965 československé zemědělství zaznamenávalo vysoký stabilní růst, takže se mohlo přistoupit i ke zprůmyslnění chovů prasat, kuřat a slepic, pro chovaná zvířata značně surovému. Nebylo to ale možné bez rozsáhlých systémových dotací zemědělské výroby, udílených na hektar zemědělské půdy v závislosti na její bonitě, které v ČSSR v 80. letech 20. století dosahovaly asi 40 % objemu zemědělské produkce, tj. relativně stejně jako dosahovaly v tehdejší EU. Československo se v 80. letech stalo čistým vývozcem potravin našeho klimatického pásma. Čistými vývozci potravin byly i Polsko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko.

Negativní stránkou rozvoje zemědělské velkovýroby bylo špatné zacházení s půdou, rozsáhlé znečišťování vod rostoucí chemizací a špatné podmínky chovu hospodářských zvířat. Ani zde se ČSSR od tehdejší EU příliš nelišila.

Zemědělství Číny dodnes zápasí se zásadním problémem alespoň skromně uživit mimořádně početnou populaci Číny. Při převažujícím silně hornatém terénu a drsném vnitrozemském klimatu jsou přírodní podmínky pro zemědělství v Číně příznivé jen ve Východočínské nížině. Ta je ale současně i hlavním rozvojovým centrem Číny se značnými tlaky na zábor zemědělské půdy. Velkým problémem je i určitý přesun srážek ze severní Číny na jih. Na severu roste deficit vody, na jihu povodně.

Odstrašujícím případem nezvládnutí zabezpečení výživy obyvatelstva se stala Etiopie, kde ironií osudu socializující revoluce zvítězila v roce 1974 na základě kritiky nezvládnutého hladomoru v zemi, a na podobný hladomor v roce 1991 došla.

9.2.2.5. Zaostávající služby

Problém zaostávajících služeb (terciéru) má více aspektů. Socializace řady tradičních služeb charakteru opravárenství, maloobchodu a dalšího živnostenského podnikání, uskutečněná v rámci sovětského bloku jen v ČSSR v 50. letech, byla chybná. Problém nedostatku opravářských a některých dalších služeb pro obyvatelstvo byl citelný, byť od 60. let známe ne příliš úspěšné snahy o nápravu. Budovaný socialismus kompromitoval.

Kupodivu se na této situaci v ČR ani za 27 let obnovy kapitalismu v řadě směrů mnoho nezměnilo, resp. mnohé opravářské služby prakticky vymizely pod tlakem rozvoje konzumní společnosti. Námitka, že málo kontrolované drobné živnostenské podnikání povede ke značné příjmové diferenciaci mimo pracovní zásluhy, byla jen částečně oprávněná. Jiné výsledky zde byly v NDR, jiné v Polsku (žalostný stav státních obchodů do značné míry souvisel s dominujícími soukromými obchody, u kvalitního masa se zoufalou snahou státu splácet obří dluhy cestou rozsáhlého vývozu kvalitních druhů masa), jiné v Maďarsku. Drobné podnikání ve službách zřejmě také do jisté míry tlumilo měšťáckou posedlost části občanů.

V Polsku drobné výroby a drobné služby zruinovali v 1. polovině 50. let cestou uvalení velmi vysokých daní na živnostníky. Tento postup byl z hlediska buržoazních ideologů nenapadnutelný, na rozdíl od čs. znárodnování, často bez náhrady. Po smrti B. Bieruta a nástupu W. Gomolky v roce 1956 byla tato politika změněna, ale její negativní důsledky se v řadě případů táhly ještě dlouho.

Zkušenosti reálného socialismu ukazují, že nedostatečné služby se týkaly zejména socializujících států (podobně regionů v rámci některých států) se silným nedostatkem pracovních sil. K rozsáhlému dovozu pracovních sil ze zahraničí socializující státy vesměs nesahaly. Výroba i při rychle klesajícím počtu pracovníků v zemědělství byla pracovním příliš náročná. Naopak v sovětské střední Asii hrozbu nezaměstnanosti řešili mimo jiné přezaměstnaností ve službách za nízké platy.

Analýzu ztěžuje vysoká diferencovanost kategorie služeb. Slabost i úplná absence některých služeb je společnosti jen ku prospěchu – herny, veřejné domy, podomní prodejci, mnohé finanční a právní služby jsou v zásadě nežádoucí.

Zaostávání služeb se netýkalo školství, zdravotnictví a kultury, tzv. kvartéru. Tyto služby prodělávaly bezprecedentní rozvoj, byť i ten se mohl zdát nedostatečný, resp. objektivně i subjektivně se mohl pociťovat jejich nedostatečný rozvoj, jak už to u nesaturovatelných potřeb bývá. Potřeba vzdělávání rostla ještě rychleji, navíc někteří mívají nemístné ambice. Kvalitní školství kazila praxe kádrování. Sociální služby se výrazně rozvíjely, ale jejich potřeba rostla ještě rychleji. Zdravotní služby se velmi rychle rozvíjely, ale nemoci a úrazy jsou vždy nežádoucí a vždy se na něco umírá, o rostoucím neodpovědném přístupu části občanů ke svému zdraví nemluvě. Také zajistit bezvadný chod zdravotnictví není reálné, lidé jsou jen lidé. Je též v pořádku, že tyto potřeby zajišťovaly veřejně právní subjekty. Tyto druhy služeb byly později vyčleněny z tzv. terciéru do tzv. kvartéru.

9.2.3. Neschopnost účinně řešit často značně vyhrocené ekologické problémy

Problém se týká nejvíce silně průmyslových regionů ČSSR, NDR, Polska a SSSR, ale zřejmě i obdobných regionů jiných socializujících států s rozvíjejícím se průmyslem, s kolektivizací, mechanizací a chemizací zemědělství, s výrazným růstem silniční dopravy ad. V srpnu 1981 jsem vlakem projížděl mocným oblakem prachu z koksárny v Rumunsku. V SSSR se stalo katastrofální vysýchání Aralského moře v důsledku nadměrných odběrů vody jeho přítoků pro potřeby zavlažování polí s bavlnou od 60. let a havárie Černobylské jaderné elektrárny 26. dubna 1986 s citelným dopadem na národní hospodářství (stalo se na Ukrajině, nejvíce bylo postiženo sousední Bělorusko) i důvěru. Pro ČSSR, NDR a Polsko byl největším problémem jejich společný „černý trojúhelník,“ ale i mnohé další. Těžba ropy v Albánii se ještě v roce 1996 uskutečňovala metodami 50. let, spojenými s vážnou kontaminací vodních zdrojů ropou. Značně zplundrovanou a zerodovanou půdu ale Albánie již zdědila z doby před pokusem o socialismus. Předantický je i základní ekologický problém

socializující Libye, vznik a rozšiřování pouště Sahara. S významným přispěním lidí se vyhrcoval již od starověku. K pádu socializující Etiopie přispěly následky rozsáhlého odlesňování.

Základním poučením je, že zanedbávání ochrany životního prostředí nemá se socialismem nic společného, že představuje jeho vážný defekt a ohrožení. Otázkou je, jak významný byl faktor silně zanedbané ochrany životního prostředí na ekonomiku (určitý ano) a politický (zřejmě jen v NDR a v ČR). Totiž, silné ochranářské hnutí po roce 1989 existuje jen v ČR a v někdejší NDR, kde se opírá o silnou SZ „staré“ SRN.

9.2.4. Role tradičních sociálních problémů

V oblasti tradičních sociálních problémů nejsou doklady o zásadních problémech z ČSSR ani z jiných evropských socializujících států, byť vzhledem k velmi nízké výchozí úrovni jejich výrobních (produkčních) sil a jí odpovídající velmi nízké výchozí životní úrovni v mnohých socializujících státech existovaly citelnější sociální problémy než v ČSSR. Tím nemá být řečeno, že by zde vše bylo v pořádku, viz kap. Sociální pilíř udržitelného vývoje. V řadě asijských regionů SSSR či v Albánii bylo problémem přežívající klanové uspořádání.

9.2.5. Role kulturních problémů

9.2.5.1. Role národnostních problémů

Mnohé státy reálného socialismu byly národnostně značně smíšené, navíc často s těžkou zátěží národnostních třenic z neutěšené kapitalistické, často i předkapitalistické minulosti. Nebyli jim dost imunní ani někteří představitelé vítězného socializačního hnutí. Taková situace žádala mimořádně citlivá řešení národnostních problémů. K tomu však ne vždy docházelo.

Leninova Deklarace práv národů byla velkým krokem dopředu v řešení ostrých národnostních problémů v Rusku, o velkorysém poskytnutí nezávislosti Finsku, Polsku, Litvě, Lotyšsku a Estonsku krátce po Říjnovém převratu nemluvě. Zlatým písmem se do historie zapsalo vytvoření abecedy a základů národní literatury a národního školství řadě národů SSSR sovětskými, zejména ruskými experty.

Vytvoření federace Svazu sovětských socialistických republik (SSSR), složeného ze svazových sovětských socialistických republik, autonomních sovětských socialistických republik (ASSR), autonomních oblastí (AO) a národnostních okruhů (NO) 30. prosince 1922 se v zásadě osvědčilo, byť se systém dál rozvíjel a i v 80. letech v něm bylo co zlepšovat. Přesto reálný socialismus nejednou národnostní problémy přijatelně nezvládal.

Problémem bylo hrubě necitlivé, násilné připojení:

a) tradičně ruských území na jihu a východě dnešní Ukrajiny za V. I. Lenina, L. D. Trockého, G. J. Zinovjěva, L. B. Kameněva, N. I. Bucharina (Rusů) a J. V. Stalina (Gruzince či Osetince) k Ukrajinské SSR 30. prosince 1922 – vyhlášení SSSR.

Lidové povstání ve východoukrajinském Donbasu (někdejším Malorusku) na jaře 2014 proti pučistické vládě v Kyjevě není jen proti diskriminačnímu jazykovému zákonu, ale také a zejména obranou před fašistickým terorem, ekonomiky před zhoubnou asociační dohodou s EU a celkově nepřátelskou politikou Kyjeva,

b) Abcházie a Adžárie (jako autonomní SSR) a Jižní Osetie (jako autonomní oblast) v letech 1921-22 ke Gruzii.

Spojení jazykově blízkých národů Srbů a Chorvatů do jednoho státu vzhledem k jejich dlouhodobé vzájemné národnostní a náboženské nevraživosti bylo sporné již v roce 1918. Plně se projevilo za 2. světové války, kdy Chorvati a bosenští Muslimové patřili k nejhrošlivějším fašistům, šovinistům a vyvražďovatelům Židů, Srbů a cikánů. Obnova Jugoslávie v roce 1944-45, uskutečňovaná zpočátku v podmínkách občanské války, s praktickým zavřením očí nad válečnými zločiny Chorvatů a Muslimů, byla sporná, jak ukázal vývoj za socialismu a zejména po jeho pádu, viz následná občanská válka v Chorvatsku a v Bosně v letech 1991-95. Negativně se projevila skutečnost, že vůdce jugoslávské národně osvobozené armády a následně i prezident Jugoslávie J. B. Tito byl Chorvat. Mimo jiné prosadil odtržení Srbské krajiny od Srbska a její připojení jako autonomní oblasti k Chorvatsku, dále nevysídlení Albánců, kteří se do srbského Kosova a Metochie nastěhovali za okupace v letech 1941-44 aj.

Z rusofobních důvodů probíhala malá občanská válka i v Polsku v letech 1939-47 za nacistické okupace a ještě nějakou dobu po ní. Na Londýn orientovaná partyzánská Krajowa Armia bojovala na území nacisty okupovaného Polska nejen proti německým okupantům, ale nejednou i proti podstatně slabší partyzánské prosovětské Ludowe Armii. S cílem zabránit osvobození Varšavy Rudou armádou vyvolala Krajowa Armia ve městě předčasně povstání, jež bylo nacisty krvavě potlačeno, obyvatelstvo zmasakrováno a hlavní levobřežní Varšava srovnána se zemí. Krajowa Armia pokračovala v boji proti nové lidové moci i po osvobození Polska Rudou armádou, takže slušný vývoj v Polsku byl na dlouhou dobu prakticky vyloučen. Protože polská emigrantská vláda v Londýně vydávala partyzánskou a po boku Rudé armády bojující Ludovou armádu a novou polskou Ludovou (lublinskou) vládu za bandity, nemohla se z londýnské emigrace do Polska vrátit a mnoho příslušníků Krajowej Armii bylo právem nebo také neprávem postiženo.

Kromě Krajowe a Ludove armii v polském podzemí působily tzv. Narodowe sily zbrojne. Věnovaly se zejména vraždění Židů, bojovníků polské Ludové armády, Ukrajinců a dalších při otevřené spolupráci s německými nacisty. S nimi také koncem války přes Protektorát Čechy a Morava přechaly k vojskům USA. Ožehavou otázkou je, co s národy, jejichž významné vrstvy se hlásí k fašismu, rasismu, šovinismu, náboženské nesnášenlivosti a jiným fóbijím. Za 2. světové války ve velkém fašismu propadli Němci, Maďaři, Chorvaté, Muslimové v Bosně, Lotyšci a Estonci, v menším rozsahu i Rakušané a „Západoukrajinci.“

Z původní staroslověnštiny vznikla nejprve stará ruština východních Slovanů, kterou na části území po tatarském vpádu odklonila dlouhodobá polská (Lvovsko, vznikla tzv. pravá západo ukrajinština) a litevská okupace (vznikla jednak běloruština, jednak ruština s ukrajinskými koncovkami, kterou mluví většina Ukrajinců včetně Kyjeva). Asi čtvrtina obyvatel Ukrajiny mluví čistou ruštinou. Ruština dominuje na jihu a východě Ukrajiny, které k Ukrajině historicky nepatří. Byly k ní z těžko pochopitelných důvodů připojeny mezi k 30. 12. 1922. Většinou v pohraničních regionech žijí i další národnostní menšiny. V Žitomírské oblasti je i enkláva Čechů.

U Slováků šlo jen o kolaboraci elit s nacismem, u Litevců o silný nacionalismus.

Pro vesměs zaostalejší národy socializujících se států a zejména jejich elit bylo vypořádat se s nacionalismem a nejednou i s šovinismem těžké. Situaci komplikovalo zahraniční vměšování, nejvíce v Jugoslávii. Národnostní nevraživost v těchto státech odhalil pád reálného socialismu v Evropě, kdy byly vášně za vydatného přispění ze zahraničí puštěny z řetězu. Kromě Chorvatů a Srbů v Chorvatsku a Muslimů, Chorvatů a Srbů v Bosně šlo zejména o národy kavkazského regionu, Pobaltí, Albánců v Kosovu a Methochii, o „Západoukrajince“ a v jiném smyslu i o Maďary a Poláky.

Na Kavkaze se to tradičně „mydlívalo hlava nehlava“ (carské úřady nemusely příliš podněcovat národnostní třenice) a pořádek tam v případě potřeby dělala carská vojska a po

roce 1920 J. V. Stalin a L. Bérija. Situaci zkomplikovaly obří pogromy Turků na Armény v roce 1898 a v roce 1916, v jejichž důsledku uprchli statisíce Arménů z Turecka na Kavkaz. Nové usídlení Arménů v dnešní Arménii nebylo bezbolestné. Národnostní nevraživost na Kavkaze přežila i celých 72 let socializace. Po rozpadu SSSR k 1. 1. 1992 umožnila následující války:

a) Azerbajdžánsko arménskou válku o arménskou enklávu Náhorní Karabach v letech 1988-94 (Wikipedie, resp. uvádí se i pozdější začátek války), kde Azerbajdžánci dlouhodobě bránili i existenci arménské literatury. Mír si tam již léta vynucuje přítomnost ruských vojsk v Arménii. Rozumnost jejich přítomnosti ukázaly znovu několikadenní boje mezi Azerbajdžánci a Armény začátkem dubna 2016,

b) V reakci na gruzínský národnostní útisk za J. V. Stalina a L. Bériji, ale i později, se ještě před rozpadem SSSR vzbouřily proti vládě Gruzie její dvě autonomní republiky Abcházie a Adžárie a autonomní oblast Jižní Osetie, které byly k 30. 12. 1922 násilně připojeny ke Gruzii. Jižní Osetie se stala 11. listopadu 1991 reálně nezávislou. Pokus ji dobýt gruzínskými vojsky Michaila Saakašviliho (útok v noci 7. / 8. srpna 2008) skončil do 11. srpna 2008 drtivou porážkou gruzínských vojsk Ruskou armádou. Obsazení Gory a ohrožení metropole Tbilisy ruskými vojsky donutilo gruzínské vedení souhlasit s příměřím. Abcházie dosáhla reálné nezávislosti na Gruzii ve vleklé válce od 23. července 1992. 27. září 1993 Abcházcí s pomocí Čečenců dobyli metropoli Abcházie Suchumi a zmasakrovali tam množství ne Abcházců, zejména Gruzínců. Povstálá Adžárie nakonec kapitulovala před M. Saakašviliho Gruzii v roce 2004. Jižní Osetie a Abcházie jsou již více než 20 let reálně nezávislé, ale nebyly žádným státem včetně Ruska uznány,

c) První čečenskou válku (11. prosinec 1994 – 31. srpna 1996) předcházela účast Čečenců na válce v Abcházii. Válka v Čečensku začala pogromy na ne Čečence, zejména Rusy, a na demokratické Čečence, na které B. N. Jelcin byl nucen reagovat. Čečensko nakonec dobila Ruská armáda, zejména oddíly demokratických Čečenců,

d) Druhá čečenská válka (8. 8. 1999 – květen 2000) začala útokem Čečenců na sousední Dagestán. Povstálé Čečence rozdrtila opět Ruská armáda, byť boje v tamních horských soutěskách a čečenské atentáty na civilisty se protáhly i do dalších let.

Pro úplnost uvádím své poznatky z Abcházie, jež jsem posbíral v září 1987. Po porážce Sorokinovy Rudé armády v roce 1918 (stahovala se po uzavření Brestlitevského míru z Turecka) bílí ovládli Zakavkazí a drželi ho až do jara 1920, kdy je odtamtud vyhnala Rudá armáda. Část jich prchla do Turecka a Iránu, část se uchýlila do hor, kde s nimi ve 20. letech bojovaly pravidelné jednotky Rudé armády, v 30. letech jen jednotky policie. Za 2. světové války většina obyvatel Kavkazu s výjimkou Čečenců hrdinně bránili SSSR proti nacistům, ale po válce si ponechali zbraně, takže kulomet patřil v 50. letech k běžné výbavě venkovské domácnosti na Kavkaze. Při zásahu milice proti pytlákům za záchranu kavkazského kozorožce před vyhubením byly sestřeleny i dva policejní vrtulníky. Na Kavkaz se uchýlovali lidé, kteří měli problém se zákonem a kterým nevalil drsný život v horách. V horách Kavkazu chyběly ženy. Na pobřeží se ženy stávaly obětí únosů. I v září 1987 z možnosti únosů měli dívky v Suchumi strach. Ani kamenné věže domů v gruzínských obcích pro případ krevní msty nebyly udržovány pro ozdobu. Jak vypadal a jaké šance měl v takovém regionu socialismus, nechávám na čtenáři.

Nevím nic bližšího o občanské válce v Tadžikistánu v letech 1992-97, která se v roce 1996 prý zvrhla v nejhorší etnické pogromy v zemi, viz <http://cs.wikipedia.org/wiki/T%C3%A1d%C5%BEikist%C3%A1n>, citováno 30. září 2014.

Po rozpadu SSSR v roce 1992 vypukla krátká válka i v moldavském Podněstří. Stejně jako v Arménii ji zastavila až přítomnost ruských vojsk.

V Minsku v roce 1958 (či 59) přednesená teze Ukrajince N. S. Chruščova: „*Čím dřív budeme všichni mluvit rusky, tím dřív budeme mít komunismus,*“ je nesmyslná a řešení složitých národnostních problémů SSSR určitě nepomohla.

Teze L. I. Brežněva o „*sovětském národu*“ měla říci, že ze čtyř základních znaků národů SSSR podle Leninovy definice zůstal odlišný už jen jeden – jazyk. Faktory společného území a historie, ekonomiky a mentality již neměly obyvatelstvo národnostně diferencovat. Jak k tak velkému omylu došel, nevím. Zastírání reality určitě nepomáhalo řešit národnostní problémy SSSR. Poslední sovětský vůdce M. S. Gorbačov zřejmě nic netušil o národnostních problémech v SSSR. Nějak mu i utíkalo, že jím zaváděná demokracie se mění v ohromnou zvěř a někde i v masové pogromy. Zkrachovala i linie prezidenta Ruska B. N. Jelcina, „*at' si jednotlivé regiony Ruska vezmou tolik samostatnosti, kolik jí unesou.*“ Čečenci tak údajně činili. Kde vládne šovinismus a jiné fobie, ale také mafiánství, viz Ukrajina po 1. lednu 1992 či Jelcinovo Rusko, zapomeňme na demokracii a svobodu.

Citlivé řešení národnostních problémů je nutností. Ani za socialismu nebylo vždy samozřejmostí. Ve státech reálného socialismu došlo přinejmenším k následujícím excesům v národnostní politice:

- a) Vysídlení krymských Tatarů a Čečenců, které za 2. světové války ve velkém kolabovaly s A. Hitlerem. Nejsm s to posoudit míru jejich provinění. Nelze uplatňovat dnešní zhýčkaná kritéria, tehdy šlo o holou existenci národů SSSR. Zrada se tudíž podle tehdejšího práva trestala tvrdě. V roce 1954 se rozhodnutím N. S. Chruščova mohli do své vlasti vrátit,
- b) Nevypovězení Albánců, kteří se ve velkém za nacistické okupace v letech 1941-44 do Kosova a Metochie stěhovali z Albánie, zabírali majetek Židů, Srbů a cikánů a podíleli se na pogromech na domorodé obyvatelstvo, po osvobození Jugoslávie J. B. Titem a kol., který snil o velké balkánské federaci pod svým vedením. K vyhánění Srbů z Kosova a Metochie Albánci docházelo i za Titovy Jugoslávie. Bylo dovršeno po rozbombardování srbsko černohorské Jugoslávie letectvem NATO na jaře 1999. Následná okupace Kosova vojsky NATO umožnila Albáncům vyčistit velkou část Kosova od zbylých ne-Albánců a terorizovat zbytek Srbů na severu Kosova a Metochie,
- c) Násilné připojení Srbské Krajiny J. B. Titem (Chorvatem) k Chorvatsku co by autonomní oblasti. Finále tohoto svévolného kroku bylo zrušení srbské autonomie Chorvaty v červnu 1991 a přijetí ústavy, dle které je Chorvatsko jen národem Chorvatů, což nutně vyvolalo revoltu Srbů včetně vyhlášení republiky Srbská Krajina 19. prosince 1991. V následné občanské válce byla za vydatné pomoci NATO většina Srbské Krajiny dobita chorvatskými vojsky v srpnu 1995 (vypálena metropole Knin) a Srbové v tomto tradičním srbském území vyhlazeni chorvatskou soldateskou. Asi 250 000 se jich zachránilo útekem. Část Srbské krajiny kolem Vukovaru se držela do roku 1998, kdy byla mírovou smlouvou připojena k Chorvatsku,
- d) Násilné připojení převážně ruského Krymu v roce 1954 po nástupu Ukrajince N. S. Chruščova do čela KSSS jako autonomní SSR k Ukrajinské SSR, na čemž se nic nezměnilo ani za jeho následníka v čele KSSS Ukrajince L. I. Brežněva. Většinová Rusové na Krymu se s tím nikdy neshodli. Od rozpadu SSSR usilovali o připojení k Rusku. Chybnost připojení Krymu k Ukrajině dokládá spor o příslušnost Krymu po násilném svržení zákonného prezidenta Ukrajiny V. Janukoviče a znovupřijetí hrubě

diskriminačního jazykového zákona v noci z 21. / 22. února 2014 ukrajinským parlamentem pod hlavními samopalů pučistů, viz referendum o připojení Krymu k Rusku 16. března 2014,

- e) Bourání maďarským vesnic v severním Rumunsku a sestěhovávání jejich obyvatel do měst v 70. letech v rámci boje s tzv. maďarskou iredendou,
- f) Nucení Turků v Bulharsku přijímat bulharské přípony ke svým příjmením,
- g) Znemožňování arménské literatury v arménské enklávě Náhorní Karabach Azerbájdžanci, proto i válka o Náhorní Karabach,
- h) Snaha asimilovat Mongolce v tzv. čínském vnitřním Mongolsku Číňany za Mao ce Tunga,
- i) Národnostně necitlivé bourání obcí Lužických Srbů v zájmu povrchové těžby hnědého uhlí v NDR. Přispělo k další germanizaci nejmenšího slovanského národa, v minulosti těžce zdecimovaného dlouhodobou politikou germanizace a zvláště pak národnostně orientovaným nacistickým terorem,
- j) Neuznání Rusínů za národnost v Československu, resp. na Slovensku, na Ukrajině, v Maďarsku, v Polsku.
- k) Nikde v Evropě nebyla vyhovujícím způsobem vyřešena integrace romského etnika do většinové společnosti – absence romské inteligence, zejména pedagogů, v ČSSR i přidělování bytů 1. kategorie Romům, přestože si s nimi nevěděli rady.

Výčet hrubých přehmatů v národnostní politice, ke kterým došlo při prvním pokusu o socialismus v Evropě a v Asii, nemusí být úplný. I tak ukazuje na vážné problémy řešení národnostní otázky v řadě socializujících se států Evropy.

Naopak problémy v národnostní politice nenastaly například v České socialistické republice, v Bělorusku, v Kazachstánu, v KLR, na Kubě, v Sýrii, v Libyi.

Některé národy reálného socialismu projevovali nacionalistické až šovinistické tendence. Maďarské elity snili a i dnes sní o velkém Maďarsku v hranicích před 28. říjnem 1918, tj. o zásadním rozšíření Maďarska o Podkarpatskou Rus (Zakarpatskou Ukrajinu), Slovensko, Chorvatsko, rumunské Sedmihradsko a srbskou Vojvodinu. Jak to přispívá k rozvoji Evropy, netřeba připomínat. Polské elity stále sní o Polsku až k Černému moři, byť tam někdejší Polsko litevská unie nikdy nesahala. Polské elity se nedokázali dostatečně vyrovnat se svou minulostí ve vztahu k Rusům, Ukrajincům, Bělorusům a Litevcům a se ztrátou v 13. století dobitých a v 18. století ztracených východních území. Pod jejich nadvládou se část ruského národa měnila na (západo) ukrajinský národ. Tristní vláda meziválečného Polska na západní Ukrajině přispěla k vyústění ukrajinského šovinismu v masové pogromy na Židy, Poláky a občany dalších národností banderovci za nacistické okupace v letech 1941-44. Západoukrajinský šovinismus ale sovětskou éru přežil, viz události na Ukrajině po 1. lednu 1992 včetně bourání pomníků osvoboditelské Rudé armádě a oslavování fašistického vůdce, organizátora genocidy S. Bandery na Lvovsku a po násilném státním převratu v únoru 2014 i v Kyjevě. Zákony, zakazující 90 % obyvatel Ukrajiny užívat ve styku s úřady rodný jazyk (ruštinu s ukrajinskými příponami, ruštinu, rusínštinu, bulharštinu, rumunštinu, maďarštinu, polštinu, češtinu), se objevily až v 21. století, jako součást cesty Ukrajiny do Evropy, viz nejprve V. Juščenko (2004-09) s tichou podporou EU. Juščenkův jazykový zákon z roku 2005 byl zrušen v roce 2011 na návrh poslanců Komunistické strany Ukrajiny. Strůjci západem spolu organizovaného násilného státního převratu v Kyjevě jej hned 22. února 2014 uzákonili znovu. Důvod k rozsáhlé rebelii na Krymu, Donbasu a jinde byl na světě.

Estonci, Lotyšši a Litevci využívaly nacionalismus jako výraz nesouhlasu se začleněním svých zemí do SSSR v důsledku kolaborace (u Litvy jen elit) s nacismem před i během 2. světové války. Po osamostatnění uplatňují Estonci politiku šovinismu – z cca 600 000 občanů, zejména Rusů, udělali jazykovým zákonem v Estonsku ne občany, podobně v Lotyšsku, s tichým souhlasem EU. K 1. lednu 2014 má Estonsko stále cca 300 000 neobčanů, podobně Lotyšsko. Nacionalismus v Litvě, namířený zejména proti Rusům a Polákům, má mírnější podobu.

Komplexy nacionalismu trpí nejvíce národy bez významnější vlastní historie, viz Estonsko, Lotyšsko, Ukrajina. Ale i zde jsou výjimky. Bělorusové jím netrpí. Pokojné soužití vládne mezi 135 národy a národnostmi Kazachstánu, hlásící se k řadě náboženství.

Za ruský šovinismus západní pochlebovači vydávají ruský patriotismus (široka strana moja rodnaja). Nepřekvapuje to, ruský národ byl základem SSSR a i Gruzínek či Osetince J. V. Stalin se opíral logicky především o Rusy. Tzv. ruské medvědí objetí může být nepříjemné (ČSSR 21. srpen 1968), ale může být i nevyhnutelné. Je problém nechat mnohé národy na Kavkaze se vyvraždit v bratrovražedných bojích. Dlouhodobě slabá pozice hlavního ruského nacionalisty Vladimíra Žirinovského a jeho Liberálně demokratické strany ukazuje, že nacionalismus není hlavní problém stávající Ruské Federace. Není ale nad dvojí metr západu.

Ruský národ hodně utrpěl, neboť některá tradiční ruská území byla za socialismu násilně připojena k Ukrajině. Socialismus v SSSR zlikvidoval a mnoho Rusů mimo Rusko vážně ohrozil Rus M. S. Gorbačov (podle svého vyjádření byl ale po matce Ukrajinec a za manželku měl Ukrajinu), v Rusku pak Rus B. N. Jelcin. Paradoxně to byli Rusové, kteří se stali zdaleka nejčastěji obětí perzekucí a někdy i pogromů po rozdělení SSSR. Rozdělit mnohonárodní SSSR bez záruk pro národnostní, náboženské a jiné menšiny ze strany nástupnických států bylo krajně neodpovědné.

Národnostní problémy zvládala ne dost i národnostně smíšená Československá republika v letech 1918-38, zvláště ve spojení s odstředivými tendencemi německé menšiny a vleklou ekonomickou krizí let 1929-33 a následnou ekonomickou depresí. To ji citelně oslabovalo. Rozbita byla soustředěným tlakem fašistických Němců zvenku i zevnitř (německá menšina v Československu se nikdy nesmířila s jeho samostatností) s pomocí sousedního Polska a Maďarska a zrady svých hlavních spojenců Francie a Velké Británie. Katastrofální nacistická genocida prakticky vyhladila židovskou a cikánskou (= romskou) menšinu v ČR a vynutila si odsun neantifašistických Němců do Německa a Rakouska v letech 1945-46 a částečný odsun fašistických Maďarů do Maďarska. Došlo k zásadnímu posílení Československa jako státu Čechů a Slováků. Národnostní menšiny v ČR prakticky přestaly existovat. Ztráta Podkarpatské Rusi nepředstavovala zásadní problém, protože Československo k ní přišlo v roce 1919 spíš shodou okolností a spravovalo ji špatně, byť jako součást Polska či Maďarska by zřejmě trpěla ještě víc. Určitým problémem bylo soužití s novou cikánskou menšinou, která do dnešní ČR přišla ze Slovenska a z Rumunska, a neuznávání Rusínů na Slovensku za samostatnou národnost, jakož i napětí mezi Slováky a Maďary na Slovensku. Poslovenšťování Bratislavy po roce 1918 ale probíhalo hladce.

Snaha zapojit cikánskou populaci do většinové společnosti byla málo úspěšná v celé Evropě. Vyzkoušelo se kdeco. V tom ČSSR nebyla výjimkou. S odstupem času je zřejmé, že se reálný socialismus v ČSSR dopouštěl ve vztahu k cikánům dvou chyb:

a) nedokázal vytvořit cikánské učitele. I když podobná situace byla v celé Evropě, zřejmě měl podstatně více zajišťovat alespoň cikánské asistenty, tak jak se tomu děje dnes. Vážným, časem slábnoucím problémem bylo, že cikánské děti neovládaly český, resp. slovenský jazyk, takže kantorům nerozuměly. Klíčovým problémem bylo, že mnozí cikánští rodiče potřebo

vzdělávání svých dětí hrubě podceňovaly a nejednou své děti i nabádaly k ignoraci školní docházky. S tímto problémem se potýká i současná ČR a SR, byť již v menším rozsahu,

b) stěhoval cikány do bytů v panelových domech 1. kategorie. Protože cikáni nebyli většinou s to v panelových domech normálně žít a devastovali je, šlo o plýtvání zdroji a reálně i štvání většinové populace proti cikánům. Pro cikány se měly stavět byty ve stylu dnešních holobytů, byť to bylo pod úroveň představ o tehdy budovaném socialismu. Ne náhodou v „cikánských“ obcích, často bez základního civilizačního vybavení, cikáni na Slovensku žijí vcelku spokojeně, což ostře kontrastuje s vybydleným, převážně cikánským sídlištěm Luník v Košicích.

Pokud se nepodařilo vytvořit romské učitele ani literaturu v romštině, je to špatné. Chyba ale nemusí být jen na straně dominantního národa, resp. integraci romského etnika s malými úspěchy řešila velká část Evropy.

Rozumný byl postup J. V. Stalina a kol., když nechali četné zaostalé národy SSSR více méně žít po svém a jen pozvolna k nim nechávali pronikat civilizaci.

Určitý patriotismus Čechů vůči Slovákům projevovali i čeští politici, byť z hlediska národnostní politiky v ČSSR zásadní problémy nebyly, resp. problémy slovenské vládní krize na podzim 1947, okleštění slovenské autonomie a procesu se slovenskými nacionalisty v roce 1953 neměly primárně národnostní charakter. Slováci přitom tehdy byli vážně znevýhodněni, neboť nesli břemeno předchozí kolaborace svých elit s A. Hitlerem. Chybou ale bylo omezení slovenské autonomie a novou ústavou z roku 1960 její úplné zrušení. Naopak oprávněná byla federalizace někdejší unitární Československé socialistické republiky k 1. 1. 1969. Od roku 1969 byl určitý problém v absenci vedení komunistické strany dnešní ČR jako protiváha vedení KS Slovenska v rámci vládnoucí KSČ. Podobná situace vládla v Akademii věd (Československá akademie věd a Slovenská akademie věd).

Po roce 1989 bylo Československo již k 1. lednu 1993 částí svých nových elit svévolně, protiústavně, bez referenda rozděleno, přes nesouhlas většiny obyvatel. Stalo se tak bez větších excesů, natož válek, které provázely rozpad Jugoslávie, Kavkaz a Podněstří. Klidné rozdělení Československa potvrzuje, že národnostní politika uplatňovaná KSČ v letech socialistické výstavby byla málo problematická. Totéž platí pro Bělorusko, v příkrém kontrastu s Ukrajinou, s kterou dříve neslo podobný osud.

Když výše uvedené shrneme, reálný socialismus v řadě případů nezvládal řešení problému nacionalismu a mnohé jeho státy řadou národnostně necitlivých opatření tyto zděděné problémy nejen účinně neřešily, ale ještě přizivovaly. S nacionalismem se ale k socialismu nelze dostat. Je zřejmé, že rozšiřování socialismu do nacionalismem těžce zatížených států, vynucené vesměs historickými okolnostmi, je velice rizikové. Nacionalismus se významně podílel na porážce pokusu o socialismus v Evropě. Zcela zásadně tak činil v Jugoslávii, na Kavkaze a v Pobaltí.

Jaká lze z výše uvedeného velmi stručného a určité i poněkud zjednodušeného a možná i neúplného připomenutí národnostních problémů za reálného socialismu vyvodit poučení? Předně je nutné velmi citlivě řešit národnostní problémy. **Zvláště citlivá v národnostní politice je otázka zabezpečení užívání národního jazyka, národního školství a národní kultury.** Na tyto oblasti slušná společnost nesahá ani za nejhlubší ekonomické krize, natož z nacionalistických či šovinistických důvodů!

Požadavek maximálně respektovat národnostní hranice při uspořádání států se střetá s požadavkem nedotknutelnosti hranic jednotlivých států. Řešení není snadné, zvláště když jde nejednou o hranice historické, umělé a nejednou i o hranice ze zvůle mocných (příklady Ukrajiny, Gruzie, Srbské Krajiny, o umělých státních hranicích stanovených někdejšími

koloniálními mocnostmi v Africe a v Asii nemluvě). Ještě složitější je situace národů, obývajících souvislá území ve více státech, ať už s vlastním státem (Tádžikové žijí kromě Tádžikistánu též v Uzbekistánu a v Afganistanu) či bez vlastního státu (Kurdové obývají rozsáhlá souvislá území v Turecku, Iránu, Iráku a Sýrii). V iráckém Kurdistánu se v roce 2014 v důsledku rozpadu Iráku formoval samostatný kurdský stát, úsilí ale zmařila irácká armáda. Kurdové v Sýrii směřují k autonomii. Navíc zahraniční vměšování patří k běžné praxi vyspělých kapitalistických států, včetně rozeštvávání, vojenských intervencí a organizování tzv. barevných revolucí.

Nejjednodušší je ctít národnostně homogenní státy. Podpora přistěhovalců pod praporem multikulturalismu je chybná. Pokud už státy jsou historicky národnostně heterogenní, je rozumné při stanovování jejich vnitřních hranic maximálně respektovat národnostní poměry při důsledném zajištění práv národnostních menšin, byť ani to za určitých okolností nemusí stačit, viz první Československá republika. Minimem je ochrana, podpora a rozvoj národního jazyka, národního školství a národní kultury. Politika osídlování území obývaných jedněmi národy občany jiných národů je problematická, byť rychlý rozvoj zaostalých regionů často jinak nelze zabezpečit. Neospravedlňuje samozřejmě pogromy na tyto občany, viz Chorvatsko, Bosna, Abcházie, Čečensko ani přijímání diskriminačních jazykových zákonů, vytvářejících z národnostních menšin neobčany, viz Estonsko a Lotyšsko po roce 1991 či zakazující jim užívat při styku s úřady rodný jazyk, viz Ukrajina v letech 2005-11 a znovu po násilném svržení prezidenta Janukoviče v noci z 21. na 22. února 2014. Politika nerozeštvávání, nejen podle národnostního principu, je nutností.

Současné mezinárodní právo je bezzubé v tom smyslu, že princip nenarušitelnosti platných státních hranic může krýt i velmi krutý národnostní či jiný útlak, dokonce i genocidu, klasicky Turecko 1898, 1915-17, od roku 1991 či Ukrajina od února 2014. Tento princip je na místě jen za podmínky, že se jednotlivé státy budou slušně chovat ke svým menšinám. Budou-li omezovat užívání národního jazyka, národní školství či národní kulturu, musí mít příslušný postižený národ právo na odtržení se bez omezení na základě svobodného referenda. Pokud v takové situaci příslušný stát nepřipustí svobodné referendum nebo bude ignorovat jeho výsledky, musí mít diskriminovaní právo prosazovat své osamostatnění i cestou ozbrojeného povstání, viz ukrajinský Donbas v roce 2014. Zejména tak bych rozuměl tezi V. I. Lenina o „*právu národů na své sebeurčení až po odtržení*“ (od národnostně utiskujícího státu).

Případná změna uspořádání jednotlivých států či dokonce jejich dělení „podle národnostních hranic“ může být přípustná jedině na základě svobodného referenda. Je to politicky velmi citlivá věc. Totiž, svobodné referendum o samostatnosti se může stát nástrojem rozbíjení řady států. Možná i proto, jak ukazuje krize na Ukrajině roku 2014, se „demokraté“ ve vyspělých kapitalistických státech obávají svobodného referenda o osamostatnění jazykově hrubě diskriminovaných regionů jako čert kříže a spojují se proti němu i s fašisty, kterým pomohli násilně svrhnout zákonnou vládu Ukrajiny a uchvátit ve státě moc. Konečně, poučná je i hysterie kolem referenda o osamostatnění Skotska na Velké Británii, které se nakonec uskutečnilo 18. září 2014, či zakazování referenda v Katalánsku ve Španělsku.

Referendum se v Katalánsku uskutečnilo 1. října 2017 i přes úřední zákaz a brutální represe španělské policie s asi 900 zraněnými účastníky referenda a znemožněním konání referenda v řadě obcí. Represe včetně stíhání odbojných katalánských ministrů a poslanců španělskými soudy postavily proti španělské vládě velkou část Katalánců. Snaha násilím udržet Katalánsko ve Španělsku zneužitím nedemokratické španělské ústavy a ekonomických sankcí nemůže dobře skončit, byť věrolomné vedení EU podporuje brutální postup španělské vlády. V katalánských volbách 21. prosince 2017

katalánské politické strany usilující o nezávislost Katalánska na Španělsku i přes rozsáhlé zastrašování mírně posílily, zatímco vládní španělští lidovci utrpěli drtivou porážku.

V těchto případech ale nelze mluvit o brutálním národnostním útisku. V ekonomicky silném Katalánsku je dosti rozšířená představa, že se tak zbaví „španělské zátěže“, snad po vzoru V. Klause a ODS, že se rozdělením Československa zbavíme „slovenské zátěže“. Otázka zajištění sociálně ekonomicky a ekologicky přibližně vyváženého rozvoje byla, je a bude ožehavá, ne snadno řešitelná.

Také hlasování 51,9 % voličů Velké Británie o vystoupení z EU v referendu 23. června 2016 je motivována jednak velkou nekompetentností a ignorancí vedení EU, jednak snahou nepřispívat na ekonomicky slabší státy EU.

Princip Leninovy Deklarace práv národů – práva národů na sebeurčení až do případného odtržení - v praxi naráží na princip nedotknutelnosti státních hranic a často také na problém zahraničního vměšování. Realizace práva na případné odtržení území obývaného tou či onou národnostní menšinou má zásadní problém v možných manipulacích všeho druhu včetně zjevného zahraničního vměšování. Řešení tohoto problému není a nebude jednoduché. Základní, málo kde realizovaný požadavek, tj. zákaz vlastnění hromadných sdělovacích prostředků cizinci, je v této souvislosti zjevně nedostatečný, resp. dá se obcházet přes nastrčené kolaboranty. Nelze ani zakázat zahraniční vměšování typu vysílání zahraničních rozhlasových a televizních stanic, o internetových serverech nemluvě. Ústředním problémem přitom zůstává skutečnost, že hromadné sdělovací prostředky hlavního proudu vesměs reálně fungují jako filiálky dvou velkých tiskových agentur USA a francouzské Reuters, komerční pak jsou těžce cenzurovány hlavními zadavateli komerčních reklam, tj. velkými ekonomickými lobby.

V žádném případě by nemělo docházet k omezování užívání národního jazyka, národního školství a národní kultury, resp. taková zvláště musí být legitimním důvodem k osamostatnění se příslušného regionu, viz Abcházie, Jižní Osetie, Krym, Donbas ad. Nelze také omezovat pravomoci autonomních orgánů regionů národnostních menšin či autonomii rušit, viz Srbská Krajina 1991. V tomto směru je mezinárodní právo bezzubé.

Neodstranitelným problémem může být fakt, že hlavním úředním jazykem může být jazyk cizí a že bez jeho ovládnutí v dané zemi je problém pro mnohé se domluvit a něco významného znamenat, viz angličtina v Indii, Nigérii aj. Domorodé jazyky pak zákonitě trpí, zvláště jde-li o málo početné národnosti.

Vzhledem k nedostatečným znalostem se nevyjadřuji k národnostním problémům Číny a Vietnamu.

Současná evropská levice řeší či spíš se hádá o problém tzv. multikulturalismu, tj. problém soužití občanů více kultur na jednom místě, vedle sebe, pohromadě. Nejde o nic nového, v historii vedle sebe často žili lidé různých kultur. Často se v poklidu navzájem obohacovali, jindy mezi sebou bojovali a nejednou se i olupovali, znásilňovali a vyvražďovali. Zejména křesťané bezpočtukrát masově vyvražďovali obyvatelstvo nekřesťanských kultur, byť se k jiným kulturám genocidně nechovali pouze křesťané. Obludné zločiny křižáků spáchaných na muslimech se příliš nelišili od zločinů, které cestou do Palestiny spáchali na křesťanech včetně katolicích, za které údajně bojovali.

Tzv. multikulturalismus EU typu do národnostně téměř homogenní České republiky byl dovezen ze západu krátce po roce 1989. Prologem bylo svévolné rozbití společného státu Čechů a Slováků – České a Slovenské federativní republiky. Tím byla zásadně oslabena jak Česká, tak Slovenská republika. Docházelo a dochází k značné devastaci národní kultury

zaváděním tržní regulace a divokého experimentování v kultuře a ve školství. Problém je, jak se multikulturalismus pojímá. Zatím znám zhruba následující tři pojetí multikulturalismu:

- a) multikulturalismus jako zástěrka k ničení domácí kultury, viz Václav Havel a spol. Činil tak v rámci svých podivných představ o absurdním dramatu, o 40ti letech temna, o absenci hranic mezi kulturou, resp. uměním a brakem ad. Připočteme-li neoklasickou ideologii a z ní plynoucí transformaci ekonomiky, prosazenou Václavem Klausem (značka vše včetně kultury zajistí neviditelná ruka trhu), nepřekvapuje hluboký úpadek dříve velmi kvalitní české kultury (zejména oborů literatura, film ad., méně hudby), a ohrožení kulturní identity českého národa. Patří sem i pokračující odmítání přijetí zákona na ochranu českého jazyka a jeho systematické mršení,
- b) multikulturalismus jako zástěrka pro šikanování domácího obyvatelstva tzv. korektním chováním vůči cizincům včetně migrantům z jiných kultur, kteří se nehodlají integrovat ani respektovat naši kulturu, naše tradice a zvyky ani naše platné zákony, viz současné vedení EU a některé lidsko právní nevládní organizace, financované obvykle z USA včetně George Soroše či z EU. Takto pojatý multikulturalismus realizují zejména státy západní, jižní a severní Evropy. Aby se (často nelegálně) přistěhovavší občané islámského vyznání či jejich potomci cítili dobře, místy tam již zakazují i vánoční stromky. Občané islámského vyznání a kultury přitom platné zákony nerespektují a respektovat nehodlají, prosazují zákony islámské. Výsledkem je i plíživá islamizace západní, jižní a severní Evropy, která může skončit katastrofou. Ohrožené je i Česko, byť v ní muslimů k 1. lednu 2016 žije jen asi 3 000. Tedy, oficiálně. Realita je vyšší a rychle se zvyšuje. Sobotkova Vláda ČR přinejmenším toleruje nelegální migraci muslimů do ČR a podporuje nevládní organizace, které ji spoluorganizují. K 1. 1. 2018 je již podíl muslimů na obyvatelstvu ČR odhadován na 0,2 %. Místo aby vedení EU a vlády jednotlivých států EU hájily práva svých vlastních domorodých občanů na normální život včetně domácí kultury, tradic a zvyků, šikanují je pod rouškou politiky multikulturalismu. Prý není možné připustit to, co uráží či jinak ponižuje přistěhované občany islámského vyznání a jejich potomky, jež vesměs nikdo nezval. Domácí obyvatelé zřejmě mohou být uráženi a omezováni neomezeně. Pak se ale nesmíme divit, že občané Velké Británie většinově hlasují za vystoupení z EU, byť důvodů vystoupení Velké Británie z EU je víc včetně významného přílivu levné pracovní síly z někdejších socialistických států Evropy.

Imperialistickou politikou v Afganistanu, v Iráku, v Libyi, v Sýrii a dalších státech přitom západní mocnosti provokují rozsáhlé proudy migrantů do EU, islámský extremismus a terorismus. Problém v EU zásadně zhoršila současná migrační vlna ze zhroucených států Blízkého a Středního východu, Afganistanu ad., které zničila válka, kterou tam rozpoutali USA, Velká Británie, Francie a další západní státy, dále Saúdská Arábie, Katar, Turecko a islamisté. Přehlíží se přitom migrační vlna z též zhrouceného Kosova, Ukrajiny a ze zbídačené Albánie, dále z řady zbídačených států subsaharské Afriky. Místo, aby se bojovalo za odstranění příčin současné obrovské migrační vlny ze zemí, které západ zničil válkou, se apeluje na řadové občany, aby byli solidární s běženci, jejichž záplavu domácí kultura nemůže přežít. Místo aby západní levice primárně bojovala proti imperialistické politice otevřené i skryté agrese, vyzývá k solidaritě s běženci a k toleranci jejich časté ignorace i platných domácích zákonů. Nevadí, že většinou emigrují za účelem využívání a zneužívání bohaté podpory imigrantům v Německu, ve Švédsku, ve Velké Británii, místo aby bránili svou vlast proti hrdlořezům z Islámského státu, Al Nusry a četných dalších islamistických teroristických organizací. Nevadí, že tuto emigraci platí a organizují prostřednictvím nevládních organizací USA, Turecko, Saúdská Arábie, Katar a další aktéři válečné humanitární katastrofy na Blízkém a Střním Východě.

Typická byla silvestrovská noc na 1. leden 2016 - masové organizované sexuální útoky na ženy, nejen v Kolíně nad Rýnem, tzv. „taharruš džamíja“ (znásilňovací hry muslimských migrantů). V arabštině sousloví „taharruš džamíja“ znamená, že muslimští muži obklopí na veřejném místě osamělou ženu, obtěžují ji, osahávají, okradou a znásilní. Příznačná byla multikulturalistická reakce německých úřadů, resp. EU: policie si netroufla zasáhnout z obavy ze skandalizace multikulturalisty, úřady a novináři věc ze všech sil tutili v rámci „politické korektnosti“. Když se to na sociálních sítích provalilo, doporučili ženám oblékat se tak, aby neprovokovali muslimské migranty. Rubem „vítací kultury“ je „kultura znásilňovací.“

Rostoucí islámských teror včetně masového vraždění domorodých obyvatel Evropy zatím provádí především příslušníci dobře situované části druhé či třetí generace migrantů, někdy i osoby, které nedávno konvertovali k islámu a často i Islámskému státu. Povzbuzeni jsou přílivem převážně muslimských migrantů a zrůdnou ideologií Islámského státu.

- c) multikulturalismus jako politika rovného přístupu k občanům jednotlivých národností, náboženství a kultur. Migranti jsou v prvé řadě povinni respektovat zákony státu, do kterého se přistěhovali. Nikdo se nemůže vyvyšovat nad druhé, omezování občanů z důvodů národnostních, náboženských nebo kulturních mimo zákony platné pro všechny je nepřijatelné, provinilci se přísně trestají, padni komu padni. Takovou politiku multikulturalismu úspěšně realizuje každá rozumná země, byť jí tak současné USA či Rusko neříkají. Znamená ale, že když se někteří občané či část národa dá cestou teroru vůči druhým, jak učinila za Jelcina část Čechů, že se s nimi rozhodně bojuje až do vyhlazení jejich teroristické části.

Platí to i historicky zpětně. Pokud se 90 % Němců žijících v Československu zaprodalo německému nacismu, energicky rozbíjelo Československou republiku, po její zničení se zřeklo československého občanství a přijalo občanství německé a aktivně se zapojilo do genocidy Židů, Cikánů i Čechů (obvykle byli horlivější než říšští Němci), pak byli logicky tito neantifašističtí Němci, kteří se dobrovolně zřekli československého státního občanství, po skončení války odsunuti (transferováni) do Německa a Rakouska, na základě rozhodnutí Postupimské konference vítězných mocností, aby nemohli znovu rozvracet Československo a vyvolávat válku. Alternativou bylo je odsoudit k trestu smrti a popravit za vlastizradu. Podobně byli Němci odsunuti z řady jiných států Evropy.

Mám za to, že výše uvedené třetí pojetí multikulturalismu je správné a jediné možné. Multikulturalismus v pojetí Václava Havla nebo současného vedení EU a některých „lidsko právních“ organizací je cestou do pekel. Nelze pod rouškou multikulturalismu šikanovat slušné domácí obyvatelstvo, tolerovat vznik a rozšiřování tzv. „no-zone“ (muslimských čtvrtí, kde je pro nemuslimy nebezpečno, kam se neodvažuje ani policie), chránit pachatele trestných činů a zločinů a pošlapávat práva jejich obětí.

V roce 2011 německá kancléřka Angela Merkelová, francouzský prezident Nicolas Sarkozy a britský premiér David Cameron přiznali, že tzv. multikulturalismus EU selhal. Pro některé je jen náhražkou řešení sociálních problémů, resp. podvod na neprivilegovaných. Pro jiné je ideologií. Vesměs se strašně zužuje. Multikulturalismus EU ale zůstal jedním z pilířů politiky EU, bez ohledu na jeho zjevnou nefunkčnost a dnes už i zjevné katastrofální následky. Merkelová jej pozváním všech potenciálních syrských migrantů do Německa na konci srpna 2015 a jejich následným vnucováním ostatním členským státům EU po shledání nezvladatelnosti migrační vlny formou povinných kvót dovedla do absurdna. Ještě šílenější je projekt tzv. „Dublinu 4“, snahy uzákonit mechanismus automatického přerozdělování migrantů mezi jednotlivé členské státy EU, brutálně prosazovaný Německem, Francií, Itálií, Řeckem a vedením EU. EU se, vzhledem ke svým nekompetentním vládcům, ocitla ve smrtelném ohrožení. Začíná se rozpadat. V EU se zvedá vlna sebeobraného nacionalismu. Obojí nevěstí do budoucna nic dobrého.

9.2.5.2. Role náboženských problémů

Církev jsou svou podstatou totalitní organizace. Pokud je pravda dána v Bibli, v Koránu, ve Védách, či v jiném písmu svatém, jsou mnohé další svobody zbytečné, podobně demokracie ad. Totalitarismus církve římskokatolické zesiluje skutečnost, že jde o církev mezinárodní řízenou přímo z Vatikánu. Papež je prý neomylný. Katolická církev v řadě evropských států včetně ČR kolaborovala s německými nacisty, v Chorvatsku se jako vládnoucí síla významně podílela na pogromech na Židy, Srby a cikány, na západní Ukrajině se významně podílela na pogromech na Židy a Poláky (banderovci), na pogromech jen na Židy se katolická církev podílela na Slovensku (prezident Tiso byl katolický kněz) a další. Zakázat ji po válce ale v silně religiozních zemích dost dobře nešlo, ve značně ateistických českých zemích paradoxně s ohledem na silně religiozní Slovensko. Katolická církev zůstala v rozporu se svým křesťanským učením i po vítězství lidových demokracií významnou protisocialistickou silou, byť čas ji donutil do jisté míry spolupracovat se socializující společností. V řadě socializujících států si uchovala velkou moc. V Polsku i za vedoucí úlohy Polské sjednocené dělnické strany bylo do jisté míry dvojvládí, které znemožňovalo kolektivizaci zemědělství aj. Není asi náhodou, že silně katolické státy (Polsko, Maďarsko) k socialismu příliš netíhly. Pravoslavné církve zůstaly vlastenecké, byť tragický vývoj na Ukrajině od prosince 2013 zde klade otazník.

Ideový nesoulad církví se socializací nemusí být zásadní. Zatímco církve vesměs slibují ráj až po smrti a na nebi, socializující moc slibovala usilovat o ráj už za života, tj. na zemi. Problémem bývá dva či více kohoutů na jednom hnojišti, ale také chamtivost zejména katolické církve po majetku včetně povinného celibátu kněží, mnichů a jeptišek a časté praxe pedofilie katolických kněží. Když připočteme ateismus marxismu, jsou objektivní důvody k určité míře nevraživosti a třenic.

Mnoho národnostních konfliktů zesilovala rozdílná náboženská víra („křesťané – muslimové – Židé“, „katolíci – protestanti – pravoslavní“, „sunnité – šíité“ u muslimů apod.). Bylo tomu tak i při konfliktech ve státech reálného socialismu a zejména ve válkách po jeho pádu (Jugoslávie, Kavkaz).

Hrubou chybou bylo úsilí o ateistický stát v silně religiozní muslimské Albánii za Hodži, tj. až do roku 1985. Albánská strana práce sáhla i k bourání mešit, pokud nebyly cennými historickými památkami. O ateistický stát se s katastrofálním výsledkem pokusil i afgánský levicový prezident Tarakí v letech 1978-79.

Zvláštním problémem jsou sekty, zvláště některé. Poměry v sektách mívají nevolnický charakter. Sekty se můžou věnovat i zjevné protispolečenské činnosti včetně teroru. Soužití se sektami není a nebude jednoduché, nejen v Japonsku. Má-li být v zemi svoboda včetně svobody náboženského vyznání, je problém společnosti trpět sekty.

Poučení z výše uvedeného je, že je nutné víru občanů v boha při ateistickém školství a výchově a důsledné odluce církví od státu respektovat. Představa zejména první generace nadšených revolucionářů, budovatelů základů socialismu, že víra v boha a náboženství jaksi automaticky zmizí s vybudováním socialismu, co by přežitek starých dob, je mimo realitu. Nelze ale žádné církvi dovolit, aby rozeštvávala společnost (nábožensky, národnostně, třídně či jinak), porušovala základní lidská práva (církve často i úspěšně prosazovaný zákaz potratů je hrubým porušením základních lidských práv, leč nejen v současném Polsku, Španělsku a Irsku je uzákoněný), zaváděla výuku náboženství do škol (v údajně svobodném Polsku je povinné vybavení učeben kříži) či dokonce podporovala terorismus.

Je nepřijatelné, aby církevní preláti byli ve vysílání veřejnoprávní České televize neustále a vytvářeli tak dojem, že převážně ateistická ČR je náboženský stát. Ožehavou otázkou zůstávají ekonomické potřeby církví, resp. dlouhodobé zneužívání veřejných rozpočtů církvemi přesahuje nejen v ČR, v SR, v Polsku či v Maďarsku únosné meze. Záleží jistě i na církvích samých, zda se budou věnovat náboženským věcem nebo zda budou politikařit a ždímat veřejné rozpočty. Nejde jen o nemravné tzv. církevní restituce majetku v ČR, který církvím, zejména římskokatolické vesměs nikdy nepatřil, resp. ho měly nejčastěji v dlouhodobém pronájmu nebo si jeho vlastnictví vymyslely. Výchova ke skromnosti je v souladu s učením Ježíše Krista, ale křesťanským církvím, zejména církvi římskokatolické, říká málo. Podobně je tomu se solidaritou s chudými.

Samostatným vážným mravním problémem je častá pedofilie katolických kněží a prelátů. Celibát je proti přírodě a nic dobrého nepřináší. Údajně to již vyslovil i stávající papež František. Jen pomáhá katolické církvi uchovat často všelijak získaný majetek a být ještě více odtržená od reality. Nekatolické křesťanské církve celibát neuplatňují a negativně se to na jejich činnosti neprojevuje. Určitě jsou blíže k realitě než církve katolická.

Socialismus lze dost dobře budovat i podle Koránu, jak ukázal libyjský vůdce M. Kaddáfí v letech 1969-2011. Filosofie Kaddáfího revoluce, viz 38).

9.2.5.3. Role rasismu

Lidstvo zná také diskriminaci rasovou, tj. podle rozdílné barvy pleti. Člověk jiné barvy pleti (rasy) bývá rasisty považován za méněcenného, nebo je také určen přímo k likvidaci. Jde o absurdní, ale reálnou diskriminaci. V historii bylo mnoho národů zništěno o vše a často i vyvražděno pro svou odlišnou rasu, obvykle ve spojení s rozdílnou řečí a s rozdílnou vírou v Boha. Rasismus drasticky připomněl německý nacismus v letech 1933-45 (židovský a cikánský holocaust) a jeho odnože – ustašovci v Chorvatsku a banderovci na západní Ukrajině. S koncem nacistické třetí říše rasismus neskončil, viz Izrael, USA (nejde zdaleka jen o Kukluxklan), až do roku 1990 rasistická, resp. apartheidní JAR, kde bělošská menšina uzákonila a brutálně utlačovala černošskou většinu a žlutou (indickou) menšinu, včetně zákazu sňatků osob různých ras ad.

Není mně známo, že by rasismus způsoboval problémy při budování socialismu v jednotlivých socializujících státech, snad s výjimkou antisemitismu v Polsku koncem 60. let. Jistě i proto, že jednotlivé socializující státy byly s výjimkou SSSR rasově více méně homogenní. Evropu obývá bílá rasa, ostatní socializující státy Asie žlutá rasa. Asi jedinou výjimkou byla cikánská rasa (má blíže ke žluté než bílé rase, cikáni přišli do Evropy z Indie), kde problémy vznikaly primárně v důsledku odlišného způsobu života cikánů (původně kočovný, po 2. světové válce sice usedlý, ale bez základních nejen pracovních návyků, nutných pro slušný život u nás), neslučitelného se životním způsobem většinové společnosti. Problém soužití s cikány byl podrobněji popsán v subkap. Národnostní problémy.

Tím nemá být řečeno, že by rasismus nemohl být vážný problém. Pracující v USA v boji za své zájmy zásadně oslabuje silně rozšířený rasismus bílých vůči černým, o rudých indiánech nemluvě, zejména na jihu a středozápadě USA. Osvobozenecký boj v Jihoafrické republice vedli celá desetiletí až do roku 1990 černí proti zrušnému apartheidu, tj. proti uzákoněné nadvládě bělošské menšiny nad černošskou většinou a žlutou (indickou) menšinou.

Rasismus významně ztěžuje rozumné řešení jak sociálních, tak národnostních, tak náboženských problémů. Neváže se ale nutně na národnostní či náboženský útlak, klasicky v USA.

9.2.5.4. Nevhodné symboly

Revolučnost nespočívá ve vyřívání vítězství socialismu (podobně pravdy a lásky, svobody, demokracie apod.), kde se dá. V zásadě jde o zastrašování, stejně jako vyřívání o vítězství národního socialismu, resp. nacismu v Německu v roce 1933. Rozhodující jsou reálné změny, uskutečněné ve prospěch občanů. Nemá smysl dráždit jinak smýšlející občany necitlivým vnucováním nového zřízení. Zřejmě vhodnější je provádět zásadní změny při maximálním zachování starých forem, zvyků a symbolů. Zde se reálný socialismus nejen u nás dopustil řady chyb, které ho poškodily.

Zřejmě největším nevhodným symbolem v Československu a některých dalších státech sovětského bloku bylo zavedení oslovení „*soudruhu*“, „*soudružko*“ od školek a škol přes armádu a všechny úřady až po rozhodující společenské organizace. Bylo vhodné a tradiční při vnitrostraničném a vnitroodborovém styku, ale nevhodné bylo jeho zavádění do četných jiných sfér života. Někde se byli zvyklí oslovovat „*bratři*“ a „*sestry*“, někde „*sousedé*“, někde „*přátelé*“, někde „*kamarádi*“. Celkem vzato, zejména občané socialismu nenaklonění se tím cítili právem dotčeni. Jako neutrální lze doporučit oslovení „*pane*“, „*paní*“, popř. „*občane*“, „*občanko*“, pokud v dané sociální skupině není zvykem se oslovovat jinak.

Absurdní je stávající zavádění oslovení „*vážení*“, např. v londýnském metru, žádaném multikulturalisty EU typu. Aby se údajně nedotkli osob jiného pohlaví, opovrhují naprostou většinou heterosexuálních občanů.

Nevhodným symbolem jistě bylo, když československý erbovní lev (podobně polský erbovní orel) dostal místo tradiční královské koruny na hlavu rudou pěticípou hvězdu (ctít tradice národní historie by mělo být samozřejmé, byť historické tradice mohou být různé – u nás svatováclavská a boleslavská, husitská a katolická, resp. protireformační) či když československá stokoruna uváděla mezi symboly socialismu kouřící komíny. I technický pokrok bývá rozporný.

Špatná byla i praxe, kdy málokteré město bylo bez ulice, náměstí, mostu, nábřeží ad. V. I. Lenina, K. Gottwalda a dalších významných činitelů komunistického hnutí či když se některé ulice ad. nešetně přejmenovávaly bez ohledu na historické souvislosti. Za největší přehmat u nás je zde nutné označit přejmenování krajského města Zlín na Gottwaldov v roce 1949, učiněná navíc ještě za Gottwaldova života. Praxe horlivého přejmenování ulic (desatero přejmenování za 200 let lze na území ČR také dohledat), stěhování soch (ostudné bylo stěhování soch T. G. Masaryka a E. Beneše z veřejných prostranství do muzeí a depozitářů za socialismu), bourání pomníků a předělávání památníků po každém převratu a občas i mimo období krátce po převratu patří ke špatným českým tradicím. Vznikla dávno před pokusem vybudovat socialismus a pokračuje i po jeho ukončení, byť v obráceném gardu.

Osud sousoší J. V. Stalina na Letné v Praze byl příznačný. Bylo slavnostně odhaleno 1. května 1955. Ač mělo vysokou uměleckou hodnotu a J. V. Stalin kromě neobhájitelného teroru měl i velké pozitivní zásluhy, mimo jiné o záchranu českého a slovenského národa před nacistickou genocidou, bylo 6,5 let po odhalení Stalinova kultu osobnosti potají v listopadu 1962 zbouráno. Značka „*Chruščovičky nad Vltavou*“.

Protože se ČR podle všeho neobejde bez další vlny přejmenování ulic ad. (vlastizrádci, vrazi, gauneré a nuly nemohou být oslavováni pojmenováním ulic ad. po nich), mám za přijatelné neutrální přejmenování stanic metra v Praze podle místních názvů, podobně přejmenování „*Plzeň Gottwaldovo nádraží*“ na „*Plzeň hlavní nádraží*“. Naopak přejmenování „*Letiště Ruzyně*“ na „*Letiště Václava Havla*“ si jistě vyžádá přejmenování zpět. Je i řada kontroverzních přejmenování ve stylu podle jmen dvou významných osobností, protože bohyně sváru má v ČR pevné kořeny.

Je otázkou, do jaké míry potřebují zaostalé národy kult osobnosti, kdy šéf strany a státu je v roli poloboha včetně posmrtně stavěných mauzoleí, viz Mauzoleum V. I. Lenina v Moskvě (v letech 1953-61 v něm odpočíval i J. V. Stalin), Jiřího Dimitrova v Sofii, Mao ce Tung a v Pekingu, Kim Ir Sena v Phompjangu či Ho Či Mina v Hanoi. Tzv. Husákův kult osobnosti byl v ČSSR proti jiným socializujícím státům velmi slabý, viz Causescovo Rumunsko, o Mao ce Tungovi v Číně či Kim Ir Senovi v KLR nemluvě. Je dobře, že se ČSSR obešla bez mauzolea a že to s kultem osobnosti nepřeháněla. Naopak dnes už slábnoucí kult Václava Havla v ČR po roce 1989 byl mimořádně trapný.

K nevhodným symbolům patří i nešetrné zacházení s četnými velikány historie. Dnes se mu zpívá sláva, zítra se zatratí do horoucích pekel, za čas se možná dočká rehabilitace. Zdá se, že přinejmenším Češi dlouhodobě trpí neschopností přijímat své velikány s jejich klady a zápory, což je špatné, o politizování kdečeho nemluvě. Tím spíš, že ideální člověk – vůdce – se vyskytuje jen výjimečně. Zde by se Češi mohli poučit nejen od Slováků, ale i od značně nekritických Poláků a Maďarů, jež i nadále uctívají mnoho silně kontroverzních osobností své historie. Stačí se podívat na názvy polských (Pilsudského) či maďarských (Thokolyho, knížete Rákocziho II.) hlavních ulic a náměstí. Také to není dobré, ale trocha velkorysosti nemůže uškodit. Ne vše je plodem jejich nacionalismu. Zde bychom se mohli učit i od Číňanů. I když zakladatel lidové Číny Mao ce Tung kromě velkých pozitivních zásluh nadělal i hodně škod včetně velkých tragédií, zatracen nebyl, je i nadále uctíván a zkoumán, resp. jeho hodnocení přenechali v prvé řadě historikům.

S tím souvisí i nekonečné české diskuse nad údajně kontroverzními událostmi, jako byl atentát na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha 27. května 1942 (jistě, pomsta nacistů byla krutá, v odplatě bylo nacisty popraveno celkem přes 5 000 lidí včetně vyvraždění a vypálení Lidic a Ležáků, ale nacistická bezpečnost byla oslabena na klíčovém místě a západní velmoci pak uznaly právní kontinuitu Československa, což byla pro jeho obnovení věc zcela zásadní), Karpatsko dukelskou operaci (byly značné ztráty, ale válka je válka a značné ztráty měli i nacisté) aj. Srbové či Poláci, o Rusech a mnohých dalších národech SSSR nemluvě, zažili mnohem horší, ale jsou hrdí na své hrdiny, byť zejména v Polsku mnozí řadoví občané (civilisté, vojáci, povstalci) zemřeli sice za vlast, ale též pro diletantství svých elit. Ani potupná mnichovská zrada a kapitulace, ani krach pražského jara, ani protiústavní rozdělení Československa bez referenda (trojí Mnichov filosofa Karla Kosíka) nemůže být důvodem kapitulantství a pohrdání vlastní historií, hrdiny a velikány.

Odsouzeníhodné jsou snahy rehabilitovat historicky negativní postavy, ať už jde o Habsburky na českém trůnu, generála Radeckého, kolaborujícího protektorátního prezidenta Emila Háchu, chladnokrevné vrahy bratry Mašíny, Habsburskou monarchii, protektorát Čechy a Morava, katolickou církev ad. po roce 1989 včetně stavění pomníků jim, podobně omlouvat se za spravedlivý odsun Němců z Československa po 2. světové válce. Tito omlouvači v prvé řadě plivou po památce 360 000 československých přímých a 81 000 nepřímých obětí nacismu a posilují vazalské postavení ČR na Německu.

Pomník posledního císaře Karla, jež se zasloužil o prodloužení 1. světové války o 2 roky a další miliony mrtvých, je zvlášť ostudný, stejně jako prosazování obnovy Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze (symbol téměř třístaleté habsburské poroby tvrdého národnostního a sociálního útisku a rekatolizace, zastupitelstvo hlavního města Prahy jeho připravovanou instalaci přes odpor pravice zrušilo, leč katolický radní pro kulturu usnesení zastupitelstva ignoruje), prosazovaný pomník katovi italských vlastenců českému generálu ve službách Habsburků Radeckému na Malostranském náměstí v Praze ad.

Výklad historie by měl být maximálně objektivní. V ČSSR nebyly za socialismu větší problémy s výkladem historie do roku 1945, byť plný význam některých událostí byl našimi vlastenci doceněn až po roce 1989, klasicky přetěžká úloha po roce 1989 tolik hanobeného prezidenta Edvarda Beneše. Socialismus prakticky plně akceptoval Palackého a Masarykovo pojetí českých dějin. Masarykova teze, že „česká otázka je především otázkou sociální“

s úsilím o socialismus plně souzněla, byť představy o jejím naplnění T. G. Masaryka a komunistů se významně lišily. Socialismus se u nás logicky vykládal jako dovršení dlouhodobého převážně vzestupného vývoje společnosti, na rozdíl od hrubého restauračního překrucování naší nové i staré historie po roce 1989, pojímající socialismus a nejednou i meziválečné Československo a slavnou husitskou revoluci jako patologickou odchylku dějin. Pro objektivní výklad historie období po roce 1945 (socializace společnosti) chyběl jednak dostatečný odstup a nadhled, jednak silná snaha znát hlavně úspěchy a přehlížet neúspěchy a deformace. Jinak řečeno, kritická sebereflexe vznikající socialistické společnosti byla objektivně a zejména subjektivně nedostatečná. Sotva to překvapí, resp. kritický pohled na posledních 20 i více let, kdy chybí kritický odstup, se vyskytuje jen výjimečně.

Přijetí zákona o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu v ČR v roce 1993 zavedlo kriminalizaci objektivního bádání a výuky naší historie. Významně přispělo k úpadku historické vědy a znalostí historie našimi občany. Nedávný průzkum znalosti historie našich vysokoškoláků zjistil, že 90 % absolventů českých vysokých škol neví, co se stalo v roce 1918, 1938, 1939, 1945, 1948, 1968 a 1989, tj. v hlavních meznících naší historie 20. století. Přitom národ, který zapomene svou historii, bývá často nucen si jí zopakovat.

Současně je třeba plně a důsledně doceňovat klady poctivého konzervativizmu, tj. úctu a ochranu rodiny, školy, obce, přírody, krajiny, životního prostředí, národní historie, národní kultury, národních tradic (s výjimkou těch patologických) a odmítat patologické odchylky konzervativizmu – boj za zákaz potratů a antikoncepce, prosazování neoliberální ekonomie (je zradou skutečného konzervatismu) ad. S tím mívali problémy zejména nadšení revolucionáři.

V příkrém rozporu s konzervatismem je tzv. nová, zpravidla trockistická či maoistická levice od 60. let. V rozporu s realitou ji nazývají též kulturním neomarxismem, přestože s marxismem nemá nic společného, resp. žije v symbióze s ekonomickým neoliberalismem. Snaží se rozvrátit zejména rodinu, školství, náboženství, národní cítění, vlastenectví. Podporuje zejména drogy, homosexualitu, migraci a odebírání dětí rodičům prakticky bez důvodu, klasicky norskou sociální službou charakteru inkvizice. Z multikulturalismu udělala cynickou frašku, šikanu domácího obyvatelstva „potřebami“ migrantů.

Zdravý konzervatismus, určitý nadhled a velkorysost jsou za socialismu nezbytné. Facku konzervatismu a naší historii dala vládnoucí KSČ podivným zacházením se státním svátkem 28. října. Nejprve k němu připojila časově neodpovídající podepsání znárodňovacích dekretů prezidentem Edvardem Benešem 25. října 1945, později ještě časově též nesouvisající schválení ústavního zákona o československé federaci (schválen Národním shromážděním 27. října 1968) a nakonec jej zrušila jako státní svátek s tím, že je ten den nutný pro pracovní proces. Takhle degradovat výročí dosažení národního osvobození (kontroverzní poměry v Masarykově první republice na tom mnoho změnit nemohly) bylo stupidní. Po roce 1989 je srovnatelné jedině se zrušením státního svátku 9. května v ČR s tím, že válka skončila 8. května (v Československu a zvláště v Praze určitě ne, druhé zdůvodnění – odkaz na praxi západu – je lživé, protože tato praxe se liší stát od státu), a s opětným zrušením státního svátku 28. října na Slovensku, v rámci nacionalistických rejů.

Špatným symbolem se můžou stát i hrubě lživé výroky. U nás často kritizované popření připravované měnové reformy prezidentem A. Zápotockým den před jejím zavedením 31. května 1953 je ale problematické, protože se měnová reforma kvůli panice nemůže zveřejnit dopředu. Otázkou může být, zda takové uklidňování veřejnosti bylo nutné.

S velkorysostí ani s nadhledem opravdu nesouviselo zavedení čtyř pracovních sobot v roce po zavedení pětihodinového pracovního týdne na přelomu 60. a 70. let 20. století. Přitom pracovní výkony o těchto pracovních sobotách byly vesměs mizerné.

Že je těžké nejen u nás potkat poctivého konzervativce? Ano, mám také takovou zkušenost. Není větší potupy konzervatismu, než když jeho jménem prosazují mnozí neoliberální ekonomii, ničící vše, co by mělo být konzervatismu svaté.

9.2.5.5. Jak pojmenovat socializující stát?

Výše uvedené se promítalo i do občas problematické volby názvů některých socializujících států. Je jistě správné, že prakticky ve všech názvech socializujících států byl obsažen název „*republika*“ = latinsky „*res publica*“ = „*věc veřejná*“. Ponechat možné zděděné monarchie v praxi i v názvu států by bylo chybou, byť nikoliv principiálně nepřipustnou. Přívlastek „*občanská*“ se v praxi socialistické výstavby nevyskytl. Mohl být oprávněný jen tam, kde by chtěli zdůraznit likvidaci přežitého feudalismu nebo asijského výrobního způsobu. Jinak ho považují za málo říkající, protože „*věc veřejná*“ předpokládá svobodné občany, nikoliv otroky či nevolníky, byť známe z historie i republiky otrokářské a feudální. Problém byl, že otrokářské, resp. feudální republiky znaly demokracii jen pro svobodné otrokáře, resp. feudály.

Mám za to, že optimální základní název socializujícího státu je jeho historický název + „*republika*.“ Pokud má socializující stát federální uspořádání, měl by mít v názvu i přívlastek „*federální*“ (Jugoslávie) či „*svaz*“ (SSSR). Pokud příslušníci určitého národa vytvořili více států, je funkční zahrnout do názvu státu i název příslušného národa. Klasicky socializující arabské státy by měly mít ve svém názvu také přívlastek „*arabská*“.

Za spíše neškodný přívlastek považují přívlastek „*lidová*“ (Polská, Maďarská, Bulharská, Čínská). Přeloženo doslova „*lidová lidovláda*“ zní ale všelijak.

Za problematický považují přívlastek „*demokratická*“, „*lidově demokratická*“ a „*socialistická*“, přinejmenším pro dobu nucené koexistence s vyspělým kapitalismem a pro euroamerický kulturní okruh. Přívlastek socializujícího státu „*demokratická*“ ať už samostatně (Německá, Vietnamská), nebo ve spojení „*lidově demokratická*“ (Mongolská, Korejská, Albánská, Jemenská) byl v podmínkách vedoucí úlohy příslušné komunistické strany přinejmenším v euroamerickém kulturním okruhu problematický, protože proti třídnímu pojetí *proletářské demokracie* (základem je vyvlastnění rozhodujících výrobních prostředků, resp. buržoazie) stálo pojetí buržoazní demokracie v *pluralitním* smyslu. NDR si tím nepomohla, byť tak chtěla demonstrovat svou protikladnost k předchozí nacistické totalitě, a nakonec přívlastek „*demokratická*“ v jejím názvu byl zneužit proti ní samotné. Vietnamská demokratická republika po sjednocení severního a jižního Vietnamu v roce 1976 tento přívlastek zaměnila za přívlastek „*socialistická*“, zřejmě jako nutné zakončení úspěšné obrany před imperialismem a sjednocením země.

Že by nějak pomohl, ale také ublížil název „*lidově demokratická*“ socializující Albánii, Mongolsku, severní Koreji a Jižnímu Jemenu mně není známo.

9.2.6. Role násilí

Při vysokých základních sociálních jistotách měly při rozhodování o řízení společnosti rozhodující slovo vládnoucí strany marxisticko leninského, komunistického typu, zejména jejich vrcholoví funkcionáři a jimi řízený stranický a státní aparát. Tzv. základní politické svobody byly vážně omezeny a některé (svobodné volby) zcela chyběly. Socialismus ale vyžaduje obojí.

9.2.6.1. Zakotvení vedoucí úlohy komunistické strany do ústavy

V reakci na krvavý podzim 1956 v Maďarsku zformulovala mezinárodní porada komunistických a dělnických stran ve Varšavě v roce 1958 tzv. obecné zákonitosti budování socialistické společnosti. Začínají vedoucí úlohou dělnické třídy (její materiální postavení je objektivně nejhorší a má tudíž objektivně největší zájem na překonání kapitalismu i staré dělby práce) a jejím předvojem - politickou stranou komunistického (marxisticko leninského) typu, jež se nemusí jmenovat komunistická, při budování socialistické společnosti. Je zřejmé, že úspěch socialistické výstavby je podmíněn mimo jiné vedením státu politickou stranou či stranami, usilujícími o vybudování socialistické společnosti. Je špatně pochopitelné, že se tento logický závěr realizoval v praxi jako zakotvování vedoucí úlohy komunistické strany do ústavy jednotlivých socializujících států. Tato praxe zakládala monopol jedné politické strany na vládu v příslušném státě a tím i na diskriminaci a větší či menší potlačování ostatních politických stran, někde i nepřipouštění jejich existence. Logickým důsledkem takového monopolu bylo, že se vedoucí úlohu vládnoucí politické strany komunistického typu nejednou nesnažila zajistit tím, že bude nejlepší a tím pádem bude mít i přirozenou autoritu vést společnost, ale tím, že bude potlačovat ty ostatní, včetně špatné praxe kádrování kdekoho. Protisocialistické převraty v letech 1989-91 směřovaly zákonitě v první řadě ke zrušení vedoucí úlohy komunistické strany v jednotlivých ústavách jako základní podmínky zavedení nebo obnovení pluralitní demokracie, pokud byly zavedeny a pokud je reformující se strany komunistického typu nezrušily samy.

S vedoucí úlohou strany úzce souvisí praktická kontrola a podle potřeb i cenzura hromadných sdělovacích prostředků vládnoucí komunistickou stranou. Měla kladné stránky – nebyl bulvár, byť některými postrádaný, zprávy neměly charakter černé kroniky, nedocházelo k vymývání mozků filosofií zmaru, byla na uzdě držena komerční reklama, na rozdíl od vyspělých kapitalistických států s pluralitním politickým a informačním systémem. Tato praxe znamenala ale i určité ochuzení v informační politice (na něco se do zpráv zpravidla záměrně či nezáměrně nedostalo) a určitou diskriminaci, zvláště pak politickou a náboženskou. I když šlo o podstatně objektivnější informování ve srovnání s vyspělými kapitalistickými státy s pluralitním politickým a informačním systémem, v konfrontaci s rozvrzatým vysíláním stanic jako Svobodná Evropa a Svoboda z vyspělých kapitalistických států, ale i oficiálních státních rozhlasových stanic (britská BBC ad.) se nakonec ukázala nedostatečná. Otázka, jak čelit masovým manipulacím všeho druhu, je zásadní jak ve vztahu k minulosti, tak ve vztahu k budoucnosti, k prosazování moderního socialismu. Pokud má většina občanů na základě „svobodných“ komerčních i nekomerčních hromadných sdělovacích prostředků tak vymytý mozek, že kupuje všechno možné i nemožné a ve svobodných volbách buď nevolí, nebo volí proti svým zájmům, je prakticky nemožné budovat socialismus.

Říjnový převrat v Petrohradě uskutečnilo několik levicových a levostředových stran a straniček (anarchisté, leví eseři ad.) pod vedením VKS(b), přitom i ve VKS(b) byli frakce (trockisté, skupina Zinovjev a Kameněv ad.). Nereálné představy většiny z nich způsobily rozkol, který se musel řešit mocensky, viz vzpoura v Kronštatu. Tím ale pluralita revolučních stran a straniček padla. K vládě VKS(b) přestala být alternativa. V následné občanské a intervenční válce zůstala v rodícím se SSSR jen VKS(b), jež se později transformovala na KSSS. V prvních letech po revoluci v KSSS existovaly frakce, než je sílící J. V. Stalin potlačil. Podobná situace byla i v dalších státech, které se k socializaci musely probíjet „s puškou v ruce“ (Jugoslávie, KLDR, Kuba, Vietnam). V řadě socializujících států sovětského bloku zůstal menší počet stran nekomunistického typu. Dostaly se brzy do trvalé závislosti na vládnoucí straně komunistického typu, jako její vazal.

9.2.6.2. Vnučování sovětského modelu druhým

Vnucování sovětského, z počátku tzv. stalinského modelu rozvoje socialistické společnosti socializujícím se státům bylo chybné. Budování socialismu v kterémkoliv státě citelně ovlivňuje domácí kulturní prostředí, rozdílná sociálně ekonomická a politická situace, mezinárodně politická situace ad. Problém si jistě zaslouží podrobný rozbor. Takto způsobené škody jsou dvojí:

a) **přímé roztržky** - první byla se socializující se Jugoslávií v roce 1949 (titulek v tehdejší tisku „*Krvavý pes Tito*“ byl mimořádně trapný), druhá koncem 50. let se socializující se Čínou, ke které se přidala Albánie. I když výhrady N. S. Chruščova k chystané politice Velkého skoku v Číně byly oprávněné, neměly přerůst ve vměšování se do vnitřních věcí Číny, které poškodilo obě strany. Ve vztahu k Číně byl J. V. Stalin pragmatičtější.

Rozkol SSSR s Čínou koncem 50. let měl dalekosáhlé negativní dopady na rozvoj socialismu a na mezinárodní komunistické a dělnické hnutí. Část zejména asijských levicových stran včetně komunistických přešla na pozice maoismu (nereálnost maoistické politiky přispěla i k velké tragédii levice v Indonésii od prosince 1965), Čína v roce 1969 řešila své pohraniční územní spory se SSSR vojenským útokem na řece Ussuri, hrála podivnou dvojí hru ve vietnamské válce (pro nespolehlivost čínských železnic – ztrácely se celé vlaky se zbraněmi – rozhodující zásobování severního Vietnamu muselo probíhat ze SSSR po moři), po krachu revolty roku 1968 se přidala k maoismu i část západoevropské levice, z maoismu vycházel i zrůdný Pol Potův režim v Kambodži v letech 1975-79, který v ní zásadně zkompromitoval socializaci. Po jeho porážce Čína zaútočila i na socializující Vietnam (únor – březen 1979). Pravda, omezeně a neúspěšně. Svévolné zničení Ho Či Minovy jeskyně bylo symbolické.

Otázkou jsou ideové zdroje maoismu. Jak v Rusku, tak v Číně šlo mimo jiné o rychlé překonání katastrofální zaostalosti. Jestliže v hlavních průmyslových centrech carského Ruska existoval silný tovární proletariát, v kterém se mohlo uchytit Marxovo učení, přinášeny tam ruskými intelektuály, v Číně tomu tak nebylo. Sun Jat Senova revoluce v roce 1912 začala v Číně bourat asijský výrobní způsob. Dle Mao ce Tunga „*Marxův Kapital je velmi zajímavá kniha, ale pro Číňana velmi těžko pochopitelná.*“ Snaha přenášet zákonitosti rozvoje z Evropy do asijského civilizačního okruhu byla problematická. Mao ce Tung se jednou vyjádřil, že je „*maloburžoazní rolnický inteligent*“. Extrémní zaostalost Číny sváděla ke snaze přeskakovat nutné etapy vývoje, vesměs s negativními, tragickými výsledky. Čína sice neměla gulagy, ale Velké proletářské kulturní revoluci zbytečně padlo za oběť mnoho, podle některých odhadů až několik miliónů osob.

b) **v důsledku přijetí centralisticko příkazovací soustavy plánovitého řízení Československo opustilo vlastní cestu budování socialismu na základě regulovaného tržního hospodářství při uplatňování metody úplného chozrasčotu v hospodaření socialistických podniků.** I když zásadní urychlení rozvoje bylo v podmínkách socialistického tržního hospodářství značně problematické, zejména nebylo s to plně odstranit nezaměstnanost a inflační vývoj, mělo jít jen o dočasné odchylení se v podmínkách budování základů socialismu a vrcholící studené války, tj. mělo být omezené přibližně na 50. léta. Podobně a někde i hůř se socializovalo v jiných státech sovětského bloku.

Je nutné přitom rozlišovat deklarace od reality. Kuba sice deklarovala sovětský model řízení, ale v praxi centralisticko příkazovací soustavu řízení nezavedla. Závody v ekonomickém růstu jí byly vždycky cizí, odtud i občasné spílání Kubáncům co by údajným lenochům.

Vstup vojsk pěti „spřátelených“ armád do ČSSR 21. srpna 1968 v zásadě nebyl o připravované ekonomické reformě ani o připravované československé federalizaci, ale o tom, že vedení KSČ přestalo společnost řídit a ta se někam řítla. Ve hře byly zkušenosti z krvavého podzimu 1956 v Maďarsku. Sovětský vůdce L. I. Brežněv chtěl umístit do ČSSR sovětská vojska k posílení společné

obranu sovětského bloku. Předchozí šéf KSČ a prezident ČSSR A. Novotný k tomu nikdy nedal souhlas, vždy se z toho vyvlékl. Ve svých důsledcích 21. srpen 1968 ale vedl mimo jiné k obnovení centralisticko příkazovací soustavy řízení v ČSSR s výjimkou zemědělství.

Socializující státy jdoucí nesovětskou cestou v konkrétních historických podmínkách neprokázaly její vyšší efektivnost. Jde zejména o Jugoslávii, která jediná zavedla částí levice velmi požadovanou výrobní samosprávu. Tu ale silně deformovalo, že jejím základem byl samostatný výrobní úsek (OOUR), nikoliv podnik. Diktování cen a tím i své neefektivnosti následujícím výrobním úsekům nutně vedlo ke stále větší inflaci, vysokému zadlužení a k hospodářskému rozvratu. Hrubou chybou bylo i zavedení „územního chozrasčotu,“ který nutně vytvářel nejen bohaté, ale i velmi chudé obce, města, regiony a republiky, což dál v zemi podněcovalo národnostní a náboženskou nevráživost a rozvracelo její soudržnost. Problémem byla i vedoucí úloha Svazu komunistů Jugoslávie včetně způsobů řešení národnostních problémů. Tito byl Chorvat, což se tragicky projevilo v přičlenění Srbské krajiny k Chorvatsku co by autonomní oblast a nevypovězení Albánců z Kosova a Metochije, kam se přistěhovali za nacistické okupace Jugoslávie v letech 1941-44. I když žádný národ Jugoslávie s výjimkou Srbů v Kosovu a Metochiji nebyl utlačovaný, nacionalismus při rozpadu Jugoslávie přerostl, za pomoci zahraničního vměšování, v šovinismus a krvavou válku mezi Chorvaty, Bosenskými Muslimy a Srby v Chorvatsku a v Bosně a k vyvražďování nealbánců v Kosovu a v Metochiji. Občanská válka pokus o socialismus v Jugoslávii pohřbila.

Otázkou je, jak hodnotit neevropské socialistické státy, vesměs se rozvíjející na jiném kulturním základě a ve značně odlišných sociálně ekonomických podmínkách. Na rozdíl od států evropského socialismu v letech 1989-91 nejvýznamnější z nich ani později nezkolabovaly. Etiopie padla v roce 1991, ale socializace v ní nedosáhla ani minimální prahu nutného k vybudování základů socialismu. Socialismus v roce 1992 opustilo Mongolsko. V roce 2011 byla zahraničním útokem vojsk vyspělých kapitalistických států a islamistů zničena socializující Libye.

Netroufám si podrobněji hodnotit nesovětský model budování socialismu v Číně ani před rokem 1978, ani po té pod taktovkou Tengových reforem. Základní problém vidím v jeho realizaci vesměs bez zákoníku práce, bez základního sociálního zabezpečení (podle čínských tradic měla zajišťovat rodina, než tento model obrovská migrace do prudce se rozvíjejících pobřežních oblastí Číny + politika jednoho dítěte učinila nereálné), bez větší ochrany životního prostředí (řada regionů včetně metropole Číny Pekingu se dostala na pokraj ekologické katastrofy) a při prudce se rozvírajících nůžkách v příjmech mezi nejbohatšími a nejchudšími 10 % obyvatel. Zatímco v roce 1990 tyto nůžky činily jen 5 násobek, v roce 2013 činí 55-70 násobek, což je zjevně neúnosné. Počet obyvatel žijících v bídě se v té době ale snížil z 250-300 mil. na 25-50 miliónů. Připočteme-li k tomu vznik dolarových multimiliardářů v Číně, vzniká logicky otázka, zda je Čína ještě socialistická. Nemá ani sociální stát.

9.2.6.3. Nepřiměřené násilí

Otázka přiměřenosti násilí použitého k prosazování socialistických přeměn je značně ožehavá. Jisté je, že násilí provázelo lidstvo po celou historii a že bez určité míry násilí se žádná společnost neobejde, ani prosazování podstatných změn k socialistické společnosti. Každý stát je v prvé řadě organizovaným násilím jedné (vládnoucí) třídy vůči třídám ovládaným. Násilí je nemálo přítomno i v tzv. svobodných demokratických státech s tržní ekonomikou včetně ČR po roce 1989, a to nejen v souvislosti s agresivní zahraniční politikou a četnými diskriminačními zákony. Násilí může mít různý rozsah a různé formy. Otázkou

vždy bylo, je a bude přiměřenost násilí včetně jeho přiměřenosti při prosazování socialistických přeměn.

Obecně platí, že míra použitého násilí v socializujících státech odpovídá míře odporu poražené buržoazie, resp. stoupenců starých pořádků a jejich zahraničních podporovatelů. Chyby nové moci mohou vést k vyšší než nutné míře používaného násilí.

Utopické představy, že se revoluční přeměna společnosti obejde bez násilí, život rychle vyvrátil. Jeden z vůdců Velké francouzské buržoazní revoluce Maximilien Robespierre před revolucí žádal zrušit trest smrti, leč po revoluci přišla k moci nechvalná gilotina, aby se revoluce ubránila. Nakonec sřála i jeho. Nejvyšší sověť pod vedením V. I. Lenina dva dny po převzetí moci v Petrohradě zrušil trest smrti, leč již v reakci na atentát na V. I. Lenina 30. srpna 1918 musel být trest smrti obnoven. Jako odpověď na rostoucí „bílý teror“ nastoupil „teror rudý“, aby se revoluce ubránila. Podobné zkušenosti učinily i další socializující státy.

Pokus o socialismus parlamentní cestou, jak se o to pokoušeli pařížští komunardi na jaře 1871, chilský socialistický prezident Salvador Allende v letech 1970-73 a další, nemusí skončit vítězným 25. únorem 1948 v Československu, ale povražděním komunardů v „májovém“ týdnu 1871 či krvavým vojenským převratem generála Pinoccheta 11. září 1973 v Chile a krutou vojenskou diktaturou trvající 17 let. Řecká protifašistická revoluce byla na sklonku 2. světové války napadena vojsky Velké Británie, které ji v letech 1945-49 utopily v krvi a demokratický vývoj v zemi na dlouho znemožnily. Svobodné volby při zákazu opozice a masovém teroru svobodné být nemohou.

Posoudit přiměřenost násilí v letech socializace není snadné. Jak už bylo uvedeno, podmínky VŘSR 1917 byly extrémní, občanská a intervenční válka vyloučila možnost demokratického vývoje v SSSR. Masový rudý teror byl odpovědí na masový bílý teror. Bez něj by VŘSR byla utopena v krvi, stejně jako Pařížská komuna. Občanská válka v sovětském Rusku doznívala v dalších letech, kdy teror bílých band v některých regionech potlačovaly jednotky Rudé armády, později jen jednotky policie.

Neutěšené poměry trvaly i v letech NEP i za stalinských pětiletok. Rozsah teroru a počet jeho obětí až do roku 1934 sice klesal, ale zůstával na vysoké úrovni. Jistě i proto, že obrovské válečné běsnění doznívalo jen zvolna, navíc ho podporovaly další pokusy imperialistických států rozvracet a sabotovat SSSR zevnitř. Mezinárodní situace si vynucovala urychlené budování základů socialismu v podmínkách obklíčené pevnosti, jež jsou živné pro nejružnější podezírání, jež může vyústit v nezákonné procesy i soudy mimo soudní soustavu. Chyběly zkušenosti, obrovská ekonomická a zejména kulturní zaostalost se nedala překonat rychle. Životní způsob mužika se nedal zásadně změnit za jednu generaci, na rozdíl od potření negramotnosti.

Rozsáhlý teror si vynutila i Velká vlastenecká válka 1941-45, v které šlo o holou existenci národů SSSR. Zrádci se za války, nejen za té Velké vlastenecké, obvykle střídají na místě, nejen v SSSR, ale ve všech armádách.

Masový teror je obvykle spojován zejména se sovětským vůdcem J. V. Stalinem. Největším prosazovatelem teroru ve vedení KSSS byl ale N. I. Bucharin, který byl sám nakonec popraven po tzv. 3. moskevském procesu, mimo jiné se spoluorganizátory těchto procesů. Je třeba ale rozlišovat skutečnost od fikcí, které uvedla chruščovovská garda po té, co si rozhodla umýt ruce tím, že vše hodí na svého předchůdce a učitele J. V. Stalina. Za J. V. Stalina nebyl teror větší než v letech občanské a intervenční války a krátce po ní za V. I. Lenina. Také až do roku 1934 klesal.

Prologem nárůstu teroru bylo zatčení a poprava řady delegátů XVII. sjezdu KSSS v roce 1934, neboť kritizovali J. V. Stalina. 1. prosince 1934 byl zavražděn předseda sovětské vlády S. M. Kirov. O okolnostech jeho vraždy jsou spekulace dodnes.

Podle N. S. Chruščova na XX. sjezdu KSSS v roce 1956 bylo z 1966 delegátů 1 108 zatčeno na základě obvinění z kontrarevolučních zločinů. Ze 139 tehdy zvolených členů a kandidátů ústředního výboru bylo zatčeno a zastřeleno 98, tj. 70 %.

V letech 1936-38 přišly „moskevské procesy“. V červnu 1941 přišla teroristická vyhlazovací válka, vedená proti národům SSSR německými nacisty.

Při hodnocení stalinského teroru nelze vycházet z ideových škvárů typu Černá kniha komunismu, ale ze seriózních prací ruských historiků. Po otevření archivů Ruska za S. M. Gorbačova je podle ruských historiků zřejmé, že stalinskému teroru nepadlo za oběť 80-100 miliónů lidí, jak tvrdí Černá kniha komunismu, ale že šlo o 2-3 milióny lidí, z nichž podstatná část byli kriminálníci. I to je ale velmi mnoho. Platí samozřejmě, že škoda každého nevinného.

„V souvislosti se zkoumáním této formy represe se musím zastavit i u represí, které ve 30. letech byly uplatňovány v SSSR a které jsou dnes tak často používány jako dokument zvrhlosti Stalina a komunistického systému. Zastavit se musím proto, že mnozí politici, tzv. historici apod. uvádí, že počet obětí na životech těchto represí přesáhl 10 milionů, jiní uvádí, že 20 milionů, a dokonce jsou tací, kteří uvádějí, že počet přesáhl veškeré oběti 2. světové války (72 milionů lidí). Zajímavé je, že nikdo z nich neuvádí, jak k těmto počtům dospěl, maximálně se neurčitě odvolává na nějaké nedefinovatelné zdroje. Protože to je velmi citlivá otázka a chtěl jsem se skutečně dozvědět, jak to s těmi počty je, tak jsem vyhledal zcela oficiální statistiky, které vycházejí z archivovaných dokumentů, přičemž statistiky, které oficiálně uvádí západní a ne komunistický sociální systém. Takže tady jsou skutečná čísla. Za období od roku 1917 do začátku roku 1990 (tj. za celé období existence komunistického systému) bylo v SSSR (do roku 1922 Ruska) odsouzeno za kontrarevoluční činnost 3 853 900 osob, z toho ke smrti 872 995 lidí, do vyhnanství 765 180 a do vězení přes 2 milióny lidí. To je fakt, který nelze zpochybňovat. Takže žádné desítky milionů, to je pustá propaganda, nic víc. Co by bylo možné kritizovat, je jiný fakt, a sice to, že z uvedeného celkového počtu osob bylo 2,9 milionů odsouzeno mimosoudními orgány, které v různém období té doby v rozporu s ústavou SSSR existovaly – kolegia OGPU, trojky a zvláštní porady. Pokud bychom chtěli hodnotit, do jaké míry bylo odsouzení výsledkem skutečného vyšetřování, anebo zvlí moci, pak bychom se stejně, jako i u našich případů, museli zabývat individuálními dokumenty každého případu. Jsem si vědom toho, že se po této konstataci okamžitě objeví proti názory, které budou ubezpečovat, že statistika nezahrnuje osoby, které zmizeli z povrchu Země bez jakékoliv dokumentace atd. a tedy, že počet takto zlikvidovaných lidí dosahoval jimi uváděných hodnot. Stakovýmto „argumentem“ nelze vůbec pracovat, nelze jej vyvracet, protože je to „argument“ na bázi „jedna paní povídala“ a patří tak do oblasti čiré spekulace. Je pouhým vyjádřením přání, aby tomu tak bylo, než reálnou skutečností,“ viz Jurka 29, s. 96).

M. Ransdorf v 17, s. 376-377), zejména s odkazem na práce V. N. Zemskova a A. N. Dugina, viz 38), vypracované na základě studia dokumentů po otevření archivů KGB, uvádí: „245 000 vězňů bylo v Gulagu v roce 1931, 510 307 v roce 1934, 994 000 vězňů v roce 1937, 1 313 000 v roce 1938, 1 360 000 v roce 1939, 1 560 000 v roce 1941. Úmrtí v letech 1937-38 byla 115 922 osoby, v roce 1939 asi 4 %, v letech 1939-53 v táborech umíralo 49 000 osob za rok. Na 1 000 vězňů zemřelo 30,9 osob v roce 1937, 34,7 v roce 1940 a 175,8 v roce 1942 za vrcholu války. Válka si připsala navíc 580 000 zemřelých v táborech. Podíl politických vězňů činil 25 – 33 %. Minimum politických vězňů bylo 127 000 v roce 1934, maximum za války 1941-42 asi 500 000 (průměr 272 000). Nejvyšší počet všech vězňů v Gulagu byl 1 948 158 v roce 1951, z toho politických 579 878, z nichž za zradu za války bylo odsouzeno 334 538 osob.“ Podle Ransdorfa jsou odhady obětí stalinského teroru D. Volkoganova, R. Medvěděva, R. Conquesta, Z. Brzezinského (20-40 miliónů mrtvých), Solženicyna a dalších zjevně mimo realitu.

Je třeba přihlížet též k historicko kulturnímu podhoubí. Pustit opratě z rukou ve společnosti neznající demokracii, jak to svého času udělal M. S. Gorbačov a B. N. Jelcin, může otevřít cestu k pogromům na občany podle národnostního, náboženského či jiného klíče. Přímé i zejména nepřímé oběti Gorbačovovy katastrofky (hlad, bída, zásadní pokles porodnosti, prudký nárůst alkoholismu ad.) činí milióny osob.

V rámci socialistické výstavby docházelo k nepřiměřenému užívání násilí. Navíc ne vždy směřovalo jen proti odporující buržoazii a jejím příznivcům, ale i proti leckomu dalšímu. Jestliže v přechodném období bylo vzhledem k tvrdému odporu buržoazie nejednou i značné násilí asi nevyhnutelné při maximálním respektování zásad spravedlnosti a přiměřenosti, po skončení přechodného období mělo používání tvrdého násilí skončit, s výjimkou válečných epizod.

Ne vždy se tak dělo. Tzv. moskevské procesy 1936-38 se odehrávaly paradoxně v době vyhlášení socialistické ústavy v SSSR 5. prosince 1936, jež nahrazovala ústavu přechodného období z roku 1924. Pravda, schylovalo se již k 2. světové válce. Podobně tzv. kulturní revoluce v Číně probíhala v letech 1966-69 (začala 17 let po vzniku lidové Číny), kdy už měl v Číně třídní boj slábnout. Navíc směřovala v prvé řadě na stranické a státní řídicí kádry, nikoliv proti možnému třídnímu nepříteli. V mnohem mírnější podobě známe používání rozsáhlého násilí i z dalších socializujících se států. Samozřejmě, žádné nepřiměřené násilí nelze omlouvat.

Zdaleka největší teror přinesl zrušný maoistický Pol Potův režim v Kambodži v letech 1975-79, usilující o primitivní komunismus v bídě (vysídlování obyvatel měst na venkov, fyzická likvidace inteligence atd.). Ze socializujících států ho podporovala jen maoistická Čína. Ideově hodnotit Pol Potův režim při jeho asijském kulturním zakotvení není jednoduché. I když v jistém smyslu sledoval primitivní komunismus, svou orientací na bídu a teror se socialismem neměl nic společného.

Situace byla ale složitější, viz známá polemika o předčasnosti VŘSR v roce 1917. Samotné zveřejnění nesouhlasu s chystaným revolučním převratem v tisku den před jeho plánovaným provedením G. J. Zinovjevem a L. B. Kameněvem bylo zjevnou zradou, která jej mohla zmařit. Oba jej přežili zřejmě jen díky velkorysosti V. I. Lenina a hladkému průběhu Říjnového převratu v Petrohradě. Měli pravdu, že nejde o revoluci klasickou, ale o revoluci ranou. Problém byl, že šílená doba 1. světové války, v které tvrdošijně pokračovala po svržení carismu i prozatímní vláda v Petrohradě, jinou možnost nedávala. Nešlo přitom jen o osud revolučního hnutí. V sázce byla i nezávislá existence národů tehdejšího Ruska. Zatímco vlastní Říjnový převrat až do počátku německého útoku 18. února 1918 si vyžádal asi 1 000 mrtvých (v úhrnu pokračující 1. světové války s asi 10 mil. padlých na frontách a asi 8,5 milióny civilistů zahubených bídou v zázemí velmi málo), následná občanská a intervenční válka v letech 1918-21 stála životy asi 7 miliónů občanů, viz Dějiny VKS(b), o obětech následného hladomoru nemluvě. Postihla asi 90 % obydleného území vznikajícího SSSR a nadlouho vyloučila demokratický vývoj sovětského Ruska a SSSR ve smyslu politického pluralismu.

Češi a Slováci by neměli zapomínat, že k rozpoutání hrůzné občanské a intervenční války v sovětském Rusku citelně přispělo povstání československých legií 25. května 1918 po tzv. čeljabinském incidentu.

Zřejmě čím ekonomicky a zejména kulturně zaostalejší společnost je, tím větší je riziko excesů při její případné socializaci, která navíc nejen v SSSR splývala s bojem za překonání historické zaostalosti a byla i proto masově podporována. Podobně čím šílenější jsou vnější i vnitřní podmínky socializujících změn, tím větší je riziko excesů. Rozpoutání občanské a intervenční války v sovětském Rusku bylo pro rozvoj socialistické revoluce mimořádně nepříznivé. I přes výše uvedené je jisté, že po upevnění sovětské moci mělo v 30. letech

docházet postupně k politickému uvolňování, tj. v daných historických podmínkách k omezování represí a diskriminace z politických důvodů či pro sociální původ až po jejich zastavení. V tomto duchu šla sice nová ústava SSSR v roce 1936 proti ústavě SSSR z roku 1924, ale k zastavení stalinského teroru nepřispěla. Stalinský teror rozvíjející se socialismus sice výrazně upevnil, ale také těžce kompromitoval.

Totéž platí o letech 2. světové války. Smrtelné ohrožení SSSR žádalo extrémní prostředky včetně tvrdého trestání zrádců a kolaborantů, ale normalizaci zavedl prakticky až N. S. Chruščov po smrti J. V. Stalina v roce 1953, viz velká amnestie a umožnění návratu vysídlených, s nacismem kolaborujících národů. Ukončil také využívání statisíců zajatých německých vojáků na rekonstrukci jimi těžce poničeného území SSSR a umožnil jim návrat do vlasti. Podobně tomu bylo v Číně po vítězství revoluce 1. října 1949 či ve Vietnamu po pádu jihovietnamského loutkového režimu 1. května 1975 a následném sjednocení země. Totéž platí v podstatně menší míře v různých obměnách i pro jiné socializující se státy. Po skončení 2. světové války brzy nastoupila válka studená a mezinárodní situace nesla opět dlouhodobě znaky šílenosti.

Není snadné hodnotit rozporuplnou osobnost J. V. Stalina. Někteří se domnívají, že trpěl a konal pod vlivem nerozpoznané duševní nemoci. Reálnější je úvaha, že žil a SSSR vedl v šílené době, kdy mimořádné úkoly komplikovalo množství intrik a spiknutí organizovaných domácí kontrarevolucí a nepřátelským okolním kapitalistickým světem včetně vytvoření německého nacismu a jeho cílené směřování na SSSR. Za této situace se silná podezřívavost stala nutnou součástí výbavy politika. Idiotská politika Chamberleina, Daladiera, Beka a dalších ustupovačů nacismu skončila pro Československo, Polsko, Francii a další předvídatelnou katastrofou. Vysoká podezřívavost J. V. Stalina tudíž nepřekvapuje. Jisté je, že kdyby nebylo tvrdé ruky J. V. Stalina, evropskou civilizaci by zničil hnědý mor nacismu a slovanské národy by nacisté z velké části vyvraždili (naši předci by svět opouštěli nejčastěji v plynových komorách a spalovacích pecích nacistických koncentračních a vyhlazovacích táborů), z malé části poněmčili či vysídlili na Sibiř. U Čechů by poměr přežití byl asi příznivější. Takové hodnocení bylo a je nad síly nejen N. S. Chruščova a M. S. Gorbačova.

Hodně záleželo na odporu poražené buržoazie a jejich spojenců. Markantně je to vidět na zásadních rozdílech mezi SSSR (zběsilý třídní boj) a Československem, kde rozhodující střetnutí proběhlo v roce 1948 i v roce 1989 bez výstřelu. I zde ale následně vyvstala otázka přiměřené reakce na narůstající teror poražené buržoazie a další pravice, na který vítězná KSČ nedokázala přiměřeně reagovat. Podobně nepřiměřené je pronásledování komunistů po roce 1989 v údajně svobodném demokratickém Československu, resp. Česku, viz lustrační zákon a zákon o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu, o aktivní účasti české justice po roce 1989 na uštívání řady komunistů i nekomunistů nemluvě. Odpověď, učiněná pod tlakem sovětských poradců, byla nepřiměřeně tvrdá, o hledání třídního nepřítele ve vlastních řadách nemluvě. Oběti se stali i někteří vedoucí funkcionáři KSČ. Ke zvůli po roce 1989 došlo přesto, že je západní politici nedoporučovali.

K nejčernějším kapitolám socialistického teroru patří tzv. 2. moskevský proces v roce 1937 a politické procesy počátkem 50. let.

Druhý moskevský proces proti vysokým důstojníkům Rudé armády spustila hrubá provokace německých nacistů, kteří svůj plagiát o spolupráci řady vysokých důstojníků Rudé armády s nacisty podvrhli spolupracovníku československého prezidenta, ten jej předal Edvardu Benešovi a E. Beneš jej, zřejmě s dobrým úmyslem, předal J. V. Stalinovi. Tak byl spuštěn 2. moskevský proces, který skončil popravou řady nevinných vysokých důstojníků Rudé armády včetně náčelníka generálního štábu Rudé armády maršála Michala Tučačevského.

Politické procesy z počátku 50. let vyprovokovaly tajné služby USA – CIA, vedená Allanem Dullem. Plagiát, odhalující v řadě socializujících států údajné agenty, byly

podstrčeny sovětské rozvědce prostřednictvím agenta USA, vysokého důstojníka kontrarozvědky, jednoho z dvanácti nevlivnějších a nejobávanějších mužů Polska, Josefa Swiatla. J. Swiatlo denuncioval nejvyšší funkcionáře stran jako americké agenty. V důsledku této operace bylo vyvoláno podezření z angloamerického a později i sionistického spiknutí, které vyprovokovalo J. V. Stalina k činu zničit „*hnízd*o zmijí“ v zárodku. „*Věznice se plnily lidmi, kteří celý svůj život zasvětili věci, jež je nyní ničila,*“ viz 39, str. 57). Když splnil své poslání, 21. prosince 1953 uprchl J. Swiatlo na Západ.

Plně vyhodnotit povahu působení Josefa Swiatla a Noela Fielda, kteří organizovali akce, jež vedly k likvidaci řady nevinných špičkových politiků a dalších lidí v lidových demokraciích, se dosud nepodařilo. Bylo však „*absolutně nejtma*vším bodem americké zahraniční politiky v *chmurných letech studené války. Škodila věci, které původně chtěla sloužit. Odsunula možnost uvolnění mezi Východem a Západem o jednu generaci,*“ viz 39, str. 120-122). Jisté je, že tyto procesy vážně zkompromitovaly socializující státy a že budou radikální levici předhazovány ještě hodně dlouho. Citováno z Formánka 3).

Na procesech a jejich brutalitě se u nás významně spolupodepsali sovětsí poradci. Československo jim ze socializujících států odolávalo nejdéle, ale po jejich zahájení v nich setrvalo déle než jiné evropské socializující státy. Také pozdější rehabilitace probíhaly nedůsledně a nepřiměřeně pomalu.

Zůstává zásadní otázka, jak demokratickými prostředky bránit socializující se společnost v podmínkách nucené koexistence s vyspělým kapitalismem a jeho snahám o permanentní rozvracení socializujících se společností cestou přímých vojenských intervencí, organizování teroru, různých ekonomických a dalších blokad, neutuchající ideové diverze a nově i organizováním tzv. barevných revolucí. Potřebu respektovat právní stát silně limituje organizování škůdcovských akcí všeho druhu včetně barevných revolucí západem. Dává za pravdu nejmenovanému prezidentovi, který pokus o barevnou revoluci zlikvidoval střelbou ostrými do organizátorů nepokojů.

Pokud už k nezákonnostem došlo, měla socializující společnost urychleně usilovat o nápravu včetně rehabilitací nevinných obětí. Naprosto špatná je praxe mýt si ruce shozením veškeré viny na své předchůdce, jak učinil N. S. Chruščov na XX. sjezdu KSSS v roce 1956. Umožnil též západu zásadně zveličovat oběti J. V. Stalina. Nutné bylo „otevřít archivy,“ což se ale stalo paradoxně až za S. M. Gorbačova.

9.2.6.4. Stabilita kádrů

Vážným problémem se v některých socializujících státech stala praktická absence obměny vedoucích, zejména vrcholových politiků. Přestože rychle se měnící realita vytvářela situaci, že vrcholný politik ztrácel po deseti letech přehled o zásadních problémech rozvíjející se socialistické společnosti (kubáňští bratři Fidel a Raul Castro jsou zde asi čestnou výjimkou), řada vrcholných politiků reálného socialismu ve svých funkcích vydržela až do své fyzické smrti. Nejdéle sloužícím vrcholovým politikem byl severokorejský Kim Ir Sen (49 let, 1945-94), po té kubánský Fidel Castro (47 let, 1959-2006), 41 let sloužil albánský Enver Hoxha (Hodža) (1944-85), 36 let vedl Jugoslávii a SKJ J. B. Tito (1944-80), 35 let vedl Bulharsko Todor Živkov (1954-89), 32 let vedl Maďarsko János Kadár (1956-88) a Mongolsko Cedenbal (1952-84), 30 let řídil SSSR J. V. Stalin (1923-53), 27 let řídil Čínu Mao ce Tung (1949-76), 22-24 let Rumunsko vedl N. Causescu (od roku 1965 /67/ do roku 1989). Z výše uvedených na své vedoucí funkce rezignovali jen T. Živkov a J. Kadár (oba spíš vynuceně krátce před koncem socialismu). Cedenbal byl odvolán ze zdravotních důvodů. Ostatní ve svých funkcích zemřeli. Causescu byl 22. prosince 1989 svržen a o tři dny později i popraven.

Podivně působí dynastie založená Kim Ir Senem v KLR, kdy po jeho smrti se stal vůdcem KLR jeho syn a po jeho smrti jeho vnuk. Ve výčtu lze pokračovat.

Zvlášť tragické bylo, když L. I. Brežněv zůstal generálním tajemníkem KSSS i v letech 1976-82, kdy mu zdravotní stav po sérii infarktů neumožňoval vykonávat vysoce odpovědnou funkci šéfa strany. Dobrý politik nemůže být směšný.

Ke kladům čínského vůdce Teng Siao Pchinga patřilo i jeho umění odejít včas. Založil tak správnou praxi čínských soudruhů, že ve vedení KS Číny a čínského státu lze být nejvýš dvě pětiletá volební období. Za deset let se dnes společnost příliš změní na to, aby vrcholný politik byl s to dostatečně vnímat probíhající změny a adekvátně na ně reagovat.

9.2.6.5. Role osobností v socializujících revolucích

Antikomunisté s oblibou říkají, že Rusko postihly dvě velké tragédie: že se V. I. Lenin narodil a že předčasně zemřel. Nepřímo tak vzdávají velký hold vůdci VŘSR. Otázka úlohy osobnosti v dějinách, zde socialistických revolucí, je ožehavá. Totiž, skutečných osobností – vrcholných politiků – bývá zoufalý nedostatek. Špičkoví revoluční vůdci bývají nenahraditelní, jejich ztráta velmi negativně poznamenává příslušný revoluční proces.

Můžeme si to ukázat na šestici nejznámějších vůdců VŘSR. Neomylný génius, stratég a vůdce VŘSR V. I. Lenin. Levičák L. D. Trockij – jež svou hrubě chybnou tezí: *„Bud' ruská revoluce podníti celosvětovou proletářskou revoluci, alespoň ve vyspělých státech, nebo padne!*“, ji zásadně ohrozil, neboť vyváženou revoluci do zahraničí je hrubá, nepřijatelná chyba a pošetilost. K revoluci musí v příslušné zemi dozrát objektivní i subjektivní podmínky, na rozdíl od vývozu kontrarevoluce, který může, ale nemusí uspět. V jistém smyslu malověrní slaboši a zrádci G. J. Zinovjev a L. B. Kameněv – jež svou teorii chtěli uplatňovat nejprve vyzrazením záměru říjnového převratu nepříteli a později nesmyslným požadavkem na kapitulaci velmi těžce zvítězivé revoluce. Naštěstí neuspěli. N. I. Bucharin vykonal pro revoluci hodně, měl ale jinou představu o jejím rozvíjení v 30. letech. Historie mu nedala za pravdu. J. V. Stalin – prozíravý, velmi tvrdý surový pragmatik, řídicí budování a obranu socialismu v extrémních podmínkách občas i šílenými metodami, hodnými cara Ivana IV. Hrozného, současně vítěz nad německým nacismem a zachránce evropské civilizace. Vděku se ale nedočkal, neboť zejména útlacitní nejsou s to, resp. nechtějí tvrdou rozporuplnou historii ani trochu pochopit, natož tolerovat. Ne náhodou na tapetě nejen pravice je zdaleka nejvíce J. V. Stalin. Přitom jeho nástupce – N. S. Chruščov a zejména L. I. Brežněv za velké osobnosti označit nelze (snad lze mluvit o průměrných politicích), o naprosto neschopném a všehoschopném S. M. Gorbačovovi a B. N. Jelcinovi nemluvě. Jurka tvrdí, že skutečným vlastizrádcem a agentem CIA byl blízký spolupracovník M. S. Gorbačova Jakovlev. Inu, V. I. Lenin, J. V. Stalin a další vybojovali vítěznou revoluci a vytvořili Sovětský Svaz, S. M. Gorbačov a B. N. Jelcin SSSR rozvrátili a zničili. Druhým nejkritizovanějším sovětským politikem bývá vůdce VŘSR V. I. Lenin. Nebál se revoluci zorganizovat, vítězně vést a to se nepromějí, nejen na pravici. V ČR se tak dnes děje po vzoru odmítání husitské revoluce historikem Josefem Pekařem, přestože tehdy alternativou bylo vyvraždění českého národa křižáky. Známy spor o výklad české historie „Palacký – Pekař“ je sporem především o výklad historie. V „datech“ se tito historikové příliš nerozcházejí, byť jich měl mnohem mladší Pekař víc.

V Československu lze za nejvýznamnější osobnost socializace považovat (vedle sociálně demokraticky orientovaných T. G. Masaryka a E. Beneše) jistě K. Gottwalda. Nejprve levičák, viz výrok v parlamentu: *„Jsme tu od toho, vážení buržoové, abychom vám zakroutili krkem!*“ Později pod tlakem okolností budovatel lidové fronty proti fašismu. Po

Mnichovu s E. Benešem vedl protifašistický odboj v zahraničí. Byl hlavním autorem a po osvobození prosazovatelem strategie vlády Národní fronty a národních výborů s širokými pravomocemi, pokojně rozvíjející socializující revoluci parlamentní cestou (dvouletka) až po triumfální vítězství v únoru 1948 bez výstřelu. To mu pravice, reformisté i všichni malomyslní nemohou prominout. Velice poučná, byť opomíjená je i strategie budování základů socialismu, která byla pod jeho vedením připravena a schválena IX. sjezdem KSČ v roce 1949, zejména program překonávání bídy a vytváření základních sociálních jistot všem občanům Československa. I když poslední léta K. Gottwald jako prezident již byl za svým zenitem a dopouštěl se vážných chyb, zůstal nejvýznamnější osobností bojů za socialismus v Československu.

Významnými osobnostmi byli i českoslovenští prezidenti Antonín Zápotocký a Antonín Novotný, byť ani je nelze posuzovat nekriticky.

Za velkou osobnost je nutné považovat prezidenta ČSSR generála Ludvíka Svobodu - jako hlavního organizátora Československého armádního sboru v SSSR za 2. světové války, jako ministra obrany poválečného Československa, jako prezidenta, který svým rozhodným postojem ke vstupu „spřátelených vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968“ významně přispěl k zabránění krveprolití u nás.

Velkou osobností byl i poslední socialistický prezident Československa Gustav Husák. Komunistická internacionála ho hodnotila jako neukázněného a nespolehlivého. Neprávem. Byl významným organizátorem Slovenského národního povstání, významným politikem Komunistické strany Slovenska po válce, stal se obětí nezákonného procesu se „slovenskými nacionalisty“ v letech 1953-54 a do roku 1962 byl vězněn, po té se věnoval věde k práci (kniha Svědectví o Slovenském národním povstání). Byl významnou osobností roku 1968, která po 21. srpnu 1968 v Československu zabránila nejhoršímu. 17. dubna 1969 byl zvolen šéfem KSČ. V této funkci dokázal stranu stabilizovat a uchránit před levičáky typu Vasila Bilaka. Dokázal mu i vyfouknout funkci prezidenta ve chvíli, kdy Ludvík Svoboda musel ze zdravotních důvodů abdikovat. Dokázal i prosadit zřízení samostatné katolické diecéze na Slovensku. Do jisté míry ho zlomila smrt jeho druhé manželky v roce 1977.

Významnou osobností byl i předseda vlády ČSSR v letech 1970-88 Lubomír Štrougal. Stejně jako Gustav Husák a někteří další nebyli s to zlomit konzervativní levičácké křídlo ve vedení KSČ, bránící nezbytným reformám.

Naopak propadli svého času velmi oslavovaní muži pražského jara včele s A. Dubčekem, kteří to jistě mysleli dobře, ale byli mimo realitu, až je zaskočil 21. srpen 1968, po té normalizace a nakonec i 17. listopad 1989. Inu: „*Mysleli to dobře, ale dopadlo to jako obvykle.*“ (tj. špatně, mimořádně špatně).

Další velké osobnosti z řad KSČ se při rozvoji socialismu v Československu do klíčových funkcí neprosadili.

Otázkou je, zda lze najít velkou osobnost socializující revoluce v Polsku. Tvrdý zakladatel socializujícího Polska B. Bierut zřejmě v daných podmínkách neměl moc na vybranou. Zřejmě podobně je nutné hodnotit jeho nástupce W. Gomolku, byť proti útokům na Židy v roce 1969 měl mnohem rozhodněji zakročit. Bouře, které B. Bieruta smetla v roce 1956 a W. Gomolku v roce 1970 ale ukazují přinejmenším nezávládnutí situace. I dnes Poláky značně uctívají E. Gierek se příliš rozmáchl a v zásadě přivedl polskou socializaci v srpnu 1980 ke krachu. S. Kania těžce zápasil s velmi těžkým dědictvím E. Gierka, podobně W. Jaruzelski. Snad jen polský generál Wojciech Jaruzelský, budující polskou lidovou armádu proti fašismu v SSSR, později budující armádu socializujícího Polska a zvláště pak jako zachránce Polska před občanskou válkou vyhlášením výjimečného stavu 13. prosince 1981,

lze označit za velkou osobnost polského pokusu o socialismus. Jistě i proto ho po smrti hodlá polská vláda PiS po vzoru nejhrošších inkvizitorů soudit.

Nenapadají mě velké osobnosti v Maďarsku a v Rumunsku.

Velkou osobností v Bulharsku byl jistě v roce 1949 předčasně zemřelý Georgi Dimitrov a v Jugoslávii J. B. Tito. Tito byl ale značně kontroverzní jak ve věci řešení národnostních problémů, tak 2. etapy rozvíjení ekonomické reformy v Jugoslávii.

Velkou, ale silně kontroverzní osobností byl zakladatel lidové Číny Mao ce Tung. V roce 1959 skončila jeho výrazně pozitivní role (vedení vítězné revoluce a první desetiletí socializace Číny) a začala role výrazně negativní, viz Velký skok, Velká proletářská kulturní revoluce, pohraniční války se SSSR a s Vietnamem, podpora zruďného Pol Potova režimu v Kambodži. Velkou osobností byl strůjce čínského ekonomického zázraku Teng Siao ping.

Rozhodně nelze kladně hodnotit osobnost vůdce KJDR Kim Ir Sena, neboť rozpoutal korejskou válku.

Velkou pozitivní osobností byl vůdce vietnamské revoluce Ho Či Min (zemřel 2. 9. 1969), podobně vůdci kubánské revoluce bratři Fidel a Raúl Castro (od roku 1959, Fidel do roku 2006, Raúl dosud) a vůdce socializující Libye M. Kaddáfí v letech 1969-2011.

Historie ukazuje, že předčasná smrt či vražda vůdce socialistické revoluce může revoluci vážně ohrozit, viz zavraždění Patrice Lumumby v Kongu v roce 1961, předčasná smrt prezidenta H. Cháveze ve Venezuele 5. března 2013 (jeho následník Maduro hold není osobnost formátu Cháveze), atd.

Podobné zkušenosti mají i jiné revoluce – následovníky neměl K. Atatürk v Turecku, v roce 1961 zavražděný předseda vlády Konga Patrice Lumumba, v roce 1966 vojenským převratem svržený prezident Ghany Nkruman, v roce 1970 zemřelý prezident Egypta G. Násir atd.

Podobné zkušenosti má i ČR a SR po roce 1989. Velké pozitivní politické osobnosti ČR po roce 1989 nemá. Politici od moci odstavené někdejší KSČ se mimo opozici neprosadili, což nepřekvapuje. Zjevně velmi záporná osobnost je Václav Klaus v 90. letech, převážně záporná osobnost je Vladimír Mečiar, rozporuplné osobnosti jsou Miloš Zeman a Robert Fico. Bezpočet politikářů, politických trpaslíků a zaprodanců cizím zájmům za politické osobnosti označit nelze, byť se jimi ČR i SR hemží, Václavem Havlem počínaje. Tak jako obvykle, mnoho malých napoleonků, ale žádný Napoleon Bonaparte.

9.2.7. Nerozvinutá versus rozvinutá socialistická společnost

V SSSR byla v roce 1936 přijata ústava, která zemi prohlásila za socialistický stát. Podobně se Československo prohlásilo za socialistický stát ústavou v roce 1960, Jugoslávie (SFRJ = Svazová federativní republika Jugoslávie) v roce 1963, Rumunsko (RSR) v roce 1970, sjednocený Vietnam (VSR) v roce 1976, dále Libye = Libyjská arabská socialistická Džumhária, Etiopie. XIV. sjezd KSČ přijal usnesení, že se v ČSSR v roce 1971 vybudoval rozvinutý socialismus. Toto konstatování ale solidně nezdůvodnil.

Šlo o kroky předčasné a socialismus kompromitující, protože ve všech případech byly vybudovány jen základy socialismu, resp. bylo ukončeno přechodné období od kapitalismu, popř. feudalismu či asijského výrobního způsobu k nerozvinutému socialismu a začala etapa nerozvinutého socialismu, ať už převážně netržního nebo tržního. V Etiopii nebylo dosaženo

ani tohoto základu, podobně v řadě jiných afrických a arabských státech, které svého času uskutečňovaly určitou socializaci.

Nerozvinutý socialismus sovětského typu měl mnoho vážných problémů, počínaje nedostatečnou materiálně technickou základnou přes nedostatečné využívání zbožně peněžních vztahů až po omezenou politickou demokracii. Problém byl, že v extrémních podmínkách budování základů socialismu v Evropě došlo s výjimkou Jugoslávie k vychýlení socialistické výstavby k centralisticko příkazovací soustavě řízení s nízkým využíváním zbožně peněžních vztahů, z které nebyla snadná cesta zpátky. Různé tržní reformy znamenaly značné omezení základních sociálních jistot, zejména práva na práci, dále inflaci a další rozporuplné sociálně ekonomické jevy. Platí to plně i o reformě O. Šika v ČSSR v roce 1968, byť to bylo tehdy oficiálně odmítáno.

Základem socializace v Libyi bylo znárodnění ropy a zemního plynu v roce 1973 a využití rozsáhlých příjmů z jejich těžby a vývozu k rozvoji státu i k zásadnímu povznesení životní úrovně obyvatel. Údajně socialistická Etiopie začínala v roce 1974 s bojem proti hladomoru a na stejný problém v roce 1991 „dojela.“

Z evropských socialistických států se pasti centralisticko příkazovací soustavy plánovitěho řízení vyhnula jen Jugoslávie. Vytvořila si ale jiné pasti, zejména za základ výroby uzákonila samostatné výrobní úseky, nikoliv podniky, a územní chozrasčot. Tyto pasti byly zřejmě ještě destruktivnější ve srovnání s centralisticko příkazovací soustavou řízení. Uzákoněny ale být nemusely. Základem výrobní samosprávy mohl být podnik. Obce, města, regiony a republiky mohly být financovány podobně jako v ČSSR.

Inspirativní je jistě příklad současné Číny, která se neopíjí svými dosaženými úspěchy a předpokládá vybudování socialistické společnosti s čínskými rysy až asi za 50 let. Úspěšný urychlený rozvoj Číny jí umožnil toto období zkrátit. K 1. 7. 2014 středně rozvinutý socialismus předpokládá dosáhnout v roce 2021, rozvinutý socialismus v roce 2049.

Naopak tragický byl výrok N. S. Chruščova na 21. sjezdu KSSS v roce 1961: „*Do deseti let budou sovětské lidé žít v komunismu.*“ Komunismus tehdy nebyl dosažitelný v SSSR ani v jiném socializujícím se státu ani za 30 let. Reálné bylo jen usilovat o rozvinutý socialismus. Místo slibování nemožného, světlých zítřků, komunismu apod. je nutné slibovat poctivé úsilí o lepší společnost, o řešení aktuálních problémů socialistické společnosti a tyto sliby plnit, samozřejmě při dlouhodobé orientaci na vybudování rozvinuté socialistické společnosti a s perspektivou komunismu.

K 1. březnu 2018 jsou výrobní síly ale mnohem rozvinutější, takže hmotná nouze ani absence základních sociálních jistot by při rozumném rozdělování vytvořených hodnot a rozumném stanovení pracovní doby nikomu neměla hrozit. S využitím kladných a záporných zkušeností minulé socialistické výstavby by za příznivých podmínek neměl být problém vyvarovat se centralisticko příkazovací soustavy plánovitěho řízení, politických, národnostních, náboženských a dalších excesů a v rámci socialistických přeměn přechodného období přejít rovnou na socializující, sociálně a ekologicky regulované tržní hospodářství orientované na udržitelný vývoj, na rozvinutý socialismus. Tedy, za podmínky, že se socializující společnost nebude muset bránit imperialistické agresi, že nebude sdírána národnostní, náboženská, multikulturalistická EU typu či jinou nevraživostí, že nebude zásadně ohrožena silicím rozvratem klimatu a za podmínky, že její vůdcové i lidé dole budou potřebu účinné ochrany životního prostředí brát vážně a nebudou podvazovat razantní úspory paliv a energie, zásadní rozvoj kolejové dopravy při tlumení neúnosné silniční dopravy, že nebude zvyhodňována silniční doprava, že bude prosazováno šetrné zemědělství, že se nebude devastace vodních poměrů vydávat za protipovodňovou ochranu aj.

Perspektiva nástupu průmyslu V.4 spojená s masovým rušením pracovních míst ve výrobě i v nevýrobní sféře zvyrazňuje problém zajistit smysluplnou existenci lidí mimo pracovní proces. Půjde o jeden z nejobtížnějších úkolů i pro případnou socializující se společnost. Zřejmě na něj dnes není nikdo připraven.

9.2.8. Společenské zákonitosti boje za socialismus

Zásady, resp. zákonitosti budování socialismu zformulovala První mezinárodní porada komunistických a dělnických stran socialistických zemí a porada představitelů komunistických a dělnických stran, která se konala za účasti 64 stran v Moskvě 14. – 16. listopadu 1957, resp. v roce 1958 ve Varšavě. Porada mimo jiné schválila Deklaraci představitelů komunistických a dělnických stran socialistických zemí, v níž je mimo jiné: „*Takovými společenskými zákonitostmi boje za socialismus jsou:*

- *vedení pracujících mas dělnickou třídou, jejímž jádrem je marxisticko leninské strana, při uskutečňování proletářské revoluce v té či oné formě a nastolení diktatury proletariátu v té či oné formě;*
- *svazek dělnické třídy se základní masou rolnictva a jinými vrstvami pracujících;*
- *likvidace kapitalistického vlastnictví a nastolení společenského vlastnictví základních výrobních prostředků;*
- *postupná socialistická přeměna zemědělství;*
- *plánovitý rozvoj národního hospodářství směřující k vybudování socialismu a komunismu, ke zvyšování životní úrovně pracujících;*
- *provedení socialistické revoluce v oblasti ideologie a kultury a vytvoření početné inteligence, oddané dělnické třídě, pracujícímu lidu a věci socialismu;*
- *likvidace národnostního útisku a nastolení rovnoprávnosti a bratrského přátelství mezi národy;*
- *obrana vymožeností socialismu před pokusy zahraničních a vnitřních nepřátel; solidarita dělnické třídy příslušné země s dělnickou třídou ostatních zemí – proletářský*
- *internacionalismus,*“ (viz 41), s. 410.

Aktuální otázkou zůstává, co z těchto zákonitostí bylo oprávněné, co neoprávněné.

Nutno konstatovat, že výše uvedené zásady se v praxi budování rozvinuté socialistické společnosti vesměs uplatňovaly, s výjimkou odstranění národnostního útisku, kde v řadě států budujících socialismus docházelo k značným přehmatům, jak v přechodném období, tak i v nerozvinutém socialismu sovětského typu.

Základním problémem výše uvedených zásad je, že jde o zákonitosti boje za vytvoření základů socialismu, nikoliv o zákonitosti budování nerozvinuté i rozvinuté socialistické společnosti. Pomáhaly spíše státům, které se vydávaly na cestu socialistických přeměn než státům, kde již byly základy socialismu vybudovány. Pro dogmatiky vznikl problém, co s nimi, když už byly vesměs nebo alespoň převážně naplněny.

Zásady se málo vyjadřovaly k rozvíjení socialismu. V první řadě se nerozlišoval nerozvinutý socialismus, vzniklý realizací základních socialistických přeměn v přechodné období, a rozvinutý socialismus, který měl vzniknout rozvíjením nerozvinutého socialismu postupným odstraňováním četných materiálně technických i společenských prvků

nerozvinutosti. Po vzniku nerozvinutého socialismu měla být diktatura proletariátu postupně nahrazena všelidovým státem. Nerozvinutý socialismus dále trpěl nedostatečným využíváním zbožně peněžních a tržních vztahů ad. v důsledku hrubého podceňování objektivního působení zákona hodnoty za socialismu. Věcně lze zásadám vytknout nedostatečné řešení likvidace předkapitalistických společenských formací, což ale nebyl problém ČSSR. Chyběla v nich zásada rozdělování podle práce, prosazování bezplatné jednotné státní školské soustavy, jednotného bezplatného zdravotnictví a základního sociálního zabezpečení, které ale byly v evropských socializujících státech vytvářeny a rozvíjeny.

Ožehavou otázkou je, co ze společenských zásad budování socialismu z roku 1957 je aktuální pro úsilí o moderní socialismus dnes a co nikoliv.

I nadále platí, že objektivně největší materiální zájem na překonání přezrálého kapitalismu má dělnická třída a další vrstvy pracujících. Na rozdíl od časů masového továrního proletariátu má situaci snadnější i obtížnější zároveň. Snadnější proto, že moderní elektronické komunikační prostředky umožňují proti minulosti mnohem snadnější komunikaci mezi občany včetně možnosti se takto organizovat. Těžší proto, že snesitelná hmotná životní úroveň většiny pracujících nežene od 60. let 20. století pracující do jednoho šiku k obraně svých základních životních zájmů, ale stimuluje měšťáctví. Rozmáhající se zhýčkanost významné části pracujících včetně vzniku „nové západní levice“ se stala vážným problémem. Organizovanost a akceschopnost dělnictva se podstatně snížila, o organizovanosti a akceschopnosti ostatních pracujících nemluvě. Proti minulosti je mnohem účinnější vymývání mozků vládnoucím bulvárem i záplavou informací brakové hodnoty. Negativně působí i globalizace, kdy podstatně více vykořisťované vrstvy pracujících v rozvojových státech reálně fungují jako stávkokazi ve státech vyspělých s vysokými mzdami, resp. platy. Solidarita pracujících v mezinárodním měřítku a zejména mezi vyspělými a rozvojovými státy prakticky nefunguje. Platí nechvalné: „*Bližší košile než kabát!*“ Ani vyostřující se ekologické problémy na tom mnoho nemění, přestože jde o otázku přežití celého lidstva. Nová je zejména nutnost spojit úsilí o socializaci společnosti s úsilím o (trvale) udržitelný rozvoj ekonomiky a o (trvale) udržitelný způsob života občanů. Sladit ekonomický, sociální a environmentální pilíř udržitelnosti je velice obtížné obecně a za kapitalismu ještě o hodně těžší až nemožné. Zde ono nechvalné: „*Bližší košile než kabát!*“ platí trojnásobně.

S výše uvedeným úzce souvisí i neradostné postavení předvoje dělnické třídy a ostatních neprivilegovaných vrstev obyvatel – radikálně levicové strany komunistického typu. V řadě vyspělých kapitalistických i bývalých socialistických států jsou radikálně levicové politické strany velmi slabé, navíc nejednou zastoupené více vzájemně se svářícími skupinami, takže vesměs zůstávají velmi slabé, s mizivým vlivem a mimo parlament. Ale i ve státech s jednou dominující silnou radikálně levicovou stranou v parlamentních volbách dosahují spíše hubených volebních výsledků, obvykle do 10 %. KSČM s dosahovanými asi 14 % odevzdanými hlasy voličů je výjimkou. Ve volbách v říjnu 2017 ale KSČM klesla na 7,8 %. Svého času mohutný úspěch moldavských a kyperských komunistů neměl příliš dlouhého trvání, resp. tažení domácí i zahraniční pravice bylo sice nesolidní, ale úspěšné. Špatně to vypadá s ideovou prací, s úsilím o kritickou analýzu reálně socialistické minulosti a o vytvoření konceptu moderního socialismu. Většina radikálně levicových politických stran žádnou ideovou práci ani žádné úsilí o vytvoření konceptu moderního socialismu nedělá, čímž jen otvírá prostor jiným politickým silám. Vítězi pak nejčastěji populisté.

Populisté mohou být i radikálně levicoví, viz řecká Syriza. Tomu pak odpovídají i výsledky. Absence programu B (pro nepříznivé počasí) vedla k tristní situaci, kdy Syriza po svém dvojitým volebním vítězství, neurvale vydíraná černou trojkou MMF, Evropské komise a Evropské centrální banky, pokračuje v likvidaci zbytků sociálního státu i řecké ekonomiky. Na pomoc od levice v EU

čekala marně. Strany socialistické internacionály ji hodily před palubu, strany radikální levice se do vlády v žádné další zemi EU nedostaly.

Nejednoznačný je ale i výsledek chávezovské revoluce střední síly ve Venezuele. Zdá se, že ji populista H. Chávéz 15 let úspěšně vedl, mnohé pro její vítězství učinil, v první řadě rozvíjel širokou lidovou frontu chudých a středních vrstev obyvatel a významně pozvedl hmotnou i nehmotnou životní úroveň širokých vrstev obyvatel. Přesto vývoj po jeho smrti 5. března 2013 ukazuje, že neučinil zdaleka dost, počínaje nevytvářením významných finančních rezerv v letech vysokých cen hlavního exportního artiklu Venezuely – ropy a nedostatečně diverzifikoval venezuelskou ekonomiku, takže zásadní snížení cen ropy jí zasadilo těžkou ránu. Sociálně ekonomická situace v důsledku pádu cen ropy se ve Venezuele podstatně zhoršila. Situaci významně zhoršuje rozsáhlé sabotování zásobování obyvatelstva, které umožňuje zachování soukromého zásobování obyvatelstva soukromou obchodní sítí. Výsledkem je nástup pravice – velkopodnikatelů podporovaných USA, její vítězství v parlamentních volbách a pokusy o odvolání socialistického prezidenta Madura.

Když se KSČM v roce 2015 podařilo v Praze uspořádat mezinárodní konferenci komunistických a dělnických stran k problémům minulého evropského pokusu o socialismus a k hledání cest k modernímu socialismu budoucnosti, byl její výsledek hubený. Mnohé strany radikální levice z různých důvodů nevyslali ani zástupce. Kromě zástupců KSČM pouze delegáti z KS Vietnamu měli o problémy budování moderního socialismu vážný zájem. Ostatní se věnovali zrovna aktuálním problémům nebo jen sledovali diskusi (KS Číny).

Je běžné, že i radikálně levicové strany v Evropě, o stranách nové evropské levice a sociálně demokratických a socialistických nemluvě, o možné socialistické revoluci, natož nastolení diktatury proletariátu nechtějí ani slyšet s tím, že revoluce a zvláště pak diktatura proletariátu stojí v protikladu s (buržoazní) demokracií. Jistě, diktatura znamená určité omezení demokratických možností. Otázkou ale stejně jako v minulosti je, zda pro přechodné období od kapitalismu ke komunismu bude jiná možnost, viz zkušenosti nejen Venezuely. V praxi bude záležet na míře odporu vládnoucí finanční oligarchie a jejich příznivců, na celkové mezinárodní situaci a na míře prozíravosti vůdců socialistické revoluce. Mám za to, že k socialistickým přeměnám musí radikálně levicové strany mobilizovat všechny vrstvy neprivilegovaných občanů. Je to těžké, ale jiná cesta není. Bez podpory většiny lidu není reálné prosazovat socialistickou revoluci, a to ani parlamentní, ani mimoparlamentní cestou, stejně jako v minulosti.

Sebevražedná je sociáldemokratizace, liberalizace a multikulturalizace radikálně levicových stran, jak ukazují zkušenosti maďarských socialistů, Strany demokratické levice na Slovensku a v Polsku. Podobně je sebevražedná „multikulturalizace“ či „sluníčkarizace“ radikálně levicových stran v západní Evropě.

Výrazná početní redukce rolníků a dělníků je realitou. Místo nich se zvyšuje počet pracovníků značně nesourodého souboru služeb, dále nezaměstnaných a také bezdomovců. Za kapitalismu přibývá i počet úředníků a sloužících. Svazek dělnické třídy s rolnictvem je i nadále nezbytný, přestože zásadní redukce počtu rolníků a značná redukce počtu dělníků význam tohoto svazku relativně zmenšuje. Nutné je budovat širokou koalici neprivilegovaných pracujících i nepracujících občanů na obranu jejich základních zájmů. Je běžné, že ani vysokoškolský diplom není zárukou slušného zaměstnání a slušné životní úrovně, viz pracovníci sociálních služeb, učitelky a učitelé, mnohé zdravotní sestry ad. Velmi negativně působí masová nezaměstnanost a téměř všeobjímající strach z nezaměstnanosti a dalších sociálních nejistot včetně prekarizace práce a hrozby exekucí majetku pro nesplácení dluhů.

Zrušení kapitalistického vlastnictví, resp. zavedení socialistického vlastnictví hlavních výrobních prostředků, zespolečenštění rozhodujících výrobních prostředků je pro socialistické přeměny nevyhnutelné. Nemusí mít ale nutně podobu znárodnění bez náhrady. Může jít o

výkup, resp. odkup za náhradu, přebírání krachujících podniků apod. Nelze se ale a priori zříkat ani sankčních konfiskací. Nacionalizace půdy podle vzoru Leninova dekretu o půdě je na místě jen tam, kde je nutné likvidovat materiální základnu předkapitalistických společenských formací.

Nejvíce jsou na zespolečenštění zralé podniky technické infrastruktury – dopravní, spojové a energetické sítě, vodárny, vodovody, kanalizace a komunální čistírny odpadních vod apod. Soukromé vlastnictví těchto podniků vážně podvazuje rozvoj společnosti, a to i kapitalistické. Podobně jsou na zespolečenštění zralé klíčové podniky, zejména velké banky a další podniky finančního sektoru (jejich zespolečenštění je nezbytné, protože mohou snadno paralyzovat společnost, a to i sabotážním chováním), atomové a další velké elektrárny, velký těžební průmysl, velké rizikové chemičky, velcí výrobci léčiv a velcí distributoři zboží. Situace v současné Venezuele, kdy obchodníci sabotují zásobování obyvatelstva zbožím potřebným k životu prostých občanů, nelze připustit. Svého času politicky motivovaná stávka autodopravců v Chile za účelem paralyzace zásobování obyvatelstva vážně poškodila socialistickou vládu Salvadora Allenda a usnadnila vojenský puč generála Pinocheta 11. září 1973.

Rozbor ekonomických zákonů komunistické společenské formace pro stadium socialismu, viz kapitola č. 2, dospívá k závěru, že v nižší etapě komunistické společenské formace (socialismu) fungují následující zákony:

- 1) Zákon ekonomie času,
- 2) Zákon růstu společenské produktivity práce,
- 3) Zákon závazného souladu charakteru výrobních vztahů s charakterem výrobních sil,
- 4) Zákon růstu pravých lidských potřeb,
- 5) Zákon společenského přivlastňování,
- 6) Zákon plánovitého rozvoje,
- 7) Zákon rozdělování podle práce,
- 8) Zákon hodnoty včetně zákona oběhu neplnohodnotných peněz.

Základním rozparem komunistické společensko ekonomické formace je rozpor mezi společenským a individuálním. Není jednoduché ho řešit. S rostoucí rozvinutostí, diverzifikací, resp. individualizací mnohých potřeb jednotlivých občanů a také v důsledku rostoucí zhýčkanosti společnosti i mnoha jejich občanů pro mnohé stále víc platí ono havlíčkovské: „Protože mu kráva nedojí, jde hned k Pánu Bohu!“

Z hlediska ekonomických zákonů socialismu je nutné se, na rozdíl od někdejšího reálného socialismu, vyhnout zejména:

- a) znárodňování drobných živnostníků (bylo jen v ČSSR),
- b) centralisticko příkazovací soustavě řízení včetně postátňování družstev,
- c) bujení konzumní společnosti.

V trochu normálních podmínkách by měla společnost usilovat o spíše krátké přechodné období a také o spíše krátké období nerozvinutého socialismu. Měla by se maximálně bránit zavádění centralisticko příkazovací soustavy plánovitého řízení a co nejvíce využívat objektivní působení zákona hodnoty. Jak už bylo vícekrát řečeno, bujení konzumní společnosti není jednoduché se bránit.

9.2.9. Role tzv. Kondratěvových dlouhých cyklů

Problematika tzv. Kondratěvových dlouhých cyklů je na okraji zájmu ekonomů. Pro její základní popis ocitují Pavla Siručka, který se jimi dlouhodobě zabývá:

„Nestandardní koncepce dlouhých vln, která tyto spojuje s cyklickým charakterem inovační činnosti, modeluje industriální historii kapitalismu (počínaje I. průmyslovou revolucí) sledem 4 dlouhodobých Kondratěvových cyklů či vln. Jak bude dále precizováno, bývá I. K-vlna přibližně datována 1780/90–1844/51 (s horním bodem obratu 1810/17) a je založená na procesech I. průmyslové revoluce. Následuje II. K-vlna v období 1844/51–1880/96 (s obratem 1870/76 – „věk železnic“), resp. III. K-vlna 1880/96–1939/45 (s obratem 1914/17, spojovaná s tzv. technickovědeckou revolucí) a IV. dlouhá K-vlna 1939/45 – původně cca 2000 (s horním obratem 1965/70, spojená s procesy VTR). Aktuální je již řadu let ukončení IV. a nástup V. K-vlny, často na pozadí tzv. informační revoluce. V jednotlivých cyklech lze identifikovat nosné obory technologických změn („tahouny“) i geografická centra s vedoucími zeměmi (Británie u I. a částečně II. vlny či především USA ve 20. století). Body obratu ekonomických dlouhých vln mohou být spojovány s pozadím významných historických událostí, revolucí, válek či monetárních jevů. Od konce 18. století lze vývoj kapitalistických tržních ekonomik připodobnit k obrysům zubů pily – pomocí I. až IV. K-cyklu. Každá z vln se skládá ze dvou základních fází: etap vzestupu (fáze růstu, dlouhodobé expanze – tj. vzestupná část) a fázi poklesu (období dlouhodobé deprese – sestupná část). Čistě ekonomické indikátory fází mohou být spojovány s vývojem HDP, tempy růstu průmyslové výroby, vývojem míry ziskové, produktivity kapitálu a dalšími ukazateli, a to národním i mezinárodním měřítku atd.“, viz 40).

Stručně řečeno, masové využití shluků inovací vysokých řádů (jazykem prof. Františka Valenty) v praxi urychluje rozvoj přinejmenším hospodářsky vyspělých států. Jejich vyčerpání naopak jejich rozvoj zpomaluje. Tyto skutečnosti podle všeho přizívají i významné společenské převraty. Začátek Kondratěvových cyklů se tak stává dobou klasických revolucí, kdy se dosavadní společensko ekonomická formace nebo její stádium vyčerpala a je nahrazována novou, vyšší. U 1. K. vlny jde o Velkou francouzskou buržoazní revoluci 1789-94 ve Francii bourající a jinde v Evropě podlamující feudalismus, u 2. K. vlny jde o revoluci 1848, která dokončuje likvidaci feudalismu v Evropě mimo Rusko, u 4. K. vlny jde o vznik světové socialistické soustavy na základě protifašistických revolucí 1944-49. Vrchol K. vln se stává časem otvíracích revolucí – 2. K. vlna – Pařížská komuna 1871, 3. K. vlna – VŘSR 1917, 4. K. vlna – rok 1968 – začátek tzv. nové levice v Paříži, USA, v Praze a na dalších místech. Zajímavé jsou i sestupné části K. cyklu – 1. K. vlna – doba reakce v Evropě po porážce Napoleona v roce 1815, ústící nakonec v 1. průmyslovou revoluci a revoluční rok 1848, 2. K. vlna – doba reakce po porážce Pařížské komuny, kdy se kapitalismus volné soutěže mění v monopolní kapitalismus, 3. K. vlna – vleklá deprese mezi dvěma světovými válkami, končící druhou světovou válkou a vznikem světové socialistické soustavy, 4. K. vlna – vleklá deprese po roce 1973, vedoucí k přeměně „národního“ monopolního kapitalismu na monopolní kapitalismus globální. V jejím závěru dochází i k pádu států socialismu sovětského typu v letech 1989-91.

Otázka zní, co z toho lze odvodit pro ekonomiku udržitelného vývoje, a co pro moderní socialismus. Měli bychom tyto dlouhé K. vlny znát a neignorovat je. Kondratěv se svou teorií dlouhých vln nebyl v SSSR příliš vítán, protože nepřímě upozorňoval na možné vážné budoucí problémy. Doba stalinských pětiletok byla mimořádně úspěšná, na rozdíl od vleklé deprese tehdejších vyspělých kapitalistických států, přizívovanou sestupnou fází 3. K. vlny. Situace se ale změnila po roce 1945, kdy na vlně zásadních válečných inovací (kromě

poválečné obnovy) se nesla rozsáhlá konjunktura jak ve státech reálného socialismu, tak ve vyspělých kapitalistických státech. Strukturální krize od 70. let zásadně přibrzdila rozvoj obou bloků a více méně přešla ve vleklou depresi, proti poválečnému čtvrtstoletí dlouhodobě jen s nízkým ekonomickým růstem. Reálný socialismus tuto situaci podcenil a na konci této deprese se zhroutil. Prostě, K. vlna může lecos přiživit nebo přitlumit, podobně jako velmi příznivé či nepříznivé počasí, resp. ta či ona přírodní katastrofa. Působí ale po delší období.

Podle teorie dlouhých K. vln vypukla 1. světová válka, kterou údajně nikdo nechtěl, ale B. Engels předpověděl 27 let před jejím vypuknutím, předčasně na vrcholu 3. K. vlny. Skončila mimo jiné VŘSR a (opět předčasným!) vznikem socialismu ve značně zaostalém Rusku. 2. světová válka naopak začala na konci dlouhé deprese 3. K. vlny, tj. jako zákonité vyústění těžkých mezi imperialistických rozporů.

Otevřenou otázkou je nástup 5. K. vlny. Platí-li výše uvedené zákonitosti, pak měl nastat nejspíše k roku 2000. Hlavní inovačními ohnisky 5. K. vlny měly být biotechnologie, počítačové sítě, mikroelektronika, robotika ad. Tato inovační ohniska se sice úspěšně rozvíjí včetně jejich rozsáhlé aplikace v praxi, ale k urychlení rozvoje, přinejmenším v tradičním smyslu slova a ve vyspělých kapitalistických státech, nevedou. Spíše rozsáhlým odbouráváním pracovních míst prohlubují beztak vysokou nezaměstnanost. Tedy, ekonomicky rozhodujícím státem se stává Čína mimo tyto státy. Otázkou je, zda se světový globální kapitalismus již opravdu vyčerpá.

Podle K. Marxe nevznikne a trvale nezvítězí nová společensko ekonomická formace, dokud stará nevyčerpá všechny své možnosti rozvoje. Horní hranici existence staré přežitě společensko ekonomické formace je stav, kdy začne destruovat výrobní síly, které vytvořila a už není je schopná rozumně ovládat a rozvíjet.

9.2.10. Vybraná fakta o státech, které budovaly socialismus

Rozbor významných charakteristik se zaměřením na vážné chyby v průběhu pokusu o výstavbu socialistické společnosti v jednotlivých socializujících státech jsem zkusil shrnout do tabulky č. 13:

Tabulka č. 13 - Vybraná fakta o státech, které budovaly socialismus

Stát	Vznik	Zánik	Cizí vojska	Kontrarevoluce	Vnucené války násilné svržení	Vlastní agrese	
SSSR	Domácí revoluce – VŘSR	1917	1991	Ne	1918-21	1918-21, 22. 6. 1941-2. 9. 1945	Ano 1968, 1979-89
Mongolsko	Domácí revoluce	1924	1992	SSSR 1938-58	Ne	8.1938	Ne
ČSSR	Domácí revoluce	1945-48	17.11.1989	SSSR 1968-91	.1968?	Ne	Ne
NDR	Na bázi osvobození RA	8.5.1945	9. 11. 1989	SSSR 1945-94	17.6.1953	Ne	Ne
Polsko	Na bázi osvobození RA	1944-45	4.6.1989	SSSR 1944-93	1980-81	Ne	Ne
Maďarsko	Na bázi osvobození RA	1944-45	18. 9. 1989	SSSR 1944-91	10. 1956	Ne	Ne
Rumunsko	Na bázi osvobození RA	1.9.1944	22.12.1989	SSSR 1944-58	Ne	Ne	Ne
Bulharsko	Domácí revoluce s podporou RA	8.9.1944	1991	SSSR 1944-47	Ne	Ne	Ne
Jugoslávie	Domácí revoluce s podporou RA	1944-45	1991	SSSR 1944-45	Ne	Ne	Ne
Albánie	Domácí revoluce na konci 2. SV	1944-45	1991	Ne	Ne	Ne	Ne
KLDR	Na bázi osvobození RA	2. 9.	Trvá	SSSR 1945-48,	Ne	Ne	1950-53

		1945		Čína 1950-53			
Vietnam	Domácí revoluce v boji proti japonské okupaci	2. 9. 1945	trvá	Ne	Ne	1947-54, 1963-73, 1978-79	Ne
Čína	Domácí revoluce po 2.SV	1.10.1949	Trvá	SSSR 1945-46	Ne	Ne	1969, 1979
Laos	Domácí revoluce	1954	Trvá	Ne	Ne	1965-73	Ne
Irák	Palácový převrat	14.7.1958	1991, 2003	Ne	Ano	2003	1980, 1990
Kuba	Domácí revoluce	1.1.1959	Trvá	SSSR 1962	Ne	1961	Ne
Dem.Jemen	Ovládnutí metropole Saná	1962	7. 7. 1994	Ne	Ano	1962-67o	Ne
Sýrie	Vojenský převrat - BAAS	1963	Dosud	od roku 2015	Ano	1967, od 2011	Ne
Libye	Státní převrat armády	1969	10.2011	Ne	Ne	3.-.10. 2011	Ne

Stát	Předkapitalistické společenské formace	Sociální stát	Centralisticko příkazovací soustava řízení	Neřešené národnostní problémy	Zásadní náboženské problémy	Vojenská slabost	Enormní vojenské výdaje	Dobrov olný izolacio nismus
SSSR	Ano	Ano	Ano	Ano!!!	Ano	Ne	Ano	Ne
Mongolsko	Asijský	Ano	Ano	Ne		Ne	Ne	Ne
ČSSR	Ne	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne		Ne
NDR	Ne	Ano	Ano	Ano!	Ne	Ne		Ne
Polsko	Ne	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne
Maďarsko	Ne	Ano	Ano	Ano	Ano	Ne	Ne	Ne
Rumunsko	Ne	Ano	Ano	Ano!		Ne	Ano	Ne
Bulharsko	Ne	Ano	Ano	Ano!		Ne		Ne
Jugoslávie	Ne	Ano	Ne	Ano!!!	Ano	Ne		Ne
Albánie	Ano	?	Ano	Ne	Ateistický stát	Ne	Ano	1950-85
KLDR	Asijský	Ano	Ano	Ne	Ne	x	Ano	Od 1953
Vietnam	Asijský	?	Do roku 1987	Ne	Ne	x	Ano	Ne
Čína	Asijský	Ne	50.-70. léta	50.-70. léta	Ne	x	Ano	1960-78
Laos	Asijský	?	.	Ne	Ne	x		Ne
Irák	Feudalismus	Ano	?	Ano	Ne	Ano	Ano	Ne
Kuba	.	Ano	Ne	Ne	Ne	x		Ne
Dem.Jemen	Feudalismus	Ano	Ne	Ne	Ne	Ano	Ne	Ne
Sýrie	Feudalismus	Ano	Ne	Ne	Ne	?	Ano	Ne
Libye	Feudalismus	Ano	.	Ne	Ne	Ano		Ne

Stát	Extrémní represe	Vysoké zadlužení vůči VKS	Dobrovolné přeskokové etapy	Zaostávání zemědělství	Znárodnění drobných služeb	Vyhrocené ekologické problémy	Územní chozrasčot, dílna základ podnikání	Vyhlášení vybudování socialismu	Vedoucí úloha KS v ústavě
SSSR	Do r.1953	Ne	Ne	Ano	Ne	Ano!	Ne	Ano 1936	Ano
Mongolsko	Ne	Ne	Ne		Ne		Ne	Ne	Ano
ČSSR	Ne	Ne	Ne	Ne	Ano!!!	Ano!	Ne	Ano 1960	Ano
NDR	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ano!	Ne	Ne	Ano
Polsko	Ne	Ano	Ne	Ne	Ne	Ano!	Ne	Ne	Ano
Maďarsko	Ne	Ano	Ne	Ne	Ne		Ne	Ne	Ano
Rumunsko	Ne	Ano	Ne	Ne	Ne		Ne	Ano 1970	Ano
Bulharsko	Ne		Ne	Ne	Ne		Ne	Ne	Ano
Jugoslávie	Ne	Ano	Ne	Ne	Ne		Ano	Ano 1963	Ano
Albánie	Ano	Ne			Ne	Ano!	Ne	Ne	Ano
KLDR	Ano	Ne	Ne		Ne		Ne	Ne	Ano
Vietnam	Ano	Ne	Ne		Ne	Ne	Ne	Ano 1976	Ano

Čína	1966-69	Ne	1959-62		Ne	Ano!!!	Ne	Ne	Ano
Laos		Ne	Ne		Ne	Ne	Ne	Ne	
Irák	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ano
Kuba		Ne	Ne		Ne	Ne	Ne	Ne	Ano
Dem. Jemen	Ano		Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	
Sýrie	Ano	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ne	Ano
Libye		Ne	Ne		Ne	Ne	Ne	Ano	
Libye		Ne	Ne		Ne	Ne	Ne	Ano	

Zdroj: vlastní rozbor. U nevyplněných kolonek nevím. Stav k 13. 6. 2017.

Poznámka 1: VS = členské státy Varšavské smlouvy (paktu) od roku 1955. OOUR = samostatné výrobní jednotky (úseky) práce v Jugoslávii, paralyzující efektivní řízení podniků při extrémní výrobní samosprávě,

Poznámka 2: K určité socializaci docházelo i v řadě rozvojových států. Většinou ale šlo jen o dílčí socializaci s cílem zbavit se tíživého koloniálního dědictví a urychlit překonávání zděděné katastrofální zaostalosti. K socialistickému společenskému zřízení ale zdaleka nesměřovaly, byť některé deklarovaly socialismus. Nejčastěji uplatňovaly státní kapitalismus, např. ve spojení se znárodněním významných přírodních či ekonomických zdrojů a jejich využívání k vlastnímu urychlenému rozvoji. Někdy šlo jen o krátkodobý či střednědobý pokus, ukončený pravicovým státním převratem (Ghana 1957-66) nebo zahraniční intervencí (Guatemala 1954, bývalé Belgické Kongo 1960-61). Ale ani při dlouhodobějším úsilí nedospěly k nerozvinutému socialismu (Guinea v letech 1958-89). V 2. polovině 80. let, v době krize evropského reálného socialismu, se socialismu vesměs zřekly. Proto zde, s přihlédnutím k nedostatečným znalostem autora o nich, nejsou uváděny.

Pokud údaje v tabulce č. 13 jsou správné, je ožehavou otázkou, co lze z nich odvodit. Vcelku bych očekával, že socialismus padne nejspíš v těch socialistických státech, které se dopustily největších chyb, tj. v KLRD (vyvolání korejské války, politika dobrovolného izolacionismu a zřejmě i policejní stát) a v Číně (Velký skok, Velká proletářská kulturní revoluce, politika dobrovolného izolacionismu v letech 1959-78, malé válečné pohraniční ozbrojené konflikty se SSSR a s Vietnamem, podpora Rudých Khmérů v Kambodži). KLRD ale zůstává socialistická, byť se zjevnými deformacemi vlivem extrémních podmínek. V Číně avanturismus Mao ce Tunga po roce 1976 vystřídal reformátorský pragmatismus Teng Siao Phinga a jeho následovníků. Nesporným faktem je, že v těchto státech socialismus vydržel, byť v případě Číny jsou vyslovovány obavy, zda jde ještě o socialistickou zemi. Socialismus v Albánii, která se dopustila hrubých chyb politikou dobrovolného izolacionismu, ateistického státu v muslimské zemi a enormních vojenských výdajů, v roce 1991 padnul, přes veškeré reformní úsilí vedení Albánie z let 1985-91. Socialismus padnul také v zemích, které se enormně zadlužily (Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Jugoslávie) a v zemích s problémy zajištění výživy z vlastních zdrojů (SSSR a zejména o socializaci usilující Etiopie).

Případ KLRD zpochybňuje i oblíbené tvrzení, že socialismus padnul tam, kde se uplatňovala centralisticko příkazovací soustava řízení. Je ale nesporné, že socialismus ve státech s centralisticko příkazovací soustavou řízení se s výjimkou KLRD zhroutil. Mnoho skutečností naznačuje, že socialistické státy Varšavské smlouvy silně závislé na SSSR po zásadním obratu v SSSR nebyly s to socialismus ubránit.

Z tabulky č. 13 jednoznačně vyplývá, že socialismus vydržel ve státech, na jejichž území nepobývala dlouhodobě zahraniční vojska, ve státech, které se rozvíjely na neevropském kulturním pozadí a ve státech, kam nebyl vyvezen, zpravidla na bázi osvobozené role Rudé armády na konci 2. světové války, což plně neplatí pro KLRD.

I když je nesporné, že historická zátěž ostrých národnostních a náboženských problémů některé socialistické státy vážně oslabovala, není zde trend jednoznačný. I SSSR zde vykazuje velké rozdíly – na jedné straně národnostně a nábožensky tolerantní Kazachstán versus četné národnostně náboženské války na Kavkaze po rozpadu SSSR na straně druhé.

Nejasný je dopad účinného neřešení narůstajících ekologických problémů. Škody byly značné, ale zřejmě jen v ČSSR a v NDR se staly sudem střelného prachu. S tím úzce souvisí i dominující politika levné energie a tím i nedostatečných úspor paliv a energie a vysokých škod na životním prostředí.

Zdá se, že objektivní extrémně nepříznivé vnější podmínky socialistické výstavby socialistické přeměny nezastavily, viz SSSR do roku 1953, Vietnam do roku 1975, resp. 1979, KLDK (1950 - dosud), Kuba (1959 - dosud).

Naopak socialismus padnul ve všech evropských socialistických státech. Kromě Jugoslávie a reálně i Albánie šlo o evropské státy Rady vzájemné hospodářské pomoci – RVHP, založené v roce 1949, a Varšavské smlouvy, založené v roce 1955 v reakci na vstup Spolkové republiky Německo do paktu NATO. Šlo vesměs o státy sovětského typu socialismu. Naopak socialismus se udržel v asijských státech s výjimkou euroasijského Ruska a Mongolska (Mongolsko jako jediný socialistický stát mělo v letech 1989-91 výběr mezi krachující sovětskou a relativně úspěšnou čínskou cestou, ale zvolilo si ke své škodě cestu neoliberální západní), dále na Kubě.

Státy, které nastupovaly socialistickou cestu v podmínkách feudalismu, nakonec neuspěly, ale z velmi rozdílných důvodů, zvláště srovnáme-li Libyi a Etiopii. Zatímco nejrozvinutější arabský a africký stát – socialistickou Libyi – zničila vojenská intervence řady členských států NATO a islamistů v roce 2011, Etiopie nezvládla ani zajištění základní výživy obyvatel, takže její pokus o socializaci s přispěním zahraničí ukončil státní převrat na pozadí hladomoru v roce 1991.

Žádný evropský socialistický stát se proti agresivnímu vyspělému kapitalismu nebyl s to udržet bez opory v SSSR. I při této opoře se některé socializující státy Evropy dostaly do zásadních problémů, kterým bylo těžké čelit. V případě Jugoslávie šlo o tradiční národnostní nevraživost, ale také o deformovanou výrobní samosprávu (základem musí být podnik, ne jeho výrobní úseky) a územní chozrasčot, v 80. letech také vysoké zadlužení a pádící inflace. V případě Albánie šlo o enormní vojenské výdaje, snahu o ateistický stát v muslimské zemi a dlouhodobou politiku izolovanosti až do roku 1985. V Maďarsku a Polsku šlo o velmi vysoké zadlužení ve volných měnách, silná opozice proti socialismu na základě velmi silné pozice katolické církve, ke které se v Polsku v 80. letech přidala i část dělnické třídy). Velkým problémem bylo vysoké zadlužení i v Rumunsku. Causescu jej sice v 80. letech dokázal splatit, ale za cenu zruinování životní úrovně, což se stalo socialismu v Rumunsku osudné. V NDR byla zásadním problémem přirozená touha Němců žít v jednom společném státě a po konzumerismu na západoevropské úrovni. O konzumerismu na západoevropské úrovni šlo až na prvním místě i v ČSSR. V ČSSR měl významný vliv mindrák roku 1968 a trvající pobyt sovětských vojsk. V NDR, Polsku a v Maďarsku pobývala sovětská vojska od konce 2. světové války. Výše uvedené platí za podmínky, že zbylé socializující státy budeme považovat i nadále za socialistické nebo alespoň k socialismu směřující.

Často se uvádí, že optimální jsou postupné přeměny, jak se to dařilo léta ve skandinávských státech. Revoluční převrat je totiž značně náročný a může být i značně nákladný. Problém je, že ve státech evolučních přeměn dosud o socialismus nejde a podle všeho ani v dohledné době nepůjde, neboť i je zachvátily neoliberální deformy. Podle všeho musí míra socialistických přeměn dosáhnout určité kritické hranice, jinak zůstává v lepším případě v hranicích sociálního státu, v horším nedosahuje ani jeho.

Historie Československa s četnými zásadními politickými zvraty – roku 1918, 1938-39, 1944-45, 1948, 1968-69, 1989, 1992 je traumatizující. Žádný z režimů ve 20. století neměl šanci v zemi pevněji zakotvit, resp. 20 let je na to příliš krátká doba.

Kritika jednotlivých pokusů o socialistickou výstavbu v jednotlivých státech, přicházející z vyspělých kapitalistických států včetně části tamních levicových stran a hnutí je vesměs licoměrná. Nejenže v těchto státech nebyly s to prosadit socialistické přeměny v době obrovských úspěchů stalinských pětiletok a většinou se dostali do spárů německých nacistů a jejich loutek, ale nebyly s to je prosadit ani v dobách pozdějších. Většina sociálně demokratických i socialistických stran kapitalistické Evropy (podobně stran zelených a politicky angažovaná část rebelů roku 1968) tvrdě bojovala proti reálnému socialismu a základní sociální zájmy a jistoty neprivilegovaných je příliš nezajímaly. Strany Socialistické internacionály byly aktivní zejména ve smyslu předcházení snah o socialistickou revoluci v příslušných státech. Stejným směrem sklouzly i některé západoevropské komunistické strany, klasicky eurokomunistická KS Španělska a KS Itálie. Strany nové západní levice postupně zcela opustily boj za základní sociální požadavky neprivilegovaných obyvatel ve prospěch tzv. nových sociálních problémů. Usnadnily tak zničující protiofenzívu kapitálu vedenou pod praporem ekonomického neoliberalismu proti sociálnímu státu na západě i proti reálně socialistickým státům na východě. Usnadnily tak i pád evropských reálně socialistických států i těžké oslabení mezinárodního mírového hnutí až po neschopnost výrazněji protestovat mimo jiné i proti obludnému půlročnímu bombardování socializující Libye letectvem NATO, spojené s jejím zničením a nastolením islamistického režimu v ní, či proti genocidě páchané na vlastním obyvatelstvu s pomocí západu dosazené ukrajinské banderovsko polofašistické diktatury. Migrační politika EU multi kultí s podporou tzv. nové levice (kultura vítací versus kultura vraždící, loupící, znásilňující a islamizující) naznačuje agónii nové levice i EU. Brexit a podivná reakce vedení EU na něj je podle všeho začátkem rozpadu EU.

9.2.11. Čeho by se měl moderní socialismus vystříhat?

Otázka je jednoduchá i složitá zároveň. Navíc se může uskutečňovat v podmínkách soupeření s vyspělým kapitalismem (zde zřejmě žádný jednoduchý recept není, protože ze strany vyspělého kapitalismu lze předpokládat pokračování politiky konfrontace, ekonomických a jiných embarg, ideové a propagandistické diverze, studené, ale i horké asymetrické války ad., s cílem vznikající socializující společnost rozvrátit a zničit) nebo až po jeho pádu, kdy negativní ovlivňování socializace vyspělým kapitalismem nebude výrazné.

V každém případě by se měl pohybovat v následujících mantinelech:

- 1) Dostatečná, ale ne nadměrná obrana,
- 2) Politika otevřenosti ekonomické i společenské, resp. politika dobrovolné izolovanosti je vysoce škodlivá,
- 3) Vystříhat se přeskokování nutných vývojových etap, tj. na jedné straně společnost mobilizovat k rychlému rozvoji, na druhé straně se vyvarovat avanturismu všeho druhu,
- 4) Nepřipustit vyhrocování tradičních sociálních problémů. Bezdomovectví, bída, nedobrovolná nezaměstnanost, absence potřebné lékařské péče, negramotnost apod. jsou se socialismem neslučitelné,

- 5) Účinně řešit existující a předcházet vzniku nových ekologických problémů. Prosazovat udržitelný rozvoj ekonomiky a udržitelný způsob života, což nelze plně zabezpečit v podmínkách konfrontace s vyspělým kapitalismem,
- 6) Při socializaci je nutné postupovat cestou zabezpečení přednostního uspokojování základních hmotných potřeb všech občanů a základních sociálních jistot, po té zajišťovat uspokojování ostatních potřeb. Luxus by neměl být podporován, ale měl by být vysoce zdaňován. V ekonomice je nutné přednostně zespolečňovat odvětví technické infrastruktury, na jejichž efektivním fungování do značné míry závisí efektivní rozvoj ekonomiky a společnosti, dále strategicky klíčové podniky. Snažit se vyvarovat centralisticko příkazovací soustavy řízení. Pokud by si ji vynutily mimořádné okolnosti (kromě případného zvládnutí větší války zřejmě jen zvládnutí negativních dopadů narůstající klimatické krize), je nutné ji uplatňovat jako nutné zlo jen na přechodnou dobu, nerespektování objektivního působení zákona hodnoty v přechodném období, nerozvinuté i rozvinuté socialistické společnosti, je chybné a nesocialistické,
- 7) Služby rozvíjet v souladu s potřebami společnosti. Nepřipouštět zaostávání v rozvoji služeb, ale také nerozvíjet zbytečně „služby pro horních deset tisíc“ a služby sociálně patologického charakteru (herny, veřejné domy apod.),
- 8) Politika vyrovnaného hospodaření, resp. politika vysokého vnitřního i vnějšího zadlužování je snad s výjimkou řešení mimořádných krátkodobých problémů (z vnějšku vnučené války, velké přírodní katastrofy) nepřijatelná,
- 9) Zajistit potravinovou soběstačnost v potravinách daného klimatického pásu, resp. produkovat určitý přebytek těchto potravin ke krytí dovozu potravin, pro jejichž výrobu nejsou v příslušném státě příznivé přírodně ekonomické podmínky, k vytváření nezbytných zásob potravin jako rezerva pro případ neúrody a pro potravinovou pomoc hladovějícím. Podobně je nutné usilovat o soběstačnost v zásobování vodou, elektřinou a teplem,
- 10) Citlivě řešit národnostní problémy. Národnostní útisk je neslučitelný se socialismem. Národnostní menšiny musí mít zajištěna svá práva na užívání rodného jazyka, národního školství a národní kultury, resp. na to se nesahá ani za nejhroší ekonomické krize, natož z důvodů nacionalismu. Toto neplatí pro jedince, které se rozhodli v příslušném státě usadit, ti sami sebe odsoudili k asimilaci a mohou spoléhat jen na pomoc typu rozhlasového, televizního a internetového vysílání ze svých mateřských zemí,
- 11) Citlivě řešit problémy náboženství. Politika ateistického státu, zvláště pak ateistického školství, je nutná. Nepřípustná je ale v podobě zakazující náboženství a bourající náboženské stánky (Albánie), tak politika tolerování náboženské a církevní zvěle. Do škol nepatří kříže (Polsko), ale portréty J. A. Komenského. Socialistický stát musí být ateistický včetně školství, popř. vyučovat socialismus v souladu s písmem svatým, viz M. Kaddáfí v Libyi. Nesmí ale bránit svým občanům v provozování náboženských obřadů mimo školy a úřady za podmínky, že nebudou překračovat platné normy občanského soužití. Zakrývání si obličej burkami i jinak nelze tolerovat, neboť vyvolává zjevný bezpečnostní problém. Nelze tolerovat praxi, že žena je ve jménu islámského náboženství člověk jen napůl, že je plně podrobena muži. Nelze tolerovat praxi vysávání veřejných rozpočtů církvemi. Náboženské obřady a svatyně si musí věřící z velké části hradit sami. Toto platí i pro kláštery,

- 12) Rozhodně potírat rasismus. Socialismus je s rasismem neslučitelný, resp. lidé všech ras jsou si rovni. Nelze ale trpět pod rouškou údajného rasismu sociální parazitismus. Současně je nutné potírat uměle vyráběné rasové problémy typu české kauzy cikánského památníku v Letech u Písku,
- 13) Nezakotvovat vedoucí úlohu strany komunistického typu ve společnosti, resp. politické strany prosazující socializaci společnosti si prestiž musí získávat tím, že budou pracovat nejlépe,
- 14) Vnucování určitého modelu socializace (nejen sovětského) druhým je nepřipustné, protože cesty k socialismu jsou objektivně značně rozmanité a každé vnucování je v rozporu se svobodou a demokracií,
- 15) K obraně socializace je nutné používat jen přiměřené násilí,
- 16) Důsledně uplatňovat zásadu, že vedoucí kádry socialistické společnosti ve svých funkcích mohou být nejvýše 10 let,
- 17) Socializující stát by měl být republika včetně názvu. Neosvědčil se přívlastek „demokratická“ ani „socialistická“, otazník je nad přínosností přívlastku „lidová“,
- 18) Ctít národní tradice. Nedráždit společnost nevhodnými symboly všeho druhu včetně nešetrného pojmenovávání ulic, náměstí, nábřeží, měst apod. ani obrazoborectví,

Literatura k 9. Kapitole

- 1) Marx,K.: Kritika Gothajského programu, spisy, sv. 19, NPL, Praha 1966
- 2) Lenin,V.I.: Stát a revoluce, sv. 25, SNPL, Praha 1956
- 3) Formánek,M.: Cesta k socialismu v Československu. Historická analýza, nepublikovaná studie CSTS k analýze socialistické minulosti z 22. 2. 2013
- 4) Fajt,J.: První socialismus, studie, <http://www.klubspolved.cz/FajtPrvSoc.docx>, cit. 1. 2. 2015
- 5) Heller,J., Neužil,F. a kol.: Kdopak by se Marxe bál? Praha Futura 2011
- 6) Stalin, J. V.: Ekonomické problémy socialismu v SSSR; Bratislava 1953, str. 56-57.
- 7) Hába,Z.: Socialismus - systém ekonomických zákonů, Bratislava, Alfa 1987
- 8) Vavroušek,J.: vystoupení na konferenci Lidské hodnoty a společnost v pohybu, konané 25.-26. 9. 1993, Praha
- 9) Žukov, G.K.: Vospominanija i razmyšlenija. Díl II., s. 26-27.
- 10) Málek,J.: Občané ČR nejsou xenofobní, příloha Halo novin z 22. 2. 2016 Naše pravda č. 8/2016, vystoupení na semináři k problematice migrace pořádané Transform! Europe v Praze 30. 11. 2015
- 11) Šik,O.: Socialismu dnes? Praha, 1991
- 12) Bell,D.: The Coming of Post Industrial Society, 1973
- 13) Kluz,K.: Skleróza nebo demence Slovanů, emaily šířený materiál
- 14) Štrougal,L.: Paměti a úvahy, nakl. Epocha, Praha 2009

- 15) Zeman,J.: Soustava plánovitého řízení k ochraně přírodních složek životního prostředí, Československé středisko pre životné prostredie, pracoviště Praha, 1986, nepublikovaná studie
- 16) Zeman,J.: Soustava plánovitého řízení k ekologizaci v podmínkách přestavby, Ústřední ústav národohospodářského výzkumu Praha, 1989, nepublikovaná studie
- 17) Galbraith,J.K.: Společnost hojnosti, Praha, 1967
- 18) Ransdorf,M.: Nové čtení K. Marxe, Praha Futura 1995
- 19) Gore,A.: Planeta na vlásku, Praha, Argo 1994
- 20) Lutz,M.A., Lux,K.: Humánní ekonomie, The New Challenge, The Bootstrap Press, New York 1988
- 21) Devos,R.: Soucitný kapitalismus, Pragma 1996
- 22) Reich,R.: Dílo národů - Příprava na kapitalismus 21. století, Prostor 1995
- 23) Marx,K.: Kapitál I., II., III.1. a 2., Praha, Svoboda 1978
- 24) Rejzl,M.: Zapomenutý Laos, Halo N. 9. 7. 1996
- 25) primárně Jevons,W.S: „The Coal Question“, 1865. Citováno v Brookes, 2000; resp. Rubínová,S. - Reakce poptávky domácností po energii na zvyšování energetické účinnosti: teorie a její důsledky pro konstrukci empiricky ověřitelných modelů, Politická ekonomie č. 3/2011
- 26) Weizsacker,E.U. a kol.: Faktro čtyři, Phare, Frýdek Místek 1996
- 27) Keller,J.: Až na dno blahobytu, Brno, Hnutí Duha 1993
- 28) Dorst,J.: Ohrožená příroda, Praha, Akademie 1988
- 29) Mishan,E.J.: Spor o ekonomický růst, Praha, Slon 1994
- 30) Jurka,J.: 17. listopad 1989 v Československé socialistické republice bez iluzí, předsudků a ideologie, leden 2015
- 31) Samuelson,P.A., Nordhaus,W.D.: Ekonomie, Praha, 1991
- 32) Kornai,J. : Economics of Shortage, Amsterdam 1980
- 33) Statistická ročenka ČSFR 1990, Praha, FSÚ 1991
- 34) Průcha, V. – Urban, L. a kol.: Hospodářský vývoj evropských zemí RVHP po 1970, Svobody, Praha 1989, s. 269
- 35) Stalin, J.V., Spisy. Sv. XIII, s. 38-39
- 36) Stalin, J.V.: Otázky leninismu; Svoboda, Praha 1950
- 37) Neužil,F.: Pokus o srovnání teoretického obsahu a sociálně praktické funkce stalinského pojetí materialistické dialektiky a tak zvané negativní dialektiky v západním neomarxismu, interní materiál, vypracovaný v únoru – v březnu 2008
- 38) Kaddáfí,A. M.: Zelená kniha, Praha, Dialog 1990
- 39) Zemskov,V.N.: Zaključonnyje, specposelency, ssynlopeselency,ssynlyje i vyslannyje. Istorija SSSR, 1991/5, též Archivy načinajut govorit' – Gullag, Sociologičeskije isledovanija, 1991/6, též Ob učotěspeckontingenta NKGV ve vsesojuznych perepiskach naselenija 1937 i 1939, Sociologičeskije isledovanija 1991/2, též v Argumenty i fakty 1989, N. 38, 23.-29.9., N. 39, 30. 9. – 6. 10., N. 40, 7.-13. 10., N. 45, 11.-17. 11. Dugin, A. N.: Gulag – Otkryvaja

archivy. Na bojovom postu, Moskva, 27. 12: 1989, též Gulag glazami istorika, Sojuz1990/9, Dugin,A.N., Malygin,A.J. – Solženicyn, Rybakov: tšehonologia lži, Vojenno istoričeskij žurnal, 1991/7, Dugin,A. N. – Govorjat archivy: neizvěstnyje stranicy GULAGa. Socialno političeskie nauki, 1990/7, též Stalinizm: legendy i fakty, Slovo, Moskva 1990/7.

40) Steven, S., Výbušnina. Operace CIA Splinter Factor. SAKKO, Praha 1991, str. 57

41) Kol. – Čítanka z dějin mezinárodního dělnického hnutí a KSČ, SPN, Praha 1976

42) Sirůček,P.: Dlouhé vlny, inovace, globalizace_Marathon, 76, 2007, roč. 11, č. 5, s. 2 – 35. ISSN 1211-8591, <http://www.valencik.cz/marathon>

Kapitola 10 – závěrečné kapitoly

10.1. Přejít k materiálně střídmé společnosti

Mimořádná obtížnost přechodu k materiálně střídmé společnosti spočívá v nutnosti zajistit základní sociální jistoty a základní hmotné potřeby všem občanům (přínejmenším ve vyspělých státech to při jen trochu rozumném rozdělování nemůže být problém) a současně nepřipustit větší rozsah plýtvání v hmotné spotřebě veřejného i soukromého sektoru včetně obyvatelstva, domácností. Jak už bylo řečeno, jsou tím odmítnuty dva základní pilíře moderní společnosti – nutnost neustálého ekonomického růstu a uznání společenských potřeb jen koupí a zaplacením příslušného výrobku či služby. Je tím odmítnuta i politika neoliberálních reforem, likvidující základní sociální a nejednou i základní životní jistoty velké části obyvatel, měnící život většiny obyvatel v živoření. Není třeba provádět podrobnou analýzu k vyslovení základního závěru, že v rámci kapitalismu takový vývoj možný není. Jak už bylo uvedeno v kap. 2.6., základním ekonomickým zákonem kapitalismu je zákon maximalizace zisku. S ním jde ruku v ruce zákon přirozené akumulace kapitálu, viz kap. 2.7., tj. na jednom pólu společnosti se hromadí bohatství, na druhém pólu relativní a nejednou i absolutní bída.

Pokud ale základním ekonomickým zákonem budoucí komunistické společenské formace bude zákon společenského přivlastňování, tak by zajištění uspokojování základních hmotných potřeb a základních sociálních jistot všech obyvatel neměl být problém, a to i při jejím základním rozporu – rozporu mezi individuálními (osobními) a společenskými (veřejnými) zájmy. Konečně, odstraněním bídy to dokázal už minulý značně nedokonalý reálný socialismus v Evropě.

Nelze ale čekat na případnou socialistickou přeměnu společnosti, pokud k ní někdy v budoucnu vůbec dojde, s rukama v klíně. Totiž, riziko uvržení lidstva do barbarství je vysoké a od dob pádu reálného socialismu v Evropě dále rychle narůstá. Ono barbarství lidstvo nemusí přežít.

Široká veřejnost, zdaleka nejen levice, musí nutně tlačit k četným změnám, snad ve stylu revoluce nízké či střední síly, jaká v současné době probíhá v řadě rozvojových států latinské Ameriky, samozřejmě s příslušnými národními specifiky. Další doporučení vychází z podmínek ČR, od kterých se zřejmě výrazně neliší podmínky většiny vyspělých států, byť v těchto státech nemají zkušenosti s budováním reálného socialismu. Uvedu jen některé směry změn, jejichž prosazování považuji za klíčové:

1) K mírovému soužití států a k odzbrojení. Pokud budou samostatné státy přepadávány podle libosti západních či jiných mocností, zapomeňme na rozumnou budoucnost, natož na udržitelný vývoj. Z přepadení Jugoslávie, Afganistanu, Iráku, Libye a dalších států vyvodily Indie, Pákistán, KLR a další státy logicky závěr, že si musí opatřit jaderné zbraně, aby byly s to se podobnému přepadení ubránit. Jmenované tři státy tak rozšířily jaderný klub. Totéž platí i pro požadavek nevysílání ozbrojenců do druhých států s cílem je rozvracet i pro jiné druhy vměšování, např. organizování různých barevných revolucí. Mírové soužití a odzbrojení lidstvu uvolní rozsáhlé ekonomické a další zdroje, ale současně vytvoří otázku zajištění obživy těch, které dosud armády přímo či nepřímo živí,

- 2) Nepoužívání v mezistátních vztazích různých hospodářských a dalších blokad, embarg, diskriminace ap. Hnutí za rovnoprávné mezinárodní vztahy je velmi potřebné,
- 3) K razantním úsporám paliv a energie při přednostním omezování spotřeby fosilních paliv tuhých, kapalných i plyných. Kromě nejchudších se na úsporách paliv a energie mohou přímo i nepřímo podílet všichni, ale bez účinné pomoci jednotlivých států a také mezinárodního společenství zde v úhrnu žádný velký pokrok nelze čekat, viz Jevonsův efekt či paradox. Spíše zde může nastat krizový vývoj pod tlakem ropného zlomu, resp. stupňující se energetické a klimatické krize,
- 4) K prosazování minimalizace dopravních potřeb ve společnosti a v rámci dopravy prosazování energeticky úsporných a jinak šetrných druhů dopravy – dopravy železniční a jiné kolejové dopravy. Argumenty, že levná doprava podporuje obchod a že podnikatelé žádají levnou a kvalitní silniční dopravu, zakládají národohospodářsky neefektivní a dlouhodobě neudržitelný rozvoj dopravy. Nejde jen o vyvíjení tlaku na jednotlivé vlády a orgány územních samospráv, ale také o zvažování, zda je daná cesta opravdu potřebná, a osobní preferencí užívání šetrné veřejné dopravy před nešetrnými auty v rámci možností,
- 5) K prosazování šetrného zacházení s půdou. Jde jak o minimalizaci záborů půdy pro potřeby těžby (zde připomínám vysokou aktuálnost maximální recyklace odpadů jako druhotných surovin), výstavby, vodních nádrží (obvykle bývá efektivnější revitalizace vodních toků) ad., tak o šetrné obhospodařování zemědělské půdy v rostlinné výrobě. Prosazování politiky zákazu umístění nákladnějších staveb do záplavových území a vymístění nákladnějších staveb z nich redukuje „potřebu“ tato území chránit proti povodním. K šetrnému zacházení s půdou přispívá i neplýtvání s potravinami. Pokud asi třetina potravin ve vyspělých státech končí v popelnicích, je to tristní a na potřebu vyrábět potraviny na půdě, provázené jejím větším či menším poškozováním, to má velmi negativní dopad, o dopadu na hlad ve světě nemluvě,
- 6) K prosazování šetrného zacházení s lesy a s přírodou, nejen s tou zvláště chráněnou. Začíná to zdržením se různé nekázně jako kouření v lese, rozdělávání ohňů v lese, hlučení v lese, střílení rachejtlí, zabíjení a zraňování zvířat, nechávání psů volně pobíhat, poškozování stromů v lese individuální i dřevařské, ježdění na motorkách a v autech po lese, pytláčení a končí to rozumným hospodařením v lesích s preferencí přirozené druhové skladby lesů, věkově různorodých lesních porostů a výběrových způsobů hospodaření v lesích. Tyto požadavky platí i v nelesní přírodě a trojnásobně v přírodě zvláště chráněné. Zejména pro zvláště chráněná území platí i požadavek potlačování nepůvodních, invazních druhů rostlin a živočichů včetně druhů, které sice nejsou invazní, ale původní ekosystémy ničí (v ČR borovice černá),
- 7) K prosazování materiálně skromného životního způsobu. Kromě výše uvedených jde zejména o využívání jednotlivých výrobků až do konce jejich životnosti, nepodléhání různé módě či falešné prestiži, nechtění mít nedosažitelné (modré z nebe). Ušetří se tak mnohé peníze, starosti i nervy, bude se žít lépe. Odolat nejruznější pochybné reklamě a falešné prestiži ale není vůbec snadné. Praxe, kdy společnost přímo, nepřímo i skrytě vybízí k maximální hmotné i nehmotné spotřebě, je špatná.

Uvedené postupy tlaku zdola zřejmě nebudou stačit. Narůstající zbídačování materiální a zejména duchovní ve vyspělých i v rozvojových státech nedává předpoklady k zásadnímu obratu k udržitelné ekonomice a společnosti. Situace je o to vážnější, že někdejší hlavní tahouni ekologizace společenského reprodukčního procesu – radikální ekologické organizace – tahouny být přestaly, resp. nejsou s to vytvořit, natož prosazovat ucelenou vnitřně konzistentní politiku udržitelného vývoje. Ale i tlaky na dílčí ekologizaci, které se

snaží vyvíjet nejen různé ekologické organizace, pokud jsou rozumně orientovány, jsou užitečné a zaslouží si adekvátní podporu.

Situaci příliš neřeší ani stav, kdy stávající vyspělé státy mohou ve střednědobém časovém horizontu zkrachovat a upadnout do druhořadé role ve světovém vývoji. Problém je, že možní noví hegemoni světového vývoje budou též prosazovat především růst svých ekonomik a zvyšování beztak nízké hmotné životní úrovně svých obyvatel, nikoliv udržitelný vývoj. Předpoklad, že došlo k tak výrazné ekologizaci technologií, že zajistí udržitelný vývoj společnosti, není reálný. Navíc ani nejmodernější a ekologicky nejšetrnější technologie v žádném případě nemohou odstranit plýtvání v hmotné spotřebě.

Vážným problémem je, že vlády vyspělých kapitalistických států dnes provádějí převážně neoliberalní ekonomickou politiku, i nadále se snaží podporovat neudržitelnost ekonomiky. Život občanů a jeho „smysluplnost“ jim bývá lhostejný. Existují přitom jen čtyři tržně konformní cesty ovlivnění občanů:

- a) výchovná (odhalování škodlivosti konzumního způsobu života a propagace zdravého životního způsobu),
- b) ekonomická (vysokým zdaněním škodlivé spotřeby - spotřební a ekologická daň),
- c) prosazování zásady „nepatří na veřejnost“ (například kouření),
- d) bohatá nabídka možností se pokud možno všestranně a nekonzumně rozvíjet.

I když užití těchto postupů je nutné, proti masivní komerční reklamě ve stylu: **„Kupujte (všechno možné i nemožné)!, „Spotřebujte (všechno možné i nemožné)!, „Užívejte si!“,** atd. nebývají dostatečně účinné, pokud se vůbec používají.

Případný zákaz komerční reklamy by jistě velice usnadnil případné úsilí prosazovat udržitelný vývoj. Pravděpodobnost jeho prosazení je ale velmi malá. Navíc stále více roste reklama na internetu a politika „svobodného internetu“ patří k pilířům práva na informace občanů.

Jakkoliv je tlak zdola na prosazování udržitelného vývoje nutný, sám stačit nemůže, budou-li příslušné vlády a nadnárodní uskupení prosazovat politiku neudržitelnosti. Dominující rezignace ve vyspělých kapitalistických státech nevěští nic dobrého.

10.2. Stačí to na novou kvalitu k udržitelnému vývoji?

Na tuto otázku je velmi těžká odpověď. Totiž, tendencí podniků i politiků je usilovat o ekonomický růst, a to i za cenu vytváření rozsáhlých nepravých, falešných potřeb a s nimi neodvratně spjatého plýtvání ve hmotné spotřebě veřejné i soukromé. Stávající hysterie v ČR o potřebě razantního ekonomického růstu a razantní výstavby silně devastujících dálnic je příznačná, ale v jiných státech to není o mnoho lepší.

Podobně se snaží a zřejmě i nadále budou snažit významné vrstvy občanů o růst své hmotné životní úrovně, a to i za cenu prodlužování své pracovní doby a vyšší nezaměstnanosti druhých. Neberou a nejspíš nebudou brát v úvahu, že volný (skutečně volný) čas patří k základnímu bohatství každého občana, ani že samotná hmotná konzumní spotřeba bývá nákladná nejen na peníze, ale také na čas, takže její užitek pro spotřebitele bývá nižší. Na její rozumné užívání se často nedostává času, o spotřebě uskutečňované hlavně s ohledem na vnější efekt nemluvě.

Samotná uvědomělost se přitom z řady důvodů nemusí prosadit. Navíc nemusí k prosazení stacionární ekonomiky ani v podmínkách zajištění sociálního pilíře udržitelného vývoje v intencích předchozí kapitoly stačit. V dalším provedeme analýzu základních možností prosazování udržitelné ekonomiky. I když to nemusí stačit, řada možností zde za podmínky dostatečné politické podpory k dispozici je.

Doba nadšení v ČSSR let 1989-92, že zavedeme systém ochrany životního prostředí podle západního vzoru a dosáhneme udržitelného vývoje, je pryč. I když jsme západní systém ochrany životního prostředí v ČR velmi rychle zavedly a s pomocí EU snad i vcelku ubránily, v ochraně přírody a krajiny dokonce s určitým nadstandardem, k udržitelnosti má ČR, stejně jako její západní vzory, daleko. Přestože se platné emisní normy EU vcelku dodržují a vykazované emise znečištění ovzduší a vody se snižují, přesto se ČR od udržitelnosti vzdaluje. Zdaleka nejde jen o pokračující nejviditelnější redukci biodiverzity, živelnou výstavbu pro nefunkční územní plánování a mohutnou preferenci silně závadné silniční dopravy. Dominující neoliberální ekonomická politika ničí sociální pilíř udržitelnosti a podvazuje i pilíř ekologický a ekonomický.

Československo bylo protiústavně bez referenda k 1. 1. 1993 rozděleno a právní stát se v ČR nepodařilo dosud vytvořit. Záplava nepřehledných a neustále se měnících zákonů, vláda justiční mafie, války policistů, soudců a státních zástupců, všude přítomná korupce a nekompetence vytváří špatné předpoklady pro smysluplný, natož udržitelný vývoj. Dlouhodobá hluboká krize politická, sociální, morální a kulturní i krize důvěry v rozumné vládnutí otřásá ČR stejně jako nedávno skončivší už čtvrtá ekonomická recese od roku 1989.

K tomu přistupuje členství ČR ve válečnickém paktu NATO a účast ČR na neospravedlnitelných agresích v zájmu USA a dalších vyspělých států ochotných se podílet na jejich válečnické politice. Ač má ČR drahou a nebojeschopnou armádu, pomáhá ohrožovat svět válkou daleko od svých hranic v neutěšené roli „kanon futra“. V důsledku špatné transformace ekonomiky upadla do závislého postavení na západních státech, zejména na Německu. Být přívěskem cizích silných ekonomik ČR zásadně ztěžuje možnost samostatnějšího rozvoje. Závislé postavení ČR se dál prohlubuje.

ČR likviduje sociální pilíř udržitelného vývoje, který s určitými deformacemi zdědila z dob reálného socialismu. Dokonce na omezování až likvidaci sociálního pilíře udržitelného vývoje již dvakrát založila svou „politiku udržitelného rozvoje.“ K omezování až likvidaci sociálního pilíře, resp. sociálního státu dochází i ve většině členských států EU.

Samotné členství v EU je značně rozporné. Drží na uzdě technokraty, usilující o likvidaci ochrany životního prostředí i ochrany pracujících v zájmu ještě většího kořistění kapitálu. Přenáší k nám ale i vážné chyby v environmentální, sociální, ekonomické, energetické, dopravní a další politice EU. Chybný obchod s emisními povolenkami, bezhlavá podpora obnovitelných zdrojů energie, boj části států EU proti jaderné energetice, směrnice EU o liberalizaci trhu s elektřinou a o liberalizaci železniční dopravy a mnohé další zasazuje těžké rány vlastní ochraně životního prostředí, o udržitelnosti vývoje nemluvě. Tzv. cardifský proces (integrace politiky ochrany životního prostředí do odvětvových politik) se nejen nenaplnuje, ale v posledních letech se již i přestal zmiňovat, samozřejmě k naší škodě.

Závažným problémem zůstává fakt, že v ČR ani ve světě nevznikla ucelená vnitřně konzistentní koncepce udržitelného vývoje a že se o to společnost až na několik jedinců ani nepokouší. Ani SZ, kterou těžce zkompromitoval M. Bursík a spol. účastí v pravicové vládě Mirka Topolánka a prosazováním divokých pseudoekologických experimentů v energetice a v národním parku Šumava, ani silné environmentální nevládní organizace takovou koncepci nemají a ani se o její vytvoření moc nesnaží, neboť jsou vesměs vyčerpány bojem za dílčí požadavky na ochranu životního prostředí a dopouštějí se hrubých chyb, nejčastěji v oblasti

energetiky. Vláda ČR sice v roce 2005 a znovu v roce 2010 přijala dokument s názvem „Strategie udržitelného rozvoje České republiky,“ ale tyto dokumenty k udržitelnosti nesměřují, resp. bez ohledu na původní návrhy si je podrobily četné neudržitelné požadavky jednotlivých resortů. Ministerstvo životního prostředí mohlo jen přihlížet.

Ucelenou, vnitřně konzistentní koncepci udržitelného vývoje nemá ani EU. Rozhádánost členských států EU se neodbývá na poli hledání cest k prosazení udržitelného vývoje, ale v posluhování světové finanční oligarchii a v boji o výhody na úkor druhých.

Na otázku, zda načrtnuté možné změny v 6. a 7. kapitole stačí na trajektorii udržitelného vývoje ČR, nelze jednoznačně odpovědět. Předpokládané nutné změny jsou rozsáhlé. Za stávajícího systému liberálních ekonomik nejsou realizovatelné. Dosavadní vývoj o tom nijak nesvědčí, byť se ve statistikách vykazuje lecos, obvykle jako málo říkající indikátory snižování znečištění či spotřeby paliv, energie, materiálu a dalších na jednotku HDP, který bývá často různě uměle zvětšovaný. Vývoj ČR po roce 1989 zůstává neudržitelný, byť se hlavním problémem na místo environmentálního pilíře stal likvidovaný pilíř sociální a celkový úpadek společnosti, dále sílící celosvětový rozvrat klimatu.

Tak jako každá revoluce, potřebuje i revoluce k udržitelnému vývoji, resp. k překonání neudržitelnosti, dva základní činitele: hrobníka a lopatu, viz známý příměr K. Marxe a B. Engelse. S určením hrobníka stávající neudržitelné lidské společnosti ve prospěch revoluce k udržitelnosti jsou ale zásadní potíže. Totiž, přežít by samozřejmě chtěli všichni (možná s výjimkou nevelkého počtu sebevrahů), ale něco výraznějšího udělat pro přechod lidstva k udržitelnosti je ochoten jen málo kdo. Otázka, kdo bude hrobařem stávající neudržitelné společnosti, tak zůstává nezodpovězena. Vzhledem ke své ideové orientaci jim mohou být radikální socialisté nebo radikální ekologové, pokud pochopí nutnost úzkého propojení moderního socialismu s udržitelným vývojem a pokud získají dostatečný vliv ve společnosti. Klíč přitom leží u bohatých vyspělých kapitalistických států severu a zejména bohatých vrstev obyvatel vyspělých i rozvojových států, nikoliv u států chudých a chudých občanů vyspělých i rozvojových států. Zatím se ale hrobař nerýsuje, resp. jak radikální socialisté, tak radikální ekologové mají k ucelenému modelu udržitelného vývoje, natož ke snaze o jeho realizaci, daleko, o politických stranách a hnutích jiné orientace nemluvě. Naopak lopatou stávající neudržitelné společnosti byla, je a bude prohlubující se světová ekologická krize, která může přerůst ve světovou ekologickou katastrofu, z které nejspíš nebude únik pro nikoho. Světová ekologická krize, která stále více ohrožuje i prosté přežití lidstva na Zemi, je již delší dobu realitou. Této lopaty se ale nechápe hrobník. Dílčí pokusy ekologů, ať už konzervativně či socialisticky orientovaných, nemohou stávající neudržitelný rozvoj lidstva zastavit. V nejlepším ho mohou přibrzdit a získat nějaký čas na opatření k radikálnímu obratu, které ale velká část lidské společnosti nebude chtít realizovat. Ani v ČR se hrobníci stávajících zjevně neudržitelných pořádků nerýsuje.

Ohrožení lidstva světovou ekologickou a zejména klimatickou katastrofou narůstá a cesty k záchraně se postupně uzavírají. Přitom realistický projekt přechodu k udržitelné ekonomice a společnosti chybí. Také adaptační opatření na změnu klimatu v ČR se realizují všelijak. Nevytvoření životaschopného projektu přechodu lidstva k udržitelnému vývoji je největší dluh společenských věd, nejen ČR.

Revoluce k udržitelnosti přitom bude mít zásadní specifika. Zatímco dosud se vesměs sliboval ekonomický růst, růst reálných příjmů a hmotné životní úrovně obyvatel, revoluce k udržitelnosti může slibovat jen snižování hmotné životní úrovně ve smyslu odbourávání konzumerismu v hmotné spotřebě veřejné i soukromé. S takovým cílem na volebním plakátu nelze vyhrát ani ty nejsvobodnější a nejdemokratičtější volby, i kdyby nebyly hrubě zmanipulované bohatými volebními subjekty a jimi placenými novináři. Většina voličů chce

další ekonomický růst, i když předvolební sliby nebývají míněny vážně. S narůstajícími ekonomickými potížemi stále více voličů slyší na jednoduchá populistická hesla, byť bývají zjevně nereálná.

Snižování hmotné životní úrovně ve smyslu odbourávání konzumerismu musí probíhat v podmínkách základních sociálních jistot, ne v podmínkách jejich rostoucí likvidace.

Revoluce k udržitelnosti vyžaduje přechod těžiště lidských aktivit z oblasti ekonomických do oblasti duchovní, ke svému sebe rozvoji na bázi nízké hmotné spotřeby. Podmínkou je zajištění uspokojování základních hmotných a základních sociálních potřeb všem občanům. Z hlediska rozvinutosti produkčních (výrobních) sil tomu již delší dobu vcelku nic nebrání. Brání tomu ale vládnoucí kapitálové vztahy, pokračující nebo obnovená orientace výroby a služeb na maximalizaci zisku na místo na zajištění relativně harmonického rozvoje obyvatelstva. Duchovními aktivitami ale nemusí být a taky podle všeho nebudou především aktivity náboženské. Dokud se tento základ společnosti, orientace na zisk, nezmění, revoluce k udržitelnosti nebude možná.

10.3. Vědomá regulace rozvoje

Z předchozího je zřejmé, že některé zákony regulující tržní ekonomiku, zejména zákon maximalizace zisku a zákon přirozené akumulace kapitálu, vedou svou logikou společnost do světové ekologické katastrofy. Lze jim čelit jen dostatečně rozsáhlou a účinnou regulací společenských a zejména ekonomických aktivit lidí, jíž musí provádět jednotlivé státy i nadstátní uskupení, zejména OSN.

Klíčovým ekonomickým opatřením podmiňujícím vybudování udržitelné ekonomiky je aktivizace využívání zákona plánovitého rozvoje a zákona hodnoty. Jak tomu rozumět?

K. Marx jako významný rozpor kapitalistické společnosti 19. století shledal rozpor mezi plánovitou vnitřní organizací kapitalistického podniku a živelným vývojem kapitalistické ekonomiky jako celku vlivem svobodné konkurence podniků na trzích, viz 1). Ztráty vlivem živelného vývoje kapitalistických ekonomik byly vždy značné, byť se o nich psalo málo. Ještě ve 30. letech 20. století se považovaly za nutnou daň pokroku, byť právě velká hospodářská krize 1929-33 prokázala sociální i ekonomickou neúnosnost této daně.

Tento stav poprvé výrazněji narušila první světová válka, kdy potřeby válečné ekonomiky bylo nutné do jisté míry plánovitě zabezpečovat z centra. Bylo to narušení volné tržní soutěže za účelem zvýšení mrhání všemi disponibilními zdroji, za účelem materiálního zabezpečení krvavých jatek na lidi organizovaných státy s cílem zajistit ještě větší zisky pro jednotlivé skupiny vládnoucí buržoazie. Stejnému účelu sloužilo centrálně direktivní plánování, vytvářené od roku 1933 v nacistickém Německu. V roce 1939 ho němečtí nacisté zavedli i u nás.

První národohospodářský plán vznikl v Sovětském Rusku v roce 1920 pod názvem *Goerlo*. Sledoval urychlení obnovy válkou zničeného sovětského Ruska. Byl úspěšný, realizaci obnovy SSSR napomohl.

Imperialistickými velmocemi obklíčený a ohrožený SSSR se ale nemohl obejít bez rozsáhlého těžkého průmyslu, na jehož rychlé vybudování nemohla uplatňovaná *nová ekonomická politika* (NEP) stačit. To bylo objektivní příčinou formování *centrálně direktivního plánování* v SSSR od konce 20. let. Přes všechny chyby a deformace umožnilo v historicky krátké době přeměnit zaostalý agrární SSSR v průmyslově rozvinutý stát a zvítězit

ve 2. světové válce nad nacistickým Německem, jež si předtím podrobilo velkou část kapitalistické Evropy a za 2. světové války okupovalo území SSSR s 50% jeho ekonomického potenciálu.

K růstu regulace vyspělých kapitalistických ekonomik přispěla i velká hospodářská krize 1929-33, viz podpory v nezaměstnanosti, Rooselweltův *New deal* aj.

Zkušenosti let 1914-45 ukazují, že vědomá regulace rozvoje společnosti státem se v nouzových krizových situacích osvědčila, byť byla provázena zásadními problémy, nejednou už stanovením pochybných cílů této regulace.

Po roce 1945 se centrálně direktivní plánování rozšířilo do všech v Evropě vznikajících socialistických států s výjimkou Jugoslávie. Na jeho podrobné seriózní zhodnocení je ještě brzy. Lze se důvodně domnívat, že podstatně urychlilo ekonomický a sociální rozvoj těchto států, byť za cenu jisté extenzivnosti a nižší hospodárnosti ve vlastní výrobě. Stejně jako industrializace v kapitalistických státech vyhrocovala socialistická industrializace ekologické problémy, v některých regionech až za hranici ekologické krize.

V SSSR způsobilo diletantství i tři velké regionální ekologické katastrofy (vysychání Aralského moře, jadernou katastrofu na Urale a těžkou havárii v jaderné elektrárně Černobyl), v ČSSR, v NDR a v Polsku nechvalný četný trojúhelník.

Konzumerismus se do životní úrovně obyvatel reálně socialistických států časem prosazoval, ale výrazně méně než ve vyspělých kapitalistických státech. Bylo tomu tak:

- neboť ekonomicky zaostával, což způsobovalo nedostatek zboží pro konzumerismus,
- v důsledku podstatně levnějšího a méně konzumního zabezpečení uspokojování četných základních potřeb. Sem patří i značné omezení reklamy,
- v důsledku rovnostářské politiky v odměňování, uplatňované v reálně socialistických státech, jež širokým vrstvám obyvatel znemožňovala konzumerismus ve spotřebě na úrovni vyšších a středních vrstev obyvatel vyspělých kapitalistických států.

V méně rozvinutých socialistických státech nedošlo k plnému uspokojení základních hmotných potřeb obyvatel, což bylo předmětem oprávněné kritiky. Nelze ale za oprávněnou považovat dominující kritiku reálného socialismu za nezabezpečení konzumerismu na úrovni středních vrstev v západní Evropě, byť od 80. let v důsledku nastupující neoliberální ekonomické politiky začínala v těchto státech zahnívat. Rozhodující prostředky byly ve většině socialistických států vynakládány na uspokojování základních hmotných i duchovních potřeb obyvatel, na rozvoj ekonomiky a na obranu, nikoliv na zajištění vysoké samoučelné úrovně hmotné spotřeby, konzumerismu. V SSSR, v Albánii, v KLDLR a v Rumunsku náklady na obranu a rozvoj ekonomiky přesahovaly sociálně únosnou mez, do jisté míry ze subjektivních příčin.

Systém centralisticko příkazovací soustavy řízení nezvládl 2. etapu vědeckotechnické revoluce, jež nastoupila v 70. letech. Teprve v 70. letech začalo značné zaostávání států reálného socialismu ve vědeckotechnickém rozvoji, jež se jim stalo osudné. K základním příčinám těchto jevů patřil odklon od sledování rozvoje socialismu k imitaci konzumní společnosti, nedostatek objektivních kritérií pro měření ekonomické efektivity a nekontrolovatelnost činnosti vládnoucí stranické a státní byrokracie.

V 50. a v 60. letech se rychle rozvíjela tzv. keynessovská regulace ekonomik vyspělých kapitalistických států. Orientovala se zejména na zbrojení, na zmírnění rozporu mezi prací a kapitálem (sociální oblast) a na urychlení ekonomického růstu včetně snah o vyrovnanější regionální politiku. Ze sociálně ekonomického hlediska je nutno ji s odstupem

času hodnotit jako relativně úspěšnou, byť četné základní rozpory kapitalismu pouze zmírnila, nikoliv odstranila, další odsunula (dlouhodobě deficitní státní i komunální rozpočtovnictví) a na některé nové problémy 70. let (strukturální krize ad.) nenalezla účinný lék, což vedlo k jejímu opuštění.

Snahy o výrazné omezení státní regulace konzervativními monetaristicky orientovanými vládami R. Reagana v USA a M. Taccherové ve Velké Británii způsobily těžké škody sociální, ekonomické (sem je nutné počítat i pád celých odvětví) i ekologické. Postupně byly modifikovány nikoliv k návratu ke keynessovské regulaci, ale k pragmatické politice zahrnující řadu i monetaristických i keynessovských prvků. Snaha omezit mnohé státní výdaje trvá, ale přerozdělovací úloha státního rozpočtu zůstává značná, přibližně na úrovni 70. let. Snaha o nemalé úspory státních výdajů ve školství, zdravotnictví a sociálním zabezpečení říká, že trvalou udržitelnost ohrožují, byť snižování hmotné životní úrovně může vést i k omezování konzumerismu. Tím spíš, že po vypuknutí krize 2008-09 k nim přibylo rozsáhlé sanování velkých bank z peněz daňových poplatníků se stupidním zdůvodněním, že tyto banky jsou natolik velké, že je není možno nechat zkrachovat. Masivní odkup dluhů velkých soukromých bank mnohými západními státy a dalšími veřejnými subjekty byl podivnou modifikací neoliberální politiky. Eskalovalo tak zadlužení západních zemí i ohrožení eura.

Společná měna části států EU euro nevznikla jako ambiciózní projekt k dovršení ekonomické integrace, ale jako nástroj jejího prosazování. Stalo se tak v situaci, kdy většina států zakládajících eurozónu byla zadlužena podstatně více než je hranice bezpečného zadlužení cca 60 % HDP. Již v roce 1999 (vznik eura) činilo toto zadlužení v průměru 71 % HDP. Do roku 2008 se toto zadlužování nepatrně snížilo. Po vypuknutí ekonomické krize 2008-09 toto zadlužení eskalovalo. V roce 2013 přesahuje 90 % HDP a je zjevně nesplacitelné, což ale povinným euro optimismem neotřásl a ani nevzalo některým bývalým socialistickým státům chuť vstupovat do eurozóny (Estonsko, k 1. 1. 2014 Lotyšsko). Z hlediska zadlužení se situace eurozóny stala prakticky beznadějnou, což ale nebrání západním elitám pokračovat v daném zjevně neefektivním a sebevražedným způsobu řešení bankovní krize. Podrobněji viz 41). Ještě více jsou zadluženy USA, které ale tisknou ve velkém inflační dolary a silou své mohutné armády je vnucují druhým.

Ani idiotské řešení enormního zadlužení Řecka černým triumvirátem MMF, Evropská centrální banka a Evropská komise s tristními dopady na obyvatelstvo Řecka i řecký státní dluh nevedlo ke změně kursu, byť podle rétoriky některých politiků EU se tak stalo.

Významným impulsem ke zdokonalování makroekonomické regulace vyspělých kapitalistických ekonomik se staly vyhocené ekologické problémy. Stát donutily plánovat, kolik ekologických negativ je ještě pro danou společnost únosných a jak zabezpečit jejich redukci na únosnou úroveň.

Ekologická regulace vyspělých ekonomik byla nesporně pozitivní a vedla k citelnému snížení znečišťování přírodních složek životního prostředí ve vyspělých státech. Mezinárodní dělba práce, zejména pokračující odírání a znásilňování většiny rozvojových států vyspělými kapitalistickými státy vedlo k dalšímu vyhocování ekologických problémů ve světě až na kraj celosvětové ekologické, zejména klimatické katastrofy. I když se ekologická regulace vyspělých ekonomik v zásadě osvědčila a zabránila jejich zničení domácí ekologickou katastrofou, vyspělými kapitalistickými státy uplatňovaná politika odírání a ekologického mrzačení rozvojových států a politika masového konzumerismu v hmotné spotřebě vyhocila ekologické problémy ve světě natolik, že je svět včetně vyspělých států dnes ohrožen nastupující ekologickou katastrofou celoplanetární. Státní ekologická regulace vyspělých ekonomik byla a dosud je nedostatečná a nikoliv nadměrná, jak tvrdí přívrženci monetarismu. Naprosto nedostatečná je zvláště při použití kritérií udržitelného vývoje.

Pozice ekologických problémů ekonomik států reálného socialismu byla z globálního hlediska střední. Příspěvek států reálného socialismu ke světové ekologické katastrofě byl menší (na rozdíl od vyspělých kapitalistických států se socialistické státy nepodílely na ožebračování rozvojových států a úroveň konzumerismu v nich byla podstatně nižší než ve vyspělých kapitalistických státech), leč ohrožení domácí ekologickou katastrofou bylo zejména v průmyslových regionech NDR, ČSSR, Polska a SSSR velké včetně tří regionů absolutní ekologické katastrofy v SSSR. Plýtvání ve společenské i soukromé spotřebě bylo v bohatších státech reálného socialismu proti vyspělým kapitalistickým státům o dost nižší, v chudších velmi nízké s výraznými položkami cigarety a alkohol. Ekologická politika států reálného socialismu zaměřená na ekologizaci technologií byla nedostatečná.

Jedno z možných řešení problémů vědomé regulace rozvoje načrtl L. Rasmich v 2). Domnívá se, že zbožní výroba v socialistické společnosti (socialismem ale nerozuměl reálný socialismus) není přežitkem kapitalistické společnosti, ale že teprve za rozvinutého socialismu dosáhne svého nejvyššího rozvoje. Má se tak stát aktivizací působení zákona plánovitého rozvoje. Cestu k jeho aktivizaci viděl L. Rasmich v odstraňování všech překážek bránících plnému působení zákona hodnoty na rozvoj výroby v rozvinuté socialistické společnosti. Jeho základ vidí v účinné státní regulaci všech oblastí, kde tržní regulace selhává.

Jako východisko státní regulace viděl L. Rasmich účinnou protimonopolní regulaci, neboť monopol je ze své podstaty jev úpadkový. Konečně, o potlačování konkurence na trhu monopoly z koncentrace výroby svého času psal již V. I. Lenin, viz 3). Zatímco negativa monopolu běžného soukromého vlastnictví výrobních prostředků do značné míry tlumí konkurenci, zásadní problémy přináší monopol z koncentrace výroby, jež vzniká potlačením konkurence, dále monopol vlastnictví konkrétních, omezených, výrazněji nerozmnožitelných přírodních zdrojů a monopol vlastnictví konkrétní technické infrastruktury, jejíž zdvojování za účelem vytváření konkurence je neekonomické.

Státní regulace by měla být značně široká, účinnou protimonopolní politikou počínaje a rozsáhlou ekologickou regulací konče. Pokud trh významně zkresluje společenské náklady výroby, typickým příkladem je přenos ekologických škod na poškozené a oblast tržního oceňování a využívání přírodních zdrojů, žádá L. Rasmich adekvátní státní intervenci k narovnání těchto křivých měr trhu adekvátními platbami za poškozování životního prostředí a za využívání přírodních zdrojů. Mám za to, že L. Rasmichem popisované zákonitosti lze využít při prosazování udržitelného vývoje.

I zběžná znalost poměrů v člověčenstvu vyvolává otázku, zda Rasmichův koncept má vůbec nějakou naději na prosazení v praxi. Sedm hlavních skupin vzájemně spjatých rozporů ženoucí lidstvo do světové ekologické katastrofy bylo rozebráno v kap. 3. Nejde jen o svízelnost politického probíjování řešení uvedených zásad proti silným ekonomickým lobby, o mafii nemluvě. Mám za to, že Rasmichův model neřeší 2 zásadní problémy:

a) otázku ekonomického růstu, resp. podmíněnosti udržitelného vývoje výrazným hospodářským poklesem ve vyspělých státech. Rasmich sice počítá, že např. důsledná internalizace externalit může odvětví energetiky a silniční dopravy snížit asi o 50%, ale tendenci ekonomického růstu má za neodvratnou. Otázka je ale mnohem obecnější. Všechny dosavadní ekonomické školy vždy hledaly cesty k zajištění ekonomického růstu. Spory se vedly o jeho optimální tempo, o jeho strukturu a o mechanismus jeho zajištění.

V neoklasické ekonomii hlavního proudu základní linií sporu zůstává otázka zasahování státu do ekonomiky versus nezasahování, resp. spoléhání se na Smithovu *neviditelnou ruku trhu* v zájmu urychlení a zefektivnění ekonomického růstu. O potřebě ekonomického růstu se nediskutuje. Závěry E. J. Mishana sice nebyly otevřeně odmítnuty, ale o to důsledněji jsou v praxi ignorovány. Na ekonomický růst se orientovaly i státy reálného

socialismu a rozvojové státy vlivem své zaostalosti i pod tlakem vyspělých států. Cíl ekonomický růst nezmizel ani po rozpadu států reálného socialismu, byť cesta k dosažení ekonomické úrovně roku 1989 se jeví i po 25 letech transformace jako dlouhá a trnitá.

Udržitelná ekonomika vyžaduje výrazný sociálně únosný pokles ekonomik vyspělých států ve struktuře odpovídající potřebám udržitelného vývoje, resp. žití. Jinak řečeno, chyba začíná už nesprávným stanovením jednoho ze čtyř základních cílů rozvoje tržních i netržních ekonomik. Cíl ekonomický růst je stanoven chybně, přestože již v roce 1972 a podstatně lépe v roce 1992 Meadows a kol. dokázali sebevražednost takového počínání, viz 4) a 5).

Studie Římského klubu Limity růstu byla sice ze všech stran napadána, skandalizována a vyvracena, ale skutečnost, že planeta Země je omezena, že lidstvo se rozvíjí na ní jako zhoubný rakovinový nádor na zdravé tkáni a že toto bujení musí poměrně rychle lidstvo a dost možná i živou přírodu zahubit, se jejím kritikům nepodařilo zpochybnit.

Zásadním problémem je i otázka způsobu měření ekonomického růstu. Jak bylo shledáno v 6), používaný ukazatel růst hrubého domácího produktu HDP ve stálých cenách je nejhorší ze všech disponibilních objemových ukazatelů – makroagregátů, viz kap. 6.1. Následuje ho jeho předchůdce hrubý národní produkt HNP. Bez vážných problémů není ani národní důchod ND. Index udržitelného blahobytu statistické úřady tvrdošijně odmítají.

Zatím přes všechny důkazy o sebevražednosti pokračování v politice ekonomického růstu se v ní pokračuje a navíc se vydává za politiku *udržitelného rozvoje*. Se snahou o *udržitelný ekonomický růst* se přitom ztotožňuje i velká část environmentálních ekonomů a vesměs proti ní neprotestují ani ekologičtí aktivisté a strany zelených. Zdá se, že jsou natolik ve vleku vládnoucích ekonomických konvencí, že základní ekonomické problémy udržitelného vývoje nechápou.

Tvrzení zprávy komise paní Brundtlandové i závěry světové konference o životním prostředí a rozvoji, konané v Riu v r. 1992, že našim cílem je udržitelný ekonomický růst, odráží ale především politický kompromis vzniklý na základě vyhroceného antagonismu „bohatý Sever-chudý Jih.“ Podrobněji, viz 7).

b) vztah vyspělých a rozvojových zemí. Ruskýchův model plného využití zákona hodnoty může relativně úspěšně fungovat ve vztahu mezi státy ekonomicky přibližně stejně vyspělými. Otevření se výrazně slabších ekonomik ekonomikám silnějším vede nutně k vážné destrukci až kolonizaci výrazně slabších ekonomik včetně destrukce ekologické. Za vydatného přispění diletantsky prováděné „transformace“ se tak stalo i v bývalých socialistických státech včetně ČR po roce 1989 po jejich otevření se vyspělým kapitalistickým ekonomikám. Samozřejmě, v některých státech víc, v některých méně.

Odhadneme-li minimální státní zásahy nutné pro prosazování udržitelné ekonomiky a možnosti jejich zabezpečení, dostaneme se ke společnosti a k ekonomice silně regulované a výrazně smíšené. Půjde ještě o ekonomiku tržní, ale orientovanou na ekonomický pokles ve struktuře omezující nepravé potřeby a na rozsáhlou skutečnou pomoc rozvojovým státům v budování jejich udržitelných ekonomik.

Problémem je, že dosud známe jen 3 cesty dosažení globálního ekonomického poklesu:

- cestu ničení ekonomického i lidského potenciálu válečnými operacemi,
- cestu úplného zničení ekologického potenciálu v regionu s následným společenským, sociálním i ekonomickým kolapsem v důsledku kolapsu ekologického,
- cestu uplatňování monetaristické ekonomie, energicky vytvářející a rozšiřující bídu.

Že k redukci ekonomického potenciálu a přebytečných lidí je válka ta nejméně vhodná cesta, není snad třeba dokazovat. Úplné zničení životního prostředí v regionu vedoucí k jeho hospodářskému úpadku a vylidnění je regionální ekologická katastrofa, kterou chceme odvrátit. Jak bylo ukázáno, k dosažení udržitelného vývoje nevede ani uplatňování monetaristické ekonomie, neboť vesměs likviduje i ty nemnohé předpoklady pro udržitelný vývoj, které existují. Případ ČR a dalších bývalých socialistických států po roce 1989 je učebnicový.

Otázkou je, zda určitou naději nemůže dát pokračující konkurence ve světě. Bude-li pokračovat prudký rozvoj východoasijského hospodářského centra vedeného Čínou, hospodářsky převálcuje celou Evropu i USA a Kanadu. Zejména hospodářský pád USA by významně ulevil životnímu prostředí planety Země. Problém ale je, že nic nesvědčí o záměrech Číny a dalších východoasijských států prosazovat materiálně skromný život, když jim ekonomická prosperita umožní podstatně víc. Krize euroasijského prostoru v letech 2008-09 ji dokonce paradoxně nutí stimulovat růst převážně hmotné spotřeby svého obyvatelstva, protože pokračování v sázce na export do vyspělých států se stává riskantnější. Pravda, i nadále jde o životní úroveň dosti nízkou. Zřejmě by došlo jen k přesunu plýtvání z USA a EU do východní Asie a z hlediska globálního životního prostředí by „nula od nuly pošla“. Na tom nemusí mnoho změnit ani sílící sevření lidstva nastupující světovou ekologickou, zejména klimatickou katastrofou.

Jinou otázkou je, že po té, co někdejší východoasijské tygři opustili relativně nezávislou cestu rozvoje a začali uplatňovat zhoubné recepty MMF a SB, dostali před přelomem tisíciletí se do těžké ekonomické krize, takže v úspěšné hospodářské expanzi pokračuje ve východní a jihovýchodní Asii pokračovala prakticky jen Čína a Vietnam.

10.4. Plán na záchranu lidstva

Nemá-li být tržní ekonomika krutou metlou lidstva, je nutné ji zásadně regulovat sociálními a ekologickými hledisky směrem k trvalé udržitelnosti na základě demokratické volby společnosti. Sociální a ekologická regulace na základě demokratické volby se ve vyspělých kapitalistických státech běžně uplatňuje. Reálný vývoj ale ukazuje, že zasahuje jen vrchní pásmo ekologických problémů, tj. problém ekologicky závadných technologií a výrobků a to ještě ne vždy. Stávající formy sociální a ekologické regulace vyspělých tržních ekonomik na záchranu lidstva včetně vyspělých kapitalistických států nestačí. Jak správně upozorňuje Keller v 8), politika se utápí v nejrůznějších malichernostech, bojem o moc počínaje, resp. tzv. *demokratická* volba zatím vesměs rozhoduje ve prospěch světové ekologické katastrofy.

Titanik zvaný planeta Země najel na kru světové ekologické katastrofy a začal se potápět. Na jeho palubě ale jedni vesele tančí, druzí strkají hlavu do písku a nejotrlější bojují v podpalubí o kajuty.

Aby vznikla vůbec naděje na odvrácení světové ekologické katastrofy, musí lidstvo přistoupit k regulaci svých aktivit kritérii udržitelného vývoje na celoplanetární úrovni. A. Gore žádá novodobý globální Marshallův plán vyspělých států k záchraně Země, viz 9). Gore v 1. části rozebírá destruktivní trendy, v 2. jejich příčiny a v 3. předkládá globální plán záchrany planety před světovou ekologickou katastrofou. S mnoha Goreovými analýzami a návrhy se v zásadě ztotožňují. Přesto považují Goreovu analýzu i návrh řešení za nedostatečné, neboť ač Gore požaduje snížení hmotné spotřeby ve vyspělých kapitalistických

státech, k zajištění omezení konzumerismu navrhuje jen tržně konformní zásahy do ekonomik a apely na lidskou odpovědnost, což jsou sice opatření jistě potřebná, ale sama o sobě nestačí.

Předně musí vyspělé kapitalistické státy skoncovat s dosavadní praxí odírání rozvojových států. K ní ale dochází přesně podle zákona maximalizace zisku a zákona přirozené akumulace kapitálu. Zatím ani desítky miliónů lidí, které každoročně umírají v rozvojových státech na následky podvýživy, nuceného pití závadné vody či absenci základní zdravotní péče, nehýbou svědomím velké části občanů vyspělých kapitalistických států, viz 10). Tzv. svobodné hromadné sdělovací prostředky o takových faktech občany těchto států neinformují, takže pro velkou část obyvatel vyspělých kapitalistických států prostě neexistují. Zakrývání reálného stavu věcí jim vesměs vyhovuje.

Důsledné řešení antagonismu "vyspělé - rozvojové státy" znamená zásadní zásahy do stávajících poměrů jdoucí výrazně za rámec kapitalistické společnosti. Z hlediska ekonomických zákonů znamenají především zatlačování působení zákona maximalizace zisku a zákona přirozené akumulace kapitálu ve prospěch plného působení zákona hodnoty, posilování působení zákona plánovitého rozvoje a zákona rozdělování podle práce.

O uvedeném lze dlouze diskutovat. Píši záměrně o zatlačování, nikoliv o úplném potlačení působení těchto zákonů. Úplným potlačením citovaných zákonů bychom se mohli dostat zpět k centralisticko příkazovací soustavě řízení nebo k něčemu horšímu. Efektivní úplné potlačení působení zákonů maximalizace zisku a přirozené akumulace kapitálu může nastat až ve vzdálenější budoucnosti, byť bohatství a rozvinutost vyspělých kapitalistických států může svádět k opačnému názoru. Dnešní společnost se jejich stimulačních účinků v dohledné době nemůže zcela zbavit.

V zásadě nejde o nic nového, resp. necháme-li stranou plné potlačení zákonů maximalizace zisku a přirozené akumulace kapitálu reálným socialismem, jejich určité zatlačování odstartovala nejprve neprogramově válečná regulace a později programově keynessovská regulace vyspělých kapitalistických ekonomik. Bylo ukázáno, že nejdál zde postoupilo v 50. - 70. letech 20. století podle tradičních kritérií ekonomicky nejúspěšnější Japonsko. Keynessovská regulace ukázala, že kapitalistická tržní ekonomika snese mnohem větší státní regulaci, než byli ochotni liberální ekonomové v minulosti připustit, dokonce že snese i určitou míru postátnění. Tato regulace i přes zjevné nemalé postkapitalistické prvky ale nešla za hranice kapitalismu.

Zatlačování působení zákona maximalizace zisku a přirozené akumulace kapitálu prosazováním udržitelného vývoje na Zemi bude ale muset jít podstatně dál. Bude muset sledovat potlačení celých oborů lidské činnosti spjatých s plýtváním v hmotné spotřebě, bude muset prosazovat "proti srsti" těchto zákonů výrazný celkový hospodářský pokles vyspělých kapitalistických ekonomik ve struktuře odpovídající potřebám udržitelného vývoje, bude muset poskytovat rozsáhlou nenávratnou pomoc ekonomikám rozvojovým, orientovanou na budování základů trvalé udržitelnosti v nich na místo dosavadní "pomoci", jež předpoklady pro udržitelný vývoj v nich ničí. Bude muset vážně zasahovat i do struktury hmotné životní úrovně obyvatel vyspělých států a do formování způsobu života ve smyslu omezování a postupným potlačováním nepravých potřeb, konzumerismu.

Námítka, že chci nějaký *zelený socialismus*, je sporná. Předně, pojem *zelený socialismus* nebyl dosud dostatečně vymezen. Na některé rysy reálného socialismu zde prezentovaný udržitelný vývoj ale navazuje, zejména na silně rozvinutý systém základních sociálních jistot (bezplatné školství, zdravotnictví, silně dotovaná kultura s potlačováním konzumního braku, základní sociální zabezpečení, kvalitní bezpečnost, hustá síť levné veřejné dopravy, podpora masovému sportu – tyto požadavky ale zajišťují i některé vyspělé kapitalistické státy, například ve Skandinávii), v jiných se bude podstatně lišit. Jde zejména o

radikální změny v daňové soustavě jak proti někdejšímu reálnému socialismu, tak proti současným vyspělým kapitalistickým státům. Kromě realizace ekologické daňové reformy v intencích E. U. Weizsackera, doplněné o radikální zdanění využívání četných dalších neobnovitelných surovin a činností působících významné ekologické škody (v dopravě by hlavní původce externalit – silniční doprava – měla plně hradit náklady na silniční síť adekvátním zpoplatněním jejího užívání a ekonomickou část škod na zdraví lidí vlivem nehod, exhalací a hluku (a dalších) ze silniční dopravy adekvátní spotřební daní za pohonné hmoty), jde zejména o významnou změnu zdanění spotřeby občanů na principu zbytných a nezbytných potřeb. Základní materiální potřeby by měly být obyvatelstvu poskytovány levně, pokud nepůsobí vážné ekologické škody, luxusní draho. Na rozdíl od reálného socialismu ale trvá podmínka, že zatížení spotřební daní nesmí vytvářet množství nepřehledných sazeb, ale musí mít několik málo sazeb, jejichž tvorbu lze snadno kontrolovat. Ekologicky vysoce závadný palivo energetický komplex založený na exploataci neobnovitelných přírodních zdrojů by neměl své služby poskytovat obyvatelstvu levně.

Nejde ale o návrat k reálnému socialismu, který v zásadě vysoce zdaňoval průmyslové zboží a různými formami dotoval potraviny, paliva, energii, suroviny, vodu a bydlení. Navíc tak velmi často činil na základě individuálních podnikových kalkulací, jež jsou až na výjimky, kde neexistuje jednotný celostátní trh (vodní, stočné, centrální teplo), nepřipustné. Dotování cen paliv, energie, surovin a vody stimuluje plýtvání s nimi v procesu spotřeby, vysoké zdanění průmyslového spotřebního zboží je ve vztahu k trvalé udržitelnosti irelevantní. Přibližně by se mělo postupovat podle zásady, že průmyslové zboží základní potřeby se zdaňuje málo, průmyslové zboží luxusní se zdaňuje hodně a průmyslové zboží z hlediska zbytnosti nejednoznačné průměrně, ve všech případech s přihlédnutím k ekologickým škodám vznikajících při jeho užívání. Uvedený požadavek vyžaduje podstatně členitější daňovou soustavu proti současné praxi ČR, ale zásadně jednodušší proti někdejší ČSSR se stovkami sazeb daně z obrátu.

Z výše uvedeného je zřejmé, že nejde jen ani především o dosažení úrovně ekologizace výroby, minimálně na úrovni dnešních ekologických norem vyspělých kapitalistických států. Mám za to, že ve srovnání s reálným socialismem ČSSR 80. let by mohl být rozsah změn, regulací a omezení ve zde navrženém systému srovnatelný, ale měl by se svou kvalitou a strukturou zásadně lišit, zejména orientací na potlačení konzumerismu ve prospěch tvůrčích činností. I při značném ochuzení konzumních možností lidí by neměl vést k ochuzení lidského těla a tím méně k ochuzení lidského ducha, ale k jeho ozdravení a povznesení. Nutnou podmínkou je nahrazení konzumerismu tvůrčí činností a sobectví úctou k životu ve všech formách včetně pokory před ním, při zaručení práva žen na interrupci. Plná informovanost všech občanů je zde první, ale zdaleka ne jedinou podmínkou. Svoboda a demokracie musí být zásadně více než dosud limitovány odpovědností, nutností společenské kontroly lidských činností a výtvořů si zřejmě vynutí omezit četné lidské činnosti i celé obory vědy, v první řadě vědy o genových manipulacích. Při z hlediska potřeb udržitelného vývoje vynuceném velkém rozsahu státní regulace zřejmě přestane být kapitalismus kapitalismem, alespoň tak jak ho známe.

Doporučované změny kladou také zásadně nové nároky na ekonomickou vědu. Stávající ekonomie buržoazní i marxistická byly a jsou dosud mimo jiné vědami o mechanismech destrukce planety Země pod rouškou vytváření prosperity. Environmentální ekonomie se sice formovala, ale zůstává nerozvinutá, poplatná pochybnému cíli vytváření blíže nedefinované "prosperity", jako přívěšek stávajících hlavních ekonomických teorií místo aby je zásadně korigovala v zájmu přežití lidstva i přírody. Neskýtá dostatečné recepty na řešení globálních ekologických i dalších problémů. Mám za to, že se environmentální ekonomie bude muset zásadně zdokonalit a zásadně korigovat stávající ekonomii. Jinak

ekonomie včetně její environmentální části ztratí právo na existenci a slovo ekonom se stane nadávkou, jako se stalo slovo demokrat v říjnu 1993 v Rusku po rozstřílení ruského parlamentu Jelcinovými tanky.

Otázka role ekonomů v převratu k udržitelnosti je ožehavá. Zkušenosti s ekonomickými reformami jednotlivých socialistických států jsou převážně negativní. Otázka nezní, jestli environmentální ekonomové ano či ne, ale aby ji připravovali kvalifikovaní environmentální ekonomové. Další experimenty ala Bursík v ČR si lidstvo nemůže dovolit.

10.5. Směr světová ekologická katastrofa

Relativně realisticky k boji proti nastupující světové ekologické katastrofě přistupovali experti Římského klubu. O studii *Limity růstu* 5) už byla řeč. V řadě dalších studií se věnovali dílčím cestám k ekologizaci. Tyto rozborů jsou jistě užitečné. Realizace jejich závěrů k odvrácení světové ekologické katastrofy ale nestačí. Toho si byli vědomi, resp. i proto se experti Římského klubu dostali ve studii "První globální revoluce" 11) k tristnímu závěru, že na současné sebevražedné trajektorii vývoje lidské civilizace do světové ekologické katastrofy se velmi pravděpodobně mnoho nezmění a naši potomci pomřou na následky krátkozrakého jednání současných generací. Varianty zničení lidstva použitím jaderných zbraní a záchranu lidstva rychlou realizací zásadních opatření k odvrácení nastupující světové ekologické katastrofy mají za velmi málo pravděpodobné. K těmto krajně pesimistickým závěrům dospěla i řada dalších předních ekologických expertů. Ani v roce 2015 na nich není co měnit.

Kromě těchto více méně vědeckých závěrů se objevilo několik politicko odborných studií problematice kvality.

Zpráva komise Brundtlandové *Naše společná budoucnost* 12) kromě přijatelného vymezení *sustainable development* a slušné analýzy existujících ekologických problémů udělala řadu kompromisů, z politického hlediska pochopitelných, ale z hlediska celosvětového úsilí o odvrácení nastupující světové ekologické katastrofy studii degradující. Její případná realizace světovou ekologickou katastrofu neodvrací. Fundovaný kritický rozbor studie *Naše společná budoucnost* dává např. De La Court: K Brundtlandovej, viz 13). S jeho závěry se ztotožňuji.

Udržitelný vývoj včetně nového hodnotového systému lidstva hledala 1. konference evropských ministrů životního prostředí v r. 1991 na Dobříši. Tím se ale zatím skončilo.

Světové konference OSN o životním prostředí a rozvoji, konaná 3. - 16. 6. 1992 v Rio de Janeiro, sice neskončila úplným fiaskem, ale její závěry jsou hubené, v praxi se vesměs nenaplnují a na odvrácení nastupující světové ekologické katastrofy by zjevně nestačily.

„Příští jednání se bude konat za 2 roky v Tokiu a pít se bude...“, tak lze shrnout výsledky světové konference o klimatických změnách konané v Berlíně roku 1995. Příznačné je, že i velmi mírná opatření navržená státy EU kromě rozvojových států zablokovalo Japonsko a USA, přestože série velkých přírodních katastrof vyvolaných nejspíš rostoucím rozvrácením klimatu lidmi USA postihuje silně. Závazky z konference konané o 2 roky později v japonském Kyótu jsou hubené a v řadě směrů spíše neefektivní. Mimo jiné se týkají jen vyspělých států. Dodnes se nezrealizovaly. President USA G. Bush mladší je odmítl ratifikovat, neboť údajně ohrožují ekonomickou prosperitu USA. Kyotský protokol byl přitom z hlediska potřeb odvrátit světovou klimatickou katastrofu zjevně nedostatečný, ale mohl znamenat první krůček k řešení rozvratu klimatu silicím skleníkovým efektem. Jinou otázkou

je, že šlo o tak malý krůček, že jej např. známý britský ekolog J. Lovelock vcelku oprávněně označil za obdobu Mnichovské smlouvy k odvrácení druhé světové války.

Stejně tak lze hodnotit na Dobříš navazující konference. Konference ministrů životního prostředí evropských států konaná 28. - 30. 4. 1993 ve švýcarském Luzernu šla proti dříve přijatým dokumentům dokonce zpět a nestyděla se pochválit ČR za pasivitu při ochraně svého životního prostředí. Podobně skončila 3. konference ministrů životního prostředí evropských států v Sofii v roce 1995. Ani 4. konference v dánském Aarhusu nepostoupila příliš daleko, byť se ministři z ní nerozjeli s prázdnou. Podobně následné konference evropských ministrů životního prostředí se jen omezily na řešení dílčích ekologických problémů, a to vesměs jen opatřeními technické povahy. Žádný významnější přesah k reálné udržitelnosti vývoje lidstva neměly.

Ne moc úspěšný je i výzkumný projekt *Udržitelná budoucnost ČSFR*, realizovaný v letech 1991-95 pod vedením P. Nováčka z Přírodovědecké fakulty UP Olomouc, viz 14) a 15). I když studie, možná i s přispěním mé kritiky, se postupně mírně zlepšily, zůstala i závěrečná syntetická studie více či méně poplatná euroamerické civilizaci, nereálné představě, že stačí jen zavádět ekologicky šetrné technologie a výrobky, zlepšit informovanost o životním prostředí a trochu více rozvinout demokracii a liberálně tržní ekonomiku a že tato spíše drobná zlepšení zvrátí působení ničivých mechanismů euroamerické civilizace. Výsledkem je nesourodý soubor kapitol dosti rozdílné kvality, jež se více či méně zabývají, výjimečně též nezabývají životním prostředím v ČR a světové environmentální trendy až na drobnosti ignorují. S udržitelným vývojem mají něco společného jen některé kapitoly, některé s ním vůbec nesouvisí, resp. jsou nadbytečné. Nedostatečná je i práce s datovou základnou, jež kromě řady zjevných chyb způsobuje, že se některé kapitoly navzájem popírají a jiné překonal vývoj dřív, než byla studie dokončena. Ironií osudu Česká a slovenská federativní republika, kterou měla studie zachránit před ekologickou katastrofou, byla rozbita svévolí nových vládců zvolených v demokratických volbách již v druhém roce realizace studie. Splnění hlavního cíle studie nepomohlo ani ohromné nasazení hlavního garanta projektu P. Nováčka, jež zpracoval tzv. syntézu a kapitoly, kde nesehnal specialisty.

Podobný je výsledek i studie Hudek a kol. *K trvalé udržitelnosti Slovenska*, viz 16).

Pokus o strategii udržitelného vývoje P. Nováčka a kol. patří do skupiny *ekonomické větve trvalé udržitelnosti*, jejíž nejznámější reprezentantkou je norská politička G. H. Brundtlandová. Tato kniha, přestože je autor profesí primárně ekonom a i zde rozvíjí ekonomickou teorii ze skupiny *alternativních ekonomii*, rozvíjí tzv. *ekologickou větev trvalé udržitelnosti*. K této skupině patří i projekt *Udržitelná Evropa*, vypracovaný Wuppertalským institutem pro potřebu stejnojmenného projektu Přátel Země, viz 17) a studie *K trvalé udržitelnosti dopravy* 18). Normativní požadavek radikálního snížení čerpání základních obnovitelných i neobnovitelných přírodních zdrojů vychází ze stejné filosofie jako tato kniha, leč vůbec nebo málo se zabývá mechanismy prosazení tohoto snížení čerpání přírodních zdrojů, což je jeho zásadní nedostatek.

Podnětný, leč též nedostačující je projekt *nového globálního Marshallova plánu* na odvrácení nastupující světové ekologické katastrofy, načrtnutý A. Gorem v 9). Jeho podrobnější rozbor je v 5. kap. Nutno konstatovat, že se z něj za 8 let více presidentování A. Góra v USA neuskutečnilo nic podstatnějšího a po zvolení W. Bushe prezidentem USA byl i formálně opuštěn.

Kromě zjevných společenských příčin málo úspěšného boje za odvrácení nastupující světové ekologické katastrofy toto úsilí neuspívá už proto, že analýza společenských příčin stupňujícího se ekologického rozvratu planety Země zůstává na povrchu, nejde na rozhodující

společenské příčiny tohoto rozvratu a protože se v rozhodující míře orientuje jen na technická řešení ekologických problémů. Ta jsou sice nutná, ale zjevně nestačí.

Poslední velká studie, reálně kniha charakteru encyklopedie P. Nováčka „Udržitelný rozvoj“ (19) je výborná rozbořením věčných problémů udržitelného vývoje, ale v řešení zůstává vesměs poplatná naší bílé euroamerické civilizaci a její špatné hodnotové orientaci.

Protože je nespornou realitou, že mechanismy společenské regulace reprodukčního procesu lidstva jsou značně nedokonalé, že lidé jsou jen lidé a nikoliv andělé a že nejsou schopni účinně reagovat na rychle rostoucí nebezpečí světové ekologické katastrofy, dospívám stejně jako některé studie Římského klubu (5) k smutnému závěru, že stávající generace svými nedokonalými společenskými regulativy, svou lhostejností, chamtivostí a krátkozrakostí způsobí překročení globálního prahu nenapravitelných škod planety Země a vyvolá světovou ekologickou katastrofu, kterou naši potomci už nebudou s to bez ohledu na své úsilí odvrátit pro výraznou setrvačnost negativních ekologických vlivů a jimi vyvolaných rozkladných procesů, zvláště pokud jde o sílící klimatické změny.

Ekologické ničení mnoha regionů i celých kontinentů rychle postupuje, zejména v rozvojových státech, a dříve či později přiměje stamilióny hladovějících dát se na pochod. Vyspělé kapitalistické státy budou doslova převálcovány tak jako kdysi bylo převálcováno Impérium Románů *barbary*. Stoupnutí hladiny oceánu asi o 1 m může vyhnat z domovů až cca 1 mld. obyvatel, v závislosti na míře výstavby hrází proti stoupajícímu moři. Vyšší zeměpisné šířky zejména jižní polokoule decimuje ozónová díra. Vzhledem k minulým emisím freonů se ještě půl století udrží. Rozsáhlé odvodňování dále zvýší beztak kruté účinky zesíleného skleníkového efektu proti situaci před odvodňováním, např. v 19. století. Potíže vodohospodářů posledních let mohou být jen předobrazem katastrof vlivem drastičtějších klimatických změn. Podobně půda znehodnocená obděláváním těžkou mechanizací a nadměrnou chemizací utrpí podstatně víc.

Lze samozřejmě namítat, že i to vše dohromady lze v zásadě přežít. Nevím. Určitě ne ve společnosti, kde o zisk jde až na prvním místě.

Čekání na dostatek jednoznačných vědeckých důkazů o té či oné nastupující ekologické katastrofě je hazard. Až bude vědeckých důkazů dost, bude nejspíš pozdě. Katastrofa zvaná ozónová díra se stala ekologickou katastrofou postihující rozsáhlé polární oblasti právě pro čekání na jednoznačné důkazy o zhoubnosti freonů, kterých se úspěšně domáhali *odborníci*, placení výrobci freonů, plných 15 let. Koncentrace stratosférického ozónu se přitom mnoho let měřily hrubě chybně. Zde nemohu souhlasit s tvrzením Meadowse (v 5), že přístup firmy Du Pont a spol. k ochraně životního prostředí na Zemi byl odpovědný. Byl zoufale neodpovědný a výsledkem je obrovská ekologická katastrofa v regionech vysokých zeměpisných šířek.

Spoléhání se na regulaci vysoké populace v rozvojových státech hladem, bídou, nemocemi včetně AIDS a válkami je nejen hodně cynické, ale i značně riskantní, a to jak pro rostoucí zhýčkanost obyvatel vyspělých zemí, jež začíná mít charakter nepřímé degenerace, tak pro zkázu ekologického potenciálu rozvojových zemí, která zřejmě celoplanetární životodárné ekosystémy nenapravitelně poškodí. Nemělo by nás mást, že mírný klimatický pás snese ekologicky mnohem víc než pásy tropické, subtropické a polární. Nelze zapomínat, že snahy o železnou či elektronickou oponu se mohou snadno minout účinkem, viz (20). Navíc hrozba ekonomické a sociální segregace narůstá i uvnitř vyspělých zemí, viz (21).

Základním problémem slavného Římského valu i Velké čínské zdi nebyla jejich nedostatečná pevnost, ale fakt, že je v kritické chvíli neměl kdo bránit. Ve starém Římě

obyvatelstvo vítalo barbary jako osvoboditele, neboť se chovali o dost slušněji než Římské vojsko. Nebylo tehdy obávanější hrozby než poskytování ochrany římským vojskem.

Různá varování před "islámským nebezpečím" mají určitý racionální základ. Jejich hlasatelé ale nechápou či nechtějí pochopit, že stávající odírání rozvojových států vyspělými kapitalistickými státy je živnou půdou pro šíření islámského a dalších fundamentalismů. Srovnej 20) a 21). Rozmáhající se vraždy bílých turistů islámskými fundamentalisty v Egyptě či v Alžírsku nelze brát na lehkou váhu a jen naivní věří, že je lze vyřešit trestními výpravami včetně té, kterou v říjnu 2001 zahájily USA v Afganistanu. V první řadě dohnali Bin Ládina k vyhlášení džihádu, svatého zápasu (nikoliv svaté války, jak je nám nalháváno) a bezpečnost ve světě se dále zhoršila.

Situaci zásadně zhoršuje špinavá dvojí hra s islámskými teroristy ze strany USA a EU. Na jedné straně vedou svatou válku s terorismem, na druhé straně využívají islámské teroristy k rozvracení jiných států – Libye, Sýrie ad. Zdá se, že přinejmenším v jimi zničeném Iráku se jim situace zcela vymkla z ruky.

Může dojít i ke komplikacím druhu cynické vyhrůžky několika států ležících v nižších zeměpisných šířkách, že pokračující odírání rozvojových států vyspělými kapitalistickými státy potrestají zvýšením výroby a spotřeby ochranný ozónový štít ničících freonů. Není podstatné, zda tyto země ozónovou dírou reálně ohroženy jsou nebo nejsou a zda svou vyhrůžku myslely vážně či nikoliv. Pouhá skutečnost, že vůbec k takové vyhrůžce došlo, je velice varující.

Velmi nebezpečné je i samotné vyhrocování boje o mizející přírodní zdroje, neboť nutně urychlí jejich zkázu. Ostrůvky s relativně zachovalým životním prostředím, kam se dost možná pokusí uchýlit boháči, se stanou cílem nejruznějších emigrantů i kriminálních živlů z chudoby i z bohatství. Policie ani různé soukromé bezpečnostní agentury je trvaleji neubrání. Může se stát, že na krutou občanskou válku v bývalé Jugoslávii (účinně rozdmýchávanou velmocemi) se bude ještě vzpomínat jako na slušnou záležitost. Podrobněji viz 20) a 21).

Již dnes spory o deficitní vodu Eufratu, Nilu, Jordánu a dalších řek provází řinčení zbraní mezi státy atd.

Lze souhlasit s obavami z nekontrolovatelnosti vývoje, jež vyslovil Z. Brzežinský v knize *Bez kontroly*, viz 22). Je nutné ale doplnit, že je to především krutá politika USA, která k takovému vývoji přispívá zdaleka nejvíce. Přitom Z. Brzežinský se na této politice také podílí.

10.6. Objektivní předpoklady pro udržitelný vývoj

Ze skutečností, které vytváří potenciální prostor pro realizaci udržitelného vývoje a žití, je nutno uvést především dosažený stupeň rozvoje výroby, který potenciálně umožňuje uspokojit základní hmotné potřeby všech obyvatel planety Země a zabezpečit jim přiměřený duševní rozvoj. Ekonomický růst se stále výrazněji odpoutává od závislosti na růstu vstupů surovin a energie. Při rozumných, tj. nekonzumeristických nárocích na nevýrobní spotřebu a při radikálním odzbrojení by k ohrožení planety Země výrobou ani spotřebou nemuselo docházet. Televize, počítačové sítě a podobné instituce jsou s to zaměstnat pozornost i těch, kteří nejsou s to se sami tvůrčím způsobem výrazněji rozvíjet.

Neučiní tak ale moderní západní televize a četné další složky západní, zvláště pak americké kultury, jež úspěšně rozkládají osobnost diváka a vychovávají otrlé zabijáky lhostejné ke všemu, neinformované o podstatných věcech.

Samotný rozvoj výroby přestává záviset na vynakládaném množství lidské práce. Dnes závisí především na kvalifikaci a adaptabilitě pracovní síly rychle realizovat poznatky vědeckotechnického rozvoje ve výrobě a vyhovět četným, často nepředvídatelným změnám poptávky na trhu. Moderní továrna reálně vytlačuje či už vytlačila dělníka z výrobních do předvýrobních etap. Vysoká úroveň společenské produktivity práce už dnes ohrožuje značnou část pracovních míst i ve vyspělých kapitalistických státech. Řešení problému masové nezaměstnanosti se při stávající úrovni technologií začíná stávat neřešitelné i v nich.

Z hlediska působení ekonomických zákonů vzniká situace, kdy ekonomická hodnota zboží přestává rozhodujícím způsobem záviset na množství společenské práce nutné na jeho výrobu, ale na faktoru „*schopnosti materializovat vědeckotechnický pokrok*“. Výrobní náklady zůstávají dolní hranicí ekonomické hodnoty zboží, ekonomický užitek nabízeného zboží jeho horní hranicí. Rozdíl mezi nimi se ale rychle zvětšuje a stále více rozhoduje o jakékoliv prodejnosti příslušného druhu zboží s výjimkou surovin, energie a potravin. Zbožní výroba se tak začíná přežívat.

Zůstává jediné řešení - přenesení těžiště zájmů lidí od konzumerismu k výraznému sebe rozvíjení se. Hmotně jej dnes zabezpečit ve vyspělých kapitalistických státech není problém. Při rozumném uspořádání světa by nemělo být zásadním problémem jej zabezpečit i ve všech rozvojových státech. Reálnou nadějí uspět má jen přístup kombinující dostatečnou regulaci populace s prosazováním struktury potřeb, výroby a spotřeby adekvátní udržitelnému vývoji a žití, který si vyspělé kapitalistické státy v rozvojových státech v zájmu svého přežití budou muset kupovat za skutečnou pomoc jim poskytovanou. Skutečná pomoc ale znamená zásadně přehodnotit vztahy s rozvojovými zeměmi, přejít od stávající politiky ožebračování rozvojových států k politice reálné pomoci jim.

Z hlediska materiálních podmínek takovému postupu již delší dobu nebrání nic. Zásadním limitem zůstává vládnoucí kapitálový vztah, iracionální potřeba kapitálu se zhodnocovat. Vládnoucí kapitálový vztah přechod k udržitelnému vývoji znemožňuje. Odkazy na *přirozenost práva svobodně podnikat, přirozenou nezaměstnanost* atp. jsou stejně bezpředmětné jako pojmání otroctví jako přirozeného vztahu starověkými filosofy.

Otřesy vyspělých ekonomik po roce 1989 mají výrazné rozporné ekologické dopady. Samotné snížení hmotné životní úrovně by bylo ekologicky pozitivní, ale stejně jako v ČR se nerealizuje v ekologicky příznivé struktuře. Snižování životní úrovně většiny občanů, růst sociálních nejistot a rostoucí rozdíly v příjmech rychle zvyšují plýtvání bohatých nemluvě o skutečnosti, že mohou snadno skončit sociálním výbuchem. Dříve či později nutně vyústí ve všeobecnou krizi z nadvýroby. Na místo vytváření předpokladů pro odklon od individuálního motorismu k veřejné dopravě jsou i ve vyspělých státech snahy omezovat veřejnou dopravu v zájmu automobilové lobby. Nebezpečnou municí je zachování relativního příjmu jako základního měřítka pro posuzování úspěšnosti života a práce jednotlivých občanů, neboť vede občany k pochybným soutěžím o co nejvyšší příjem, jež znemožňují slušný život a mocně stimulují konzumerismus. Kromě řady jiných negativ znamená systematické šikanování skromně, blíže udržitelného způsobu života žijících občanů. Otázkou je, zda tomu může být v demokratické tržní ekonomice založené na soukromém vlastnictví jinak.

Základní rozpor kapitálového vztahu se dnes ve vztahu k udržitelnému vývoji rozvíjí následovně: prosadí-li se hospodářský pokles vyspělých kapitalistických států, povede rostoucí příjmová diferenciace obyvatel a snižování základních sociálních jistot dříve či později k sociálnímu výbuchu. Prosadí-li se hospodářské oživení, nově získané zdroje

nepůjdou na potřeby prosazovat udržitelný vývoj, ale na jeho vyvracení rostoucím plýtváním ve spotřebě společenské i soukromé.

Stejně ostře uvedený rozpor stojí v ČR. Bude-li pokračovat stávající rychlé chudnutí společnosti, většiny podniků a občanů, dojde nutně dosti brzy k vážným sociálním otřesům. Dojde-li k ekonomickému oživení, většina občanů z něho mnoho mít nebude, neboť jeho efekty se budou realizovat transformací zisků do ciziny, ve prospěch zbohatlíků, přezbrojení armády ČR v zájmu NATO, účasti na jeho trestních výpravách, budování dálnic a dalších staveb poškozujících občany i přírodu.

Zásadním problémem se ve vyspělých kapitalistických státech stává masová nezaměstnanost včetně vytváření a rychlého rozšiřování vrstvy občanů dlouhodobě nezaměstnaných bez naděje na opětné zařazení do pracovního procesu, vrstvy absolutně přebytečných občanů. Sociální smír je ohrožen. Hluboká krize středních vrstev vážně prohlubuje společenskou labilitu vyspělých kapitalistických států. I domácí ekologické problémy jsou zatlačovány do pozadí, o světových nemluvě.

Otevřenou otázkou jsou důsledky pokračující nemilosrdné konkurence ve světě. Kromě zachování prakticky bezvýchodné situace zejména Afriky se prohlubuje zaostávání západní Evropy (dopad hospodářského, popř. i politického a měnového sjednocení států EU je základní příčinou hluboké krize eurozóny) a zvláště bývalých evropských socialistických států (podle klasických kritérií si vede nejméně špatně Slovinsko, Polsko a Slovensko), zásadní posilování Číny a dalších východoasijských zemí. Vzniká potenciálně možnost, že materiálně skromně žijící země východní Asie v konkurenčním boji ekonomicky rozdrťí země EU i nejrozmařilejší USA a donutí je tak k zásadnímu uskromnění, což může citelně přispět k prosazení udržitelného vývoje ve světě.

Dopady obrovského hospodářského vzestupu současné Číny, jehož motorem je kombinace centrálního řízení včetně rozsáhlého využívání liberalizovaného trhu a zahraničního kapitálu na celostátní úrovni, který je i se svou nejmodernější technikou do Číny lákán mimořádně levnou (dnes už jen levnou) a houževnatou pracovní silou, dále velmi výhodnými ekonomickými podmínkami včetně tzv. zvláštních ekonomických zón, je těžké odhadnout. V roce 2013 již prakticky není *high technology* vyspělých států, kterou by Čína nezvládala. Pokračování této konjunktury tlačí hlavní hospodářská centra ve světě, zřejmě s výjimkou blízkého Japonska, ke zdi. Proti velmi vysoké kvalitě, technické úrovni a velmi nízkým nákladům výroby je těžké úspěšně konkurovat. Současně v roce 2013 nutí Čínu rozvíjet ekonomický růst mnohem více prostřednictvím výrazného zvyšování spotřeby obyvatelstva, resp. role dřívější dominantní orientace na export se bude snižovat.

Pokud Čína bude chtít dosáhnout hmotné životní úrovně nejvyspělejších států, což je při pokračující rozmařilosti vyspělých kapitalistických států vysoce pravděpodobné a nic nesvědčí o opaku, bude to mít i při značném pokroku v ekologizaci technologií a výrobků katastrofální ekologické dopady domácí i světové. Konec lidstva tím bude zpečetěn. Zatím si příroda poradila s každým druhem, který se přemnožil a zničil ekosystém. Není žádný důvod, proč by člověk měl tvořit výjimku.

Literatura ke kapitole 10:

- 1) Marx,K.: Kapitál I., II., III.1. a 2., Praha, Svoboda 1978
- 2) Rasmich,L.: Zbožně peněžní vztahy v rozvinutém socialismu, Praha, Akademie 1988
- 3) Lenin, V. I.: Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu, Spisy, Sv. 2, SNPL, Praha 1957
- 4) Meadows,D. a kol.: The limits of Growth, New York 1972
- 5) Meadows,D. a kol.: Překročené meze, Praha, Argo 1995
- 6) Cobb,C., Halstead,T., Rowe,J.: Pokud je HDP na vzestupu, proč je Amerika v útlumu? (If GDP is up, why is America down?) Atlantic Monthly č. 10/1995
- 7) Erkins,P.: Trvalá udržitelnost především: kontradikce a nesnadný výběr, překlad, Závěrečná zpráva o řešení projektu Ekonomické nástroje pro udržitelný rozvoj ČR, Moldan a kol., UK, 1994
- 8) Keller,J.: Až na dno blahobytu, Brno, Hnutí Duha 1993
- 9) Gore,A.: Planeta na vlásku, Praha, Argo 1994
- 10) Jackson,T. Marks,N.: Hodnocení udržitelného ekonomického blahobytu. Zkušební studie: 1950-1990, Šok z prosperity, Olomouc 1996
- 11) King,A., Schneider,B.: První globální revoluce, Bratislava, Bradlo 1991
- 12) Brundtlandová,G.H.: Naše společná budoucnost, Praha, Akademie 1991
- 13) De la Court: K Brundtlandovej, z originálu Beyond Brundtland: Green Development in the 1990s Nex York, New Horizont Press 1990 zpracoval M. Huba, Šok z prosperity, Olomouc 1996
- 14) Nováček,P. a kol.: Udržitelná budoucnost ČR a Slovenska I, II a III, Olomouc 1993, 1993, 1994
- 15) Nováček,P., Mederly,P. a kol.: Strategie trvalé udržitelnosti, Olomouc 1996
- 16) Hudek a kol.: K trvalé udržitelnosti Slovenska, studie na internetu 2000
- 17) Kol.: Trvale udržitelná Evropa - shrnutí, zkrácený překlad studie Wuppertalského institutu, 1995, Brno, Hnutí Duha 1996
- 18) Kol.: K trvalé udržitelnosti dopravy, Brno, ČSDK 2000
- 19) Nováček,P. a kol.: Udržitelný rozvoj, UP Olomouc 2010
- 20) Kužvart,P.: K ekologii člověka, Napříč č. 3/1992
- 21) Kužvart,P. a kol. : Změnou k přežití, brožura, Praha 1994
- 23) Brzezinský,Z. : Out of Control Global Turmoil on the Eve 21.st Century, New York, Collier 1993, ISBN 0-684-82636-4

Závěr

Předkládaná kniha dovoluje následující závěry:

- 1) dává přehled základních pojmů environmentální ekonomie a vztahů mezi nimi a upozorňuje na podstatu hlavních odlišných přístupů uplatňovaných jinými autory,
- 2) analyzuje základní ekonomické zákony regulující ekonomiku lidské společnosti,
- 3) analyzuje základní rozpory mechanismu prosazení udržitelného vývoje - růst ekonomiky, růst počtu obyvatel, růst příjmové diferenciaci od úrovně dané uspokojením základních hmotných potřeb, války, tržní mechanismus, hodnotový systém euroamerické civilizace a degeneraci lidského rodu. Shledává, že většina dosavadních lidských společností s výjimkou společností prvobytně pospolných, některých převážně naturálních společností otrokářského, feudálního a asijského výrobního způsobu více či méně žily v rozporu s udržitelným vývojem a ničily předpoklady pro něj. Trend trvale neudržitelného vývoje zásadně akceleroval v důsledku využití parního stroje v průmyslu a na něm založeného rozvoje průmyslové civilizace a kapitalistické soukromovlastnické tržní ekonomiky,
- 4) popisuje možný věcný tvar udržitelného vývoje včetně hluboké propasti, která jej odděluje od stávající praxe více méně všech států světa,
- 5) popisuje možný věcný tvar udržitelného způsobu života. Shledává, že realita je zejména u nejbohatší a nejchudší miliardy obyvatel planety Země s ním v příkrém rozporu a stávající společenské mechanismy znemožňují žít udržitelným způsobem života velké části obyvatelstva Země,
- 6) popisuje možnou podobu ekonomického pilíře udržitelného vývoje. Ukazuje rozpornost základních ekonomických makroagregátů, tzv. zákonitost ekonomického růstu, měřeného navíc velmi špatným indikátorem hrubý domácí produkt, koupěschopnou poptávku jako základní kritérium efektivnosti a míru zespolečenštění ekonomiky. Popisuje administrativní, ekonomické, informační a institucionální nástroje ochrany životního prostředí a udržitelného vývoje,
- 7) popisuje možnou podobu sociálního pilíře udržitelného vývoje, zejména míru základních sociálních jistot (vyloučení válek, zajištění vysoké bezpečnosti, zajištění reálného práva na bydlení, bezplatného školství, bezplatného zdravotnictví, základního sociálního zabezpečení i kvalitní kultury a masového sportu,
- 8) popisuje další problémy možného prosazování udržitelného vývoje. Analyzuje pozitivní a negativní zkušenosti minulého vývoje, významné chyby, ke kterým došlo při pokusu o socialistickou společnost v Evropě, zvláště pak v oblasti národnostní politiky,

Případné prosazení strategie udržitelného vývoje bude nutně znamenat zásadní změny ve stávající lidské společnosti západní, východní i jižní. Zásadně se bude muset změnit světová ekonomika, zásadně se bude muset změnit i společnost, společenské vztahy mezi lidmi, životní způsob. Současný vrchol lidské společnosti – sociálně a ekologicky regulované tržní hospodářství - na odvrácení světové ekologické katastrofy zjevně nestačí.

Velkou překážkou prosazení udržitelného vývoje je monetaristická ekonomie či spíš pseudo ekonomie. Vědecká ekonomie bude muset být podstatně obohacena především četnými poznatky málo rozvinuté ekologické, environmentální ekonomie, jinak ekonomové budou mít významný podíl na zničení lidstvo světovou ekologickou katastrofou.

Předložený rozbor dokazuje, že změny budou muset nastat zejména v následujících oblastech:

- a) zavedení závazného stanovování náhrad za odhadované ekonomické škody ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí jejich původcům ve prospěch poškozených, zčásti i ve prospěch státu jako reprezentanta společnosti,
- b) zavedení racionálního ocenění přírodních zdrojů a plateb za jejich svévolné poškozování a ničení ve výši odhadovaných ekonomických škod a plateb za jejich využívání v souladu s teorií diferenční renty,
- c) v nepřipouštění válek,
- d) v orientaci ekonomického rozvoje od ekonomického růstu ve vyspělých kapitalistických státech na ekonomický pokles ve struktuře odpovídající potřebám udržitelného života, a to nejen odstraňováním plýtvání ve výrobě, ale i v zásadním omezení plýtvání v hmotné spotřebě státu a obyvatelstva - konzumerismu,
- e) v orientaci rozvoje jednotlivých odvětví, zvláště energetiky, zemědělství, dopravy, lesního a vodního hospodářství na kritéria udržitelného vývoje,
- f) v orientaci obyvatel vyspělých států od vysoké hmotné konzumní spotřeby k hmotné spotřebě uspokojující v podstatě jen základní hmotné potřeby a převážně duchovní potřeby sebe rozvoje člověka, tj. v pře orientaci rozvoje životní úrovně od převažujícího konzumerismu do oblasti duchovních hodnot. Nutnou podmínkou takové orientace musí být zabezpečení *přiměřených rozdílů v příjmech*,
- g) v pře orientaci vztahů vyspělých kapitalistických států k zemím rozvojovým od stávajícího ožebračování rozvojových států k pomoci vyspělých kapitalistických států budovat udržitelnou ekonomiku a udržitelný způsob života v rozvojových státech. Východiskem spolupráce musí být kvalitní projekt přechodu k udržitelnému vývoji na celé planetě Zemi včetně jeho četných věcně problémových a územních aplikací,
- h) stávající manipulativní demokracie bude muset být nahrazena demokracií skutečnou. Její ekonomický základ lze hledat v zaměstnanecké participaci na výrobě. Stávající svobody budou muset být podstatně omezeny požadavky odpovědnosti k přítomným a zejména k budoucím pokolením.

Konkretizace strategie udržitelného vývoje vyžaduje rozsáhlý interdisciplinární výzkum, který by měl jít do patřičné hloubky zkoumaných problémů. Tento výzkum v žádném případě nemůže zvládnout jeden výzkumník, byť se specializací ekologizující (environmentální) ekonom.

Náčrt řešení problémů udržitelného vývoje v dopravě a v energetice přibližují autorovy Metodika měření efektivnosti jednotlivých druhů dopravy a zásady zákona o dopravě, viz přílohy č. 1 a 2.

Seznam použité literatury:

[Analýza ukazuje, že solární jednotky způsobují více emisí skleníkových plynů než moderní uhelné elektrárny](http://www.ac24.cz/zpravy-ze-sveta/3727-analyza-ukazuje-ze-solarni-jednotky-zpusobuji-vice-emisi-sklenikovyh-plynu-nez-moderni-uhelne-elektrarny) <http://www.ac24.cz/zpravy-ze-sveta/3727-analyza-ukazuje-ze-solarni-jednotky-zpusobuji-vice-emisi-sklenikovyh-plynu-nez-moderni-uhelne-elektrarny> Zdroj: notrickszone.com. Překlad: Miroslav Pavlíček

Andrle,A.: Zpomalení urbanizace obyvatelstva ČR, Planeta č. 8/1996

Bell,D.: The Coming of Post Industrial Society, 1973

Brzezinski,Z. : Out of Controll Global Turmoil on the Eve 21.st Century, New York, Collier 1993, ISBN 0-684-82636-4

Brundtlandová,G.H.: Naše společná budoucnost, Praha, Akademie 1991

Clausewitz,Karl von: O wojnie, Warsaw Publishing House, 1955

Cobb,C., Halstead,T., Rowe,J.: Pokud je HDP na vzestupu, proč je Amerika v útlumu? (If GDP is up, why is America down?) Atlantic Monthly č. 10/1995

Černá,A. a kol.: Otázky zjišťování a vymezení ekologických nákladů, Praha, EÚ ČSAV, 1985

De la Court: K Brundtlandovej, z originálu Beyond Brundtland: Green Development in the 1990s Nex York, New Horizont Press 1990 zpracoval M. Huba, Šok z prosperity, Olomouc 1996

Demek,J.: Systémová teorie a studium krajiny, Studia Geographica č. 40/1974, str. 33

Devos,R.: Soucitný kapitalismus, Praha, Pragma 1996

Engels,B.: Podíl práce na polidštění opice, Praha, Svoboda 1949

Engels,B.: Dialektika přírody, Praha, Svoboda 1950

Erkins,P.: Trvalá udržitelnost především: kontradikce a nesnadný výběr, překlad, Závěrečná zpráva o řešení projektu Ekonomické nástroje pro udržitelný rozvoj ČR, Moldan a kol., UK, centrum pro otázky životního prostředí 1994

První socialismus, studie, <http://www.klubspolved.cz/FajtPrvSoc.docx>, cit. 1. 2. 2015

Fišer,J. a kol.: Odhady zdrojů a užití hrubého domácího produktu ČR pro roky 1970 – 1990 v metodice ESA 1995, Politická ekonomie č. 1/2013

Formánek,M.: Cesta k socialismu v Československu. Historická analýza, nepublikovaná studie CSTS k analýze socialistické minulosti z 22. 2. 2013

Fromm,E.: Mít či být? Praha, Naše vojsko 1992

Galbraith,J.K.: Společnost hojnosti, Praha, 1967

Galbraith,J.K.: Ekonómia a spoločenské ciele, Bratislava 1984

Gofman,K.G., Rejmers,,N.F., Lemešev,M.J.: Sociálně ekonomické problémy využívání přírody, Praha, EÚ ČSAV, EVSZ č. 5/1974

Gofman,K.G.: Ekonomické oceňování přírodních zdrojů v socialistické ekonomice, Praha, EÚ ČSAV, EVSZ č. 2 a 3/1979

Gofman, K.G., Gusjev, A.A.: Ekologičeskije izdžeržki i koncepcija ekonomičeskogo optimuma okružajušej prirodnoj sredy, Ekonomiko-matematičeskie metody č. 3/1981

Gore, A.: Země na misce vah, Praha, Argo 1994

Hába, Z.: Socialismus - systém ekonomických zákonů, Bratislava, Alfa 1987

Heller, J., Neužil, F. a kol.: K dopak by se Marxe bál? Praha Futura 2011

<http://pavelherman.blog.idnes.cz/c/384655/Cerna-kniha-zlocinu-kapitalismu-ve-20-stoleti.html>

Hesse, H.: Citáty, které pohnuly dějinami. Praha, Knižní klub 2006

Hrubec, M.: a kol.: Nepodmíněný základní příjem, Ekumenická akademie Praha, 2013, ISBN 978-80-87661-06-2

Hudek a kol.: K trvalé udržitelnosti Slovenska, studie na internetu 2000

Husák, T.: Lidstvo před rozhodnutím, Praha, Melantrich 1986

Jackson, T. Marks, N.: Hodnocení udržitelného ekonomického blahobytu. Zkušební studie: 1950-1990, Londýn 1994, Šok z prosperity, Olomouc 1996

Jurka, J.: 17. listopad 1989 v Československé socialistické republice bez iluzí, předsudků a ideologie, **nepublikovaná studie**, leden 2015

Kaddáfí, A. M.: Zelená kniha, Praha, Dialog 1990

Keller, J.: Až na dno blahobytu, Brno, Ekocentrum, 1993

Keynes, M.J.: Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz, Praha, 1963

King, A., Schneider, B.: První globální revoluce, Bratislava, Bradlo 1991

Klacková, J.: Ekonomie a životní prostředí, Praha, Akademie 1982

Klaus, V.: Ekonomie, ekonomika a ekologie, Hospodářské noviny č. 35/ 1990

Klaus, V.: Problém znečištění přírodního prostředí, Lidové noviny 14. 2. 1994

Klaus, V.: Stát a řízení porodnosti, Lidové noviny 26. 9. 1994

Kloz, M.: Některé aspekty ekologické daňové reformy podle prof. Weizsackera při její realizaci v podmínkách ČR, závěrečná zpráva o řešení projektu Ekonomické nástroje pro udržitelný rozvoj ČR, Praha, UK, Centrum pro otázky životního prostředí 1993

Kohák, E.: Oh, beautiful for spacious skies, Právo lidu 26. 4. 1991

Kol. autorů: Doprava, životní prostředí a politika, Brno, Český a slovenský dopravní klub 1994

Kol. autorů: K trvalé udržitelnosti dopravy, Brno, Český a slovenský dopravní klub 2000

Kol. autorů: Krásný zelený svět, Ekumenická akademie Praha, 2013, ISBN 978-80-87661-09-03

Kol. autorů: Čítanka z dějin mezinárodního dělnického hnutí a KSČ, SPN, Praha 1976

Komárek, V.: Prognóza a program, Praha, Akademie, 1990

Kornai, J. : Economics of Shortage, Amsterdam 1980

Kudrna, J. a kol.: Biosféra a lidstvo, Praha, Academia, 1988

Kužvart, P.: K ekologii člověka, Napříč č. 3/1992

- Kužvart,P. a kol.: Změnou k přežití, brožura, Praha 1994
- Lacko,R.: Ekonomické problémy životného prostredia, Bratislava, Alfa 1975
- Lamser,Z.: Energetika a škody ze znečištění ovzduší, Praha, EÚ ČSAV, 1982, str. 5-6. Studie cituje Mead,J.E.: External Economies and Diseconomies in a Competitive Situation, Economic Journal, 1952, č. 254, Mead,J.E.: The theory of Economic Externalities, Institut Universitaire de Hautes Etudes Internacionales, International Economic Series. No.2. Leiden - Geneve 1973
- Lenin,V.I.: Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu, Spisy, Sv. 2, SNPL, Praha 1957
- Lenin,V.I.: O družstevnictví, Vybrané spisy sv. 5
- Lenin,V.I.: Stát a revoluce, sv. 25, SNPL, Praha 1956
- Lovellock,J.: Gaia aneb nový pohled na planetu Zemi, Praha, Mladá fronta 1994
- Lovellock,J.: Gaia vrací úder, ISBN, 978-80-200-1687-4, 208 s., Akademie, Praha 2009
- Čížek,L.: Bujarý zelený večírek aneb jak skončily evropské miliardy určené k podpoře biodiverzity? Fórum ochrany přírody č. 2/2016
- Lutz,M.A., Lux,K.: Humánní ekonomie, The New Challenge, The Bootstrap Press, New York 1988
- Macmillanův slovník moderní ekonomie, Praha, Victoria Publishing 93, též Ekonom č. 35/1994
- Magdoff,F:** Politická ekonomie a ekologie biopaliv, Monthly Review, červenec-srpen 2008 www.monthlyreview.org, překlad Vladimír Sedláček 2014
- Málek,J.: Občané ČR nejsou xenofobní, příloha Halo novin Naše pravda č. 8/2016, vystoupení na semináři k problematice migrace pořádané Transform! Europe v Praze 30. 11. 2015
- Malthus,T.R: An Essay on the Principle of Population..., 1803, resp. Esej o principu populace, Brno 2002
- Marx,K.: Kapitál I, II, III.1. a 2., Praha, Svoboda 1978
- Marx,K.: Kritika Gothajského programu, spisy, sv. 19, NPL, Praha 1966
- Marx,K.: Rukopisy „Grundrisse“ I, II a III, Svoboda, Praha 1971, 1974 a 1977
- Marx,K.: Teorie o nadhodnotě I, SNPL 1958
- Meadows,D. a kol.: The Limits of Growth, New York 1970
- Meadows,D. a kol.: Překročené meze, Praha, Argo 1995
- Míchal,I.: Ekologická stabilita, Brno, Veronika 1994
- Mill,J.S.: Principles of Political Economy and Chapters on Socialism. 2. vyd. Oxford a New York: Oxford University Press, 1994. 450 s. ISBN 0-19-283081-3, původně Mill,J.S.: The Principles of Political Economy, 1848
- Mishan,E.I.: Spor o ekonomický růst, Praha, Slon 1994
- Nečadová,M.: Je HDP vhodným ukazatelem ekonomické výkonnosti a sociálního pokroku v podmínkách globalizace? ACTA OECONOMICA PRAGENSIA 5/2012

- Neužil,F.: Pokus o srovnání teoretického obsahu a sociálně praktické funkce stalinského pojetí materialistické dialektiky a tak zvané negativní dialektiky v západním neomarxismu, interní materiál, vypracovaný v únoru – v březnu 2008
- Nováček,P. a kol.: Udržitelná budoucnost ČR a Slovenska I, II a III, Olomouc 1993, 1993, 1994
- Nováček,P., Mederly,P. a kol.: Strategie trvalé udržitelnosti, Olomouc 1996
- Nováček,P. a kol.: Udržitelný rozvoj, UP Olomouc 2010
- Novožilov,V.V.: Měření nákladů a výsledků, Praha, Svoboda 1972
- Patočka,J.: diskusní vystoupení na konferenci Lidské hodnoty slučitelné s udržitelným životem, Kostelec n. Č. L. 1993
- Pearce,D.: Ekonomické hodnocení a přírodní svět, Návrh zprávy o světovém rozvoji 1992 Rozvoj a přírodní svět, Světová banka, Washington DC, Závěrečná zpráva o řešení projektu Ekonomické nástroje pro udržitelný rozvoj ČR - Překlady ze zahraniční literatury, Praha, UK 1993
- Pecina, P.: Kořeny zla, seriál, Nika 1988-1991
- Petty,W.: Rozpravy o daních a poplatcích, 1662
- Píha,M.: Cena elektřiny z výroby do distribučních soustav, Energetika č. 12/2006
- Průcha, V. – Urban, L. a kol.: Hospodářský vývoj evropských zemí RVHP po 1970, Svobody, Praha 1989, s. 269
- Ransdorf,M.: Nové čtení K. Marxe, Praha 1996
- Reich,R.: Dílo národů - Příprava na kapitalismus 21. století, Prostor 1995
- Rejzl,M.: Zapomenutý Laos, Halo noviny 9. 7. 1996
- Rekomunalizace a demokratizace zásobování energií, návrh zákona předložený skupinou poslanců Německému spolkovému sněmu, 1990
- Ricardo,D.: Zásady politické ekonomie a zdanění, 1817
- Robeš,M., Zeman,J.: Strategie rozvoje železniční a s ní související cyklistické dopravy v ČR, studie pro Ministerstvo životního prostředí (svého času byla na internetu www.env.cz), listopad 2003
- Rusmich,L.: Zbožně peněžní vztahy v rozvinutém socialismu, Praha, Akademie 1988
- Samuelson,P.A., Nordhaus,W.D.: Ekonomie, Praha, 1991
- Say,J.B.: Pojednání o politické ekonomii, 1803
- Seják,J.: Stav a možnosti oceňování přírodních zdrojů v ČSSR, Praha, EÚ ČSAV, VPE č. 179/1983
- Seják,J. a kol.: K oceňování pozemků a přírodních zdrojů, Praha, Brada Publiching 1999
- Sirůček,P.: Dlouhé vlny, inovace, globalizace_Marathon, 76, 2007, roč. 11, č. 5, s. 2 – 35. ISSN 1211-8591, <http://www.valencik.cz/marathon>
- Slovník politické ekonomie, Bratislava, vydavatelství SAV, 1966
- Smith,A.: Bohatství národů, 1776

Spangenberg, J.H. a kol. Smerování k trvalo udržitelné Europe, Štúdia, Brusel, Wuppertalský institut, Přátelé Země 1995, Šok z prosperity, Olomouc 1996

Stalin, J.V. : Spisy. Sv. XIII,

Stalin, J.V. : Otázky leninismu; Svoboda, Praha 1950.

Statistická ročenka ČSFR 1990, Praha, FSÚ 1991

Steven, S., Výbušnina. Operace CIA Splinter Factor. SAKKO, Praha 1991, str. 57

Stiglitz, J. E.; Sen, A.; Fitoussi, J. P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.

Strategie udržitelného rozvoje České republiky, schválená vládou ČR usnesením č. 1242 ze dne 8. prosince 2004

Strategický rámec udržitelného rozvoje České republiky, schválený usnesením vlády České republiky ze dne 11. ledna 2010 č. 37

Šafránek, L.: Úvaha nad některými aspekty zkvalitňování důchodového systému, http://forum.klubspolved.cz/Safranek_Duchodovy_system.doc, cit. 17. 6. 2015

Šmídová, I.: Spotřeba alkoholu a její vliv na ekonomiku ČR, disertační práce? Masarykova univerzita Brno, 2013

Štrougal, L.: Paměti a úvahy, nakl. Epocha, Praha 2009

Šturma, P.: Nové trendy a návrhy úprav mezinárodní a civilní odpovědnosti za škody na životním prostředí, Právník č. 8/1994

Švihlíková, I.: Z čeho, kolik, pro koho? Aneb návrhy na změnu českého daňového systému, <http://blisty.cz/art/72378.html>, 3. 3. 2014, údaje čerpány z Údaje jsou čerpány z publikace Eurostatu Taxation Trends in the EU (za rok 2011)

Texler, J.: K příčinám ekologických problémů rozvojových zemí, Ekonomický časopis č. 8/1990

Vaner, J.: Teoretické otázky intenzifikace společenské výroby, Praha, EÚ ČSAV 1981

Vaner, J.: K teorii a měření efektivnosti a materiálního efektu, Praha, EÚ ČSAV, 1983

Vavroušek, J., Moldan, B. a kol.: Stav a vývoj životního prostředí v Československu, expertýza, Praha, výtiskl ÚÚNV 1989

Vavroušek, J.: vystoupení na konferenci Lidské hodnoty a společnost v pohybu, konané 25.-26. 9. 1993, Praha

Voráček, V. a kol.: Metodika hodnocení pozitivních a negativních vlivů hospodářské činnosti v geografickém prostředí I. a II, Praha pobočka Geografického ústavu ČSAV 1970 a 1972

Voráček, V. a kol.: Současný trend negativních vlivů, expertýza, Praha, Geografický ústav ČSAV 1982

Wezsacker, E.U., Jesinghaus, J.: Ecological Tax Reform. Zed Books Ltd., London, New Jersey, 1992, 90 stran

Wezsacker, E.U. a kol.: Faktor čtyři, Phare, Frýdek Místek 1996

Zákon o hospodaření s energií č. 406/2000 Sb.

Zákon o dani z příjmu fyzických a právnických osob č. 586/1992 Sb., v jednotlivých zněních

Zákony o dani z přidané hodnoty (zákon č. 588/1992 Sb. a zákon č. 235/2004 Sb.), v jednotlivých zněních

Zákony o spotřebních daních (č. 587/1992 Sb. a č. 353/2003 Sb.), v jednotlivých zněních,

Zákon o silniční dani (zákon č. 16/1993 Sb.), v jednotlivých zněních,

Zákon o dani z nemovitosti (zákon č. 338/1992 Sb.), v jednotlivých zněních,

Zákon o dani dědické, darovací a z převodu nemovitosti (č. 357/1992 Sb.), v jednotlivých zněních,

Zákony, které zavádí různé poplatky a jim podobné nástroje zpoplatňující znečišťování životního prostředí a využívání přírodních zdrojů, v jednotlivých zněních a další.

Zákon č. 261/2007 Sb., kapitoly 45., 46. a 47.

Zatloukal,J.: Nový návrh dopravní politiky České republiky, Doprava č. 3/1993

Zelený,J.: O logické struktuře Marxova Kapitálu, Praha, nakladatelství ČSAV, 1962, 238 s.

Zeman,J.: O tzv. zákonu klesající efektivity vkladů do životního prostředí, Politická ekonomie č. 2/1983

Zeman,J.: Soustava plánovitého řízení k ochraně přírodních složek životního prostředí, Československé středisko pre životné prostredie, pracoviště Praha, 1986, nepublikovaná studie

Zeman,J.: Ekonomické aspekty ekologických škod, kandidátská disertační práce, Praha, VŠE, 1987

Zeman,J.: Úloha kriteriálních odvodů v přestavbě hospodářského mechanismu v ČSSR, Finance a úvěr č. 2/1989

Zeman,J.: Soustava plánovitého řízení k ekologizaci v podmínkách přestavby, Ústřední ústav národohospodářského výzkumu Praha, 1989, nepublikovaná studie

Zeman,J.: Ekologické škody jako prvek soustavy plánovitého řízení, Ekonomický časopis č. 12/1989

Zeman,J.: Právní, ekologické a ekonomické aspekty pozemkových úprav a meliorací odvodněním, Zemědělská ekonomika č. 11/1990

Zeman,J.: Proces znehodnocování a teorie ekologických nákladů, Ekonomický časopis č. 2/1991

Zeman,J.: Metodologické problémy kvantifikace ekologických škod, Politická ekonomie č. 7-8/1991

Zeman,J.: Metodika měření efektivity jednotlivých druhů dopravy, Doprava č. 1/1992

Zeman,J.: Hrozí lidstvu světová ekologická katastrofa? Národní hospodářství č. 5/1992

Zeman,J.: K některým aspektům programu ekologizace dopravy v ČSFR, Doprava č. 3/1992

Zeman, J.: Ekologické problémy a tržní mechanismus, Národní hospodářství č. 2/1993

Zeman,J.: Problémy dopravy, Národní hospodářství č. 7/1993

Zeman,J.: Náklady na ochranu životního prostředí v ČSFR, Finance a úvěr č. 10/1993

Zeman,J.: K ekologickým omylům pana V. Klause, Nika č. 2/1994

Zeman,J.: Návrh zásad zákona o dopravě, Národní hospodářství č. 12/1994, též Planeta č. 12/1994

Zeman,J.: Zásady zákona o hospodaření s energií, Energetika č. 11/1995

Zeman,J.: Ekonomické a ekologické souvislosti územních vazeb, Praha, ČEÚ, VP pro MŽP ČR 1996

Zeman,J.: Systémové příčiny nízkých úspor paliv a energie, Energetika č. 10/1996

Zeman,J.: Je potřebné zavádět v ČR ekologickou daňovou reformu? (ohlas na stejnojmenný článek J. Hanzlíčka v Energetika 1/2005

Zeman,J.: Ekologická daňová reforma nemůže být dílčí, ale celková, ohlas na J. Hanzlíčka, Energetika 1/05, Energetika 4/2005

Zeman,J.: Vyčíslení perverzních daňových úlev v dopravě, Zpravodaj MŽP 8/2006

Zeman,J.: Deformace hospodářského mechanismu v palivo energetickém komplexu ČR, Energetika č. 12/2006

Zeman,J.: Deformace cen paliv a energie v ČR v l. 1993-2006, Energetika. 6/2008

Zeman,J.: Daňové úlevy, Eko 2/2009

Zeman,J.: Je snaha Evropské unie o rozšiřování Kyotského protokolu reálná? aneb S čím EU měla do Durbanu přijet a nepřijela, Internetový Ekolist 12. 12. 2011, <http://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/jan-zeman-je-snaha-evropske-unie-o-rozsirovani-kyotskeho-protokolu-realna>

Zeman,J.: Ekonomická a environmentální náročnost přepravních výkonů, Internetový Marathon 2/2012, <http://valencik.cz/marathon/12/Mar1202.htm>

Zeman,J.: Krize eura a eurozóny směřuje do finále, Internetový Marathon 4/2012, <http://valencik.cz/marathon/12/Mar1204.htm>

Zeman,J.: Stamiliardy prohospodařené na dopravních stavbách ČR, Internetový Ekolist 14. 3. 2013, <http://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/jan-zeman-stamiliardy-prohospodarene-na-dopravnich-stavbach-cr>

Zeman,J.: Mnoho otazníků na stavbě s poetickým názvem Blanka, Internetový Ekolist 9.1.2014, <http://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/jan-zeman-mnoho-otazniku-na-stavbe-s-poetickym-nazvem-blanka>

Zemskov,,Duigin 1993...:

Žukov, G.K.: Vospominanija i razmyšlenija. Díl II., s. 26-27.

Seznam tabulek

Tabulka č. 1 – Možné náklady na ochranu a možné ekonomické škody ze znehodnocování přírodních složek životního prostředí

Tabulka č. 2 – Nekalkulované náklady v dopravě ČR v roce 2009

Tabulka č. 3 – Konečná spotřeba energie v ČR dle odvětví v letech 1990 - 2012

Tabulka č. 4 – Pokrytí vícenákladů na podporu OZE, KVET a DZ za jednotlivé roky v ČR

Tabulka č. 5 – Základní bilance podpory výroby elektřiny z OZE v ČR v mld. Kč

Tabulka č. 6 – Dotace cen paliv a energie v ČR v letech 1989–2012

Tabulka č. 7 – Nepřímé křížové dotace cen paliv a energie v ČR v letech 1989–2012

Tabulka č. 8 – Daňové úlevy v oblasti paliv a energie v ČR v letech 1990–2012

Tabulka č. 9 – Neinternalizované externality paliv a energie v ČR v letech 1989–2012

Tabulka č. 10 – Členění lidských ekonomických aktivit HDP podle současné statistiky

Tabulka č. 11 – Ukazatele korigující HDP k jeho vyšší vypovídací schopnosti

Tabulka č. 12 - Výsledné srovnání výnosů a nákladů požívání alkoholu v ČR v roce 2006

Tabulka č. 13 - Vybraná data o státech, které budovali socialismus

Seznam grafů

Graf č. 1 – Národohospodářské ekonomické optimum ekologických nákladů

Seznam schémat

Schéma č. 1 - Struktura procesu znehodnocování přírodních složek životního prostředí

Schéma č. 2 – Zjednodušená struktura procesu znehodnocování přírodních složek životního prostředí

Schéma č. 3 - Kategoriální systém „Externality J.E. Meada - náklady zpětné vazby V.V. Novožilova“

Schéma č. 4 - Společensko ekonomické formace a ekonomické zákony

Seznam používaných zkratek:

CH₄ = metan

CO₂ = Oxid uhličitý

CO_{2ekv.} = účinek skleníkových plynů přepočtený na 1 t CO₂

ČHMÚ = Český hydrometeorologický ústav

ČR = Česká republika

ČSSD = Česká strana sociálně demokratická

ČSSR = Československá socialistická republika

ČSÚ = Český statistický úřad

DPH = daň z přidané hodnoty

EIA = posuzování vlivů na životní prostředí

EU = Evropská unie

GHG - skleníkové plyny

HDP = hrubý domácí produkt

HNP = hrubý národní produkt

ISEW = index udržitelného blahobytu

K. vlna – Kondratěvova dlouhá ekonomická vlna (cyklus)

KLDR = Korejská lidově demokratická republika

KS = komunistická strana (y),

KSČ = Komunistické strany Československa

MMF = Mezinárodní měnový fond

MŽP = Ministerstvo životního prostředí ČR

N₂O = Oxid dusný

NATO = Severoatlantická aliance

ND = národní důchod

NDR = Německá demokratická republika

NEP = nová ekonomická politika

OECD = Organizace pro evropskou spolupráci a rozvoj

OSN = Organizace spojených národů

OOUR = samostatná základní výrobní jednotka práce

PHO = pásmo hygienické ochrany vod

PM = tuhé emise

SB = Světová banka

SO₂ = oxid siřičitý

SSSR = Sovětský Svaz

SRN = Spolková republika Německo

SR = Slovenská republika

USA = Spojené státy americké

VŘSR = Velká říjnová socialistická revoluce

WTO = Světová obchodní organizace

Ing. Jan Zeman, CSc., Praha – Ekonomické základy udržitelného rozvoje

Příloha č. 1

Metodika měření efektivity jednotlivých druhů dopravy

Úvod

Současná chaotická a neujasněná situace v dopravě zvyšuje aktuálnost vypracování adekvátní metodiky měření efektivity jednotlivých druhů dopravy. Pro tyto účely je tato metodika omezena na dopravu železniční, silniční, leteckou a vodní. Pro měření efektivity jednotlivých druhů dopravy jsem se rozhodl uplatnit následující kritéria:

1) Vlastní náklady jednotlivých druhů dopravy

Vlastní náklady vypočítáváme obvyklými postupy. Reálnost výpočtu mohou komplikovat cenové deformace, dotace apod.

2) Náklady na údržbu dopravních cest jednotlivých druhů dopravy

V ČR roku 2013 si letecká doprava náklady na údržbu dopravní cesty hraří ze svých prostředků, zatímco železniční a silniční doprava užívá své cesty za určité poplatky, které nepokrývají náklady na ně a vodní doprava užívá vodní cesty zdarma. Podmínky pro jejich rozvoj byly a jsou tudíž nerovné. Podmínkou rovnosti podmínek konkurence v dopravě je, že se stát bude starat o všechny dopravní cesty a za úplaty odpovídající nákladům na jejich údržbu a nezbytný rozvoj je bude jednotlivým dopravním organizacím pronajímat.

3) Náklady na externalitu způsobované jednotlivými druhy dopravy

Činitelem zásadně ztěžujícím porovnatelnost efektivity jednotlivých druhů dopravy je velký balík externalit, které provázejí zejména silniční dopravu. Zatím je vesměs nese poškozený, což je nutné hodnotit jednak jako vážné poškozování veřejného zdraví a životního prostředí obyvatelstva, jednak jako rozsáhlé zvýhodňování silniční dopravy na úkor ostatních druhů dopravy. V obou případech je to v rozporu s veřejnými zájmy. Podmínkou pro vytvoření rovných konkurenčních podmínek v dopravě je tudíž důsledná internalizace co největší části externalit produkovaných jednotlivými druhy dopravy jejich provozovateli. O jaké druhy externalit jde?

a) Zábor a využívání půdy

Zábor půdy je u jednotlivých druhů dopravy značně rozdílný. V roce 2012 se na záboru půdy dopravou podílela silniční doprava přibližně 86 %. Železniční přibližně 13 % a ostatní druhy dopravy přibližně 1 %. U ostatních záborů jde v rozhodující míře o letiště, resp. leteckou dopravu. Vzhledem k chatrnosti dat a skutečnosti, že jen část letištní plochy zabírají přistávací dráhy a letištní budovy, jde o údaje jen přibližné.

Problém jeho ekonomického ocenění spočívá ve skutečnosti, že dobrá dopravní dostupnost zvyšuje atraktivnost pozemku pro podnikání a tím i jeho tržní cenu, ale zejména zpřístupnění pozemku silniční a leteckou dopravou způsobuje v okolí rozsáhlé ekologické škody a škody na územní struktuře sídel. Proto se škody vzniklé záborem půdy pro dopravní účely nevyčísľují.

Nároky na půdu je nutné oceňovat jednak na základě ceny půdy (zemědělské, lesní, skrývající ložiska nerostných surovin či vysokou stavební rentu), jednak na základě daní za využívání půdy (zemědělské, lesní, důlní, stavební), jednak na základě odvodů za zábor zemědělské půdy k nezemědělským účelům (je dobře, že osvobození dopravních staveb od tohoto odvodu bylo zrušeno), a poplatků za odnětí lesní půdy pro účely nesouvisející s lesním hospodářstvím (měl by být konstruován jako stonásobek čisté roční produkce dřeva poskytované hospodářským lesem zvýšené o 400 % při záboru lesní půdy v hospodářském lese a o 600 % při záboru lesní půdy v lese zvláštního určení při striktním zákazu zabírat půdu lesů ochranných). Nedostatkem daňové politiky ČR je nezdanění dopravními stavbami využívané půdy. Zdanění půdy zabrané komunikacemi by mělo vycházet ze zdanění zemědělské a lesní půdy, půdy se stavební rentou apod. Ve výše uvedeném duchu je nutné změnit stávající daňovou politiku.

b) *Dopravní nehody*

Bilance dopravních nehod podle jednotlivých druhů dopravy je vysoce diferencovaná. Zdaleka nejnebezpečnějším druhem dopravy (měřeno nehodami a jejich následky na osobo a tunokilometry) je doprava silniční a v jejím rámci individuální motorismus, což je dáno amatérismem většiny řidičů (v ostatních druzích dopravy je profesionalita řidičů včetně kázně za volantem dopravních prostředků podmínkou výkonu povolání). Podíl silniční dopravy na obětech dopravních nehod činí v ČR dlouhodobě cca 98-99 %. Nejbezpečnějším druhem dopravy je doprava letecká, v těsném závěsu za ní je doprava vodní a železniční. Je nutné vycházet z principu zavinění, tj. v případě nehody vozidel dvou různých oborů dopravy ji přičíst tomu oboru, který ji zavinil.

Dopravní nehody způsobují následující ztráty:

- škody na dopravních prostředcích. Jsou značné, ale jsou většinou hrazeny původci, zpravidla nepřímo prostřednictvím pojištění. V roce 1995 šlo v ČR o cca 4,7 mld. Kč,
- ztráty vlivem nucené pracovní nečinnosti osob v produktivním věku při dopravních nehodách usmrcených, zmrzačených a zraněných. Představují největší položku ztrát způsobených dopravními nehodami. Nese je společnost a organizace, v kterých jsou dotyční zaměstnání, zčásti i postižení,
- náklady na léčení při dopravních nehodách zraněných a zmrzačených osob. Nese je vesměs společnost,
- náklady na policii a soudy, které vyšetřují dopravní nehody a rozhodují o odpovědnosti za ně,
- hodnota při dopravních nehodách pobité zvěře. Ekonomické škody způsobované zabíjením zvěře při dopravních nehodách vesměs nesou vlastníci a uživatelé honiteb.

Nápravu je třeba hledat v novém pojetí tzv. povinného a nepovinného pojištění řidičů. Zatím hradí pouze škody na vozidlech způsobené dopravními nehodami, dále náklady a zisk pojišťovny. Otázkou je, zda by nemělo uhradit všechny výše uvedené položky. Nic by nemělo bránit pojištění diferencovat například pro řidiče profesionály a řidiče amatéry, řidiče po více dopravních nehodách a řidiče jezdící bez zaviněných nehod. Užívání bonusů a malusů je žádoucí. Stejně principy by měly být uplatňovány i u dalších druhů dopravy.

c) *Následky exhalací.*

Je nutné zohledňovat i prostorový aspekt exhalací, resp. zdaleka největší škody vlivem exhalací vznikají v hustě obydlených obcích a městech s intenzivní silniční dopravou. I

při započtení exhalací z výroby elektřiny pro elektrické trakce dopravy zdaleka nejvíce exhalací produkuje silniční doprava. Její podíl na emisích z dopravy po roce 1989 přesáhl 90%. Zatímco exhalace z železniční, vodní a letecké dopravy jsou soustředěny na nepočetných trasách, exhalace z aut jsou rozloženy vzhledem k všudypřítomnosti silniční dopravy prakticky všude a zejména v sídlech, kde je pociťujeme nejtíživěji. Škodí tudíž podstatně víc i vzhledem k místu působení.

Kromě škod na lidském zdraví poškozují exhalace z dopravy i zemědělskou a lesní půdu, rostlinnou výrobu a lesy, fasády domů aj. Lidé se na našich ulicích i přiotravují kyslíčkem uhelnatým CO z aut. Vysoká produkce kyslíčků dusíku NO_x dopravou, především silniční, má pak významný podíl na destrukci lesů ve vyšší nadmořské výšce (cca od 600-700 m n. m. výše). Tzv. trojcestné katalyzátory výrazně snižují emise CO, NO_x a VOC, ale současně zvyšují emise PAU. Nižší sazbou spotřební daně za motorovou naftu proti benzínu podporované naftové motory významně přispívají k emisím tuhých látek, navíc vesměs v podobě mikročástic, které zdraví lidí poškozují zdaleka nejvíce. Pronikají totiž až do plicních sklípků. Nutno konstatovat, že ani trojcestné katalyzátory na auta nezachránili západoevropské výše položené lesy od těžkého poškozování NO_x, přizemním ozónem ad., na jejichž produkci se významně podílí silniční doprava.

d) *Nadměrný hluk a vibrace*

Velkým problémem dopravy je produkce značného množství nadměrného dopravního hluku a vibrací. Většinový podíl má na něm těžká silniční doprava, citelně se na něm podílí i hlavní železniční tratě, seřazovací nádraží, letiště, tramvaje a osobní auta. I zde máme vývoj k tišším komunikacím (pružné uložení kolejí) i vozidlům, dost záleží i na řádné údržbě komunikací a vozidel.

Ekonomické následky nadměrného dopravního hluku lze vypočítat opět jako ztráty z pracovní nečinnosti častěji nemocných osob v produktivním věku a jako náklady na léčení častěji nemocných. Při výpočtu ekonomických škod způsobených nadměrným dopravním hlukem se vychází ze skutečnosti, že nadměrný dopravní hluk je jakžtak změřen. Navíc existuje poměrně přesně závislost "nadměrný dopravní hluk - celková nemocnost" a poměrně vyhovující mapy hlukové zátěže způsobované dopravou. J. Polena spočítal, že nás nadměrný dopravní hluk k roku 1980 prostřednictvím vyšší nemocnosti přišel na cca 3 mld. Kčs. Tato částka je s využitím inflace spotřebitelských cen, koeficientu HDP-ND a s korekcí na straně zdrojů dopravního hluku v zásadě přepočitatelná na stávající hlukové a ekonomické poměry. Věcně by nemělo být problémem na základě zjištěných ztrát zavést tyto náklady např. do spotřební daně pohonných hmot.

Při výpočtu škod ze zvýšené nemocnosti způsobených nadměrným dopravním hlukem je třeba zohlednit nástup pružného uložení kolejí v železniční a tramvajové dopravě, nástup tišších letadel a také nástup tišších silničních vozidel, který je ale kompenzován růstem jejich počtu a větším ježděním i v dosud tichých územích, viz výsledky výzkumů v SRN.

Zdanění pohonných hmot vyvolává problém rozdílného rozsahu škod vlivem spálením těžkého paliva při rozdílné intenzitě a místě provozu, včetně efektu popojíždění v zácpách. Z obecného hlediska je zřejmé, že nejvíce škod připadá na auta, méně na letadla, motorovou trakci v železniční dopravě, na stavební a zemědělské stroje a na lodě. Železnice tak placením stejné sazby spotřební daně za motorovou naftu je nucena dlouhodobě spolufinancovat rozvoj silniční sítě.

e) *vlivem emisí skleníkových plynů*

Emise skleníkových plynů (GHG) působí nezávisle na místě emise. K odhadu škod jimi způsobených vycházím z doporučení konference ministrů dopravy států EU z roku 1997 v Paříži – 1-2 % vytvořeného HDP, resp. vzhledem k podprůměrnému HDP v ČR a nadprůměrným emisím GHG vycházím z horší sazby. Jde samozřejmě jen o podíl připadající ne jednotlivé obory dopravy včetně výroby elektřiny spotřebované elektrickými trakcemi železniční a městské hromadné dopravy.

a) *vlivem zácp (kongescí) na silnicích.*

Silniční doprava si zácpy vytváří více méně sama, podobně je tomu i u jiných druhů dopravy v důsledku nedostatečné kapacity dopravní cesty, ale také dopravních nehod a příhod tzv. vyšší moci (extrémů počastí apod.), resp. externalitou je jen pro konkrétního řidiče auta, nikoliv pro silniční dopravu či jiný dopravní obor jako celek. Dopravní kongesce jsou externalitou ale pro veřejnou dopravu, zejména pro autobusy, trolejbusy a tramvaje MHD (u tramvají pokud nejsou vedeny po samostatném tělese), dále pro linkové autobusy a také pro železniční dopravu v důsledku četných nehod na železničních přejezdech, které vesměs způsobují neukáznění řidiči aut, nebo také neukáznění cyklisti a chodci.

b) *vlivem otylosti.*

Možná to zní paradoxně, ale tím, že osobní auto nabízí dopravu od domu do domu, významně své uživatele zbavuje pohybu, což ve spojení s nadměrným příjmem potravy vede k rozsáhlé otylosti a četným zdravotním problémům, nazývaným civilizačními nemocemi. Příčin civilizačních nemocí je samozřejmě víc. Otázkou je, jak hodně se na otylosti podílí osobní auta. Vycházím z nejnižších odhadů, resp. skutečnosti je zřejmě ještě o dost horší.

c) *Vlivem solení silnic proti sněhu*

Solení silnic proti sněhu vyvolává několikeré ztráty – zasolení vody, zasolení půdy při silnicích, poškození úrody, vyšší korozi vozidel, vyšší opotřebení obuvi. Z dostupných dat lze vypočítat jen poškození půdy v okolí rušných silnic v důsledku solení silnic a vyšší opotřebení kožené obuvi solí – asi 50 % připadá na solení silnic a chodníků proti sněhu.

a) *Vlivem autovraků*

Problém závadné likvidace autovraků se sice významně snížil, ale zcela odstraněn nebyl. Škody vlivem závadné likvidace autovraků nejsou sice příliš vysoké, ale také nejsou nulové.

4) *Ostatní faktory*

Tyto faktory nemusí vcházet do přímých kalkulací porovnání efektivnosti jednotlivých druhů dopravy. Do těchto kalkulací ale vstupují nepřímo, prostřednictvím tzv. možností jednotlivých druhů dopravy. O jaké faktory jde?

a) *Rychlost dopravy*

Každý uživatel dopravy má samozřejmě zájem na co nejrychlejší přepravě. Současně platí, že požadavky na rychlost jsou v závislosti na druhu nákladu a ceně příslušné přepravy značně diferencované. Kromě přímé rychlosti dopravního prostředku je nutné uvažovat i časové ztráty způsobené při přepravě tím či oním dopravním prostředkem,

např. čas ztracený nutností být na letišti hodinu před odletem kvůli odbavení a čas ztracený cestou na letiště a z letiště vzhledem k poloze letišť mimo města, čas ztracený hledáním místa k zaparkování auta apod. Prostě, dopravní logistiku nelze dost dobře zanedbávat, jak se často děje.

Odvozeným problémem jsou časové ztráty způsobené únavou řidičů osobních aut vlivem řízení. Mohou se projevit i v dopravních nehodách, ve vyšší nemocnosti, např. infarkty či prostřednictvím kouření tabákových výrobků velkou částí profesionálních řidičů.

Při úvahách o efektivnosti rozvoje toho či onoho druhu dopravy je nutné přihlížet k rychlosti jednotlivých druhů doprav včetně nutných časových ztrát.

b) *Manévrovatelnost*

Největší manévrovatelnost má silniční doprava, která se může na souši dostat téměř kamkoliv. Podstatně menší manévrovatelnost má doprava železniční, která je vázána na železniční tratě a vlečky, byť v ČSFR dosud značně husté. Minimální manévrovatelnost má doprava letecká (vázána na letiště) a vodní (vodních cest je v ČR málo).

c) *Energetická náročnost*

Pokračující problémy v energetice a nejistoty na trzích ropy vyostřují otázku zásadního snížení energetické náročnosti ekonomiky ČR a SR. Automobilový a letecký boom při jejich vysoké energetické náročnosti znamená další zvyšování energetické náročnosti naší ekonomiky, navíc v nejvíce deficitní ropě, což je v příkrém rozporu s potřebou strukturálního odlehčení. Zjištění, že energii v ČR v letech 1992-2009 ušetřenou v pěti nedopravních sektorech spotřeboval nově sektor dopravy a v jeho rámci výlučně silniční a letecká doprava (ostatní druhy dopravy vykázaly snížení spotřeby energie), je tristní.

Energeticky nejnáročnější v ČR je doprava silniční a letecká, energeticky nejúspornější je v nákladní dopravě doprava železniční v elektrické trakci a vodní, v osobní dopravě pak metro, následováno tramvajemi, trolejbusy a elektrickými vlaky. Při omezeném rozsahu vodní a letecké dopravy je kromě snižování měrné spotřeby energie na pohon jednotlivých dopravních prostředků hlavní cestou úspor energie v dopravě cesta preference dopravy železniční před dopravou silniční a zčásti i leteckou a veřejné dopravy před dopravou individuální. V ČR se po roce 1989 ale děje přesný opak.

d) *Investiční náročnost*

Investiční náročnost je ve všech druzích dopravy poměrně vysoká. Údaje jsou v zásadě k dispozici. Problémem se stává inflace a obrovská nehospodárnost na stavbách dálnic a vodních cest ČR. Pro investice v podmínkách ostré inflace je nutné uvažovat reálnou úrokovou míru, tj. nominální úrokovou míru sníženou o výši růstu cen.

e) *Propustnost*

Kapacita jednotlivých druhů dopravy hraje významnou roli pro úvahy o jejich dalším rozvoji. Z hlediska realizace dopravních toků v ČR je zdaleka největší kapacita hlavních železničních tratí. I při jejich rekordním vytížení a ne nejlepším technickém stavu v 80. letech měly určité kapacitní rezervy.

Kapacita silniční dopravy je též značná, ale limitovaná propustností silniční sítě a zejména dopravními náklady. Na větší vzdálenosti nemůže železnici i při stávajících cenách pohonných hmot dost dobře konkurovat s výjimkou nákladů, kde je vyžadována vysoká rychlost přepravy, a mezinárodních tarifů, které železniční dopravu zásadně znevýhodňují stejně jako nereálný kurs koruny.

Určit národohospodářské náklady jednotlivých oborů dopravy v ČR je velice těžké, protože náklady na infrastrukturu se počítají u různých oborů různě, podobně produkují velmi rozdílné množství externalit a jsou různě zdaněné (vodní a letecké doprava jsou osvobozeny od placení spotřební daně, mezinárodní veřejná doprava je osvobozena od placení DPH).

Nákladově může železnici konkurovat i doprava vodní. Ta je ovšem závislá na vodních cestách, jejichž kapacita v ČR je omezená, neboť jich je vzhledem k nepříznivým přírodním podmínkám velmi málo. Navíc jejich kapacitu snižují nízké a vysoké vodní stavy, zamrzání vodních toků apod. Kapacita letecké dopravy je významně omezena především vysokými dopravními náklady.

Při úvahách o rozvoji silniční dopravy je nutné respektovat zkušenost vyspělých států, že silniční doprava má tendenci se rozvíjet přímo úměrně propustnosti silniční sítě. Ucpané silnice se dožadují zvýšení své kapacity, jež stimuluje další růst silniční dopravy a to se opakuje. Ani mnoha pruhové dálnice nejsou s to odvrátit zácpy, při kterých pravidelně kolabuje silniční doprava ve vyspělých státech. Investice do silniční sítě se tak paradoxně stávají investicemi do zhoršování dopravních poměrů, investicemi do zhoršování bezpečnostních poměrů, investicemi do zhoršování životního prostředí ad. Přes stamiliardy dolarů proinvestovaných ve vyspělých státech do rozvoje silniční sítě se silniční doprava v těchto státech nezrychlila a dopravní problémy nevyřešily, ale naopak vyhrotily. Orientace na silniční dopravu skončila ve slepé uličce bludného kruhu silniční dopravy, z kterého dnes vyspělé státy hledají velmi těžko východisko.

Z výše uvedených poznatků nutně vyplývá, že je třeba skoncovat se všemi preferencemi silniční dopravy, s jejím přednostním rozvojem. Je třeba vidět, že orientací na její přednostní rozvoj dopravní problémy nevyřešíme, ale přes proinvestované ohromné částky je naopak vyhrotíme a učiníme prakticky neřešitelné.

f) *Zranitelnost*

Při úvahách o rozvoji jednotlivých druhů dopravy nelze zapomínat na zranitelnost těch či oněch dopravních prostředků. Letadla do nedávna nemohla přistávat za mlhy (dnes nemohou přistávat za mlhy již jen na menších letištích), lodě nemohou plout za příliš nízkého či příliš vysokého vodního stavu ani po zamrzlé řece, mlha citelně brzdí i automobilovou dopravu apod. Významným druhem zranitelnosti silniční dopravy jsou zácpy, propukající pravidelně na výrazně frekventovaných silnicích.

g) *Technické rezervy*

Všechny obory dopravy nehledě na svůj rychlý rozvoj mají i nadále nemalé rezervy pro zvyšování svých technických parametrů. S ohledem na nepříznivé přírodně ekonomické podmínky nepomohou v ČR většímu rozvoji vodní dopravy.

Protože se mnohé železniční tratě v ČR a v SR vlivem dlouhodobého zaostávání ocitly v havarijním stavu, největší efekty přinesou investice do údržby a modernizace železniční sítě. Zahraniční zkušenosti ukazují, že tzv. vysokorychlostní železnice můžou jezdit už dnes rychlostí až 400 km/hod. Tím se dále podstatně zvyšuje její kapacita. Výstavba tzv. koridorů převážně za provozu a dodnes nedokončených od poloviny 90. let v ČR byla sice nutná, ale z „úsporných důvodů“ se uskutečnila v málo progresivních parametrech, resp. zaostávání železnice nemohla odstranit. Potřebná dostavba železniční sítě ČR nebyla připuštěna.

U silniční dopravy je významnou rezervou zásadní snížení exhalací – tuhých částic PM a naftových motorů a kysličníku uhelnatého CO, uhlovodíků C_xH_y a kysličníků dusíku

NO_x, u benzínových motorů. Přínos tzv. trojcestných katalyzátorů je značný, ale neznamená vyřešení znečišťování ovzduší auty s benzínovými motory, ale jen podmínku nutnou pro připuštění jejich další existence z důvodů ochrany životního prostředí. Navíc se vyhrotil problém emisí PAU z benzínových motorů.

Nejmenší rezervy má v ČR a v SR doprava vodní. Problémem je skutečnost, že budování nových vodních cest naráží na jejich dopravní neodůvodněnost (přepravní výkony uvažovaného kanálu Dunaj - Odra - Labe zvládnou mnohem efektivněji souběžně jdoucí železniční tratě), nekonkurenceschopnost (analýzy ukazují, že citovaný kanál nemá naději konkurovat železniční dopravě), neprůchodnost po Labi a na nepřekonatelnou bariéru potřeby chránit životní prostředí, viz spor o projekt výstavby kanálu Dunaj - Odra - Labe, úvahy postavit dva plavební stupně na dolním Labi aj.

Letecká, silniční, železniční i vodní doprava mají citelné rezervy v úsporách pohonných hmot. Na bariéru zdrojů budou narážet všechny druhy dopravy.

Všechny druhy dopravy by měly být maximálně tlumeny na území národních parků, přírodních rezervací a památek, lázní, městských památkových rezervací a do značné míry i ve městech a na sídlištích (pro exhalace a hluk jsou nepříjemné stávající autobusy a nákladní auta, pro exhalace jsou nepříjemná osobní auta, pro hluk je na starších tratích nepříjemná i tramvaj. Do obytných zón je tudíž vhodný zejména trolejbus, případně autobus na plynový pohon či nově elektrobuses, dále jízdní kolo a chůze, dosud vesměs ochromovaná auty a pohodlností bohatších obyvatel. Tyto skutečnosti budou narážet na tvrdý odpor zejména motorizované části veřejnosti.

h) Vliv jednotlivých druhů dopravy na životní způsob

Lze konstatovat, že hromadná doprava osob podporuje kolektivní způsob života. Osobní auta naopak podporují individuální způsob života. S přihlédnutím ke konkrétním podmínkám v jednotlivých druzích dopravy lze označit leteckou a autobusovou dopravu osob jako neutrální, železniční (vodní má v podmínkách ČR vesměs jen přívozy a rekreační plavby) jako podporující kolektivní způsob života. Uvedené tvrzení platí plně jen za podmínky zabezpečení přiměřené kultury cestování, která nebývá v ČR a v SR zejména v železniční (čistota vagónů a nádraží) a městské hromadné dopravě (přecpanost dopravních prostředků) zajištěna.

i) vliv na bezpečnost

Jak už bylo řečeno, je z hlediska bezpečnosti silniční doprava a v jejím rámci zejména individuální motorismus nepříjemná, což motorizovaná veřejnost tvrdě odmítá.

Tzv. **metodika hodnocení efektivnosti staveb železniční, silniční a vodní dopravní infrastruktury**, které snad od roku 1998 používá Ministerstvo dopravy ČR, nejsou zdaleka objektivní. K jejich základním neduhům patří:

a) Za dopravní přínos určité investice do konkrétní dopravní infrastruktury uvádí získání objemů přepravy příslušného dopravního oboru získanou jejím přetažením z jiných dopravních oborů, aniž by u těchto dopravních oborů počítaly jim takto způsobované ekonomické ztráty. Dopravní přínosy těchto investic jsou tak výrazně nadhodnocovány,

b) Uvádí kritéria efektivnosti, která nemají prakticky žádný vztah k efektivnosti (tzv. evropský význam, přeshraniční komunikace, zvýšení bezpečnosti a zlepšení životního prostředí u investic do výstavby dálnic a rychlostních silnic ad.).

c) Metodika hodnocení efektivnosti staveb dopravní infrastruktury v ČR železniční, silniční a vodní aktuální v roce 2013 pracuje se třemi skupinami kritérií: dopravní potřebnost, regionální rozvoj a životní prostředí, investiční náročnost. Při veřejném slyšení k SEA návrhu dopravní politiky ČR na léta 2014-20 v létě 2013 bylo přiznáno, že druhá skupina kritérií (regionální rozvoj a životní prostředí) je zjevně mimo realitu, ale argumentuje se s ní dál. Praxe je ale taková, že výpočty efektivnosti podle těchto kritérií se realizují jen pro vykazání v Bruselu a v praxi se staví to, co si která loby vylobuje, prakticky nezávisle na dopravní potřebnosti, investičních nákladech a negativních dopadech na regiony a životní prostředí. Významnou roli hraje také připravenost staveb, ale ta se podle potřeby buď připustí nebo nepřipustí. Platí, že v silniční a vodní dopravní infrastrukturu se může mrhat prostředky prakticky bez omezení, zatímco stavby železniční dopravní infrastruktury musí tvrdě šetřit i za cenu snižování efektů modernizace jednotlivých železničních tratí.

Závěr

Efektivnost jednotlivých druhů dopravy musíme posuzovat jako součet vlastních nákladů toho či onoho druhu přepravy, nákladů na údržbu té či oné dopravní cesty, externích nákladů vyvolaných provozem toho či onoho dopravního prostředku a s přihlédnutím k dalším momentům. Je nutné respektovat, že do některých regionů nebudeme moci ten či onen druh, popř. všechny druhy dopravy pustit z důvodů ochrany životního prostředí v širokém pojetí a že některé dopravní stavby nemají smysl, když danou dopravní potřebu může efektivně zabezpečit jiný druh dopravy (případ kanálu Dunaj-Odra-Labe je jen špičkou ledovce). Technické možnosti rozvoje toho či onoho druhu dopravy jsou limitovány včetně zvláštností rozvoje toho či onoho druhu dopravy. Mimoekonomické faktory mluví jednoznačně proti silniční dopravě, zvláště pak proti individuálnímu motorismu, a proti stavbám vodních cest.

Pozn.: Původní Metodika měření efektivnosti jednotlivých druhů dopravy JZ byla zveřejněna v Doprava č. 1/1992, výše uvedený text zohledňuje změny, ke kterým od té doby v ČR došlo.

Příloha č. 2

Návrh zásad zákona o dopravě

Úvod

Se systémovým přístupem k řešení složitých problémů dopravy měla ČSSR jisté problémy. Tyto problémy se zásadně prohloubily po 17. 11. 1989, kdy zmizela doprava jako odvětví národního hospodářství a tzv. dopravní politika ČR se stala neomezeným rejdištěm lobystických zájmů, často v rozporu s veřejnými zájmy. 21 let samostatné ČR na tom nic podstatného nezměnilo. Stejně je tomu na Slovensku a v dalších bývalých socialistických státech a v mnoha státech rozvojových i hospodářsky vyspělých. Základní příčinou tohoto neuspokojivého stavu je přetrvávající resortismus v řízení dopravy a zvláště pak pokračující nemilosrdný diktát automobilové lobby v dopravní politice většiny států. Jeho odrazem je i skutečnost, že máme sice zákony regulující rozvoj a podnikání v jednotlivých druzích dopravy, ale nemáme zákon o dopravě jako celku, který by řešil rozvoj dopravy jako jednotné integrované a ekologizované dopravní soustavy.

V posledních letech jsme svědky určitého úsilí o vytvoření realizovatelné jednotné integrované dopravní politiky, zejména v státech EU, ale i ČR, viz 1). Mám za to, že nestačí jen koncepce jednotné dopravní politiky, usilující o jednotnou integrovanou a ekologizovanou dopravní soustavu. Domnívám se, že by k zákonům řešícím základní problémy jednotlivých druhů dopravy měl přibýt zákon, který by řešil problémy dopravy jako celku. Samozřejmě, toto platí jen za podmínky, že společnost reprezentovaná státem o rozumnou dopravní politiku stojí a je ochotna ji uskutečňovat. Samotné formování jednotné dopravní politiky pro vypracování a přijetí zákona o dopravě vytváří příznivé předpoklady.

Po vypracování zásad zákona o ochraně zemědělské půdy, viz 2), jež významně pozitivně ovlivnily přípravu nového zákona ČNR o ochraně zemědělského půdního fondu č. 334/1992 Sb., jsem se pokusil vypracovat zásady zákona o dopravě, viz 3). Následující text je jeho novější verzí.

Zásada č. 1 - Vymezení čs. dopravní soustavy:

Dopravní soustavu tvoří doprava železniční, silniční, letecká, vodní, potrubní, městská hromadná (metro, tramvajová, trolejbusová, autobusová a další doprava), cyklistická, pěší a další doprava.

Zásada č. 2 - Základní povinnosti státu v dopravě:

Stát ve spolupráci s regiony a obcemi je povinen dopravní soustavu rozvíjet jako ucelený integrovaný systém zabezpečující nezbytné dopravní potřeby na celém území státu včetně dopravního spojení se zahraničím v intencích udržitelného vývoje s minimálními negativními dopady na životní prostředí, na bezpečnost, na územní strukturu sídel a s minimálními národohospodářskými náklady.

Zásada č. 3 - Minimalizace dopravních potřeb:

Stát je povinen řídit rozvoj společnosti mimo jiné tak, aby docházelo k minimalizaci dopravních potřeb. Je povinen tak činit zejména prosazováním udržitelného vývoje

ekonomiky, dopravy a uzemní struktury sídel, podporou racionálního rozvoje životní úrovně a podporou nekonzumního způsobu života.

K minimalizaci dopravních potřeb by mělo dopravní plánování pracovat zejména:

- s vědomou redukcí dosažitelnosti cíle, tj. s ušetřením dopravního výkonu,
- s vědomou redukcí přístupnosti obytných zón automobilem,
- s plánováním silničních tras pro relativně nižší rychlosti, které by redukovaly dopravní výkon, nehody a náklady, a nepřitahovaly transevropskou dopravu.

Zásada č. 4 - Rovné konkurenční podmínky v dopravě:

Stát je povinen vytvářet rovné konkurenční podmínky pro rozvoj jednotlivých oborů dopravy i v rámci jednotlivých druhů dopravy. Rovnými konkurenčními podmínkami pro jednotlivé druhy dopravy se rozumí zejména:

- financování nákladů infrastruktury jednotlivých oborů dopravy z účelových státních fondů rozvoje dopravních cest a poskytování příslušné dopravní infrastruktury jednotlivým uživatelům za úplatu, která kryje plné národohospodářské náklady na příslušný druh dopravní infrastruktury,
- zpoplatnění škod ekonomického charakteru produkovaných jednotlivými druhy dopravy ve prospěch poškozených.

Stát je povinen podporovat obce a regiony při budování husté sítě stezek pro pěší a cyklisty k zabránění jejich diskriminace silniční dopravou.

Dopravní cesty - komunikace - jsou vesměs ve veřejném vlastnictví, jež mimo jiné zaručuje zásadu nediskriminace. V soukromém vlastnictví mohou být komunikace místního významu, které slouží určitému subjektu, např. železniční vlečky, silnice vedoucí jen k určité továrně, vnitřní komunikace v areálu apod.

Zásada č. 5 - Plné národohospodářské náklady:

Plné národohospodářské náklady jednotlivých oborů dopravy zahrnují:

- a) vlastní náklady provozu vozidel jednotlivých oborů dopravy,
- b) náklady na údržbu a opravy infrastruktury jednotlivých oborů dopravy,
- c) investice příslušného do vozidel jednotlivých oborů dopravy,
- d) investice do infrastruktury jednotlivých oborů dopravy včetně zdanění využívání půdy sloužící příslušnému druhu dopravy obdobné zdanění využívání jiných druhů půdy,
- e) ekonomické škody ekologické i mimoekologické způsobované jednotlivými obory dopravy druhým.

Ekonomické škody způsobované jednotlivými obory dopravy zahrnují zejména ekonomické ztráty způsobené nucenou pracovní nečinností osob v produktivním věku zabitých, zmrzačených a zraněných při dopravních nehodách, náklady na léčení při dopravních nehodách zmrzačených a zraněných osob, náklady na příslušný obor dopravní policie, ekonomické škody způsobené zabíjením zvířete jednotlivými druhy dopravy, ekonomické škody způsobené solením komunikací proti sněhu, ekonomické ztráty způsobené nucenou pracovní nečinností častěji nemocných osob v důsledku

nadměrného dopravního hluku a v důsledku exhalací produkovaných jednotlivými obory dopravy, náklady na jejich léčení, ekonomické škody způsobené exhalacemi z jednotlivých oborů dopravy na zemědělské výrobě, na lesích a na stavebních fondech a ekonomické škody způsobené na globálních ekosystémech jednotlivými obory dopravy v důsledku emisí skleníkových plynů. Zpoplatněny mohou být i další druhy ekonomických škod způsobovaných jednotlivými obory dopravy na životním prostředí.

Zásada č. 6 - Státní fondy pro financování dopravní infrastruktury jednotlivých oborů dopravy:

Dopravní infrastruktura je financována z účelových státních fondů rozvoje dopravní infrastruktury. Vznikají z výnosů poplatků za užívání příslušných dopravních cest. Dopravní infrastrukturu lze spolufinancovat též ze stanoveného procenta výnosu spotřební daně uvalené na prodej pohonných hmot. Pokud přispěje příslušná investice do dopravní infrastruktury k udržitelnému vývoji, lze ji financovat i ze státních prostředků. Účast zahraničního kapitálu na dopravní infrastruktuře je v zásadě nežádoucí. Výjimečně může být přípustná jen za podmínky, že si stát uchová kontrolu nad příslušnou dopravní infrastrukturou.

Alternativou je zřízení jediného účelového státního fondu dopravní infrastruktury, vnitřně členěného podle jednotlivých druhů dopravy (asi jako státní fond životního prostředí). Umožnil by překonání resortismu v dopravě při budování dopravních koridorů sloužících více druhům dopravy. Rizikem je možnost jeho zneužívání ve prospěch momentálně nejsilnějšího druhu dopravy.

Zásada č. 7 - Pojištění účastníků dopravy:

Nástrojem internalizace ekonomických škod způsobených dopravními nehodami jednotlivými druhy dopravy na vozidlech je povinné (pro škody, které způsobí druhým) a nepovinné (pro škody, které při nehodách utrpí) pojištění provozovatelů jednotlivých druhů dopravy.

Zásada č. 8 - Spotřební daň na prodej pohonných hmot a aut:

Nástrojem internalizace ekonomických škod způsobených jednotlivými obory dopravy mimo nehody, zejména exhalacemi a nadměrným dopravním hlukem jsou spotřební daně uvalené na prodej pohonných hmot a dopravních prostředků. Jejich výnos je účelově vázán na odškodnění poškozených (zdravotnictví, lesní a vodní hospodářství, obyvatelstvo apod.). Výnos spotřební daně uvalené na prodej pohonných hmot může též dotovat jednotlivé fondy rozvoje dopravních cest. Stát je povinen spotřebitele pohonných hmot, které silniční síť užívají podstatně méně, např. zemědělce dotovat ze silničního, resp. jednotného dopravního fondu adekvátní částkou, tj. na úrovni přeplatků, které příslušné druhy dopravy v podobě spotřební daně na prodej pohonných hmot zaplatily do fondu. V státech EU mají zemědělci z titulu podstatně nižšího užívání silniční sítě podstatně levnější, tzv. zelenou naftu. Sazby spotřebních daní musí respektovat situaci v EU, jinak hrozí rozsáhlé daňové úniky.

Zásada č. 9 - Omezování dopravy:

Dopravu lze omezovat jen z důvodů ochrany důležitých veřejných zájmů. Za důležité veřejné zájmy se považuje mimo jiné ochrana veřejného zdraví, životního prostředí, zejména ve zvlášť cenných územích, a ochrana bezpečnosti. Ze stejných důvodů lze určité obory dopravy přiměřeně preferovat.

Z hlediska ochrany životního prostředí a územní struktury sídel je vysoce závadným, a značně nebezpečným oborem dopravy doprava silniční.

Zvláště cennými územími se rozumí zejména území národních parků, přírodních rezervací, přírodních památek, chráněných krajinných oblastí a přírodních parků, viz zákon ČNR č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny, území lesů, území lázní, území nemocničních a školských areálů, území městských památkových rezervací významných rekreačních oblastí. V těchto územích jsou příslušné státní orgány povinny z důvodů ochrany životního prostředí zásadně omezovat silniční dopravu.

Městská a obecní zastupitelstva jsou povinna nepřipouštět vyšší rychlosti aut v sídlech mimo hlavní komunikace, uzákonit a vymáhat zákaz parkování aut na chodnicích, nákladních aut a autobusů volně na silnicích, omezovat parkování aut v centrech měst, zakázat vjezd kamiónů do městských center, budovat hustou síť stezek pro cyklisty a pěší, zakázat solení silnic proti sněhu, zakázat omezování sídelní zeleně ve prospěch "potřeb automobilové dopravy" ad. Dále jsou oprávněna zpřísnit požadavky na exhalace a hluk, v první řadě u vozidel městské dopravní obsluhy, ale také vytvářet nízko emisní zóny.

Diskriminace chodců, cyklistů a vozidel městské hromadné dopravy v právních předpisech regulujících silniční dopravu se zakazuje. Příslušné zákonodárné orgány jsou povinny do 1 roku od nabití účinnosti tohoto zákona příslušné předpisy uvést do souladu s tímto zákonem.

Z důvodů vysoké závadnosti vůči životnímu prostředí a vysoké nebezpečnosti je stát povinen omezovat tranzitní kamionovou dopravu na svém území.

Zásada č. 10 - Preference v dopravě:

Z důvodů ochrany životního prostředí sídel a z důvodu bezpečnosti jsou státní, regionální i obecní orgány státní správy v sídlech povinny preferovat chodce, cyklisty a městskou hromadnou dopravu před dopravou silniční (budováním pěších zón, stezek pro cyklisty, udržováním kvalitní a levné hromadné dopravy).

Zásada č. 11 - Kombinovaná doprava:

V zájmu zefektivnění dopravy je stát povinen vytvářet příznivé podmínky pro rozvoj kombinované dopravy nákladů i osob včetně podmínek pro technickou integraci železniční a tramvajové dopravy.

Pokud se u nákladní dopravy nabízí možnost dopravy více druhy dopravy a nejsou zásadní důvody upřednostnit určitý druh dopravy, např. rychlá zkazitelnost zásilky, má se za to, že pro vybrané suroviny je nejefektivnější doprava potrubní, mimo ně je pro nákladní dopravu na stávajících vodních cestách nejefektivnější vodní a železniční, po té doprava silniční a že nejméně efektivní je doprava letecká. Při úvahách o efektivnosti konkrétní přepravy se přihlíží k počtu překladů, které si zvolený způsob konkrétní přepravy zásilky vyžádá (dopravní logistice), vzdálenosti při použití různých dopravních cest a k dalším okolnostem.

Pokud se nabízí u meziměstské dopravy osob možnost dopravy více druhů, má se za to, že nejefektivnějším druhem dopravy na krátké a střední vzdálenosti je doprava železniční, po té doprava automobilová a nejméně efektivní je doprava letecká. V rámci osobní dopravy v sídlech je nejefektivnější městská hromadná doprava a v jejím rámci na frekventovanějších trasách elektrická trakce.

Zásada č. 12 – Integrované dopravní systémy:

K zefektivnění veřejné dopravy osob se zřizují a rozvíjí integrované dopravní systémy osob. Využívá se jak doprava železniční, tak autobusová (linkové autobusy) tak městská hromadná (metro, tramvaje, trolejbusy, autobusy MHD). Základem (páteří) veřejné dopravy osob je doprava kolejová, v případě meziměstské veřejné dopravy osob je páteří doprava železniční. Souběžné autobusové spoje se ruší. Autobusy slouží jako napaječe kolejové dopravy a pro pokrytí území, kde železniční doprava není buď vůbec, nebo nemá potřebné parametry. Stát přednostně rozvíjí železniční dopravu, aby mohla fungovat jako doprava páteřní a byla konkurenceschopná s dopravou silniční, zásadně zvýhodněnou faktem výstavby čtých dálnic.

Integrovaný dopravní systém (IDS) stojí na následujících vazbách:

- a) zapojení všech druhů veřejné dopravy osob do IDS,
- b) územně snadná přestupnost z jednoho prostředku veřejné dopravy na druhý,
- c) jízdní řád, kde jednotlivé druhy veřejné dopravy osob na sebe navazují (jednotný jízdní řád IDS),
- d) jednotný tarifní systém – možnost cestovat různými dopravními prostředky na jednu jízdenku IDS,
- e) jednotný informační systém IDS, mimo jiné dálkově přístupný.

Organizátor IDS určuje pravidla hry, sladuje jízdní řády a rozděluje dotace ztrátovosti provozování jednotlivých složek IDS. Při zabezpečování pravidelných dopravních potřeb různými dopravními podniky téhož druhu dopravy na různě lukrativních trasách (týká se zejména silniční dopravy nákladní, osobní a městské), zohledňuje centrální dispečink adekvátními poplatky lukrativnost a nelukrativnost jednotlivých dopravních linek. Současně dbá, aby nedocházelo k dumpingu a křížovému financování u soukromých subjektů.

Organizátor IDS provozuje dopravní dispečink, jehož pomocí řeší nepravidelnosti v provozu IDS. Nabízí-li různé dopravní podniky téhož druhu dopravy uspokojení příslušné dopravní potřeby s různými náklady, je centrální dispečink povinen dát přednost podniku, který nabídne nejlevnější zabezpečení příslušné dopravní potřeby.

Cílem celostátního dopravního dispečinku při ministerstvu dopravy je zabezpečit efektivní uspokojování základních dopravních potřeb na celém území státu na základě kritérií národohospodářské efektivnosti. V zájmu efektivního rozvoje IDS navrhuje též změny v dopravní infrastruktuře. Na trasách, které lze zabezpečit více druhy dopravy, je centrální dispečink povinen přiměřeně preferovat společensky efektivnější druhy dopravy.

Činnost centrálního dispečinku kontroluje zejména zástupce veřejnosti, tj. ministerstvo dopravy a zástupci regionálních dopravních orgánů. Zejména ke správnosti zohledňování lukrativnosti jednotlivých dopravních linek centrálním dispečinkem se

vyjadřuje shromáždění zástupců jednotlivých dopravních podniků, které se schází nejméně 2x za rok.

Dotovat lze pouze druh dopravy, který dané dopravní spojení zabezpečuje společensky nejefektivněji. Dotace lze udílet jen na příslušnou dopravní linku. Plošné dotace dopravním podnikům se zakazují.

Úloha regionálních dopravních dispečinků provozovaných v rámci jednotlivých, zpravidla krajských IDS, včetně regionálního shromáždění zástupců dopravních podniků je obdobná úloze centrálního dispečinku pro příslušné regiony.

Úlohu městského dispečinku v MHD plní příslušný podnik MHD pod dohledem městského zastupitelstva. Shromáždění zástupců kontroluje adekvátnost zohlednění různé lukrativnosti jednotlivých linek městské hromadné dopravy jednotlivým přepravcům.

Zásada č. 13 - Dopravní koncese:

Provozovat dopravu železniční, veřejnou autobusovou, leteckou, vodní, potrubní a MHD lze jen na základě dopravní koncese.

Pokud to charakter příslušné dopravy nevyklučuje, je příslušný orgán státní správy povinen ji udělit každému žadateli, který prokáže kvalifikační, technickou a finanční způsobilost provozovat příslušnou dopravní činnost.

Pokud se jedná o provozování pravidelné dopravní činnosti, je její provozovatel povinen v zákonem stanovených oblastech se podřizovat rozhodnutí příslušného dopravního dispečinku.

Zásada č. 14 – Údržba, oprav, modernizace a budování komunikací:

Stát, regiony a obce jsou povinni vypracovávat komplexní plány údržby, oprav, modernizace a výstavby dopravní infrastruktury na svém území. Dopravní stavbu ani její část nelze povolit, není-li součástí komplexního plánu rozvoje dopravní infrastruktury. Nesystémové dopravní stavby a jejich části často narušují dopravní systém a způsobují citelné ekonomické, urbanistické i ekologické ztráty. Jsou tudíž nežádoucí.

Zásada č. 15 - Požadavky na dopravní prostředky a komunikace:

Stát zodpovídá za tvorbu norem pro dopravní prostředky a komunikace a za dozor nad jejich dodržováním v praxi. Dbá přitom zejména na maximální bezpečnost dopravy, minimální znečištění životního prostředí exhalacemi a hlukem z dopravy, minimální zábor půdy pro komunikace a minimální dělení krajiny i sídel komunikacemi, minimální spotřebu energie a maximální využití odpadů jako zdrojů druhotných surovin. Přihlíží přitom k normám platným ve vyspělých státech, zejména v státech EU.

Literatura:

- 1) Zatloukal, J.: Nový návrh dopravní politiky České republiky, Doprava č. 3/1993

2) Zeman,J.: Právní, ekologické a ekonomické aspekty pozemkových úprav a meliorací odvodněním, Zemědělská ekonomika č. 11/1990

3) Zeman,J.: Návrh zásad zákona o dopravě, Národní hospodářství č. 12/1994, též Planeta č. 12/1994

Moderní socialismus bude muset řešit také nejednoduchou otázku, jak zabránit zhýčkanosti značné části občanů. Dokud smrt byla na denním pořádku, například pro nebezpečné infekční nemoci či pro množství práce v silně rizikových provozech, zhýčkanosti se nedařilo. Po zajištění uspokojování základních hmotných potřeb všech občanů socializujících států se začala pomalu šířit. Naplno se rozjelo po pádu států reálného socialismu. Obrazně řečeno, „*zachraňme kočku, která vybírala ptáčata a neví jak slézt ze stromu*“ či „*na ledě (údajně) přimrzlou labuť*“ a nevádí, že kus vedle hoří.